Shri Raghunatha Temple MSS. Library,
JAMMU

No. ३६०९

Title मार्कण्डेय पुराण

Author x

Extent २६३ Age x

Subject पुराण माहात्म्यं

३६०१

६१

१ मार्कंडेयपुराणम्

63

मां॰क॰ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय यद्योगिभिर्भवभयार्त्तिविनाशयोग्यमासाद्य वन्दितमतीव विविक्तचित्तैः
१ तद्वः पुनातु हरिपादसरोजयुग्ममाविर्भवत्क्रमविलंघितभूर्भुवःस्वः पायात्स वः सकलकल्मषभेददक्षः
क्षीरोदकुक्षिफणिभोगनिविष्टमूर्तिः श्वासावधूतसलिलोत्कलिकाकरालः सिंधुः प्रनृत्तमिव यस्य क
रोति संगात् नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमं देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् तपःस्वा
ध्यायनिरतं मार्कंडेयं महामुनिं व्यासशिष्यो महातेजा जैमिनिः पर्यपृच्छत भगवन्भारताख्यानं
व्यासेनोक्तं महात्मना पूर्णमस्तमलैः शुभैः नानाशास्त्रसमुच्चयैः जातिशुद्धिसमायुक्तं साधुशब्दोप
शोभितं पूर्वपक्षोक्तिसिद्धान्तपरिनिष्ठासमन्वितं त्रिदशानां यथा विष्णुर्द्विपदां ब्राह्मणो यथा
भूषणानां च सर्वेषां यथा चूडामणिर्वरः तथेह सर्वशास्त्राणां महाभारतमुत्तमं अत्रार्थश्चैव धर्म १
श्च कामो मोक्षश्च वर्ण्यते परस्परानुबद्धाश्च सानुबन्धाश्च ते पृथक् कामशास्त्रमिदं श्रेष्ठमर्थशास्त्र १
मिदं परं मोक्षशास्त्रमिदं चाग्र्यं धर्मशास्त्रं तथोत्तमं चातुराश्रम्यमुक्तानामाचारस्थितिशासनं

प्रोक्तमेतन्महाभागवेदव्यासेनधीमता तथानानकृतंयेनव्यासेनोदारकर्म्मणा यथाशास्त्रंयथाख्या
र्थंमहाशास्त्रंविरोधैर्नाभिभूयते व्यासवाक्यजलौघेनकुकर्म्मतरुहारिणा वेदशैलावतीर्णेननीरज
स्का मही कृता कलशब्दमहाहंसंमहाख्यानवराम्बुजं कथाविस्तीर्णसलिलंकार्ष्णंवेदमहाह्रदं
तदिदंभारताख्यानंवह्वर्थंश्रुतिविस्तरं तत्वतोज्ञातुकामोहंभगवन्नमुपस्थितः कस्मान्मानुषतांप्रा
प्तोनिर्गुणोपिजनार्द्दनः वासुदेवोजगत्सूतिस्थितिसंयमकारणं कस्माच्चपांडुपुत्राणामेकासाद्रुपदा
त्मजा पंचानांमहिषीकृष्णाऽत्रनः संशयोमहान् भेषजंब्रह्महत्यायाबलदेवोमहाबलः तीर्थयात्रा
प्रसंगेनकथंचक्रेहलायुधः कथश्चद्रौपदेयास्तेऽकृतदारामहारथाः पांडुनाथामहात्मानोवधंप्रा
पुरनाथवत् केशवेनसहायेनतथागांडीवधन्वना एतत्सर्वंविस्तरशोममाख्यातुंत्वमर्हसि भवा
न्वोमूढबुद्धीनामवबोधकरः सदा इतितस्यवचः श्रुत्वामार्कंडेयोमहामुनिः दशाष्टदोषरहि
तोवक्तुंसमुपचक्रमे मार्कंडेयउवाच क्रियाकालोयमस्माकंसंप्राप्तोमुनिसत्तम विस्तरेवापिव

मां॰ क॰ कथ्यं नैष कालः प्रदास्यते ये तु वक्ष्यन्ति वक्षिष्येतानहं जैमिनि तव यथा नष्टसन्देहं त्वां करिष्यन्ति पक्षिणः
२ पिंगाक्षश्च विराधश्च सुपुत्रः सुमुखस्तथा द्रोणपुत्राः खगश्रेष्ठास्तत्त्वज्ञाः शास्त्रचिन्तकाः वेदशास्त्रार्थ
विज्ञाने येषामव्याहतामतिः विन्ध्यकन्यावमध्यस्थां स्तानुपास्य च पृच्छ च एवमुक्तस्तदा तेन मार्क
ण्डेयेन धीमता प्रोवाच मुनिशार्दूलं विस्मयोत्फुल्ललोचनः जैमिनिरुवाच अत्यद्भुतमिदं ब्रह्मन्
गवां वाग्गिरा मानुषी यत्पक्षिणस्तद्विज्ञानमापुरत्यन्तदुर्लभं तिर्य्यग्योन्यां यदि भवस्तेषां ज्ञानं कुतोऽभ
वत् कथश्च द्रोणतनयाः प्रोच्यन्ते ते पतत्रिणः कश्च द्रोण इति ख्यातो यस्य पुत्रचतुष्टयं जातं गुणवतां ते
षां धर्मज्ञानं महात्मनां मार्कण्डेय उवाच शृणुष्वावहितो विप्र यद्वृत्तं नन्दने पुरा शक्रस्याप्सरसां चैव पु॰
नारदस्य च संगमे नारदो नन्दनेऽपश्यत् पुंश्चलीगणमध्यगं शक्रं सुराधिराजानं तन्मुखासक्तलो २
चनं स तेन ऋषिवरिष्ठेन दृष्टमात्रः शचीपतिः समुत्तस्थौ स्वकं चास्मै ददौ नासनमादरात् तं
वृत्रघ्नं समुत्थितं त्रिदशांगनाः प्रणेमुश्च देवर्षिं विनयावनतास्थिताः ताभिरभ्यर्चितः सोऽथ नपवि

मा॰

छेश्रान्तकौ यथार्हं कृत्वा सद्यस्तः कथाश्चक्रे मनोरमाः ततः कथान्तरे शक्रस्तमुवाच महामुनिं देह्या
तां नृत्यतामासां तव याभिर्मतेति वै रम्भा वा ककेशा वाथ उर्वश्यथ तिलोत्तमा घृताची मेनका वापि य
त्रवाभरतो रुचिः एतच्छ्रुत्वा द्विजश्रेष्ठ वाक्यं शक्रस्य नारदः विचिन्त्याप्सरसः प्राह विनयावनताः स्थिताः
युष्माकमिह सर्वासां रूपौदार्यगुणाधिकां आत्मानं मन्यते या तु सा नृत्यतु ममाग्रतः नृत्यनालमरूपे
णासिद्धिनार्यस्य रूपतः चार्वेष्टितानवन्नृत्यं नृत्यमन्यद्धि डम्बना मार्कण्डेय उवाच तद्वाक्यसमकालञ्च
एकैकश्येनमारतः अहं गुणाधिका नत्वं नत्वं चान्याब्रवीदिदं तासां सम्भ्रममालोक्य भगवान्पाकशा
सनः पृच्छतेममित्याह मुनिमात्मगुणाधिकां शक्रच्छन्दानुवृत्ताभिः पुंडस्ताभिः स नारदः प्रोवा
च यत्तदा वाक्यं जैमिने तन्निबोध मे तपस्यन्तं नगेन्द्रस्थं याश्च क्षोभयते बलात् दूर्वाससं मुनिश्रेष्ठं तां वो
मन्ये गुणाधिकां मार्कण्डेय उवाच तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सर्वा वेपितकन्धराः अस्माभिः शक्यते नेतद्बुद्ध्व
शक्यं क्रिरेकथाः तत्राप्सरा वपुर्नाम मच्छिद्वेतन पर्वाता प्रत्युवाच यथा स्यामि यत्रासौ संस्थितो मुनिः

मा॰क॰ अध्यात्मदेहयन्तारं प्रत्युक्तेन्द्रियवाजिनं स्मरशस्त्रगलद्रश्मिकरिष्यामिकुसारथिं [illegible]आजनार्द्दनोवापि
३ यदिवानीललोहितः तथाप्यन्यकरिष्यामिकाभवाशाश्वतानरं इत्युक्त्वाप्रजगामाथप्रालेयाद्रिंव
पुस्तदा मुनेस्तपप्रसादेनप्रशान्तश्वापदाश्रमं सापुंस्कोकिलमाधुर्य्ययत्रास्तेसमहामुनिः क्रोश
मात्रस्थितातस्मादप्सरावरवराप्सराः तद्गीतध्वनिमाकर्ण्यमुनिर्विस्मितमानसः जगामतत्रयत्रास्तेसा
वालारुचिरास्वरा तांदृष्ट्वाचरुसर्वांगीमुनिः सत्यमानसं क्षोभनायागता ज्ञात्वाकोपामर्षसमन्वि
तः उवाचेदंततोवाक्यंमहर्षिस्तांमहातपाः यस्माद्दुःखार्जितस्येहतपसोनाशकारणात् आगतासिम
दोन्मत्तेमसदुःखायखेचरिः तस्मात्सुपर्णगोत्रेत्वंमाक्रोधकलुषीकृता जन्मप्राप्स्यसिदुष्प्रज्ञे पु॰
यावदष्टौशिशिरान्दश निजरूपंपरित्यक्त्वापक्षिणीरूपधारिणी चत्वारस्तेतुतनयाजनिष्यन्त्यध ३
माप्सरः अप्राप्यतेषुचप्रीतिंशस्त्रपूताःपुनर्दिवि वासमाप्स्यसिवक्तव्यंनोत्तरंतेकथन इतिवचन
मशक्यंकोपसंरक्तदृष्टिस्खलत्कलवलयातांमानिनींश्रावयित्वा तरलतरतरंगांगांपरित्यज्यविप्रः

प्रथितगुणगणैर्योधाःसंप्रयाताःस्वर्गंगताः ॥ ७ ॥ इतिमार्कंडेयपुराणेवपुःशापः ॥ मार्कंडेयउवाच अ
रिष्टनेमिदायादोऽभूद्गरुडोनामपक्षिराट् गरुडस्याभवत्पुत्रः संपातिरितिविश्रुतः तस्याप्यासीत्सु
तःशूरःसुपार्श्वोवायुविक्रमः सुपार्श्वतनयःकुंतिःपुत्रःप्रलोलुपः तस्यापितनयावास्तांकंकःकंधु
रएवच कंकःकैलासशिखरेविद्युद्रूपेतिविश्रुतं ददर्शाब्जपत्राक्षंराक्षसंधनदानुगं आपानशक्त
मनसंस्रग्दामाल्यवधारिनं भार्यासहायया---- शिलापट्टेऽमलेशुभे सदृष्टमात्रंकंकेनरक्षःसंरक्तक्रो
धसमन्वितं प्रोवाचकस्मात्दायातस्त्वमि---------- सन्निकर्षंतिष्टतंकस्मान्मामुपसर्पसि नैषधर्मः
सुबुद्धीनांमिथोनिष्प्राद्यवस्तुषु कंकउवाच साधारणोऽयंसैलेन्द्रोयथातवतथामम अन्येषांचै
वजन्तुनांममतातवतोऽत्रका मार्कंडेयउवाच एवंब्रुवाणमित्यथखसिलंकंकं---- कंकस्यः स्तस्तूत
प्रवीमसंविस्फुरन्नमचेतनं कंकंविनिहतंश्रुत्वाकंधरःक्रोधमूर्छितः विद्युद्रूपवधायाशुमनश्चक्रे
कंकः---- सगत्वाशैलशिखरंकंकोयत्रहतःस्थितः तस्यसंस्कारमकरोच्चक्रे भ्रातुर्ज्येष्ठस्यखेचरः

मां॰क॰ कोपामर्षविवृत्ताक्षो नागेन्द्र इव निःश्वसन् जगाम स च यत्रास्ते भ्राता त्वात्तस्य राक्षसः पक्षवातेन महता चाल
४ यन् भूधरान् बहून् वेगात् पयोदजालानि विक्षिपन् क्षतजेक्षणः क्षणात् कुपितनेत्रः सन् संक्रान्त्या क्रान्तभू
५ धरः पानासक्तमतिं तत्र तत्र ददर्श निशाचरं आताम्रवक्त्रनयनं हेमपर्यङ्कमाश्रितं स्रग्दामापूरितशिखं
हरिचन्दनरूषितं केतकीगर्भपत्राभैर्दन्तैर्घोरतराननं वामोरुमाश्रिता चास्य ददर्शायतलोचना पत्नी म
दनिका नाम पुंस्कोकिलकलस्वना ततो रोषपरीतात्मा कन्धरः कन्धरस्थितं तमुवाच सुदुष्टात्मान्वहि
युध्यस्व वै मम यस्माज्ज्येष्ठो मम भ्राता विश्वस्तो घातितस्त्वया तस्मात्त्वां मदसंयुक्तं नयिष्ये यमसादनं विश् पु॰
स्वस्तघातिनां लोकान् घातस्त्रीबालघातिनां यास्यसे निरयाभिख्यान् अस्त्रैर्मया हतः इत्येवं पतगेन्द्रेण
प्रोक्तं स्त्रीसन्निधौ तदा रक्षः क्रोधसमाविष्टं प्रत्युभाषित पक्षिणां हतो मयानुजश्चायं यदि ते निहतो भ्राता ४
पौरुषं तद्विदर्शितं त्वामप्यद्य हनिष्यामि खड्गेनानेन खेचर तिष्ठ क्षणं न मे जीवन्नु पतगाधम यास्यसि
इत्युक्त्वाञ्जनपुञ्जाभं विमलं खड्गमाददे ततः पतगराजस्य रक्षोधिपभटस्य च बभूव युद्धमतुलं यथा ग

रूढशक्रयोः ततश्च राक्षसः कोपात् खड्गमाविध्य वेगतः चिक्षेप पतगेन्द्राय निर्वाणांगारवर्च्चसं प
तगेंद्रश्च तं खड्गं किंचिदुत्प्लुत्य भूतलात् वक्रेणाजग्राह तदा गरुडः पन्नगं यथा हस्तपक्षतले भंक्त्वा
चक्रे चोदमथांडजः तस्मिन् भंग्ने ततः खड्गे बाहुयुद्धमवर्त्तत ततपतगराजेन रक्षस्याक्रम्य वक्षसः
हस्तपादतले चाशु शिरसा च वियोजितः तस्मिन्विनिहते साध्वी खगं शरणमभ्यगात् किंचित्संजातसं
त्रासा प्राह भार्या भवामि ते तामादाय खगश्रेष्ठः स्वकं गृहमगात्पुनः गत्वा सा निस्कृतिं प्राप्ता विद्युद्रूप
निपातनात् कन्धरस्य वशा वेश्म प्राप्येच्छारूपधारिणी मेनकातनयासुभ्रूः सोपर्सारूपमादद्दे सुत
स्याञ्जनयामास तार्क्षींनाम सुतां तदा मुनिशापाग्निविप्लुष्टा वपुश्चाप्सरसाम्बरं तस्य नाम तदा चक्रे
तार्क्षीमिति विहंगमः मन्दपालसुतास्त्वासंश्चत्वारोमितबुद्धयः जरितारिप्रभृतयो द्रोणान्ता द्विजस
त्तमाः तेषाञ्जघन्यो धर्मात्मा वेदवेदांगपारगः उपयेमे सुतान्तार्क्षीं कंधरानुमतेः सतां कस्यचि
त्वथ कालस्य तार्क्षी गर्भमवाप ह सप्तकक्षाहिते गर्भे कुरुक्षेत्रं जगाम सा कुरुपांडवयोर्युद्धे वर्त्तमा

मां.कं° नेसुदारुणो भावित्वाच्चैव कार्यस्य रणमध्ये विवेश सा सापश्यत्तत्तदा युद्धं भगदत्तकिरीटिनो निरंतरं
५ शरैश्चासीदाकाशं शलभैरिव पार्थकोदंडनिर्मुक्तमासन्नमतिवेगवत् तस्याभल्लमतिश्यामं त्वचं चिच्छे
5 दजाहरीं भित्त्वैकोद्भिशशांकाभश्मश्रुपुरंदरच्छदं आयुषः सावशेषद्वाव्रनवाशारिवापमुत् अपा
तसमकालश्च सुपर्णीकाकुजोत्तमात् पपात भद्रतीव्ररदावाराशंछिन्नवक्षसा समं समन्तं संप्राप्ता
विविसस्वरणातल छादयन्ती खगांडानि स्थितान्यधिपिसितोपरि कृते चतस्मिन्नृपतौ भगदत्ते नरेश्वरे वद्ध
न्यहान्यभूद्युद्धं कुरुपांडवसैन्ययोः वृत्ते युद्धेथ भैमपुत्रे गते शान्तनराजकम् भीष्मस्य गदतोऽशेषान्
धर्मान्महात्मनः द्रुराटागतानि तिष्ठन्ति यत्रांडानि द्विजोत्तम आजगाम तमुद्देशं शमीको नाम सं पु°
यमी स तत्र शब्दमशृणोच्चीचीकूचीति वाश्यताम् बाल्यादस्फुटवाक्यानां विज्ञानेपि परं सति अथर्षिः ५
शिष्यसहितो द्वराटास्वपाश्चाविस्मितः स्वमातृपितृपक्षाशिशिशुकानि ददर्श ह तानि तत्र तथा भूमौ
शमीको भगवानृषिः दृष्ट्वा सविस्मयाविष्टः प्रोवाचानुगतान्द्विजान् सम्यगुक्तं द्विजाग्रेणा शुक्रे

णोऽसन सुखमयम्। पलायनपरान्दृष्ट्वा दित्यसैन्यं स्वर्गार्द्दितम्। नगतान्यथान्विरातं काकस्माद्भुजत भूतराः
उत्सृज्य शीघ्रं यशसीं कृगतानुमरिष्यं च नश्यतो ऽध्युतो वापि नावद्ध्यति जीवितुं यावद्गात्रास्रजत्पूर्व
मयावमनन सेवति एके नृपन्ने स्वगृहे पलायनो ऽपरे जनाः भुञ्जनो ऽन्ये न ते वा पः पिवनो निध
नं गताः तथा विलासिना मन्ये कामयुग्मा नामिरामयाः सारिंनागाः शस्त्रेभ्य प्रेतराजवशं गताः अ
न्येत पस्यभिरताः नीताः प्रेतनृपान्वंगेः योगाभ्यासरतास्त्वान्ये नैव प्रापुरमृत्युतां सम्पूर्णपुणशाश्वि
प्त वज्रं कुलिशपाणिना हृदयोऽभिहतस्तेन तथापि न मृतोऽसुरः तेनैव खलु वज्रेण गते नैवेत्रैसादा
नवाः प्राप्तकाले हतादैत्या मत्स्यराज्ये निधनं गताः विदित्वैवं न संत्रासः कर्तव्यो विनिवर्तत ततो
निवृत्ता सैन्दैत्यान्यस्मात् मरराजं भयम्। इति श्रुक्तवचः सत्यं कृत्वा भीभिः स्वर्गा मजेः छद्मदेपि नसं
प्राप्ताः पश्चात्व मभि मानुषे कारणान्तं पतनं दृष्टाः कचपाटापतनं समं कचनामा सवसारके भूमिरा
सरराक्षिया केप्येते सर्वथापि प्राणैते सामान्यपक्षिशाः दैवान्ब हूलता लोके महाभाग्यप्रदर्शिनी

मा०क०

६

6

एवमुक्त्वा स तान्वीक्ष्य पुनर्वचनमब्रवीत् । निवर्त्ततामाश्रमं यात गृहीत्वा पक्षिबालकान् । मार्जाराखुभयं यत्र
नैषामंडजजन्मनां । श्येनतो नकुलाद्वापि क्रियतां तत्र पक्षिणां । द्विजाः किं श्रुतिप्रयत्नेन धार्यंते क
र्मभिः स्वकैः । हन्यंते चाखिला जीवा यथैते पक्षिबालकाः । तथापि यत्नः कर्त्तव्यो नरैः सर्वेषु कर्मसु । कुर्व
न्पुरुषकारं तु वाच्यतां याति नो सताम् ॥ इति मुनिवरचोदितास्ततस्ते मुनितनयाः परिगृह्य पक्षिणस्तान्
तरुविटपमाश्रिताभिसंघं प्रययुस्त्वतापुसरम्यमाश्रमं ते । स चापि रम्यं भवनमाभिकांक्षितं प्रगृह्य मूलं कुसु
मं फलं कुशान् चकार चक्रायुधरुद्रवेधसां सुरेन्द्रवैवस्वतजातवेदसां । अपांपते गोपतिवित्तरक्षिणोः
समीरणस्यापि तथा द्विजोत्तमः । धातुर्विधातुस्तथैव वैश्वदेविकान् क्रतीः प्रयुक्ताविविधान्तु सत्क्रियाः । पु०
॥ ० ॥ इति मार्कंडेयपुराणे जैमिनिसंवादो नाम द्वितीयः ॥ २ ॥ मार्कंडेय उवाच । अहन्यहनि वि
प्रेन्द्रः स तेषां मुनिपुंगवः । चकाराहारपयसा तथा गुप्त्या च पोषणं । मासमात्रेण ते जग्मुस्ते भानोः स्प ६
न्दनवर्त्मनि । कौतूहलविलोलाक्षैर्दृष्टा मुनिकुमारकैः । दृष्ट्वा महीं सनगरां साम्भोनिधिसरिद्वराम्

रथचक्रप्रमाणानि पुनराश्रममागताः अथ कालान्तरात्माभो महात्मानो द्विजोत्तमाः ऋषेः शिष्या
नुकम्पार्थं ब्रुवतो धर्मनिश्चयं कृत्वा प्रदक्षिणं सर्वे चरणा रभ्यवाद्य तेन ऊचुश्च मरणाद्घोरान्मोचि
ताः स्मस्त्वया मुने आवासभक्ष्यपयसा दत्तो दाता पिता गुरुः गर्भस्थानां मृता माता पित्रा नैव स्म पा
लिताः त्वया नो जीवितं दत्तं शिशवो येन रक्षिताः क्षिता रक्षत तेजास्त्वं कृमीणामिव शुष्यतां गजघं
टां समुत्पाट्य कृतवान् कः खेचरं कथं वृद्धिं मे चरवलाः खस्थानु द्रक्ष्याम्यहं कदा कदा भूमेर्द्रुमं तस्मा
द्द्रुमे वृक्षान्तरं गतान् कर्दामि महजाकान्तिः पांशुना नाशमेष्यति एषां पक्षानिलोत्थेन मत्समीपरिता
रीणां इति चिन्तयता तात भवता परिपालिताः तेषां प्रज्ञं प्रवृद्धाः स्मः प्रबुद्धाः करवाम किं इत्यूषिव
चनं तेषां श्रुत्वा संस्कारवत्स्फुटं शिष्यैः परिवृतः सर्वैः सहपुत्रेण शृंगिणा कौतूहलपरो भूत्वा रो भाव
पुनस्म वृत्तः उवाच तद्वतो ब्रूत प्रवृत्तिः कारणं गिरः कस्य शापाद्विषं प्राप्ता भवद्भिर्विक्रियापरा रूप
स्य वचस चैव तन्मम वक्तुमिहार्हथ ॥ १ । पक्षिण ऊचुः विपुलस्वामिति ख्यातः प्रागासीन्मुनिसत्तमः

मा०क०
७
तस्यपुत्रद्वयंजज्ञेसुकृशस्तुम्बुरुस्तथा सुकृशस्यवयंपुत्राश्चत्वारःसंयतात्मनः तस्यर्षेर्विनयाचारभक्ति
नम्राः सदैवहि तपश्चरणशक्तस्यशाम्यमानेन्द्रियस्यच यथाभिमतमस्माभिस्तथातस्योपपादितम्
समित्पुष्पादिकंयच्चैवाभ्यवहारिकम् एवंतत्राथवसतान्तस्यास्माकञ्चकानने आजगाममहावर्ष्मा
भग्नपक्षोजरान्वितः अतामुनेत्रः स्रस्तात्मापक्षीभूत्वासुरेश्वरः सत्यशौचक्षमाचारमतीवोदारमान
सम् जिज्ञासुस्तमृषिश्रेष्ठमस्मच्छापभवायच पक्षीउवाच द्विजेन्द्रमांक्षुधाविष्टंपरित्रातुमिहार्हसि
भक्षणार्थीमहाभागगतिर्भवममातुल विन्ध्यस्यशिखरेतिष्ठन्पतित्रप्रेरितवेगितैः पातितोऽस्मिमहाभा
गश्वसनेनातिरंहसा सोऽहंमोहसमाविष्टोभूमौसप्ताहमस्मृतिः स्थितःसप्तमेचाह्निचेतनांप्राप्य पुं०
वानहं प्राप्तचेताःक्षुधाविष्टोभवन्तंशरणागतः भक्षार्थीविगतानन्दोभूयमानेनचेतसा सकुरुष्वा
मलमते मत्त्राणायाचलामतिः प्रयच्छभक्ष्यंविप्रर्षेप्राणयात्राक्षमंमम सएवमुक्तःप्रोवाचतमिन्द्रं
पक्षिरूपिणं प्राणसन्धारणार्थाययदास्येभक्ष्यंतवेप्सितं इत्युक्त्वापुनरप्येनमपृच्छत्सद्विजोत्तमः श्री

द्वारः कृतवाथाषड पक्षस्थो भवेन्मया सचाहमनरमांसेन तृप्तिर्भवति मे परा ऋषिरुवाच कौमारमेव्य
तिक्रान्तमतीतं यौवनं च मे वयसः परिणामस्ते वर्त्तेते नूनमंडज यस्मिन्नशरणां सर्वेषामशेषेच्छा निव
र्त्तते सकस्मात्त्रू द्धभावे विप्रस्व नृशंसात्मको भवान्। कमानुषस्य पिशितं वयश्चवरमंतव सर्वथाद्रुष्टु
भावानां प्रशमो नोपपद्यते अथवा किं ममैतेन प्रोक्तेनास्ति प्रयोजनम्। प्रतिश्रुत्य सदादेयमिति नो
भावितमनः इत्युक्त्वा तं सविप्रेन्द्रस्तथेति कृतनिश्चयः शीघ्रमस्मानमाहूय गुणातोन्व प्रशस्य च तथा चाह्न्त्व
हृदयो मुनिर्वाक्यं मुनिश्रुष्ठरं विनयावनतान्सर्वान्भक्तियुक्तान्कृताञ्जलीन्। कृतात्मानो द्विजश्रेष्ठा ऋणेनायुक्ता
मया सह जातं श्रेष्ठमपत्यं मे यूयमस्मन्मयथा द्विजाः गुरुः पूज्यो यदि मतो भवतां परमः पिता ततः कुरुत
मेवाक्यं निर्व्यलीकेन चेतसा तद्वाक्य समकालश्च प्रोक्तमस्माभिवादृतैः यद्वक्ष्यति भवांस्तत्वे कृतमेवावधा
र्यतां ऋषिरुवाच मां मेष शरणं प्राप्तो विहगः क्षुतृष्णाश्रितः युष्मन्मांसेन येनास्य क्षणं तृप्तिर्भविष्य
ति तृष्णाक्षयश्च रक्तेन तथाशीघ्रं विधीयतां ततो वयं प्रव्यथिताः प्रकम्पोद्भूतसाध्वसाः कष्टं कष्टमिति

मां॰ क॰ प्रोक्तो नैतत्कर्मेति चाब्रुवन् कथं परशरीरस्य हितो देहं स्वकं बुधः विनाशयेद्घातयेद्वा यथा ह्यात्मा तथा
८ सुतः पितृदेवमनुष्याणां यान्युक्तानि ऋणानि वै तान्यपाकुरुते पुत्रो न शरीरप्रदः सुतः तस्मान्नैतत्करि
ष्यामो नाचीर्णं यत्पुरातनैः जीवन्नरो भद्रशतान्याप्नोति जीवन्पुण्यं करोति च मृतस्य देहनाशश्च धर्माद्युपर
8 मन्तकाः आत्मानं सर्वतो रक्ष्य मातुर्दुर्भिर्विदुस्तथा ऋषिराह ततः क्रुद्धस्तथा स्वामिभिरुदाहृतं कापुरुषवि
कृताः शोषिकशब्दपरुषस्वचः प्रतिज्ञाय वचो मह्यं यस्मान्नैतत्कृतं सुताः तस्मान्मच्छापनिर्दग्धास्तिर्यक्त्वं यो
नोपयास्यथ एवमुक्त्वा तदा सोऽस्मांस्तान्विहंगमभेदब्रवीत् अन्त्येष्टिमात्मनः कृत्वा शास्त्रतो ह्यौर्ध्वदैहिकम्
भक्षयस्व सुविश्रब्धो मामत्र द्विजसत्तम आहारीकृतमेतत्ते मया देहमिहात्मनः एतावदेव विप्रस्य त्रा पु॰
स्वशात्वं प्रचक्षते यावत्पतगजात्यः ऋसत्यपरिपालनम् मम वयसे द्विजशार्दूल सत्पुण्यं प्राप्यते महत् ८
कर्मणान्येन वा विप्रेन्द्र सत्यपरिपालनात् तृप्तिं यैर्वचनं श्रुत्वा मामोजनाविस्मयनिर्भवः प्रत्युवाच मुनिः शक्रः
[illegible]रूपधरस्तदा योगमास्थाय विप्रेन्द्र त्यजे स्वं कलेवरम् यावज्जीवन् विप्रेन्द्र न भक्ष्यामि कथञ्चन

तस्यैतद्वचनं श्रुत्वा योगयुक्तो भवन्मुनिः ततस्तान्निश्चयं ज्ञात्वा शंकं प्राहस्वदेहभृत् भोभोविप्रेन्द्र वुद्धस्त्वु
ष्माशंकोहमागतः जिज्ञासार्थं मयायते अपराधः कृतो मया तत्क्षमस्वामलमात कोपेच्छाक्रियतामनुपा
लनात्सत्यवाक्यस्य प्रीतिर्मे परमा त्वयि स्वत्यप्रभृति ते ज्ञानं मेत्रं प्रादुर्भविष्यति तपस्यथा तथा धर्मो नते
विघ्नो भविष्यति इत्युक्त्वा तु गते शंके सकोपसमन्वितः प्रणाम्यशिरसा स्वामाभिविद्ययुक्तो महामुनिः विश्व
तामन्मरणात्त्राता त्वमस्माकं महामते ज्ञन्तुमर्हसि दीनानां जीवितप्रियता स्थितः त्वगस्थिमांससंघातपूय
शोणितपूरिते कर्त्तव्या न रतिर्यत्र तत्रास्माकमियं रतिः कथमाश्च महाभाग यथा लोको विमुह्यते काम
क्रोधादिभिर्द्दीप्तैरवशः प्रवलारिभिः प्रज्ञापाकारसंयुक्तमास्थिस्तूर्णां परस्महत् चर्म्मभित्तिमहारो
धं मांसशोणितलेपनं नरद्वारं महायासं सर्वतः स्नायुवेष्टितम् नृपश्च पुरुषस्तत्र चेतनावान्व्यवस्थि
तः मंत्रिणोतस्य वुद्धिश्च मदश्चैव विरोधिनो यतन्ते वै वनाशाय तावुभावितरेतरम् नृपस्य तस्य चत्वा
रो नाशमिच्छन्ति विद्विषः कामः क्रोधस्तथा लोभो मोहश्चान्यस्तथा रिपुः यदा तु स नृपस्तानि द्वाराणि

मां॰क॰ कृत्यति ष्ठति तदा स्वस्थवलं स्चैव निरातंकश्च जायते जातानुरागो भवति शक्र भिन्नो विभूयते यद्वात्तु सर्वबुद्धि
९ रागिणि विद्दृतानि समुञ्चति रागो नाम तदा शक्र नेत्रादि द्वार मृच्छति सर्वव्यापी महायाम: पञ्च द्वार प्रवे
9 शक: तस्यानुमार्गाद्विशति तत्वेद्यो रविपुत्र यम प्रविश्य च ततस्तनु द्वारैरिन्द्रिय संज्ञितै: राग: संक्षेप
मायाति मनसा च संकेतैः इन्द्रियाणि मनश्चैव वशे कृत्वा दुरासद: द्वाराणि च वशीकृत्य प्राकारं ना
शयत्यथ मनस्तस्याश्रितं दृष्ट्वा बुद्धिर्नश्यति तत्क्षणात् अमात्य रहितस्तत्र पौर तुष्टो ज्झितस्तथा वि
प्रभिन्नेद्धविवर: स नृपो नाश मृच्छति एवं रागस्तथा मोहो लोभ: क्रोधस्तथैव च प्रवृत्ते नंद रात्मानो मनु
ष्य स्मृति नाशका: रागात् क्रोध: प्रभवति क्रोधाल्लोभोभिजायते लोभाद्भवति संमोह: संमोहात्स्मृ पु॰
ति विभ्रम: स्मृति भ्रंशाद् बुद्धि नाशो बुद्धि नाशात् प्रणश्यति एवं प्रणष्ट बुद्धीनां राग लोभानुवर्त्तिनी ९
जीविते च सलोभानां प्रसादं कुरु सत्तम यूयं शापो भगवता दत्त: स न भवेत्तथा तामसीं च गतिं क
ष्टां तत्र जाप मुनिसत्तम अग्निरुवाच धर्मयोक्तं न तान्मिथ्या भविष्यति कदाचन: न मेवा गन्तं

प्राङ् यावदभ्येति पुत्रकाः दैवमत्र परं मन्ये धिक् पौरुषमनर्थकम् अकार्यं कारितो येन बलादह
मचिन्तितम् यस्माद्वयुष्माभिरहं प्रणिपत्य प्रसादितः तस्मात्तिर्यक्त्वमापन्नाः परं ज्ञानमवाप्स्य
थ ज्ञानदर्शितमार्गाश्च निर्धूताक्लेशकल्मषाः मत्प्रसादादसन्दिग्धां परां सिद्धिमवाप्स्यथ एवं शप्ताः
स्म भगवन् पित्रा दैववशात्पुरा ततः कालेन महता योन्यन्तरमुपागताः जाताश्च रणमध्ये वै भवता
परिपालिताः वयमित्थं द्विजश्रेष्ठ खगत्वं समुपागताः नास्त्यसाविह संसारे यो नाख्येन बाध्यते मार्क
ण्डेय उवाच इति तेषां वचः श्रुत्वा शमीको भगवानृषिः प्रत्युवाच महातेजाः समीपस्थान्द्विजानद्
र्वेमेवमयाप्रोक्तं भवतां सन्निधाविदं सामान्यपक्षिणो नैते केप्येते द्विजसत्तमाः येयुद्धेपि न संप्राप्ताः प
ञ्चत्वमतिमानुषे ततः प्रीतिमनस्केन तेनुज्ञाता महात्मना जग्मुः शिखरिणां श्रेष्ठं विन्ध्यं द्रुमलतावृ
तम् यावदद्यस्थितास्तस्मिन्नचले ते पक्षिणः तपःस्वाध्यायनिरताः समाधिकृतनिश्चयाः इति मुनिवरल
ब्धसंक्रियास्ते मुनितनया विहगत्वमभ्युपेताः गिरिवरगहनेति पुण्यतोयेवसतमनसोनिवसन्ति

मां॰क॰ विन्ध्यपृष्ठे ॥ ० ॥ इति मार्कंडेयपुराणे धर्मपक्षिणोत्पत्तिः ॥ ० ॥ मार्कंडेय उवाच: एवं ते द्रोणतनयाः
१० पक्षिणो ज्ञानिनो भवन् वसन्ति तातूले विन्ध्ये तानुपास्स्व च पृच्छ च इत्युषिवचनं श्रुत्वा मार्कंडेयस्य
जैमिनिः जगाम विन्ध्यशिखरं यत्र ते धर्मपक्षिणः तदापासन्नभूतश्च शुश्राव पठतां ध्वनिं श्रुत्वा
च विस्मयाविष्टश्चिन्तयामास जैमिनिः स्थानसौष्ठवसम्पन्नं जितश्वासमविस्वरं सुविस्पष्टमदोषञ्च
पद्यते द्विजसत्तमैः वियोनिमपि संप्राप्तान्नेतान्यत्सुनिदारकाम चित्रमेतदहं मन्ये नजहाति स
रस्वती बन्धुवर्गस्तथा मित्रं यच्चेष्टमपरं गृहे त्यक्त्वा गच्छति तत्सर्वं न जहाति सरस्वती इति सञ्चिन्तय
न्नेव विवेश गिरिकन्दरं प्रविश्य च ददर्शासौ शिलापट्टगतान्द्विजान् पठतस्तान्लक्ष्य मुखदोषवि पु॰
वर्जितान् सोथ शोकेन हर्षेण समवीतेनाभ्यभाषत स्वस्त्यस्तु वो द्विजश्रेष्ठा जैमिनिं मां निबोधत व्या
सशिष्यमनुप्राप्तं भवतां दर्शनोत्सुकः मन्युः खलु न कर्तव्यो यत्पित्रातीव मन्युना शप्ताः खग १०
त्वमापन्नाः सर्वथा दिष्टमेव तत् स्फीतेत्र च कुले केचित्जाताः किल मनस्विनः द्रव्यनाशे द्विजेन्द्र

राशरणेन स्वशान्वितः दत्वायाचन्तिपुरुषाददत्वावधायिनोच्चापरे पात्रयितास्वपाद्यमोतरएवभवसंचयात्
एवंदृष्ट्वाहि वृद्धशोविपरीतस्तथामया भावाभावसमुद्वेदेरजस्त्वंव्याकुलत्वमगमम् इतिसंचिन्त्यमनसा
नशोकंकर्त्तुमर्हथ ज्ञानस्यफलमेतावच्छोकहर्षैर्नमुह्यते ततस्तेपक्षिणःसर्वेपाद्यार्घ्याद्यैस्तमपूजयन्
श्चनामयञ्चपप्रच्छुः प्रणिपत्यमहामुनिं अथोचुःखगमाः सर्वेथाससिष्यास्तपोनिधिं सुखोपवि
ष्टंविश्रान्तपक्षानिलहृतक्रमं पक्षिणस्तेब्रुवुः अद्यनःसफलंजन्मजीवितञ्चसुजीवितं यत्पश्यामसुरै
र्वन्द्यन्तवपादाम्बुजद्वयं पितृकोपाग्निरुद्भूतोयोनोदेहेषुवर्त्तते सोद्यशान्तिंगतोविप्रयुष्मद्दर्शन
वारिणा कच्चित्तेकुशलंब्रह्मन्नाश्रमेमृगपक्षिषु वृक्षेषुस्थलतागुल्मेत्वक्सारतृणजातिषु अथवानै
तदुक्तंहिसम्पन्नस्माभिराहतैः भवतासमागमोयेषांतेषामकुशलंकुतः प्रसादश्चकुरुष्वात्रब्रुह्या
गमनकारणम् देवानामिवसंसर्गोभवताभ्युदयोमहान् येनास्मद्भाग्यगुरुणात्वानीतोदृष्टि
गोचरम् जैमिनिरुवाच श्रूयतांद्विजशार्दूलाः कारणंयेनकन्दरं विन्ध्यस्येहागतोरम्यंरेवावारि

मां॰कं॰ कृत्स्नशोऽखिलम् सन्देहान्नारते शास्त्रे तांश्च प्रष्टुमिहागतः मार्कंडेयं महात्मानं पूर्वं भृगुकुलोद्वहम् तम
११ हं पृष्टवान् पूर्वं सन्देहान्भारतं प्रति सच पृष्टो मया प्राह सन्ति विंध्ये महाचले द्रोणपुत्रा महात्मानस्ते
वक्ष्यन्तेऽथ यथातव तद्वाक्यचोदितः स्वयमागतोऽहं महागिरिं तच्छृणुध्वमशेषेण कृत्वा व्याख्यातुमर्हथ
पक्षिण ऊचुः विषये सति वक्ष्यामो निर्विशंकं शृणु स्वस्थ कथं नो न वदिष्यामो यदस्माद्बुद्धिगोचरम्
चतुर्ष्वपि हि वेदेषु धर्मशास्त्रेषु चैव हि समस्तेषु तथांगेषु यच्चान्यद्वेदसम्मितम् एतेषु गोचरे ऽस्माकं
बुद्धिर्ब्राह्मणसत्तम प्रतिज्ञातुं समारोढुं तथापि हि न शक्नुमः तस्मात्त्वदस्व विस्रब्धं संदिग्धं यद्धि भा
ति ते वक्ष्यामस्तव धर्मज्ञ नचेन्मोहो भविष्यति जैमिनिरुवाच संदिग्धानीह वस्तूनि भारतं प्रति यानि पु॰
मे शृणुध्वममलात्मानो ज्ञात्वा व्याख्यातुमर्हथ कस्मान्मानुषतां प्राप्तः कृत्स्नकृत्योऽपि स प्रभुः वासुदे ११
वोऽखिलाधारः सर्वकारणकारणम् कस्माच्च पांडुपुत्राणामेका सा द्रुपदात्मजा पञ्चानां महिषी
कृष्णा स्व महानत्र संशयः भेषजं ब्रह्महत्याया बलदेवो महाबलः तीर्थयात्राप्रसंगेन कस्माच्चक्रे

हलायुधः कथञ्च द्रौपदेयास्ते ऽकृतदारा महारथाः पांडुनाथा महात्मानो वधं प्रापुरनाथवत् एत
त्सर्वं कथयतामे सन्दिग्धं ममारां प्रति कृतार्थः सन्मुखं येन गच्छेयं निजमाश्रमम् पक्षिण ऊचुः प्रभोस
राचरगुरुः परमात्मा जनार्दनः वासुदेव परंधाम गतीनामुत्तमा गतिः नमस्कृत्य सुरेशाय विष्णवे प्रभ
विष्णवे पुरुषाय पुराणाय शाश्वताया व्ययाय च चतुर्व्यूहात्मने तस्मै त्रिगुणायागुणाय च वरिष्ठाय गरि
ष्ठाय वरेण्याया यामृताय च यज्ञांगायाखिलांगाय वेदार्थे शीरिताय च यस्मादणुतरन्नास्ति यस्मान्नास्ति
बृहत्तरम् येन विश्वमिदं व्याप्तं यजेन जगदादिना आविर्भावतिरोभावदृष्टादृष्टविलक्षणम् वदन्ति य
त्सृष्टमिदं तथैवान्ते च संहृतम् ब्रह्मणो चादिदेवाय नमस्कृत्य समाधिना ऋक्सामान्युद्गिरन्वक्त्रैर्यः
पुनाति जगत्त्रयम् प्रणिपत्य तथेशानमेकवाणाविनिर्जितैः यस्यासुरगणो यज्ञा विलुप्यन्ते न याज्विनां
प्रवक्ष्यामो मतं कृत्स्नं व्यासस्याद्भुतकर्मणः येन भारतमुद्दिश्य धर्माद्याः प्रकटीकृताः आपो ना
रा इति प्रोक्ता मुनिभिस्तत्वदर्शिभिः अयनं तस्य ताः पूर्वं तेन नारायणः स्मृतः स देवभगवान्सर्वव्या

मां॰क॰ षनारायणाख्योविभुः चतुर्द्धासंस्थितोब्रह्मन्सगुणोनिर्गुणस्तथा एकामूर्त्तिरनिर्द्देश्याशुक्लांपश्यन्ति
१२ तांबुधाः ज्वालामालोपरुद्धाङ्गीनिष्ठासायोगिनांपरा दूरस्थाचान्तिकस्थाचविज्ञेयासागुणातिगा
12 वासुदेवाभिधानोसौनिर्म्ममत्वेनदृश्यते रूपवर्णादयस्तस्यानभावाःकल्पनामयाः अस्त्येवसास
दाशुद्धासुप्रतिष्ठैकरूपिणी द्वितीयापृथिवीमूर्द्ध्नाशेषाख्याधारयत्यधः तामसीसासमाख्याताति
र्य्यक्त्वंसमुपाश्रिता तृतीयाकर्म्मकुरुतेप्रजापालनतत्परा सत्वोद्रिक्तातुसाज्ञेयाधर्म्मसंस्थानका
रिणी चतुर्थीजलमध्यस्थाशेतेपन्नगतल्पगा रजस्तस्यागुणाः सर्गंसाकरोतिसदैवहि यातृतीयाह पु॰
रेर्मूर्त्तिः प्रजापालनतत्परा सातुधर्म्मव्यवस्थानंकरोतिनियतंभुवि प्रोद्भूतानसुरान्हन्तिधर्म्मवि १२
च्छित्तिकारिणः पातिदेवान्महात्मांश्चान्यान्धर्म्मरक्षापरायणान् यदायदाहिधर्म्मस्यग्लानिर्भवतिजै
मिनि अभ्युत्थानमधर्म्मस्यतदात्मानंसृजत्यसौ भूत्वापुरावराहद्वापोत्रेणापोनिरस्यच एकयादं
ष्ट्रयोत्खातानलिनीववसुन्धरा कृत्वानृसिंहरूपंचहिरण्यकशिपुर्हतः विप्रचित्तिमुखाश्चान्येदा

नवाविनिपातिता: वामनाद्यास्तथैवान्यान्नचसंख्यातुमुत्सहे अवतारानजगत्येद माथुरः सांप्रतस्त्वयं
इति सा सात्विकी मूर्त्तिरवतारंकरोतिवै प्रद्युम्नेतिचसाख्याता रक्षाकर्म्मण्यवस्थिता देवत्वमथ मनुष्यत्वे ति
र्य्यग्योनौ च संस्थिता गृह्णाति तत्स्वभावश्च वासुदेवेछया सदा इत्येतत्ते समाख्यातं कृतकृत्योपि यत्प्रभुः मा
नुषत्वं गतो विष्णुः शृणुस्वास्योत्तरम्वचः ॥ ० ॥ इति मार्कंडेयपुराणे चतुर्थोध्यायः ॥ ० ॥ पक्षिणाऊचुः ॥ ० ॥
त्वष्टुः पुत्रे गते ब्रह्मन्न पूर्वमैन्द्रस्य तेजसः ब्रह्महत्याभिभूतस्य परा हानिरजायत तदा धर्म्मोविवेशाथ शक्रते
जोपचारतः निस्तेजाश्चाभवच्छक्रो धर्म्मे तेजसि निर्गते ततः पुत्रं हतं श्रुत्वा त्वष्टापुत्रः प्रजापतिः अवलुप्य
जटामेकामिदम्वचनमब्रवीत् अद्यपश्यन्तु मे वीर्यं त्रयो लोकाः सदेवताः सच पश्यतु दुर्बुद्धिर्ब्रह्महा पा
कशासनः स्वकर्म्माभिरतो येन मत्सुतो विनिपातितः इत्युक्त्वा कोपरक्ताक्षो जटामग्नौ जुहाव तां ततो
वृत्रः समुत्तस्थौ ज्वालामाली महासुरः महाकायो महादंष्ट्रो भिन्नाञ्जनचयोपमः इन्द्रशत्रुरमेयात्मा
त्वष्टृतेजोपबृंहितः अहन्यहनि सोऽवर्द्धदिषुपातन्महाबलः वधाय चात्मनो दृष्ट्वा वृत्रं शक्रो महासुरम्

मा०क० प्रेषयामाससप्तर्षीन्सन्धिमिच्छन्नमयातुरः सख्यञ्चकृतवांस्तेन वृत्रेणासमयस्तथा ऋषयः प्रीतिमनसः
१२ सर्वभूतहितेरताः समयस्थितिमुल्लंघ्य यदाशक्रेणघातितः वृत्रोहत्याभिभूतस्यतदाबलमशीर्यत तच्छक्र
देहविभ्रष्टंबलम्मारुतमाविशत् सर्वव्यापिनमव्यक्तम्बलस्यैवाधिदैवतं अहल्याञ्चयदाशक्रोगौतमंरू
13 पमास्थितः धर्षयामासदेवेन्द्रस्तदारूपमशीर्यत अंगप्रत्यंगलावण्यंयदतीवमनोरमं विहायदुष्टंदेवे
न्द्रंनासत्यावागतंततः धर्मेणतेजसात्यक्तंबलहीनमरूपिणं ज्ञात्वासुरेशंदैतेयातज्जयेचक्रुरुद्यमम्
राजामुत्रिक्तवीर्याणांदेवेन्द्रविजिगीषवः कुलेष्वतिबलादैत्याअजायन्तमहामुने कस्यचित्त्वथकालस्यध
रणीभारपीडिता जगामंमेरुशिखरंसदायत्रदिवौकसां तेषांसाकथयामासभूमिर्भारावपीडिता दनु पु०
जात्मजदैत्यार्थंखेदकारणमात्मनः येतेभवद्भिरसुरानिहताःपृथुतेजसः तेसर्वेमानुषेलोकेजाता १३
गेहेषुभूभुजां अक्षौहिण्योहिबहुलास्ताद्धाराज्ञोप्रजाम्पथः तथाकुरुध्वंत्रिदशायथाशान्तिर्भवेन्म
म पक्षिप्तान्चुः तेजोभागैस्ततोदेवअवतेरुर्महीन्दिवः प्रजानामनुकम्पार्थंभूभारहरणायच यदि

न्द्रदेहजं तेजस्तस्माद्भागोद्भवस्त्वयं नृपः कुन्त्यां जातो महातेजास्ततो राजा युधिष्ठिरः बलस्य भागोत्पवनस्त
त्र भीमो व्यजायत उत्पन्नो जम्भजो माद्र्यां शक्ररूपो महाद्युती शक्रवीर्यार्द्धतद्वच्च यज्ञे पार्थो धनञ्ज
यः पञ्चधा भगवानित्थमवतीर्णः शतक्रतुः तस्योत्पन्ना महाभागा पत्नी कृष्णा हुताशनात् शक्रस्यैक
स्य सा पत्नी कृष्णा नान्यस्य कस्यचित् योगीश्वराः शरीराणि कुर्वन्ति बहुलान्यपि पञ्चानामेकपत्नीत्व
मित्येतत्कथितं तव श्रूयतां बलदेवोऽपि यथा यातः सरस्वतीम् ॥ ० ॥ इतिमार्कंडेयपुराणोद्धृद्रवि
क्रिया ॥ ० ॥ पक्षिणा ऊचुः रामः पार्थपरां प्रीतिं ज्ञात्वा कृष्णस्य लांगली चिन्तयामास बुद्ध्याथ किं कृतं
सुकृतं भवेत् कृष्णेन हि विना नाहं यास्ये दुर्योधनान्तिकम् पांडवेयान्समाश्रित्य कथं दुर्योधनं नृपम्
जामातरं तथा शिष्यं घातयिष्ये नरेश्वरं तस्मान्न पार्थं यास्यामि नापि दुर्योधनं नृपं तीर्थेष्वाप्लावयिष्या
मि तावदात्मानमात्मना कुरूणां पांडवानां च यावदन्ताय कल्पते इत्यामंत्र्य हृषीकेशं पार्थदुर्योध
नावपि जगाम द्वारकां शौरिः स्वसैन्यपरिवारितः गत्वा द्वारवतीं रामो हृष्टपुष्टजनाकुलाम् स्राग

मां॰क॰ न्येषुतीर्थेषुपपौपालंहलायुधः पीतपानोजगामाथरैवतोद्यानमृद्धिमत् हस्तेगृहीत्वासमदांरेवती
१४ मप्सरःसमां स्त्रीकदम्बकमध्यस्थांययौमत्तपदःस्खलं ददर्शचवनंवीरोमनीयमनुत्तमम् सर्वर्त्त
तरुपुष्पाढ्यशाखामृगसमाकुलं पुण्यंपद्मवनोपेतं सपल्वलमहावनं सशृण्वन्प्रीतिजननान्व
14 हून्मदकलान्शुभान् श्रोत्ररम्यान्सुमधुरान्शब्दान्खगमुखेरितान् सर्वर्त्तुफलभाराढ्यान्सर्व
र्त्तुकुसुमोज्वलान् अपश्यत्पादपांस्तत्रविहगैरनुनादितान् आम्रानाम्रातकान्भव्यान्नारिकेलान्स
तिन्दुकान् अविल्वलांस्तथाजीवान्दाडिमान्बीजपूरकान् पनसान्लकुचान्मोचान्नीपीश्चाति पु॰
मनोरमान् पारावतांस्तथाकोस्त्रान्नलिनानम्लवेतसान् भल्लातकानामलकांस्तिन्दुकांश्चमहा
फलान् इङ्गुदान्धरमर्द्दीश्चहरीतकविभीतकान् एतानन्यांश्चसतरून्ददर्शयदुनन्दनः तथैवा १४
शोकपुन्नागकेतकीबकुलांस्तथा चम्पकान्सप्तपर्णांश्चकर्णिकारांश्चमालतीम् पारिजाता
न्कोविदारान्मन्दारानिन्दीवरांस्तथा पाटल्यःपुष्पितारम्यादेवदारुद्रुमांस्तथा शालांस्तालांस्तमा

लांश्चकिंशुकान्ज्वलनप्रभान् चकोरैः शतपत्रैश्च भृंगराजैस्तथाशुकैः कोकिलैः कलविंकैश्च हारीतैर्जी
वजीवकैः प्रियपुत्रैश्चातकैश्च तथान्यैर्विविधैः खगैः श्रोत्ररम्यं सुमधुरं कूजद्भिश्चाप्यधिष्ठिताः स
रांसि च सपद्मानि मनोज्ञसलिलानि च कुमुदैः पुंडरीकैश्च तथा राद्दितरोत्पलैः कह्लारैः कमलैश्चापि
आचितानि समन्ततः कादम्बैश्चक्रवाकैश्च तथैव जलकुक्कुभैः कारंडवैः प्लवैर्हंसैः कूर्मैर्मद्गुभि
रेव च एतैश्चान्यैश्च कीर्णानि तथान्यैर्जलचारिभिः क्रमेणात्यं वनं शौरिः प्रेक्षमाणो मनोरमं जगामा
मुगतः श्रीभिर्लताभिर्वृक्षपादपैः स ददर्श द्विजांस्तत्र वेदवेदांगपारगान् कौशिकान्भार्गवांश्चैव भार
द्वाजान्सगौतमान् विविधेषु च संभूतान्वंशेषु द्विजसत्तमान् कथाश्रवणवत्वोत्कानुपविष्टान्महत्सु
च कृष्णाजिनोत्तरीयेषु कुशेषु च वृषीषु च सूतश्च तेषां मध्यस्थः कथयानः कथाः शुभाः पौराणिकाः
सुरघोशामाद्याताश्चरिताश्रयाः दृष्ट्वा रामं द्विजाः सर्वे मधुपानारुणोद्वतं मत्तोयमिति मन्वानाः
समुत्तस्थुस्त्वरान्विताः पूजयन्तो हलधरं ऋते तं सूतनन्दनं ततः क्रोधसमाविष्टो हली सूतं महा

मा॰क॰ वलः निजघान विसृष्टास्त्रः शोभिताशेषदानवः अध्यासति पदं ब्राह्मनास्मिन् सूतेनिपातिते निष्क्रान्ता
१५ स्ते द्विजाः सर्वे वलात्कृष्टाजिनाम्वराः अवधूतं तदात्मानं मन्यमानो हलायुधः चिन्तयामास सुम
हन्मया पापमिदं कृतं ब्रह्मासनगतो ह्येष यत्सूतो विनिपातितः तथाह्यमी द्विजाः सर्वे मामवेक्ष्य वि
निर्गताः शरीरस्य च मे गन्धो लोहस्येवासुखावहः आत्मानं चावगच्छामि ब्रह्मघ्नमिव कुत्सितम्
धिगमर्षं तथा पानमभिमानमभीकृतौ येनाविष्टेन सुमहन्मया पापमिदं कृतं ततोऽघं चरिष्या
मि व्रतं द्वादशवार्षिकं स्वकर्म्मख्यापनं कुर्वन् प्रायश्चित्तमनुत्तमम् अथ चेयं समायाता तीर्थयात्रा
मयाधुना एतामेव प्रयास्यामि प्रतिलोमां सरस्वतीं ततो जगाम रामोऽसौ प्रतिलोमां सरस्वतीं अ
तः परं शृणु पूर्वं पाण्डवेयकथाश्रयम् ॥ ०॥ इति मार्कण्डेयपुराणे ॥ ०॥ पक्षिण ऊचुः हरिश्चन्द्रेति पु॰
राजर्षिरासीत्त्रेतायुगे पुरा धर्म्मात्मा पृथिवीपालः प्रोल्लसत्कीर्त्तिरुत्तमः न दुर्भिक्षं न च व्याधि १५
र्न्नाकालमरणं नृणाम् नाधर्म्मरुचयः पौरास्तस्मिन् शासति पार्थिवे न च भूतं तथान्यत्र धनवीर्य

त्रोभंदैः राजा नन्नास्ति यस्त्वेवं केचिद प्राप्य धीवरं सकदाचिन्महाबाहुररण्येनुसरन्मृगम् शुश्रा
व शब्दम सष्कृत्त्रायस्वित्यथ योषितां सविहाय मृगं राजा माभैषीरित्यभाषत मयि शासति दुर्मेधा
कोयमन्यायवृत्तिमान् ततः क्रन्दितानुसारी च सर्वारम्भविघातकृत् एतस्मिन्नन्तरे रौद्रो विघ्नराट्
समचिन्तयत् विश्वामित्रोयमतुलं तप आस्थाय वीर्यवान् प्रागसिद्धा भवादीनां विद्याः साधयति व्र
ती साध्यमानाः क्षमामौनचित्तसंयमिनाऽमुना एताभयार्त्ताः क्रन्दन्ति कथं कार्यमिदं मया तेजस्वी कौ
शिकश्रेष्ठो वयमप्यस्य दुर्बलाः क्रोशन्त्येतास्तथा भीताः दुःपारं प्रतिभाति मे अथवायं नृपः प्राप्तो माभै
षीति वदन्मुहुः इममेव प्रविश्याशु साधयिष्ये यथेप्सितं इति सञ्चिन्त्य रौद्रेण विघ्नराजेन वै ततः त
दाविष्टो नृपः क्रोधादिदं वचनमब्रवीत् कोयं बध्नाति वस्त्रान्ते पावकं पापकृन्नरः बलोष्णतेजसा दी
प्ते मयि पत्यावुपस्थिते कोऽद्य मत्कार्मुकाक्षेपविदीपितदिगन्तरैः शरैर्विभिन्नसर्वाङ्गो दीर्घनि
द्रां प्रवेक्ष्यति विश्वामित्रस्ततः क्रुद्धः श्रुत्वा तन्नृपतेर्वच क्रुद्धे चर्षिवरे तस्मिन्नेशुर्विद्याः क्षणेन ताः

मा॰क॰ सचापिराजातंदृष्ट्वाविश्वामित्रंतपोनिधिं भीतः प्राकंपतात्यर्थंसहसाश्वत्थपत्रवत् सत्वराथन्वितिय
१६ द्रामुनिंस्तिष्ठेतिचाब्रवीत् ततःसराजाविनयात्प्रणिपत्याभ्यभाषत भगवन्नेषमेधर्म्मोनापराधोम
16 मप्रभो नक्रोधमर्हसिमुनेनिजधर्म्मरतस्यमे दातव्यंरक्षितव्यंचधर्म्मज्ञेनमहीक्षिता चापंचोद्
यम्योद्धव्यंधर्म्मशास्त्रानुसारतः विश्वामित्रउवाच दातव्यंकस्यकेरक्ष्याः केयोद्धव्याश्चतेनृप क्षिप्रमेत
न्ममाचक्ष्वयद्यधर्म्मभयंनते राजोवाच दातव्यंद्विजमुख्येभ्योयेचान्येकृशवृत्तयः रक्ष्याभीताःसदायु
द्धंकर्त्तव्यंपरिपंथिभिः विश्वामित्रउवाच यदिराजाभवान्सम्यग्राजधर्म्ममवेक्षते निर्देष्टुकामोविप्रो
हंदीयतामिष्टदक्षिणा पक्षिणऊचुः एतद्राजावचःश्रुत्वाप्रहृष्टेनांतरात्मना पुनर्जातमिवात्मानंमे पु॰
नेप्राहचकौशिकं उच्यतांभगवन्यत्तेदातव्यमविशंकितं दत्तमित्येवतद्विद्धियद्यपिस्यात्सुदुष्कर १६
म् हिरण्यंवासुवर्णंवापुत्रंपत्नीकलेवरं प्राणान्राज्यंपुरंलक्ष्मींयदभिप्रेतमात्मनः विश्वामित्रउ
वाच राजन्प्रतिगृहीतोयंयस्तेदत्तःप्रतिग्रहः प्रयच्छप्रथमंतावद्दक्षिणांराजसूयिकीं राजोवाच ब्र

ह्वास्तामपि दास्यामि दक्षिणां भवतो वयं त्रिषतां प्रथमं तावत् यन्तेवेष्टः प्रतिग्रहः विश्वामित्र उवाच
समागतं वलोप्रेप्सां सभूभृद्ग्रामपत्तनं राज्यञ्च सकलं वीर रथाश्वगजसंकुलं को------ कोष्ठ
ञ्च यच्चान्यद्विद्यते तव विना भार्य्यां च पुत्रं च शरीरञ्च तवानघ धर्मञ्च तव धर्मज्ञ यो यान्तु मनुगच्छति व
हुनात्र किमुक्तेन सर्वमन्यश्च दीयतां मम पक्षिण ऊचुः प्रहृष्टेनैव मनसा सोऽविकारमुखो नृपः तस्य
र्षेर्वचनं श्रुत्वा तथेत्याह कृताञ्जलिः विश्वामित्र उवाच सर्वस्वं यदि ते दत्तं राज्यमुर्वी धनं बलं प्रभुत्वं
कस्य राजर्षे राज्यस्थे तापसे मयि हरिश्चन्द्र उवाच यस्मिन्नपि मदत्तांते काले राज्यवती मही तस्मिंश्चापि
भवान्स्वामी किमुताद्य महीपते विश्वामित्र उवाच यदि राजंस्त्वया दत्ता मम सर्वा वसुन्धरा यत्र मे वि
षये स्वाम्यं तस्मान्निष्क्रान्तुमर्हसि श्रोणीसूत्रादि सकलं मुक्त्वा भूषणसंग्रहं तरुवल्कलमाविध्य सह
पत्न्या सुतेन च पक्षिण उवाच तथेति चोक्त्वा कृत्वा च राजा गन्तुं प्रचक्रमे स्वपत्न्या शैव्यया सार्द्धं बाल
केनात्मजेन च व्रजतः स ततो रुद्ध्वा पन्थानं प्राह तं नृपं क्व यास्यसीत्यदत्त्वा मे दक्षिणां राजसूयिकीम्

मा०क० राजोवाच भगवन्राज्यमेतन्मेदत्तन्निहतकण्टकं अवशिष्टमिदंब्रह्मन्नत्यदेहत्रयंमम विश्वामित्रउ
१७ वाच तथापिखलुदातव्यात्वयामेयज्ञदक्षिणा विशेषतोब्राह्मणानांहन्यदत्तं प्रतिश्रुतं यावत्तोया
17 राजसूयेब्राह्मणानात्त्वंनृप तावद्देवत्तदातव्यादक्षिणा राजसूयिकी प्रतिश्रुत्य चदातव्यं यो
द्धव्यश्चाततायिभिः रक्षितव्यास्त्वयासन्नस्त्वयैव प्राक्प्रतिश्रुतं राजोवाच भगवन्सांप्रतंनास्तिदा
स्येकालक्रमेणाते प्रसादंकुरुविप्रर्षे प्रदास्येदक्षिणांधनं विश्वामित्रउवाच किंप्रमाणोमयाकालः
प्रतीक्षस्तेजनाधिप शीघ्रमाचक्ष्वशापाग्निमन्यथाकः करिष्यति राजोवाच मासेनतवविप्रर्षेप्रदास्ये
दक्षिणाधनं सांप्रतंनास्तिमेवित्तंअनुज्ञांदातुमर्हसि विश्वामित्रउवाच गच्छगच्छनृपश्रेष्ठस्वधर्ममनु पु०
पालय शिवश्चपन्थाभवतुमाभूत्तेपरिपन्थिनः पक्षिणाऊचुः अनुज्ञातःसगच्छेतिजगामवसुधाधि १७
पः पद्भ्यामनुचितोगन्तुमनुगच्छद्येतंप्रिया तंसभार्यंनृपश्रेष्ठंनिर्यान्तंसस्तुतंपुरात् दृष्ट्वाप्रचुक्रुशुः
पौराः राज्ञश्चैवानुयायिनः हानाथकिंजहास्यस्मान्नित्यार्तिपरिपीडितान् त्वंधर्मतत्परोराजन्दीना

सुप्रहृष्टस्तथा नयास्मानपि राजर्षे यदि धर्मं न वेक्षसे सुहृत्त्वेन निष्ठ राजेन्द्र भवतो मुखपंकजम्
पिबामो नेत्रभ्रमरैः कदा द्रक्ष्यामहे पुरः यस्य प्रयातस्य पुरो यान्ति पृष्ठे च पार्थिवाः तस्यानुयाति भा
र्येयं गृहीत्वा बालकं सुतं यस्य भृत्याः प्रयातस्य यान्त्यग्रे गजसंस्थिताः स एष पद्भ्यां राजेन्द्रो हरिश्चन्द्रो
य गच्छति हा राजन्स्वकुमारं ते सुभ्रूस्वङ्गुरसुन्नसं पथि पांशुपरिक्लिष्टं मुखं कीदृग्भविष्यति तिष्ठ ति
ष्ठ नृपश्रेष्ठ स्वधर्ममनुपालय आनृशंस्यं परं धर्मः क्षत्रियाणां विशेषतः इति पौरवचः श्रुत्वा राजा
शोकपरिप्लुतः अतिष्ठत तदा भार्या तेषामेवानुकम्पया विश्वामित्रोऽपि तद्दृष्ट्वा पौरवाक्याकुलात्म
रोषामर्षविवृत्ताक्षो समागत्य वचोऽब्रवीत् धिक् त्वां दुष्टमनाचारमनृतं जिह्मभाषिणं मम राज्यं हि
दत्वाधः पुनश्चाकृष्टुमिच्छसि इत्युक्तः परुषं तेन गच्छामीति स वेपथुः ब्रुवन्नेवं ययौ शीघ्रमाकर्ष
न्दयितां करे कर्षतस्तां प्रियां भार्यां स्वकुमारीं श्रमातुरां दण्डकाष्ठेन सहसा ताडयामास कौशिकः
तां तथा ताडितां दृष्ट्वा हरिश्चन्द्रो नरेश्वरः गच्छामीत्याह दुःखार्तो नान्यत्किञ्चिदुदाहरत् अथवि

मां॰क॰ श्वेतदाद्देवाः पञ्च प्राक्कृपानरः विश्वामित्रस्य पापस्य कानलो कान्तमवाप्स्यथ येनाथ्यं यद्विनांश्रेष्ठः
१८ स्वराज्याद्व्यरोपितः कस्य वाश्चद्रुयापुतं स्वतं सोमं महाध्वरे पीत्वावभृथं प्रयास्यामो मुदं मत्रपुरःसर
18 इतितेषां वचः श्रुत्वा कौशिकोतिरुषान्वितः शशाप तान्मनुष्यत्वं सर्वे यूयमवाप्स्यथ प्रसादितस्तुतैः
प्राह पुनरेव महामुनिः मानुषत्वेपि भवतांन्नविश्रीनैव संततिः मदारसंग्रहश्चैव भाविता न च मत्सरः
कामक्रोधविहीनाश्च भविष्यथ सुराः पुनः पक्षिण ऊचुः ततोऽवृतेरुरंसे स्वदेहं वास्ति कुरुवेश्मनि द्रौप
दीगर्भसंभूताः पञ्चैव पांडुनंदनाः एतस्मात्कारणात्पञ्च पांडवेयाः महारथाः मदारसंग्रहं प्राप्ताश्च
पात्रस्य महामुने एतत्ते सर्वमाख्यातं पांडवेय कथाश्रयं प्रश्नत्रयं समाख्यातं किमन्यच्छ्रोतुमि— पु॰
च्छसि ॥ द्रौपदेयोत्पत्तिः ॥ ० ॥ जैमिनिरुवाच भवद्भिरेवमाख्यातं यथाप्रश्नमनुक्रमात् महत् १८
कौतूहलं मेस्ति हरिश्चन्द्रकथां प्रति अहो महात्मना तेन प्राप्तं कृच्छ्रमनुत्तमं कच्चित्सुखमनुप्राप्त
तादृग्गवद्द्विजोत्तमाः पक्षिण ऊचुः विश्वामित्रवचः श्रुत्वा स राजा प्रययौ शनैः सेव्ययानुगतो दुःखी

भार्य्यया बालपुत्रया सगत्वा वसुधापालो दिव्यां वाराणसीं पुरीं नैषा मनुष्यभोग्येति शूलपाणिः परि
ग्रहः जगाम पद्भ्यां दुःखार्त्तः सह पत्न्या समाकुलः पुरीप्रवेशे ददृशे विश्वामित्रमुपस्थितम् तं दृष्ट्वा सम
नुप्राप्तं विनयावनतो भवत् प्राह चैवाञ्जलिं कृत्वा हरिश्चन्द्रो महामुनिं इमे प्राणाः सुतश्चायमियं
पत्नी मुने मम येन ते कृत्यमस्त्याशु गृहाणार्घ्यमनुत्तमम् यच्चान्यत्कार्य्यमस्माभिस्तन्ममाख्यातुम
र्हसि विश्वामित्र उवाच पूर्णः समासो भद्रं ते दीयतां मम ---- राजसूयनिमित्तं हि स्मर्यते स्ववचो यदि
हरिश्चन्द्र उवाच ब्रह्मन्नद्य मसंपूर्णो मासो ऽज्ञानतपोधन तिष्ठत्येतद्दिनार्द्धं यत्तत्प्रतीक्षस्व माचि
रम् विश्वामित्र उवाच एवमस्तु महाराज आगमिष्याम्यहं पुनः शापं तव प्रदास्यामि न चेदद्य प्रदा
स्यसि पश्चिमागतः इत्युक्त्वा प्रययौ विप्रो राजा चाचिन्तयत्तदा कथमस्मै प्रदास्यामि दक्षिणा या प्र
तिश्रुता कुतः पुष्टानि मित्राणि कुतो र्थः सांप्रतं मम प्रतिग्रहः प्रदुष्टो मे तत्र याचा मदः कथं किंनु
प्राणान्विमुञ्चामि अप्रदाय प्रतिश्रुतं ब्रह्मस्वहा कृमिः पापो भविष्याम्यधमाधमः अथवायतांया

मां क० स्येवरं मेवात्मविक्रमः पत्निशायचुः राजानं व्याकुलं दीनं चिन्तयानमधोमुखं प्रत्युवाच तद्वा पत्नी वाष्पग
१९ द्गदया गिरा त्यज चिन्तां महाराज स्वसत्यमनुपालय: श्मशानवद्वर्जनीयो नरः सत्यबहिष्कृतः नातः पर
तरं धर्मं वदन्ति पुरुषस्य च यादृशं पुरुषव्याघ्र स्वसत्यपरिपालनं अग्निहोत्रमधीतं च दानाद्याः सक
लाः क्रियाः भजन्ते तस्य वै फल्यं यस्य वाक्यमकारणं सत्यमत्यन्तमुदितं धर्मशास्त्रेषु धीमतां तारणाया
नृतं तद्वत्पातनायाकृतात्मनां सप्ताश्वमेधानाहृत्य राजसूयञ्च पार्थिव कृतिर्नाम च्युतः स्वर्गादसत्य
वचनात्सकृत राजन्नुजातमपत्यं मे इत्युक्त्वा पुरुरोद ह वाष्पाम्बुप्लुतनेत्रान्तामुवाचेदं महीपतिः
राजोवाच विमुञ्च भद्रे संत्रासमयं तिष्ठति वालकः मद्यतां वक्तुकामासि यद्वा द्वा गद्गदासिनि पत्यु पु०
वाच राजन्नुजातमपत्यं मे सदा पुत्रफलाः स्त्रियः समां प्रदाय वित्तेन देहि विप्राय दक्षिणां पद्नि १९
सानुचुः एतद्वाक्यं ततः श्रुत्वा ययौ मोहं महीपतिः प्रतिलभ्य च संज्ञां स विललापातिदुःखितः म
हद्दुःखमिदं भद्रे यत्त्वमेवं ब्रवीषि मां किन्तव स्मितसंलापा मम पापस्य विस्मृताः हा हा कष्टं त्वया

सोपदुःखमेतछ्छविस्मिते दुर्वाच्यमेतद्वचनंकर्त्तुंशक्यामयेदंकथं इत्युक्त्वासनृपः पृष्ठोधिधिग्धिगित्य
सक्रुद्ब्रुवन् निपपातमहीपृष्ठेमूर्छयातिपरिप्लुतः शयानंतारितंदृष्ट्वाहरिश्चन्द्रंमहीपतिम् उवाचे
दंसकरुणंराजपत्नीसुदुःखिता हामहाराजकस्येदमपध्यानमुपागतम् यत्त्वयिपतितोभूमौवांकं
राङ्कवेणोचितं येनकोयास्थमविद्धिन्तविप्राणामपवर्जितम् सएवपृथिवीपालोभूमौस्वपितिमेपतिः
हाकष्टंकिंनवानेनकृतंदैवमहीक्षित यदिन्द्रोपेन्द्रतुल्योय ---- समामधिगीदृशीं इत्युक्त्वासापिमु
श्रोणीमुच्छितानिपपातह भर्तुदुःखमहाभारेणासह्येननिपीडिता तौतथापतितौभूमावनाथोपि
तरौशिशुः दृष्ट्वात्यर्थंक्षुधाविष्टःप्राहवाक्यंसुदुःखितः ताततातददस्वान्नं ददस्वाम्बभोजनं
क्षुन्मेवलवतीजाताजिह्वाग्रंशुष्यतेमम पश्चिणात्त्वुः एतस्मिन्नतरेप्राप्तोविश्वामित्रोमहात
पाः सवाशिष्यासमभ्युद्यराजानमिदमब्रवीत् उत्तिष्ठोत्तिष्ठराजेन्द्रतांददस्वेष्टदक्षिणां श्र
ांधारयतोदुःखमहद्यहनिवर्त्तते आप्पाय्यमानः सततंहिमशीतेनवारिणा अवाप्यंत्वंतनां

मा०क० राजा विश्वामित्रमवेक्ष्य त पुनर्म्मोहं समापेदे अथ क्रोधं ययौ मुनिः क्षमाप्यमानश्च राज्ञा तं वाक्यमाह
१० द्विजोत्तमः दीयतां दक्षिणा साम्ने यदि धर्म्ममवेक्षसे ऋतेनार्कः प्रतपति ऋते तिष्ठति मेदिनी सत्ये
20 चोक्तः परो धर्म्मः स्वर्गः सत्ये प्रतिष्ठितः अथवा किं ममैतेन मायाप्रोक्तेन कारणं अनार्य्य पाप
संकल्पे क्रमशो भूतवादिनि त्वयि राज्ञि प्रभवतः सम्नावः श्रूयतां मम अद्य मे दक्षिणां राजन्न दास्य
ति भवान्यदि अस्ताचलमयाते र्केश प्स्यामि त्वां न संशयः इत्युक्त्वा प्रययौ विप्रो राजा चासीद्भयातु
रः कान्दिग्भूतोधनो नित्यो नृशंसधनिनार्दितः भार्यास्य भूयः प्राहेदं क्रियतां वचनं मम माशापा
नलनिर्दग्धः पञ्चत्वमुपयास्यसि स तया चोद्यमानस्तु राजपत्न्या पुनःपुनः प्राह भद्रे करोम्येष पु०
विक्रयनत्वनिर्घृणाः नृशंसैरपि मत्कर्म्म मशक्यं तन्न करोम्यहम् यदि मे शक्यते वाणी वक्तुमी
दृङ्मुदर्वचः एवमुक्त्वा ततो भार्यां गत्वा नगरमातुरः बाष्पापिहितकण्ठाक्षस्ततो वचनमब्र १०
वीत् भो भो नागरकाः सर्वे शृणुध्वं वचनं मम किं मां पृच्छत कस्त्वं भो नृशंसोहममानुषः राक्ष

सोयाति कठिनः ततः पापतरोपि वा विक्रेतुं दयितां येन प्राणान्न त्यजाम्यहं यदि वः कस्यचित्का
र्य्यं दास्या प्राणेष्टया मम सब्रवीतु त्वरायुक्तो यावत्संधारयाम्यहं पत्निरागेषुः अथ वृद्धो द्विजः
कश्चिदागत्याह नराधिपं समर्प्पयस्व मे दासीमहं क्रेता धनप्रदः अस्ति मे वित्तमसोकं सुकुमा
री च मे प्रिया गृहकर्म्म न शक्नोति कर्म्मा म स्मात्प्रयच्छ मे कर्म्माचारवयोरूपशीलानामनुरूपितं
अन्नरूपमिदं वित्तं गृहाणार्प्पय मे वला एवमुक्तस्य विप्रेण हरिश्चन्द्रस्य भूपतेः विदीर्य्यत मनोदुः
खान्नचैवं किंचिदब्रवीत् ततः स विप्रो नृपतेर्वल्कलान्ते दृढं धनं बद्धा केशेष्वथादाय नृपपत्नीम
कर्षत राजपत्न्युवाच मुञ्चार्य मुञ्च तावन्मां यावत्पश्याम्यहं शिशुम् दुर्लभं दर्शनं विप्र पुनरस्य मे
भविष्यति पश्येहि वत्स मामेवं मातरं दासतां गतां मां मा स्प्राक्षी राजपुत्र दस्पृश्याहं तवाधुना ततः
स बालः सहसा दृष्ट्वा दृष्टा दृष्टमातरं समभ्यधावदम्बेति वदन्नास्राविलेक्षणः हस्तेन वस्त्रमाकृ
ष्य कर्षन्काकपक्षधरः स्खलन् तमागतं द्विजः क्रोधाद्बालमभ्याहनत्पदा वदंस्तथापि सोऽम्बेति ने

मां०क० वामुत्स्व तमातरं राजपत्न्युवाच प्रसादं कुरु मे नाथ क्रीणीष्वाल्पश्च कालकं क्रीतापि नाहं भवतो वि
२१ नैनं कार्यसाधिका इत्थम्मामाल्पभाग्यायाः प्रसादसुमुखो भव मां संयोजय बालेन वत्सेनेव पयस्वि
21 नी ब्राह्मणोऽब्रवीत् गृह्यतां वित्तमेतद्धि दीयतां मम बालकः स्त्रीपुंसोर्धर्मशास्त्रेषु कृतमेव हि वे
तनम्. पक्षिण ऊचुः तथैव तस्य तद्वित्तं वल्कलान्तरपचेतनः प्रगृह्य बालकं मात्रा संश्लिष्टमनयद्द्वय
त. नीयमानौ तु तौ दृष्ट्वा भार्यापुत्रौ स पार्थिवः विललाप सुदुःखार्त्तो निःश्वस्योष्णं पुनः पुनः यान्न
वायुर्न चादित्यो नेन्दुर्नैव पृथग्जनः दृष्टवन्तः पुरा पत्नी सेयं दासीत्वमागता सूर्यवंशप्रसूतोऽयं सु
कुमारकरांगुलिः संप्राप्तो विक्रयं बालो धिङ्मामस्तु दुर्मतिं हा प्रिये हा शिशो वत्स ममानार्यस्य पु०
दुर्नयैः दैवाधीनां दशां प्राप्तो न मृतोऽस्मि तथापि धिक् पक्षिण ऊचुः एवं विलपतो राज्ञः स विप्रोऽन्त २१
र्धीयत वृक्षगेहादिभिस्तुंगैस्तावादाय द्रुतान्वितः विश्वामित्रः ततः प्राप्तो नृपं वित्तमुपावत
तं मे समर्पयामास हरिश्चन्द्रोऽपि तद्धनम्. तद्वित्तमल्पमालक्ष्य दारविक्रयसम्भवम् शोकाभि

भूयं राजानं कुपितः कौशिकोब्रवीत् अत्रबन्धो ममेमां त्वं सदृशीं यज्ञदक्षिणां मन्यसे यदि तन्मह्यं प
श्यतं मे परं बलं तपसोत्र सुतप्तस्य ब्राह्मण्यस्यामलस्य च मत्प्रभावस्य चोग्रस्य शुद्धस्याध्ययनस्य च रा
जोवाच अन्यान्दास्यामि भगवन्कालः कश्चित्प्रतीक्ष्यतां सांप्रतं नास्ति विक्रीता पत्नी पुत्रश्च बालकः विश्वा
मित्र उवाच चतुर्भागः स्थितो योयं दिवसस्य नराधिप एष एव प्रतीक्ष्यो मे वक्तव्यं नोत्तरं त्वया पक्षिण ऊ
चुः तमेवमुक्त्वा राजानं निष्ठुरं निष्ठुरं वचः तदादाय धनं तूर्णं कुपितः कौशिको ययौ विश्वामित्रे गते राजा भ
य शोकाब्धिमध्यगः सर्वाकारं विनिश्चित्य प्रोवाचोच्चैरधोमुखः वित्तक्रीतेन यो ह्यर्थी मया प्रेष्येण मान
वः स ब्रवीतु त्वरायुक्तो यावत्तपति भास्करः अथाजगाम त्वरितो धर्मश्चंडालरूपधृक् भ्रमणाभिहृ
तो घोरो यष्टिहस्तो निराकृतिः चंडाल उवाच अहमन्वीत्य यां शीघ्रं कथयस्वात्मवेतनं येनाकेनव
द्दुना वापि येन वा लभ्यते भवान् पक्षिण ऊचुः तं तादृशमथालक्ष्य क्रूरदृष्टिं सुनिष्ठुरम् वदन्तम
तिदुः .... चंडाल उवाच चंडालोहमिह ख्यातः प्रवीरेति पुरोत्तमे विख्यातो वध्य

मा॰कु॰ वधको मृतकम्बलहारकः राजोवाच नाहं श्वचांडालदासत्वमिच्छेयं मधूगर्हितम् वरं शापाग्निनादग्धो न चंडा
२२ लवशंगतः पक्षिण ऊचुः तस्यैवं वदतः प्राप्तो विश्वामित्रस्तपोनिधिः कोपामर्षविवृत्ताक्षः प्राह चेदं
22 नराधिपम् चंडालाय मया त्वं नो दातुं वित्तमुपस्थितं कस्मान्न दीयते मह्यमशेषो यज्ञदक्षिणा हरिश्च
न्द्र उवाच भगवान् सूर्यवंशोत्थमात्मानं वेद्मि कौशिक कथं श्वचांडालदासत्वं गमिष्ये वित्तकामतः
विश्वामित्र उवाच यदि चंडालवित्तं त्वमात्मविक्रयजं मम न प्रदास्यसि कालेन शप्स्यामि त्वामसंशयम्
पक्षिण ऊचुः हरिश्चन्द्रस्ततो राजा चिन्तावस्थितजीवनः प्रसीदेति वदन् पादानृषेर्जग्राह विह्वलः दा
सोस्म्यार्त्तोस्मि भीतोस्मि त्वद्भक्तश्च विशेषतः कुरु प्रसादं विप्रर्षे कष्टश्चांडालसंकरः भवेयं वित्तशेषे पु॰
णा सर्वकर्म्मकरो वशः तवैव मुनिशार्दूल प्रेष्यश्चित्तानुवर्तकः विश्वामित्र उवाच यदि प्रेष्यो यदि म २२
दासः चंडालाय ततो मया दासभावमनुप्राप्तो दत्तो वित्तार्बुदेन वै पक्षिण ऊचुः एवमुक्ते ततस्तेन श्वपा
को हृष्टमानसः विश्वामित्राय तद्द्रव्यं दत्वा बद्ध्वा नरेश्वरं दंडप्रहारसंभ्रान्तमतीव व्याकुलेन्द्रियम्

इष्टबन्धुवियोगार्त्तमानयद्विवशपत्तनं हरिश्चन्द्रस्ततो राजा बसं श्चंडालपत्तने सो प्रातर्म्मध्याह्न समये
सायश्चैतदगायत बालादीनसुखीदृष्ट्वा बालंदीनमुखं पुनः मांसमश्यसुखाशिष्टा मो ह्यायिष्यति मां
नृपः उपात्तवित्तोविप्राय दत्वावित्तमतोधिकं नमामांसा मृगमा राज्ञीवेत्ति पापतरं कृतम् राज्यनाशंसु
हृत्यागो भार्य्यातनयविक्रयः प्राप्ताचंडालता चेयमहोदुःखपरंपरा एवं सनिवसन्नित्यं स्मरन्सुदयि
तंसुतं भार्य्याश्चात्मसमामिष्टां कृतसर्वस्वमातुरः कस्यचित्त्वथकालस्य मृतचेलापहारकः हरिश्चन्द्रो
भरद्वाजाश्मशानेतत्वशानुगः ॥ अथाजगाम स्वसुतं मृतमादायलापिनी भार्य्यातस्य नरेन्द्रस्य सर्पदष्टं
ह्विवालकम् हा पुत्र हा वत्स शिशो इत्येवंवदती मुहुः कृषाविवर्णा मलिना पांशुध्वस्तशिरोरुहा प्रत्यु
वाच हा राजन्माप्त्य बालत्वं पश्यमीलं महीतले रममाणं पुराहृष्ट्वा दष्टं दुष्टाहिनसुतम् तस्याविला
पशब्दंतंमाकर्ण्य सनराधिपः जगाम त्वरितस्तत्र भविता मृतकम्बलः तांसरो रुदतीं भार्य्यान्नाभ्यजा
नतपार्थिवः चिरप्रवाससन्तप्तां पुनर्जातामिवाबलाम् सापितं वारुकेशान्तं पुराहृष्ट्वा जटालकम्

मा॰क॰ नाम्रजामनृपसुतामुक्तकृष्णोपमं नृपम् सोपकृष्टे पटे बालं दृष्ट्वाशीविषपीडितं नरेन्द्रलक्षणोपेतामि
२३ त्रामापनरेश्वरः अहो कष्टं नरेन्द्रस्य कस्याप्येष कुले शिशुः जातो नीतः कृतान्तेन कामप्यवस्थां दुरात्मना
एवं दृष्ट्वा शिशुं बालं मातुरुत्संगशायिनं स्मृतिमभ्यागतो बालो रोहिताश्वोऽब्जलोचनः सोप्येतामेव
23 वत्सो मे वयोऽवस्थामुपागतः नीतो यदि न घोरेण कृतान्तेनात्मनो वशम् पत्युवाच हा वत्स कस्य पापस्य
अपध्यानादिदं महत् दुःखमापतितं घोरं यस्यान्तो नोपलभ्यते हा नाथ राजन्भवता मामनाश्वास्य दुः
खिताम् क्वापि संतिष्ठता स्थाने विस्रब्धं स्थीयते कथं राज्यनाशः सुहृत्यागो भार्यातनयविक्रयः हरिश्च
न्द्रस्य राजर्षेः किं विधे न कृतं त्वया इति तस्या वचः श्रुत्वा राजा संस्थानतश्च्युतम् प्रत्यभिज्ञाय दयितां पु॰
पुत्रश्च निधनं गतम् कष्टं ममैषैव पत्नी यं बालकश्चापि मे सुतः ज्ञात्वा रुरोद संतप्तो मूर्च्छामभिजगा २३
म ह सा च तं प्रत्यभिज्ञाय तामवस्थामुपागतं मूर्च्छितानिपपातार्ता निश्चेष्टा धरणीतले चेतः संप्रा
प्य राजेन्द्रो राजपत्नी च तौ समं विलेपतुः सुसंतप्तौ शोकभारावपीडितौ राजोवाच हा वत्स सुकुमा

रुतो सुविंकृनासिकालकम् पश्यतो मे मुखं दीनं हृदयं न विदीर्य्यते तात तातेति मधुरं व्रुवाणं स्वय
मागतं उपगृह्य वदिष्ये कं वत्स वत्सेति सौहृदात् कस्य राजप्रणीतेन पिंगेन क्षितिरेणुना ममोत्त
रीयमुत्संगं गतस्यांगमलमेष्यति अंगप्रत्यंगसंभूतं मम मोहृदयनन्दन मया कुमात्रापित्रा पुत्र विक्री
तो येन वत्स्यवत् हृत्वा राज्यमशेषं मे सस्माधरधनं महत् दैवाहिनानृशंसेन दष्टो मे तनयस्त
तः अहं दैवाहिदष्टस्य पुत्रस्यानन पंकजं निरीक्षन्नपि घोरेण विषेणाधः कृतोत्मना एवमुक्त्वा
त मादाय वालकं वाष्पगद्गदः परिष्वज्य च निश्चेष्टो मूर्छया निपपात ह पत्युवाच अयं स पुरुषव्या
घ्रः स्वरेणैवोपलक्ष्यते विद्वज्जनमनश्चन्द्रो हरिश्चन्द्रो न संशयः तथास्य नासिका तुंगा अग्रतोऽधोमु
खं गता दन्ताश्च कुसुमप्रख्याः ख्यातकीर्त्ते महात्मनः श्मशानमागतः कस्माद्यंध्येष स नरेश्वरः अ
पहाय पुत्रशोकं सा पश्यत्पतितं पतिम् प्रहृष्टा विस्मिता दीना भर्तृपुत्राधि पीडिता वीक्षन्ती सा तथा
पश्यद्भर्तुर्द्दंडं जुगुप्सितं श्वपाकार्हं मतो मोहं जगामायतलोचना प्राप्य चेतश्च सनकैः स गद्गदम्

मा॰क॰ माषत्त विकृत्वां दैवाति करुणां निर्म्मो घ्यां ननु गुप्सितं येनायममरप्रख्यो नीतो राजाश्वपाकताम् राज्य
२४ नाशं सुहृत्यागं भार्यातनयविक्रयम् प्रापयित्वापि येनायं चंडालोथं कृतो नृपः हा राजन्यांसन्तापा
सितथ्मान्धर शीतलात् उत्थाप्य नाद्य पृथ्वीकमारुहेति किमुच्यते नात्य पश्यामि ते छत्रं भृंगारमथवा
25 पुनः चामरं व्यजनं वापि कोयं विधिविपर्ययः यस्यास्पत्र जताः पूर्व्वं राजानो भृत्यतां गताः स्वोत्तरीयैस्कुर्व्व
न्तनीरजस्कं महीतलं सोयं कपालसंलग्न घटीपटनिरन्तरे मृतनिर्म्माल्य सूत्रान्तलग्नकेशपुटे दारुणे वसा
विस्यन्द संशुस्क मही पुटकमंडिते भस्मांगारार्द्धदग्धास्थि मज्जसंघट्टभीषणे गृध्रगोमायुनादानेनष्ट
क्षुद्रविहंगमे चिताधूमातति रुचा नीलीकृत दिगन्तरे कुलपाश्वादन मुदा संप्रहृष्ट निशाचरे चरत्यमे पु॰
ध्ये राजेन्द्र स्मशाने दुःखपीडितः एवमुक्त्वा समाश्लिष्य कण्ठं राज्ञो नृपात्मजा कष्टशोकशताधाराविं २४
ललापार्त्तया गिरा राजन् स्वप्नोऽथ तथ्यं वा यदेतन्मन्यते भगवान् तत्कथ्यतां महाभाग मनो वै मुह्यते मम
यद्येतदेवं धर्म्मज्ञ नास्ति धर्म्मे सहायता तथैव विप्रदेवादिपूजने पालनेपि वा नास्ति धर्म्मः कुतः सत्यं

नाथैवं मानृशंसता यत्र त्वं धर्मपरमः स्वराज्याद्व्यरोपितः इति तस्यावचः श्रुत्वा निश्वस्योद्धं सगद्ग
दं कथयामास तन्वंग्या यथा प्राप्तं स्वपाकतां रुदित्वा सापि सुचिरं निःश्वस्योष्णं सुदुःखिता स्वपुत्रम
रणं भीरुर्यथावृत्तं न्यवेदयत् राजोवाच प्रिये न रोचये दीर्घकालं क्लेशमुपासितुं नात्मायत्तश्च तन्वं
गि पश्य मे मन्दभाग्यतां चंडालेनाननुज्ञातः प्रवेक्ष्ये ज्वलनं यदि चंडालदासतां प्राप्य पुनरप्यन्यजन्म
नि नरके च पतिष्यामि कीटकः क्रिमिभोजनः वैतरण्यां महापूयवसासृक्स्नायुपिच्छिले असिपत्रव
नं प्राप्य छेदं प्राप्स्यामि दारुणं नापं वा स्वमहत्प्राप्य महारौरवरौरवौ मग्नस्य दुःखजलधौ पारः प्राणा
वियोजनं मम दैवात्सुवंशेन पुत्रः सोपि बलीयसा कथं प्राणान्विमुञ्चामि पराधीनोस्मि दुर्मतिः अ
थवा मार्त्तिनाक्लिष्टो नरः पापमवेक्षते तिर्यक्त्वे गतिमद्दुःखं नासिपत्रवने तथा वैतरण्यां कुतस्ता
दृग्यादृशं पुत्रविप्लवे सोहं सुतशरीरेणादीप्यमाने हुताशने निपतिष्यामि तन्वंगि क्षन्तव्यं कुलत
न्मम अनुज्ञाता च गच्छ त्वं विप्रवेश्म विलासिनि मम वाक्यं च तन्वंगि निबोधादृतमानसा यत्र यादृश

ताकिंचिद्दुःखस्य कालमविक्षिप्ते अत्मीलयुक्तात्सर्वेक्षनन्ध्यम्भमयाचतः राजपत्नीतिगर्वेणनावमंस्येयःस
तेद्विजः सर्वयत्नेनतेतोष्यःस्वामीदैववत्वच्छुभे पत्युवाच अहमप्यत्र राजर्षे दीप्यमानेहुताशने दुः
खभावासहाद्यैव सहयास्यामि वैत्वया पक्षिणऊचुः ततः कृत्वाचितांराजा आरोप्यतनयंस्वकं
आरुरोहततः प्राप्ताधर्म्मःशक्रोथगाधिजः धर्मउवाच माराजन्साहसंकार्षीर्द्धर्मोहंत्वामुपाग
तः तितिक्षादमसत्याद्यैः स्वगुणैःपरितोषितः हरिश्चन्द्रउवाच हरिश्चन्द्रमहाभागप्राप्तःशक्रोस्मि
तेनिकं त्वयासभार्य्येणपुत्रेणाजितालोकाः सनातनाः आरोहत्रिदिवंराजन्भार्यापुत्रसमन्वितः पु०
सुदुष्प्रापंनरैरन्यैर्जितमात्मीयकर्म्मभिः पक्षिणऊचुः ससुतस्थाततःपुत्रोराजन्तस्यमहात्मनः
सुकुमारतनुःस्वस्थःप्रसन्नःप्रीतिमानसः ततोराजाहरिश्चन्द्रःपरिष्वज्यसुतंततः भार्य्यायास्तु २५
श्रियायुक्तोदिव्यमाल्याम्बरान्वितः स्वस्थःसंपूर्णहृदयामुदापरमयायुतः बभूवाथततःशक्रो
दिवंत्राभूयस्त्वेनसभाग्यत सभार्यस्त्वंसपुत्रश्चस्वर्गलोकंगतिंपरां समारोहमहाभागनिजानां

कर्म्मणांफलम् हरिश्चन्द्रउवाच देवराजन्ननुज्ञातः स्वामिनः स्वपचेनवै अगत्वानिष्कृतिंनसमा
रोहंस्सुरालयं धर्म्मउवाच तवैवंभाविनंक्लेशमवगम्यात्ममायया आत्माश्वपाकतांनीतोदर्शितं
निजपक्षकं इन्द्रउवाच प्रार्थ्यतेयत्परंस्थानंसमस्तैर्मनुजैर्भुवि तदारोहहरिश्चन्द्रपार्थंपुण्यकृतां
नृणां हरिश्चन्द्रउवाच देवराजनमस्तुभ्यंवाक्यंश्चेदंनिबोधमे प्रसादसुमुखोयत्त्वांब्रवीमिप्रश्रया
न्वितः मच्छोकमग्नमनसः कोशलेनगरेजनाः तिष्ठन्तितानपास्यैवंकथंयास्याम्यहंदिवं ब्रह्महत्यागु
रोर्घातोगोवधःस्त्रीवधस्तथा तुल्यमेभिर्म्महापापंभक्तत्यागादुदाहृतम् भजन्तंभक्तमत्याज्यमदुष्टं
त्यजतःसुखं नेहनामुत्रपश्यामितस्माच्छक्रदिवंव्रज यदितेसहितास्वर्गंमयायान्तिसुरेश्वर ततोह
मपियास्यामिनरकंवापितैःसह इन्द्रउवाच बहूनिपुण्यपापानितेषांभिन्नानिवैपृथक् कथंसंघात
भोज्यंत्वंभूयःस्वर्गमभीप्ससि हरिश्चन्द्रउवाच शक्रभुङ्क्तेनृपोराज्यंप्रभावेनकुटुम्बिनां यजतेच
महायज्ञैः कर्म्मपूर्तंकरोतिच तच्चतेषांप्रभावेनमयासर्वमनुष्ठितम् उपकारिणस्त्यक्ष्येनाहं

मां०क० स्वर्गलिप्सया तस्माद्यन्मम देवेश किंचिदस्ति स्वचेष्टितम् दत्तमिष्टमथो जप्तं सामान्यं तैस्तदस्तु नः ब
२६ हुकालोपभोग्यश्च फलं यन्मम कर्मणाः तदस्तु दिनमप्येकं तैः समं त्वत्प्रसादतः पक्षिण ऊचुः एव
म्भविष्यतीत्युक्त्वा शक्रस्त्रिभुवनेश्वरः प्रसन्नचेता धर्मश्च विश्वामित्रश्च गाधिजः विमानकोटिसंब
द्धमास्वर्गलोकान्महीतलं गत्वायोध्याजनं प्राह दिवमारुह्यतामिति पक्षिण ऊचुः तदिन्द्रस्य वचः
श्रुत्वा प्रीत्या तस्य च भूपतेः सपुत्रभृत्यदारास्ते दिवमारुरुहुर्जनाः पदे पदे विमानात्तु विमानं गमनम्बरः
तदा सम्भूतहर्षास्ते हरिश्चन्द्रः स पार्थिवः सम्प्राप्य भूतिमतुलां विमानैः स महीभूपतिः। आसाञ्चक्रे पु
राकारे वपुःप्राकारसंवृते ततस्तस्य सा विभालोक्य श्लोकमप्यौशना जगौ दैत्याचार्यो महाभागः सर्वशास्त्रा पु०
र्थतत्त्ववित् अहो तितिक्षा माहात्म्यमहो दानफलं महत् यदागतो हरिश्चन्द्रः पुरीं चेन्द्रत्वमाप्तवान्
पक्षिण ऊचुः एतत्ते सर्वमाख्यातं हरिश्चन्द्रविचेष्टितं अतः परं कथाशेषं श्रूयतां द्विजसत्तम विपाको २६
राजसूयस्य पृथिवीक्षयकारकः तद्विपाकनिमित्तश्च युद्धमाडीवकं महत् ॥ ० ॥ इति मार्कण्डेय

पुराणे हरिश्चन्द्रोपाख्यानम् ॥ ० ॥ पक्षिण ऊचुः राज्यच्युते हरिश्चन्द्रे गते च त्रिदशालयम् निश्चक्रा
म महातेजा जलवासात्पुरोहितः वसिष्ठो द्वादशाब्दान्ते गंगापर्युषितो मुनिः शुश्राव च समस्तं तद्वि
श्वामित्रविचेष्टितम् हरिश्चन्द्रस्य नाशश्च राज्यस्योदारकर्मणः चंडालसंप्रयोगश्च भार्यातनयवि
क्रयम् स श्रुत्वा स महाभागः प्रीतिमानवनीपतौ चकार तेजसा तेजस्वी विश्वामित्रमृषिं प्रति वसिष्ठ उवा
च मम पुत्रशतं तेन विश्वामित्रेण घातितं तत्रापि नाभवत्क्रोधस्तादृशो यादृशोद्य मे श्रुत्वा नराधिप
मिमं स्वराज्यादवरोपितं महात्मानं महाभागं देवब्राह्मणपूजकं यस्मात्स सत्यवाक्शान्तः शत्रावपि
विमत्सरः अनागाश्चातिधर्मात्मा अप्रमत्तो मदाश्रयः सपत्नीभृत्यपुत्रश्च प्रापितो न्त्यान्दशां नृप स्वरा
ज्याच्चावितो येन वञ्चितश्च खलीकृतः तस्माद्दुरात्मा ब्रह्मद्विड्यज्विनामवरोपिता मच्छापोपहतो मू
ढः स बकत्वमवाप्स्यति पक्षिण ऊचुः श्रुत्वा शापं महातेजा विश्वामित्रोथ कौशिकः त्वमाप्या
ड्रिर्भवस्वेति प्रतिशापमयच्छत अन्योन्यशापात्तौ प्राप्तौ तिर्यक्त्वं परमद्युती वसिष्ठश्च महा

मा०क० तेजा विश्वामित्रश्च कौशिकः अन्यजातिसमायोग्याभावप्रमितौजसौ युयुधातेतिसंरब्धौ महाबलप
२७ राक्रमौ योजनानां सहस्रे द्वे प्रमाणेनाभिरुच्छितः षष्टिवत्यधिकं त्र्यस्त्र सहस्रं द्विजोर्ध्वबकः तौ
तु पक्षप्रहारैश्चेरन्योन्यस्योरुविक्रमौ प्रहरन्तौ भयं तीव्रं प्रजानां चक्रतुस्तदा विधूय पक्षानि
बकोरक्तोद्धृतानि शाहननं आतिः पुनस्तग्रीवो बकं पक्षाभ्यामताडयत् तयोः पक्षानिलापास्ताः प्र
पेतुर्गिरयो भुवि गिरिप्रपाताभिहता चकम्पे च वसुन्धरा आकम्पमाना जलधीन्वहन्ती मूर्च्छका
रुह ननाम चैकपार्श्वेन पातालगमनोत्सुका केचिद्गिरिनिपातेन केचिदब्धौ विदारिता केचिन्मही
मश्वलनात्पपयुः पाशिनः स्वधम् इति सर्वं पवित्रसंहाहाभूतमचेतनम् जगाद्दासीत्तसंध्यानयो पु०
धिमान्क्षितिमंडलम् तावत्सहाकानशिशो प्रभावधेषोश्विसंस्थितः हापि लोकानां शैलोर्ध्वयतत्या
सुपलायत इत्याकुलीभूते लोके सत्त्वाः सविसुखेनतदा सर्वैः परिगताः मवैराजगाम पितामहः प्रयु २७
गावचविध्वेशमातुभावपि कोपितौ युद्धमाविरमेतां लोकास्त्वां प्रजनुच शृणुतां नावपि

तोलकं ब्रह्मणो व्यक्तजन्मनः कोपामर्षसमायुक्तौ युयुधाते महास्थतुः ततः पितामहो देवः सर्वदेवैर्वृतो
लोकसंभूतं तयोश्च क्षितिं निश्च क्षितियुद्धमावमपानुदत् तयोश्चौ पूर्वदेहस्थौ प्राह देवः प्रजापतिः युद्धस्य
तामसं भावं सिष्ठ कुशिकर्षभो बुद्धिर्वसस्व वसिष्ठं वत्त्वं कौशिकसत्तमः तामसं भावमाश्रित्य द्वंद्वमप्याः
दुश्चिकिर्षतः राजसूयविपाकोयं हरिश्चन्द्रस्य भूपतेः युवयोर्विग्रहश्चायं पृथिवीक्षयकारकः नचा
पि कौशिकश्रेष्ठस्तस्य राज्ञापराध्यति स्वर्गप्राप्तिकरो ब्रह्मन्नुपकारपदे स्थितः तपोविघ्नस्य कर्ता
रौ कामक्रोधवशंगतौ परित्यजत भद्रं वो ब्रह्म हि प्रचुरं बलं एवमुक्तौ ततस्तेन लज्जितौ ताव्युभाव
पि क्षमयामासतुः प्रीत्या परिष्वज्य परस्परं ततः स्तूयमानो ब्रह्मा लोकं निजं ययौ वसिष्ठोप्या
त्मनः स्थानं कौशिकोपि स्वमाश्रमं एतदाडीबकं युद्धं हरिश्चन्द्रकथां तथा कथयिष्यन्ति ये मर्त्या
ये च श्रोष्यन्ति तत्पराः तेषां पापापनोदं तु श्रुतं ह्येतत्करिष्यति नचैव विघ्नं कार्याणि भविष्यन्ति
कदाचन ॥ ० ॥ मार्कंडेयपुराणे हरिश्चन्द्रोपाख्यानं समाप्तम् ॥ ० ॥ जैमिनिरुवाच अथायं

मां.क० द्विजशार्दूलाः प्रब्रूत मम पृच्छतः आविर्भावतिरोभावौ भूतानां यत्र संस्थितौ कथं संजायते जन्तुः कथं वा
२९ स विवर्द्धते कथञ्चोदरमध्यस्थस्त्वङ्गसंपीडितः निष्क्रान्तो वर्द्धने प्राप्य कथं वा शुद्धिमृच्छति
उत्क्रान्तिकाले च कथं चिद्भावेन विमुच्यते कस्यो मृतस्तदाप्नोति उभे सुकृतदुष्कृते तथैव ते तदा तस्य
फलं संपादयन्त्युत कथं जीर्यति तत्र पिण्डीकृतमिवाशये स्त्रीकोष्ठे यत्र जीर्यन्ते भुक्तानि सुगुरूण्यपि
भक्ष्याणि तत्र नो जन्तुर्जीर्यते कथमल्पकः एतन्मे ब्रूत सकलं सन्देहापत्तिविवर्जितं तदेतत्परमं गुह्यं
यत्र मुह्यन्ति जन्तवः पक्षिण ऊचुः प्रश्नभारोऽयमतुलस्त्वया स्मासु निवेशितः दुर्वाच्यः सर्वभूतानां
भावाभावसमाश्रितः तं शृणुष्व महाभाग यथा प्राह पिता पुरा पुत्रः परमधर्मात्मा सुमतिर्नाम नामतः पु०
मतः ब्राह्मणो भार्गवः कश्चित्सुतमाह महामतिः कृतोपनयनं शान्तं सुमतिं जडरूपिणं वेदान २८
धीष्व सुमते यथानुक्रममादितः गुरुशुश्रूषणे व्यग्रो भैक्षान्नकृतभोजनः ततो गार्हस्थ्यमास्थाय
इष्ट्वा यज्ञाननुक्रमात् शिष्यमुत्पादयापत्यमभिप्रेतं यथा वनं ततः ततो वनस्थस्तत्तो वनस्थः परिव्राजी

परिग्रहः एवमाप्स्यसि तदग्र्यं यत्र गत्वा न शोचसि पक्षिण ऊचुः इत्येवमुक्तो बहुशो जडं प्राहकि
स्वत पितापितं सुतबहुशः प्राह प्रीत्या पुनः पुनः इति पित्रा सुतः स्नेहात्प्रलोभ्य मधुराक्षरं प्रबोध्य
मानो बहुशः प्रहस्येदमथाब्रवीत् तातैतद्बहुधाभ्यस्तं यत्त्वयाद्योपदिश्यते तथैवान्यानि शास्त्रा
णि शिल्पानि विविधानि च जन्मनामसतं साग्रं मम स्मृतिपथं गतं निर्वेदाः परितोषाश्च क्षयवृद्ध्यु
दयास्तथा शत्रुमित्रकलत्राणां वियोगाः संगमास्तथा मातरो विविधा दृष्टाः पितरो नानाविधास्तथा
अनुभूतानि सौख्यानि दुःखानि सहस्रशः बान्धवा विविधाः प्राप्ताः पितरश्च पृथग्विधाः विण्मूत्र
पिच्छिले स्त्रीणां तथा कोष्ठे मयोषितं पीडाश्च सुभृशं प्राप्ता दारुणाश्च सहस्रशः गर्भदुःखान्यने
कानि बालदुःखयौवने तथा वृद्धतायां तथा प्राप्तानि तानि सर्वाणि संस्मरे ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणां
चापि योनिषु पुनश्च पशुकीटानां मृगाणामथ पक्षिणां तथैव राजभृत्यानां राज्ञामाहवशालिनां
समुत्पन्नोस्मि गेहेषु तथैव तव वेश्मनि भृत्यतां दासतां चैव गतोस्मि बहुशो नृणां स्वामित्वमीश्व

मां०क०
२९

रत्वञ्च दरिद्रत्वन्तथा गतः दृष्टम्मया दृष्टश्चान्यैर्दृष्टम्भेवाति तस्तथा दत्तम्ममान्यैरन्योभ्यो मया दत्तमने
कशः पितृमातृसुहृद्भ्रातृकलत्रादिकृतेन च दृष्टोऽसकृत्तथा दैन्यमश्रुधौताननो गतः एवं संसार
चक्रेस्मिन् भ्रमता तात संकटे ज्ञानमेतन्मया प्राप्तं मोक्षसंप्राप्तिकारकं विज्ञाते यत्र सर्वोयमृ
ग्यजुः सामसंज्ञितः क्रियाकलापविगुणो न सम्यक्प्रतिभाति मे तस्मादुत्पन्नबोधस्य वेदैः किंमेप्र
योजनम् गुरोर्विज्ञानतृप्तस्य निरीहस्य सदात्मनः षट्प्रकारक्रियादुःखसुखहर्षरसैश्चय
त. गुणौघवर्जितं ब्रह्म तत्प्राप्स्यामि परं पदं वमहर्षभयोद्वेगक्रोधानन्यजवाद्भवं विज्ञाता
भे मृगश्वाह्निसंगपाशेशताकुला तस्माद्यास्याम्यहं तात मुक्तेन्दुःखसन्निधिं त्रयीधर्ममध पु०
र्माख्यं किंपाकफलसन्निभम् तस्य तद्वचनं श्रुत्वा हर्षविस्मयगद्गदं पिता प्राह महाभागाः स्व २९
सुतं हृष्टमानसः॥ पितोवाच किमेतद्वदसे वत्स कुतस्ते ज्ञानसम्भवः केन ते जडता पूर्वमिदा
नीञ्च प्रबुद्धता किन्नु शापविकारोयं मुनिदेवकृतस्तव येनेज्ञानं तिरोभूतं प्राविर्भावमुपाग

तमू पुत्रस्तवाच शृणु तात यथातत्त्वमेतद् सुतद्धः स्वदं यद्वाह मासमन्यासीन्तू तन्मयस्मात्परस्मा
यः अहमासं पुराविप्रो न्यस्तात्मा परमात्मनि आत्मविद्याविचारेषु परिनिष्ठां परां गतः सततयो
गयुक्तस्य सततं ताभ्यासमंगमात् सत्संयोगात्स्वभावाद्विचारविचारविधिशोधनात् तस्मिंश्चैव परा
प्रीतिर्मे मासीद्युञ्जतः परे आचार्यतां च समप्राप्त शिष्यसन्देहकृन्तनः ततः कालेन महतात्वैका
न्तिकमुपागतः अज्ञानाविष्टसद्भावो विपन्नश्चप्रमादतः उत्क्रान्तिकालादारभ्य स्मृतिर्लोपो न मे
भवत् यावद्वर्षाणि तत्रैव जन्मनां स्मृतिमागतं पूर्वाभ्यासेन तेनैव सोऽहं तात जितेन्द्रियः यति
ष्यामि तथा कर्तुं न भविष्ये यथा पुनः ज्ञानदानफलं ह्येतद् यज्जातिस्मरतां मम नह्येतत्प्राप्यते तात
त्रयीधर्माश्रितैर्नरैः सोऽहं पूर्वाश्रमाद्धर्मनिष्ठाधर्ममुपाश्रितः एकान्तित्वमुपागम्य यतिष्या
म्यात्ममोक्षणे तदब्रूहि त्वं महाभाग यत्ते संशयितं हृदि एतावतापि ते प्रीतिमुत्पाद्यानृण्यमा
प्नुयाम् पवित्र ताञ्च: पिता प्राह ततः पुत्रं श्रद्धधानश्च तद्वचः भवता यद्वयं पृष्टाः संसारग

मां.कं. इत्याश्रयम् पुत्र उवाच शृणु तात यथाख्येतदनुभूतं मया सकृत् संसारचक्रमजरं स्थितिर्यस्य
३० न विद्यते सोऽहं वदामि ते सर्वं भवेवानुसयापितः उत्क्रान्तिकालादारभ्य यथा नान्यैर्वदिष्य
ति ऊष्मा प्रकुपितः कायस्तीव्रवायुसमीरितः भिनत्ति मर्मस्थानानि दीप्यमानो निरिन्धनः उदा
नो नाम पवनस्ततश्चोर्ध्वं प्रवर्तते भुक्तानामम्बुभक्ष्याणामधोगतिनिरोधकृत् ततो येनाम्बुदा
नानि कृतान्यन्नरसास्तथा दत्ताः स तस्याह्लादमापदि प्रतिपद्यते अन्नानि येन दत्तानि श्र
द्धापूतेन चेतसा सोऽपि तृप्तिमवाप्नोति विनाप्यन्नेन वै तदा येनानृतानि नोक्तानि प्रीतिभेदः कृतो
न च आस्तिकः श्रद्दधानश्च स सुखं मृत्युमृच्छति अगारदाहिनो दाहं कुर्वन्त्यान्नमुदायिनः पु°
प्राप्नुवन्ति नराः काले तस्मिन्मृत्यावुपस्थिते देवब्राह्मणपूजायां ये रता ह्यनसूयवः शुक्ला ३०
वदान्या ह्रीमन्तस्ते नराः सुखमृत्यवः यो न कामान्न संरम्भान्न द्वेषाद्धर्ममुत्सृजेत् यथोक्तका
री सौम्यश्च स सुखं मृत्युमृच्छति शीतः अपनीमनदाः तापश्चन्दनदायिनः प्राणघ्नीं वेदनां

कष्टां ये चान्योद्वेगकारिणः। मोहज्ञानप्रदातारः प्राप्नुवन्ति महत्तमः। कूटं साक्षी मृषावादी यश्चास
दनुशास्ति वै ते मोहमृत्यवः सर्वे तथा ये वेदनिन्दकाः। विभीषणाः पूतिगन्धा कूटमुद्गरपाणयः। आ
गच्छन्ति दुरात्मानो यमस्य पुरुषास्तदा प्राप्ते क्षुद्रकुपथे नेतुं जायते तस्य वेपथुः। क्रन्दन्त्यथ गिरं सो
थ भ्रातर्मातः सुतांस्तथा सास्य वाग्गस्फुटा तेन एकवर्णा भविष्यति दृष्टिर्विभ्राम्यति त्रासाच्छ्वासाच्छु
ष्यद्यथाधरम्। ततः सवेदनाविष्टस्तच्छरीरं विमुञ्चति वायुग्रसारी तद्रूपं देहमन्यत्प्रपद्यते तत्क
र्मजं जातनार्थं न मातृपितृसम्भवम्। तत्प्रमाणवयोवस्थासंस्थानैः प्राग्भवं यथा ततो दूतो यमस्या
शु पाशे बध्नाति दारुणैः। दण्डप्रहारसंभ्रान्तं कर्षन्ते दक्षिणां दिशं कुशकण्टकवल्मीकशङ्कुपाषा
णकर्करे तथा प्रदीप्तज्वलने क्वचित्श्वभ्रशतोत्कटे प्रदीप्तादित्यतप्ते च दह्यमानस्तदंशुभिः। कृ
ष्यते यमदूतैश्च शिवासन्नादभीषणे भक्ष्यमाणः सुघोरे भेद्यमानाः शिवाशतैः। प्रयाति दारुणा
मार्गे पापकर्मा यमालयं छत्रोपानत्प्रदातारो ये च वेश्मप्रदा नराः। ते यान्ति मनुजा मार्गे तमु

मा.क० खेनतथानुदाः एवंक्लेशाननुभवन्नवृशः पापपीडितः नीयंते द्वादशोऽहेन प्रेत राजपुरन्नरः कलेवरे
३१ दह्यमानेमहानंदाहमर्छति भज्यमाणेतथैवार्त्तिं छिद्यमानेसुदारुणो क्लिद्यमानेविस्मरं अनुदुःख
भपश्युते स्वेनकर्मविपाकेन देहान्तरगतोऽपिसन् तत्रयद्बान्धवास्तोयं प्रयच्छन्तितिलैःसह य
३१ च्चपिंडंप्रयच्छन्तिनीयमानस्तदश्नुते तैलाभ्यंगोबान्धवानामंगसम्बाहनश्चयत् तेनचाप्यायतेजंतु
र्यच्चाश्नातिस्वबान्धवाः भूमौस्वपद्भिर्नात्यर्थंक्लेशमाप्नोतिबान्धवैः दानंददद्भिश्चतथाजंतुराप्या
यते मृतः नीयमानःस्वकंगेहंद्वादशाहंसपश्यति उपभुंक्तेतथादत्तंतोयपिंडादिकंभुविद्वादशा
हात्परंघोरम्राघसंभीषणाक्रांतो यामंपश्यन्नयोजनत्कृष्यमाणाः पुरुषान्तः गतमात्रातिरक्ताभिन्वा पु०
अनुचयप्रमं मृत्युकालान्तकादीनांमध्येपश्यतिवेपथुं दंष्ट्राकरालवदनंभृकुटीदारुणाकृतिं ३१
विरूपैर्भीषणैर्वक्रैर्वृतंव्याधिशतैः प्रभुं दंडाशक्तमहाबाहुंपाशहस्तंसुभैरवं तन्निर्दिष्टांततोयाति
गतिं यान्तुशुभांशुभां रौरवेकूटशाल्मलींतुयातिपश्चात्ततोनरः तस्यस्वरूपमुद्दिश्यघोरस्यनिशामय

योजनानां सहस्रे द्वे रौरवस्तु प्रमाणतः जानुमात्रप्रमाणस्तु तत्रः श्वभ्रं सुदुस्तरं तत्रांगारचयैर्दीप्तेनकृता
श्च धरणीसमं ज्वालामालातितीव्रेण तापिता सुरभूमिना तन्मध्ये पापकर्माणां विमुञ्चन्ति यमानुगाः
सदह्यमानस्तीव्रेण वह्निना तेन धावति पदे पदे च पादोऽस्य जायते शीर्यते पुनः अहोरात्रेण चोद्धरण
म्पादन्यासं च गच्छति एवं सहस्रं विस्तीर्णं योजनानां विमुच्यति ततोऽन्यपापशुद्ध्यर्थं तादृशं निरयं गच्छे
ति ततः सर्वेषु निस्तीर्णः पापी तिर्यक्त्वमश्नुति कृमिकीटपतंगेषु श्वापदे मशकादिषु गजद्रुमगजा
द्येषु गोषु अश्वेषु तथैव च अन्यासु चैव पापासु दुःखदायिषु योनिषु मानुष्यं प्राप्य कुब्जो वा कुत्सि
तो वामनोऽथवा चांडालपुक्कशाद्यासु नरयोनिषु जायते अवशिष्टेन पापेन पुण्येन च समन्वितः तत
श्चारोहिणीं याति शूद्रवैश्यनृपादिकां विप्रदेवेन्द्रतां याति कदाचिदवरोहिणीम् एवं हि पापकर्मा
णो नरकेषु पतन्त्यधः यथा पुण्यकृतो यान्ति तन्मे निगदतः शृणु तेऽनर्भनयैर्निर्दिष्टा यान्ति पुण्यां गति
वैः प्रगीतगन्धर्वगणाः प्रनृत्ताप्सरसंकुलाः हारनूपरमाधुर्यशोभितान्यमनाविशु प्रयान्त्याशु

माकं॰ विमानानि दिव्यानमाला सुज्वलाः तस्माच्च प्रच्युता राज्ञामन्येषाञ्च महात्मनाम् जायन्ते नीकुजे गेहे सद्वृत्त
३२ परिपालकाः भोगान्संप्राप्य वन्यश्च तथा यान्त्युर्द्धमन्यथा अधोशिरो गत्वा संप्राप्य पूर्ववद्यान्ति मान
37 वाः एतत्ते सर्वमाख्यातं यथा जन्तुर्विपद्यते अतः शृणुष्व विप्रर्षे यथा गर्भे प्रपद्यते ॥ ० ॥ मार्कंडेयपु
राणे पितापुत्रसंवादे ॥ ० ॥ सुत उवाच निषेकं मानवं स्त्रीणां बीजं प्राप्य रजस्यथ विमुक्तमात्रो नरकात्स्व
र्गाद्वापि प्रपद्यते तेनाभिभूतं तत्स्थैर्यं याति बीजद्वयं पितः कललत्वं बुद्बुदत्वं ततः पेशित्वमेव च पेश्या
यथांकुरबीजस्याथ्यंकुरस्तद्वदुच्यते अंगानाञ्च तथोत्पत्तिः पञ्चानामनुभागशः उपांगान्यंगुलीनेत्रनासा
स्यश्रवणानिच पुरोहं यान्ति चांगेभ्यस्तद्वतो भ्यनखामकम् त्वचोरामाणिजायन्ते केशांश्चैव ततः परम् पु॰
समं समभिवृद्धिमायाति ते नैवोद्भवं कोशकम् नारिकेलीफलं यद्वत्सकोशं वृद्धिमिच्छति तद्वत्प्रयात्यसौ
वृद्धिं सकोशो ऽधोमुखः स्थितः तलेतु जानुपार्श्वाभ्यां करयोर्वा अंगुष्ठौ चोपरिन्यस्तौ जान्वोरग्रे तथांगु ३२
ली जानुपृष्ठे तथा नेत्रे जानुमध्ये च नासिका स्फीचौ पार्ष्णिद्वयस्थौ च बाहू जंघे बहिः स्थितौ पुनःपु

रायस्वयमयीस्थितिर्जन्तोस्तथोदरे नाडी ह्याप्यायनीनाम नाभ्यांतस्य निवध्यते स्त्रीणां तथान्त्रसुषिरे
सानिरुद्धोपजायते क्रामन्ति भुक्तपीतानि स्त्रीणां गर्भोदरे तया तेराप्यायितदेहोसौ जन्तुर्वृद्धिमुपैति
वै स्मृतिस्तत्र प्रयान्त्यस्य बह्व्यः संसारभूमयः ततो निर्वेदमायाति पीड्यमान इतस्ततः पुनर्नैवं करिष्या
मि मुक्तमात्र इहोदरात् यथा तथा करिष्यामि गर्भं नाप्स्यामि यत्नतो इति चिन्तयते स्मृत्वा जन्मदुःखश
तानि वै यानि पूर्वानुभूतानि दैवभूतात्मजानि वै ततः कालक्रमाज्जन्तुः परिवर्तत्यधोमुखः नवमे दशमे
वापि मासि निर्गच्छते ततः निष्क्राम्यमाणो वातेन प्राजापत्येन पीड्यते निष्क्राम्यते च विलपन् हृदि दुःख
निपीडितः निष्क्रान्तश्चोदरान्मूर्छामसह्यां प्रतिपद्यते प्राप्नोति चेतनां चासौ वायुस्पर्शसुखान्वितः तत
स्तं वैष्णवी माया समास्कन्दति मोहनी तया विमोहिनी तया विमोहितात्मासौ ज्ञानभ्रंशमवाप्नुते भ्रष्ट
ज्ञानो बालभावं ततो जन्तुः प्रपद्यते ततः कौमारभावं तु यौवनं वृद्धतामपि पुनश्च मरणं तद्वज्जन्म
प्राप्नोति मानवः ततः संसारचक्रेऽस्मिन् भ्राम्यते घटियन्त्रवत् कदाचित्स्वर्गमाप्नोति कदाचिन्निरयं च

मा० क० र: निरयात्स्वर्गमाप्नोति कदाचिद्दुःखमश्नुते कदाचिद्दैवपुनर्जातः स्वकर्म सोऽश्नुते कदाचिद्भुक्तकर्मा
चद्भुतः स्वल्पेन गच्छति कदाचिदल्पे स्वर्गे ततो जायते शुभाशुभैः स्वर्लोके नरके वापि भक्तप्रायो द्विजो
३२ त्तम नरकेषु महद्दुःखमेतद्यत्स्वर्गवासिनः दृश्यन्ते तात मोदन्ते पात्यमानास्तु नारकाः स्वर्गेपि
दुःखमतुलं यदारोहणकालतः प्रभृत्यहं पतिष्यामीत्येतन्मनसि वर्त्तते नरकांश्चैव संप्रेक्ष्य महद्दुः
33 खमवाप्यते एतां गतिमहं गन्तेत्यहर्न्निशमनिर्वृतः गर्भवासे महद्दुःखं जायमानस्य योनितः जातस्य
बालभावे च वृद्धत्वे दुःखमेव च कामेर्ष्याक्रोधसंबद्धं यौवने चातिदुःसहं दुःखप्राया वृद्धता च मर पु०
णे दुःखमत्युग्रम् कृष्यमाणाश्च याम्यैश्च नरकेषु च पात्यते पुनश्च गर्भो जन्माथ मरणं नरकं तथा
एवं संसारचक्रेऽस्मिञ्जन्तवो घटियन्त्रवत् भ्राम्यन्ते प्राकृतैर्बन्धैर्बद्धा बध्यन्ति चासकृत् नास्तिता ३२
त सुखं किञ्चिदत्र दुःखशताकुले तस्मान्मोक्षाय यततो कथं सेव्या त्रयी मया पितोवाच साधु वत्स
[illegible]ख्याति संसारगहनं परम् ज्ञानप्रदानसंभूतं समाश्रित्य महाफलम् तत्र के नरकाः सर्वे यथा

रौरवस्तथा वर्णितास्तन्मया च त्वयि संरेन महाभागे पुत्र तवाद रौरवं ते समाख्यातः अथमो नरको
सम महारौरवसंज्ञन्तु शृणुष्व नरकं पितः योजनानां सहस्राणि सप्त सप्त समन्ततः तत्र ताम्रमयी भू
मिरधस्तस्य हुताशनः तत्तापतप्ता सा सर्वा प्रोद्यदिन्दुसमप्रभा विभाव्यते महारौद्रा दर्शनस्पर्शनादि
षु तस्यां बद्धः कराभ्याञ्च पद्भ्याञ्चैव यमानुगैः मुच्यते पापकृन्मध्ये लुठमानः सगच्छति काकैर्वृकैर्वृको
लूकैर्वृश्चिकैर्मशकैस्तथा भक्ष्यमाणास्तथा गृध्रैर्गतं मार्गं विद्रुष्यते दह्यमानः पितर्मातर्भ्रातस्तातेति चा
कुलः वदत्यसकृदुद्विग्नो न शान्तिमधिगच्छति एवं तस्मान्नरैर्मोक्षो वेति कालेन रवाप्यते वर्षायुतायु
तैः पापं यैः कृतं दुष्टबुद्धिभिः तथान्यत्कृता माना मासोऽतिशीतः स्वभावतः महारौरवद्दीर्घः स्तमथान्ध
तमसावृतः शीतार्त्तास्तत्र धावन्ति नरास्तमसि दारुणे परस्परं समासाद्य परिरभ्याश्रयन्ति च दन्ता ते
षाञ्च भज्यन्ते शीतार्त्ति परिकम्पिताः क्षुत्तृष्णाति बलाताततथा चान्ये प्युपद्रवः हिमखण्डवहो वायुर्दे
हत्यस्थीनि दारुणाः मज्जासृक्पलितं तस्मादश्नु यन्ति क्षुधान्विताः आलक्ष्यमाना भ्राम्यन्ते परस्परसमा

मा॰क॰ गमे एवन्तत्रापि सुमहान् क्लेशस्तमसि भाजनैः प्राप्यते ब्राह्मणाः श्रेष्ठ यावद्दुष्कृतसंक्षयः निकृन्तनं इति
३५ ख्यातस्ततोऽन्यो नरकोत्तमः एतस्मिन् ...... भ्राम्यन्ते विनिवेशिताः ते चाशेषेण निकृत्यन्ते कालसूत्रेण
मानवाः यमानुगाङ्गुलिस्थेन आपादतलमस्तकात् न तेषां जीवितभ्रंशो जायते द्विजसत्तम छिन्नानि
35 तेषां शतशः खण्डान्येकं व्रजन्ति वै एवं वर्षसहस्राणि भ्राम्यन्ते पापकर्मिणः तावद्यावदशेषं वै तत्पापं प्रक्षि
क्षयं गतं अप्रतिष्ठं च नरकं शृणु गदतो मम यत्रस्थो नारकैर्दुःखमसह्यमनुभूयते तत्रैव तत्र चक्राणि
घटीयन्त्राणि चान्यतः दुःखस्य हेतुभूतानि पापकर्मकृतां नृणां चक्रेष्वारोपिताः केचिद्भ्राम्यन्ते तत्र मानवाः
यावद्वर्षसहस्राणि न तेषां स्थितिरन्तरा घटीयन्त्रेषु चैवान्ये बद्धास्तोये घटी यथा भ्राम्यन्ते मानवाः पु॰
रक्तमुद्गिरन्तः पुनः पुनः अन्त्रैर्नेत्रविनिष्क्रान्तैर्वदनैश्च बिलस्थितैः दुःखानि ते प्राप्नुवन्ति यान्यसह्या ३५
नि जन्तुभिः असिपत्रवनं नाम नरकं शृणु चापरम् योजनानां सहस्रं वै ज्वलदग्न्यास्तृतावनिः तप्ताः
सूर्यकरैः प्रचण्डैः कल्पानामिव सुदारुणैः पतन्ति सदा तत्र प्राणिनो नरकौकसः तन्मध्ये च वरं शीतं

च्छिद्यपत्रैर्विभाव्यंते पत्राणि तत्र खड्गानां फलानि द्विजसत्तम श्वानश्च तत्र सबलाश्चरन्त्ययुतशोभिताः
महावक्त्रा महादंष्ट्रा व्याघ्रा इव महानखाः ततस्तद्वनमालोक्य शिशिरच्छायमग्रतः प्रयान्ति प्राणि
नस्तत्र तृट्तापपरिपीडिताः हा तात हा मातरिति क्रन्दन्तोऽतीव दुःखिताः दह्यमानाङ्घ्रियुगला धरणिस्थ
नवह्निना तेषां गतानां तत्रासिपत्रशातीसमीरणः प्रवाति तेन पात्यन्ते तेषां खड्गास्तथोपरि ततः पत
न्ति ते भूमौ ज्वलत्पावकसञ्चये लेलिह्यमाने चान्यत्र व्याप्ताशेषमहीतले सारमेयास्ततः शीघ्रं शातयन्ति
शरीरतः तेषां खंडानि रुदतामनेकान्यतिभीषणाः असिपत्रवनं नाम मयैतत्कीर्तितं तव अतः परस्मि
न्भूतरं सुतप्तकुम्भं निबोध मे समन्ततस्तत्र कुम्भा वह्निज्वालासमावृताः ज्वलदग्निचयोद्भूतस्तैलायश्चू
र्णपूरिताः तेषु दुष्कृतकर्माणो याम्यैः क्षिप्ताः ह्यधोमुखाः क्वाथ्यन्ते विस्फुटद्गात्रस्रवन्मज्जजला
विलाः स्फुटत्कपालनेत्रास्थिच्छिद्यमाना विभीषणैः गृध्रैरुत्पाट्य मुच्यन्ते पुनस्तेष्वेव वेगितैः पुनः
सिमसिमायन्ते तैलेनैक्यं व्रजन्ति च द्रवीभूतैः शिरोगात्रस्नायुमांसत्वगस्थिभिः ततो याम्यैर्नरै

मां.कं॰ वास्मुद्याबद्द नवहिताः कृतान्ते महातैले मथ्यन्ते पापकर्म्मिणः एषूते विस्तरेणो सप्तकुम्भा मयापितः
३५ ॥ ० ॥ मार्कंडेयपुराणे पितापुत्रसम्वादे ॥ ० ॥ पुत्र उवाच अहं वैश्यकुले जातो जन्मन्यस्मात्तु स
प्तमे समतीते गवां रोधं निपाने कृतवान्पुरा विपाकं कर्मणस्तस्य नरकं दारुणं भृशं संप्राप्तोग्नि
35 शिखाघोरमयोमुखखगाकुलम् यंत्रपीडनवज्राख्यकूपवाहोद्भूतकर्दमम् विशस्यमानदः कर्म
सन्निपातरक्ताकुलं पाद्यामास्य मे तत्र साग्रवर्षशतं गतं महापापान्वितपुस्पतरआदाहाद्दि
नस्यच तथाह्लादकरः शीतः पवनः सुखशीतलः करम्भवालुकाकुम्भमध्यस्थो मम सागतः ग पु॰
संपर्कादशेषाणां ह्लादो भूवत्पूर्णतानृणां ममचापि यथा स्वर्गे स्वर्गिणी शीनि हृतिः परा किमेतदि
ति चाह्लादविस्मारस्तिमितेक्षणः दृष्टमस्माभिरासन्नं नररत्नमनुत्तमम् यामस्य पुरुषो वो ३५
पोदंडहस्तोग्निसमप्रभः पुरतो दर्शयन्मार्गमित्र एहीति सागतः पुरुषः सत्तदा दृष्ट्वा यातनाश
तशंकुलं नरकं प्राह तं याम्यकिंकरं कृपयान्वितः पुरुष उवाच भो याम्यकिंकराचक्ष्व किंमया

पातकं कृतं येनेदं यातनाभीमं प्राप्तोस्मि नरकं परम् । विपश्चिदिति विख्यातस्तात जनकानां महीकु
ले जातो विदेहेषु सम्यक् मनुजपालकः । यज्ञैर्मयेष्टं बहुभिर्धर्मतः पालिता मही नोचोत्स
ष्टश्च संग्रामो नातिथिर्विमुखो गतः । पितृदेवर्षिभृत्याश्च न चापचरिता मम । कृतस्पृहा न च मया
परस्त्रीविभवादिषु । पर्वकालेषु पितरः तिथिकालेषु देवताः । पुरुषं स्वयमायान्ति निपानमिव
धेनवः । यस्यान्ते विमुखा यान्ति निश्वस्य गृहमेधिनः । तस्मादिष्टश्च पूर्तश्च धर्मौ द्वावपि नश्यतः ।
पितृनिश्वासविध्वस्तं सप्तजन्मार्जितं शुभं त्रिजन्मप्रभवं दैवो निश्वासो हन्त्यसंशयम् । तस्माद्दै
वे च पित्र्ये च नित्यमेवात्ततो भवेत् । सोऽहं कथमिमं प्राप्तो नरकं भृशदारुणम् ॥ ० ॥ मार्कंडे
यपुराणे ॥ ० ॥ पुत्र उवाच इति पृष्टस्तदा तेन नृपेणान्यो महात्मना उवाच पुरुषो याम्यो
घोरोपि प्रश्रितं वचः । यमकिंकर उवाच ॥ महाराज यथात्थ त्वं तथैतन्नात्र संशयः । किन्तु स्वल्प
कृतं पापं भवतास्मारयामि तत् । वैदर्भी तव या पत्नी पीवरी नाम नामतः । ऋतुमत्या मृतुर्वन्ध्य

मां.क० त्वयात स्या कृतः पुरा शुश्रूषा भवतायां कैकेय्यां मासमेकं न ततो भवान् अनुस्मृति क्रमाः प्राप्तो नरकं घो
३६ रमीदृशं होमकाले यथा वह्निराज्यपातमवेक्षते अतो प्रजापतिस्त्वं हि ज पातमवेक्षते यत्क्षमु
36 ल्लेद्य धर्माथं कामेष्वासक्तिमान् भवेत् सत्वपित्र्या तरणापोपभवाप्य नरकं पतेत् एतावद्देवो
पायं नान्यत्किञ्चिन्न विद्यते तदेहि गच्छ पुण्यानामुपभोगाय पार्थिव राजोवाच यास्यामि देवता नु
चर दुर्माश्च यत्र न ष्यामि किञ्चित्पृच्छामि तन्मे त्वं यथावद्वक्तुमर्हसि रक्तुंडा स्त्वमी काकाः पुंसा
न यन हारिणः पुनः पुनश्च नेत्राणि तत्वं देषां नवनिधि किं कर्मैतरनश्च कथयैतज्जुगुप्सि
तम्म् दरन्त्येषां तथा जिह्वां जायमाना पुनः पुनः करपत्रेण पाट्यन्ते कस्मादेते सुदुःखिताः कर पु०१०
त्र वालुकास्वेते पच्यन्ते तैलगोचराः अयोमुखैः खगैर्येते कृष्यन्ते किंद्विशावद विच्छिद्य दव
न्मात्रिभद्रा राचविरावि राविणः अयश्चूषानि पातेन सर्वीगं खंडदुःखिताः किमेतानि हुकर्माश्च प ३०
न्यते ह त्रिविशन्वराः एताश्चान्याश्च दृश्यन्ते यातनाः पापकर्मिणाम् येन कर्म विपाकेन तन्ममा चक्ष्व

भाःष्येशतीवद यमकिंकरस्तुवाच धन्मा पृच्छसि भूपाल पापकर्म्मफलोदयम तत्तेहं संप्रवक्ष्या
पेरा यथातथम पुराया पुरायेहि पुरुषः पर्यायेन समश्नुते भुंजतश्चक्षयं यान्ति पुरायं पापमथापिच
ओग्या हृत्ते किंचित्पुरायं वाकर्म्म मानवः पापकंवा प्रयात्याशु स्वर्गभोगात्प्रजायते दुर्भिक्षाद्दुर्भिक्षं
क्लेशात्क्लेशं भयाद्भयम मृतेभ्यः प्रमृता यान्ति दरिद्रा पापकर्म्मिणः गतिर्नानाविधा यान्ति जन्तवः कर्म्म
वन्धनात उत्सवादुत्सवं यान्ति स्वर्गात्स्वर्गं सुखात्सुखात श्रद्दधानाश्च शान्ताश्च धनदाः शुभकारिणः
व्याघ्रकुंजरदुर्गाणि सर्पचौरभयानि च हत्वाः पापान्गच्छन्ति पापिनः किंभूतः परम सुगन्धिमाल्यसद्
स्वसाधुयानाशनाशनाः स्वयमाणा सदा यान्ति पुरायाः शून्याटवीष्वपि अनेकजन्मसाहस्रं जन्मसंच
यसञ्चितम पुरायापुरायाद्भवं तत्तु सुखदुःखांकुरोद्भवम यथाहि बीजं नृपाल पयाति समये वर्त्तते पु
राया पुरायस्तथा कालदेशान्यत्कर्म्मकारकम स्वल्पं पापकृतं पुंसां देशकालोपपादितं पादन्यास
कृताद्दुःखं कराटकोत्थं प्रयच्छति तत्प्रभूततरं शूलं कुशकीलकसम्भवम दुःखं प्रयच्छंति तद्वद्धि शिरो
गादिद्दुःखदम अपथ्याशनशीतोष्णश्रमतापादिकारकम तथानान्यस्पर्शवर्त्तन्ते पापानि फलसंगमम

मां०क० एवमाहुर्नि पापानि दीर्घरोगादिविक्रियाम् तद्दुःस्त्याग्निकृच्छ्राणि बन्धनादिफलाय वै स्वल्पं पुण्यं शुभांग
३० र्वं तैलं वासः प्रयच्छति स्पर्शं वाप्यथ वा शब्दं रसं रूपमथापि वा विराद्भुततरं तद्वन्महान्नमपि कालजं एव
37 श्च सुखदुःखानि पुण्यापुण्योद्भवानि च भुञ्जानो नैकसंसारसम्भवानीह तिष्ठति जातिदेशावस्थानि
ज्ञानाज्ञानफलानि वै तिष्ठन्ति तत्र युक्तानि लिंगमात्रेण चात्मनि वपुषा मनसा वाचा न कदाचित्क्वचिन्न
रः अकुर्वन्न पापकं कर्म पुण्यस्याप्यवतिष्ठते यद्यत्प्राप्नोति पुरुषो दुःखं सुखमथापि वा प्रभूतमथ
वा स्वल्पं विक्रियाकारि चेतसः तावत्तावद्रजातस्य पुण्यस्याप्यथ वेतरः उपभोगात्क्षयं याति दह्यमान
मिवाग्निं एवमेते महापापा यातनाभिरहर्निशं क्षपयन्ति नरा घोरमून्नरकानविवर्तिनः तथैव रा
जन्पुण्यानि स्वर्गलोकेऽमरैः सह गन्धर्वसिक्ताप्सरसो गीताद्यै रूपभुज्यन्ते देवलोकेऽथ मनुष्यत्वे तिर्य
क्त्वे च शुभाशुभम् पुण्यपापोद्भवं भुंक्ते सुखदुःखोपलक्षणम् यच्च पृच्छसि मां राजन्यातना पाप ३०
र्मिणां केन केनेति पापेनात्र वदाम्यशेषतः दुष्टेन चक्षुषा दृष्ट्वा परदारान्नराधमैः मानसैव
[illegible]ग्न परद्रव्यं च सस्पृहैः रत्नं तु डाखगास्तेषां हरन्त्येते विलोचने पुनः पुनश्च सम्भूतिरथो राजन्नव

थः यावन्तोह्निनिमेषास्तु पापं भेमि नृभिः कृतं तावद्वर्षाणि ते त्रानिवेते प्राप्नुवन्त्य वशिनस्य अमच्छा
पदेशात्तु येद्दत्तं येष्टु मंत्रितं मम्यग्दृष्टिविनाशाय रिपुना मपिमानवैः येः शास्त्रमन्यथाप्रोक्तं
येरसद्वा गुदाकृता देववेदद्विजातीनां गुरुनिन्दा च वै कृता दरनितेयाजिका सुजायमाना पुनः पुनः
तावतो वत्सरान्नेत्रेवत्र तुंडाः सुदारुणाः मित्रभेदस्तथा पित्रापुत्रस्य स्वजनस्य च याज्योपाध्याययोर्भा
र्यासुतस्य सहचारिणाः भार्यापि .... नदस्वकुन्तराधिपाः तद्दमे पाप्य पाप्नोति करपत्रेण पाथिव
परोपतापकां येचं येवान्ह्लादनिषेधका तालवृन्तानिलस्नानचन्दनोशीरहारिणा प्राणिनिकं द्रव्य
स्तापनदृष्टा नान्वयेधमाः करस्त बालुकार्मस्या स्तद्दमे पाप भागिनः भुक्ते श्राद्धं च यो न्यस्य नरान्ये
नभिमंत्रिताः दैवे वाप्यथवापि त्र्यो तद्द्विधा कृष्यते खगैः कुर्मार्णि यत्तु साधूनानन्दनू वाग्निर्मि कृन्तति
नमेवहृद्ममानास्तु रवगानिष्ठन्यवारिताः यः करोति तु पैशुन्यमन्यथा वाकू सुदुर्मतिः प्राप्नोतिहि
द्विधा जिह्वान्तस्य धं निशितैः खरैः मातापित्रोर्गुरूणां च ये वज्ञाश्च कुरु कृता तद्दमे पूयविण्मुत्रगर्ते

मा०क०
३८

38

मज्जन्त्यधोमुखाः देवतातिथिभृत्येषु सुतेष्वभ्यागतेषु च ॥ अभुक्तवत्सु ये ऽश्नन्ति तद्दुष्टपित्राग्निपक्षिषु ॥ दु
ष्टाद्यः पूयनिर्यासभुजः सूचीमुखास्तु ते ॥ यायन्ते गिरिवर्ष्माणः पश्यन्ते यादृशा नराः ॥ एकपंक्त्यां तु ये वि
षमं वेतरवर्गाजं विषमं भोजयन्तीह विड्भुजस्ते भवन्ति यथा एकसार्थप्रयातं ये पुंसः समनस्कं विमंन
रं अपाश्य स्वानुमश्नन्ति तदृभे श्लेष्मभोजिनः ॥ गोब्राह्मणाग्नयः स्पृष्टा यैरुच्छिष्टैर्नरैरथ ॥ तेषां भुजाग्नि
कुम्भेषु लेलिह्यन्ते मिताः कराः ॥ सूर्येन्दुतारका दृष्टा यैरुच्छिष्टैस्तु कामतः ॥ तेषां याम्यैर्नरैर्नेत्रे न्यस्तोऽव
ह्निः समेध्यते ॥ गावोऽग्निर्जननी विप्रा द्वेवा भ्राता पिता स्वसा यामयो गुरवो वृद्धा यैः संस्पृष्टाः पदा नृभिः ॥
बद्धांघ्रयस्ते निगडैर्लोहैरग्निप्रतापितैः ॥ अंगारराशिमध्यस्थास्तिष्ठन्त्याजानुदाहिनः ॥ पायसं कृशरं छा पु०
गं देवान्नानि च यानि वै ॥ भुक्तानि यैरसंस्कृत्य तेषामन्त्राणि पापिनां ॥ निपातितानां भूपृष्ठे तद्दूताक्षि नि ३८
नीता संदंशैः पश्य कृष्यन्ते नरैः ॥ स्नामपि सुखामताः ॥ गुरुवेदद्विजातीनां देवानाञ्च नराधमैः ॥ निन्दा नि
शामिता यैश्च पापानामभिनन्दिता ॥ तेषां मध्यामध्यान्नकीलानग्निवर्णान् पुनः पुनः ॥ कर्णेषु प्ररयन्त्य

ते याम्या विलपन्त्यमपि ये: प्रपा देवविप्रोकं देवालय सभाः शुभाः भंक्त्वा विध्वंसमानीताः क्रोधलोभा
नुवर्त्तिभिः तेषां मेते ष्ठिते: शस्त्रै मुद्गैर्विलपतां वचः प्रथ कूकुर्वेत्ति ये याम्या शरीराद्दतिदारुणाः गो
व्राह्मणार्कमार्ज्जेषु ये च भेदन्ति मानवाः तेषां मेत्तानि कृष्यन्ते गुदे गात्राणि वायसैः दत्वा कन्यां परस्क
स्मै द्वितीयाय प्रयच्छति स चैवं नैकधाछिन्न क्षारनद्यां प्रवाह्यते स्वपोषणापरो यस्तु परित्यजति
मानवः पुत्रभृत्यकलत्रादि वन्धुवर्ग मकिञ्चनं दुर्भिक्षे सम्भ्रमे वापि सोप्येवं यमकिङ्करैः उत्कृत्य दन्तानि मु
खे स्वमांसान्याश्यते क्षुधा शरणागतान्यस्त्यजति लोभात्कृत्युपजीविनः सोप्येवं यन्त्रपीडाभिः पीड्यते य
मकिङ्करैः सुकृतं ये प्रयच्छन्ति यावज्जीवं कृतान्नराः ते पिष्यन्ते शिलापृष्ठे यथैते पापकर्म्मिणः न्यासाप
हारिणो वद्धाः सर्वगात्रेषु वन्धनैः कृमिवृश्चिककाकोलैर्भुज्यन्तेऽहर्न्निशं नराः दिवा मैथुनिनः पापा
परदाररुजश्चये तथैवं कराटकैर्द्दीर्घैर्वायसैः पश्य शाल्मलीम् आरोपिता वितन्नाङ्गाः प्रभूतासृक
स्रवाविलाः मूषायामपि पश्यैतान्ध्मायमानान्यमान्यगेः पुरुषैः पुरुषव्याघ्र परदारप्रधर्षिणः

मा॰क॰ उपाध्यायमधः कृत्वा स्तब्धो योऽध्ययनं नरः । गृह्णाति शिल्पमथवा सोऽपि वै शिरसा शिलाम् । बिभ्रत्क्लेशमवा
३९ प्नोति यममार्गेऽतिपीडितः । क्षुत्क्षामोऽहर्निशं भारपीडापीडितमस्तकः । मूत्रश्लेष्मपुरीषाणि ये रु
त्सृष्टानि वारिणि । विशमूत्रदुर्गंधं नरकं दाताः परस्परं च मांसानि भक्षयन्ति क्षुधान्विताः । भुक्तमाति
थ्यविधिना पूर्वमभिस्पृश्य परस्परम् । अपविद्धास्तु यैर्वेदा वह्नयश्चाहिताग्निभिः । तद्भ्रमे शैलशृङ्गाग्रात्
पात्यन्तेऽधः पुनः पुनः । पुनर्भूपतयो जीर्णा यावज्जीवन्ति ये नराः । तद्भ्रमे कृमित्वमापन्ना भक्ष्यन्तेऽत्र पिपी
लिकैः । पतितप्रतिग्रहादानाद्याजनान्नित्यमेव ताम् । पाषाणमध्ये कीटत्वं नरः सततमश्नुते पश्यतो
भृत्यवर्गस्य मित्राणामतिथेस्तथा । एकोमिष्टान्नभुक् भुंक्ते ज्वलदंगारसञ्चयं । वृकैर्भयंकरैस्तस्य पृ पु॰
ष्टमांसं विलुप्यते । पृष्टमांसं नृपैस्तेन यतो लोकस्य भक्षितं । अन्धोऽधिवधिरो मूकोऽभ्राम्यते यः क्षुधातु
रः । अकृतज्ञोऽधमः पुंसामुपकारिषु वर्त्तते । अर्थमात्मनो मित्राणामपकारी सदुर्मतिः । तप्तकुम्भेति ३९
पतितस्ततो यान्ति शोषणाम् । करस्थवालुकानां तस्मात्ततो यन्त्रावपीडनम् । असिपत्रवनं तस्मात्कर

र्णापहा नाम कालसूत्रे तथाच्छेदमनेकाश्चैव यातनाः। प्राप्य निष्कृत्यं तं मेत स्मानंदेश्मि कथ्यमे पाति
श्राद्धं सम्पतिनो विप्रा समुपेत्य परस्परम्। दुष्टा सक्ति त्मृतं फलं सर्वांगेभ्यः। पितानिवेः सुदसा मे यथि
प्रघ्नसुरापगुरुतल्पगाः। श्वपश्वाईश्वदीप्ताग्नौ दह्यमाना भमन्ताः। तिष्ठन्त्यष्टशतसहस्राणि सुचरूनिततः।
परम् जायन्ते मानवाः कुष्ठः क्षयरोगादिचिह्निताः। मृताः पुनश्च नरकं पुनर्जाता च तादृश याथि मद्धे
नि कल्पान्तपरिमाणं नराधिपम्। गोघ्नो न्यूनतरं याति नरके सत्रिजन्मनि तथोपपातकानाञ्च सर्वे
षामिति निश्चयः। नरकप्रच्युता यानि येयेरिहुहिपातकैः। प्रयान्ति योनिजातानि तन्मे निगदतः शृणु
॥ ० ॥ इति मार्कण्डेयपुराणे ॥ ० ॥ यमकिङ्कर उवाच पतितात्प्रतिगृह्याथ खरयोनिं व्रजेद् द्वि
जः। नरकात्प्रतिमुक्तस्तु कृमिः पतितयाजकः। उपाध्यायव्यलीकन्तु कृत्वा श्वा भवति द्विज तज्जायां
मनसा वाञ्छन् तद्द्रव्यं माप्यर्सभयः। गर्दभो जायते जन्तुः पित्रोश्चाप्यवमानकः। मातापितरमाकु
श्य शारिका तृपजायते तावेव पीडयित्वा तु कच्छपत्वं प्रपद्यते भर्तृपिण्डं समश्नन्यस्त्वाद्विष्टं निषे

मां॰कु॰ क्ते सोपि मोहसमापन्नो जायते वानरो मृतः। न्यासापहर्त्ता नरकाद्विमुक्तो जायते कृमिः। असूयकश्च न
५० रकान्मुक्तो भवति राक्षसः। विश्वासहन्ता च नरो मीनयोनौ प्रजायते। धान्यं यवांस्तिलान्माषान्कुलत्था
न्सर्षपान्चणकान् कलायानथ माषान्मुद्गान्गोधूमानतसीस्तथा सस्यान्यन्यानि वा हृत्वा मोहाज्ज
न्तुरचेतनः। संजायते महावक्त्रो मूषिको वभ्रुसन्निभः। परदाराभिमर्षाच्च वृको घोरोभिजायते श्वा शृगा
लो वको गृध्रो व्यालः कङ्कस्तथा क्रमात्। भ्रातृभार्याश्च दुर्बुद्धिर्योधर्षयति पापकृत्। पुंस्कोकिलत्वमाप्नो
ति स चापि नरकाच्च्युतः। सखिभार्यां गुरोर्भार्यां राजभार्यांश्च पापकृत्। प्रधर्षयित्वा कामान्धः सूकरो जा
यते नरः। यज्ञदानविवाहानां विघ्नकर्त्ता भवेत्कृमिः। पुनर्द्दाता च कन्यायाः कृमिरेवोपजायते। देवतापि पु॰
तृविप्राणामदत्वा योन्नमश्नुते प्रमुक्तो नरकात्सोपि वायसः संप्रजायते। ज्येष्ठं पितृसमं चापि भ्रा
तरं योवमन्यते नरकात्सोपि विभ्रष्टः क्रौञ्चयोनौ प्रजायते। शूद्रश्च ब्राह्मणीं गत्वा कृमियोनौ प्रजा ५०
[illegible] तस्यामपत्यमुत्पाद्य काष्ठान्तः कीटको भवेत्। सूकरः कृमिको मद्गुश्चण्डालश्च प्रजायते। अकृ

क्रमेण भ्रमः पुंसां विमुक्तो नरकान्नरः कृतघ्नः कृमिकः कीटः पतंगो वृश्चिकस्तथा मत्स्यस्तथा लसः कूर्मः
पुक्कशो जायते ततः अशस्त्रं पुरुषं हत्वा नरः संजायते खरः कृमिः स्त्रीवधकर्ता च बालहन्ता च जाय
ते भोजनस्योरयित्वा च मक्षिका जायते नरः तत्राप्यस्ति विशेषोऽयं भोजनस्य शृणुष्व तत् हृत्वान्नं तु म
मार्जारो जायते नरकाच्च्युतः तिलपिण्याकसंमिश्रमन्नं हृत्वा तु मूषिकः घृतं हृत्वा तु नकुलः काको
मद्गुरजाघतः मत्स्यमांसापहृत्काकः श्येनो मांसामिषापहृत् चिरीकाकस्त्वपहृत्तैलं वर्णेदवनिक्रिमिः
चोरयित्वा पयश्चापि बलाका संप्रजायते यश्च चोरयते तैलं तैलपायी स जायते मधु हृत्वा नरो दंशः
पूपं हृत्वा पिपीलिकः चोरयित्वा तु निष्पावान् जायते गलगोलकः आसवं चोरयित्वा तु तित्तिरित्वम
वाप्नुते अपो हृत्वा तु पापात्मा वायसत्वं संप्रजायते हृते कांस्ये च हारीतः कपोतो रूप्यभाजने हृत्वा तु
काञ्चनं भांडं कृमियोनौ प्रजायते पत्रोर्णां चोरयित्वा तु क्रकरत्वं च गच्छति कोषकारः कृते कौशेये
हृते वस्त्रे तु जायते वल्कले शार्ङ्गकः पापो हृते चैवांशुके शुकः अपः पट्टारिकं हृत्वा वस्त्रं ह्येमश्च

मा०क० जायते कार्पासिके तथा क्रौञ्चो वह्निहरस्तो तथा बकः मयूरो वर्णकान्हृत्वा शाकपत्रञ्च जायते जीवञ्जी
४१ वकं तां याति रक्तवस्त्रापहो नरः छुछुन्दरिः शुभान्गन्धान्नामान्हृत्वा शशो भवेत् पद्मः फलान्हरन्
काष्ठस्य घुनकीटकः पुष्पापहश्च दरिद्रस्तु पङ्गुः धान्यापहो नरः शाकहर्ता च हारीतः तोयहर्ता च चा
तकः भूहर्ता नरकं गत्वा रौरवादीन्सुदारुणान् तृणगुल्मलतावल्लीत्वक्सारतरुतां क्रमात् प्रा
प्यक्षीयाल्पपापस्तु नरो भवति वै ततः कृमिकीटपतंगत्वं पक्षीतोयचरो मृगः गोत्वं प्राप्य च चण्डालं
पुक्कसादिजुगुप्सितं पङ्ग्वन्धो वधिरः पृश्निर्यक्ष्मणा च प्रपीडितः मुखरोगाक्षिरोगैश्च गुदरोगैश्च वा
ध्यते अपस्मारी च भवति शूद्रत्वं परिगच्छति एष एव क्रमो दृष्टो गोसुवर्णादिहारिणाम् विद्यापहा पु०
शिराश्चान्धानि क्रयभ्रंशिनो गुरौ जायामन्यस्य पारक्यां पुरुषः प्रतिपादयन् प्राप्नोति षण्ढताम् ४१
हा याति नामाख्यः परिच्युतः यः करोति नरो होमममन्त्रविद्धुताशने सोऽजीर्णव्याधिदः ख्यातो मन्दा
ग्निरभिजायते परनिन्दां कृत्वा ब्रह्मत्वं परमम्भो वद्यदनम् नैष्ठुर्यनिष्ठुराश्च परदारापपीडनम्

परस्वहरणाशौचं देवतानां च कुत्सनं निकृत्या रञ्जनं नृणां कार्पण्यं च नृणां वधः। यानि च प्रतिषि-
द्धानि त्वत्र वृत्तिश्च सततं उपलक्षणानि जानीयान्मुक्तानां नरकाद्भुत दयाभूतिप्रसत्वाद् परलो-
कप्रतिक्रिया सत्यं भूतहितार्थोक्तिर्वेदप्रामाण्यदर्शनम् गुरुदेवर्षिसिद्धार्थपूजनं साधुसंगमः।
सत्क्रियाभ्यसनं मैत्रीमिति बुध्येत पंडितः। अन्यानि चैव सद्धर्मक्रियाभूतानि यानि तु स्वर्गिनाना-
निलिंगानि पुरुषाणामपापिनाम् एतत्त्वदुद्देशतो राजन्भवतः कथितं मया स्वकर्मफलभोगं नृणां।
पुण्यानां पापिनां तथा त्वया च दृष्टो नरकः तदेह्यन्यत्र गम्यताम् पुत्रस्तथा च ततस्तमग्रतः कृत्वा स रा-
जा गन्तुमुद्यतः। ततः सर्वैः कृतं कष्टं यातनास्थायिभिर्नृभिः प्रसादं कुरु भूपते। तिष्ठ तावन्मुहूर्त-
कम् त्वदंगसंगी परमो मनोन्ह्लादयतीह नः। परितापश्च गात्रेभ्यः पीडा बाधा च कृत्स्नशः। अपहन्ति
नरव्याघ्र कृपां कुरु महीपते एतच्छ्रुत्वा वचस्तेषां याम्यं स पुरुषं नृपः। पप्रच्छ कथमेतेषां माल्हादो
मयि तिष्ठति किं मया कर्म तत्पुण्यं मर्त्यलोके महत्कृतं आल्हाददायिनी पुष्टिर्येनेयं समुदीरय

मां० कु० पुरुषउवाच पितृदेवातिथिप्रेष्यशिष्टेनान्नेनते तनुः पुष्टिमभ्यागता यस्मात्तद्गतस्य मनोयतः अ
४२ तस्त्वद्गात्रसंसर्गिपवनाल्हादनानि मां पापकर्मकृते राजन्यातना न प्रबाधते अश्वमेधादयो
यज्ञास्त्वयेष्टा विधिवद्यतः ततस्त्वद्दर्शनाद्याम्या यंत्रशस्त्राग्निवायसाः पीडनछेददाहादि महदु
दुःखस्य हेतवः मृदुत्वमागता राजंस्तेजसापहतास्तव राजोवाच यदि मत्सन्निधानेन यातना न प्र
बाधते ततो भद्रमुखात्राहं स्थास्ये स्थाणुरिवाचलः पुरुषउवाच एहि गच्छाम राजेन्द्र निजपुण्य
समार्जितान् भुंक्ष्व भोगानपास्येदं यातनास्थानं भो दूरात् पुरुषउवाच न स्वर्गे ब्रह्मलोके वा तत्सु
खं प्राप्यते नरैः यदार्त्तजंतुनिर्वाणदानोत्थमिति मे मतिः तस्मान्न तावद्यास्यामि यावदेते सुदुःखि पु०
ताः मत्सन्निपातात्सुखिनो भवंति नरकौकसः धिक्तस्य जीवितं पुंसः शरणागतमातुरम् यो ना ४२
र्त्तमनुगृह्णाति वैरिपक्षमपि ध्रुवम् यज्ञदानतपांसीह परत्रेह च भूतये भवन्ति तस्य यस्यार्त्तपरि
त्राणे न हि मानसं नरस्य यस्य कठिनं मनो बालातुरादिषु वृद्धेषु च न तं मन्ये मानुषं राक्षसो हि सः

एतेषां सन्निकर्षात्त्व यत्याम्नि परितापजम् ततो ग्रामान्भुजस्यापिदुःखं नरकसम्भवम् कृमिपाशामसं
दंः खगवक्त्रमूर्छापदं महत् एतेषां त्राणादानन्तु मन्येऽहं स्वर्गसुखात्परम् प्राप्स्यन्त्यात्तो यदि सुखं
बहवो दुःखिते मयि किन्नु प्राप्तम्मया भास्मात्तस्मात्त्वं व्रज माचिरं पुरुष उवाच एष धर्मश्च शक्र
श्च त्वां नेतुं समुपागतौ अवश्यमस्माद्गन्तव्यन्तस्मात्पार्थिव गम्यताम् धर्म उवाच नयामि त्वामहं
स्वर्गं त्वया सम्यगुपासितः विमानमेतमारुह्य माविलम्बस्व गम्यताम् राजोवाच नरके मानवा धर्म
पीड्यन्ते मी सहस्रशः त्राहीति चार्त्ताः क्रन्दन्ति मामतो न व्रजाम्यहं इन्द्र उवाच कर्मणा नरकप्रा
प्तिरमीषां पापकर्मिणाम् स्वर्गन्त्वयापि गन्तव्यं नृपपुण्येन कर्मणा राजोवाच यदि जानासि
धर्मं त्वं त्वं वा देवशतक्रतो न मया यावत्प्रमाणन्तु शुभं तत्वक्तुमर्हथ धर्म उवाच अब्बिन्दवो यथा
ब्धौ यथा वा दिवि तारकाः यथा वा वर्षतो धारा गङ्गायां सिकता यथा असंख्येया महाराज
यथा विन्द्वादयोऽपयाः तथा तवापि पुण्यस्य संख्या नैवोपपद्यते अनुकम्पामिमामत्रैनार

मा०क० केष्विद्दुष्कृतेन: तदेवशतसाहस्रीसंख्यामुपगतमेव तद्गच्छत्वंनृपश्रेष्ठतल्लोकममरालयं एतेविवर
४३ केपापंक्षयतस्तुसुकृतंभजम् राजोवाच कथंस्पृहांकरिष्यन्ति मत्संपर्केषुमानवा यदिमत्सन्निधावे
षामुत्कर्षोनैवजायते तस्माद्यत्सुकृतंकिंचिन्ममास्तित्रिदशाधिप मुच्यतांतेननरकात्पापिनोया
तनांगता इन्द्रउवाच एवमूर्द्धतरंस्थानंत्वयाप्राप्तंमहीपते एताश्चनरकात्पश्यविमुक्ताःपापक
र्म्मिणा: पुत्रउवाच ततोऽपतत्पुष्पवृष्टिस्तस्योपरिमहीपते विमानंचाधिरोप्यैनंस्वर्लोकमनयद्धरि
श्चाहंचान्येचयेतत्रयातनाभ्य: परिच्युता: स्वकर्मफलनिर्दिष्टंततोजात्यन्तरंगता: एवमेतेमयाख्या
तानरकाद्विजसत्तम: येनयेनपापेन यांयांयोनिमुपैतिवै तद्वत्सर्वंसमाख्यातं यथादृष्टंमयापुरा पु०
पुरान्वभवजंज्ञानंमयाप्यवितथंतव अत:परंमहाभागकिमन्यत्कथयामिते ॥ ० ॥ इतिमा ४३
र्कंडेयपुराणेपितापुत्रसम्वाद: ॥ ० ॥ पितोवाच कथितम्मत्वयावत्ससंसारस्ययथास्थित
मू. स्वरूपमतिदिमस्यघटीयंत्रवदव्ययम् तदेतदेवमखिलंमयावगतमीदृशं किंमयावदकर्त

र्य्यमेवमस्मिन्व्यवस्थिते पुत्रउवाच यदिमद्वचनात्तात श्रद्धास्यविशंकितः तत्परित्यज्यगार्हस्थ्यंवान
प्रस्थपरोभव तमधिष्ठायविधिवद्विहायाग्निपरिग्रहम् आत्मन्यात्मानमाधायनिर्द्वन्द्वोनिःपरिग्र
हः एकान्तशीलीवश्यात्मा भवभिक्षुरतन्द्रितः तत्रयोगपरोभूत्वाबाह्यस्पर्शविवर्जितः ततःप्राप्स्य
सितंयोगंदुःखसंयोगभेषजं मुक्तिहेतुमनौपम्यमनाख्येयमसंगतम् यत्संयोगात्तुतेयोगोभूयो
भूतैर्भविष्यति पितोवाच वत्सयोगंसमाचक्ष्वमुक्तिहेतुमतःपरं येनभूतैःपुनर्भूतैर्नेदृग्दुःखमवा
प्नुयाम् यत्रशक्तिपरस्यात्मा ममसंसारबन्धनैः नैतियोगमयोगोपित्वंयोगमधुनावद संसारादि
त्यतापार्त्तिविप्लुष्यद्देहमानसं ब्रह्मज्ञानाम्बुशीतेनसिंचस्वमांवाक्यवारिणा अविद्याकृष्णसर्पेण
दष्टंतद्विषपीडितम् स्ववाक्यामृतपानेनमांजीवयपुनर्मृतम् पुत्रदारगृहक्षेत्रममत्वनिगडा
र्दितं मांमोचयेष्टसद्भावविज्ञानोद्घाटनेस्त्वरम् पुत्रउवाच शृणुतातयथायोगोदत्तात्रेयेणधी
मता अलर्कायपुराप्रोक्तःसम्यक्पृष्टेनविस्तरात् पितोवाच दत्तात्रेयसुतःकस्यकथंवायो

मा॰कं॰ गयुक्तवान्‌ कृतांजलिर्महाभागो योयोगं परिपृष्टवान्‌ पुत्रउवाच कौशिको ब्राह्मणः कश्चित्प्रतिष्ठा
४४ थेगुरुपुरा सोन्यजन्मकृतैः पापैः कुष्टरोगातुरोभवत्‌ तंतथा व्याधितं भार्या पतिंदेवमिवार्चयत्‌
पादाभ्यंगांगसम्बाहस्नानाछादनभोजनैः श्लेष्ममूत्रपुरीषासृक्प्रवाहक्षालनेनच रहश्चैवोपचा
रेणाप्रियसम्भाषणेनच सतयापूज्यमानोपि सततातीव विनीतया अतीवतीव्रकोपात्मा निर्भर्त्सयति नि
ष्ठुरः तथापि प्रणता भार्या तममन्यत दैवतं तंतथाप्यतिबीभत्सं सर्वश्रेष्ठममन्यत अचंक्रमणशीलो
पिस कदाचिद्द्विजोत्तम प्राहभार्यान्नयस्वेति मान्त्वंस्यानिवेशनं यासावेश्या मयादृष्टा राजमार्गे गृहोषि
ता तामंप्रापयधर्मज्ञे सैवमे हृदिवर्त्तते दृष्टासूर्योदये बाला रात्रिश्चेयमुपागता दर्शनानन्तरं सामे पु॰
हृदयान्नापसर्प्पति यदिसा चारुसर्वांगी पीनश्रोणिपयोधरा नोपगूहति तन्वंगी तन्मां द्रक्ष्यसि वैमृ ४४
तं वामः कामो मनुष्याणां बहुभिः प्रार्थ्यतेचसा ममाशक्तिश्च गमने संकुलं प्रतिभाति मे पुत्रउवाच
तत्तदावचनं श्रुत्वा भर्त्तुः कामातुरस्य सा तत्पत्नी सत्कुलोत्पन्ना महाभागा पतिव्रता गाढं परिकरं

दृष्ट्वा शुल्कमादाय चाधिकम्‌ स्कन्धे भर्त्तारमारोप्य जगाम मृदुगामिनी निशि ध्वामावृते व्योम्नि चल
द्विद्युत्प्रदर्शिते राजमार्गे प्रियप्रस्तुश्चिकीर्षन्ती द्विजांगना पथि शूले तदा प्रोतमचोरं चोरशंकया मां
डव्यमतिदुःखार्त्तमन्धकारे च स द्विजः पत्नीस्कन्धसमारूढश्चालयामास कौशिकः पादावमर्षणा
त्क्रुद्धो मांडव्यस्तमुवाच ह येनाहमेवमात्यर्थं दुःखितश्चालितो वृथा कामं कष्टमनुप्राप्तः स पापा
त्मा नराधमः सूर्योदयेऽवशः प्राणैर्विमोक्ष्यति न संशयः भास्करालोकनादेव स विनाशमवाप्स्यति
तस्य भार्या ततः क्रुद्धा तं शापमतिदारुणं प्रोवाच व्यथिता सूर्यो नैवोदयमुपेष्यति ततः सूर्योदया
भावादभवत्सततं निशा बहून्यहःप्रमाणानि ततो देवा ययुर्भयम्‌ निःस्वाध्यायवषट्कारं स्वधा
स्वाहाविवर्जितम्‌ कथं दुःखमिदं सर्वं न्नाश गच्छेत्संक्षयं जगत्‌ अहोरात्रव्यवस्थाया विना मास
र्त्तुसंक्षयः तत्संख्यया तु ज्ञायेत अयने दक्षिणोत्तरे विना चायनविज्ञानात्‌ कालः सम्वत्सरः कुतः
सम्वत्सरं विना नान्यत्कालज्ञानं प्रवर्त्तते पतिव्रताया वचसा नोद्गच्छति दिवाकरः सूर्योदयं वि

मां०क० तानैवस्नानदानादिकः क्रमः तांग्निर्विदहत्याश्वेवक्रतुभारस्थलजन्ते नैवाप्यायनमस्माकं विनाशो भिन
४५ जायते वयश्चाप्यायिता मर्त्यैर्यज्ञभागैर्यथोदितैः वृष्ट्यादिनानुगृह्णीमो मर्त्यान्सस्यादिसिद्धये
45 निष्पादितास्वौषधिषु मर्त्यायज्ञैर्यजन्ति नः तेषां वयं प्रयच्छामः कामान्यज्ञादिपूजिता अधो हि व
र्षाम वयं मर्त्या ऊर्द्धप्रवर्षिणः तोयवर्षेण हि वयं हविर्वर्षेण मानवाः ये ऽस्माकं न प्रयच्छन्ति नित्य
नैमित्तिकं नराः क्रतुभागं दुरात्मानः स्वयञ्चाश्नन्ति लोलुपाः विनाशाय वयं तेषां तोयसूर्याग्निमा
रुतान् क्षितिञ्च सन्दूषयामः पापानामपकारिणां दुष्टतोयादिभोगेन तेषां दुष्कृतकर्मणाम् उप
सर्गाः प्रवर्त्तन्ते मरणाय सुदारुणाः ये त्वस्मान्प्रीणयित्वा तु भुञ्जते शेषमात्मनः तेषां मुख्यान्व पुं०
यं लोकान्विदधामो महात्मनां तत्वाप्तिं सर्वमेवेतद्धितैषां युष्टिसंस्थितिः कथन्नु दिनसर्गाः
स्यादस्योऽन्य भवद्दस्युराः तेषामेव समस्तानां यज्ञविघ्नतिशंकिनाम् देवानामसुरांश्चक्षुवा ब्राह्म ४५
देवः प्रजापतिः तेज परं तेजसेवतपसा उत्तविस्तथा प्रशाम्यति मवाप्तस्माच्छृणुध्वं वचनं मम

पतिव्रताया माहात्म्यान्नोद्गच्छति दिवाकरः तस्य चानुदयाद्धानिर्मर्त्यानामवतानथा तस्मात्पतिव्र
ताम भ्रराअनुसूयान्तपस्विनीं प्रसादयतात्रिपत्नीं ज्ञानी रुदयकाम्यया पुत्रउवाच ते: साप्रसा
दिता गत्वा प्राहेष्टं व्रियतामिति स्वयाचन्तादिवं देवा भवत्विति यथा पुरा अनुसूयोवाच पतिव्रता
या माहात्म्यं न हीयेत कथं त्विति तस्मात्संमान्यतां साध्वी भद्रः स्वच्छा माद्ये सुराः यथा पुनरहोरा
त्रसंस्थानमुपजायते तथा च तस्याः स्वपतिर्न च साध्यानाशमेष्यति॥ मार्कंडेयपुराणे ॥ ० ॥ पुत्रउवाच
एवमुक्त्वा सुरान्गत्वा तस्याः सा मन्दिरं शुभम् उवाच कुशलं दृष्ट्वा धर्मं भर्तुस्तथात्मनः अनुसूयो
वाच कच्चित्त्वं नन्दसि कल्याणि स्वभर्तुः सुखदर्शनात् कच्चित्त्वयाखिलं देवेभ्यो मन्यसेऽभ्यधिकं पतिम् भ
र्तुः शुश्रूषणादेतन्मया प्राप्तं महाफलम् सर्वकामफलावाप्त्या प्रत्यूहा विनिवर्तिताः पंच ऋणानि
मनुष्येण साध्विदेयानि सर्वदा तथा स्वधर्मेण कर्तव्यो धनसंचयः प्राप्तस्याथ तथा पात्रे वि
नियोज्यो विधानतः सत्यार्जवतपोदाने दयायुक्तो भवेत्सदा क्रियाश्च शास्त्रनिर्दिष्टा रागद्वेषवि

मां०क०
४६
46

वर्जिताः कर्त्तव्यास्त्वरहः श्रत्वा पुरस्कारेण शङ्किताः स्वजातिविहितानेव लोकान्प्राप्नोति मानवः क्रो
शे भमनस्माश्राद्धिप्रजापत्यादिकाल्लँकमात् स्त्रियस्त्वेवं समसस्य नरैः दुःखार्ज्जितस्य च पुण्यस्या
र्द्धं पिहारिणः पतिशुश्रूषयेव हि नास्ति स्त्रीणां पृथग्यज्ञो न श्राद्धं नाप्युपोषितम् भर्तृशुश्रूषयै
वैताल्लोकानिष्टान्व्रजन्ति हि तस्मात्साध्वि महाभागे पतिशुश्रूषणं प्रति त्वया मतिः सदा कार्य्या यतो
भर्ता परा गतिः यद्देवेभ्यो यच्च पित्रागतेभ्यः कुर्याद्भर्ताभ्यर्च्चनं सत्क्रियातः तस्यार्द्धं वै केवला
नान्यचित्ता भुंक्ते नारी भर्तृशुश्रूषणेनैव ॥ पुत्र उवाच तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा प्रतिपूज्य यथादरात्
प्रत्युवाचात्रिपत्नीं तां मनुसूयामिदं वचः ब्राह्मण्युवाच धन्यास्म्यनुगृहीतास्मि देवैश्चाप्यव पु०
लोकिता यन्मे प्रकृतिकल्याणि श्रद्धा वर्द्धयसे पुनः जानाम्येतन्न नारीणां काचित्पतिसमा गतिः ४६
तत्प्रीतिश्चोपकाराय इह लोके परत्र च पतिप्रसादादिह च प्रेत्य चैव यशस्विनि नारी सुखम
वाप्नोति नार्य्या भर्ता हि दैवतम् साद्य ब्रूहि महाभागे प्राप्ता या मम मन्दिरम् आर्य्यायाः किन्नु क

त्येथं मयार्घ्येणापि वाशुभभ्रू अनुसूयोवाच एते देवाः सहेन्द्रेण मामुपागम्य दुःखिताः तद्वाक्या
यतु सत्कर्म्मच्छिन्नक्रमिरूपणं याचतोऽहर्निशासंस्था यथावदविखण्डिता अहन्तदनुमायाता शृ
णुचैव वचो मम दिनाभावात्समस्तानामभावो यागकर्म्मणां तदाभावात्सुराः पुष्टिं नोपयान्ति
तपस्विनि अह्नश्चैव समुच्छेदादुच्छेदः सर्वकर्म्मणां तदुच्छेदादनावृष्ट्या जगदुच्छेदमेष्यति तदि
च्छसि चेदेतज्जगदुद्धर्तुमापदः प्रसीद साध्वि लोकानां पूर्ववद्वर्त्ततां रविः ब्राह्मण्युवाच मांडव्येन महा
भागेन शप्तो भर्त्ता ममेश्वरः सूर्य्योदये विनाशं त्वं प्राप्स्यसीत्यतिमन्युना अनुसूयोवाच यदि ते रो
चते भद्रे तत्त्वत्तद्वचनादहं करोमि पूर्ववद्देहं भर्त्तारञ्च नवं पुनः मयाहि सर्वथा स्त्रीणां माहात्म्यं
वरवर्णिनि पतिव्रतानामाराध्यमिति सम्मानयामि ते पुत्र्युवाच तथेत्युक्ता ततः सूर्य्यमाजु
हाव तपस्विनी अनुसूयार्घमुद्यम्य दशरात्रे तदा निशि ततो विवस्वान्भगवान् फुल्लपद्मारुणा
कृतिः शैलराजानमुदयमारुरोहोरुमण्डलं समनन्तरमेवास्या भर्त्ता प्राणैर्विमुज्यत पपात च

मा॰ क॰ महीपृष्ठे पतन्तं जगृहे च सा अनुसूयोवाच न विषादस्त्वया भद्रे कर्त्तव्यः पश्य मे बलं पतिशुश्रूषयाप्ता
५७ प्तस्तपसः किञ्चिरेणाते यथा भर्त्तुस्समान्यान्यमपश्यमपुरुषं क्वचित् रूपतः शीलतो बुद्ध्या वाङ्माधुर्या
57 दिभूषणैः तेन सत्येन विप्रोऽयं व्याधियुक्तः पुनर्युवा प्राप्नोतु जीवितं भार्य्यासहायः शरदांशतम् य
था भर्त्तृसमं नान्यमहं पश्यामि दैवतं तेन सत्येन विप्रोऽयं पुनर्जीवत्वनामयः कर्म्मणा मनसा वाचा
भर्त्तुराराधनं प्रति यथा ममोद्यमो नित्यं तथायं जीवतु द्विजः पुत्र उवाच अथो विप्रः समुत्तस्थौ व्याधि
युक्तः पुनर्युवा स्वभाभिर्भासयन् वेश्म वृन्दारक इवापरः ततो भवत्पुष्पवृष्टिर्देववाद्यानि सस्वनुः
लाभिरेव मुदं देवा अनुसूयामथाब्रुवन् देवा ऊचुः वरं वृणीष्व कल्याणि देवकार्य्यं महत्कृतम् पु०
त्वया यस्मात्ततो देवा वरदास्ते तपस्विनि अनुसूयोवाच यदि देवाः प्रसन्ना मे पितामहपुरःसराः
वरदा वरयोग्या च यद्यहं भवतां मम तद्यान्तु मम पुत्रत्वं ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः योगञ्च प्राप्नुयां देवैः ५७
सहिता क्लेशमुक्तये एवमस्त्विति तां देवा ब्रह्मविष्णुशिवादयः प्रोक्त्वा जग्मुर्यथान्यायं मनुमान्य

तपस्विनीम् ॥ ० ॥ इति मार्कण्डेयपुराणे पितापुत्रसम्वादे ऽनुसूयावरप्राप्तिः ॥ ० ॥ पुत्र उवाच ततः
कालेवहुतिथे द्वितीयो ब्राह्मणः सुतः स्वभार्य्यां भगवानत्रिरनुसूयामपश्यत ऋतुस्नातां सुचार्वङ्गी
लोभनीयतवाकृतिम् सकामो मनसा भेजे स मुनिस्तामनिन्दिताम् तस्याभिध्यायतः कामं विकारो
यस्त्वजायत तमापशोढपवनस्तिर्य्यगूर्द्ध्वञ्च वेगवान् ब्रह्मरूपधरं शुक्रं पतमानं समन्ततः सोमवीजं
तजोरूपं दिशश्चाजगृहुर्द्दश सोमोऽभिमानसो जज्ञे तस्यामत्रेः प्रजापतेः पुत्रः सर्वसत्वानामायुराधा
र एव च तुष्टेन विष्णुना जज्ञे दत्तात्रेयो महात्मना स्वशरीरात्समुत्पाद्य सत्वोद्रिक्तो द्विजोत्तमः दत्तात्रे
य इति ख्यातः सोऽनुसूयास्तनं पपौ विष्णुरेवावतीर्णोऽसौ द्वितीयोऽत्रेः सुतोऽभवत् सप्ताहात्प्रच्युतो मा
तुरुदरात्कुपितो यतः हैहयेन्द्रमुदावर्त्तमपराधिनमुद्धतम् दृष्ट्वात्रेः कुपितः सत्योदक्षुकामः स
देहयम् गर्भवासमहायासदुःखामर्षसमन्वितः दुर्वासास्तमसोद्रिक्तो रुद्रांशः समजायत इति पु
त्रत्रयं तस्यां जज्ञे ब्रह्मेशवैष्णवम् सोमो ब्रह्माभवद्विष्णुर्द्दत्तात्रेयो व्यजायत दुर्वासाः शंकरो जज्ञे व

मा॰कं॰ ४८ 48 रद्दानाद्दिवौकसाम् सोमश्च रश्मिभिः शीतैः वीरुधौषधिमानवान् आप्याययन् सदा स्वर्गे वर्त्तते सप्र
जापतिः दत्तात्रेयः प्रजा म्पाति दुष्टदैत्यनिवर्हणात् शिष्टानुग्रहकृच्चेति ज्ञेयः स्वांशः सवैष्णवः
निर्द्दहत्येव मनुजान् दुर्वासा भगवानजः रौद्रंभावं समाश्रित्य तमसोनो वाग्निरुद्भुतः सोमत्वं भगवा
नत्रिः पुत्रश्चक्रे प्रजापतिः दत्तात्रेयोपि विषयान्योगस्थो विषयान्हरिः दुर्वासापितरं त्यक्त्वा मातरञ्चो
त्तमंव्रतं उन्मत्ताख्यं समाश्रित्य परिबभ्राम मेदिनीम् मुनिपुत्रवृतो योगी दत्तात्रेयोप्यसंगितां अभी
प्समानः सरसि निममज्ज स्वयं विभुः तथापितम्महात्मानमतीवप्रियदर्शनम् तत्यजुर्न्नकुमारास्ते पु॰
सरसस्तीरमाश्रिताः दिव्ये वर्षशते पूर्णे यदा तेन त्यजन्तितम् तत्प्रीत्या सरसस्तीरं सर्वेमुनिकु
मारकाः ततो दिव्याम्बरधरां सुरुपीननितम्बिनीं नारीमादाय कल्याणी मुत्ततार जलान्मुनिः स्त्री ४८
सन्निकर्षतो ह्येते परित्यक्ष्यन्ति मामिति मुनिपुत्रास्ततोसंगी स्थास्यामीति विचिन्तयन् तथापि
तं मुनिं सुता न त्यजन्ति यदा मुनिं ततः सह तया नार्या मद्यपानमथापिवत् सुरापानरतन्ते तु स

मार्य्येन तथा तु स्मृतः भीतवाद्यादिरमितं भोगसंसर्गदूषितं मन्यमाना महात्मानं तयासह वहिः क्रियम्
नारापदोषं योगीशो वारुणीमपिवन्नपि अन्त्यावसायिवेश्मान्तं मातरिश्वा यथास्थित सुरापिवन्नसप
लीकः तपस्तेपे सयोगवित् योगीश्वरश्चिन्त्यमानो योगिभिर्मुक्तिकांक्षिभिः दत्तात्रेयो महामतिः पुत्र उवाच
- - - - - - - - - - कृतवीर्य्यानुगो जिनः कृतवीर्य्योदिवं याते मन्त्रिभिः सपुरोहितैः पौरैश्चाभिषेकार्थं समा
हूतोब्रवीदिदं नाहं राज्यं करिष्यामि मन्त्रिणो नरकोत्तरम् यदर्थं गृह्यते शुल्कं तदसंपादयन्वृथा प्रयाणां
द्वादशं भागं भूपालाय वणिग्जनः दत्वात्म रक्षिभिर्मार्गे रक्षितो याति दस्युभिः गोपालाश्च तक्राद्यैः षड्भा
गश्च कृषीवलाः दत्वान्यम्भुञ्जते दस्युर्यदि भागं ततोधिकम् पुण्यादीनाञ्च शेषाणां वलिनो गृह्णतस्ततः
दुष्टापूर्त्तविनाशाय तद्राज्ञश्चोरधर्मिणः यद्यन्यैः पाल्यते लोकस्तद्वृत्त्या नरसंस्थितः गृह्णतो वलिषड्भा
गं नृपतेर्वै रक्षोभुवम् निरूपितमिदं राज्ञः पूर्वै रक्षणावेतनं अरक्षंश्चौरतश्चौरस्तदेनो नृपतिर्भवे
त् तस्माद्यदि तपस्तप्त्वा प्राप्तो योगित्वमीप्सितं भुवः पालनसामर्थ्ययुक्त एको महीपतिः पृथिव्या

मां॰क॰ मस्त्रखड्गाज्ञया अहमेव वधस्तु हेतुः ततो भविष्ये नात्मानं करिष्ये पापभागिनम् तस्य तं निश्चयं ज्ञात्वा मंत्रि
५९ मध्यस्थितो ब्रवीत् गर्गो नाम महाबुद्धिर्मुनिश्रेष्ठो र योगवित् तं कर्त्तुकामस्त्वं राज्यं सम्यक् प्रशासितुं
ततः शृणुष्व मे वाक्यं कुरुष्व च महाभुज दत्तात्रेयं महाभाग सह्यद्रोणीकृताश्रयम् तमाराधय भूपालपा
ति यो भुवनत्रयम् योगयुक्तं महात्मानं सर्वत्र समदर्शिनम् विष्णोर्वंशं जगत्पातुरवतीर्णं महीतले यमा
राध्य सहस्राक्षः प्राप्तवान्पदमात्मनः हृतं दुरात्मभिर्दैत्यै राजघानदितेः सुतान् आर्जुन उवाच कथमा
राधितो देवैर्दत्तात्रेयः प्रतापवान् पुरीचापहृतं दैत्यैरिन्द्रत्वं प्रापवासवः गर्ग उवाच देवानान्दानवा
नाञ्च युद्धमासीत्सुदारुणम् दैत्यानामीश्वरे जम्भे देवानाञ्च शचीपतौ तेषाञ्च युध्यमानानां दिव्यः स पु॰
म्वत्सरो गतः ततो देवाः पराभूता दैत्या विजयिनो भवन् विप्रचित्तिमुखैर्दैवा दानवैस्ते पराजिता पला ५९
यनकृतोत्साहा निरुत्साहा विपक्षजये बृहस्पतिमुपागम्य दैत्यसैन्यवधेप्सवः अमंत्रयन्त सहिता वा
लखिल्यैस्तथर्षिभिः बृहस्पतिरुवाच दत्तात्रेयं महाभागमत्रेः पुत्रं तपोधनं विकृताचरशाक्तं त्वात

न्तोषयितुमर्हथ सर्वोर्दैत्यविनाशाय वरदो दास्यते वरम्‌ ततो हनिष्यत सुराः सहिता दैत्यदानवान्‌
गर्ग उवाच इत्युक्तास्ते ततो जग्मुर्दत्तात्रेयाश्रमं प्रति ददृशुश्च महात्मानं कान्तं लक्ष्म्या समन्वितम्‌ उप
गीयमानं गन्धर्वैः सुरापाणरतं मुनिं ते तस्य गत्वा प्रणतिं भवदन्तोधिसाधनं चक्रुस्तवं प्रदद्युश्च भक्ष्य
तोयस्रगादिकम्‌ तिष्ठन्तमनुतिष्ठन्ति यान्तं यान्ति दिवौकसः आराधयामासुरधस्थितास्तिष्ठन्तमास
ने सप्राह देवान्‌ प्रणतान्दत्तात्रेयः किमिष्यते भवद्भिर्येन शोयं शुश्रूषा क्रियते मम देवा ऊचुः दानवै
र्मुनिशार्दूल जम्भाद्यैर्भूर्भुवादिकं कृतं त्रैलोक्यमाक्रम्य क्रतुभागाश्च कृत्स्नशः तद्वधे कुरु बुद्धिं त्वं परित्रा
णाय चानघ त्वत्प्रसादादभिप्रायः पुनः प्राप्तुं त्रिपिष्टपं दत्तात्रेय उवाच मद्यासक्तोऽहमुच्छिष्टो न चै
वाहं जितेन्द्रियः कथमिच्छथ मत्तोपि देवाः शत्रुपराभवं देवा ऊचुः अनघस्त्वं जगन्नाथ न लेपस्तव वि
द्यते विद्याक्षालनशुद्धान्तर्विशिष्टज्ञानदीधितिः दत्तात्रेय उवाच सत्यमेतत्सुरा विद्यामस्मास्ति समद
र्शिनः अस्यास्तु योषितः संगादहमुच्छिष्टतां गतः स्त्रीसम्भोगो हि दोषाय सातत्येनोपसेवितः एवमु

मां॰क॰ क्राक्रांतौदेवाःपुनर्वचनमब्रुवन् देवाऊचुः अनघेयंमुनिश्रेष्ठ जगन्मातानदुष्यति यथांशुमालीसूर्य्यापद्वि

५० जचांडालगामिनी ॥ गर्गउवाच एवमुक्तस्ततोदेवैर्दत्तात्रेयोब्रवीदिदम् प्रहस्यत्रिदशान्सर्वान्यद्ये

50 तद्भवतांमतम् तदाहूयासुरान्सर्वान्युद्धायसुरसत्तमाः इहानयतमदृष्टिगोचरंमाविलम्बत म

द्दृष्टिपातसंजातहुतभुक्प्रक्षीणबलतेजसः येनमाशमशेषास्तेप्रयास्यन्तिममदर्शनात् गर्गउवाच तस्यतद्व

चनंश्रुत्वादेवैर्दैत्यामहाबला आहूतायसमाहूताजग्मुर्देवगणान्रुषा तेहन्यमानादैतेयैर्देवाःशीघ्रंभ

याकुराः दत्तात्रेयाश्रमंजग्मुःसमस्ताःशरणार्थिनः तमेवविविशुर्दैत्याःकालयन्तोदिवौकसः तहन्तुका

महात्मानदत्तात्रेयंमहाबलं वामपार्श्वस्थितामिष्टामशेषजगतांशुभं भार्य्यांश्चास्यस्वयंवरीलक्ष्मी पु॰

मिन्दुनिभाननां नीलोत्पलाभनयनांपीनश्रोणिपयोधरां गदन्तींमधुरांभाषांसर्वैर्योषिद्गुणैर्यु

तां तेतांदृष्ट्वाततोदैत्याःसाभिलाषामनोभवन् नशेकुरुद्धर्तुंधैर्य्यान्मनसावोढुमात्मनः त्यक्त्वादेवा ५०

न्स्त्रियंतांतुकामाहतौजसः तेनपापेनयुज्यन्तसत्यक्ताततस्ततोब्रुवन् स्त्रीरत्नमेतत्त्रैलो

केयं सा वर्न्नौ यद्दिवैभवेत् कृत्वा कृत्यास्ततः सर्वे इति नोभावितात्मनः तस्मात्सर्वे समुत्क्षिप्य शिविकायां
सुरार्द्दनाः आरोप्य समधिष्ठानं तया समं इति निश्चिताः गर्जन्तश्च सानुरागं ततस्ते तु प्रोक्तैर्थ्यैवैपर
स्परम् तस्यां तां योषितं साध्वीं समुत्क्षिप्य स्मरातुराः शिविकायां समारोप्य सहितां दैत्यदानवाः शि
रस्थशिरस्कां कृत्वा स्वस्थानाभिमुखं ययुः दत्तात्रेयस्ततो देवान्विहस्येदमथाब्रवीत् दिष्ट्या दुर्द्दैत
दैत्यानामेषा लक्ष्मीः शिरोगता सप्तस्थानान्यतिक्रम्य ततय मन्यत्र यास्यति देव्युवाच कथयस्व जगन्ना
थ केषु स्थाने स्ववस्थिता पुरुषस्य फलं किम्वा प्रयच्छत्यथ नश्यति दत्तात्रेय उवाच नृणां पादस्थिता ल
क्ष्मीर्निलयं संप्रयच्छति सक्थिनि संस्थिता वस्त्रं तद्वु नानाविधं वद्ध कलत्रदा गुह्यसंस्था क्रोडस्था पत्य
दायिनी मृत्क्ररथान्पूरयति पुरुषाणां हृदि स्थिता लक्ष्मीर्लक्ष्मीवतां श्रेष्ठा कण्ठस्था कण्ठभूषणं
अभीष्टबन्धुदारैश्च तथा श्लेषं प्रवासिभिः मृष्टान्नवाक्यलावण्यमाज्ञामवितथां तथा स्वरस्तं संस्थाक
वित्वं च यच्छत्युदधिसम्भवा शिरोगता नु संत्यजति ततोऽन्यं याति चाश्रयम् सेयं शिरोगता दैत्यान्

मां.क० परित्यजति मांपापम् प्रगृह्यास्त्राणि वध्यन्तां दानवास्तस्मादिति सुरारयः; नभेतव्यं हि शैवैते मयानिस्तेजसः
५१ कृताः परदारावमर्षीग्निदग्धपुण्याहतौजसः; गर्ज उवाच ततस्ते विविधैरस्त्रैर्वध्यमानाः सुरारयः;
मूर्द्धिलक्ष्म्या समाक्रान्ता नाविलेशुरिति तत्कृतम् लक्ष्मीरुत्पत्य संप्राप्ता दत्तात्रेयं महामुनिं सं
51 स्तुतस्म सुरैः सर्वैर्दैत्यनाशान्मुदान्वितैः प्रणिपत्य ततोदेवाद् दत्तात्रेयं मनीषिणं नाकपृष्ठमनु
प्राप्ता यथापूर्वं गतज्वराः; तथात्वमपि राजेन्द्र यदिच्छसि यथेप्सितं प्राप्तुमैश्वर्यमतुलं तूर्णमारा
धयस्वतम् ॥ ० ॥ मार्कंडेयपुराणे ॥ ० ॥ पुत्र उवाच इत्यर्षिवचनं श्रुत्वा कार्तवीर्यो नरेश्वरः द
त्तात्रेयं श्रमं गत्वा तंभक्त्या समपूजयत् पादसंवाहनाद्येन मत्याद्याहरणेन च श्रकचन्दनादि पु०
गन्धाम्बुफलाद्याहरणेन च तथान्नसाधनैस्तस्य उच्छिष्टापोहनेन च परितुष्टो मुनिर्भूपं त्वमु ५१
वाचतं थैवस यथैवोक्ताः पुरादेवा मद्यभोगादिकुत्सितं स्त्रीचेयं मम पार्श्वस्था दोषो ह्योगाश्च
कृतितः; मद्देवाहन्तु मामेवमुपरोद्धुं त्वमर्हसि अशक्तयुगाकारायशक्तमाराधयस भो जड

पुरा तेनैवमुक्तो मुनिना स्मृत्वा गर्जेव वक्तृतः प्रत्युवाच पुराप्येवं कार्त्तवीर्यार्जुनः सदा देववन्द्य
ऋषिपुरा गीर्वे स्वां भार्यां समुपाश्रिताः अनघस्त्वं तथैव यद्देवी सर्वे भवान्तरा इत्युक्तः प्रीतिमान्देवं
स्तुतं प्रत्युवाचह कार्त्तवीर्यं महावीर्यं वशीकृत्य महीतलम् वरं वृणीष्व गुह्यं मे तया नाम यदीरि
तं तेन तुष्टिः परा जाता त्वय्यत्र मम पार्थिव ये च मां पूजयिष्यन्ति गन्धमाल्यादिभिर्नराः मांसमद्यो
पहारैश्च मृष्टान्नैश्चात्मसन्मतैः लक्ष्मीसमेतं गीतैश्च ब्राह्मणानां तथार्चनैः वाद्यैर्मनोरमैर्वीणावे
णुशङ्खादिभिस्तथा तेषामहं परां पुष्टिं पुत्रदाराधनादिकां प्रदास्याम्यवधूतश्च हनिष्याम्यवग
मतां सत्यं वरयभद्रं ते वरं यन्मनसेप्सितम् प्रसादसुमुखस्तेऽहं गुह्यनामप्रकीर्त्तनात् ॥ कार्त्तवीर्य
उवाच यदि देव प्रसन्नस्त्वं तत्प्रयच्छर्द्धिमुत्तमां यया प्रजाः पालयेयं न चाधर्ममवाप्नुयां परानुस्म
रणं ज्ञानमप्रतिद्वन्द्वितां रणे सहस्रमिच्छया बाहूनां लाघवगुणं असङ्गा गतयः सन्तु शै
लाकाशाम्बुभूमिषु पातालेषु च सर्वेषु वधश्चाभ्यधिकाद्रणात् तथोन्मार्गप्रवृत्तस्य सन्तु सन्मा

मार्कं० गंधैशिकः मत्तुमेतिथयः श्लाघ्याविनंदानेऽह्ययतस्था अनष्टद्रव्यता राष्ट्रे ममानन्यस्मरणेन च त्वयि
५२ भक्तिश्चैवदेवास्तुनित्यमव्यभिचारिणी दत्तात्रेयउवाच य एते कीर्त्तिताः सर्वे तान्सवरान्समवाप्स्यसि म
त्प्रसादाच्चभविता चक्रवर्त्ती त्वमीश्वरः जडउवाच प्रणिपत्यततस्तस्मै दत्तात्रेयाय सोऽर्जुनः
आनाय्य प्रकृतीः सम्यगभिषेकमगृह्णत अघोषयामास तदा स्थितो राज्ये स हैहयः दत्तात्रेयात्प
रां भूतिमवाप्यातिबलान्वितः अद्यप्रभृति यः शस्त्रं मामृतेऽन्यो ग्रहीष्यति हन्तव्यः स मया दस्युः परहिं
सारतोपि वा इत्याज्ञप्ते ततस्तत्र न कश्चिदायुधधृङ्नरः तमृते पुरुषव्याघ्रं बभूवोरुपराक्रमं स ए
व ग्रामपालोभूत्पशुपालः स एव तु क्षेत्रपालः स एवासीद्द्विजातीनां च रक्षिता तपस्विनां पालयि पु०
ता सार्थपालश्च सोऽभवत् दस्युव्यालाग्निशस्त्रादिभये चोद्धो निमज्जतां अन्यासु चैव मग्ना
नामापत्सु परवीरहा स एव संस्मृतः सद्यः समभून्नृणां अनष्टद्रव्यता चासीत्तस्मिन्शा ५२
सति पार्थिवे तेनेष्टं बहुभिर्यज्ञैः समाप्तवरदक्षिणैः तेनचैव तपस्तप्तं संग्रामेष्वति चेष्टितं तस्य

ड्डिमद्दिमानश्च दृष्ट्वा प्राहाङ्गिरा मुनिः न नूनं कार्त्तवीर्य्यस्य गतिं यास्यन्ति पार्थिवा यज्ञैर्दानैस्तपो
भिर्वा संग्रामे चातिचेष्टितैः दत्तात्रेयाद्दिने तस्मिन् संप्राप्तर्द्धिन्नरेश्वरः तस्मिंस्तस्मिन्दिने यागं दत्ता
त्रेयस्य सोऽकरोत् तथैव च प्रजाः सर्व्वास्तस्मिन्नहनि भूपतेः तस्यर्द्धिं परमां दृष्ट्वा यागश्चक्रुः समा
धिना इत्येतत्तस्य माहात्म्यं दत्तात्रेयस्य धीमतः तथैव जम्भस्य चाख्यातमलर्कं कथयामि ते यथा च यो
गः कथितो दत्तात्रेयेन तस्य वै पितृभक्तस्य राजर्षेवलर्कस्य महात्मनः ॥०॥ इति मार्कण्डेयपुराणे
॥ जडउवाच ॥ प्राग्वभूव महावीर्य्यः शत्रुजिन्नाम पार्थिवः ततोष यस्य यज्ञेषु सोमं पीत्वा पुरन्द
रः तस्यात्मजो महावीर्यो बभूवारिविदारणः बुद्धिविक्रमलावण्यैर्गुरुशक्राश्विभिः समः समा
न वयो बुद्धिसत्वविक्रमचेष्टितैः नृपपुत्रैर्नृपसुतो नित्यमास्ते समावृतः कदाचिच्छास्त्रसद्भा
वविवेककृतनिश्चयः कदाचित्काव्यसंलापगीतनाटकसम्भवैः तथैवाक्षविनोदैश्च शस्त्रास्त्रवि
नयेषु च योग्यानि युद्धनागाश्वस्यन्दनास्वासततपरम् रेमे नरेन्द्रपुत्रोऽसौ नरेन्द्रतनयैः सह दिवे

मां क॰ वद्धिदिवातद्वद्रात्रावपि मुदान्वितः तेषान्तु क्रीडतां तत्र द्विजभूपविशां सुताः समानवयसः प्रीत्याव
५३ सीमायात्मनेकशः कस्यचित्त्वथ कालस्य नागलोकान्महीतलं कुमारावागतौ नागौ पुत्रावश्वतरस्य
तु ब्रह्मरूपप्रतिच्छन्नौ तरुणावप्रियदर्शिनौ तौ तैः नृपसुतैः सार्द्धं तथावान्यैर्द्विजन्मजैः विनोदैर्वि
53 विधैर्जग्मतुः प्रीतिसंयुता सर्वे च ते नृपसुतास्ते च ब्रह्मविशां सुताः नागराजात्मजौ तौ च स्नानसं
वाहनादिकं वस्त्रगन्धानुसंयुक्तास्त्रक्कुभोगभुजः क्रियां अहन्यहन्यनुप्राप्ते तौ च नागकुमारकौ
स्वाजस्त्रस्तुर्यदायुक्तौ प्रीत्या स्वनाम्महीयते स च तास्यां नृपसुतः पूर्वं निर्वाणमाप्तवान् विनोदै
र्विविधैर्हास्यसंलापादिभिरेव च विनाताभ्यां न बुभुजे न सस्नौ न पपौ मधु सरूपमनजग्राहशस्त्रा पु०
रया। मयुराप्रघे रसातले च तौ रात्रिं विनाते न महात्मना विश्वासपरमौ प्रीत्यां नीत्वाजग्मतु ५३
ऽदिने दिने मर्त्यलोके परा प्रीतिर्भवतोः केन पुत्रकौ सहेति पप्रच्छ पितातावुभौ नागदारकौ
…त्र पाताले वर्द्धनिदिवसानि मे दिवा रजन्यां भवतौ पश्यामि प्रियदर्शनौ जडवाच इति

पिकास्वयं पृष्टो प्रणिपत्य कृताञ्जली प्रत्युवाच मुदा भागाबुरगाधिपतेः सुतो पुत्रावूचतुः पुत्रः शत्रु
जित्सेन नाम्ना ख्यातमानध्वजः रूपवानार्जवोपेतः शूरो भीनीप्रियम्वदः अनाष्टष्ठकथो वाग्मी विद्वा
न्मैत्रो गुणाधिकः मान्यमानयिता धीमान् ह्रीमान्विनयभूषणः तस्योपचारः सं प्रीतिः संयोगापहृ
तम्मनः नागलोके नरालोके न रतिं विन्दते पितः तद्वियोगेन नः कान्त निशापतिलशीतला परिणामाय
तत्संगादाह्लादाय रविद्दीवा पितोवाच पुत्रः पुण्यवतो धन्यः सयस्यैवं भवद्विधैः परोक्षस्यापि गुणि
भिः क्रियते गुणकीर्त्तनम् सन्ति शास्त्रविदोऽशीलाः सन्ति मूर्खाः सुशीलिनः शास्त्रशीलसमा मन्ये पुत्रो
धन्यतरं नौ तं यस्य मित्रगुणानेते अमित्राश्च पराक्रमम् कथयन्ति सदा सत्सु पुत्रौ वीरसेन वेपितानत
स्योपकारिणाः किञ्चिद्वस्तुन्यपि वाञ्छितम् किं विनिष्पादितावत्सो परितोषाय चेतसः यध न्यो जी
वितं तस्य तस्य जन्म सुजन्मनः यस्यार्थिनो न विमुखा मित्राथश्चनद्वेलः मदृहेयत्स्ववस्वादिरत्न
वाहनमासनं तद्दानं प्रीतये तस्य तद्दृश्यमविशङ्कया विक्रतस्य जीवितं पुंसो मित्राणामुपकारिणाम्

मा.क॰ प्रतिरूपमकुर्वन्यो जीवामीत्यवगच्छति । उपकारं सुहृद्वर्गे योपकारश्च शत्रुषु । नृमेघो वर्षति प्राज्ञ
५४ स्तस्येच्छति संदोन्नतिम् । पुत्रा ऊचुः । किं तस्य कृतकृत्यस्य कर्तुं शक्यं तकेनचित् । यस्य सर्वाणि नाग
54 हे सर्वकामैः समन्विताः । यानि रत्नानि तद्गेहे पाताले तानि नः कुतः । वाहनासनयानानि भूषणान्यम्ब
राणि च । विज्ञानं यच्च यत्रास्ति न तदन्यत्र विद्यते । प्राज्ञो नामप्यसौ तात सर्वसन्देहहृत्तमः । एकं तस्या
स्ति कर्तव्यमसाध्यं तच्च नो मतं । हिरण्यगर्भगोविन्दशर्वादीनीश्वरान्ते । पितोवाच । तथापि श्रोतुमिच्छामि
तस्य तत्कार्यमुत्तमम् । असाध्यमथवा साध्यं किं वा साध्यं विपश्चितां । देवत्वममरेशत्वं तत्पदत्वञ्च मा
नवाः । प्रयान्ति वाञ्छितं त्वन्यद्दृष्टं येऽत्र च साधिनः । नाविज्ञानं न चागम्यं नाप्राप्यं दिवि चेह च उद्युक्ता पु॰
ंसां मनुष्याणां यतचित्तेन्द्रियात्मनां । योजनानां सहस्राणि यान्त्यपि पिपीलिकाः । अगच्छन्वैनते ५४
योपि पदमेकं न गच्छति । क्व भूतलं क्व वा ध्रौव्यं स्थानं यत्प्राप्तवान्ध्रुवः । उत्तानपादनृपतेः पुत्रस्स
न्भूमिगोचरः । तत्कथ्यतां महाभाग कार्यं वान्येन पुत्रका । सभूपालसुतः साधुर्येनानृण्यं व भवान्

पुत्राद्भूपसुतु तेनाख्यातमिदं ज्ञातपूर्ववृत्तमश्वात्मना कौमारके यथा तस्य वृत्तं सदृत्तमालिनः तस्य
शत्रुजित् स्नातपूर्वं कश्चिद्द्विजोत्तमः । गालवो स्वागमद्धीमान्गृहीत्वा तुरगोत्तमम् । प्रत्युवाच चरा
जातं समुपेत्याश्रमं मम कोऽपि दैत्याधमो राजन्नाविध्वंसयति पापकृत् । नानारूपं समास्थाय सिं
हेभवनचारिणाम् । अन्येषां चाल्पकायानां महान्वेशमकारणात् । समाधिध्यानसक्तस्य मौनव्र
तधरस्य च । तथा करोति विघ्नानि यथा चलति मे मनः । दग्धं कोपाग्निना सद्यः समर्थास्तु सहन्नद्रु दुः ।
खार्जितस्य तपसो व्ययमिच्छामि पार्थिव । एकदा तु मया राजन्नभिनिर्विण्णचेतसा । संक्षोभितेन नि
श्वासो निरीक्ष्याम्बरमुज्झितः । ततोऽम्बरतलात्सद्यः पतितोऽयं तुरंगमः । वाक्चाशरीरिणी प्रादुर्नरना
थ शृणुष्व ताम् । अश्रान्तः सकलं भूमेर्वलयं तुरगोत्तमः । समर्थः समनुक्रान्तमर्कस्यात वायुभूतिपा
दितः । पातालाम्बरतोयेषु नास्य प्रतिहता गतिः । समस्तादिक्षु व्रजतो न भंगः पर्वतेषु च । यतो भू
वलयं सर्वमश्रान्तो यश्च विष्यति । ततः कुवलयो नाम्ना ख्यातिं लोकेषु यास्यति । क्लिश्नाद्यदहर्निशं

मां.क० पापो यस्माद्दानवाधमः तमश्वपृष्ठं समारुह्य द्विजश्रेष्ठ हनिष्यति शत्रुजिन्नाम भूपालस्तस्य पुत्रश्च तद्ध
५५ जः प्राप्य तदश्वरत्नं ख्यातिं मेदिन्यां यास्यति सोऽहं त्वामनुसंप्राप्तस्तपसो विघ्नकारिणः तन्निवार
55 य भूपाल भागभाक् नृपते यतः तदेतदश्वरत्नं ते मया भूप निवेदितम् पुत्रमाज्ञापय तथा धर्मो यथा
न लुप्यते इत्यस्य वचनाद्राजा तं पुत्रमृतध्वजं तमश्वरत्नमारोप्य कृतकौतुकमंगलम् व्यसर्जय
त धर्मात्मा गालवेन समं तदा स्वमाश्रमपदं प्रापितमादाय ययौ मुनिः ॥ ० ॥ इति मार्कण्डेयपुराणे ॥
॥ ० ॥ पितोवाच गालवेन समं गत्वा नृपपुत्रेण तेन यत् कृतं तत्कथ्यतां पुत्रौ विचित्रा युवयोः क
था पुत्रावूचतुः स गालवाश्रमे रम्ये तिष्ठन् भूपालनन्दनः सर्वविघ्नोपशमनं चक्रे ब्रह्मवादि पु०
नाम् वीरं कुवलयाश्वं तं वसन्तं गालवाश्रमे मदावलेपान्मूढोऽसौ नाज्ञासीद्दानवाधमः ततः सं गा
लवं विप्रं सन्ध्योपासनतत्परम् सौकरं रूपमास्थाय प्रधर्षयितुमागमत् मुनिशिष्यैरथोत्क्रु ५५
ष्टे शीघ्रमारुह्य तं हयम् अन्वधावद्वराहं तं नृपपुत्रः शरासनी सजघान च बाणेन चन्द्रार्द्धाका

खर्वदेहा आकृष्य च महाचापश्चारुचित्रोपशोभितम् नाराचाभिहतः शीघ्रमात्मत्राणपरो मृगः गि
रिपादपसंबाधां सोप्यगच्छन्महाटवीं तमन्वधावद्वेगेन तुरगोसौ मनोजवः चोदितो राजपुत्रेणापि
तुरंदेशकारिणा अतिक्रम्याथ वेगेन योजनानि सहस्रशः धरण्यां विवृते गर्ते निपपात लघुक्रमः
तस्यानन्तरमेवाश्वः सोप्यश्वा नृपतेः सुतः निपपात महागर्ते तिमिरेऽघसमावृते ततो नादृश्यत मृ
गः स तस्मिन्नारसूनुना प्रकाशश्च स पातालमपश्यत्तत्र चान्विषम् ततोऽपश्यत्स सौवर्णप्रासाद
शतसंकुलम् पुरन्दरपुरप्रख्यं पुरं प्राकारशोभितम् तत्प्रविश्य स नापश्यत्तत्र किंचिन्नरं पुरे भ्र
मता च तेनोदृष्टा तत्र योषित्त्वरान्विता सा पृष्टा तेन तन्वंगी प्रस्थिता क्वेति कस्य वा नोवाच किंचित्प्रासा
दभूरुरोहच भाविनी सोप्यश्वमेकतो बद्धा तामेवानुससार वै विस्मयोत्फुल्लनयनो निःशंको
नृपतेः सुतः ततोऽपश्यत्सविस्तीर्णे पर्यंके सर्वकाञ्चने निषण्णां कन्यकामेकां कामयुक्तां रती
मिव विस्पष्टेन्दुमुखीं सुभ्रूं पीनश्रोणिं पयोधरां विम्बाधरोष्ठीं तन्वंगीं नीलोत्पलविलोचनां

मा०क०
५६
56

रक्तांतुंगनखां श्यामां मृदुताम्रकरांघ्रिकां करभोरुं सुदशनां सूक्ष्मपक्ष्मस्थिराननकाम् तां दृष्ट्वा चारुस
र्वांगीं मत्तदंताभलतामिव सोमन्यत नृपसुतः स्त्रीं रसातलदेवतां साच दृष्ट्वैव तं बाला नीलकुंचित
मूर्द्धजम् पीनोरुस्कन्धरा बाहुमभंग्नमदनं शुभा उत्तस्थौ च शुभाकारा चित्तक्षोभमवाप्य सा म
ज्ञा विस्मितं दैन्या नामत्य स्वन्वीवसंगता कोयं देवोत्र यक्षो वा गंधर्वो वोरगाधिपः विद्याधरो वा संप्रा
प्तः कृतपुण्यरतीश्वरः एवं विचिन्त्य बहुधा निःश्वस्य च महीतले उपविश्य तदा भेजे मूर्छां सा मदिरे
क्षणा सोपि कामशराघातमवाप्य नृपतेः सुतः तां समाश्वासयामास न भेतव्यमिति ब्रुवन् सा च स्त्री
या तदा दृष्टा पूर्वं तेन महात्मना तालवृंतमुपादाय पर्यवीजयदाकुला समाश्वास्य तदा पृष्टाते
न सा मोहस्य कारणम् किंचिल्लज्जान्विता बाला तस्याः सख्युन्यवेदयत् सचाशेषे कथयामास तद्वृ
त्तं यद्विस्तरात् मोहस्य कारणं सर्वं दृष्टश्चेन समुद्भवम् यथा तथा समाख्यातं तं तद्वृत्तान्तमस्य भा
मिनी स्त्र्युवाच विश्वावसुरिति ख्यातो दिवि गंधर्वराट् प्रभो तस्येयमात्मजा सुभ्रूः नाम्नाख्या

पु०
५६

त्रा मदालसा रत्नकेतोः सुतज्ञो ग्रोदानवोरिविदारणः पातालकेतुर्विख्यातः पातालान्तरसंश्रयः
तेन यज्ञोद्यानगता कृत्वा मायातमो महीम् अपकृत्य द्दृष्टा मीता मयाद्रीनाद्दुरात्मना आगामिन्या
स्त्रयोदश्यामुद्वक्ष्यति किलाधमः मेगान्ना रुगि चार्वंगी श्रुत्वेदं अतीरिव अतीते चह्निने बाला मा
थ्यापादनोद्यताम् सुरभी प्राह नार्थं त्वां प्राप्स्यते दानवाधमः मर्त्यलोकमनुप्राप्ते यः प्रथमं भेत्स्यते
शरैः स ते भर्ता महाभाग न चिरेणा भविष्यति अहमस्याः सखी नाम्ना कुंडलेति मनस्विनी सुता वि
न्ध्यवतः पत्नी वीरपुष्करमालिनः हते भर्तरि शुंभेन तीर्थात्तीर्थमनुव्रता चरामि दिव्यया गत्या पर
लोकानुमुद्यता पातालकेतुर्दुष्टात्मा वाराहं वपुरास्थितः केनापि विद्धो बाणेन मुनीनां त्राण
कारणात् तच्चानुगम्य तीर्णात्वा त्वरिता पुनरागता सत्यमेव स केनापि ताडितो दुष्टमानवः अहं
यथा मूर्छामगमम् तत्कारणाय च शृणु स्वतत्त्व त्वयि प्रीतिमती बाला दर्शनादेव मानद देवपुत्रो
पमे चारुवाक्यरूपादिशालिनी भार्या चान्यस्य विहिता येन विद्धः स दानवः एतस्मात्कारणा

मा॰क॰ मोऽहं महान्तमियमागता: यावज्जीवश्च तन्वंगी दुःखमेवोपभोक्ष्यते त्वया सा हृदयं वाधिमत्तो
५७ स्वाध्योभविष्यति यावज्जीवमतो दुःखं सुरम्यानान्यथा वृथा: अहं तस्या: सखी प्रीत्या दुःखितात्र
समागता यतो विशेषो नैवास्ति मम सखी निजदेहयोः यद्येषाभिमतं वीरपतिं माप्नोति शोभनतु
तपस्त्वङ्क्मात: कुर्यां निर्वृत्तिं का किन्न चेतसा त्वं च को वा किमथावसं प्राप्तोत्र महामते देवो दैत्यो
ऽथ गन्धर्वः पन्नगः किन्नरोऽपि वा नह्यत्र मानुषगतिर्न चेदृड्मानुषं वपुः तद्रूमाख्याहि कथितं
तथैवावितथं मया कुवलयाश्व भवाच यन्मां पृच्छसि धर्मज्ञे कस्त्वं किम्मासमागतः तच्छृणुष्वा पु॰
मलप्राज्ञ काथयाम्याद्दितस्तव राज्ञा शत्रुजित पुत्रः पित्रा संप्रेषितः शुभे मुनिरक्षार्थमुद्दिश्यगा ५७
लवाश्रममागतः कुर्वतो मम रक्षाञ्च मुनीनां धर्मचारिणां विघ्नार्थमागतः कोऽपि सोकररूप
पुरास्थितः मया सविद्धो बाणेन चन्द्रार्द्धाकारवर्चसा अतिक्रान्तोऽतिवेगेन यातमस्त्वनुगतो हयो
पयात सहसा गर्ते सकोडोऽश्वश्च मामकः सोहनाश्वसमारूढ तमस्येक परिभ्रमन प्रकाश

भासादितवान्दृष्टा च भवती मया पृष्टया च न मे किंचिदुक्तवत्या तदनंतरं त्वामिच्छन्प्रविष्टोऽह
मिमं प्रासादमुत्तमं इत्येतत्कथितं सर्वं नदेवोऽहं न दानवः न पन्नगो न गंधर्वो न किन्नरो वा शुचिस्मि
ते समस्ता पृष्टपदैर्वेदवाद्या मम कुंडले मनुष्योऽस्मि विशंकां ते कर्तुं यानात्र काचिदिह ॥ पुर
चूचतुः ततः प्रहृष्टा सा कन्या सखीवदनमुल्लसं लज्जाजडवीक्षमाना किंचिन्नोवाच भाविनी त
त्सखी पुनरप्येवं प्रहृष्टा प्रत्युवाच ह यथा वः कथितं तेन सर्वं सत्यं वचनानुगे ॥ ० ॥ कुंडलोवाच
वीर सत्यमसंदिग्धं भवताभिहितं वचः नान्यत्र हृदयं ह्यस्या दृष्टा सौम्यं प्रयास्यति चंद्रमेवाधिका
कांतिं स्वरूपेति रविं प्रभा भूतिर्मध्यं धृतिर्हीरं स्वानि रत्यैति चोत्तमम् तथैव विद्धि संदिग्धं सप्राप्य
दानवाधमः स्वरभिः साम रं माता कथं मिथ्या वदिष्यति तदूर्ध्वेषं सभाग्याचनत्सम्प्रवर्तं समेत्य
वै कुरुत्व वीर मत्कार्ये विधिनैव समाहितम् पुत्रा चूचतुः परवान्हमित्याह राजपुत्रः सत्तां पि
तुः सा च तं चिनया भा सम्प्रत्ययु गुरुं तन्न कुले गुरुं सचापि तत्र स्वगात्प्राप्त गृहीते सनित कुशः भद्रा

मां०क० सायासंप्रीत्या कुंडला गौरवेन च प्रज्वाल्य पावकं दत्वा मंत्रवत्कृतमंगलं वैवाहिकविधिं कन्यां प्रतिपा
५८ द्य यथागतं जगाम तपःसिद्धीमानुस्वमाश्रमपदं ततः साचाहतांसखीम्बालां कृतार्थास्मि वरानने
58 संयुतामम्वना दृष्टा त्वामहं रूपशालिना तपस्तस्येह मतुलं निर्व्यलीकेन चेतसा तीर्थाम्बुधुतपापा
च भवित्री नेदृशी यथा पुत्रपूर्वकः तस्माद्राजपुत्रे सा प्रश्रयावचनं ततः गन्तुकामा निजसखीं
हविक्लवभाषिणी कुंडलोवाच पुत्तिरप्यभिमप्रसः नोपदेशो भवद्विधैर्दातव्यः किंपुनः स्त्रीभिरतो
नोपदिशामि ते किन्त्वस्याः स्नेहमध्यायाः स्नेहाक्षिप्तेन चेतसा त्वया विश्रम्भिता चास्मि स्मारयाम्यरि
सूदनः भर्तव्या रक्षितव्या च भार्य्या हि पतिना सदा धर्मानुकामसंसिद्ध्यै भार्य्या भर्तुः सहायिनी पु०
यदा भार्य्या च भर्त्ता च परस्परमनुव्रतौ तदा धर्माथकामानां त्रयाणामपि संगतम् कथं भार्य्या
मृते धर्मं मन्ववाप्नु पुरुषप्रभो प्राप्नोति काममन्त्वम्याततस्त्रितयमाहितम् तथैव भर्तारमृते भा ५८
र्य्या धर्मादिसाधने समथा न त्रिवर्गायं दाम्पत्यं समुपाश्रितः देवतातिथिभृत्यानामतिथीना

स्वपूजनं न पुंभिः शक्यते कर्त्तुं मृतभार्य्यै नृपात्मज। प्राप्तोपि चार्थो मनुजैरानीतोऽपि निजं गृहं स्व
यमेति विना भार्य्यां कुभार्य्यां संश्रयेपि वा कामस्य तस्य नैवास्ति प्रत्यहं सोपलक्ष्यते दाम्पत्योः सह
धर्म्मेणाश्रयी धर्म्ममवाप्नुयात्‌। पितॄन्‌ पुत्रैस्तथैवान्नसाधनैरतिथीन्नरः। पूजाभिरमर्त्यांस्तद्वत्सा
ध्वीं भार्य्यां नाराध्यंते त्रिधा स्त्रीापि विना भर्त्रा धर्म्मकामार्थसन्ततिः नैव तस्मात्समन्ताभ्यामपत्यमवि
गच्छति एतन्मयोक्तं पुत्र योजयिष्यामि यथेप्सितम्‌ वर्द्धस्व मनया सार्द्धं धनपुत्रसुखान्वितः इत्युक्त्वा
संपरिष्वज्य स्वसखीनन्वमस्य च जगाम दिव्यया गत्या यथाभिप्रेतमात्मनः सोपि शत्रुजितः पुत्रः समा
रोप्य तुरंगमं निर्भित्तुकामः पातालाद्विज्ञातो हनुमन्द्वे ततस्तैः सह सोऽन्‌ कष्टं क्रियते क्रियते तैर्दिवे क
न्या रत्नं यदानीतं दिवः पातालकेतुना ततः परिघनिस्त्रिंशगदाशूलधरायुधं दानवानां वर्गं प्राप्तम
ह पातालकेतुना तिष्ठति द्वेति जल्पतः श्रुतस्तो दानवोत्तमाः शूरवर्गैस्तदा शूले वै दृष्टु नृपनन्दनम
स च शत्रुजितः पुत्रस्तदा त्वाष्ट्रयति वीर्य्यवान्‌ चिच्छेद शरजालेन प्रहसन्निव लीलया वर्षीनपाता

मा॰क॰
५९ ततस्तं शूलभिन्नं दृष्टिसायकैः। छिन्नैश्च संछन्नमभवद्दानवजशिरोत्करैः। ततोऽस्त्रं त्वाष्ट्रमादाय चिक्षेप प्र
तिदानवान्। तेन ते दानवाः सर्वे सह पातालकेतुना ज्वालामालातितीव्रेण स्फुटदस्थिचया सदा
निर्दग्धाः कपिलेनेव समा साद्यैव सागराः। ततस्स राजपुत्रोऽसौ निहत्यासुरसत्तमान् स्त्रीरत्नेन
समेतेन समागच्छत पितुः पुरम् प्रणिपत्य च तत्सर्वं स तत्पित्रे न्यवेदयत् पातालगमनं चैव कुण्डला
याश्च दर्शनं तद्वन्मदालसाप्राप्तिर्दानवैश्चापि संगरं वधश्च तेषां शस्त्रेण पुनरागमनं तथा इति श्रुत्वा
पिता तस्य चरितं चारुचेतसः। प्रीतिमानभवद्वृद्धः परिष्वज्याह चात्मजं सत्पुत्रेण त्वया पुत्र भावितोऽहं पु॰
महात्मना भयेभ्यो मुनयस्त्राता नये सद्धर्मचारिणाम्। मत्पूर्वैः ख्यातिमानीतं मया विस्तारितं पुरः।
पराक्रमवता वीर त्वया तद्बहुलीकृतम्। तदुपात्तं यशः पित्रा धनं वीर्यमथापि वा तन्न ह्रापयते य ५९
स्तन्नरो मध्यमः स्मृतः तद्वीर्यादधिकं यस्तु पुनरन्यत्स्वशक्तितः। निष्पादयति तं प्राज्ञा वदन्ति न
रसत्तमम्। यः पित्रा समुपात्तानि धनवीर्ययशांसि वै न्यूनतां नयति प्राज्ञास्तमाहुः पुरुषाधमं तन्म

॥ आज्ञया ज्ञातं कृतमासीद्यथा त्वया पातालगमनं यच्च यच्चासुरनिपातनं एतदभ्यधिकं वत्सतेन
त्वं पुरुषोत्तमः तत्वन्योस्ति वा नून्त्व मद्भेव गुणाधिकः त्वां पुत्रमीदृशं प्राप्य श्लाघ्यः पुत्रवतामपि नत्सपु
त्रवतां प्रीतिमन्यः प्राप्नोति मानवः पुत्रेणातिशयितो यः प्रज्ञादानविक्रमैः धिक्कृतस्य जन्म यः पितृ
लोके विज्ञायते नरः यः पुत्रात्ख्यातिमन्वेति तस्य जन्म सुजन्मनः आत्मना ज्ञायते धन्यो मध्यमः पितृ
पितामहैः मातृपक्षेण मात्रा ख्यातिमेति नराधमः तत्पुत्र धनवीर्य्यैस्त्वं विवर्द्धस्व सुखेन च गम्यतां न
याचेयं भाविद्युज्यतां वे त्वया इति पित्रा बहुविधं प्रियमुक्त्वा पुनः पुनः परिष्वज्य स्वमावासं सभार्य्यः
सविसर्जितः सतया भार्य्यया सार्द्धं रेमे तत्र पितुः पुरे अन्येषु च तथोद्यानवनपर्वतसानुषु भुक्ष्व
गुरयोः पादौ प्रणिपत्य च सायं भा प्रातः प्रातस्ततो तेन सह रेमे स्वमध्यमा ततः काले बहुतिथे गते रा
जा पुनः सुतं प्राह गच्छाशु विप्राणां आश्रमाय च रम्ये दिने अश्वमेधं समारुह्य प्रातः प्रातर्द्दिने दिने
आराधा द्विजमुख्यानाम् न्विष्ट्या सदेवहि दुर्हृताः सन्ति शतशो दानवाः पापबुद्धयः तेभ्यो न साध्व

मा.क. याबाधा मुनीनां त्वन्तथा कुरु सततो क्रमस्तदा पित्रा तथा चक्रे तदात्मजः परिक्रम्य महीं सर्वां ववन्दे चरणौ
६० पितुः अहन्यहन्यनुप्राप्ते पूर्वाह्ने नृपनन्दनः ततश्च शेषं दिवसं तयारिभेस्व मध्यया एकदा तु चरन्सोथ
ददर्श यमुनातटे पातालकेतोरनुजं तालकेतुं कृताश्रमं मायावी दानवः सोथ मुनिरूपं समाश्रितः स
60 प्राह राजपुत्रं तं पूर्ववैरमनुस्मरन् राजपुत्र ब्रवीमि त्वां तत्कुरुष्व यदीच्छसि न चैते प्रार्थनाभंगः कार्यः
सत्यप्रतिश्रुते यक्ष्ये यज्ञेन धर्म्मोपकर्तृत्याश्रमे पेष्टयः चितयस्तत्र कर्त्तव्या नारिकृतानुस्मृतायतः ततः
प्रयच्छ मे वीर हिरण्यं त्वं स्वभूषणम् यदेतत्कण्ठलग्नं ते रक्ष चेमं ममाश्रमम् यावदन्तर्जले देवं वरुणं याद पु०
सां पतिम् वैदिकैर्मंत्रैः प्रजानां पुष्टिहेतुकैः अभिष्टुयत्वरायुक्तः समात्यमीति वादिनं तं तु ६०
स्तुत्या ततः प्रादात्तस्मै कण्ठभूषणम् प्राह चैनं भवान्यातु निर्व्यलीकेन चेतसा स्नास्यामि तावद्दृहे
[illegible]तु वाश्रमसमीपतः नवादेशात्म[illegible]भागं यावदागमनं तव नेत्र का[illegible]द्वाधा कारिष्यति भवि
[illegible]ते विघ्नं त्वाश्रमं तावन् ब्रवन्नकुरु ये दुंगताताग[illegible] पुत्रावृपद्रः एवमुक्त[illegible]ते न समज्ञनदीजले

[illegible] सोऽपि तस्यैव मायाविहितमाश्रमं गत्वा जलाशयात्तस्मात्तालकेतुस्ततः स्वयं मदालसायाः प्रत्ययद
म्येषा स्वैतद्दत्तवान् तालकेतुरुवाच वीरः कुवलयाश्वोसौ ममाश्रमसमीपतः केनापि दुष्टदैत्येन कु
र्वन्रक्षान्तपस्विनाम् युध्यमानो यथाशक्ति निघ्नन् ब्रह्मद्विषो युधि मायामाश्रित्य पापेन भिन्नः शूले
न वक्षसि म्रियमाणेन तेनेदं दत्तं मे कण्ठभूषणं प्रापितश्चाग्निसंयोगं स वने शूद्रतापसैः कृता ह्रेषा
शब्दो वै त्रस्तः साश्रुविलोचनः नीतः सोऽश्वस्तेनैव सत्वरात्मना एतन्मया नृशंसेन दृष्टं दुष्कृतकर्मणा
यदत्रानन्तरं कार्यं कुरु चोत्तरकालिकं हृदयाश्वासनश्चैतद्गृह्यतां रुक्मभूषणं नास्माकं हि सुवर्णेन कृ
त्यमस्ति तपस्विनां इत्युक्त्वोत्सृज्य तं भूमौ स जगाम यथागतं निपपात जनः सोऽथ शोकार्तो मूर्छयातुरः
क्षणाच्च चेतनां प्राप्य सर्वास्ता नृपयोषितः राजपत्न्यश्च राजा च विलेपुरतिदुःखिताः मदालसापि तच्छ्रु
त्वा तदीयं च भूषणं तं पिधायास्वः प्रियान् प्राणान्त्यजद्दै श्रुत्वा निपातितम् ततः पुरे महाक्रन्दः पौराणां
भवनेषुभूत् यथैव तस्य नृपतेस्स्वगेहे समभवत्तत राजा च तां मृतां दृष्ट्वा विना भर्त्रा मदालसां प्रत्युवाच

मा°क° जनं सर्वं विमृष्य स्वस्थमानसः। न शोचितव्य म्याप्यामि भवतामात्मनस्तथा सर्वेषामेव सञ्चिन्त्य संभवं ह्य
६१ नामनित्यतां किन्नु शोचामि तनयं किन्नु शोचाम्यहं स्नुषां विमृष्य कृतकृत्यत्वान्मन्ये शोच्यावुभाव
61 पि मच्छुश्रूषुर्मद्वचनाद्द्विजरक्षणात्परः प्राप्तो मे यः सुतो मृत्युं कथं शोच्यः स धीमतां अवश्यं याति
यद्देहं तद्द्विजानां कृते यदि मम पुत्रेण संत्यक्तं ननु अभ्युदयकारि तत् इयं च सत्कुलोत्पन्ना भर्तर्येवं
व मनुव्रता कथं न शोच्या नारीणां भर्त्तुरन्यन्नु दैवतं अस्माकं बान्धवानाञ्च तथान्येषां दयावतां शो
च्या मे या भवेदेवं यदि भर्त्रा वियोगिनी या तु भर्त्तुर्वधं श्रुत्वा तत्क्षणादेव भामिनी भर्त्तारमनुयाति
यं ना शोच्या तो पि पश्चितां ताः शोच्या या वियोगिन्यः सत्कुल भर्त्ता कुले याताः भर्त्तावियोगस्तनयानानु पु°
भूत कृतज्ञया दातारं सर्वसौख्यानामिह चामुत्र चोभयोः लोकयोः का हि भर्त्तारं नारी मन्येत मा ६१
नुषं न स शोच्यो न चैवेयं न चाहं जननी न तु त्यजता ब्राह्मणान्त्राय प्राणान्सर्वे स्मतारिताः वि
प्राणा मम भय र्मस्य गतः सत्तु महामतिः दृष्ट्वा मद्भक्तस्य त्यागाद्देहस्य मे सुतः माता: सतीव

मदंशे वै मन्ये शोच्यो मात्मनः संग्रामे सन्त्यजन्प्राणान्यज्ञद्विजकारणे पुत्राद्वृत्तः ततः कुवल
याश्वस्य माता भर्त्तुरनन्तरं श्रुत्वा पुत्रवधं तादृक् प्राह कष्टा सुतं प्रति न मे मात्रा न मे स्वस्रा प्राप्ता
प्रीतिर्नृपेदृशी श्रुत्वा मुनिपरित्राणे हतं पुत्रं यथा मया शोचतां बान्धवानां ये निश्वसन्तोऽतिदुःखि
ताः म्रियन्ते व्याधिना क्लिष्टास्तेषां माता वृथा प्रजाः संग्रामे युध्यमाना ये भीता गोद्विजरक्षणे क्षुण्णाः
शस्त्रैर्विपद्यन्ते तएव भुवि मानवाः अर्थिनां मित्रवर्गस्य विद्विषाञ्च पराङ्मुखः येन याति नरः पुत्री
तेन माता च वीरसूः गर्भक्लेशः स्त्रियामन्ये साफल्यं भजते तदा यदारिविजयी वा स्यात्संग्रामे
वा हतः सुतः पुत्रवधूचरितः ततः स राजा संस्कारं पुत्रपत्नीमलम्भयत् निर्गत्य स बहिः स्नातो ददौ
पुत्राय चोदकम् तालकेतुश्च निर्गम्य तथैव यमुनाजलात् राजपुत्रमुवाचेदं प्रणयान्मधु
रम्वचः गच्छ भूपालपुत्र त्वं कृतार्थोऽहं त्वया कृतः कार्य्यञ्चिराभिलषितं त्वय्यत्राविचलस्थि
ते वारुणीयज्ञकार्य्यस्य जालशस्य महात्मनः तन्मया साधितं सर्व्वं यन्ममासीदभीप्सितं प्र

मां क० णिपत्य स तं स्माद्राजपुत्रः पुरं पितुः समारुह्य तमेवाश्वं सुपर्णानिलविक्रमं ॥ ० ॥ इति मार्कं
६२ ण्डेयपुराणे कुवलयाश्वीये ॥ ० ॥ पुत्र उवाच ॥ स राजपुत्रः संप्राप्य वेगेनात्मपुरं ततः पित्रो
62 र्विवन्दिषुः पादौ दिदृक्षुश्च मदालसां ददर्श जनमुद्विग्नमप्रहृष्टमुखं ततः ॥ पुनश्च विस्मिताका
रं प्रहृष्टवदनं पुनः अन्यदुत्फुल्लनयनं दिष्ट्या दिष्ट्येति वादिनम् परिष्वजन्तमन्योऽन्यमतिको
तूहलान्वितम् चिरंजीवोरुकल्याण हतास्ते परिपन्थिनः पित्रोः प्रह्लादय मनस्तथास्माकमकण्ट
कं इत्येवं वादिभिः पौरैः पुरः पृष्ठे च सर्वतः ततस्त्वरा प्रभवानन्दः प्रविवेश पितुर्गृहम् पितावं
परित्यज्य मातान्ये चैव बान्धवाः चिरंजीवेति कल्याणं ददुस्तस्मै तदाशिषं प्रणिपत्य ततः सोऽथ किं पुं
मेतद्दिति विस्मितः पप्रच्छ पितरं ततः सोऽस्मै सर्वमुदक्तवान् स भार्यां तां मृतां श्रुत्वा हृदयेष्टां ६२
मदालसां पितरौ च पुरो दृष्ट्वा लज्जाशोकविमध्यगः चिन्तयामास सा बाला मां श्रुत्वा निधनं ग
तं तत्याज जीवितं साध्वी धिङ्मां निष्ठुरमानसं नृशंसोऽहमनार्योऽहं विना तां मृगलोचनां मन्यो

निधनं प्राप्तां तज्जीवाभ्यागतेनिर्द्देशाः पुनः सञ्चिन्तयामास परिसंस्तभ्य मानसं मोहोद्रेकममपाद
यनिःश्वस्योच्छ्वस्यमानसः मृतिसामन्निमित्तं त्यजीमि यदि जीवितम् किम्मयापहृतान्तस्याः श्ला
घ्यमेतत्त्वयोषितां यदि शोकादिमिवार्त्तीनं दाधिपोमि वदन्मृतः तथाप्यश्लाघ्यमेतन्नो वयं हि पुरु
षाः किल अथ शोकजडो हीनो मृजाहीनो मलाश्रितः विपक्षस्य भविष्यामि ततः परिभवास्पदम् म
याहि सततं कार्य्यं राज्ञः शुश्रूषणं पितुः जीवितं तस्य वा यत्तु सन्त्याज्यं तत्कथम्मया किन्त्वत्र मन्ये
कर्त्तव्यं त्यागो भोगस्य योषितः सचापि नापकाराय तन्वंग्याः किन्नु सर्वथा मयानृशंसं कर्त्तव्यं
नापकार्य्युपकारिणा यामहंदत्थे त्यजत्प्राणां स्त्रदथेऽल्पमिदं मम पुत्रावृचत्तुः इति कृत्वा मतिं सो
ऽथ निष्पात्योदकं दानिका क्रिया स्नानन्तरं कृत्वा प्रत्युवाच ऋतध्वजः ऋतध्वज उवाच यदि सा मम
तन्वंगी नस्याद्भार्या मदालसा अस्मिन् जन्मनि नान्या मे भवित्री सहचारिणी तामृते मृगशा वा
क्षीं गन्धर्वतनयामहं न भोक्ष्ये योषितं काञ्चिदिति सत्यं मयोदितं सधर्म्मचारिणी मन्या नासु

मा॰क॰ क्षागजगामिनीः काङ्क्षिणातन्वी करिष्यामीत्येतत्सत्यं मयोदितम् एवञ्च मृपरित्यज्य स्त्रीभोगांस्ता
६३ नसर्वदा प्रीतन्वास्ते समन्तन्येव वयस्ये शीलसंपदा एतत्तस्य परं तात कार्यन्तत्केन कस्यते कर्त्तुम
63 त्यथ दुस्त्रापमीश्वरैः किंपुनर्नरैः इति वाक्यं तयोः श्रुत्वा विमर्षमगमत्पिता विमृष्य चाहतौ
पुत्रौ नागराट् प्रहसन्निव यद्यशक्यमिति ज्ञात्वा न करिष्यन्ति मानवाः कर्मण्युद्यममुद्योगहान्या
हानिस्ततः परं आरभेत नरः कर्म स्वपौरुषमहापयन् निष्पत्तिः कर्मणो दैवे पौरुषे च व्यवस्थि
ता तस्मादहन्तथा यत्नं करिष्ये पुत्रकाः स्थिरः तपश्चर्यां समास्थाय तथैतस्य यत्नेचिरात् उवाच पु॰
एवमुक्त्वा स नागेन्द्रः प्लक्षावतरणं गिरेः तीर्थं हिमवतो गत्वा तपस्तेपे सुदुश्चरं तुष्टाव गीर्भिस्तत्र ६३
ततो देवीं सरस्वतीं तन्मना नियताहारो भूत्वा त्रिषवणाप्लुतः अश्वतर उवाच जगद्धात्रीमहन्दे
वीमारिराधयिषुः शुभां स्तोष्ये प्रणम्य शिरसा ब्रह्मयोनिं सरस्वतीम् सदसद्देवि यत्किञ्चिन्मोक्ष
वच्चार्थवत्पदम् तत्सर्वं त्वय्यसंयोगं योगवद्देवि संस्थितं त्वमक्षरं परं देवि यत्र सर्वं प्रतिष्ठितम्

अक्षरं परमं देवि संस्थितं परमार्थवत्‌ अक्षरं परमं ब्रह्म विश्वं चैतत्क्षरात्मकम्‌ दारुण्यवस्थितो
वह्निर्भौमाश्च परमाणवः तथा त्वयि स्थितं ब्रह्म जगच्चेदमशेषतः ॐकाराक्षरसंस्थानं यत्तद्देवि स्थि
रास्थिरं तत्र मात्रात्रयं सर्वमस्ति यद्देवि नास्ति च त्रयो लोकास्त्रयो वेदास्त्रैविद्यं पावकत्रयम्‌ त्रीणि ज्यो
तींषि वर्णाश्च त्रयो धर्मादयस्तथा त्रयो गुणास्त्रयः शब्दास्त्रयो देवास्तथाश्रमाः त्रयः कालास्तथाव
स्थाः पितरोऽहर्निशादयः एतन्मात्रात्रयं देवि तव रूपं सरस्वति विभिन्नदर्शनामाद्यैर्ब्रह्मणो हि सनातने
सोमसंस्था हविः संस्था पाकसंस्था च सनातनी तास्त्वदुच्चारणाद्देवि क्रियन्ते ब्रह्मवादिभिः अनिर्देश्यं त
था चान्यदर्द्धमात्राश्रितं परम्‌ अविकार्याक्षयं दिव्यं परिणामविवर्जितम्‌ तवैतत्परं रूपं यन्न शक्यं
मयोदितम्‌ न चास्येन च तज्जिह्वाताल्वोष्ठादिभिरुच्यते इन्द्रोऽपि वसवो ब्रह्मा चन्द्रार्कौ ज्योतिरेव च
विश्वावासं विश्वरूपं विश्वेशं परमेश्वरम्‌ सांख्यवेदान्तवादोक्तं बहुशाखास्थिरीकृतम्‌ अनादि
निधनमध्यं सदसच्च सदेव तु एकं त्वनेकं नाप्येकं भवभेदसमाश्रितम्‌ अनाख्यं षड्गुणाख्यं च वर्गाख्यं

मा॰क॰ त्रिगुणाश्रयं नानाशक्तिमतामेकं शक्तिवैभाविकं परं सुखात् सुखं महासौख्यं रूपं तत्वयि भाष्यते एवं
६४ देवि त्वया व्याप्तं सकलं निष्कलञ्च यत् अद्वैतावस्थितं ब्रह्म यच्च द्वैते व्यवस्थितम् ये थानित्या ये वि
64 नश्यन्ति चान्ये ये स्थूला ये च सूक्ष्मातिसूक्ष्मा ये वा भूमौ ये न्तरीक्षे न्यतो वा तेषां तेषां त्वमेवोपल
ब्धि यच्चामूर्तं यच्च मूर्तं समस्तं यत्वा भूतेषु वमेकञ्च किञ्चित् यद्दृश्यसि क्षितितले खे न्यतो वा तत्सर्वे
त्वं नतस्सुरेश्वर्यज्ञानेश्च जडउवाच एवं स्तुता तदा देवी विष्णोर्जिह्वा सरस्वती प्रत्युवाच महात्मानं नागमश्व
तरं ततः सरस्वत्युवाच वरं ते कम्बलभ्रातः प्रयच्छाम्युरगाधिपः तदुच्यतां प्रदास्यामि यत्ते मनसि वर्तते
अश्वतरउवाच सहायं देवि देहि त्वं पूर्वं कम्बलमेव मे समस्तस्वरसम्बन्धमुभयोः संप्रयच्छ च सरस्वत्यु पु॰
वाच सप्तस्वरा ग्रामरागाः सप्त पन्नगसत्तम गीतकानि च सप्तैव तावतीश्चापि मूर्छना तानाश्चैको ६४
नापञ्चाशत्तथा ग्रामत्रयञ्च यत् एतत्सर्वं भवान् गाता कम्बलश्चैव तेऽनघ ज्ञास्यते मत्प्रसादेन मधु
नी. स्त्रापरं तथा चतुर्विधपदं तालं त्रिप्रकारं लयत्रयं यतित्रयं तथा तोद्यं मया दत्तं चतुर्विधं एता

कृवान्मत्प्रसादात्पन्नगेन्द्रा परस्वयत् अस्यान्गतमायतं स्त्व वच्च अनयोरिह तद्दर्शयं मयादत्तं
भवतः कम्बलस्य च यथा नान्यस्य भूर्लोके पाताले वापि पन्नगाः प्रणेतारौ भवन्तौ च सर्वेस्यास्य भवि
ष्यतः पाताले देवलोके च भूर्लोके चैव पन्नगौ जड उवाच इत्युक्त्वा सा तदा देवी सर्वेजिह्वा सरस्वती
जगामादर्शनं सद्यो नागस्य कमलेक्षणा तयोश्च तद्यथा वृत्तं भ्रात्रोः सर्वमजायत विज्ञानमुभयोरग्र्यं
पदतालस्वरादिकं ततः कैलासशैलेन्द्रशिखरस्थितमीश्वरम् गीतस्वैसप्तभिर्नागौ तन्त्रीलयसमन्वि
तौ आरिराधयिषू देवमनंगांगहरं हरम् प्रचक्रतुः परं यत्नमुभौ संहतवाक्कलौ प्रातर्निशायां मध्या
ह्ने सन्ध्ययोश्चापि तत्परा ततः कालेन महता स्तूयमानो वृषध्वजः तुतोष गीतकेनासौ प्राह तौ गृह्यतां
वरः ततः प्रणम्याश्वतरः कम्बलेन समं तदा व्यज्ञापयन्महादेवं शितिकण्ठमुमापतिम् यदि नौ भ
गवान्प्रीतो देवदेवस्त्रिलोचनः ततो यथाभिलषितं वरमेतं प्रयच्छ नौ मृतः कुवलयाश्वस्य पत्नी दे
व मदालसा तेनैव वयसा सद्यो दुहितृत्वमुपैतु मे जातिस्मरा यथा पूर्वं तद्वत्कान्तिसमन्विता योगिनी

मा॰क॰ योगमाता च भद्रं दे जायतां सर्व देवदेव उवाच यथोक्तं पञ्चगव्ये षु तथा न भविष्यति मत्प्रसादाद संदिग्धं
६५ शृणु चेदं वचो मम आद्धे तु समनुप्राप्ते मध्यमे पिंड नाम्नना भक्षयेथाः फणिश्रेष्ठ सुचिः प्रयत मानसः
भक्षिते तु त्वया तस्मिन् सर्वतो मध्य मात्फणात् समुत्पत्स्यति कल्याणी तथा रूपा यथा मृता कामस्त्वे म
65 मभिध्याय कुरुत्वं पितृ पूजनं ततस्त्वग्रांदेवसास्त्व क्रः भुक्त सोमध्यमात्फलात् सचापि कृत्यधामा
सकस्यचित्सुभुजंगमः अन्तगृहीता सुदती स्त्रीभिर्गुप्ता मधावपुत् गोचानुद्दिनमागम्य पुत्रो नाग
पतेः सुखं अन्तर्धुजेन सहितो चिक्रीडाते मवाशिव एकदा तु युतौ प्राह सनागोस्तु तरे सुदा यनमूया
पूर्वमुक्तमनुत्क्रियते किंत्वं तथा सराजपुत्रो युवयो रूपकारी सभास्ति कम् केन नानीयते वत्सा पु॰
नुपकाराय मानदः एवमुक्तो ततस्तेन पित्रा स्नेहवता तु सो गत्वा तस्य पुरं मध्ये रसाति तेन धीमता ६५
ततः कुवलयाश्वे सौ कृत्वा किञ्चित्कथान्तरं याचेतां प्रणायोपेतं युगे इ गमनं प्रति नागराहतृप
पुत्रो सौ नन्विदं भवतो गृहं वल वाहन वस्त्रादि यन्मदीयं तदेव तो यस्यापि वाञ्छि यदातुधनं रत्न

ह्यापिता त्वद्दीयतां नृपसुतो यदि च प्रसादो मयि एतावता हि देवेन वञ्चितो ऽस्मि दुरात्मना। यद्भव
द्भ्यां मम त्वं मो मद्दीये क्रियते गृहे यदि वा मत्प्रियं कार्य्यमनुग्राह्योस्मि वा यदि तद्दनेन मम गेहे च मम
त्वमनुकल्प्यतां उभयोर्यन्मदीयं तत् मामकं च युवयोः स्वकम्। एतत्सत्यं विजानीतं युवां प्राणावदि
श्वराः पुनर्न्नैवं विभिन्नार्थं वक्तुमर्हसि द्विजोत्तम। मत्प्रसादात्मपरौ प्रीत्या शापितो हृदयेन मे ततः
स्नेहार्द्रनयनौ तावुभौ नागनन्दनौ उचतुस्तं नृपतेः पुत्रं किंचित्प्रणयकोपितम्। पुत्रावूचतुः ऋतध्वज न
सन्देहो यथैवाहि भवानिदम्। तथैव चास्मन्मनसि नात्र चिन्त्यमतोऽन्यथा किन्त्वाराध्यः स्वयं पित्रा
प्रोक्तमेतन्महात्मना द्रष्टुं कुवलयाश्वं तमिच्छामि च पुनः पुनः। जड उवाच ततः कुवलयाश्वोथ समु
त्थाय वरासनात् यथाह तातेति वदन्पला मम करोद्भुवि कुवलयाश्व उवाच धन्योहमतिपुण्यो
हं कोन्योस्ति सदृशो मया यत्तातो मामतिद्रष्टुं करोति प्रवणम्मनः। तदुत्तिष्ठ गच्छामस्तातज्ञा ह्यरा
मप्यहम्। नातिक्रान्तुमिहेच्छामि पद्भ्यां भस्य शपाम्यहम्। जड उवाच एवमुक्त्वाय यौ सोथ सहता

मा०क० भ्यां नृपात्मजः प्राप्तश्च गोमतीपुरंयां निर्जग्मुर्नगराद्बहिः तन्मध्ये नययुस्तौ वै नृपनागेन्द्रनन्दना।
६६ मेने च राजपुत्रोसौ परं पारं नयो गृहम् ततश्चाक्रम्य पातालं ताभ्यां नीतो नृपात्मजः पाताले ददृशे तौ
66 भोगपन्नगकुमारको फणामणिकृतोद्योतौ व्यक्तस्वस्तिकलक्षणौ। विलोक्य तौ स्वरूपं गोविस्म
यात्फुल्ललोचनः विहस्य चाब्रवीत्प्रेम्णा साधु भो द्विजसत्तमौ कथयामासतुस्तौ च पितरं पन्नगेश्वर
म् सात्त्वमश्वतरं नाम माननीयं दिवौकसां रमणीयं ततोऽपश्यत्पातालं स नृपात्मजः कुमारैस्तरु
णैर्वृद्धैस्तरुणै रूपशोभितम् तथैव नागकन्याभिः क्रीडन्तीभिरितस्ततः चारुकुण्डलहाराभिस्ताराभि
भिर्गगनं यथा गीतशब्दैस्तथान्यत्र वेणुवीणास्वनानुगैः मृदंगपणवातोद्यहारि वै भवनाकुलं पु०
वीक्ष्यमाणः स पातालं ययौ शक्रजितः सुतः सहताभ्यां महीपाभ्यां पन्नगाभ्यामरिन्दम ततः प्रवि ६६
श्य ते सर्वे नागराजनिवेशनं ददृशुस्ते महात्मानमसुरनागाधिपं स्थितं दिव्यमाल्याम्बरधरं मणिकु
ण्डलभूषितं स्वच्छमुक्ताफलालंकारहारोरःशोभितं केयूरिणं महाभागमासने सर्वकाञ्चने

मणिविक्रमं वै दृष्ट्वा जलान्तरितरूपं के मत्ता भ्यां दर्शितं स्वस्य तातो नास्माकं महाशिति वीरः कुवलयाश्वो
ध पित्रे चासौ न वेदितः ततो न नाम वरं शो नागेन्द्रस्य ऋतुध्वजं तमुत्थाय वलागीटं स नागः परिष्वज्ये
मूर्द्ध्नि चैनमुपाघ्राय चिरंजीवेत्युवाच स; निहतामित्रवर्ग शुचित्रो म शुश्रूषणं कुरु वत्स धन्यस्य कस्य
ते परोक्षस्यापि ते गुणाः भवतो मम पुत्राभ्यां मया माख्यानि वेदिताः; नंदंतानेव वद्धैःथा मनोवाक्कायचे
ष्टितैः जीवितं गुणिनः श्लाघ्यं जीवन्नेव मृतो गुणाः; गुणवान्मनिर्वृतिः पुत्रोः शत्रुणां हृदयज्वरं करोत्यात्म
हितं कुर्वन्ति; श्लाघ्यमश्व महाराजने देवताः पितृ रोवि प्राः मित्रार्थिविकलादयः वान्धवाश्चतथ हतिनिजीवि
तं गुणिनो नाश्वि रम परिवादनिवृत्तानां त्वागतेषु दयावतां गुणिनां सफलं जन्म संश्रितानां विपद्गतो ज
उवाच एवमुक्त्वा स तं वीरं पुत्रौ रिदमथाब्रवीत् पूज्यं कुवलयाश्वस्य कर्तुकामो भुजंगमः स्नाना
दिकं कर्म कृत्वा सर्वमेव यथाक्रमं मधुपानादि सम्भोगमाहारश्च यथेप्सितं ततः कुवलयाश्वेन हृद
योत्सवभूतया कथयास्वल्पकं कालं स्थास्यामो हृष्टचेतसः; अथ मेने च तं मौनी स च वाक्जितः सुतः

मा०क० कथाश्च कारश्च पतिः पन्नगानामुदारधीः समेत्यैते रात्मजभूपनन्दनै र्महोरगानामधिपः सस्यवाक मु
६७ दायुतो ज्ञानि मधुनि चात्मवान यथोपयोगं बुभुजे स भोगभुक ॥ ० ॥ इति मार्कंडेयपुराणे ॥ ० ॥ जड
उवाच कृताहारं महात्मानमधिपं पवनाशिनाम उपासाञ्चक्रिरे पुत्रभूपालतनयास्तनः कथाभिर
नुरूपाभिः स महात्मा भुजंगमः प्रीतिं सञ्जनयामास पुत्रसख्युरुवाच च तव भत्रस्सुखबुद्धिर्गृहमभ्या
गतस्य यत कर्त्तव्यमुरगजनु शंकापितरीव सुतो मयि हिरण्यं वा सुवर्णं वा वस्त्रं वाहनमासनं यद्वा
भिमतमत्यर्थं दुर्लभं तद्वृणीष्व मां कुवलयाश्व उवाच तव प्रसादात्स्वसान्दिषु प्रभूतं गृहे मम पि पु०
तरस्ति समात्यापि न किंचित्कार्यमीदृशे: ततो वपुःसहस्रायु शासती मां वसुन्धरां तथैव त्वयि पा
तालं कुतो याज्ञा सुखं मम: ते सभाग्याः सपुण्याश्च येषां पितरि जीवति ... कोटिसमं वित्तं तारुण्या ६७
दुष्कोटिषु मित्राणि तुल्यशिष्टानि तत्र हि दैवमनात्मधं जनिता भिप्रयोगिर्न दीप्यते ... नास्ति मे
...यथ्य नृणां याज्ञा प्रवर्त्तायाध्य मम: ...यशेषे कथं याज्ञा म नजिह्वा ...ष्यति येन्वेवित्यश

न किञ्चित्किंम मे हास्ति नष्टं वा पितृवाक्यान् सह्यायां संश्रिता सुखिनो हि ते ये तु बाल्यात्प्रभृत्येव वि
पित्रा कुटुम्बिनः ते सुखास्वादनभ्रष्टा मन्ये धात्रैव वञ्चिता तत्प्रयत्नप्रसादेन धनरत्नादिसञ्चयान्
पितृसक्तान प्रयच्छामः कामतो नित्यमर्च्चितान् न नाथ सत्वेनापन्नो मे पद्द्वितयुगलमीर यच्चूडामणि
ना घृष्टं यत्त्वं गात्रस्पर्शमाप्तवान् उडुग उवाच इत्येवं प्रश्रितं वाक्ययुक्तः पन्नगसत्तमः प्राह राजसुतं प्रीत्या
पुत्रं यो रूपकारिणाम् नाग उवाच यदि रत्नसुवर्णादि मत्तोऽवाप्तुं मतं मनः यदन्यन्मनः प्रीत्येतद्ब्रू
हि त्वं ददाम्यहं कुवलयाश्व उवाच भगवंस्त्वत्प्रसादेन पितुरस्य गृहे मम सर्वमस्ति विशेषेण संप्रा
प्ते त्वद्दर्शनात् कृतकृत्योस्मि चैतेन सफलं जीवितञ्च मे यदङ्गसंश्लेषमितः त्वद्देवस्य मानुषः म
न्तो मम मूर्ध्नि गे त्वत्पादरजसा धृष्टिदास्पदं कृतं नो नैव न प्राप्तं किं मया पन्नगेश्वर यदि त्वदवश्यं दातव्यो वरो
मम यथेप्सितं तत्पुण्यकर्मसंस्कारो हृदयान्मापयातु मे सुवर्णमणिरत्नानि वाहनं गृहमासनं स्त्रि
यो रूपपानपात्रं च चारु माल्यानुलेपनम् गेयं च विविधाः कामा गीतवाद्यादिकञ्च यत् सर्वमेतन्म

मा०क० ममैतत्फलं पुण्यवनस्पतेः तस्मान्निर्वेशात्तन्मूलसेके यत्नकृतात्मना कर्त्तव्यः पुण्यः सत्वानां न किंचिद्दु
६८ र्लभम् अलर्क उवाच एवं भविष्यति प्राज्ञ तव बम्भोऽर्थिता मतिः सत्यस्त्वेतत्फलं सर्वत्र मे स्या
68 कं तथा त्वया तथाप्यवश्यं मद्देहमागतेन त्वयाधुना प्राप्यं यन्मानुषे लोके दुःप्रापं [illegible]गो भवे जड
उवाच तस्येतद्वचनं श्रुत्वा समदा नृपनन्दनः सुखावलोकनश्रेक्षे पन्नगेश्वरपुत्रयोः ततस्तौ प्रणि
पत्योचौ राजपुत्रस्य यन्मतम् तत्पित्रे सकलं वीरौ कथयामासतः स्फुटम् पुत्रावूचतुः तातास्य पत्नी द
यिता श्रुत्वेमं विनिपातितं अत्यजद्दयितान्प्राणान्विप्रलब्धा त्ववात्मना केनापि कृतवैरेण दानवेन कु
बुद्धिना गन्धर्वराजस्य सुता नाम्ना ख्याता मदालसा कृतज्ञोऽयं ततस्तात प्रतिज्ञां कृतवानिमां नान्या भा पु०
र्या भवित्री मे वर्जयित्वा मदालसां दृष्टुमस्या चारुसर्वांगीमथ वीरस्तवात्मजः तात वाञ्छति यद्येनां क्रि
यतां तत्कृता भवेत् अश्वतर उवाच भूतेर्वियोगिनो योगस्तादृशे रवतादृशः कथमेतद्धिनास्वपंभा ६८
र्यां वा शम्बरादिनां ॥ जड उवाच प्रणिपत्य भुजंगेशं पुनः शत्रुजितस्सुतः प्रत्युवाच महामानं प्रेमलज्जा

समन्वितः मायामयीमप्यद्भुतां मम तातो मदालसां यदि दर्शयते मह्यं परं कृतमनुग्रहं अश्वतरउवा
च तस्मात्पश्येह वत्स त्वं मायां चेद्द्रष्टुमिच्छसि अनुग्राह्यो भवान्नोऽद्य बालोऽप्यभ्यागतो गुरुः जडउवा
च आनयामास नागेन्द्रो गृहे गुप्तां मदालसां तेषां सम्मोहनार्थाय संजल्प्य च ततः स्फुटम् दर्शयामा
स वनदा राजपुत्राय तां शुभां सेयं न वेत्ति ते भार्या राजपुत्र मदालसा जडउवाच सदृष्ट्वा तां तदा
तथ्वी ततश्च शात्द्विगतत्रपः प्रियेति तामभिमुखं ययौ वाचामुदीरयन् निवारयामास च तं नागः सो
ऽश्वतर त्वरन् अश्वतरउवाच मायेयं पुत्र मा स्प्राक्षीः प्रागेव कथितं तव अन्तर्धानमुपेत्याशु माया
संस्पर्शमादिभिः ततः पपात सन्दिग्धां सह मूर्च्छा परिप्लुतः इति प्रियेति वदन्नाचाचिन्तयामास भावि
नी अहो स्नेहोऽस्य नृपतेर्मम सोऽपूर्व्यचलन्मनः येनार्थं पातनोरीशां विनाशस्त्वं निपातितः जडउवाच
मायेति दर्शिता तेन मिथ्या मायेति यत्स्फुटम् वाय्वग्नितेजसां भूमेराकाशस्य च चेष्टया ततः कुव
लयाश्वं तं समाश्वास्य भुजंगमः कथमायामास तत्सर्वं मृतसंजीवनादिकम् ततः प्रहृष्टः परि

मां०क०
६९
69

लब्ध्वा कांतां प्रणम्य गर्गं निजगाम सोथ भोबुध्यमानः स्वपुरं तमश्वमारुह्य सान्वितमभ्युपैति ॥
इति मार्कंडेयपुराणे ॥ ० ॥ जड उवाच आगम्य स्वपुरं सोथ पित्रे सर्वमशेषतः कथयामास तन्वं
गी यथा प्राप्ता पुनर्मृता ननाम सा च चरणौ श्वश्रूश्वशुरयोः शुभा स्वजनश्च यथा पूर्वं वंदनाशेषना
ष्टिभिः पूजयामासतन्वंगी यथान्यायं यथावयः ततो महात्मा स्वे जज्ञे पौराणां तत्रैव पुरे ऋतध्वजश्च
सुचिरं तया रेमे सुमध्यमा निर्झरेषु च शैलानां निम्नगापुलिनेषु च काननेषु च रम्येषु तथैवोपवने
षु च पुण्यक्षयं वांछमाना सा च कामोपभोगतः सह तेनातिरम्येषु रेमे रम्यास्थलभूमिषु ततः का
लेन महता शत्रुजित्स नराधिपः सम्यक्कृत्वा शास्य वसुधां कालधर्ममुपेयिवान् ततः पौरा महात्मानं पु० पु०
त्रं तस्य ऋतध्वजं अभ्यषिंचन्त राजानमुदाराचारचेष्टितम् ॥ ० ॥ इति मार्कंडेयपुराणे ॥ ० ॥ ६९
जड उवाच सम्यक्पालयतस्तस्य प्रजाः पुत्रानिवौरसान् मदालसायां संजज्ञे पुत्रः प्रथमजस्ततः
तस्य चक्रे पिता नाम विक्रान्त इति धीमतः ततस्तुष्टास्ते वै भृत्या जहास च मदालसा सा वै मदालसाप

ऽबालयुवानमसाधियमां सुखापनच्छलेनाहरूढभानमविस्वरां शुद्धोऽसिरे नामनतेऽस्तिनामक्वा
ऽस्ति कल्पनया धूमेव पञ्चात्मकं देहमिदं ततैव तमे वासि वैरोऽक्षिपिकस्यदेतो: नवानवात्मोऽस्ति
वैस्वजन्मा शब्दो यमासाद्य भङ्गीसमूहं विकल्पमाना विविधा गुणाश्च गुणाश्च तेजा: सकलेन्द्रि
येषु भूतानि भूतै: परिवर्धितानि वृद्धिं समायान्ति तथैव पुंस: अन्नाम्बुपानादिभिरेककस्मात्तथैव ऽस्ति
वृद्धिं न च तेऽस्ति हानि: त्वं कञ्चुके शीर्यमाणो निजेऽस्मिन् त्वक्षिप्य देहमुत्तमाक्रजेथा: शुभाशुभै: क
र्मभिर्देहमेतन्मदादिमूढै: कञ्चुकस्तेऽपिनद्ध: नातोऽसि किञ्चिन्न न येति किञ्चिद्दन्येति किञ्चिद्दयितोऽसि
कश्चित् ममेति किञ्चिन्न ममेति किञ्चित् त्वं भो ममसंहं वृथा मालपेथा: दु:खानि दु:खोपशमाय भोगा
न्सुखाय जानाति विमूढचेता: तान्येव दु:खानि जना: सुखानि जानात्यविद्वान्सुविमूढचेता: हा
सास्ति संदर्शन सञ्जि युग्मम त्युज्ज्वलं तज्जलमं बुसा पा: कुचादि पीनं पिशितं घनं तत्स्थानं रते: किं
नु रकोन याति यातं स्थितो यानगतश्च देहं देहोऽपि चान्य: पुरुषो निविष्ट: ममत्व मुर्व्यां न तथा

मा०क० यथा स्वैर्दैहेति मात्रं मनुभूटतेषा जडउवाच वर्द्धमानं सुतं साथ राजपत्नी दिने दिने तमुल्लापनादि
७० नारोधममनयन्निर्ममात्मकम् यथायथा वलं लेभे तथा लेभे मतिं पितः तथा तथात्मबोधस्स मात्रा
70 प्रमादसुभाषितैः इत्थं तया स तनयो जन्मप्रभृति बोधितः चकार न मतिं प्राज्ञो गार्हस्थ्यं प्रति निर्ममः द्विती
योस्याः सुतो जज्ञे तस्य नामाकरोत्पिता सुवाहुरयमित्युक्ते साजहास मदालसा तमप्येवं यथापूर्वं बा
लमुल्लापनादिनी प्राह बाल्यात्स च प्राह तथा बोधं महामतिः तृतीयं तनयं जातं स राजा शत्रुमर्दनः
नदाहृतेन सा सुभ्रूर्जहासातिचिरं पुनः तथैव सोपि तन्व्या बालत्वादेव बोधितः क्रियाश्च कालेनि
ष्कामो न किंचिदुपकारकं चतुर्थस्य सुतस्याथ चिकीर्षुर्नाम भूमिपः ददर्श तां शुभाचारामीषद्धा पु०
सां मदालसां इत्याह राजा हसतीं किंचित्कौतूहलान्वितः क्रियमाणे मया नाम्नि कृथ्य हा ७०
स्यलक्षणं विक्रान्तश्च सुबाहुश्च तथान्यः शत्रुमर्दनः शोभनानीति नामानि तानि मन्ये कृतानि
वै योग्यानि क्षत्रबन्धूनां शौर्याटोपयुतानि च अथ चेन्नैतानि भद्रे यदि ते मनसि स्थितं तद

सङ्क्रियतां नाम चतुर्थस्य सुतस्य मे । मदालसोवाच । मयाज्ञा भवतः कार्या महाराज यथार्थमां तथा
नाम करिष्यामि चतुर्थस्य सुतस्य ते । अलर्क इति धर्मज्ञः ख्यातिं लोकेषु यास्यति । कनीयानेष ते पु-
त्रो मतिमांश्च भविष्यति । जड उवाच । तच्छ्रुत्वा नाम पुत्रस्य कृतं मात्रा महीपतिः । अलर्क इत्यसंबद्धं प्र-
हस्येदमथाब्रवीत् । राजोवाच । भवत्या यदिदं नाम मत्पुत्रस्य कृतं शुभं । किमीदृशमसम्बद्धमर्थः को-
स्य मदालसे । मदालसोवाच । कल्पनेयं महाराज कृता सा व्यवहारिकी । त्वत्कृतानां तथा नाम्नां शृणु भू-
प निरर्थतां । वदन्ति पुरुषाः प्राज्ञा व्यापिनं पुरुषं यतः । क्रान्तिश्च गतिरुद्दिष्टा देशाद्देशान्तरं तु या । सर्व-
गो न प्रयातीह व्यापी देहेश्वरो यतः । अतो विक्रान्तसंज्ञेयं मता मम निरर्थिका । सुबाहुरिति यान्-
या कृता यस्य सुतस्य ते निरर्था साप्यमूर्तत्वात्पुरुषस्य महीपते । पुत्रस्य यत्कृतं नाम तृतीयस्यारि-
मर्द्दनः । मन्ये तदप्यसंबद्धं शृणु चाप्यत्र कारणं । एक एव शरीरेषु सर्वेषु पुरुषो यदा तदास्य रा-
जन्कः शत्रुः को वा मित्रमिहेष्यते । भूतैर्भूतानि मृद्यन्ते अमूर्तो मृद्यते कथं । क्रोधादीनां पृथग्भा-

मा॰क॰ वात्कल्याणे नैवं निरर्थिका यदि संख्यं महाराज समन्वाम प्रकल्प्यते नाम्नि कस्मादलर्काख्यं नैवत्वं भव
७१ तो मतम् ॥ जडउवाच ॥ एवमुक्तस्तया साध्वी महिष्या स महीपतिः ॥ तथेत्याह महाबुद्धिर्दयितां तथा
७१ वादिनी ॥ तं सापि च सुतं सुभ्रूर्यथा पूर्वसुतांस्तथा ॥ प्राहा रबोधजननं तामुवाच स पार्थिवः ॥ करो
षि किमिदं मूढे मम आभावाय सन्ततेः ॥ दुष्टेव बोधदानेन यथा पूर्वसुतान् मे ॥ यदि ते मत्प्रियं कार्यं य
दि ग्राह्यं वचो मम ॥ तदेनं तनयं मार्गे प्रवृत्तेः सन्नियोजय ॥ कर्ममार्गः समुच्छेदं नैवं देवि गमिष्यति ॥
पितृपिंडनिवृत्तिश्च नैव साध्वि भविष्यति ॥ पितरो देवलोकस्थास्तथा तिर्यक्त्वमागताः ॥ तद्वन्मनुष्यतां पु॰
याता भूतवर्गे च संस्थिताः ॥ सपुण्यानपुण्यांश्च क्षुत्क्षामां तृट्परिप्लुतान् ॥ पिंडोदकप्रदानेन ७१
नरः कर्मण्यवस्थितः ॥ संदेवाप्याययेत् सुभ्रू तद्वदेवातिथीनपि ॥ देवैर्मनुष्यैः पितृभिः प्रेतैर्भूतैः
सगुह्यकैः ॥ वयोभिः कृमिकीटैश्च नर एवोपजीव्यते ॥ तस्मात्तन्वंगि पुत्रं मे यत्कार्यं इव योनि
भिः ॥ ऐहिकामुष्मिकायालं तत्सम्यक्प्रतिपालय ॥ तेनैवमुक्ता सा भर्त्रा वरनारी मदालसा

अलर्कन्नाम तनयम्मुवाचोन्नापरादिनी पुत्र वर्द्धस्व मद्भर्तुर्म्मनो नन्दय कर्म्मभिः ऐहिकामुष्मिको
पालनस्सम्यक्प्रतिपादय मित्राणामुपकाराय दुर्हृदान्नाशनाय च धन्योसि रे यो वसुधामश
त्रुरेकश्चिरं पालयितासि पुत्र तत्पालनादस्तु सुखोपभोगधर्म्मात्सुखं प्राप्स्यसि चामरत्वं यजेर
नेकैर्विविधानजस्त्रमन्नैर्द्दिजान्संस्थितो पार्थिवानां स्त्रियश्च कामैर्विकुले विरायथ युद्धे स्वारी
न्शोषयितासि वीर बाल्ये मनोनन्दय बान्धवानां गुरोस्तथाज्ञाकरणैश्च कुमारः स्त्रीणां युवा
सत्कुलभूषणानां वृद्धो वने वत्स वनेचराणां राज्यं कुर्वन्सुहृदानन्दयेथाः साधून्रक्षेथा
स्तात यज्ञैर्यजेथाः दुष्टान्निघ्नन्वैरिणश्चाजिमध्ये गोविप्रार्थे वत्स मृत्युं व्रजेथाः ॥ ० ॥ इति
मार्कण्डेयपुराणे ॥ ० ॥ जडउवाच एवमुल्लाप्यमानस्तु सततं मात्रा दिने दिने ववृधे वयसा
बालो बुद्ध्या चालर्कसंज्ञकः सकौमारकमासाद्य आतध्रुजसुतस्तदा कृतोपनयनः प्राज्ञः प्र
णिपत्याह मातरं मम यायदमन्य कर्त्तव्यमैहिकामुष्मिकाय वै सुखाय वदतान्ते वै प्रश्रया

भां॰क॰ वनतस्यमे महीपालसोथवाच वत्सराज्यमिषेकेन प्रजारञ्जनमादितः कर्त्तव्यमविरोधेन स्वधर्म्मस्य
७२ महीभृता व्यसनानि परित्यज्य सप्त मूलहराणि वै आत्मा विपक्षः संरक्ष्यो बहिर्म्मन्त्रविनिर्ग
मात् अष्टधा नाशमाप्नोति स्वरक्षस्यन्दना यथा तथा राजाप्यसन्दिग्धं बहिर्म्मन्त्रविनिर्गमा
त् दुष्टाद्दुष्टो प्रजानीयादमात्यान् अरिदोषतः चरैश्चरास्तथाशत्रो रन्वेष्टव्याः प्रयत्नतः विश्वासो
पि न कर्त्तव्यो राज्ञामित्राप्तबन्धुषु कार्ययोगादमित्रेपि विश्वसीत नराधिपः स्थानवृद्धिक्षयज्ञे
न षाड्गुण्यविदितात्मना भवितव्यं नरेन्द्रेण न कामवशवर्त्तिना प्राज्ञात्मा मंत्रिणाश्चैव मता भृत्या
महीभृतः जेयाश्चानन्तरं पौरा विरुध्यतत्तमोशिभिः यश्चैतानविदित्वैव वैरिणो विजिगीषते पु॰
सोजितात्माजितामात्य शत्रुवर्गेन बाध्यते तस्मात्कामादयः पूर्वं जयाः पुत्र महीभृता तज्जयेहि ७२
जयो राज्ञो राजानश्यति तेर्जितः कामः क्रोधश्चलोभश्च मदोमानस्तथैवच हर्षश्च शत्रवोह्ये
ते विनाशाय महीभुजां कामप्रशक्तमात्मानं स्मृत्वा पांडुं निपातितं निवर्त्तयेत्तथा क्रोधादनुह्रादं

तथात्मजम् हृतः शैलन्तथा लोभान्मदाद्दुःशङ्किजैर्ईशं मानादनायुषापुत्रं बलं दर्पीत्सुरस्त्रयं एभिर्जि
तेर्जितं सर्वं भरुश्नेन महात्मना स्मृत्वा विवर्जयेदेतान्दोषानन्यान्महीपतिः काककोकिलभृंगाणां
मृगव्याडशिखंडिनां हंसकुक्कुटलोहानां शिक्षेत चरितं नृप कीटकस्य क्रियां कुर्याद्विपक्षे मनुजेश्वरः
चेष्टां पिपीलिकानां च काले भूतः प्रदर्शयेत् ज्ञेयाग्निविस्फुलिंगानां वीजचेष्टा च शाल्मलेः चन्द्रसूर्यस्व
रूपस्थं नीत्यर्थे पृथिवीपतिः वन्धकीपद्मशरभः शूलिन्या गर्भिनी स्तनात् प्रज्ञा नृपेणादेया तथा गो
पालयोषितः शक्रयमसोमानां तद्वद्यो महीपतिः रूपाणि पञ्च कुर्वीत महीपालनकर्मणि यथे
न्द्रश्चतुरो मासान्स्तोयोत्सर्गेण भूगतं आप्लावयेत्तथालोकं परिहारैर्महीपतिः मासानष्टौ यथा
सूर्यस्तोयं हरति रश्मिभिः सूक्ष्मेणा चाभ्युपायेन तथा शुल्कान्नृपो हरेत् यथा यमः प्रियद्वेष्यौ प्रा
प्तकाले नियच्छति तथा प्रियाप्रिये राजा दुष्टादुष्टे समो भवेत् पूर्णेन्दुमालोक्य यथा प्रीतिमा
ञ्जायते नरः एवं यत्र प्रजा सर्वा निर्वृत्तास्तच्छशिव्रतं मारुतः सर्वभूतेषु निगूढश्चरते यथा एव

मां·क·० श्वैरेवं नृपश्चौरैः पौराभाद्यादिवन्धुषु न लोभार्थेन्न कामार्थैर्नान्यार्थैर्वध्यमानकं पदान्वैः कृष्यते वध्य
७३ स राजा धर्म्मम्रच्छति उपथग्राहिणो भूटान् स्वधर्म्माद्विनतो नर यः करोति निजे धर्म्मे स राजा स्व
73 र्गमृच्छति वर्णाधर्म्मा न सीदन्ति यस्य राष्ट्रे तथाश्रमाः राजस्तस्य सुखं तात परत्रेह च शाश्वतम् ए
तद्राज्ञा परं कृत्यं तथैतत् सिद्धिकारणं स्वधर्म्मस्थापनं नृणां चाल्यन्ते यत्न कुद्धिभिः पालनेनैव भू
तानां कृतकृत्यो महीपतिः सम्यक् पालयिता भागं धर्म्मस्याप्नोति वै यतः ॥ ० ॥ इति मार्कंडेयपु
राणे ॥ ० ॥ जडउवाच तन्मातुर्वचनं श्रुत्वा साहलर्को मातरं पुनः पप्रच्छ वर्णाधर्म्मो यश्च धर्म्मो
ये चाश्रमेषु च अलर्क उवाच कथितोयं महाभाग राज्यतन्त्राश्रितस्त्वया वर्णाधर्म्मं इहेच्छामि श्रो पु०
तुं वर्णाश्रमात्मकं मदालसोवाच दानमध्ययनं यज्ञो ब्राह्मणस्य त्रिधोदितः धर्म्मो नान्यश्चतु ७३
र्थोस्ति धर्म्मस्तस्यापदं विना याजनाध्यापने शुद्धे तथा पूतप्रतिग्रहः एषा सम्य[illegible]ख्याता
त्रिविधा यास्य जीविका दानमध्ययनं यज्ञः क्षत्रियस्याप्ययं त्रिधा धर्म्मः प्रोक्तः क्षितेरक्षा शस्त्रा

ीरस्वजीविका दानमध्ययनं यज्ञो वैश्यस्यापि त्रिधैव सः वाणिज्यं पाशुपाल्यञ्च कृषिश्चैवास्यजीवि
का दानं यज्ञोथशुश्रूषा द्विजातीनां त्रिधामता व्याख्यातः शूद्रधर्मोपि जीविका कारुकर्मच शु
द्रद्विजातिशुश्रूषापोषणं क्रयविक्रयो वर्णधर्मास्त्विमे प्रोक्ताः श्रूयतामाश्रमाश्रयाः स्वस्व
धर्मात्संसिद्धिं नरः प्राप्नोति मच्युतः प्रयाति नरकं प्रेत्य प्रतिषिद्धनिषेवनात् यावत्तु नोपनयनं क्रि
यते वै द्विजन्मनः कामचेष्टोक्तिभक्षश्च तावद्भवति पुत्रक कृतोपनयनः सम्यक ब्रह्मचारी गुरोर्गृहे
वसतः तत्र धर्मोस्य कथ्यते तन्निबोध मे स्वाध्यायोथाग्निशुश्रूषा स्नानं भिक्षाचनं तथा गुरोर्निवेद्य
तच्चाद्यमथस्नातेन सर्वदा गुरोः कर्मणि सोद्योगः सम्यक्प्रीत्युपपादकः तेनाहूतः पठेच्चैव तत्परो
नान्यमानसः एकं द्वौ सकलान्वापि वेदान् प्राप्य गुरोर्मुखात् अनुज्ञातो वरं दत्वा दक्षिणां गुरवे ततः
गार्हस्थ्याश्रमकामस्तु गृहस्थाश्रममावसेत् वानप्रस्थाश्रमं वापि चतुर्थं स्वेच्छयात्मनः तथैव वा
गुरोर्गेहे द्विजो निष्ठामवाप्नवान् गुरोरभावे तत्पुत्रे तच्छिष्ये तत्सुतं विना शुश्रूषुर्निरभिमानो

मा०क० ब्रह्मचर्याश्रमं वसेत् उपाकृत्य ततस्तस्माद्गृहस्थाश्रमकाम्यया ततोऽसमानर्षिकुलां तुल्यामव्याधि-
७४ मरोगिणीम् उद्वहेन्न्यायतो धर्म्यां गृहस्थाश्रमकारणात् स्वकर्मणा धनं लब्ध्वा पितृदेवातिथी-
नपि सम्यक्संप्रीणयेद्भक्त्या पोषयेच्चाश्रितांस्तथा भृत्यात्मजान्यामयोथदीनान्धपतितानपि
यथाशक्त्यान्नदानेन वयांसि पशवस्तथा एवं धर्मो गृहस्थस्य ऋतावभिगमस्तथा पञ्चयज्ञविधा-
नं च यथाशक्त्या न हापयेत् पितृदेवातिथिज्ञातिभुक्तशेषं स्वयं नरः भुञ्जीत च स्वयं भृत्यैः पृथ्वा
विभवमानतः एष त्वद्देशतः प्रोक्तः गृहस्थस्याश्रमो मया वानप्रस्थस्य धर्म्मं ते कथयाम्यवधार्य्य-
तां अपत्यसन्ततिं दृष्ट्वा प्राज्ञो देहस्य चानतिम् वानप्रस्थाश्रमं गच्छेदात्मनः शुद्धिकारणात् त- पु०
त्रारण्योपभोगैश्च तपोभिश्चात्मकर्षणम् भूमौ शय्या ब्रह्मचर्यं पितृदेवातिथिक्रिया होमस्त्रिष- ७४
वणस्नानं जटावल्कलधारणम् मौनादिकरणाश्चैव वन्यस्नेहनिषेवणम् दुर्योधोपभुञ्जा-
थ आत्मनश्चोपकारकः वाणप्रस्थाश्रमस्तस्माद्द्विज्ञास्तच्चरमाश्रमः वत्स वक्ष्य महत्तत्त्वं क्षय

ताश्रमस्य मे यः स्वधर्म्मो स्वधर्म्मज्ञैः प्रोक्तश्चात महात्मभिः सर्वसंगपरित्यागो ब्रह्मचर्यमकोपि
ता यतेन्द्रियत्वमावासे नैकस्मिन् वसतिश्चिरं अनारम्भस्तथाहारो भैक्षान्नेनैककालिकी आत्मज्ञाना
वबोधेच्छा तथा चात्मावलोकनं चतुर्थे चाश्रमे धर्म्मो मया ते ऽयं निवेदितः सामान्यमन्य वर्णानामाश्र
माणाश्च मे शृणु सत्यः शौचमहिंसा च अनसूया तथा क्षमा आनृशंस्यमकार्पण्यं सन्तोषश्चाष्टमो गु
णाः एते संक्षेपतः प्रोक्ता धर्म्मा वर्णाश्रमेषु ते एतेषु च स्वधर्म्मेषु तिष्ठेत्समनन्तरः यस्तूल्लंघ्य स्व
कं धर्मं स्ववर्णाश्रमसंज्ञितम् नरोन्यथा प्रवर्त्तेत स दण्ड्यो भूभृता भवेत् ये स्वधर्म्म परित्यागात्पापं कु
र्वन्ति मानवाः उपेक्षतस्तान्नृपतेरिष्टापूर्त्तं प्रयाति वै तस्माद्राज्ञा प्रयत्नेन सर्ववर्णाः पृथक्ततः प्र
वर्त्तन्ते न्यथा दण्ड्याः स्थाप्याश्च वसु कर्म्मसु ॥ ० ॥ इति मार्कंडेयपुराणे ॥ ० ॥ अलर्क उवाच ॥
यत्कार्यं पुरुषेणाथ गार्हस्थ्यमनुवर्त्तता बन्धश्चाप्यामकरणो क्रियया यस्य ते स्थितः उपकाराय
तन्नृणां यच्च मत्यं मतामदा यथावत्क्रियते तन्मे यथावत्पृच्छतो वद मदालसोवाच वत्स गार्हस्थ्यमा

मा॰क॰ न्माद्य नरः सर्वमिदं जगत् पुष्णाति तेन लोकांश्च सञ्जयत्यपि वाञ्छितान् पितरो मुनयो देवा भूतानि मा
७५ नुजास्तथा क्रिमिकीटपतंगाश्च वयांसि पशवोऽसुराः गृहस्थमुपजीवन्ति ततस्तृप्तिं प्रयान्ति च मुखं
75 चास्य निरीक्षन्ते अपि नो दास्यतीति वै सर्वस्याधारभूतेयं वत्स धेनुस्त्रयीमयी यस्यां प्रतिष्ठितं विश्वं वि
श्वहेतुश्च या मता ऋक्पृष्ठासौ यजुर्मध्या सामवक्त्रशिरोधरा इष्टापूर्तविषाणा च साधुसूक्ततनू
रुहा शान्तिपुष्टिशकृन्मूत्रा वर्णपादप्रतिष्ठिता उपजीव्यमाना जगतां साक्षया नापचीयते स्वाहा
कारः स्वधाकारो वषट्कारश्च पुत्रक हन्तकारस्तथैवान्यस्तस्याः स्तनचतुष्टयं स्वाहाकारं स्तनं देवाः पि
तरश्च स्वधामयं मुनयश्च वषट्कारं देवभूतसुरेतराः हन्तकारं मनुष्याश्च पिबन्ति सततं स्तनं एवमाप्या पु॰
ययत्येषा देवादीनखिलास्त्रयी तेषामुच्छेदकर्ता यः पुरुषोऽत्यन्तपापकृत् स पतत्यन्धतामिस्रे तामि ७५
स्रे च निमज्जति यस्त्वेतां मानवो धेनुं स्वैर्वत्सैरमरादिभिः पाययत्युचिते काले स स्वर्गायोपपद्यते
तस्मात्पुत्र मनुष्येण देवर्षिपितृमानवाः भूतानि चानुदिवसं पोष्याणि स्वतनुर्यथा तस्मात्स्नातः शु

चिर्भूलादेवर्षिपितृतर्प्पणं प्रजापतेस्तथैवाद्भिः कालं कुर्यात्समाहितः सुमनोगन्धधूपैश्च देवानभ्यर्च्य
मानवः ततोऽग्नितर्प्पणं कुर्याद्दयाश्ववलयस्तथा ब्रह्मणे गृहमध्ये तु विश्वेदेवेभ्य एव च धन्वन्तरिं स
मुद्दिश्य प्रागुदीच्यां बलिं क्षिपेत् प्राच्यां शक्राय याम्यायां यमाय बलिमाहरेत् प्रतीच्यां वरुणायाथ
सोमायोत्तरतो बलिं दद्याद्धात्रे विधात्रे च बलिं द्वारे गृहस्य च ऊर्ध्वमेक्षिवहिर्दद्याद्वस्यास्तमन
तः नक्तंचरेभ्यो भूतेभ्यो बलिमाकाशतो हरेत् पितृणां निर्वपेच्चैव दक्षिणाभिमुखस्थितः गृहस्थ
तत्परो भूत्वा सुसमाहितमानसः ततस्तोयमुपादाय तेष्वेवाचमनाय वै स्थानेषु विक्षिपेत्प्राज्ञस्ता
स्ताऽउद्दिश्य देवताः एवं गृहबलिं कृत्वा गृहे गृहपतिः शुचिः आप्यायनाय भूतानां कुर्यादुत्सर्गमाद
रात् श्वभ्यश्च श्वपचेभ्यश्च वयोभ्यश्चावपेद्भुवि वैश्वदेवं हि नामैतत्सायं प्रातर्विधीयते आचम्य च ततः
कुर्यात्प्राज्ञो द्वारावलोकनं मुहूर्तस्याष्टमं भागमुदीक्षेद्यतिथिर्भवेत् अतिथिं तत्र संप्राप्तं भक्त्या
र्घेनोदकेन वा संपूजयेद्यथाशक्ति गन्धपुष्पादिभिस्तथा न मित्रमतिथिं कुर्यान्नैकग्रामनिवासिनं

मा॰कं॰ अज्ञातकुलनामानमन्यकालसमुपस्थितः बुभुक्षुमागतं श्रान्तं याचमानमकिंचनं ब्राह्मणं प्राहुर
७६ तिथिं स पूज्यः शक्तितो बुधैः न पृच्छेद्गोत्रचरणौ स्वाध्यायं नापि पण्डितः शोभनाशोभनाकारं तम्म
76 न्येत प्रजापतिं अतिथ्यं हि स्थितो यस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते तस्मिन्तृप्ते नृयज्ञोत्थान्मुच्यते स्मात
गृहाश्रमी तस्मादत्वा तु यो भुंक्ते स्वयं किल्विषभुङ् नृवः स पापं केवलं भुंक्ते पुरीषं चान्यजन्मनि अ
तिथिर्यस्य भग्नाशो गृहात्प्रतिनिवर्त्तते स दत्वा दुष्कृतं तस्मै पुण्यमादाय गच्छति अप्यम्बु शाकदा
नेन यश्चाप्यतिसत्वं पूजयीत नरः शक्त्या तेनैवातिथिमादरात् कुर्यादहरहः श्राद्धमन्ना
द्येनोदकेन वा पितॄनुद्दिश्य विप्रांश्च भोजयेद्विप्रमेव वा अन्नस्याग्रं तत उद्धृत्य ब्राह्मणायोपपाद पु॰
येत् भिक्षा च याचतो दद्यात्परिव्राड्ब्रह्मचारिणां ग्रासप्रमाणा भिक्षा स्यादग्रं ग्रासचतुष्टयं ७६
अग्रं चतुर्गुणं प्राहुर्हन्तकारं द्विजोत्तमाः भोजनं हन्तकारं वा अग्रं भिक्षामथापि वा अदत्वा तु
नैव भोक्तव्यं यथाविभवमात्मनः पूजयित्वातिथीनिष्टान् ज्ञातीन्बन्धून् सथार्थिनः विकलान्बाल

रच्छाश्च भोजयेच्चातुरांस्तथा वाञ्छितः कल्पयेत्तानामा यथान्योऽप्यभक्तिश्चनं कुर्युर्विनाभोजनीयः स
मृद्धे विभवे सति श्रीमन्नं ज्ञातिमासाद्य यो ज्ञातिरवसीदति सीदता यत्कृतं तेन तत्पापं स समश्नुते सा
यश्चैव विधिः कार्य्यो सूर्य्योढश्चात्र चातिथिः पूजयीत यथाशक्ति शयनासनभोजनैः एवं मुहूर्त्तमा
न गार्हस्थ्यं भावमाहितम् स्कन्धे विधाता देवाश्च पितरश्च महर्षिभिः श्रेयोभिवर्षिणः सर्वे तथैवाति
थिबान्धवाः पशुपक्षिगणा लप्साहे गान्ये सूक्ष्मकीटकाः यथाचात्र महाभाग स्वयमत्रिरगायत गाः शृ
णुष्व महाभाग गृहस्थाश्रमसंस्थिताः देवान्पितॄंश्चातिथींश्च मडत्सं पूज्य बान्धवान् यामयश्च मु
रुंचैव गृहस्थो विभवे सति श्वभ्यश्च श्वपचेभ्यश्च वयोभ्यश्चावपेद्भुवि विश्वेदेवादिनामैतत् कुर्यात्सायं
तथा दिने मांसं मन्नं तथा शाकं गृहे शोपसाधितम् न च तत्स्वयमश्नीयात् विधिवद्यन्निर्वपेत् मदाल
सावाच नित्यं नैमित्तिकं चैव नित्यनैमित्तिकं तथा गृहस्थस्य त्रिधा कर्म तन्निशामय पुत्रक पश्च
यज्ञाश्रितं नित्यं यदेतत्कथितं तव नैमित्तिकं तथैवान्यत्पुत्रजन्मक्रियादिकं नित्यनैमित्तिकं त्रेयं प

मां क० वै श्राद्धादि पंडितैः तत्र नैमित्तिकं वक्ष्ये श्राद्धमभ्युदयं तव पुत्रजन्मनि यत्कार्यं जातकर्मसमन्वि
७८ तैः विवाहादौ च कर्तव्यं सर्वं सम्यक्क्रमोदितं पितरश्चात्र संपूज्याः ख्याता नान्दीमुखास्तु ये पिं
९९ डश्च दधिसंमिश्रान् दद्याद्बदरमिश्रितान् उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा यजमानः समाहितः वैश्वदेववि
हीनं तत् केचिदिच्छन्ति मानवाः युग्मा श्चात्र द्विजाः कार्या स्तेच पूज्याः प्रदक्षिणम् एतन्निमित्तकं
वृद्धौ तथान्यच्चौर्द्ध्वदेहिकम् मृताहनि च कर्तव्यं मेकोद्दिष्टं शृणुष्व तत् देवहीनं तथैकार्घ्यं तथै
वैकपवित्रकम् आवाहनं च कर्तव्यमग्नौकरणवर्जितम् प्रेतस्य पिंडमेकं तु दद्यादुच्छिष्टस
न्निधौ तिलोदकं चोपतिष्ठेत नामस्मरणान्वितम् अक्षय्यममुकस्येति विप्रस्यानुविसर्जने पु०
अभिरम्यतामिति ब्रूयात् ब्रूयुस्तेऽभिरताः स्मह प्रतिमासं भवेदेतत्कार्यं मा वत्सरान्नृप अथस ७८
म्वत्सरे पूर्णे यदा वा क्रियते नृप सपिंडीकरणं कार्यं तस्यापि विधिरुच्यते तत्रापि दैवरहित
मेकार्घ्यैकपवित्रकम् नैवाग्नौकरणं तत्र चावाहनवर्जितम् अपसव्यं च तत्रापि भोजयेदयु

जोद्दिजाम् विशेषस्तत्र चान्योस्ति प्रतिमासक्रियादिका: तं कथ्यमानमेकाग्रो वदन्त्या मेनिशा
मय तिलगन्धोदकैर्युक्तं तत्र पात्रचतुष्टयम् कुर्यात्पितॄणांत्रितयमेकंप्रेतस्य पुत्रकः पात्रत्रये
प्रेतपात्रमर्घ्यान्वेर प्रसेचयेत् येसमानाइतिजपन् पूर्ववच्छेषमाचरेत् स्त्रीणामप्येवमेवैत
देकोद्दिष्टमदाहृतं सपिंडीकरणान्तासां पुत्राभावेनविद्यते प्रतिसम्वत्सरं कार्यमेकोद्दिष्टं न
रेस्त्रिया मृताहनि यथान्यायंनृणां यद्वदितोद्दिष्टं पुत्राभावे सपिंडास्तु तदभावे सहोदका: मातुः
सपिंडायेवाप्युर्येच मातुःसहोदका: कुर्युरेते विधिं सम्यगपुत्रस्य सुतासुता: कुर्युर्मातामहाश्चै
वपुत्रिकासुतयास्तथा द्व्यामुष्यायनसंज्ञांस्तु मातामहपितामहान् पूजयेयुर्यथान्यायं श्राद्धै
र्नैमित्तिकैरपि सर्वाभावे स्त्रिय: कुर्युः स्वभर्तॄणाममंत्रकम् तदभावेच नृपति: कारयेत्स्वकु
टुम्बिनाम् तज्जातीयैर्नरै: सम्यक्दाहाद्या: सकला: क्रिया सर्वेषामेव वर्णानां बान्धवो नृप
तिर्यत: एतास्ते कथिता वत्स नित्यनैमित्तिकास्तथा क्रियां श्राद्धाश्रयामन्यां नित्यनैमित्तिकीं शृ

मां०क० णु दर्शस्तत्र निमित्तं वै कालश्चन्द्रक्षयात्मकः नियुक्तो नियतः कालस्तस्यास्तं सूत यद्यथा मदालसो
७८ वाच सपिंडीकरणादूर्द्धं पितुर्यः प्रपितामहः सतु लेपभुजो याति प्रलुप्तः पितृपिंडतः तेषां यश्च
78 चतुर्थोऽन्यः पुत्रलेपभुजात्मकम् सोपि सम्बन्धतो हीनमुपयोगं प्रपद्यते पितापितामहश्चैव तथै
व प्रपितामहः पिंडसम्बन्धिनो ह्येते विज्ञेयाः पुरुषास्त्रयः लेपसम्बन्धिनश्चान्ये पितामहपितामहात्
प्रभृत्युक्तास्त्रयस्तेषां यजमानाश्च सप्तमः इत्येष मुनिभिः प्रोक्तः सम्बन्धः साप्तपौरुषः यजमा
नात्प्रभृत्यूर्द्धं मनुलेपभुजस्तथा ततोऽन्ये पूर्वजाः सर्वे ये चान्ये नरकौकसः ये च तिर्य्यक्त्वमा
पन्ना ये च भूतादिसंस्थिताः तान्सर्वान्यजमानो वै श्राद्धं कुर्वन्यथाविधि समाप्याययते वत्स ये पु०
न येन शृणुष्व तत् अन्नप्रकिरणं यत्तु मनुष्यैः क्रियते भुवि तेन तृप्तिमुपायान्ति ये पिशाचत्व ७८
मागताः यदम्बु स्नानवस्त्रोत्थं भूमौ पतति पुत्रक तेन ये तरुतां प्राप्तास्तेषां तृप्तिः प्रजायते याश्च
गन्धाम्बुकणिकाः पतन्ति धरणीतले ताभिराप्यायनं तेषां ये देवत्वं कुले गताः उद्धृतेष्वथ पि

उद्दिश्य श्रानुकनिकाशुचि नाभिराप्यायनं तेषां येतिर्यक्कृतं कुले गताः ये चादन्ताः कुले बालाः क्रिया
योग्या न संस्कृताः विपन्नास्ते न विकिरन्नस्म्याजे नजलासिनः भुक्त्वा चाचमतां यच्च यज्जलं श्राङ्घ्रिः भु
वने ब्राह्मणानानर्थे वान्यैतेन तृप्तिं प्रयान्ति वै एवं यो यजमानस्य यच्च तेषां द्विजन्मनां कश्चिज्जला
नुविक्षेपः शुचिरुच्छिष्ट एव च तेनान्नेन कुले तत्र तत्तद्योन्यन्तरं गताः प्रायान्त्याप्यायनं वत्स सम्यक्कु
श्रुत्वावर्तां नृणां अन्यायोपार्जितैरन्नैर्यच्छ्राद्धं क्रियते नरैः तृप्यन्ते तेन चांडालपुक्कशाद्यासु योनि
षु एवमाप्यायनं वत्स बहूनामेव वान्धवैः श्राद्धं कुर्वद्भिरन्नाम्बुर्वैपेशापि प्रजायते तस्माच्छ्राद्धं नरो भ
क्त्या शाकेनापि यथाविधि कुर्वीत कुर्वतः श्राद्धं कुले कश्चिन्न सीदति तस्य कालानहं वक्ष्ये नित्यनैमित्ति
कात्मकान् विधिनायेन च नरैः क्रियतेतन्निबोधमे कार्यं श्राद्धममावास्यामासि मस्युडुपक्षये तथा
ष्टकास्वप्यवश्यमिच्छाकालान्निबोधमे विशिष्टब्राह्मणप्राप्तौ सूर्येन्दुग्रहणेऽयणे विषुवे र
वि संक्रान्तौ व्यतीपाते च पुत्रक श्राद्धार्हद्रव्यसंप्राप्तौ तथा दुःस्वप्नदर्शने जन्मर्क्षे ग्रहपीडासु

मां०क० श्राद्धं कुर्वीत चेछया विशिष्टश्रोत्रियो योगी वेदवित् श्रेष्टसामगाः त्रणाचिकेतत्रिमधुत्रिसुपर्णः
७९ षडंगवित् दौहित्रऋत्विग्जामातृस्वस्रीयः श्वशुरस्तथा पञ्चाग्निकर्मनिष्ठश्च तपोनिष्ठोथ मातु
79 लः मातापितृपरश्चैव शिष्यसम्बन्धिबान्धवाः एते द्विजोत्तमाः श्राद्धे समस्ताः केतनक्षमाः अवकी
र्णी तथा रोगी न्यूनांगो रिक्तस्तथाधिकः पौनर्भवस्तथा कालः कुंडो गोलोथ पुत्रक मित्रध्रुक्कुनखी
क्लीवश्यावदन्तो निराकृतिः अभिशस्तस्तथा स्तेलः पिशुनः सोमविक्रयी कन्यादूषयिता वैद्यो गुरु
पित्रोस्तथोज्झकः भृतकाध्यापितोऽमित्रपरपूर्वापतिस्तथा वेदोज्झोऽथाग्निसंन्यासी वृषलीपति पु०
दूषितः तथान्ये च विवर्मस्थाव र्ज्याः पित्र्येषु वै द्विजाः निमंत्रयीत पूर्वेद्युः पूर्वोक्तानु द्विजसत्तमा
न् दैवनियोगे पैत्रे च तांस्तथैवोपकल्पयेत् तैश्च संयमिभिर्भाव्यं यश्च श्राद्धं करिष्यति श्राद्धं दत्वा ७९
भुक्त्वा च यस्यामामंत्रणां निशि श्राद्धं दत्वा च भुक्त्वा च मैथुनं योधिगच्छति पितरस्तस्य तन्मा
सं तस्मिन्रेतसि शेरते गत्वा वै योषितं श्राद्धे यो भुंक्ते यश्च गच्छति रेतोमूत्रकृताहारस्तं मासं पित

र्त्तयोः तस्मात्तत्प्रथमं कार्यं प्राज्ञेनोपनिमंत्रणं अप्राप्ते तद्दिने चापि वर्ज्यो योषित्प्रसंगिनः
भिक्षार्थमागतोश्चापि काले संयमिनो यतीन् भोजयेत्प्रणिपत्याद्यैः प्रसाद्य यतमानसः यथैव
शुक्लपक्षाद्धि पितॄणामसितः प्रियः तथापराह्णः पूर्वाह्णात्पितॄणामतिरिच्यते संपूज्य स्वागतेनै-
तानभ्युपेतान् गृहे द्विजान् पवित्रपाणीनाचान्तानासनेषूपवेशयेत् पितॄणामयुजः कामं
युग्मान्देवे द्विजोत्तमान् एकैकं वा पितॄणाञ्च देवानाञ्च स्वशक्तितः तथा मातामहानान्तु तुल्यं वा वै-
श्वदेविकम् पृथक्तयोस्तथा चान्ये केचिदिच्छन्ति मानवाः प्राङ्मुखान्देवसंकल्पान् मैत्रान्कुर्या-
दुदङ्मुखान् तथैव भजाविधिरुक्तो मनीषिभिः विष्टरान्वैद्दशान्दत्वा पूज्य श्चार्घादिना बुधैः पवि-
त्रशद्दिने तदा तेघाऽनुद्दश कुर्यादावाहनं प्राज्ञो देवानाम्मन्त्रतो द्विजः यवाम्भोभिस्ततश्चार्घं द-
त्वा वैश्वदेविकं गन्धमाल्याम्बुधूपञ्च दत्वा सम्यक्प्रदीपकं अपसव्यं पितॄणाञ्च सर्वमेवोप-
कल्पयेत् दर्भांश्च द्विगुणान्दत्वा तेभ्योऽनुज्ञामवाप्य च मंत्रपूर्वं पितॄणाञ्च कुर्यादावाहनं बुधः

मार्कं॰ अपसव्यन्तथैवार्घ्यं विकिरंश्च तथा तिलैः । निष्पादयेन्महाभाग पितॄणां प्रीणये नरः ॥ अग्निकार्यं मनु-
८० ज्ञातः कुरुष्वेति ततो द्विजैः । जुहुयाद्व्यञ्जनक्षारं वर्ज्जमन्नं यथाविधि ॥ अग्नये कव्यवाहाय स्वाहेति प्र-
थमाहुतिः । सोमाय वै पितृमते स्वाहेत्यन्या तथा भवेत् ॥ यमाय प्रेताधिपतये स्वाहेति तृतीयाहुतिः ॥
हुतावशिष्टं दत्वा च भाजनेषु द्विजन्मनां । भोजनालम्भनं कृत्वा दत्वा चान्नं यथाविधि ॥ यथासुखं जुषध्वं
भो इति वाच्यमनिष्ठुरं । भुञ्जीरंश्च ततस्तेपि तच्चित्ता मौनिनः सुखं ॥ यद्यदिष्टतमं तेषां तत्तदन्नमसत्व-
रः । अक्रुध्यश्च नरो दद्यात्सम्भ्रमेण प्रलोभयेत् ॥ रक्षोघ्नांश्च जपेन्मन्त्रांस्तिलैश्च विकिरन्महीम् ॥ सिद्धा-
र्थकैश्च रक्षार्थं श्राद्धं हि प्रचुरच्छलं । पृष्टैस्तृप्तैश्च तृप्ताः स्थ तृप्ताः स्म इति वादिभिः ॥ अनुज्ञातो नर- पु॰
स्त्वन्नं प्रकिरेद्भुवि सर्वतः । तद्वदाचमनार्थाय दद्यादापः सकृत्सकृत् ॥ अनुमान्य ततः प्राप्य पूत- ८०
वाक्कायमानसः । सतिलेन ततोऽन्नेन पिण्डं सर्वेण पुत्रक ॥ पितॄनुद्दिश्य दर्भेषु दद्यादुच्छिष्टसन्निधौ ॥
पितृतीर्थेन वै तोयं दद्यात्तेभ्यः समाहितः । पितॄन्सम्प्रीणयन्भक्त्या यजमानो नृपात्मज ॥ ततस्तन्मा

नामहाभागस्वदत्वापिंडान्यथाविधिः गंधमाल्यादिसंयुक्तान्दद्यादाचमनं ततः दत्वाचदक्षिणां
शक्त्यास्वस्वधास्त्वितितान्वदेत् तेचतुष्टैस्तथेत्युक्तेवाचयेद्वैश्वदेविकान् प्रीयन्तामितितद्ब्रूया
विश्वेदेवाइतीरयेत् तथेतिचोक्तेवैविप्रैप्रार्थनीयास्तथाशिषः विसर्जयेत्प्रियाण्युक्त्वाप्रणिपत्य
चभक्तितः आद्वारमनुगच्छेच्चआगच्छेच्चानुमोदितः ततोनित्यक्रियाकार्याभोजयेच्चतथातिथि
नित्यक्रियांपितृणांचकेचिदिच्छन्तिसत्तमाः नपितृणांतथैवान्येशेषंपूर्ववदाचरेत् पृथक्पाके
ननेत्यन्येकेचित्पूर्वंचपूर्ववत् ततस्तदन्नंभुंजीतसहभृत्यादिभिर्नरः एवंकुर्वीतधर्मज्ञःश्राद्धंपि
त्र्यंसमाहितः यथाचविप्रमुख्यानांपरितोषोभिजायते त्रीणिश्राद्धेपवित्राणिदौहित्रंकुतपस्तिलाः
वर्ज्यानिचाहविप्रेन्द्राः कोपध्वगमनंत्वरा राजतंचतथापात्रंशस्तंश्राद्धेषुपुत्रक रजतस्यकथा
कार्यादर्शनंदानमेवच राजतेहिस्वधादुग्धापितृभिःश्रूयतेमही तस्मात्पितृणांरजतमभीष्टं
प्रीतिवर्द्धनम् ॥ ० ॥ इतिमार्कंडेयपुराणेमदालसोपाख्यानेश्राद्धकल्पः ॥ ० ॥ मदालसा

मां॰ कं॰ वाच अतः परं शृणु त्विदं पुत्र भक्त्या उदाहृतं पितॄणां प्रीतये यद्वा वर्ज्यं वा प्रीतिकारिणां मासं तृप्तिः पि
५९ तृणान्तु हविष्यान्नेन जायते मासद्वयं मत्स्यमांसैस्तृप्तिं यान्ति पितामहाः त्रीन्मासान्हारिणं मा
मं विज्ञेयं पितृतृप्तये पुष्णाति चतुरो मासान् शशस्य पिशितं पितॄन् शाकुलं पञ्च वै मासान्षण्मा
81 सान्सूकरामिषम् छागलं सप्त वै मासानैणेयञ्चाष्टमासिकीं करोति तृप्तिं नव वै रुरोर्म्मांसं न
संशयः गवयस्यामिषं तृप्तिं करोति दशमासिकीम् तथैकादश मासांस्तु औरभ्रं पितृतृप्तिदं संवत्स
रं तथा गव्यं पयः पायसमेव वा वार्ध्रीणसामिषं लोहं कालशाकं तथा मधु दौहित्रामिषमप्यत्र यद पु॰
न्नान्यान्वकुलोद्भवैः आनन्त्याय प्रदत्तानि तृप्तिं गौरीसुतस्तथा पितॄणां यत्र सन्देहो गयाश्राद्ध
श्च पुत्रक राजस्यामाकश्यामाकौ तद्वत्प्रसाधिका नीवाराः पौष्कलाश्चैव धान्यानां पितृतृप्तये ५९
यवव्रीहिसगोधूमतिलमुद्गाः ससर्षपाः प्रियंगवः कोविदारा निष्पावाश्चातिशोभनाः वर्ज्याः
मर्कटकाः श्राद्धे राजमासास्तथाणवः विप्रुषिकामसूराश्च श्राद्धकर्मणि गर्हिताः लसुनं गृञ्जनं

काञ्ची पलांडुं पिडमूलकं करस्थं यानि चान्यानि हीनानि रसवर्णतः गान्धारिकामलाबूनि लवणान्यौ
षराणि च आरक्ताश्चैव निर्यासाः प्रत्यक्षलवणानि च वर्ज्यान्येतानि वै श्राद्धे यच्च वाचा न शस्यते यच्चो
त्कोचादिना प्राप्तं पतिताद्यदुपार्जितं अन्यायकन्याशुल्कोत्थं द्रव्यं चात्र विगर्हितम् दुर्गन्धि फेनिलं
चाम्बु तथैव प्रदरोदकम् न लभेद्यत्र गौस्तृप्तिं नक्तं यच्चाप्युपाहृतम् यन्न सर्वाय चोत्सृष्टं यच्चाभोज्य
निपानजं तद्वर्ज्यं शलिलं तात सदैव पितृकर्म्मणि मार्गमाविकमौष्ट्रञ्च सर्वमेकशफञ्च यत् माहिष
ञ्चामरञ्चैव धेनोर्गोश्चाप्यनिर्दशं पित्रर्थं मे प्रयच्छस्वेत्युक्त्वा यच्चाप्युपार्जितं वर्जनीयं सदा सद्भि
स्तत्पयः श्राद्धकर्म्मणि वर्ज्या जन्तुमती रूक्षा क्षितिः प्लुष्टा तथाग्निना अनिष्टदुष्टशब्दोग्रा दुर्गन्धा श्रा
द्धकर्म्मणि कुलावमानकाः श्राद्धे याधसुष्टिकलम्पकाम् नग्नाः पातकिनश्चैव घ्नन्ति दृष्ट्या पितृक्रियां
अपुमानापविद्धश्च कुक्कुटो ग्रामशूकरः श्वा चैव हन्ति श्राद्धानि यातुधानाश्च दर्शनात् तस्मा
त्स्वसंवृतो दद्यात् तिलैश्चाविकिरन्महीं एवं रक्षा भवेच्छ्राद्धे कृता तात तयोरपि शावसूतकसंस्पृ

मांक० ष्टं दीर्घरोगिभिरेव च पतितैर्म्लेच्छैर्नग्नैश्च पुत्राति नापितानां महात्मन् वर्जनीयं तथा श्राद्धे तथोदक्याश्च
८२ दर्शनं षंडालपौंडसन्नाशो यजमानेन चादरात् केशकीटावपन्नं च तथा श्वभिरवेक्षितं पूतिपर्यु
82 षितं चैव वार्ताकाभिषवास्तथा वर्जनीयानि वै श्राद्धे यच्च वस्त्रानिलाहतं श्रद्धया परया दत्तं पि
तॄणां नाम गोत्रतः यदाहारास्तु ते जातास्तदाहारत्वमेति ज्ञा तस्माद्धुत्वा च तत्पात्रे यच्छ सं पितृ
कर्माणि यथा चैव वदांतर्यं पितॄणां तृप्तिमिच्छता योगिनश्च तथा श्राद्धे भोजनीया विपश्चिता यो
गाधाराद्धि पितरः तस्मान्नान् पूजयेत्सदा ब्राह्मणानां सहस्रेभ्यो योगीत्वग्रासनो यदि यजमानश्च
भोक्तृश्च नौरिवाद्युभितारयेत् पितृगाथास्तथैवात्र गीयंते ब्रह्मवादिभिः या गीताः पितृभिः पू पु०
र्वमैलस्यासन्महीपतेः कदा नः संततावग्र्यः कस्यचिद्भविता सुतः योयोगिभुक्तशेषान्नो भुवि ८२
पिंडं प्रदास्यति गयायामथवा पिंडं खड्गमांसं महाहविः कालशाकं तिलास्सम्यक् कृशरं मास
तृप्तये वैश्वदेवं च सौम्यं च खड्गमांसं महाहविः विषाणावर्ज्यं खड्गाप्या आशफादाशयामहे

दद्याछ्राद्धं त्रयोदश्यां मघासु च यथाविधि: मधुसर्प्पि:समायुक्तं पायसं दक्षिणायणे तस्मात्तं पूज
येद्भक्त्या मपि तृन्न पुत्र मानव: कामानभीप्सान्न सकलान्न पापाद्वात्मविमोचनं वसून्रुद्रांस्तथादि
त्यान्न ग्रहनक्षत्रतारका: प्रीणायन्ति मनुष्याणां पितर: श्राद्धतर्प्पिता: आयु: प्रजां धनं विद्यां स्वर्ग
मोक्षं सुखानि च प्रयच्छन्ति तथा राज्यं पितर: श्राद्धतर्प्पिता एतत्ते कथितं पुत्र श्राद्धकर्म्म यथोदित
म् काम्यानां श्रूयतां वत्स श्राद्धानां तिथिकीर्त्तनम् ॥ ० ॥ इति मार्कण्डेयपुराणे ॥ ० ॥ मदा
लसोवाच प्रतिपद्धनलाभाय द्वितीयाद्विपदाप्रदा वरार्थिनी तृतीया तु चतुर्थी शत्रुनाशनी श्रियं
प्राप्नोति पञ्चम्यां षष्ठ्यां पूज्यो भवेन्नर: गाणाधिपत्यं सप्तम्यामष्टम्यां बुद्धिमुत्तमाम् स्त्रियो
नवम्यां प्राप्नोति दशम्यां पूर्ण्णकामतां वेदांस्तथाप्नुयात्सर्वानेकादश्यां क्रियापर: द्वाद
श्यां जयलाभञ्च प्राप्नोति पितृपूजक: प्रजां मेधां पशुं वृद्धिं स्वातन्त्र्यं पुष्टिमुत्तमां दीर्घमायु
रथैश्वर्य्यं कुर्वानस्तु त्रयोदशी अवाप्नोति न सन्देह: श्राद्धं श्रद्धापरो नर: यथा सन्नविता

मा॰क॰ न्येन श्राद्धं संपन्नमन्विताः युवानः पितरो यस्य मृताः शस्त्रेण वाहताः तेन कार्यं चतुर्दश्यां तेषां पि
८३ तृप्तिमीप्सता श्राद्धं कुर्वन्नमावास्यां यत्नतः पुरुषः शुचिः सर्वकामानवाप्नोति स्वर्गञ्चानन्त्य
83 मश्नुते कृत्तिकासु पितॄन्न कुर्वन् स्वर्गमाप्नोति मानवः अपत्यकामो रोहिण्यां सौम्ये तेज
स्वितां लभेत् शौर्यमार्द्रासु चाप्नोति पुत्रादिं च पुनर्वसौ पुष्टिं पुष्ये सदाभ्यर्च्य आश्लेषासु वरान्
सुतान् मघासु स्वजनश्रेष्ठं सौभाग्यं फाल्गुनीषु च प्रदानशीलो भवति सापत्यश्चोत्तरासु च प्रया
ति श्रेष्ठतां स्वसु हस्ते श्राद्धपरो नरः रूपवन्ति च चित्रासु तथापत्यान्यवाप्नुयात् वाणिज्यलाभदा
स्वाति विशाखा पुत्रकामदा कुर्वतां चानुराधासु दत्युश्चक्रवर्त्तितां आधिपत्यञ्च ज्येष्ठासु मू पु॰
ले स्वारोग्यमुत्तमाम् आषाढासु यशः प्राप्तिरुत्तरासु विशोकता श्रवणेन शुभान्लोका ८३
न्धनिष्ठासु धनं महत् वेदविद्वानभिजिति भिषक्सिद्धिं जये च वारुणे अजाविकं प्रोष्ठपदे
विन्देत्यावस्तथान्तरे रेवतीषु तथा कुप्यमश्विनीषु तुरंगमान् एवं कुर्वन्तथाप्नोति भवणा

प्रायुरुत्तमां तस्मात्काम्यानि कुर्वीत नद्वेष्वेतेषु तत्त्ववित् ॥ ० ॥ इ मार्कंडेयपुराणे ॥ ० ॥
मदालसोवाच एवं पुत्र गृहस्थेन देवताः पितरस्तथा संपूज्या हव्यकव्याभ्यामन्नेनातिथिबांध-
वाः भूतानि भृत्या विकलाः पशुपक्षिपिपीलिकाः भिक्षवो याचमानाश्च ये चान्ये वसता गृहे स-
दाचाररतानात साधुना गृहमेधिना पापं भुंक्ते समुल्लंघ्य नित्यनैमित्तिकी क्रिया अलर्क उवाच
कथितं भेत्वया मातर्न्नित्यं नैमित्तिकं च यत् नित्यनैमित्तिकं चैव त्रिविधं कर्म पौरुषं सदाचारम-
हं श्रोतुमिच्छामि कुलनन्दिनि यत्कुर्वन्सुखमाप्नोति परत्रेह च मानवः मदालसोवाच गृहस्थेन सदा
कार्यमाचारपरिपालनम् नह्याचारविहीनस्य भद्रमत्र परत्र वा यज्ञदानतपांसीह पुरुषस्य न भू-
तये भवन्ति यः सदाचारं समुल्लंघ्य प्रवर्त्तते दुराचारो हि पुरुषो नेहायुर्विन्दते महत् कार्यो ध-
र्मः सदाचारे आचारो हन्त्यलक्षणां तस्य स्वरूपं वक्ष्यामि सदाचारस्य पुत्रक आत्मनैकमनाः श्रु-
त्वा तं तथैव परिपालय त्रिवर्गसाधने यत्नः कर्त्तव्यो गृहमेधिना तत्संसिद्धौ गृहस्थस्य सिद्धिरत्र

मा॰क॰ परत्र च पादेनार्थेन पारत्र्यं कुर्य्यात्संचयमात्मवान् अर्द्धेन चात्मभरणं नित्यं नैमित्तिकान्वितम् पाद
८४ श्चात्मार्थमायस्य मूलभूतं विवर्द्धयेत् एवमाचरतः पुत्र मन्त्रः साफल्यमर्च्छति तद्वत्पापनिषेधार्थं
84 धर्म्मकार्य्यो विपश्चिता परत्रार्थस्तथैवान्यः काम्यो त्रैव फलप्रदः प्रत्यवायन्दयात्काम्यस्तथान्य
श्चविशेषवान् त्रिधा कामोऽपि गदितस्त्रिवर्गो नवगाहतः परस्परानुविद्धांश्च सर्वानेतान्विचिन्त
येत् विपरीतानुबद्धांश्च धर्म्मादीस्तान्शृणुष्व मे धर्म्मो धर्म्मानुविद्धार्थो धर्म्मोर्थानर्थसाधकः
उभाभ्यांश्च तथा कामस्तेन तौ च द्विधा पुनः ब्राह्मे मुहूर्ते बुध्येत धर्म्मार्थौ चापि चिन्तयेत् समुत्था
य तथाचम्य प्राङ्मुखो नियतः शुचिः पूर्वां सन्ध्यां सनक्षत्रां पश्चिमां सदिवाकरां उपासीत तथान्या पु॰
र्वं नैवापद्यापदि असत्प्रलापमनृतं वाक्पारुष्यं च वर्जयेत् असच्छास्त्रमसत्वादम
सत्सेवाञ्च पुत्रक सायंप्रातस्तथा होमं कुर्वीत नियतात्मवान् नोदयास्तमने विद्वन्निरीक्षेद ८४
विवस्वतः केशप्रसाधनादर्शमञ्जनं धर्म्मसाधनं पूर्वाह्न एव कार्याणि देवतानाञ्च तर्पणम्

ग्रामावसथतीर्थानां क्षेत्राणां चैव वर्त्मनि न मूत्रमनुतिष्ठेत न कृष्टे न च गोव्रजे नैवेक्षेत परस्त्रियं नग्नां
न पश्येदात्मनः शकृत् उदक्यादर्शनस्पर्शौ वर्ज्यौ सम्भाषणं तथा नाप्सु मूत्रं पुरीषं वा मैथुनं वा समा
चरेत् नाधितिष्ठेच्छकृन्मूत्रकेशभस्मकपालिकाः तुषाङ्गारास्थिशीर्णानि रज्जुवस्त्रादिकानि च ना
धितिष्ठेत्तथा प्राज्ञः पथि पात्राणि वा भुवि पितृदेवमनुष्याणां भूतानाञ्च तथार्चनम् कृत्वा वि
भवतः पश्चाद्गृहस्थो भोक्तुमर्हति प्राङ्मुखोदङ्मुखो वापि स्वाचान्तो वाग्यतः शुचि भुञ्जीत चान्नं त
च्चित्तोऽन्तर्जानुः सदा नरः उपघातमृते याषान्नानुष्णो दूरयेद्बुधः प्रत्यक्षलवणं वर्ज्यमन्नमत्यु
ष्णमेव च न च गच्छन्न तिष्ठन्वै विण्मूत्रोत्सर्गमात्मवान् कुर्वीत नैव चाचामन् किञ्चिदपि भक्षयेत्
उच्छिष्टो नालपेत्किञ्चित्स्वाध्यायञ्च विवर्जयेत् पशिविज्यह्निवास्यानं खानि मूर्द्धानमेव च सम्य
गालभ्य तोयेन क्रियां कुर्वीत वै शुचिः कृत्वा निषीय वा सम्यक् परिधायाचमेद्बुधः कुर्यादाचम
नं स्पर्शं गोपृष्ठस्यार्कदर्शनम् कुर्वीतालाभनञ्चापि दक्षिणाश्रवणस्य वै यथाविभवतो ह्येत

मा०कु० तत्पूर्वोभावे ततः परम् नविद्यमाने पूर्वोक्ते उत्तर प्राप्तिरिष्यते नकुर्याद्दन्तसंघर्षं नात्मनो देहताडनं
८५ स्वप्नाध्ययनभोज्यानि सन्ध्यायाश्च विवर्जयेत् सन्ध्यायां मैथुनं चैव तथा प्रस्थापनमेव च पूर्वोक्ता
85 न्देवानां मनुष्याणां च मध्यमे तथापराह्ने कुर्वीत श्राद्धं याचितपूजनम् शिरः स्नातश्च कुर्वीत दैवं
पित्र्यमथापि च प्राङ्मुखोदङ्मुखो वापि श्मश्रुकर्म च कारयेत् व्यंगिनीं वर्जयेत्कन्यामकुलां च
तिरोगिणीम् विकृतां पिंगलां चैव वाचाटां सर्वदूषिताम् अव्यंगाङ्गीं सौम्यनाम्नीं च सर्वलक्षणलक्षि
तां तादृशीमुद्वहेत्कन्यां श्रेयस्कामो नरः सदा उद्वहेत्पितृमात्रोश्च सप्तमीं पञ्चमीं तथा रक्षेद्दारां पु०
स्त्यजेदीर्ष्यां तथाह्नि स्वप्नमैथुने परोपतापकं कर्म जन्तुपीडां च सर्वदा उदक्याः सर्ववर्णानां व ८५
र्ज्या रात्रिचतुष्टयं स्त्रीजन्मपरिहारार्थं पञ्चमीमपि वर्जयेत् ततः षष्ठ्यां व्रजेद्रात्र्यां ज्येष्ठा युग्मासु
रात्रिषु युग्मासु पुत्रा जायन्ते स्त्रियोऽयुग्मासु रात्रिषु विधर्मिणोऽह्नि पूर्वाह्ने सन्ध्याकाले च षण्ढ
काः क्षुरकर्मणि चान्ते च स्त्रीसम्भोगे च पुत्रकः स्नायीत चैलवान्प्राज्ञः कटभूमिमुपेत्य च देवं

वह्निजाह्नीनां साधुमंत्रिमहात्मनां गुरोः पतिव्रतानांश्च तथाय द्विजपश्विनां परिवादं न कुर्वीत परि
हासेपि पुत्रक नवश्चकीभिर्नैव्य नैवन्धुकी पतिभिस्तथा स्पाद्गोन वलिभिकोग्धोनचन्यूनैर्नैनिंदि
तैः नसर्वशङ्किभिर्न्विस्वैर्न्नृचदैवपरैर्न्वरैः धवलाम्बरसम्वीतः सितपुष्पविभूषितः सदा मंगल्यवे
शःस्यात न चामंगल्यवाग्भवेत् मोहृत्नोन्मत्तमूढैश्च नाविनीतैश्च पंडितः गच्छेन्मैत्री नचाशीलैर्चवे
श्यादिदूषितैः नचातिव्ययशीलैश्च नलुब्धैर्नापि वैरिभिः कुर्वीत साधुभिर्मैत्रीं सदाचारावलम्बिभिः
प्राज्ञैरपिशुनैः शक्तैः कर्मण्युद्योगभागिभिः सुहृद्दीक्षितभूपालस्नातकश्वशुरैः सह ऋत्विग्
द्दिगाचार्याद्यान्नर्चयेच्च गृहागतान् यथाविभवतः पुत्र प्रतिसम्वत्सरोषितान् अर्चयेन्मधुपर्केन तथ
था कालमतंत्रितः तिष्ठतश्च श्रामनेते ध्येष्ठकांमाद्विजोत्तम समगृहार्चनं कृत्वा यथास्थानम
नुक्रमात् संपूजयेत्ततो वह्निं दद्याच्चैवाहुतिं क्रमात् प्रथमां ब्रह्मणो दद्यात्प्रजानां पतये ततः तृ
तीयांचैव गृह्येभ्यः कश्यपाय तथापरां ततोऽन्वमतये दत्वा गृहे वलिं ततः पूर्वाख्यातो मयाय

मा॰कं॰ स्मिन्नित्यकर्म्मक्रियाविधौ वैश्वदेवन्ततः कुर्याद्बलयस्तत्र मे शृणु यथास्थानविभागन्तु देवानुद्दिश्य वै
९६ पृथक् पर्ज्जन्यापोधरित्रीणां दद्याद्वै मणिके त्रयं ततद्वारे विधात्रे च दद्याद्द्वाविति वै बुधः वायवे च प्र
तिदिशं दिग्भ्यः प्राच्यादितः क्रमात् ब्रह्मणे चान्तरीक्षाय सूर्याय च यथाक्रमात् विश्वेभ्यश्चैव दे
भ्यो विश्वभूतेभ्य एव च उषसे भूतपतये दद्याच्चोत्तरतस्ततः स्वधा च नम इत्युक्त्वा पितृभ्यश्चापि दक्षि
णे कृत्वापसव्यं वायव्यां यक्ष्मैतन्ने स्कचादरात् अन्नावशेषमिश्रं वै तोयं दद्याद्यथाविधिः ततो न्नाग्रं स
मुद्धृत्य हन्तकारोपकल्पितम् यथाविधि यथान्यायं ब्राह्मणायोपपादयेत् कुर्यात्कर्माणि तीर्थे
न स्वेन स्वेन यथाविधिः देवानाञ्च तथा कुर्याद्ब्राह्मणानां नमस्क्रियां अंगुष्ठोत्तरतो रेखा पाणौ याद पु॰
क्षिणास्य च एतद्ब्राह्ममिति ख्यातं तीर्थमाचमनाय वै तर्ज्जन्यंगुष्ठयोरन्तः पैत्रं तीर्थमुदाहृतं पितृ ९६
णां तेन तोयानि दद्यान्नान्दीमुखादृते अंगुल्यग्रे तथा दैवं तेन दिव्यः क्रियाविधिः तीर्थं कनिष्ठका
मूले कायन्तेन प्रजापतेः एवमेभिः सदा तीर्थैः देवानां पितृभिः सह सदा कार्याणि कुर्वीत नान्य

तीर्थेन कर्हिचित् ब्राह्मणाचमनं शस्तं पैत्रं पौत्रेण सर्वदा दैवतीर्थेन देवानां प्राजापत्यं निजेन च
नान्दीमुखानां कुर्वीत प्राशं पिंडोदकक्रियां प्राजापत्येन तीर्थेन यच्च किञ्चित्प्रजापतेः युगपज्जल
मग्निश्च बिभृयान्न विचक्षणाः गुरुदेवान् प्रति तथा न च पादौ प्रसारयेत् नाचक्षीत धमन्तीं गां जलं ना
ञ्जलिना पिबेत् शौचकालेषु सर्वेषु गुरुष्वल्पेषु वा बुधः न विलम्बेत शौचार्थं न मुखेनानलं धमेत्
तत्र पुत्र न वस्तव्यं यत्र नास्ति चतुष्टयं ऋणप्रदाता वैद्यश्च श्रोत्रियः सजला नदी जितभृत्यो नृपो यत्र ब
लवान्धर्मतत्परः तत्र नित्यं वसेत्प्राज्ञः कुतः सनृपतौ सुखं पौराः सुसंहता यत्र सततं न्यायवर्तिनः
यत्र मत्सरिणो लोकास्तत्र वासः सुखावहः यस्मिन् कृषीवला राष्ट्रे प्रायशो नातिभोगिनः यत्रौष
धान्यशेषाणि वसेत्तत्र विचक्षणाः तत्र पुत्र न वस्तव्यं यत्रैते त्रितयं सदा जिगीषुपूर्ववैरिश्च जनश्च
सततोत्सवः वसेन्नित्यं सुशीलेषु सहवासिषु पंडितः यत्राप्रधृष्यो नृपति यत्र सस्यप्रदा मही इत्ये
तत्कथितं वत्स मया ते हितकाम्यया अतः परं शृणुष्वेदं वर्ज्यावर्ज्यं प्रतिक्रियाम् भोज्यमन्नं पर्युषितं

मा०क० स्नेहाक्तं चिरसंभृतं सस्नेहाश्चापि गोधूमयवगोरसविक्रियाः नपश्येच्चरविं नेन्दुं नक्षत्राणि च कामतः

९७ भिन्नाशनं तथाशय्यां भाजनं च विवर्जयेत् गुरुणा समनं देवमभ्युत्थानादि सत्कृतम् अनुकूलं तथा

लापमभिवादनपूर्वकम् तथानुगमनं कुर्यात् प्रतिकूलं विवर्जयेत् नैकवस्त्रश्च भुंजीत नकुर्याद्दे

97 वतार्चनम् नचार्चयेद्द्विजानग्नौ होमं कुर्वीत बुद्धिमान् स्नायीत न नरो नग्नो नशयीत कदाचन नपा

णिभ्यामुभाभ्यां च कण्डूयेत शिरस्तथा नचाभीक्ष्णं शिरःस्नानं कार्यं निष्कारणं नरैः शिरःस्नातस्तै

लेन नांगं किंचिदपि स्पृशेत् अनध्यायेषु सर्वेषु स्वाध्यायं च विवर्जयेत् ब्राह्मणानिलगोसूर्यान् न मेहे

तकदाचन उदङ्मुखो दिवा रात्रावुत्सर्गं दक्षिणामुखः आबाधास्य यथाकामं कुर्यान्मूत्रपुरीषयोः पुं०

दुष्कृतं न गुरोर्ब्रूयात् क्रुद्धं चैव प्रसादयेत् परिवादं न शृणुयादन्येषामपि कुर्वताम् पन्थादेयो ब्रा ९७

ह्मणानां राज्ञोढः खातुरस्य च विद्याधिकस्य गर्भिण्या भारार्तस्य महीयसः मूढान्धबधिराणां च

मत्तस्योन्मत्तकस्य च पुंश्चल्याः कृतवैरस्य बालस्य पतितस्य च देवालयं चैत्यतरुं तथैव च चतुष्पथं वि

द्याधिकं गुरुञ्चैव बुधः कुर्य्यात्प्रदक्षिणं उपानद्वस्त्रमाल्यादि धृतमन्यैर्न धारयेत् उपवीतमलंका
रं करकं चैव वर्ज्जयेत् चतुर्द्दश्यां तथाष्टम्यां पञ्चदश्यां च पर्वसु तैलाभ्यंगं तथा भोगं योषितश्च वि
वर्ज्जयेत् नक्षिप्तवाहुजंघश्च प्राज्ञस्तिष्ठेत् कथञ्चन न चापि विक्षिपेत्पादौ पादं पादेन नाक्रमेत्
मर्म्माभिघातमाक्रोशं पैशुन्यञ्च विवर्ज्जयेत् दम्भाभिमानतैक्ष्णानि न कुर्वीत विचक्षणः मूर्खोन्म
त्तव्यसनि नाविरूपान्मायिनस्तथा न्यूनांगांश्चाधिकांश्चैव नोपहासेन भूषयेत् परस्य दंडं नोद्यच्छे
च्छिक्षार्थं पुत्रशिष्ययोः तद्वन्नोपविशेत्प्राज्ञः पादेनाकृष्य चासनं संयावं कृशरं मांसं नात्मार्थमु
पधारयेत् सायं प्रातश्च भोक्तव्यं कृत्वा चातिथिपूजनं प्राङ्मुखोदङ्मुखो वापि वाग्यतो दनधा
वनं कुर्वीत सततं वत्स वर्ज्जयेद्वर्ज्यवीरुधः नोदक्शिराः स्वपेज्जातु न च प्रत्यक्शिरा नरः शिर
स्यगस्त्यमाधाय स्वापीताथ पुरन्दरम् न तु गन्धवतीस्वप्सु स्नायीत न तथा निशि उपरागे परं स्ना
नमृते दिनमुदाहृतम् अपमृज्यान्न च स्नातो गात्राण्यम्बरवाशिभिः न चावधूनयेत्केशान्

मा॰ का॰ वाससी नच निर्णेजयेत् नानुलेपनमादध्यादस्नातः कर्हिचिद्बुधः नचापि रक्तवासाः स्याच्चित्रासितधरोपि
४४ वा नच कुर्याद्विपर्य्यासं वाससो नापि भूषणे वर्जयेद्विदशं वस्त्रमत्यन्तापहतञ्च यत् कीटकेशाव
पन्नञ्च क्रुसं स्वभिरवेक्षितं अवलीनावलीढञ्च सारोद्धरणाद्दूषितं पृष्ठमांसं वर्ज्यमांसं वृथामांसञ्च
पुत्रका नभक्षयीश्चन्तं प्रत्यक्षलवणानि च वर्ज्यानि चिरोषितं पुत्रशुष्कं पर्युषितञ्च यत् पिष्टशाकेक्षु
पयसां विकारास्तु पनस्यन तथा मांसविकाराश्च नैव वर्ज्याश्चिरोषिता उदयास्तमये भानोः शयन
ञ्च विवर्जयेत् नास्नातो नैव संविष्टो नचैवान्यमना नरः नचैव शयने नोर्व्यामुपविष्टो नशब्दवत्
नचैकवासा नवदन् प्रेक्षतामप्रदाय च भुञ्जीत पुरुषः स्नातः सायं प्रातर्यथाविधिः परदारा नगन्त
व्याः पुरुषेन विपश्चिता इष्टापूर्त्तायुषां हन्त्री परदारगतिर्नृणाम् नहीदृशमनायुष्यं लोके कि पु॰
ञ्चिन्नविद्यते यादृशं पुरुषस्येह परदाराभिमर्षणं देवाग्नि पितृकार्याणि तथा गुर्वभिवादनं ४४
कुर्वीत सम्यगाचम्य तद्वदन्नभुजिक्रियाम् आफलाभिरगन्धाभिरच्छिद्राभिरद्भिराचमे

त्पुत्रपुरायामि प्राङ्मुखो वाप्युदङ्मुखः अन्तर्जलादावसथाद्वल्मीकान्मूषिकास्थलात् कृतशौचावशिष्टा
वर्ज्या येत्पञ्च वै मृदः प्रक्षालयेत्स्थौ पादौ च समभ्युक्ष्य समाहितः अन्तर्जानुः सदा नोद्धे चतुर्थापि विदृपः
परिमृज्याद्भिरास्पृश्य खानि मूर्द्धानमेव च सम्पगाचम्पतोयेन क्रियाकुर्वीत वै शुचिः क्षुतेऽवलीढे वा
ने च तथा निष्ठीवनादिषु कुर्यादाचमनं स्पर्शे गोपृष्ठस्यार्कदर्शने कुर्यान्निष्ठीव्य वासश्च परिधायाच
मेद्बुधः कुर्वीतालभनं वापि दक्षिणश्रवणस्य वै यथाविभवतो ह्येतत्पूर्वाभावे ततः परम् नविद्यमाने पू
र्वोक्ते उत्तरप्राप्तिरिष्यते नकुर्याद्दन्तसंहर्षं नात्मनो देहताडनं स्वप्नाध्ययनभोज्यानि सन्ध्यायाश्च विवृ
र्जयेत् शशकः कूर्मो गोधा श्वाविन्मत्स्योथ शल्यकः भक्ष्याश्चैते तथा वर्ज्यो ग्रामसूकरकुक्कुटौ पितृदे
वादिशेषश्च श्राद्धे ब्राह्मणकाम्यया प्रोक्षितं चौषधार्थं च खादन्मांसं न दुष्यति शंखाश्मस्वर्णरूप्याणां
रज्जूनामथ वाससां शाकमूलफलानां च तथा विदलचर्मणां मणिवज्रप्रवालानां तथा मुक्ताफल
स्य च पात्राणां च मनुष्याणां अम्बुना शौचमिष्यते तृणकाष्ठौषधीनां च प्रोक्षणाच्छुद्धिरिष्यते आ

मा.क.० ८९

विकानां सभस्मानां केशानाञ्चापि मेध्यतां सिद्धार्थकानां कल्केन तिलकल्केन वा पुनः साम्बुना तान भवति
उपघातरतां सदा तथा कप्पोसिकानाञ्च विशुद्धिर्जलभस्मना दारुदन्तास्थिशृंगाणां भक्षणाच्छुद्धिरिष्य
ते पुनः पाकेन भांडानां पार्थिवानाञ्च मेध्यतां शुचिर्भैक्ष्यं कारुहस्थ पण्यं योषिन्मुखं तथा रथ्यागतमवि
ज्ञातं दासवर्गेण यत्कृतं वाकप्रशस्तं चिरातीतमनेकान्तरितं लघु अतिप्रभूतं बालस्य वृद्धातुरविचेष्टि
तं कर्म्मान्तागारशालाश्च सूतनन्धयस्तुताः स्त्रियः शुचिना श्वतर्थे वासं श्रवन्त्यो गन्धबुद्बुदाः भूमिर्विशुध्यते
कालदाह मार्ज्जनगोमधैः लेपादुल्लेखनात्सेकाद्वेश्म सन्मार्ज्जनाञ्जनात केशकीटावपन्ने च गोघ्राते मक्षि पु० ८९
कान्विते मृदम्बु भस्म वा तात प्रक्षेप्तव्यं विशुद्धये ॐदुम्बराणामम्लेन वारिणा त्रपुसीसयोः भस्माम्बुभि
श्च कांश्यानां शुद्धिः प्लावो द्रवस्य च अमेध्याक्तस्य मृत्तोयैर्गन्धापहरणेन च अन्येषाञ्चैव वर्णद्रव्येषमा
[illegible]न्धापहारतः शुचिर्गोतृप्तिकृत्तोयं प्रकृतिस्थं महीगतं तथा मांसन्तु चांडालक्रव्यादैर्विनिपातितम्
रथ्यागतञ्च तैलादि तात वातात शुचि स्मृतां रजोग्निरश्वो गाच्छाया रश्मयः पवनो मही विप्रुषो मक्षि

काद्याश्वदुष्टयोगाद्दोषिताः प्रजाम्बुसुखेतेमध्ये नगौर्वत्सस्य चाननं मातुः प्रस्रवने मेध्यं शकुनिः
फलपातने श्वासनं शयनं यानं नावः पन्थास्तृणानि च सोमसूर्याग्निपवनैः शुध्यन्ते तानि पण्यवत्
रथ्यावसर्पणास्नानकृत्यानामनकर्मसु स्वाचामेत यथान्यायं वासोपि परिधाय च स्पृष्टानामसं
स्पर्शे विरथ्याकर्दमाम्भसां पंकेष्टकाचितानाञ्च मेध्यता वायुसंगमात् प्रभूतोमहतीदनादम्यस्वहृत्य
संत्यजेत् मेषस्य प्रोक्षशांकुध्योदाचाम्याभिस्तथा मृदा उपवासस्त्रिरात्रं तु दुष्टभक्ताशिनो भवेत् अन्याने
ज्ञानपूर्वेतु तद्दोषोपशमेन तु उदक्याश्वशृगालादिसूतिकान्त्यावसायिनः स्पृष्ट्वा स्नायीत शौचार्थं तथै
व मृतहारिणः नारं स्पृष्ट्वास्थिसंस्नेहं स्नातः शुध्यति मानवः आचम्यैव तु निःस्नेहं गामलभ्यार्कमेव च न
लंघयेत्तथैवासृक्ष्ठीवनोद्वर्तनानि च गृहादुच्छिष्टविण्मूत्रपादाम्भांसि क्षिपेद्बहिः पञ्चपिंडाननुद्धृ
त्य न स्नायात्परवारिणि स्नायीत देवखातेषु गंगाह्रदसरित्सु च नाद्यान्नाद्यो विकालेषु पाद्यस्तिष्ठ
न्कदाचन नालपेज्जलविट्छिष्टांवीरहीनानथास्त्रियं देवतापितृसच्छास्त्रयज्ञसन्न्यासिनिन्दकैः कृ

मा॰क॰ ९० त्यास्पर्शन मानापात्मधुध्यंते श्वावलोकनात् अवलोक्य कान्तयोदक्याम् अन्त्यजं पतितं शवम् विधर्म्मिसूति
काषण्डविवस्त्रान्त्यावसायिनः मृतनिर्यातकांश्चैव परदाररतांश्च ये एतान्देवहिकर्त्तव्यं प्राज्ञैः शोधन
मात्मनः अभोज्यसूतिकाषण्डमार्जाराखुश्वकुक्कुटान् पतितापविद्धचांडालमृतहाराश्च धर्म्मवि
त् संस्पृश्य शुद्ध्यते स्नानात् उदक्याग्रामसूकरौ तद्वच्च सूतिकाशौचदूषितौ पुरुषावपि यस्य चा
नुदिनं हानिर्गृहे नित्यस्य कर्म्मणः षड्ब्राह्मणाः सम्यक् ते किल्विषाशी न वाधमः नित्यस्य कर्म्मणो हानिं
न कुर्वीत कदाचन तस्य तु कर्म्मणो बन्धः केवलं मृतजन्मसु दशाहं ब्राह्मणाः शिष्टा दानदामविवर्जिताः
क्षत्रियाद्द्वादशाहञ्च वैश्या मासार्द्धमेव च शूद्रश्च मासमासीत निजकर्म्मविवर्जितः ततः परं निजं पु॰
कर्म्म कुर्युः सर्वे यथोदितं प्रेताय सलिलं देयं वहिर्दग्ध्वा तु गोत्रिकैः प्रथमेऽह्नि तृतीये च सप्तमे
नवमे तथा तस्यास्थिचयनं कार्यं चतुर्थेऽहनि गोत्रिकैः ऊर्ध्वं सञ्चयनात्तेषामङ्गस्पर्शो विधीय ९०
ते सोदकैस्तु क्रियाः सर्वाः कार्याः सञ्चयनात्परं स्पर्श एव सपिण्डानां मृतानां तु तथा भवेः अन्वक्षमि
च्छया शस्त्रतोयाद्बन्धनवह्निषु विषप्रपातादिमृते प्रायानाशकयोरपि वाले देशान्तरस्थे च तथा

प्रव्रजिते मृते सद्यः शौचं मनुष्ये त्वन्यस्य क्रमशौचकम् सपिंडानां सपिंडस्तु मृते न्यस्मिन्मृतो य
दि पूर्वशौचं समाप्तैस्तु कार्या तत्र दिने क्रिया एष एव विधिर्दृष्टो जन्मन्यपि हि सूतके सपिंडानां
सपिंडेषु यथावत्सोदकेषु च जाते पुत्रे पितुः स्नानं सचैलं तु विधीयते तत्रापि यदि नान्यस्मिन्जा
ते जायेत चापरः तत्रापि शुद्धिरुद्दिष्टा पूर्वजन्मवता दिने दशद्वादशमासार्द्धमाससंख्यैर्दिनैस्त
तः स्वाः स्वाः कर्मक्रियाः कुर्युः सर्वे वर्णा यथाविधि प्रेतमुद्दिश्य कर्त्तव्यमेकोद्दिष्टमतः परम् दा
नानि चैव देयानि ब्राह्मणेभ्यो मनीषिभिः यद्यदिष्टतमं लोके यच्चास्य दयितं गृहे तत्तद्गुणवते देयं त
देवाक्षयमिच्छता पूर्णैस्तु दिवसैः स्पृष्ट्वा सलिलं वाहनायुधं प्रतोदं दंडो च तथा सर्वे वर्णाः कृतक्रि
याः स्ववर्णधर्मनिर्दिष्टमुपादानं तथा क्रियाः कुर्युः समस्ताः शुचयः परत्रेह च भूतये त्रय्यां तथ्या
त्रयी नित्यं भवेत्तथ्या विपश्चिता धर्मार्थकामसंप्राप्त्यै परत्रेह च शोभनं ॥ ० ॥ इति मार्कंडेयपु
राणे आचाराध्यायः ॥ ० ॥ जड उवाच एवं मनुसंश्रिष्टो मात्रा संप्राप्य यौवनं ऋतध्वजसु

मा॰क॰ तस्याक्रे सम्यग्दारपरिग्रहम्‌ पुत्रानुत्पादयामास यज्ञांश्चाप्ययजत्प्रभुः पितर्युपरते कालेषु चकार राज्यानु
६१ पालनं ततः कालेन महता संप्राप्य चरमं वयः चक्रेभिषेकं पुत्रस्य तनयस्य राज्ये ऋतध्वजः भार्यायास
91 ह धर्मात्मा यियासुस्तपसे वनं अवतीर्णो महीरक्षं महाभागं महीपतिं मदालसा च तनयं प्राहे
दं पश्चिमम्वचः कामोपभोगसंसर्गप्रहाणकरं हितं मदालसोवाच यदा दुःखमसह्यं ते प्रि
यबन्धुवियोगजं शत्रुबाधोद्भवं वापि वित्तनाशात्मसंभवम्‌ संभवेत्कुर्वतो राज्यं गृहधर्मावलम्बि
नः दुःखायतनभूतो हि ममत्वालम्बनो गृही तस्मात्पुत्र विनिष्कृष्य मद्दत्तादङ्गुलीयकात्‌ वाच्यं ते
शासनं पट्टे सूक्ष्माक्षरनिवेशितम्‌ जड उवाच इत्युक्त्वा प्रददौ तस्मै सौवर्णं साङ्गुलीयकं आशि
षश्चापि या योग्याः पुरुषस्य गृहे सतः ततः कुवलयाश्वोसौ सा च देवी मदालसा पुत्राय दत्त्वा तद्रा पु॰
ज्यं तपसे काननं गतौ सोप्यलर्को यथान्यायं पुत्रवत्सुखिताः प्रजाः धर्मतः पालयामास स्वे स्वे क ६१
र्मण्यवस्थिताः दुष्टेषु दंडं शिष्टेषु सम्यक्च परिपालनम्‌ कुर्वन्परां मुदं लेभे इयाज च महाम

ते: प्रजाधृत्तस्वतातश्चास्य महाबलपराक्रमाः धर्मात्मानो महात्मानो विमार्गपरिपन्थिनः चक्रार
द्योऽर्थं धर्मेणाधर्मं मथुन वात्मवान् तयोश्च वृषिशेषेन तुर्मज्जविषयानपि एवं वक्रभिर्वर्शासित
स्य पालयतो मही धर्मार्थकामसक्तस्य जग्मुरेकमहो यथा वैराग्यं नाप्यसंजज्ञे भुञ्जतो विषयान्
प्रियान् नचाप्यलेभ भूतृत्वस्य भूभृतो धान्युपार्जने तं तथा भोगसंसर्गे प्रमत्तमजितेन्द्रियम् सुबा
होस्सुश्राव भ्राता तातस्य वनेचर तं विरोधयितु माथविरं ध्यात्वा महामतिः तद्वैरि संश्रयं तस्य श्रेयोम
न्यत भूपतेः ततः स काशिभूपालमुदीर्णबलवाहनं स्वराज्यं प्राप्तुमागच्छद्दूरशः शरणां कृती सोऽपि
च के वलोद्योगमलर्कम्प्रति पार्थिवं दूतञ्च प्रेषयामास राज्यमस्मै प्रदीयतां सोपि नेच्छत्तदादातुमा
ज्ञापूर्वं स्वकर्मणि स्थितः प्रत्युवाच च तं दूतमलर्कः काशिभूभृतः मामेवागत्य हार्द्देन याचतां राज्यमग्रजः
नाक्रान्त्यासं प्रदास्यामि भयेनाल्यामपि क्षितिम् सुबाहुरपि नो याञ्चां चकार मतिमानन्तदा नधर्मः
क्षत्रियस्यैति याच्ञा वीर्यधनोहिसः ततः समस्तसैन्येन काशिराट् परिवारितः आक्रान्तुमभ्यगाद्रा

मा.क.० छ्रमलर्कस्य महीपतेः अनन्तवेगं संक्षिप्य अभ्येत्य तदनन्तरं तेषामन्यतरैः कृत्यैः समाक्रम्यानयद्वशं आ
९२ पीडयंश्च स मामन्तान्स राष्ट्रोपरोधनैः तथा दुर्गान्तपालांश्च वृत्तैश्चाटविकान्वशे काँश्चिच्चोपप्रदानेन
९२ काँश्चिद्भेदेन पार्थिवान् सामेनान्यान्वशे निन्ये विभूताश्च स्वयं भवन् ततः सोल्पबलो राजा परचक्रावपी
डितः कोशक्षयमवाप्योच्चैः पुरश्चारुध्यतारिणा इत्थं सम्पीड्यमानस्तु क्षीणकोषो दिने दिने विषाद
मागात्परमं व्याकुलश्चाभवत्ततः अर्त्तिं स परमां प्राप्य तत्स्मार स अंगुलीयकम् यमुद्दिश्य पुरा प्राह मा
ता सास्य मदालसा ततः स्नातः शुचिर्भूत्वा वाचयित्वा द्विजोत्तमान् निष्क्रम्य शासनं तस्माद्ददर्श स स्फुट
टाक्षरम् तत्रैव लिखितं मात्रा वाचयामास पार्थिवः प्रकाशपुलकांगोसौ प्रहर्षोत्फुल्ललोचनः संग पु०
सर्वात्मना त्याज्यः स चेत्युक्तमशक्यते सद्भिः सह कर्तव्यः सतां संगो हि भेषजं कामः सर्वात्मना
हेयो हातुं चेच्छक्यते न सः मुमुक्षां प्रति तत्कार्यं सैव तस्यापि भेषजं वाचयित्वा तु बहुशो नृणां श्रेयः ९२
कथं त्विति मुमुक्षयेति निश्चित्य सा च सत्संगतो यतः ततः स साधुसंपर्कं कृच्छ्रेण यतः पृथिवीपतिः दत्ता
त्रेयं महात्मानमगच्छत्परमात्मवान् तं समेत्य महात्मानमकल्मषमनस्मितम् प्रणिपत्याभिसंपू

ज्यं यथान्यायमभाषत ब्रह्मन्कुरु प्रसादं मे श्ररशघ: शरणागतोसि मां दुःखापहारं कुरु मे दुःखान्नेस्या
प्रिकामि न: दत्ता त्रेधत्ववाच दुःखापहारमद्येव करोमि तव पार्थिव सर्वं ब्रुहि किमर्थ ते दुःखं नात्र
स्थि वीपते जडवाच इत्युक्तःचिन्तयामास स राजा तेन धीमता त्रिविधस्यापि दुःखस्य स्थानमात्मा
न मे वच सवि मृष्य चिरं राजा पुनः पुनरुदारधीः आत्मानमात्मना धीरः पृष्ट्वा स्पष्टमथाब्रवीत् मात्
स्थ्वा न सलिलं न ज्योतिरनिलो न च नाकाशं किन्तु शारीरं मने दुःसुखमिष्यते तु मातृ रिक्तं नायानि प
श्वे केस्मिन्न सुखासुखं यदि स्यान्न मर्कि तु स्यादन्यस्तोपि द्वितन्मयि निर्घ्रप्रभूतसङ्कारे न्युनाभि क्वापि
तो युते तथाच मम तात्यके विशेषो नोपलभ्यते तन्मात्रावस्थिते सूक्ष्मे दृतीयांशे च पश्यतः तथैवभूतस
द्भावं शारीरं किं सुखासुखं मनस्यवस्थितं दुःखं सुखं वा मानसञ्च यत् यतस्ततो न मे दुःखं सुखं वा न
ह्यहं मनः नाहं कायेन च मनो बुद्धिर्नाहं यतस्ततः अतः करणजं दुःखं परकं मम तत्कथं नाहं श
रीरं न मनो यतोहं पृथक्शरीरान्मनसस्तथाहं ततस्तु चेतस्यथवापि देहे सुखानि दुःखानि च कि

मां॰क॰ ९३ ममात्र राजस्य वाञ्छां कुरुते ऽप्रजा ऽस्य देहस्य चेतः पश्च भयः स राशिः गुणाश्च वृत्या मम किन्तु तत्र तथैः
सचाष्ट्व शरीरतो ऽन्यः न यस्य हस्त्यादिकमप्यशेषं मासन्न वास्तीनि शिरा विभागः कस्तस्य नागाश्वरथा
93 गकोषैः सुह्योपि सम्बन्ध दुःखानि पुंसः तस्मात्तु नैरिन्दचै भोसिद्धः स्वं न मेस्तु खं नापि पुरं न कोषः न चाश्व
नागादि बलं न तस्य नान्यस्य वा कस्यचिन्नाभयानि यथाद्य टीकुम्भकमण्डलस्थमाकाशमेकं बहुधा हि दृ
ष्टं तथा सुवाहुः स च काशिपोऽहमन्ये च देहेषु शरीरभेदैः ॥ ० ॥ इति मार्कण्डेयपुराणे ॥ ० ॥ जड उ
वाच दत्तात्रेयस्ततो विप्रं प्रणिपत्य स पार्थिवः प्रत्युवाच महात्मानं प्रश्रयावनतो नृपः सम्यक् प्रपश्य
तो ब्रह्मन्न मद्दुःखं न किंचन असम्यग्दर्शिनो मग्नाः सर्वे दैवासुखार्णवे यस्मिन्यस्मिन्ममत्वाद्धि संविबं
मः प्रजायते ततस्ततः समादाय दुःखान्येव प्रयच्छति मार्जारभक्षिते दुःखं यादृशं गृहकुक्कुटे न ता पु॰
दृङ्मता शून्ये कलविंकेऽथ मूषिके सोहं दुःखी न सुखी यतोऽहं प्रकृतेः परः यो भूतानि भवो भूते ९३
सुखदुःखात्मकोहि सः दत्तात्रेय उवाच एवमेतन्नरव्याघ्र यथैव तद्व्याहृतं त्वया ममेति मूलं दुःखस्य

ममेतिचनिर्वृतिः मत्प्रश्नादेवं ते ज्ञानमुत्पन्नमिदमुत्तमम् ममेति प्रत्ययो येन नाशितः शाल्मलितूलव
त् अहमित्यंकुरो यस्मो ममेति स्कन्धवान्महान् गृहक्षेत्रोच्चशाखश्च पुत्रदारादिपल्लवः धनधान्यमहा
पत्रो नेककालप्रवर्द्धितः पुण्यापुण्याग्रपुष्पश्च सुखदुःखमहाफलः तत्र मुक्तिपथव्यापी मूढसंपर्क
सेवच विधितसो भृंगमालाढ्यो ह्यज्ञानमहातरुः संसाराध्वपरिश्रान्ता येन छायां समाश्रिताः भ्रान्ति
ज्ञानात्सुखं धीरास्तेषामात्यन्तिकं कुतः येस्तु सत्संगपाषाणशितेनसद्धसातकः छिन्नो विद्याकुठारेण ते
गतास्तेन वर्त्मना प्राप्य ब्रह्मवनं शीतं नीरजस्कमकण्टकं प्राप्नुवन्ति परां प्राज्ञा निर्वृतिं वृत्तिवर्ज्जिताम् भू
तेन्द्रियमयं मूलं न त्वं राजन्न वाप्यहं तत्तन्मात्रमयावारां नैवारांकारणात्मकैः कं वा पश्यसि राजेन्द्र प्रधा
नमयभावयोः यतः परो हि क्षेत्रज्ञः संघातोयं गुणात्मकः मशकोडुम्बरेषीकायुञ्जमत्स्याम्भसा यथा
एकत्वेपि पृथग्भावस्तथा क्षेत्रात्मनो नृपम् अलकृतवान् भगवन्त्वत्प्रसादेन ममाविर्भूतमुत्तमम्
ज्ञानप्रधानं चिच्छक्तिविवेककरमीदृशम् किन्त्वत्र विषयाक्रान्ते स्थैर्यमेव बध्नन्न चेतसि नचापि वेश्मसु

मा॰ कु॰ च्चेयं कथं प्रकृतिबन्धनात् कथं न भूयो भूयश्च कथं निर्गुणतामियां कथञ्च ब्रह्मणैकत्वं व्रजेयं श्वाश्वतेनवै
९४ तन्मे योगन्तथा ब्रह्मन् प्रणतायाभियाचते सम्यग्बुद्धिमलर्काय प्राज्ञसत्संगोद्युपकृन्नृणां मार्कंडेपुराणे ॥
॥ ० ॥ दत्तात्रेय उवाच ज्ञानपूर्वो वियोगो योज्ञानेन सह योगिनः सा मुक्तिर्ब्रह्मणा चैक्यमनैक्यं प्राकृ
तैर्गुणैः मुक्तिर्योगात्तथा योगः सम्यक्ज्ञानान्महीपते ज्ञानं दुःखोद्भवं दुःखं ममत्वासक्तचेतसं तस्मात्सं
गं प्रयत्नेन मुमुक्षुः सन्त्यजेन्नरः संगाभावान्ममेत्यस्याः ख्यातेर्हानिः प्रजायते निर्म्ममत्वं सुखायैव वैराग्या
द्दोषदर्शनम् ज्ञानादेव च वैराग्यं ज्ञानं वैराग्यपूर्वकम् तद्गृहं यत्र वसतिस्तद्भोज्यं येन जीवति यन्मुक्त
येतदेवोक्तं ज्ञानमज्ञानमन्यथा उपभोगेन पुण्यानामपुण्यानाञ्च पार्थिव कर्त्तव्यानाञ्च नित्यानाम
कारणात्तथा असञ्चयादपूर्वस्य क्षयात्पूर्वार्जितस्य च कर्म्मणो बन्धमाप्नोति शरीरं न पुनः पुनः ९ ९४
तन्ते कथितं राजन्योगश्चैनं निबोध मे यं प्राप्य ब्रह्मणो योगी शाश्वतान्नान्यतां व्रजेत् प्रागेवात्मात्म
नाजेयो योगिनां स हि दुर्जयः कुर्वीत तज्जये यत्नं तस्योपायं शृणुष्व मे प्राणायामैर्द्दहेद्दोषान्धारणा

तिश्च किल्बिषं प्रत्याहारेण संसर्गान्ध्यानेनानीश्वरान्गुणान्॥ यथा पर्वतधातूनां दोषा दह्यन्ति धम्य
तां तथेन्द्रियकृता दोषा दह्यन्ते प्राणनिग्रहात्॥ प्रथमं साधनं कुर्यात् प्राणायामस्य योगवित्॥ प्राणा
पाननिरोधस्तु प्राणायाम उदाहृतः लघुमध्योत्तरीयाख्यः प्राणायामस्त्रिधोदितः तस्य प्रमाणं वक्ष्या
मि तदलं क श्रृणु शुभे लघु द्वादशमात्रस्तु त्रिगुणः सन्तउत्तमः त्रिगुणाभिस्तु मात्राभिरुत्तमः समुदा
हृतः निमिषोन्मेषणे मात्रा तालो लघुक्षरस्तथा प्राणायामस्य संख्यार्थं स्मृतो द्वादशमात्रकः प्रथमे
जनयेत्स्वेदं मध्यमेन तु वेपथुम्॥ विषादं हि तृतीयेन जयेद्दोषाननुक्रमात्॥ मृदुत्वं सेव्यमानास्तु सिंहशा
र्दूलकुञ्जराः यथा यान्ति तथा प्राणो वश्यो भवति योगिनः वश्यं समं यथेच्छातो वा शनैर्याति पार्थिवः त
थैव योगी स्वच्छन्दं प्राणं नयति साधितम्॥ यथा हि साधितः सिंहो मृगान्हन्ति न मानवान्॥ तस्माद्युक्तः
सदा योगी प्राणायामपरो भवेत्॥ अयं तु मुक्तिफलदं तस्यावस्था चतुष्टयं धतिः प्राप्तिस्तथा
संवित्प्रसादस्तु महीपते स्वरूपं श्रृणु चैतेषां कथ्यमानमनुक्रमात्॥ कमेशामिच्छदछानाजा

मा॰ क॰ यते फलसंक्षयः चेतसोऽपि कषायत्वं यत्र साधक्तिरुच्यते ऐहिकामुष्मिकान्कामान्लोभमोहात्म
६५ काश्रयान्‌ विरुध्यात्मेसदा योगी प्राप्तिः सा सार्वकामिकी अतीतानागतानर्थान्विप्रकृष्टतिरोहितान्‌
95 विजानातीन्दुसूर्य्यर्क्षग्रहाणां ज्ञानसम्पदा तुल्यप्रभावस्तु यदा योगी प्राप्नोति सम्विदम्‌ तथा सम्वि
द्दिकं स्यात्तत्प्राणायामस्य सा स्थितिः यान्ति प्रसादं येनास्य मनः पञ्च च वायवः इन्द्रियाणां क्रियायाश्च
स प्रसादस्तु निस्मृतः शृणुष्व च महीपाल प्राणायामस्य लक्षणं युञ्जतश्च सदा योगं यादृग्विहितमासनम्‌
पद्ममर्द्धासनं चापि तथा स्वस्तिकमासनं आस्थाय योगी युञ्जीत कृत्वा च प्रणवं हृदि समः समासनो
भूत्वा संहृत्य चरणावुभौ संवृतास्यस्तथैवोरू सम्यग्विष्टभ्य चाग्रतः पार्ष्णिभ्यां लिंगवृषणावस्पृ पु॰
शन्‌ प्रयतः स्थितः किञ्चिदुन्नामितशिरा दन्तैर्दन्तान संस्पृशन्‌ संपश्यन्नासिकाग्रं स्वं दिशश्चानव ६५
लोकयन्‌ रजसा तमसो वृत्तिं सत्वेन रजसस्तथा संछाद्य विमले तत्वे स्थितो युञ्जीत योगवित्‌ इन्द्रि
याणीन्द्रियार्थेभ्यः प्राणादीन्मन एव च निगृह्य समवायेन प्रत्याहारमुपक्रमेत्‌ यस्तु प्रत्याह

रोकाभासं सर्वांगानीव कूर्मस्तथा: सत्वात्मरतिवेकस्थ: पश्यत्यात्मानमात्मनि: सबाह्याभ्यंतरं शौचं नि
ष्पाद्याकंठनाभित: पूरयित्वा बुधो देहं प्रत्याहारमुपक्रमेत् प्राणायामा दश द्वौ च धारणाभि
धीयते द्वे धारणे स्मृते योगो योगिभिस्तत्वदर्शिभि: तथा वै योगयुक्तस्य योगिनो नियतात्मन: सर्वे
दोषा: प्रणश्यन्ति स्वस्थश्चैवोपजायते वीक्षते च परं ब्रह्म प्राकृतांश्च गुणान्पृथक् व्योमादि परमा
णश्च तथात्मानमकल्मषं इत्थं योगी यताहार: प्राणायामपरायण: जितां जितां शनैर्भूमिमारु
हेत यथा गृहं मृदोषान्व्याधींस्तथा मोहमाक्रान्ताभूरनिर्जिता विवर्द्धयति तान्दोषांस्तस्माद्भूमिम
निर्जितां प्राणानामुपसंरोधः प्राणायाम इति स्मृत: धारणेत्युच्यते चेयं यन्मनो धार्यते तया शब्दा
दिभ्य: प्रवृत्तानि यदक्षाणि यतात्मभि: प्रत्याक्रियन्ते योगेन प्रत्याहारस्तत: स्मृत: उपायश्चात्र कथि
तो योगिभि: परमर्षिभि: येन व्याध्यादयो दोषा न जायन्ते हि योगिन: यथा तोयार्थिनस्तोयं यंत्रनाला
दिभि: शनै: आपिबेच्च यथा वायुं पिबेद्योगी जितश्रम: प्राङ्नाभ्यां हृदये चात्र तृतीये च तथोरसि

मां॰ कं॰ कण्ठे मुखे नासिकाग्रे नेत्रभ्रूमध्यमूर्द्धसु किञ्चित्तस्मात्परस्मिंश्च धारणाः परमाः स्मृताः दशैता धारणाः
९६ प्राप्य प्राप्नोत्यक्षरसाम्यतां नाध्मातः क्षुधितः श्रान्तो न च व्याकुलचेतसः युञ्जीत योगं राजेन्द्र योगी सि
96 द्ध्यर्थमात्मनः नातिशीते न चोष्णे वै द्वन्द्वे नात्यनिलात्मके कालेनतेषु युञ्जीत न योगं ध्यानतत्परः स
शब्दाग्निजलाभ्यासे जीर्णगोष्ठे चतुष्पथे शुष्कपर्णचये नद्यां श्मशाने ससरीसृपे सभये कूपतीरे वा
चैत्यवल्मीकसञ्चये देशेष्वेतेषु तत्त्वज्ञो योगाभ्यासं विवर्जयेत् सत्त्वस्यानुपपत्तौ च देशकालं विव
र्जयेत् नासतो दर्शनं योगे तस्मात्तत्परिवर्जयेत् देशानेतान नादृत्य मूढत्वाद्यो युनक्ति वै विघ्नाय त
स्य ये दोषा जायन्ते तान्निबोध मे बाधिर्यं जलता लोपः स्मृतेर्मूकत्वमन्धता ज्वरश्च जायते सद्यस्त पु॰
दज्ञानयोगिनः प्रमादाद्योगिनो दोषा यद्येते स्युः चिकित्सितम् तेषां नाशाय कर्त्तव्यं योगि ९६
नां तन्निबोध मे स्निग्धां यवागूमत्युष्णां भुक्त्वा तत्रैव धारयेत् वातगुल्मप्रशान्त्यर्थं मुदावर्त्ते त
थोदरे यवागूं वापि पवनं वायुग्रन्थिं प्रतिक्षिपेत् तद्वत्कम्पे महाशैलं स्थिरं मनसि धारयेत्

विघाते वचसो वाचि वाधिर्य्ये श्रवणेन्द्रिये तथैवाम्रफलं ध्याये तृष्णार्त्तो रसनेन्द्रिये यस्मिन्यस्मि
न्रुजादेशे तस्मिंस्तदुपकारिणाम् धारयेद्धारणामुष्णे शीतां शीते विदाहिनीम् कीलं शिरसि संस्था
प्य काष्ठं काष्ठेन ताडयेत् लुप्तः स्मृतेः स्मृतिः सद्यो योगिनस्तेन जायते द्यावापृथिव्यौ वाय्वग्नी व्यापि
नावभिधारयेत् अमनुष्यात्सत्वजाताद्वाधास्वेतासु चिकित्सितं अमानुषं सत्वमजा योगिनं प्रवि
शेद्यदि वाय्वग्निधारणाद्देनं देहसंस्थं विनिर्द्दहेत् एवं सर्वात्मना कार्य्या रक्षा योगविदा नृप धर्म्मार्थ
काममोक्षाणां शरीरं साधनं यतः प्रवृत्तिलक्षणाख्यानाद्योगिनो विस्मयात्तथा विज्ञानं विनयं याति
तस्माद्गोप्याः प्रवृत्तयः आलोल्यमारोग्यमनिष्ठुरत्वं गन्धः शुभो मूत्रपुरीषमल्पं कान्तिः प्रसादः स्वर
सौम्यता च योगप्रवृत्तेः प्रथमं हि चिह्नं अनुरागं जनो याति परोक्षे गुणकीर्त्तनम् न बिभ्यति च सत्
त्वानि सिद्धेर्लक्षणमुत्तमं शीतोष्णादिभिरत्युग्रैर्यस्य बाधा न विद्यते न भीतिमेति चान्येभ्यस्तस्य
सिद्धिरुपस्थिता ॥ ० ॥ इति मार्कण्डेयपुराणे ॥ ० ॥ दत्तात्रेय उवाच उपसर्गाः प्रवर्त्त
न्ते दृष्टे ह्यात्मनि योगिनः ये तांस्ते संप्रवक्ष्यामि समासेन निबोध मे काम्याः क्रियास्तथा काममानु

मां०क० षानभिवाञ्छति स्त्रियो दानफलं विद्यान्मायाविद्याधनादिकम् देवत्वममरेशत्वं रसायनचयक्रियाः मरु
९० प्रपातनं यज्ञं जलाग्न्यावेशनं तथा श्राद्धानां सर्वदानानां फलानि नियमस्तथा तथोपवासात् पूर्त्ताच्च
९७ देवताभ्यर्चनादपि तेभ्यस्तेभ्यः स्वकर्मभ्य उपसृष्टोभिवाञ्छति चित्तमित्थं प्रवर्त्तन्तं यत्नाद्योगी निवर्त्त
येत् ब्रह्मसंगि मनः कुर्वन्नुपसर्गात् प्रवर्त्तते उपसर्गैर्जितैरेभिरुपसर्गास्ततः पुनः योगिनः संप्रव
र्त्तन्ते सात्त्वराजसतामसाः प्रातिभः श्रावणो दैवो भ्रमावर्त्तौ तथापरौ पञ्चैते योगिनां योगविघ्नाय कटुको
दयाः वेदार्थाः काव्यशास्त्रार्था विद्याशिल्पान्यशेषतः प्रतिभान्ति यदस्येति प्रातिभः स तु योगिनः शब्दा
र्थानखिलान् वेत्ति शब्दं गृह्णाति चैव यत् योजनानां सहस्रेभ्यः श्रावणः सोभिधीयते समन्तादीक्षते चा
ष्टौ स यदा देवयोनयः उपसर्गन्तमप्याहुर्दैवमुन्मत्तवद्बुधाः भ्राम्यते यन्निरालम्बं मनोदोषेण यो पु०
गिनः समस्ताचारविभ्रंशाद्भ्रमः स परिकीर्त्तितः आवर्त्त इव तोयस्य ज्ञानावर्त्तो यदाकुलः चित्तं नाश ९०
यते वर्त्त उपसर्गः स उच्यते एते नाशितयोगास्तु सकला देवयोनयः उपसर्गैर्महाघोरैरावर्त्तन्ते
पुनः पुनः प्रावृत्य कम्बलं शुक्लं योगी तस्मान्मनोमयं चिन्तयेत्परमं ब्रह्म कृत्वा तत्प्रवणं मनः यो

गयुक्तः सदा योगी लघ्वाहारो जितेन्द्रियः सूक्ष्मास्तु धारणा सप्त भूराद्या मूर्द्धि धारयेत् धरित्रीं धारयेद्योगी
तत्सौख्यं प्रतिपद्यते आत्मानं मन्यते चोर्वीं तद्गन्धञ्च जहाति सः तथैवाप्सु रसं सूक्ष्मं तद्वद्रूपञ्च तेजसि स्पर्शं
वायौ तथा तद्वद्बिभ्रतस्तस्य धारणां व्योम्नः सूक्ष्मां प्रवृत्तिञ्च शब्दं तद्वज्जहाति च मनसा सर्वभूतानां मन आवि
शते यदा मानसीं धारणां बिभ्रन्मनः सौक्ष्म्यञ्च जायते तद्वद्बुद्धिमशेषाणां सत्वानां नित्य योगवित् परित्य
जति संप्राप्य बुद्धिसौख्यमनुत्तमं परित्यजति सूक्ष्माणि सप्तैतानि योगवित् सम्यक्ज्ञानाति योऽलर्क
तस्य वृत्तिर्न विद्यते एतासां धारणानां सप्तानां सौक्ष्ममात्मवान्दृष्ट्वा दृष्ट्वा ततः सिद्धिं त्यक्त्वा त्यक्त्वा परं
व्रजेत् यस्मिन यस्मिंश्च कुरुते भूते रागं महीपते तस्मिंस्तस्मिंस्तदाशक्तिं संप्राप्य सविनश्यति तस्माद्वि
त्वा सूक्ष्माणि संसक्तानि परस्परम् परित्यजति यो देही सपरं प्राप्नुयात्पदम् एतान्येव तु संधाय सप्त सूक्ष्मा
णि पार्थिव भूतादीनां विरागोत्र सप्तसूक्ष्मस्य मुक्तये गन्धादिषु समासक्तमित्येतदखिलं जगत् पुनरावर्त्त
ते भूप सब्रह्मामरमानुषं सप्तैता धारणा योगी समतीत्य यदिच्छति तस्मिंस्तस्मिंल्लयं सूक्ष्मे याति भूते नरेश्वर
देवानामसुराणां वा गन्धर्वोरगराक्षसां देहेषु लयमाप्नोति सङ्गं नाप्नोति च क्वचित् अणिमा लघिमा चै

व महिमा प्राप्तिरेव च प्राकाम्यं च तथेशित्वं वशित्वं च तथा परम्। यत्र कामावशायित्वं गुणानेतांस्तथेश्वरान्। प्रा
प्नोत्यष्टौ नरव्याघ्र परं निर्वाणसूचकान्। सूक्ष्मात्सूक्ष्मतरोऽणिमा शीघ्रत्वाल्लघिमा गुणः। महिमाशेष
पूज्यत्वात्प्राप्तिर्नाप्राप्यमस्य यत्। प्राकाम्यमस्य व्यापित्वादीशत्वं चेश्वरो यतः। वशित्वाद्वशिता नाम योगि
नः सप्तमो गुणः। यत्रेच्छास्थानमप्युक्तं यत्र कामावसायिता ऐश्वर्यकारणैरेभिर्योगिनः प्रोक्तमष्टधा
मुक्तिसंसूचकं भूप परं निर्वाणमात्मनः। ततो न जायते नैव वर्द्धते न विनश्यति नातिक्षयमवाप्नोति परि
णामं च गच्छति छेदं क्लेदं तथा दाहं शोषं भूरादितो न च भूतवर्गादवाप्नोति शब्दाद्यैः क्रियते न च न चास्य
सन्ति शब्दाद्यास्तद्भोक्ता तैर्न युज्यते यथा हि कनकं खंडमपद्रव्यवदग्निना दग्धदोषं द्वितीयेन खंडेनैक्यं
व्रजेन्नृप न विशेषमवाप्नोति तद्वद्योगाग्निना यतिः। निर्दग्धदोषस्तेनैक्यं प्रयाति ब्रह्मणा सह यथा
ग्निरग्नौ संक्षिप्तः समानत्वमनुव्रजेत् तदाख्यस्तन्मयो भूत्वा भावं न गृह्येत विशेषतः। परेण ब्रह्मणा त
द्वत्प्राप्यैक्यं दग्धकिल्बिषः। योगी याति पृथग्भावं न कदाचिन्महीपते यथा जलं जले नैक्यं निक्षिप्तमुपग

ष्यति तथात्मात्मानमभ्येति योगिनः परमात्मनि॥ ० ॥ इति मार्कंडेयपुराणे॥ अलर्क उवाच
भगवन् योगिनश्चर्यां श्रोतुमिच्छामि तत्वतः ब्रह्मवर्त्मन्यनुसरन्येन योगी न सीदति दत्तात्रेय उवाच
मानापमानो यावेतो प्रीत्युद्वेगकरो नृणां॥ तावेव विपरीतार्थौ योगिनः सिद्धिकारको मानापमानो
यावेतो तावेवाहुर्विषामृते अपमानो मृतं तत्र मानस्तु विषमं विषं चक्षूपूतं न्यसेत्पादं वस्त्रपूतं पिवेज्ज
लं सत्यपूतां वदेद्वाणीं बुद्धिपूतं च चिंतयेत् आतिथ्यश्राद्धयज्ञेषु देवयात्रोत्सवेषु च महाजनेषु सिद्ध्य
र्थं न गच्छेद्योगवित्क्वचित् व्यस्ते विधूमे व्यंगारे सर्वस्मिन्भुक्तवज्जने अटेत योगविद्भैक्षं न तु त्रिष्वेव नित्य
शः यथैवमवमन्यंते जनाः परिभवंति च तथा युक्तश्चरेद्योगी सतां वर्त्म न दूषयेत् भैक्षं चरेद्गृहस्थेषु
यायावरगृहेषु च श्रेष्ठा तु प्रथमा चेति वृत्तिरस्योपदिश्यते अथ नित्यं गृहस्थेषु शालीनेषु चरेद्यतिः
श्रद्दधानेषु दांतेषु श्रोत्रियेषु महात्मसु अत ऊर्ध्वं पुनश्चापि अदुष्टपतितेषु च भैक्ष्यचर्या विवर्णे
षु जघन्या वृत्तिरिष्यते भैक्ष्यं यवागूं भक्तं वा पयो यावकमेव वा फलं मूलं विपक्वं वा कणपिण्याक
शक्तवः इत्येते वै शुभाहारा योगिनः सिद्धिकारकाः तत्प्रयुंज्यान्मुनिर्भुक्त्या परमेन समाधिना अपः पू

मां.क.० ९९ वैसकृद्योग्यं तद्धी भूत्वा समाहितः। प्राणायेति ततस्तस्य प्रथमाद्याहुतिः स्मृता। अपानाय द्वितीया
तु समानायेति चापरा उदानाय चतुर्थी स्याद्व्यानायेति च पञ्चमी प्राणायामैः पृथक्कृत्वा शेषं भुञ्जीत
कामतः। अपः सकृत्पुनः प्राश्य आचम्य हृदयं स्पृशेत्। अस्तेयं ब्रह्मचर्यं च त्यागो लोभस्तथैव च व्र
तानि पञ्च भिक्षूणामहिंसापरमाणि वै। अक्रोधो गुरुशुश्रूषा शौचमाहारलाघवं। नित्यस्वाध्याय
इत्येते नियमाः पञ्च कीर्तिताः। सारभूतमुपासीत ज्ञानं यत्कार्यसाधकं ज्ञानानां बहुता येयं योगविघ्नक
री हि सा इदं ज्ञेयमिदं ज्ञेयमिति यस्तृषितश्चरेत्। अपि कल्पसहस्रेषु नैव ज्ञेयमवाप्नुयात्। त्यक्तसं
गो जितक्रोधो लघ्वाहारो जितेन्द्रियः। पिधाय बुद्ध्या द्वाराणि मनो ध्याने निवेशयेत्। शून्येष्वेवावकाशे
षु गुहासु च वनेषु च नित्ययुक्तः सदा योगी ध्यानं सम्यगुपक्रमेत्। वाग्दण्डः कर्मदण्डश्च मानसदण्ड पु० ९९
श्चैते त्रयः। यस्यैते नियता दण्डाः स त्रिदण्डी महायतिः। ज्ञानं परं शाश्वतमव्ययं च परं हि गत्वा न पुनः।
प्रजायते वेदाः। श्रेष्ठाः। सर्वयज्ञक्रियासु यज्ञाज्जप्यं ज्ञानमार्गश्च जप्यात्। ज्ञानाद्ध्यानं संगरागव्यपेतं

तस्मिन्प्राप्ते शाश्वतस्योपलब्धिः समाहितो ब्रह्मपरोप्रमादी शुचिः तथैकान्तरतिर्जितेन्द्रियः समा
प्नुयाद्योगमिमंमहात्माविमुक्तिमाप्नोतिततःस्वयोगतः ॥ ० ॥इतिमार्कंडेयपुराणे ॥ ० ॥दत्तात्रे
यउवाच एवंयोवर्त्ततेयोगीसम्यग्योगव्यवस्थितः नसव्यावर्त्तयितुंशक्योजन्मान्तरशतैरपि दृष्ट्वाच
परमात्मानंप्रत्यक्षंविश्वरूपिणम् विश्वपादशिरोग्रीवंविश्वेशंविश्वभावनं तत्प्राप्तयेमहत्पुण्यमोमित्ये
काक्षरंजपेत् तदेवाध्ययनंतस्यस्वरूपंशृणुतःपरम् अकारश्चतथोकारोमकारश्चाक्षरत्रयं एताएव
त्रयोमात्राःसत्वराजसतामसाः निर्गुणायोगिगम्याचार्द्धमात्रात्रसंस्थिता गान्धारीतिचविज्ञेया
गान्धारस्वरसंश्रया पिपीलिकागतिस्पर्शाप्रयुक्तामूर्द्ध्निलक्ष्यते यथाप्रयुक्तॐकारःप्रतिनिर्यातिमू
र्द्धनि तथोंकारमयोयोगीत्वक्षरेत्वक्षरोभवेत् प्राणोधनुःशरश्चात्माब्रह्मवेध्यमुदाहृतं अप्रमत्ते
नवेद्धव्यंशरवत्तन्मयोभवेत् ॐमित्येतत्त्रयोवेदास्त्रयोलोकास्त्रयोग्नयः विष्णुर्ब्रह्माहरश्चैवऋक्
सामानियजूंषिच मात्राश्चार्द्धंचतस्रश्चविज्ञेयापरमार्थतः तत्रयुक्तस्तुयोयोगीसतल्लयमवाप्नुयात्

मा०क० अकारस्त्वथ भूर्ल्लोक उकारश्चोच्यते भुवः सव्यञ्जनो मकारश्च स्वर्ल्लोकः परिकथ्यते व्यक्तातु प्रथमा मा-
१०० त्रा द्वितीयाव्यक्तसंज्ञिता मात्रा तृतीया चिच्छक्तिरर्द्धमात्रा परं पदम् अनेनैव क्रमेणैता विज्ञेया योगभू-
100 मयः ओमित्युच्चारणात्सर्वं गृहीतं सदसद्भवेत् ह्रस्वा तु प्रथमा मात्रा द्वितीया दैर्घ्यसंयुता तृतीया च प्लु-
ताद्धाख्या वचसः शानगोचरे इत्येतदक्षरं ब्रह्म परमोङ्कारसंज्ञितं यस्तु वेद नरः सम्यक्तथा ध्यायति
वा पुनः संसारचक्रमुत्सृज्य त्यक्तत्रिविधबन्धनः प्राप्नोति ब्रह्मनिलयं परमे परमात्मनि अक्षीण
कर्म्मबन्धश्च ज्ञात्वा मृत्युमरिष्टतः उत्क्रान्तिकाले संस्मृत्य पुनर्योगित्वमृच्छति तस्मादसिद्धयोगेनासि-
द्धयोगेन वा पुनः ज्ञेयान्यरिष्टानि सदा येनोत्क्रान्तौ न सीदति ॥ ० ॥ इति मार्कण्डेयपुराणे ॥ पु०
॥ ० ॥ दत्तात्रेय उवाच अरिष्टानि महाराज शृणु वक्ष्यामि तानि ते येषामालोकनान्मृत्युं निजं जा- १००
नाति योगवित् देवमार्गं ध्रुवं शुक्रं सोमच्छायामरुन्धतीं यो न पश्येत्स जीवेत्स नरः संवत्सरात्परम्
अरश्मिबिम्बं सूर्यस्य वह्निं चैवांशुमालिनं दृष्ट्वैकादशमासात्तु नरो नोर्द्ध्वं स जीवति वान्यामू-

त्रपुरीषं यस्तु वसोरजतं तथा प्रत्यक्षमथवा स्वप्ने जीवितं दशमासिकं दृष्ट्वा प्रेतपिशाचादीन् गन्ध
र्वनगराणि च सुवर्णवृक्षान्दृष्ट्वा स नव मासान्स जीवति स्थूलः कृशः कृशः स्थूलो यो ऽकस्माद्विजायते
प्रकृतेश्च निवर्तेत तस्यायुश्चाष्टमासिकम् खंडं यस्य पदं पांश्वां शर्दस्यामथवा भवेत् पांशुकर्दमयोर्म
मध्ये सप्त मासान्स जीवति कपोतगृध्रः काकोलो वाथ शावो वाथ मूर्द्धनि क्रव्यादो वाथ गोलीनः षण्मासायुः
प्रदर्शनः हन्यते काकपंक्तीभिः पांशुर्वर्षेरा वा पुरः स्वां छायामन्यथा दृष्ट्वा चतुर्मासं स जीवति अनभ्रे
विद्युतं दृष्ट्वा दक्षिणां दिशमाश्रितां उदके इन्द्रधनुर्वापि जीवितं द्वित्रिमासिकं घृततैले तथादर्शे तोये नाथ्वा
त्मदर्शनं यः पश्येदशिरस्काद्वौ मासादूर्द्धं न जीवति यस्य वस्तशवगन्धो गात्रे सवसमोपि वा तस्याष्टमासिकं
तेयं योगिनो रूपजीवितम् यस्य वै स्नातमात्रस्य हृत्पादमवशुष्यति पिबतश्च जलं शेषे दशाहं सोपि जी
वति सम्भिन्नो मारुतो यस्य मर्मस्थानानि कृन्तति न हृष्यते ऽम्बुस्पर्शाच्च तस्य मृत्युरुपस्थितः ऋक्षवानर
यानस्थो गायन्वै दक्षिणां दिशं स्वप्ने प्रयाति तस्यापि न मृत्युः कालमर्च्छति रक्तकृष्णाम्बरधरा गायन्ती हस

मा॰क॰ नीरयं दक्षिणाशां नयेन्नारी स्वप्ने सोपि न जीवति लग्नं स्ववशाकं स्वप्ने दृष्ट्वात्मानं महावलं रक्तं वारी च वन्ध

१०१ नं नित्या मृत्युमुपस्थितं आमस्तकतलाभ्यक्तमिमग्नं पङ्कसागरे स्वप्ने पश्य यथात्मानं स सद्यो म्रियते नरः

10/ केशाङ्गारास्तथा भस्मभुजंगास्थिजलान्वदी दृष्ट्वा स्वप्ने दशाहात्तु मृत्युरेकादशे दिने करालैर्विकटैः कृष्णैः

पुरुषैरुद्यतायुधैः पाषाणैस्ताडितः स्वप्नात्सद्यो मृत्युर्भवेन्नरः सूर्योदये यस्य शिवाक्रोशन्ती याति सम्मुखं

विपरीतापसव्यं वा स सद्यो मृत्युमृछति यस्य वै भुक्तमात्रस्य हृदयं बाधते क्षुधा जायते दन्तघर्षश्च स गता

युरसंशयः दीपाद्दिगन्धं नो वेत्ति त्रस्यत्यग्नितथा निशि नात्मानं परनेत्रस्थं वीक्षते स न जीवति शक्रायुधं चार्द्ध

रात्रे दिवा ग्रहगणं तथा दृष्ट्वा मन्येत संक्षीणमात्मजीवितमात्मवित् नासिका वक्रतामेति कर्णयोर्न्न

मनोन्नती नेत्रं च वामं स्फुरति यस्य तस्यायुरुद्गतम् आरक्ततामेति मुखं जिह्वा चास्यासिता यथा तदा प्रा पु॰

ज्ञो विजानीयान्मृत्युमासन्नमात्मनः उष्ट्ररासभयानेन यः स्वप्ने दक्षिणां दिशं प्रयाति तस्य जानीयात्स १०१

द्यो मृत्युं नरेश्वर प्रियापकर्षो निर्घोषं न शृणोत्यात्मसम्भवम् नश्यते चक्षुषो ज्योतिर्यस्य सोपि न जी

तति पतितस्य यस्य वै गर्त्ते स्वपेद्वारं पिधीयते न चोत्तिष्ठति यः सुभ्रान्तदन्तस्य जीवितं तद्ब्धोर्द्ध्वच दृष्टिर्न्नचसं
प्रतिष्ठिता रक्ता पुनः संपरिवर्त्तमाना मुखस्य चोष्मा सुषिरञ्च नाभेः शंसन्ति पुंसामपरं शरीरं स्वप्नेग्निं
प्रविश्येद्यस्तु न च निष्क्रमते पुनः जलप्रवेशादपि वा तदन्तं तस्य जीवितं यश्चाभिहन्यते दुष्टैर्भूतै रात्राव
थो दिवा स मृत्युं सप्तरात्रान्ते नरः प्राप्नोत्यसंशयं स्ववस्त्रममलं शुक्लं रक्तं पश्यत्यथाशितं यः पुमान्मृ
त्युमासन्नं तस्यापि हि विनिर्द्दिशेत् स्वभाववैपरीत्यं तु प्रकृतेश्चापि पर्य्ययः कथयन्ति मनुष्याणां सदास
न्नौ यमान्तकौ येषां विनीतः सततं येस्य पूज्यतमास्सतः तानेव चावजानाति तानेव च विनिन्दति देवतान्ना
र्च्चयेद्वृद्धान्गुरून्विप्रांश्च निन्दति मातापित्रोरसत्कारं जामातृणां करोति च योगिनां ज्ञानविदुषां म
न्येषाञ्च महात्मनां प्राप्ते तु काले पुरुषस्तद्विज्ञेयं विचक्षणैः योगिनां सततं यत्नादरिष्टान्यवनीपते
संवत्सरान्ते तेन फलदानि दिवानिशं विलोक्य विषदांश्चैषां फलयुक्तेन भीरुणा विज्ञाय कालो
मनसि च कालो नरेश्वरः ज्ञात्वा कालं च तं सम्यगभयस्थानमाश्रितं युञ्जीत योगं कालोसौ यथा न्यस्मा

मां०क० फलो भवेत्‌ दृष्ट्वा शिष्टन्तथा योगी त्यक्त्वा मरणजं भयं तत्स्वभावं ततो लोक्य काले यावत्युपागतम्‌ तस्य भागे
१०२ तथैवाह्नि योगी युञ्जीत योगवित्‌ पूर्वाह्णे चापराह्णे च मध्याह्ने चाह्नि तद्दिने यत्र वा रजनी भागे तत्र विष्टं निरी
102 क्षितम्‌ तत्रैव तावद्युञ्जीत यावत्प्राप्तं हि तद्दिनं ततस्त्यक्त्वा भयं सर्वं हित्वा तत्कालमात्मना तत्रैवावस
थे स्थित्वा यत्र च स्थैर्यमात्मनः युञ्जीत योगी निर्जित्य त्रीन्गुणान्परमात्मनि तन्मयश्चात्मना भूत्वा
चिद्वृत्तिमपि संत्यजेत्‌ ततः परमनिर्वाणमतीन्द्रियमगोचरं यद्बुद्धेर्यन्न चाख्यातुं शक्यं तत्समवाप्नुते एत
त्सर्वं समाख्यातं तवालर्क यथार्थवत्‌ प्राप्स्यसे येन तद्ब्रह्म संक्षेपात्तन्निबोध मे शशाङ्करश्मिसंयोगा
च्चन्द्रकान्तो मणिः पयः समुत्सृजति नायुक्तः सोपमा योगिनः स्मृता यथार्करश्मिसंयोगादर्ककान्तो पु०
हुताशनं आविष्करोति नैकस्मिन्नुपमा सापि योगिनः पिपीलिकाखुनकुलगृहगोधाकपिञ्जलाः १०२
वसन्ति स्वामिवद्गेहे ध्वंसे यान्ति ततोऽन्यतः दुःखं तु स्वामिनो ध्वंसे तस्य तेषां न किञ्चन वेश्मनाशेन रा
जेन्द्र सोपमा योगसिद्धये मृद्देहिका त्वदेहापि मुखाग्रेणाप्यणीयसा करोति मृद्भारचयमुपदेशः स

योगिन: पशुपक्षिमनुष्याद्यै: पत्रपुष्पफलान्वितं वृक्षं विल्वप्रमाणन्तु दृष्ट्वा सिध्यानि योगिन: रूरुशा
र्शविषाशाग्र मालक्ष्य तिलकाकृतिं सूक्ष्मेनविवर्द्धितं योगी सिद्धिमवाप्नुयात् एवं पूर्वमुपादाय पात्रमा
रोहतो भुव: ढुंग मश्वं विलोक्योच्चैर्विज्ञानं किन्तु योगिनां सर्वेस्वजीवमायालंविस्वामेपुरुषस्य या चेष्टा
नानेहुता ज्ञात्वा योगिन: कृतकृत्यता तद्वृद्धं यत्र वसति तद्रोज्येन जीवति येन संपद्यते चान्नं तत्तु सर्वंम
मतात्रका अस्वन्वितोपितै: कार्य्यं करोति करणै यथा तथा स्वबुद्ध्यादिभिर्योगी पारकै: साधयेत्परम् जड
उवाच तत: प्रणम्यात्रिपुत्रमलर्क्क: समहीपति: प्रश्रयावनतो वाक्यमुवाचाभिमुदान्वित: अलर्क उवाच
दिष्ट्या देवैरिदं ब्रह्मन् स्वपराभवसम्भवे उपपादितमत्युग्रं प्राणसन्देहदं भयम् दिष्ट्या काशिपतेर्भू
रिवलसम्पत्पराक्रमा: यद्भूत्तेकादिदाशायात: सयुष्मत्संगतो मम दिष्ट्या मन्दवलश्चाहं दिष्ट्या भृत्याश्च
मेहता: दिष्ट्या कोष: क्षयं यातो दिष्ट्याहं भीतिमागत: दिष्ट्या त्वत्पादयुगलं मम स्मृतिपथं गतं दिष्ट्या
तद्वक्तय: सर्वा मम चेतसि संस्थिता दिष्ट्या ज्ञानममोत्पन्नं भवतश्च समागमात् भवता चैव कारुण्य

मा०क० दिष्ट्या त्वत्सन्ननात् कृतं मम अनर्थोप्यर्थतां याति पुरुषस्य शुभोदये यथेदमुपकाराय व्यसनं संगमात्तव
१०३ सुबाहुरुपकारी मे सच काशिपतिः प्रभो ययोः कृते हं संप्राप्तो योगीश भवतोऽन्तिकम् सोहं त्वत्प्रसादा
103 ग्निर्दग्धाज्ञानकिल्बिषः तथा यतिष्ये येनेदृङ्नं भूयां दुःखभाजनं परित्यजिष्ये गार्हस्थ्यमास्थि पादपकाननं
त्वत्तः आज्ञां समासाद्य ज्ञानदातुर्महात्मनः दत्तात्रेय उवाच गच्छ राजेन्द्र भद्रं ते यथा ते कथितं मया नि
र्ममो निरहंकारस्तथा चर विमुक्तये जड उवाच एवमुक्तः प्रणम्यैनमाजगाम त्वरान्वितः यत्र काशिपति
र्भ्राता सुबाहुश्चाप्यलर्कोऽग्रजः समुपेत्य महाबाहुं सोऽलर्कः काशिभूपतिं सुबाहोरग्रतो वीरमुवाच प्रह
सन्निव राज्यकामुक काशीश भुज्यतां राज्यमूर्जितं यथा वा रोचते तद्वत् सुबाहोः संप्रयच्छ वा काशिरा पु०
ज उवाच किमलर्क परित्यक्तं राज्यं ते संयुगं विना क्षत्रियस्य न धर्मोयं भवांश्च क्षत्रधर्मवित् निर्जि
तामात्यवर्गस्तु त्यक्त्वा मरणजं भयं सन्दधीत शरं राजा लक्ष्यमुद्दिश्य वैरिणां तं जित्वा नृपतिर्भोगा १०३
न् यथार्थं भोत्तिकः संबंस्तथान्तः करणां नृणां गुणाश्च सकलास्तद्वदशेषेषु च वस्तुषु सिद्धिन्निरेक

र्थार्थं यदा नान्योस्ति कश्चन। तदाकान्नृपते ज्ञानम्मित्राविर्भूता परिपन्थिता। तन्मयाद्दुःखमासाद्य त्व
द्धोद्धृदभुत्तमं दत्तात्रेयप्रसादेन ज्ञानं प्राप्तं नरेश्वर निर्जितेन्द्रियवर्गेण त्यक्त्वा संगमशेषतः। मनो
ब्रह्मणि संधातव्यं तज्जयेपूरभोजय। संसाध्य मन्यं नास्ति दृष्टो यतः। किंचिन्नविद्यते इन्द्रियाणि च संयम्य ततः।
सिद्धिं निगच्छति सोहं न ते रिपुर्न मे शत्रुः। सुबाहुरेषोन ममापकारी दृष्टं मया सर्वमिदं यथात्मा
अन्विष्यतां भूपरिपन्थयान्यः जडउवाच इत्थं स तेनाभिहितो नरेन्द्रो हृष्टः समुत्थाय ततः सुबाहुः दृ
ष्टेति तं भ्रातरमत्यनन्दत् काशीश्वरं वाक्यमिदं बभाषे॥ ० ॥ इति मार्कंडेयपुराणे॥ ० ॥ सुबाहुरु
वाच॥ यदर्थं नृपशार्दूल हामहं शरणं गतः। तन्मया सकलं प्राप्तं यास्यामि त्वं सुखी भव काशिराजउ
वाच किन्निमित्तं भवान् प्राप्तो निस्पन्नो वार्थश्च कस्तव सुबाहो तन्ममाचक्ष्व परं कौतूहलं हि मे समा
क्रान्तमलर्केण पित्र्यं पैतामहं महत् राज्यं देहीति निर्जित्य त्वयाहमभिचोदितः ततो मयायमाक्रम्य
राज्यमस्यानुजस्य च एतत्ते शमानीतं तद्भुङ्क्ष्व सुकुलोचितं सुबाहुरुवाच काशिराज निबोध त्वं यद

मां०क० त्वमयमुद्यमः कृतोमयाभवान्स्वेव कारितोद्युक्तमुद्यमं भ्राताममार्थं ग्राम्येषु शक्तो भोगेषु तत्त्ववित् वि
१०४ मृष्टोभोह्यन्तोच भ्रातराग्रजो मम तयोर्मम च यन्मात्रा बाल्ये स्तन्यं यथासुखे तथावरोधो विन्यस्तः कु
104 मोपोषवतीपते तयोर्मम च विज्ञेयाः पदार्था येमतानृभिः प्राकाश्यं मनसो नीता मात्रा नैवास्य पार्थिव यु
थेकस्माथ यातानामेकस्मिन्नवसीदति दुःखं भवति साधूनां तथास्माकं महीपते गाढे स्युमोरुमापन्ने
सीदत्यस्मिन्नरेश्वर समुत्थितस्यदेहस्य विश्वति भ्रातृकल्यनाम् ततो मयाविनिक्षिप्य दुःखाद्दे राज्यभाव
ना भवीष्यतीत्यस्य भवानित्युद्योगाय संश्रितः तदस्य दुःखान्वैराग्यं संबोधाद्दवनीपते समुद्धृते कृतं कार्यं
मद्धृते स्फुजाम्यहं उष्णामद्दालसा गर्ङ्गे पीत्वा तस्यास्तथा स्तनं नान्यनारीसुतैर्यातं वर्त्मनात्वति पार्थिव
विचार्यैतन्मया सर्वं युष्मत्संश्रयपूर्वकं कृतं तस्यापि निष्पन्नं प्रयास्यामि ततः पुनः उपेक्षते सीदमानः पु०
स्वजनो बान्धवः सुहृत् येनैरेन्द्र तन्मन्ये षेन्द्रियानविकलाह्निते सुहृदि स्वजन बन्धो समर्थो यो वसीदति १०४
धर्मार्थकाममोक्षेभ्यो वाच्यस्ते तत्र तत्त्ववेत्ता एतद्दूत्संगमाद्भूप मयाकार्यं महत्कृतं स्वस्तिते स्तु गमिष्या

मिज्ञानमात्मवसन्नम ॥ काशिराज उवाच उपकारस्त्वया साधो रत्नकेस कृतो महान् ममोपकाराय क
थं न करोषि स्वमानसं फलदायी समं सद्भिः संगमो नाफलीयतः तस्मात्त्वत्संश्रयाद्युक्ता मया प्राप्तास
मुन्नतिः सुबाहुरुवाच धर्मार्थकाममोक्षाख्यं पुरुषार्थचतुष्टयम् तत्र धर्मार्थकामाख्ये सफलाही
यतेऽपरः तान संक्षेपतो वक्ष्ये तदिहैकमना शृणु कृत्वाहं समयगालोकयन्तेथाः श्रेयसे नृप ममेति प्रत्य
यो भूप न कार्योऽहमिति त्वया सम्यगालोक्य धर्माद्धि धर्मभावो निराश्रयः कस्याहमिति संज्ञे यस्मिन्यालो
च्यं त्वयात्मना बाह्यान्तरात्ममालोच्य मालोच्या पूर्ववात्रिषु अव्यक्ताद्यं विशेषान्तमविकारमचेतनं व्यक्ता
व्यक्तं त्वया ज्ञेयं ज्ञाता कश्चाहमित्युत ऋतस्मिन्नेव विज्ञाते विज्ञातमखिलं त्वया अनात्मन्यात्मविज्ञान
मस्वेऽहमिति मूढता सोऽहं सर्वगतो भूत्वा लोकसंव्यवहारतः मयैतदुच्यते सर्वं त्वया पृष्टोऽव्रजाम्यहं
एवमुक्त्वा ययौ धीमान् सुबाहुः काशिभूमिपं काशिराडपि संपूज्य सोऽलर्कं न्यपुरं ययौ अलर्कोऽपि सु
तं ज्येष्ठमभिषिच्य नराधिपः वनं जगाम संत्यक्तसर्वसंगः सुमिद्धये ततः कालेन महता निर्द्वन्द्वो निष्प

मा०क० निग्रहः प्राप्यं योगर्द्धिमतुलां परं निर्वाणलक्षणां पश्यन्नजगदिदं सर्वं सदेवासुरमानुषम् पाशैर्गुण
१०५ मयैर्बद्धं वध्यमानमनित्यशः पुत्राद्यिश्चात्मभिश्चारिस्वपारक्यादितारिभिः आकृष्यमाणं करणैः दु
105 खार्त्तं भिन्नदर्शनं अज्ञानपंकगर्त्तस्थमनुद्धारं महामतिः आत्मानञ्च समुत्तीर्णं गाथामेतामगाय
त अहो कष्टं यदस्माभिः पूर्वं राज्यमनुष्ठितं इति पश्चान्मया ज्ञातं योगान्नास्ति परं सुखं॥ ० ॥
मार्कंडेयपुराणे ॥ ० ॥ जडउवाच गोत्रेनं त्वं समातिष्ठ मुक्तये योगमुत्तमम् प्राप्स्यसे तेन तद्ब्रह्म
यत्र गत्वा न शोचसि ततोहमपि यास्यामि किं यज्ञैः किं जपेन मे कृतकृत्यस्य करणं ब्रह्मज्ञानाय
कल्पते त्वत्तोनुज्ञामवाप्याहं निर्द्वन्द्वो निष्परिग्रहः प्रयतिष्ये यथा युक्तो यथा यास्यामि निर्वृ जु०
तिं पश्चिशानुचुः ॥ एवमुक्त्वा स पितरं प्राप्यानुज्ञां ततः शुभः ब्रह्मन्नजगाम मेधावी परित्यज्य
परिग्रहं सोपि तस्य पिता तद्वत्क्रमेणासुक्षमाहितः वानप्रस्थं समास्थाय चतुर्थाश्रममभ्यगात् १०५
तत्रात्मजेयमासाद्य हित्वा बन्धं गुणादिकं प्रापसिद्धिं परां प्राज्ञस्तत्कालोपात्तसन्मतिः एतत्ते कथि

तं ब्रह्मन्यत्पृष्टो भवताथ यं सविस्तरं यथा वत्स किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ० ॥ इति मार्कंडेयपुराणे
पितापुत्रमीदृशम् ॥ ० ॥ येनेतिष्यकृत्वमप्येतत्प्राप्य मोक्षम्निरस्कृताः धन्या भवन्तः संसिद्धौ प्रा
गवस्थापितं यतः भवतां विषयोद्भूतैर्न मोहैः क्षाम्यते मनः दिष्ट्या भगवता तेन मार्कंडेयेन धीमता भव
न्तो वै समाख्याताः सर्वसन्देहहन्तमाः संसारेस्मिन्मनुष्याणां भ्रमतामतिसंकटे भवद्विधैः समं सं
गजायते नात पृच्छिनां यत्वहं संगमासाद्य भवद्भिर्ज्ञानदृष्टिभिः न संतुष्टता यस्तन्नूनं न मेन्यत्र कृतार्थता
प्रवृत्ते च निवृत्ते च भवतां धर्मकर्मणि मतिर्वहति मनामन्ये यथा मान्यस्य कस्यचित् यदि त्वनुग्रहवती
मयि बुद्धिर्द्विजोत्तमाः भवतां तत्समाख्यातुमर्हथेदमशेषतः कथमेतत्समुद्भूतं जगत्स्थावरजंगमं क
थञ्च प्रलये काले पुनर्यास्यति सत्तमाः कथञ्च वंशा देवर्षिपितृभूतादिसम्भवः मन्वन्तराणि च कथं वं
शानुचरितञ्च यत् यावत्यः सृष्टयश्चैव यावन्तः प्रलयास्तथा यथा काल्यविभागश्च यथा मन्वन्तर
स्थितिः यथा च क्षितिसंस्थानं यत्प्रमाणञ्च वै भुवः यथा क्षिति मनुष्यादि निम्नगाः काननानि च भूर्लो

मा०क०
१०६
106

कादिश्च लोकानां गणाः पातालसंश्रयः गतिस्तथार्कसोमादिग्रहर्क्षज्योतिषामपि श्रोतुमिच्छाम्यहं सर्वे
मेतदाहूतसंप्लवम् उपसंहृते च यत्कृत्स्नं जगत्यस्मिन्द्भविष्यति पक्षिणऊचुः प्रश्नभारोयमतुलो यस्त्वयामुनि
सत्तम पृष्टस्त्वत्तो प्रवक्ष्यामस्तच्छृणुष्वेह जैमिने मार्कंडेयेन कथितं पुराक्रोष्टुकये यथा द्विजपुत्राय
शान्ताय व्रतस्नाताय धीमते मार्कंडेयम्महात्मानमुपासीनं द्विजोत्तमैः क्रोष्टुकिः परिपप्रच्छ यदेतत्पृष्ट
वान्भवान् तस्मै चाकथयत्प्रीत्या यन्मुनिर्भृगुनन्दनः तत्ते प्रकथयिष्यामः शृणुष्व द्विजसत्तम प्रणिपत्य
जगन्नाथं जगद्योनिं पितामहं जगद्योनिं स्थितं सृष्टौ स्थितौ विष्णुस्वरूपिणं प्रलये चान्तकर्तारं रौद्रं रुद्रस्व
रूपिणम् मार्कंडेय उवाच उत्पन्नमात्रस्य पुरा ब्रह्मणोव्यक्तजन्मनः पुराणमेतद्वेदाश्च मुखेभ्योनुवि पु०
निःसृताः पुराणसंहिताश्चक्रुः बहुलाः परमर्षयः वेदानां प्रविभागश्च कृतस्तैस्तु सहस्रशः धर्मा
ज्ञानश्च वैराग्यमैश्वर्यञ्च महात्मनः तस्योपदेशेन विना नहि सिद्धं चतुर्विधं वेदान्सप्तर्षयस्तस्मात्ज १०६
गृहुः सप्तमानसाः पुराणं जगृहुश्चाद्या मुनयस्तस्य मानसाः भृगोः सकाशाच्च्यवनस्तेनचोक्तं द्विज

न्मनां ऋषिभिस्तापसैश्च यत्त्वया प्रोक्तमेतन्महात्मभिः दक्षेण चापि कथितमिदमासीद्ब्रह्मा मम तन्मह्यं कथ
याम्यत्य कलिकल्मषनाशनम् सर्वमेतन्महाभाग श्रूयतां मे समाधिना यथाख्यातन्मया पूर्वं दक्षस्य गदतो
मुने प्रणिपत्य जगद्योनिमजमव्ययमाश्रयम् चराचरस्य जगतो धातारं परमं पदम् ब्रह्माणमादिपुरु
षमुत्पत्तिस्थितिसंयमे यत्कारणमनौपम्यं यत्र सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मै हिरण्यगर्भाय लोकतंत्राय धीमते प्र
णम्य सम्यग्वक्ष्यामि भूतसर्गमनुत्तमं महदाद्यं विशेषान्तं सवैरूप्यसलक्षणं प्रमाणैः पञ्चभिर्गम्यं स्रोतो
भिः षड्भिरन्वितम् पुरुषाधिष्ठितं नित्यमनित्यमिव च स्थितं तच्छ्रूयतां महाभाग परमेण समाधिना प्रधानं
कारणं यत्तदव्यक्ताख्यं महर्षयः यदाहुः प्रकृतिं सूक्ष्मं नित्यं सदसदात्मकम् ध्रुवमक्षय्यमजरममेयं ना
न्यसंश्रयं गन्धरूपरसैर्हीनं शब्दस्पर्शविवर्जितम् अनाद्यन्तं जगद्योनिं त्रिगुणं प्रभवाव्ययम् असांप्रत
मविज्ञेयं ब्रह्माग्रे समवर्त्तत प्रलयस्यानन्तरं तेनेदं व्याप्तमासीदशेषतः गुणसाम्यात्ततस्तस्मात्क्षेत्रज्ञा
धिष्ठितान्मुने गुणभावाद्सृज्यमानात्सर्गकाले ततः पुनः प्रधानतत्त्वमुद्भूतं महान्तं तत्समावृणोत् य

मा०क० था बीजं त्वचा तद्वदव्यक्तेनावृतो महान् सात्त्विको राजसश्चैव तामसश्च त्रिधोदितः ततस्तस्मादहंकारस्त्रि
१०७ विधो वै व्यजायत वैकारिकस्तैजसश्च भूतादिश्च स तामसः महता चावृतः सोपि यथा व्यक्तेन वै महान्
भूतादिस्तु विकुर्वाणः शब्दं तन्मात्रकं ततः ससर्ज शब्दतन्मात्रादाकाशं शब्दलक्षणं आकाशं शब्दमा
(107) त्रं तु भूतादिश्चावृणोत्ततः बलवाञ्जायते वायुस्तस्य स्पर्शो गुणो मतः आकाशं शब्दमात्रं तु स्पर्शमात्रं
समावृणोत् वायुश्चापि विकुर्वाणो रूपमात्रं ससर्ज ह ज्योतिरुत्पद्यते वायोस्तद्रूपगुणमुच्यते स्पर्शमात्रं
तु वै वायू रूपमात्रं समावृणोत् ज्योतिश्चापि विकुर्वाणं रसमात्रं ससर्ज ह संभवन्ति ततो ह्यापश्चासन्वै ता
रसात्मिकाः रसमात्रास्तु ता ह्यापो रूपमात्रं समावृणोत् आपश्चापि विकुर्वत्यो गन्धमात्रं ससर्जिरे सं पु०
घातो जायते तस्मात्तस्य गन्धो गुणो मतः तस्मिंस्तस्मिंस्तु तन्मात्रं तेन तन्मात्रता स्मृता अविशेषवाचक १०७
त्वादविशेषास्ततश्च ये नागा नानापि ते घोरा न मूढाश्चाविशेषतः भूततन्मात्रसर्गोयमहंकारात्तु ताम
सात् वै··· रिकादहंकारात्सत्वोद्रिक्तात्तु सात्विकात् वैकारिकः स सर्गस्तु युगपत्संप्रवर्तते बुद्धीन्द्रि

याणि पञ्चैव पञ्च कर्म्मेन्द्रियाणि च तैजसानीन्द्रियाण्याहुर्द्देवा वैकारिका दश एकादशं मनस्तत्र देवा वै
कारिकाः स्मृताः श्रोत्रं त्वक्चक्षुसी जिह्वा नासिका चैव पञ्चमी शब्दादीनामवाप्त्यर्थं बुद्धियुक्तानि वद्वते
पादौ पायूरूपस्थोश्च हस्तौ वाक्पञ्चमी भवेत् गतिर्विसर्ग्याघ्यानन्दः शिल्प्यं वाक्यश्च कर्म्मतः आकाशं शब्द
मात्रन्तु स्पर्शमात्रं समाविशत् द्विगुणो जायते वायुस्तस्य स्पर्शो गुणो मतः रूपन्तथैवाविशतः शब्दस्पर्शगु
णावुभौ द्विगुणास्तु ततस्त्वाग्निः सशब्दः स्पर्शरूपवान् शब्दस्पर्शश्च रूपञ्च रसमात्रं समाविशत् तस्माच्च
तुर्गुणा ह्यापो विज्ञेयास्तारसात्मिकाः शब्दः स्पर्शश्च रूपञ्च रसश्च गन्धमाविशत् संहता गन्धमात्रेण चातु
र्गुणो महीमिमां तस्मात्पञ्चगुणा भूमिः स्थूला भूतेषु दृश्यते शान्ता घोराश्च मूढाश्च विशेषास्तेन ते स्मृताः
परस्परानुप्रवेशाद्धारयन्ति परस्परं भूमेरन्तस्त्विदं सर्वं लोकालोकं घनावृतं विशेषाश्चेन्द्रियग्राह्या
नियतत्वाच्च ते स्मृताः गुणानां पूर्वस्य पूर्वस्य संप्राप्नोत्युत्तरोत्तरम् नानावीर्याः पृथग्भूताः सप्तैते संह
तिं विना नाशक्नुवन् प्रजाः स्रष्टुमसमागम्य कृत्स्नशः समेत्यान्योन्यसंयोगमन्योन्याश्रयिणश्च ते एक

मां०क० संहातचिन्हत्वं संप्राप्यैकमशेषतः पुरुषाधिष्ठितत्वाच्च अव्यक्तानुग्रहेण च महदादयो विशेषान्ता ह्यंडमु
१०८ त्पादयन्ति ते जलबुद्बुदवत्तच्च क्रमाद्वै वृद्धिमागतम् भूतेभ्योऽण्डं महाबुद्धे वृहत्तदुदकेशयं प्राकृतेऽण्डे वि
108 वृद्धः स क्षेत्रज्ञो ब्रह्मसंज्ञितः स वै शरीरी प्रथमः स वै पुरुष उच्यते आदिकर्ता च भूतानां ब्रह्माग्रे समवर्त
त तेन सर्वमिदं व्याप्तं त्रैलोक्यं सचराचरम् मेरुस्तस्याथ संभूतो जरायुश्चापि पर्वताः समुद्रा गर्भसलि
लं तस्याण्डस्य महात्मनः तस्मिन्नंडे जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषं द्वीपाद्यास्त्रिसमुद्राश्च संज्योतिर्लोकसंग्रहः
जलानिलानलाकाशैस्ततो भूतादिना वहिः वृतमंडं दशगुणैरेकैकश्येन तैः पुनः महता तत्प्रमाणेन स
हैवानेन वेष्टितः महांस्तैः सहितः सर्वैरव्यक्तेन समावृतः एभिरावरणैरंडं सप्तभिः प्राकृतैर्वृतम् अ पु०
न्योऽन्यमावृत्य ता अष्टौ प्रकृतयः स्थिताः एषा सा प्रकृतिर्नित्या तदन्तः पुरुषश्च सः ब्रह्माख्यः कथितो
यस्ते समासाच्छ्रूयतां पुनः यथा मग्नो जले कश्चिदुन्मग्नो जलसंभवम् जलं च क्षिपति ब्रह्मा स तथा १०८
प्राकृतो विभुः अव्यक्तं क्षेत्रमुद्दिष्टं ब्रह्मा क्षेत्रज्ञ उच्यते एतत्समस्तं जानीयात्क्षेत्रं क्षेत्रज्ञ उच्यते

इत्येष प्राकृतः सर्गः क्षेत्रज्ञाधिष्ठितस्तु सः अबुद्धिपूर्वं प्रथमः प्रादुर्भूतस्तडिद्यथा॥ ०॥ इतिमा
र्कंडेयपुराणे ब्रह्मोत्पत्तिर्नाम ॥ ० ॥ क्रौष्टुकिरुवाच भगवंस्त्वस्य संभूतिर्यथावत्कथिता
मम ब्रह्मांडे ब्रह्मणो जन्म तथा चोक्तं महात्मनः एकं हि श्रोतुमिच्छामि त्वत्तो भृगुकुलोद्वह यदा न
सृष्टिर्भूतानां किंचिदास्ति न चास्ति वा काले वै प्रलये प्राप्ते सर्वस्मिन्नुपसंहृते ॥ मार्कंडेय उवाच ॥
यदा तु प्रकृतौ याति लयं विश्वमिदं जगत् तदोच्यते प्राकृतोऽयं विद्वद्भिः प्रतिसंचरः आत्मन्यवस्थि
ते व्यक्ते विकारे प्रतिसंहृते प्रकृतिः पुरुषश्चैव साधर्म्येणावतिष्ठते तदा तमश्च सत्वं च समत्वेन व्यव
स्थितौ अनुद्रिक्तावनूनौ च ओतप्रोतौ परस्परं तिलेषु वा यथा तैलं घृतं पयसि वा स्थितं तथा त
मसि सत्वे च रजोप्यनुसृतं स्थितं उत्पत्तिर्ब्रह्मणो यावदायुर्वै द्विपरार्द्धिकम् तावद्दिनं परेशस्य त
त्समः संयमो निशा अहर्मुखे प्रबुद्धश्च जगदादिरनादिमान् सर्वहेतुरचिन्त्यात्मा परः कोप्यप
रः क्रियः प्रकृतिं पुरुषं चैव प्रविश्याशु जगत्पतिः क्षोभयामास योगेन परेण परमेश्वरः यथा मदो

5

मार्क० नवस्त्रीणां यथा वा माधवानिलः अनुप्रविष्टः क्षोभाय तथासौ योगमूर्त्तिमान् प्रधाने क्षोभ्यमाने तु
१०९ स देवो ब्रह्मसंज्ञितः समुत्पन्नोऽण्डकोशस्थो यथा ते कथितं मया स एव क्षोभकः सर्वः क्षोभ्यः प्रकृतेः पतिः
109 ससंकोचविकाशाभ्यां प्रधानत्वेपि च स्थितः उत्पन्नः स जगद्योनि रगुणोपि रजोगुणं युञ्जन प्रवर्त्तते
सर्गे ब्रह्मत्वं समुपाश्रितः ब्रह्मत्वे स प्रजाः सृष्ट्वा ततः सत्वातिरेकवान् विष्णुत्वमेत्य धर्म्मेण कुरुते
परिपालनं ततस्तमोगुणोद्रिक्तो रुद्रत्वे चाखिलञ्जगत् उपसंहृत्य वै शेते त्रैकाल्यत्रिगुणोगुणः यथा
प्राग्व्यापकः क्षेत्री पालको लावकस्तथा तथा स संज्ञामायाति ब्रह्मविष्ण्वीशकारिणीं ब्रह्मत्वे सृजते लो
कान् रुद्रत्वे संहरत्यपि विष्णुत्वे चाप्युदासीनस्तिस्रोवस्थाः स्वयंप्रभुः रजो ब्रह्मा तमो रुद्रो विष्णुः
सत्वं जगत्पतिः एत एव त्रयो देवा एत एव त्रयो गुणाः अन्योन्यमिथुना ह्येते अन्योन्याश्रयिन पु०
स्तथा क्षणं वियोगो न ह्येषां न त्यजन्ति परस्परं एवं ब्रह्मा जगत्पूर्वो देवदेवश्चतुर्मुखः रजोगुणं १०९
समाश्रित्य सृष्टृत्वे संव्यवस्थितः हिरण्यगर्भो देवादिरनादिरूपधारतः भूपद्मकर्णिकासंस्थो

ब्रह्माग्रे समजायत: तस्य वर्षशतं त्वेकं परमायुर्महात्मनः ब्रह्मणोब्दिमानेन तस्य संख्यां निरोध
मे निमेषैर्द्दशभि: काष्ठा तथा चाष्टभिरुच्यते कला त्रिंशच्च वै काष्ठा मुहूर्त्तं त्रिंशतिः कला: अहोरात्रं
मुहूर्त्तानां नृणां त्रिंशत्तु वै स्मृतं अहोरात्रैश्च त्रिंशद्भिः पक्षौ द्वौ मास उच्यते तै: षड्भिरयनं वर्षं द्वेऽयने
दक्षिणोत्तरे तद्देवानामहोरात्रं दिनं तत्रोत्तरायणं दिव्यैर्वर्षसहस्रैस्तु कृतत्रेतादिसंज्ञितं चतुर्युगं
द्वादशभिस्तद्विभागं शृणुष्व मे चत्वारि तु सहस्राणि वर्षाणां कृतमुच्यते शतानि सन्ध्या चत्वारि सन्ध्यांश
श्च तथाविधः त्रेता त्रीणि सहस्राणि ख्याता नां शतत्रयम् तत्सन्ध्या तत्समा चैव सन्ध्यांशश्च तथाविधः द्वा
परं द्वे सहस्रे तु वर्षाणां द्विशतं तथा तस्य सन्ध्या समाख्याता द्वे शते द्वे तदंशकः कलि: सहस्रं दिव्यानां
अब्दानां द्विजसत्तम सन्ध्या सन्ध्यांशकश्चैव शतिकौ समुदाहृतौ एषा द्वादशसाहस्री युगानां कविभि:
स्मृता: एतत्सहस्रगुणितं अहो ब्राह्ममुदाहृतं ब्रह्मणो दिवसे ब्रह्मन्मनवस्तु चतुर्दश भवन्ति भा
गशस्तेषां सहस्रं तु द्विभज्यते देवा: सप्तर्षय: सेन्द्रा: मनुस्तत्सूनवो नृपा: मनुना सह सृज्यन्ते सं

मा०क० क्रियन्तेचपूर्ववत् चतुर्युगानांसंख्यातासाधिकाह्येकसप्ततिः मन्वन्तरंतस्यसंख्यामानुषाब्दैर्न्निबोध
११० मे त्रिंशत्कोट्यस्तुसंपूर्णाः संख्याताः संख्ययाद्विज सप्तषष्टिस्तथान्यानिनियुतानिचसंख्यया विंशति
110 श्चसहस्राणिकालोयंसाधिकंविना एतन्मन्वन्तरंप्रोक्तंदिव्यैर्वर्षैर्न्निबोधमे अष्टौशतसहस्राणिदि
व्ययासंख्ययास्मृतं द्वापञ्चाशत्तथान्यानिसहस्राण्यधिकानितु चतुर्द्दशगुणोह्येषकालोब्रह्ममहः
स्मृतः तस्यान्तेप्रलयःप्रोक्तोब्राह्मोनैमित्तिकोबुधैः भूर्ल्लोकोथभुवर्ल्लोकः स्वर्ल्लोकश्चविनाशिनः
तदाविनाशमायान्तिमहर्ल्लोकश्चतिष्ठति तद्वासिनोपितापेनजनलोकंप्रयान्तिवै एकार्णवेचत्रै
लोक्येब्रह्मास्वपितिवैनिशि तत्प्रमाणेवसारात्रिस्तदन्तेसृज्यतेपुनः एवन्तुब्रह्मणोवर्षमेवंव पु०
र्षशतञ्चयत् शतंहितस्यवर्षाणांपरमित्यभिधीयते पञ्चाशद्भिस्तथावर्षैःपरार्द्धमितिकीर्त्यते ११०
एकमस्यपरार्द्धन्तुव्यतीतंद्विजसत्तम यस्यान्तेभून्महाकल्पः पाद्मइत्यभिविश्रुतः द्वितीयस्यपरा
र्द्धस्यवर्त्तमानस्यवैद्विज वाराहइतिकल्पोयंप्रथमःपरिकीर्त्तितः ॥ ० ॥ इतिमार्कण्डेयपुराणे

क्रौष्टकिरुवाच ॥ ०॥ यथा ससर्ज वै ब्रह्मा भगवानादिकृत्प्रजाः प्रजापतिपतिर्देवस्तन्मे विस्तरतो
वद मार्कंडेय उवाच कथयाम्येष ते ब्रह्मा ससर्ज भगवान्यथा लोककृच्छाश्वतः कृत्स्नं जगत्स्थावरजं
गमं पद्मावसाने प्रलये निशासुप्तोत्थितः प्रभुः सत्वोद्रिक्तस्तदा ब्रह्मा शून्यं लोकमवेक्षत इदंश्चोदा
रन्त्यत्र श्लोकं नारायणं प्रति ब्रह्मस्वरूपिणं देवं जगतः प्रभवाव्ययं आपो नारा वै तनव इत्येवं नाम शु
श्रुमः तासु शेते स यस्मात्त्वं तेन नारायणः स्मृतः विबुद्धः सलिले तस्मिन्विज्ञायान्तर्गतां महीं अन्वमा
नात्समुद्धारं कर्तुकामस्तदाक्षितेः अकरोत्स तनूरन्याः कल्पादिषु यथा पुरा मत्स्यकूर्मादिकास्तद्वद्वा
राहं पुरास्थितः देवयज्ञमयं दिव्यं देवयज्ञमयो विभुः रूपं कृत्वा विवेशाप्सु सर्वगः सर्वसंभवः समभ्यु
द्धृत्य पातालादप्सु भोच शलिले भुवं जनलोकगतैः सिद्धैश्चिन्त्यमानो जगत्पतिः तस्योपरि जलौघस्य मह
ती नौरिव स्थिता विततत्वाच्च देहस्य न मही याति संप्लवं ततः क्षितिं समीकृत्य पृथिव्यां सोऽसृजद्गिरीन्
प्राक्सर्गे दह्यमाने तु तदा संवर्तकाग्निना तेनाग्निना विशीर्णास्ते पर्वता भुवि सर्वशः शैला एकार्ण

मा.क. वे मग्ना वायुना यत्र संहताः निषिक्ता यत्र यत्रासंस्तत्र तत्राचला भवन् भूविभागं ततः कृत्वा सप्तद्वीपो
१११ पशोभितं भूराद्यांश्चतुरो लोकान् पूर्ववत्समकल्पयत् सृष्टिं चिन्तयतस्तस्य कल्पादिषु यथा पुरा अ
बुद्धिपूर्वकस्तस्मात्प्रादुर्भूतस्तमोमयः तमो मोहो महामोहस्तामिस्रो ह्यन्धसंज्ञितः अविद्या पञ्चपर्व्वै
वैषा प्रादुर्भूता महात्मनः पञ्चधावस्थितः सर्गो ध्यायतो प्रतिबोधवान् बहिरन्तः प्रकाशश्च संवृतात्मा नगा
त्मकः मुख्या नगा यतश्चोक्ता मुख्या सर्गस्ततस्त्वयं तं दृष्ट्वासाधकं सर्गममन्यदपरं पुनः तस्याभिध्याय
तः सर्गस्तिर्यक्स्रोतोऽभ्यवर्त्तत यस्मात्तिर्यक्प्रवृत्तश्च स तिर्यक्स्रोतस्ततः स्मृतः पश्वादयस्ते विख्या
तास्तमःप्रायाह्यवेदिनः उत्पथग्राहिणश्चैव ते ज्ञाने ज्ञानमानिनः अहंकृता अहंमाना अष्टाविंश पु.
द्विधात्मकाः अन्तःप्रकाशास्ते सर्वे आवृताश्च परस्परम् तमप्यसाधकं मत्वा ध्यायतोऽन्यस्ततोऽभवत् १११
ऊर्द्ध्वस्रोतस्तृतीयस्तु साधकोथ प्रवर्त्तते ते सुखप्रीतिबहुला बहिरन्तश्च नावृताः प्रकाशा बहिरन्त
श्चोर्द्ध्वस्रोतःसमुद्भवाः तुष्टात्मनस्तृतीयस्तु देवसर्गो हि स स्मृतः तस्मिन्सर्गेऽभवत्प्रीतिर्निष्पन्ने

ब्रह्मणस्तदा ततोन्यं स तदा दध्यौ साधकं सर्गमुत्तमं अथाभिध्यायतस्तस्य सत्याभिध्यायतस्ततः प्रा
दुर्बभौ तदाव्यक्तादर्वाक्स्रोतस्तु साधकाः यस्मादर्वाक् प्रवर्त्तन्ते ततोर्वाक्स्रोतसस्तु ते ते च प्रका
शबहुलास्तमोद्रिक्ता रजोधिकाः तस्मात्ते दुःखबहुला भूयो भूयश्च कारिणः प्रकाशा बहिरन्तश्च म
नुष्याः साधिकाश्च ते पञ्चमोऽनुग्रहः सर्गः स चतुर्द्धा व्यवस्थितः विपर्ययेण सिद्ध्या च शान्त्या तुष्ट्या
तथैव च निर्वृत्तं वर्त्तमानञ्च तेर्थं जानन्ति वै पुनः भूतादिकानां भूतानां स सर्गः षष्ठ उच्यते ते परिग्र
हिणः सर्वे संविभागरतास्तथा चोदनाश्चाप्यशीलाश्च ज्ञेया भूतादिकाश्च ते प्रथमो महतः सर्गो
विज्ञेयो ब्रह्मणस्तु सः तन्मात्राणां द्वितीयस्तु भूतसर्गः स उच्यते वैकारिकस्तृतीयस्तु सर्ग ऐन्द्रियकः
स्मृतः इत्येषः प्राकृतः सर्गः सम्भूतो बुद्धिपूर्वकः मुख्यसर्गश्चतुर्थस्तु मुख्या वै स्थावराः स्मृताः ति
र्यक्स्रोतस्तु यः प्रोक्तस्तिर्यग्योन्यः स पञ्चमः ततोर्द्ध्वस्रोतसां षष्ठो देवसर्गस्तु सम्मृतः ततोर्वा
क्स्रोतसां सर्गः सप्तमः स तु मानुषः अष्टमोऽनुग्रहः सर्गः सात्विकस्तामसश्च यः पञ्चैते वैकृताः

मांक॰ सर्गाः प्राकृतास्तु त्रयः स्मृताः प्राकृतो वैकृतश्चैव कौमारो नवमः स्मृतः इत्येते वै समाख्याता नवस
११२ र्गाः प्रजापतेः प्राकृता वैकृताश्चैव किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ० ॥ इति मार्कंडेयपुराणे ॥ ०॥ क्रौष्टुकि
112 रुवाच समासात्कथिता सृष्टिर्न्वेसम्यक्त्वया मम देवादीनां भवं ब्रह्मन्विस्तरात्त्वं ब्रवीहि मे मार्कं
डेय उवाच कुशलाकुशलैर्ब्रह्मन्भाविताः पूर्वकर्मभिः ख्यात्या तया ह्यनिर्मुक्ताः प्रलये ह्युपसंहृताः
देवाद्याः स्थावरान्ताश्च प्रजा ब्रह्मंश्चतुर्विधाः ब्रह्मणः कुर्वतः सृष्टिं जज्ञिरे मानसास्तदा ततो देवासुरपि
तॄन्मानुषांश्च चतुष्टयं सिसृक्षुरम्भांस्येतानि स्वमात्मानमयूयुजत् युक्तात्मनस्तमोमात्रा उद्रिक्ता
भूत्प्रजापतेः सिसृक्षोर्जघनात्पूर्वमसुरा जज्ञिरे ततः उत्ससर्ज ततस्तां तु तमोमात्रात्मिकां तनुं साप पु॰
विद्धा तनुस्तेन सद्यो रात्रिरजायत अन्यां तनुमुपादाय सिसृक्षुः प्रीतिमानभूत् सत्वोद्रिक्तास्त
तो देवाः मुखतस्तस्य जज्ञिरे उत्ससर्ज च भूतेशस्तन्वन्तामप्यसौ विभुः सा चापविद्धा दिवसः सत्वप्रायम ११२
जायत सत्वमात्रात्मिकाभवत्ततोन्यां जगृहे तनुं पितृवन्मन्यमानस्य पितरस्तस्य जज्ञिरे उत्सृष्टापि

हृत्नुत्ससर्जेतन्वनामपि स प्रभुः सा चोत्सृष्टाभवत्सन्ध्या दिननक्तान्तरस्थिता रजोमात्रात्मिकामन्यान
नुं भेजेथ स प्रभुः ततो मनुष्याः सम्भूताः रजोमात्रसमुद्भवा दृष्ट्वा मनुष्यान्सविटुरूपान्ससर्ज तनुं ता
ज्योत्स्ना समभवत्सा च नक्तान्ते दृमुखे तया इत्येतास्तनवस्तस्य देवदेवस्य धीमतः ख्याता रात्र्यहनीं
व सन्ध्या ज्योत्स्ना च वै द्विजः ज्योत्स्ना सन्ध्या तथैवाहः सत्वमात्रात्मकं त्रयं तमोमात्रात्मिका रात्रिः सा वै
तस्मात्रियामिका तस्माद्देवा दिवा रात्र्या रक्षुराश्च बलान्विताः ज्योत्स्नागमे च मनुजाः सन्ध्यायां मनुजास्त
था भवन्ति बलिनोऽदृष्टाविपक्षाणां न संशयः तद्वि पर्य्ययमासाद्य प्रयान्ति च विपर्य्ययं ज्योत्स्ना रात्र्य
हनी सन्ध्या चत्वार्य्येतानि वै प्रभो ब्रह्मणस्तु शरीराणि त्रिगुणोपाश्रितानि तु चत्वार्य्येतान्यथोत्पाद्य त
नुमन्यां तु प्रजापतिः रजस्तमोमयीं रात्रौ जगृहे क्षुत्तृडन्वितः तदान्धकारे क्षुत्क्षामान सृज भगवा
नजः विरूपान्श्मश्रुला मन्ध्या मावधावंश्च तां तनुं रक्षाम इति तेभ्यो ये प्रोचुस्ते तु राक्षसाः खादा
म इति ये चोचुस्ते यक्षा यक्षणाद्द्विजः तान्दृष्ट्वा ह्यप्रियेणास्य केशाः शीर्य्यन्त वेधसः समारोहणहीना

मा.क. अशिरस्याद्भ्रस्याक्रान्ते सर्पाः शार्त्तेऽभवन् सर्पाद्धीनत्वादहयः स्मृतः सर्पान् दृष्ट्वा ततः क्रुद्धः क्रोधात्मा
११३ नो विनिर्ममे वर्णेन कपिशेनोग्रास्ते भूताः पिशिताशिनः ध्यायतो गां ततस्तस्य गन्धर्वा जज्ञिरे सुताः पिब
न्तो जज्ञिरे वाचं गन्धर्वास्तेन ते स्मृताः अष्टास्वेतासु सृष्टासु देवयोनिषु स प्रभुः ततः स्वच्छन्दतोन्याया
113 नि रयांसि वयसोऽसृजत् मुखतोजाः ससर्जाथ वक्षसश्चावयोऽसृजत् गावश्चैवोदराद्ब्रह्मा पार्श्वाद्या
श्च विनिर्ममे पद्भ्यां चाश्वान् समातङ्गान् रासभान् गवयान् मृगान् उष्ट्रानश्वतरांश्चैव नानारूपाश्च जातयः औ
षध्यः फलमूलानि रोमभ्यस्तस्य जज्ञिरे एवं पश्वोषधीः सृष्ट्वा अयुञ्जत्सोध्वरे विभुः तस्मादादौ तु कल्प
स्य त्रेतायुगमुखे तदा गौरजः पुरुषो मेषो अश्वाश्वतरगर्द्दभाः एतान् ग्राम्यान् पशूनाहुरारन्यांश्च पु०
निबोध मे श्वापदं द्विखुरं हस्ती वानराः पक्षिपञ्चमाः औदकाः पशवः षष्ठः सप्तमास्तु शरीसृपाः ११३
गायत्रीश्च ऋचश्चैव त्रिवृत्साम रथन्तरम् अग्निष्टोमञ्च यज्ञानां निर्ममे प्रथमान्मुखात् यजूंषि
त्रैष्टुभं छन्दः स्तोमं पञ्चदशं तथा बृहत्साम तथोक्तञ्च दक्षिणादसृजन्मुखात् समानि जगती छन्द

स्तोमं पञ्चदशं तथा अग्निष्टोमञ्च यज्ञानां निर्ममे पश्चिमान्मुखात् एकविंशमथर्वाणमाप्तोर्यामाण
मेव च अनुष्टुभं सवैराजमुत्तरादसृजन्मुखात् विद्युतोशनिमेघांश्च रोहितेन्द्रधनूंषि च वयांसि च स
सर्जादौ कल्पस्य भगवान्विभुः उच्चावचानि भूतानि गात्रेभ्यस्तस्य जज्ञिरे सृष्ट्वा चतुष्टयं पूर्वं देवा
सुरपितॄन्प्रजाः ततोसृजत्स भूतानि स्थावराणि चराणि च यक्षान्पिशाचान्गन्धर्वान्तथैवाप्सरसां
गणान् नरकिन्नररक्षांसि वयः पशुमृगोरगान् अव्ययञ्च व्ययञ्चैव यदिदं स्थाणुजंगमम् तेषां ये या
नि कर्म्माणि प्राक्सृष्ट्यां प्रतिपेदिरे तान्येव ते प्रपद्यन्ते सृज्यमानाः पुनः पुनः हिंस्राहिंस्रे मृदुक्रू
रे धर्म्माधर्म्मे ऋतानृते तद्भाविताः प्रपद्यन्ते तस्मात्तत्तस्य रोचते इन्द्रियार्थेषु भूतेषु शरीरेषु च स प्रभुः
नानात्वं विनियोगञ्च धातैवं व्यसृजत्स्वयं नाम रूपञ्च भूतानां कृत्यानाञ्च प्रपञ्चनं वेदशब्देभ्य ए
वादौ देवादीनाञ्चकार सः ऋषीणां नामधेयानि यथा वेदेषु सृष्टयः शर्वर्यान्ते प्रसूतानामन्येषा
ञ्च ददाति सः यथर्त्तुष्वृतुलिंगानि नानारूपाणि पर्यये दृश्यन्ते तानि तान्येव तथा भावा युगादिषु

मां०क० एवंविधाः सृष्टयस्तु ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः शर्वर्यन्ते प्रबुद्धस्य कल्पे कल्पे भवन्ति वै ॥ ० ॥ इति मार्कंडेय
११८ पुराणे ॥ ० ॥ क्रोष्टुकिरुवाच अर्वाक्स्रोतस्तु कथितो भवता यस्तु मानुषः ब्रह्मन्विस्तरतो ब्रूहि ब्रह्मा
तमसृजद्यथा यथा च वर्णानसृजद्यद्गुणांश्च महामते यच्च तेषां स्मृतं कर्म विप्रादीनां वदस्व तत् ॥
115 मार्कंडेय उवाच ब्रह्मणः सृजतः पूर्वं सत्याभिध्यायिनस्तथा मिथुनानां सहस्रन्तु मुखात्सोऽभवन्मुने
जनास्ते ह्युपपद्यन्ते सत्त्वोद्रिक्ताः सुचेतसः सहस्रमन्यद्वक्षस्तो मिथुनानां ससर्ज ह ते सर्वे रजसोद्रिक्ताः
शुष्मिणश्चाप्यमर्षिणः सृष्ट्वान्यत्सहस्रन्तु द्वन्द्वानामूरुतः पुनः रजस्तमोभ्यामुद्रिक्ता ईहाशीला
स्तु ते स्मृताः पद्भ्यां सहस्रमन्यच्च मिथुनानां ससर्ज ह उद्रिक्तास्तमसा सर्वे निःश्रीका ह्यल्पचेतसः त पु०
तः संहृष्यमाणास्ते द्वन्द्वोत्पन्नास्तु देहिनः अन्योन्यहृच्छयाविष्टा मैथुनायोपचक्रमुः ततः प्रभृति क ११८
ल्पेऽस्मिन् मैथुनोत्पत्तिरुच्यते मासि मास्यार्तवं यत्तु न तदासीत्तु योषिताम् तस्मात्तदा न सुषुवुः
सेवितैरपि मैथुनैः आयुषोऽन्ते प्रसूयन्ते मिथुनान्येव ताः सकृत् कुलकाः कुलिकाश्चैव उत्पद्यन्ते

त्म मृषितां ततः प्रभृतिकल्पेस्मिन्मिथुनानां हि संभवः ध्यातेतु मनसा तासां प्रजानां जायते सकृत् शब्दा
दिविषयः शुद्धः प्रत्येकं पंचलक्षणः इत्येवं मानसी सृष्टिः भूतपूर्वा प्रजापतेः तस्यांवयस्यानुरायेसंभू
ताधैरिदं पूरितंजगत् सरितः समुद्रांश्च सेवन्ते पर्वतानपि तात्सदात्यल्पशीतोष्णा युगे तस्मिंश्च
रन्तिवै तत्पृथ्वीस्वाभाविकी प्राप्ताविषयेषु महामते नतासां प्रतिघातोस्ति नद्वंद्वो नापि मत्सरः प
र्वतोदधिसेविन्यो ह्यनिकेताश्रसर्वतः ताविनिकामचारिण्यो नित्यं मुदितमानसाः पिशाचोरगरक्षां
सितथामत्सरिणोजनाः पशवः पृशवश्चैव नतदासन्सरीसृपाः ननारकाश्चंडजा वृतेह्यधर्म
प्रसूतयः नमूलफलपुष्पाणि नार्तवा ऋतवोनच सर्वकालं सुखः कालो नात्यर्थं धर्मशीलता
कालेनगच्छतातेषां चित्रा सिद्धिरजायत ततः श्वेतेषां पूर्वाह्ने मध्याह्ने चविरतास्ता पुनस्तथेच्छ
तां तृप्तिरनायासाद्भवन्तदा गच्छतां च तदायासो मनसः समजायत अपां सौक्ष्म्यान्नतस्तासां सि
द्धिर्नाम्नामनसोनसा समजायत वैवान्या सर्वकामप्रदायिनी असंस्कार्यैः शरीरैस्तु प्रजास्ताः

५

मां॰कं॰ स्थिरयौवनाः तासांविनातुसंकल्पंजायन्तेमिथुनात्प्रजाः समंजन्मचरूपञ्चम्रियन्तेचैवताःसमं

११५ अनिच्छाद्वेषसंयुक्तावर्त्तन्तेतुपरस्परं तुल्यरूपायुषःसर्वा अधमोत्तमतांविना चत्वारितुसह

स्राणिवर्षाणांमानुषाणितु आयुःप्रमाणंजीवन्ति नचक्लेशाद्विपत्तयः क्वचित्क्वचित्पुनःसाभू

115 त्क्षितिर्भाग्येनसर्वतः कालेनगच्छतानाशमुपयान्तियथाप्रजाः तथाताःक्रमशोनाशंजग्मुःस

र्वत्रसिद्धये तासुसर्वासुनष्टासुनभसःप्रच्युतालताः प्रायशःकल्पवृक्षास्तेसंभूतागृहसंज्ञिताः सर्व

प्रत्युपभोगश्चतासांतेभ्यःप्रजायते वर्त्तयन्तेस्मतेभ्यस्तास्त्रेतायुगमुखेतदा ततःकालेनवैतासा

मामाकस्मिकोभवत् मासिमास्यार्त्तवोत्पत्त्यागर्भोत्पत्तिःपुनःपुनः रागोत्पत्त्याततस्तासांवृक्षास्तेगृ पु॰

हसंज्ञिताः प्राणेश्वरपरेशान्तयेन्तः शाखामहीरुहाः वस्त्राणिचप्रसूयन्तेफलेस्वाभरणानि

[illegible]तेष्वेवजायन्तेतेषांगन्धवर्णरसान्वितं अमाक्षिकंमहावीर्य्यंपुटकेपुटकेमधु तेनतावर्त्तय ११५

न्तिस्ममुखेत्रेतायुगस्यवै ततःकालान्तरेणैवपुनर्लोभान्विताःस्तताः वृक्षांस्तान्पर्य्यगृह्णन्तुमम

त्वाविष्टचेतसः। नेशुस्ते नापचारेण तेपि तासां महीरुहाः। ततो द्वन्द्वान्यजायन्त शीतोष्णक्षुत्सुखानि
वै तास्तद्द्वन्द्वोपघातार्थं चक्रुः पूर्वं पुराणि तु मरुधन्वसु दुर्गेषु पर्वतेषु दरीषु च संश्रयन्ति च दु
र्गाणि धान्वं पार्वतमौदकम्। कृत्रिमञ्च तथा दुर्गं मित्वा मित्वात्मनोंगुलैः। मानार्थानि प्रमाणानि ता
न्यपूर्वं प्रचक्रिरे परमाणुः परं सूक्ष्मं त्रसरेणुर्महीरजः। बालाग्रश्चैव लिक्षा च यूका चाथ यवोद
रम्। एकादशगुणान्येषां वयमध्यन्तथांगुलं छडंगुलं वयनञ्च विमुष्टिर्द्विगुणं स्मृतं द्विवितस्तिस्त
था हस्तो ब्राह्मतीर्थादिवेष्टनः। चतुर्हस्तो धनुर्दण्डो नालिकायुगमेव च धनुर्णां द्विसहस्रे तु गव्यूति
स्तच्चतुर्गुणं प्रोक्तं योजनं प्राज्ञैः संख्यानार्थमिदं परं चतुर्णामथ दुर्गाणां समुत्थानि त्रीणि तु चतु
र्थं कृत्रिमं दुर्गं तस्य कुर्युस्ततस्ततः पुरश्च खेटकश्चैव तद्वद्द्रोणीमुखं द्विज शाखानगरकञ्चापि
तथा कार्वटिकं त्रिमी ग्रामं सघोषविन्यासं तथावारसथान पृथक् सोत्सेधवप्रप्राकारं सर्वतः
खातकाष्ठं योजनार्धार्धविष्कम्भमष्टभागोत्तरं पुरम्। प्रागुदक्प्लवनं शस्तं शुद्धवंशबहिर्गमं

मा०क०
११६
116

तदर्द्धेन तथा खेटं तदर्द्धेन च कर्वटं न्यूनं द्रोणीमुखं तस्मादुपभोगेन चोच्यते प्राकारपरिखाहीनं पु
रं धर्म्मं वदन्त्यते शाखानगरकश्चान्य मंत्रिसामंतभुक्तिमत् तथा शूद्रजनप्रायास्वसमृद्धक्षीव
ला क्षेत्रोपभोगभूम्मध्ये वसति ग्रामसंज्ञिता अन्यस्मान्नगरादेषां कार्य्यमुद्दिश्य मानवैः क्रियते
वसतिः सा वै विज्ञेया वसतिर्न्वैरैः दुष्टप्रायो विना क्षेत्रैः परभूमिचरो बली ग्रामएवत्रिमीभूत्यो राज
वल्लभसंश्रयः शकटारूढभांडैश्च गोपालैर्वेपनं विना गोसमृद्धस्तथा घोषो यत्रेच्छाभूमिकेतनः ए
वं ते नगरादींस्तु कृत्वावासाथमात्मनः निकेतनानि द्वन्द्वानां चक्रुर्वारसथाय वै गृहाकारा यथा
पूर्वं तेषामासन्महीरुहाः तथा संस्मृत्य संस्मृत्य चक्रुर्वेश्मानि ताः प्रजाः वृक्षस्यैवं गताः शाखाम पु०
थैवत्र्यापरा गता नताश्चैवोन्नताश्चैव तद्वच्छाखा प्रचक्रिरे याः शाखाः कल्पवृक्षाणां पूर्वमासन्द्वि ११६
जोत्तमः ताएव शाखा गेहानां शालार्थं तेन ताः स्मृताः कृत्वा कृत्वोपघातं ते वार्तोपायमचिन्तय
न् नष्टेषु मधुना सार्द्धं कल्पवृक्षेषु शेषतः विषादव्याकुलास्ता वै प्रजास्तृष्णाक्षुधार्दिताः ततः प्रा

द्रवेभ्यस्तासांसिद्धिस्त्रेतामुखेतदा वार्त्तार्थंसाधिताह्यन्यावृष्टिस्तासांनिकामतः तासांवृष्ट्युदकानी
हृधानिनिम्नगतानिवै वृष्ट्यानुवर्त्तेरभवन्स्रोतःखातानिनिम्नगाः येपुरस्तादपांस्तोकाआपन्ना
पृथिवीतले अपांभूमेश्चसंयोगादोषध्यस्तास्तदाभवन् अफालकृष्टाश्चानुप्ताग्राम्यारण्याश्चतुर्द
श ऋतुपुष्पफलाश्चैववृक्षागुल्माश्चजज्ञिरे प्रादुर्भावस्त्रेतायामाद्योयमोषधस्यतु तेनौषधेन
वर्त्तन्तेप्रजास्त्रेतायुगेमुने रागलोभसमासाद्यप्रजाश्चाकस्मिकौतदा ततस्तापर्यगृह्णन्तनदीक्षे
त्राणिपर्वतान् वृक्षगुल्मौषधीश्चैवमात्सर्य्येर्ष्यायथाबलं तेनदोषेनतानेशुरोषध्योमिषमीशतां
द्विजः अग्रसद्भूर्युगबलात्तदौषध्योमहामते प्रणष्टासुप्रणष्टासुविभ्रान्तिस्तापुनःप्रजाः ब्रह्मा
णंशरणंजग्मुःक्षुधार्त्तापरमेष्ठिनं सचापितत्वतोज्ञात्वातदाग्रस्तांवसुन्धरां वत्संकृत्वासु
मेरुंदुदोहभगवान्विभुः दुग्धेयंगौस्तदातेनसस्यानिपृथिवीमुने जज्ञिरेतानिबीजानिग्रा
म्यारण्यास्ततःपुनः ओषध्यफलपाकान्ताःसप्तदशस्मृताः व्रीहयश्चयवाश्चैवगोधूमाश्चणा

मा०क० वस्तिलाः प्रियंगवो ह्युदाराश्च कोरदूषाः सचीनकाः माषा मुद्गा मसूराश्च निष्पावाः सकुलत्थकाः आ
११७ 117 ढक्यश्चनकाश्चैव सणसप्तदशास्मृताः इत्येता ओषधीनान्तु ग्राम्याणां जातयः पुरं ओषध्यो यज्ञियाश्चै
व ग्राम्यारण्याश्चतुर्द्दश व्रीहयश्च यवाश्चैव गोधूमा यणावस्तिलाः प्रियंगुसप्तमा ह्येते अष्टमाश्च
कुलत्थकाः श्यामाकाकंगुनीवाराः यर्त्तिकाः सगवेधुकाः कुरुविन्दा मर्कटकास्तथा वेणुयवाश्च
ये ग्राम्यारण्याः स्मृता ह्येता ओषध्यस्तु चतुर्द्दशः यदाप्रसृष्टा ओषध्यो न पुरोहन्तिताः पुनः ततः स
तासां प्रीत्यर्थं वाह्योपायेश्चकारह ब्रह्मास्वयस्तु भगवान् हस्तसिद्धिञ्च कर्मजां ततः प्रभृत्यथो
षध्यः कृष्टपच्यास्तु जग्यिरे संसिद्धायान्तु वार्त्तायां ततस्तासां स्वयंप्रभुः मर्यादां स्थापयामा पु०
स यथान्यायन्तथा गुणं वर्णाणामाश्रमानाञ्च धर्माधर्मभृतांवर लोकाश्च सर्ववर्णानां ध ११७
र्मानुष्ठायिनां सतां प्राजापत्यं ब्राह्मणानां स्मृतं स्थानं क्रियावतां स्थानमैन्द्रं क्षत्रियाणां संग्रा
मेष्वपलायिनां वैश्यानां मारुतं स्थानं स्वधर्ममनुवर्त्तिनां गान्धर्वं शूद्रजातीनां परिचर्यानु

वर्त्तिनां अष्टाशीतिसहस्राणि मुनीनां मूर्द्धरेतसां ऋतं तेषां तु यत्स्थानं तदेव गुरुवासिनां सप्तर्षी
णान्तु यत्स्थानं स्मृतं तत्त्वै वनौकसां प्रजापत्यं गृहस्थानां न्यासीनां ब्रह्मणः स्मृतम् योगिनाममृतं स्थान
मिति वै स्थानकल्पना ॥ ० ॥ इति मार्कंडेयपुराणे ॥ ० ॥ मार्कंडेय उवाच ततोभिध्यायतस्तस्य
जज्ञिरे मानसीप्रजा तच्छरीरसमुत्पन्नैः कार्यैस्तैः करणैः सह क्षेत्रज्ञाः समवर्त्तन्त गात्रेभ्यस्तस्य धी
मतः ते सर्वे समवर्त्तन्त ये मया प्रागुदाहृता देवाद्याः स्थावरान्तास्त्रैगुण्यविषयास्थिताः एवं भूतानि
सृष्टानि स्थावराणि चराणि च यदास्य ताः प्रजाः सर्वा न व्यवर्द्धन्त धीमतः अथान्यान्मानसान्पुत्रान्स
दृशानात्मनोसृजत् भृगुं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुमंगिरसं तथा मरीचिं दक्षमत्रिं च वसिष्ठं चैव मानसा
न् नव ब्रह्माण इत्येते पुराणे निश्चयं गताः ततोसृजत्पुनर्ब्रह्मा रुद्रं क्रोधात्मसंभवम् सङ्कल्प
ञ्चैव धर्मञ्च पूर्वेषामपि पूर्वजं सनन्दनाद्या ये च पूर्वं सृष्टास्स्वयंभुवा न ते लोकेषु सज्जन्ति निरपे
क्षाः समाहिताः सर्वे तेनागतज्ञाना वीतरागा विमत्सराः तेष्वेवं निरपेक्षेषु लोकसृष्टौ महात्मनः

मा०कु० ब्रह्मणोभून्महाक्रोधस्तत्रोत्पन्नोर्कसन्निभः अर्द्धनारीनरवपुः प्रचण्डोतिशरीरवान् विभजात्मानमि
११८ त्युक्त्वातं ब्रह्मान्तर्द्दधे ततः सचोक्तो वै पृथक् स्त्रीत्वं पुरुषत्वं तथाकरोत् बिभेद पुरुषत्वञ्च दशधा चैकधा
तु सः सौम्यासौम्यैस्तथाशान्तैः पुंस्त्वं स्त्रीत्वञ्च स प्रभुः बिभेद बहुधा देवः स्वरूपैरसितैः सितैः ततो ब्रह्मा
त्मसम्भूतं पूर्वं स्वायम्भुवं प्रभुः आत्मानः सदृशं कृत्वा प्राजापत्ये मनुं द्विज समरूपश्च तां नारीं तपो निर्द्धु
तकल्मषं स्वायम्भुवो मनुर्द्देवः पत्नीत्वे जगृहे विभुः तस्माच्च पुरुषात्पुत्रौ शतरूपा व्यजायत प्रियव्रतोत्ता
नपादौ प्रख्यातावात्मकर्म्मभिः कन्ये द्वे च तथाकूतिं प्रसूतिञ्च ततः पिता ददौ प्रसूतिं दक्षाय तथाकूतिं
रुचेः पुरा प्रजापतिः स जग्राह तयोर्जज्ञे सदक्षिणः पुत्रो यज्ञो महाभागो दाम्पत्ये मिथुनं ततः यज्ञस्य पु०
दक्षिणायान्तु पुत्रा द्वादश जज्ञिरे यामइति समाख्याता देवाः स्वायम्भुवेऽन्तरे तस्य पुत्रास्तु यज्ञस्य ११८
दक्षिणायां सुतास्सुराः प्रसूत्याञ्च तथा दक्षश्चतस्रो विंशतिस्तथा ससर्ज कन्यास्तासान्तु सम्यङ्नामा
नि मे शृणु श्रद्धा लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः पुष्टिर्मेधा तथा क्रिया बुद्धिर्लज्जा वपुः शान्तिः सिद्धिः कीर्त्तिश्च

दशी पत्न्यर्थे प्रतिजग्राह धर्म्मो दाक्षायणीः प्रभुः ताभ्यः शिष्टा यवीयस्य एकादश सुलोचनाः ख्यातिः स
त्यथ सम्भूतिः स्मृतिः प्रीतिस्तथा क्षमा सन्नतिश्चानसूया चोर्ज्जा स्वाहा सुधा तथा भृगुर्भवो मरीचिश्च
तथा चैवांगिरा मुनिः पुलस्त्यः पुलहश्चैव क्रतुश्चर्षिवरस्तथा अत्रिर्वसिष्ठो वह्निश्च पितरश्च यथा
क्रमम् ख्यात्याद्या जगृहुः कन्या मुनयो मुनिसत्तम श्रद्धा कामं श्रीश्च दर्प्पं नियमं धृतिरात्मजम् स
न्तोषश्च तथा तुष्टिर्लोभं पुष्टिरसूयत मेधा श्रुतं क्रिया दण्डं नयं विनयमेव च बोधं बुद्धिस्तथा लज्जा विन
यं वपुरात्मजं व्यवसायं प्रजज्ञे वै क्षेमं शान्तिरजायत सुखं सिद्धिर्यशः कीर्त्तिरित्येते धर्म्मसूनवः कामा
द्रतिः सुतं हर्षं धर्म्मपौत्रमसूयत हिंसा भार्या त्वधर्म्मस्य ततो जज्ञे तथानृतम् कन्या च निकृतिस्ताभ्यां सुतौ
द्वौ नरकमन्वयम् माया च वेदना चैव मिथुनं द्वन्द्वमेतयोः तयोर्ज्जज्ञेऽथ वै माया मृत्युं भूतापहारिणं वे
दना च सुतं चापि दुःखं जज्ञेऽथ रौरवात् मृत्योर्व्याधिजराशोकतृष्णाक्रोधाश्च जज्ञिरे दुःखातुराः स्मृ
ताश्चैते सर्वे चाधर्म्मलक्षणाः नैषां भार्यास्ति पुत्रो वा सर्वे ते ह्यूर्द्धरेतसः निर्ऋतिश्च तथा चान्या मृत्योः

मा॰कं॰ मार्य्याभवन्मुनेः अलक्ष्मीर्न्नाम तस्याश्च मृत्योः पुत्राश्च षोडश अलक्ष्मीपुत्रकाश्चैते मृत्योरादेशकारिणः वि
११९ नाशकालेषु नरान्भजन्ते शृणुष्व तान् इन्द्रियेषु दशस्वेते तथा मनसि च स्थिताः स्वे स्वे नरं स्वविषयं वापि
119 विषये योजयन्ति हि तथेन्द्रियाणि चाक्रम्य रागक्रोधादिभिर्न्नरान् योजयन्ति यथा हानिं यान्त्यधर्म्मा
दिभिर्द्विज विनाशाय नरस्त्रीणां यतन्ते मोहसंस्थिताः तथैवान्यो गृहे पुंसां दुःसहो नाम संस्थितः क्षुत्
क्षामोऽधोमुखो नग्नश्चीरी काकसमस्वनः सर्वान् खादितुं सृष्टो ब्रह्मणो तमसो निधिः दंष्ट्राकरालमत्यु
ग्रं विवृतास्यं सुभैरवम् तमत्तुकाममाहेदं ब्रह्मा लोकपितामहः सर्वब्रह्ममयः शुद्धः कारणं जगतो
व्ययः ब्रह्मोवाच नात्तव्यं भोजनादिदं जहि कोपं शमं व्रज त्यजैनां तामसीं वृत्तिं अपास्य रजसः कलाम् दुः
सहउवाच क्षुत्क्षामोऽस्मि जगन्नाथ पिपासुश्चास्मि दुर्बलः कथं तृप्तिर्म्मया नाथ भवेयं बलवान्कथं क पु॰
श्चाश्रयो मम स्याद्धि वसेयं यत्र निर्वृतः ब्रह्मोवाच तवाश्रयो गृहं पुंसां जनश्चाधार्म्मिको बलं पुष्टिं नि ११९
त्यक्रियाहान्यात्पुंसां वत्स गमिष्यसि नृतापटश्च ये वस्त्रमाहारश्चेददामि ते क्षतं कीटावपन्नश्च तथा

श्वभिर्नवेक्षितं भिन्नभांडगतं तद्वन्मुखवातोपशादितं उच्छिष्टापक्वमक्लिन्नमवलीढमसंस्कृतं भग्नासन
स्थितैर्युक्तमासन्दीगतमेव च विद्धिक्ष्युदकं संध्यायोश्च नृत्यवाद्यसुरोत्तमं उदक्यापहृतं भक्तमुदक्या
दृष्टमेव च यच्चोपहतं किंचिन्मनसोप्ययमथापि वा एतानि तु पुष्पार्थमनुमन्य ददामि ते अश्रद्धया
हुतं दत्तमस्नातेर्यदवज्ञाया वज्ञाभ्युपूर्वकं किंचिदनास्वीकृतमेव च त्यक्तमाविष्कृतं यच्च दत्तं च वा
निविस्मयात् दृष्ट्वा क्रुद्धेनैव दत्तं यच्च यज्ञस्य ददामि तत्फलम् यच्चैपोनर्भवः किंचित्करोत्यामुष्मिकं कर्म
यच्चपोनर्भवी योषित्पुत्रः सा वदत्यपि कन्याशुल्कोपधानाय समुपात्तधनाः क्रियाः तथैव यज्ञानपुत्रा
थ समस्ताः स्वक्रियाश्च याः यच्चाशुचिकृतं किंचिदधीतं यच्च समर्पयेत् तत्सर्वं तव कामश्च ददामि तव मिद्ध
ये गुर्विण्यभिगामे संध्यानित्यकार्य्यत्यतिक्रमे असच्छास्त्रक्रियालापदूषितेषु च यः सद् तवाभिभवसा
मर्थ्यं भविष्यति सदा नृषु पंक्तिभेदो वृथापाके पाकभेदः तथा कृते नित्यं च गृहकलहे भविता तव सथ
स्तव अपोष्यभारेण तथा वत्स गोजाविकादिके स्वसंध्याभ्युदिता गारे कालेद्दत्ते भर्य्यनृशाम् न

मा०क० द्यग्रहपीडासु त्रिविधोत्पातदर्शने अशान्तिकपरान्यन्नं नवशाभमितरिष्यति पृशोपवासिनो भद्यत्युत
१२० स्त्रीषु रतः सदा दुष्टासनोपकर्त्ता रोविडालव्रतिकाः शठाः अब्रह्मचारिणाधीतमभिमिज्याचारिदुष्टा
कृता तपोवने ग्रामभुजस्तथैवानिर्जितात्मनः ग्रामण्या क्षत्रियविशां शूद्राणां च स्वकर्मभिः परि
च्युतानां याविष्टा परलोकार्थमीप्सतां तस्याश्च याफलं सर्वं नन्ते पृष्ठस्तन्नविष्यति अन्यश्चातेप्रयच्छामि
पुष्पार्थं तत्त्विरोधभे भवतो वैश्वदेवान्ते नमोवारणापूर्वकं एतान् वेतिदास्यन्ति भवतो बलिमूर्जितं य:
संस्कारश्च विधिवच्छुतिरन्नम्भयावरि: अलोलुप्याजितस्त्रीकस्मादूदं प्रज्ञवर्जीय पूज्यन्ते दृश्यकव्याभ्यां पु०
देवताः पितरस्तथा यामघोतिथयश्चान्ये तद्दुर्गं यक्षवर्जय यत्र मैत्री गृहेवाल वृद्धयोषित्स्वरेषु च तथा
स्वजनेषु देषु गृहस्तन्नचापि वर्जेय योषितोभिरताय त्र नवहिर्गमनोत्सुकाः लज्जान्विता तथा गेहं यक्ष्मात १२०
त्परिवर्जेय वर्षः सम्यक्षं या ग्याप्ति शयनान्यासनानि च यस्मिन्न गेहे तद्यायक्ष्मस्तद्दर्ज्यं रचनात्तन्नम
यत्र कारुणिकानित्यं साधृक म्मराप्रवस्थिताः सामान्योपदेरैखाया प्यास्यजेथायक्ष्मात द्रूंहं यत्रासन

स्थानि ष्ठस्तु गुरुवृद्धद्विजातिषु नातिथ्यन्नि गृहन्नस्य वर्ज्यं यक्षं स्त्व यासदा नरुको शाकिनि द्वारं नविदंय
स्यं वेश्मनः भर्म्म भेदोथवा पुंसस्तच्छेदो भवन न्वते देवतापितृभृत्यानामतिथीनाञ्च वर्त्तनं यस्याविशिष्ट
नान्वेन पुंसस्तस्य गृहं त्यज सत्यवाकृपानृशंसा भाशीला नहिंस्रा नानुतापिनः पुरुषानीदृशान्त्रस्मन्नत्य
जयेचान्यसूयकाः भर्तृशुश्रूषणीयुक्ता भसस्त्रीसंगवर्जिताम् कुटुम्बभर्तृशेषान्न पुष्टास न्यजयोषि
तम् यजनाध्ययनाभ्यासदानसक्तमतिस्तथा याजनाध्यापनादानकृतवृत्तिर्द्विजंत्यज दानाध्ययन
दानेषु सदोद्युक्तश्च यः सदा शस्त्रिधंत्यजसच्छुल्कशस्त्राजीवापुंवेतनां त्रिभिः पूर्वगुणैर्युक्तं पाशुपाल्यवणि
ज्ययोः कृषश्चागप्रवृत्तिस्त्वं त्यजवैश्यमकल्मषं दानेज्याद्विजशुश्रूषातत्परं यक्षसन्त्यज शूद्रञ्च ब्रह्मणादी
नांशुश्रूषा वृत्तिपोषणाम् श्रुतिस्मृत्यविरोधेन कृतकृत्यो गृहे गृही यत्र तत्र च तत्पत्नी तस्यैवानुगतानि
का यत्र पुत्रो गुरोः पूजां देवानाञ्च तथा पिता पत्नी च पत्युः कुरुते तत्रालक्ष्मीभयं कुतः यत्रानुलिप्तंम
न्ध्यासु गृहसम्भुस्स मुक्षितं कृतपुष्परशीं यक्ष न तत्र शक्नोषि रीक्षितुं भास्करादृष्टशय्यानि नित्याग्निशालि

मां०क० लानिच सूर्यावलोके दीपानि लक्ष्म्या गेहानि भाजनं यत्रोञ्छा चन्दनं वीणा आदर्शो मधुसर्पिषी विभाजना
१२१ म्नपा आशिता द्दृष्टं नभवाश्रयं यत्र कण्टकिनो वृक्षा यत्र निष्पारवल्लरी भार्या पुनर्भूर्वल्मीकस्तद्युक्तं तव म
न्दिरम् यस्मिन् गृहे नराः पञ्चस्त्रीत्रयं तावतीश्वगाः अन्धकारोथ नाग्निश्च तद्गृहं वसतिस्तव एकच्छाग
121 द्विवाले यत्रिगवं पञ्चमाहिषं षडश्वं सप्तमातंगं गृहं यस्माच्छु शोषय कुन्दानदात्रपिटकं तत्वस्थाल्या
दिभाजनं यत्र तत्रैव विक्षिप्तानि जवद्भ्युः प्रतिश्रयम् मुसलोदूखलं स्त्रीणामास्यात तद्वदुदुम्बरे अपुद्धरे
मन्त्रणाश्च यत्रैतदुपकृन्तव लंघ्यन्ते यत्र धान्यानि पक्वापक्वानि वेश्मनि तद्वच्छस्त्राणि तद्गृहं यथेष्टं
चरत्व सह स्थालीपिधाने यत्राग्निर्दत्तो दर्वीफलेन वा गृहे तत्र त्वरिष्टा नाम शेषाणां समाश्रयः मा पु०
नुषास्थि गृहे यत्र अहोरात्रं मृतास्थितः तत्र यस्य भवावासस्तथैव यच्छरवशी अदत्ते भुञ्जते येवैव १२१
श्वाः पिंडे तथोदके सपिंडा न सोदकाश्चैव त्वं कालेन तान्वराङ्गज यत्र पद्ममहापद्मौ सुरभिर्मोदका
शिनी वृषभैरावतौ यत्र कल्याणेन तद्गृहं त्यज अशस्त्रादेवता यत्र सशस्त्राश्चादरं विना कल्याणेन मनु

जैस्ख्यीस्तत्परित्यज मन्दिरम्‌ पौरजानपदा यत्र ब्राह्मासिद्धमहोत्सवाः क्रियान्ते पूर्वं वगेहे न त्वं तस्य गृ
हेस्त्वर. सूर्पवातघटाम्भोभिः स्नानवस्त्राम्बुविप्रुषैः नखकोणाग्रसलिले स्नानयाद्भिहतं नच शाम्भू देशा
चारान्नू समयान्नू जातिधर्म्मान्नू जपो होमं मंगलं देवतेज्याः सम्यक्कुर्वं विविधान्नू लोकवादान्नू पुंश्चात्व
या कुर्वतां मास्तु संगः इत्युक्ता दुःसहं ब्रह्मा तत्रैवान्तरधीयत चकार शासनं सोपि तत्र पंकजजन्मनः
॥ ० ॥ इति मार्कंडेयपुराणे ॥ ० ॥ मार्कंडेय उवाच दुःसहस्याभवद्भार्या निर्माष्टिर्नाम नामतः जाता
कालेस्तु पाप्मायामृतौ चंडालदर्शनात्‌ तयोरपत्यान्यभवन्नू जगद्व्यापीनि षोडश अष्टौ कुमाराः कन्या
चतथाष्टा रतिभीषणाः दन्ताकृष्टिस्तथोक्तिश्च परिवर्त्तस्तथापरः अंगध्रुक्शकुनिश्चैव गंडप्रान्तरतिस्त
था गर्भहा सस्यहा चान्यः कुमारास्तनयास्तयोः कन्याश्चान्यास्तथैवाष्टौ तासां नामानि मे शृणु नि
योजिका च प्रथमा तयोरन्या विरोधिनी स्वयंहारकरी चैव भ्रामणी ऋतुहारिणी स्मृतिबीजहरे चा
न्ये तयोः कन्येतिदारुणे विद्वेषणप्रथमप्रोक्ता भ्रुकुटीकुटिलानना एतासां कर्म वक्ष्यामि दोषप्र

मा.कं० अमनस्तूयत् अष्टानामस्य कुमाराणां कथयतां द्विजसत्तम दन्ताहृष्टिप्रसूतानां बालानां दशनास्थितः करो
१२२ ति संहर्षमतितीक्ष्णं दुःसहागमं तस्योपशमनं कार्यं सुगन्धसितसर्षपैः शयनस्योपरिक्षिप्तैर्मोषं
स्तु दशनोपरि सौवर्चलौषधीस्नानात्तथा सच्छास्त्रकीर्तनात् उष्ट्रकण्टकखड्गादिद्योभशस्त्राववधा
122 रयेत् तिष्ठत्यन्यः कुमारस्तु तथान्वित्युषकुष्टुवन् शुभाशुभे ट्रशातु युक्तेतथोक्तिस्सर्वं नान्यथा तस्मा
द्दृष्टं मंगल्यं वक्तव्यं पण्डितैः सदा दुष्टेषु तेषु शब्देषु कीर्तनीयो जनार्दनः चराचरगुरुर्ब्रह्मा याचास्य
कुलदेवता अन्यगर्भेपरान् गर्भानस्वदैवपरिवर्त्तयन् रतिमाप्नोति बाकश्चविवशोरन्यदैवयन् पारि
वर्त्तकसंज्ञोयं तस्यापि सितशर्षपैः वचोग्रमंत्रेजप्याद्भरक्षां कुर्वीत तत्क्वचित् अन्यस्त्वानिलवन्नूनां पु०
मर्भस्थस्फुरणादितं शुभाशुभं समाचष्टे दृष्टस्तस्यागताडनं काकादिपक्षसंस्थोन्यः स्वाप्येशाकग
तोपिवा शुभाशुभस्य कुशलः कुमारोन्याब्रवीतिवै तत्रापिदृष्टैर्धोत्क्षेपप्रारम्भत्याग एव च शुभंद्धत १२२
तरं कार्यमिति प्राह प्रजापतिः गंडान्तेषु स्थितस्त्वान्ये मूहूर्त्तार्द्धं द्विजोत्तम सर्वारम्भान् कुमारोत्ति

सुखुताश्चन्नसूयतां विप्रोक्तादेवताक्तन्या मूलोत्खातेनराछ्विज गोनशषपसतस्नानेनक्षत्रग्रहपूज
नैः पुनश्चधर्म्मोपनिषेः कारणैः शस्तदर्शनैः श्रवणयाजन्मनश्च प्रशमं यातिगंडवान् गर्ह्नैस्त्रीणांतथा
न्यस्कृकललाशीसुदारुणाः तस्यापिरक्षांकुर्वीतजीर्णोपानद्विधारणात् वृथापसव्यगमनात् चंडाल
स्पप्रवेशनात् वह्निवलिप्रदानाच्च सोमाम्बुपरिकीर्त्तनात् परदारपरद्रव्यहरणादिषुमानवान् नियो
जयन्ति वै चान्याकन्यासाचनियोजिका तस्याः पवित्रपतनात् क्रोधलोभाभिवर्ज्जनात् नियोजयतिमाम
वेत्यवशेधाच्चवर्ज्जनात् आक्रुष्टोन्येनमन्येतताडितोवानियोजिका नियोजयत्येनमितिनगच्छेत्तद्वशं
वुधः परदारादिसंसर्ज्जेचित्तमात्मानमेवच नियोजयत्यवशामामिति प्राज्ञोविचिन्तयेत् विरोधंकुरुते
चान्यादम्पत्योः प्रीयमानयोः बन्धूनांसुहृदांपित्रोः पुत्रैः साराणिकेश्चया विरोधिनीसातत्रक्षांकुर्वीत
वलिकर्म्मणा तथातिवादसहनाच्छास्त्राचारनिषेवणेन धान्यंखलाद्धृत्वा द्वोक्षात्पयः सर्पिस्तथाप
रासमृद्धिर्वृद्धिमद्द्यादपहन्तिचकन्यका सात्स्वयंहारिकेत्युक्ता सदानश्यानतत्परा महानसादद्धं

मो॰क॰ सिद्धमन्नागारास्थितं तथा परिविष्यमानश्च मदाशार्ङ्गे मुक्तश्च भुञ्जतां तच्छेषाणां मनुष्याणां हरन्यथ
१२३ शूद्रदर्दुरा कम्मा नागा रशालाभ्यः पि श्राद्धैर्हरन्तिद्विज गोरक्षीरं तेभ्यश्च पयः क्षीरादग्रं सद्वैवसाद
न्नाद्धृतं तिलान्तैलं स्वरागूरान्तथा स्वरं रागं कुसुम्भकादीनां कार्पासात्सूत्रमेव च सास्वर्णधान्याहिकाना
123 महरत्यविरतं द्विज कुर्याच्छिद्रविडिनां दुःखं रक्षार्थं कृत्रिमं स्त्रिया: रक्षांचैव गृहं लेप्यावर्ज्यो ह्यह्नुष्मता
तथा होमाग्निदेवताधूपभेषजाच परिक्रिया कार्या क्षीरादिभांडानामेवं तं त्रुटीणां स्मृतम् उद्वेगजन
यत्यन्यास्यकस्यानतिर्वासिनः पुरुषास्तु याप्राक्ता भ्रामणीसास्तु कन्यका गम्यास्तु नु ह्ना कुर्वीत विधि
पै: छिन्नसर्पिष: आसने शयने चार्यो यस्यां ते सततमानव: त्रिनयश्च नर: पापा गामेषादृष्टचेतसा भ्रा पु॰
मयत्य सहृज्ज यथभुव: सक्तंश्च माधिना स्त्रीणां पुरुषहन्त्र्या प्रहृष्टत्रैयातु कन्यका अथापवृत्ति: सांग
यादेः सहीकृत दारिका कुर्वीत तीर्थदेवोक स्तुत्य पर्वत सानुषु नदीसंगमखातेषु स्नपनं तु स्पशा १२३
नये मंत्रविद्भूततत्त्वज्ञ: पर्वसूषमित्रद्विज चिकित्सा यो ध्यस्वविधिवै: स्वप्नदुःखैर्वैरोपधैः स्मृतिश्ची

पद्मरत्नध्या नृणां सास्मृतिहारिणी विविक्तदेशसेविता तस्याश्चोपशमो भवेत् वीजापहारिणी गन्धा
स्त्रीपुंसो रतिभीषणा मध्यान्ने भोजने स्नाने तस्याश्चोपशमो भवेत् अष्टमी दूषणी नामकन्यालोक
भयावहा याकरोति नवं दष्टं नरनारीमथापि या मधुक्षीरसमायुक्तान् शान्त्यर्थं होमयेत्तिलान्
कुर्वीत मित्रवन्त्यश्च तथेष्टितप्रशान्तये एतेषाञ्च कुमारीणां कन्यानाञ्च द्विजोत्तम अष्टत्रिंशदप
त्यानि तेषां नामानि मे शृणु दन्तकुष्टेव भूतकन्या विजन्मा वालहा तथा अवमस्ततदष्टोक्तिर्विजल्पातत्प्र
शान्तये तामेवचिन्तयत्प्राज्ञः प्रयतश्च गृही भवेत् कलहा कलही गेहे करोत्यविरतं नृणां कुटुम्बनाश
हेतुश्च तत्प्रशान्तिं निशामय दूर्वाङ्कुरान्मधुघृतक्षीराक्तान्वालिकर्मणा विधिं प्रजुहुयाच्चैवानले मंत्रस्य
कीर्तयेत् भूतानां मातृभिः सार्द्धं वालकानां तु शान्तये विद्यानामनपमाश्चैव संयम्य यमस्य च कृष्णाव
शिज्यू कालेच शान्तिं कुर्वन्तु मे सदा पूजितास्तु यथान्यायं तुष्टिं यच्छन्तु मे सदा कुष्माण्डाया तथा नाम्न
येचान्ये गणसंज्ञिताः महादेवप्रसादेन महेश्वरमतेन च सर्व एते नृणां नित्यं तुष्टिमापुरजानितै

मां.कं. दुष्टाः सर्वे निरस्यन्तु दृष्ट्वा तं त्वरनुष्ठितं महापातकजं सर्वं यच्चान्यद्विघ्नकारकं तेषामेव प्रसादेन विघ्ना
१२४ नश्यन्तु सर्वशः विवाहेषु च सर्वेषु वृद्धिकर्मसु चैव हि पुण्यानुष्ठानयोगेषु गुरुदेवार्चनेषु च जपय
ज्ञविधानेषु मठत्रेषु च चैत्यद्विश शरीरारोग्यभोग्येषु सुखदारधनेषु च वृद्धबालातुरे चैव शान्तिं कुर्व
124 न्तु मे सदा सोमाम्बुपास्तथाग्न्याधि सलिलाविनिलानिलौ तथोक्ते कालजिह्वाख्यः त्वुत्रस्थानुनिकेतनः स
र्पेषां वसनं संस्थानि साधूनि वाक्षते परिवर्तनसुतो दृष्ट्वा तु विरूपविकृतौ द्विजः तोवष्टह्याग्र परिखावप्राकारा
ग्नाधिसंस्पृजो शुचिराया परिवर्त्तो नो कुरुतः पादपादिषु क्रौष्टके परिवर्तन्त्यागर्त्त कासो यतोद्गतः अ
तो न दृष्टं नेवाहनं प्रकारं पयोनिधिं परिक्षावास माक्रामेद्वलागर्भधारिणी श्रृगधूकृतानर्थं लेभेपि पु०
त्रनं नामनामतः सोमि मज्जगतः पुंसां वल्लभत्यजितात्मनां श्येनः काकः कपोतश्च गृध्रो लूकश्च
वै सुतामत्र श्ववापशकुनः पञ्चजगृहद्वष्टान् सुरासुराः श्येन्यं जग्राह वै मृत्यु काकं काले गृहीतवान् १२४
तन्तकं निऋति श्चापि जग्राहाति भयावहं गृध्रं व्याधिस्तथा शोथ कपोतश्च स्वयं यमः एतेषामेवं चै

वोक्ताद्भुताः पापोपपादने तस्माच्छेनादयोयस्यरिनीयेषुः शिरस्यथ तेमात्मरक्षणार्थं शान्तिः का
र्याद्द्विजोत्तम गृहे प्रसूतिरेतेषां तद्वृत्तीतनिवेशनं नश्यत्यवृत्ते येद्दृष्टं कपोताक्रान्तमस्तकं श्येन्यः क
पोतो गृध्रो वा कौशिको वा गृहे द्विज प्रविष्टः कथयेदन्तं वसतां तत्र वेश्मनि दृष्टकपोतिकयो जद्दृष्टे शान्ति
कुर्यात्तु पण्डितः स्वप्नेऽपि हि कपोतस्य दर्शनं न प्रशस्यते षट्पञ्चाशत्कथ्यन्ते गडमानादिति स्तथा स्त्रीणां
रजस्य वस्थानं तेषां कालाश्च मे शृणु चत्वार्याहानि पूर्वाणि तथैवान्यच्च तद्दर्शं एकादशस्तथैवान्यदप
न्यं तस्य वेदितं अन्यच्च दिनाभिगमने श्राद्धदानेतथापरं पर्वं यथान्यतस्मात्व वर्ज्यान्येतानि पण्डितैः ग
र्भे हन्तुः स्तुतो विघ्नो भोक्तनीचापि कन्यका प्रविश्य गर्भे मन्येषमोहाय तमोहनेपरा जायते भोक्तमा
तस्यासप्ये मयटूककल्मषाः सरीसृपाणि चान्यानि पुरीषु मथवा पुनः यन्मासंयुर्विंशी मास मन्नुवा
नामसंयतां वृक्षच्छायाश्रयां रात्रावथवापि चतुष्पथे श्मशानकुटभूमिष्ठामुत्तरीवाविवर्जितां
रुदमानां निशीथे च अविशेतामिमोस्त्रियं शस्यहन्तुस्तथैवेकः स्वत्रको नामनामतः शश्यस्याद्विन

मां क० तथाहन्ति लक्ष्मी रश्च श्रृणुष्व तत्॥ अमंगल्यं दिवारम्भे स्वप्ने पानेषु चैव हि: देवेषु न प्रवेशं मे करोत्यन्ना
१२५ घसंगिषु तस्मात्कल्यः स्वप्नशस्तो दिने भ्यश्चैदिवाकरं कुर्य्यादारम्भपूर्वेश्च स्वप्नेस्मृपः सदा य वा न नियो
जिकेति या कन्याऽऽङ्गः सहस्य म यो दिता जातं प्रबोधिका संज्ञं तस्याः कन्याच षष्ठ श्रृणुष्व यमू मत्तो नमत्तः प्र
हृष्टाश्च नरा नार्य्यश्च ताः सदा सभा विशन्ति नाशाय चोदयन्ति च दारुणाः अधर्म्मो धर्म्म रूपेण कामश्चा
काम रूपिणं अनर्थश्चार्थ रूपेण मोक्षश्चामोक्ष रूपिणां दुर्विनीता विनाशोर्व्वं दर्शयन्ति पृथक्तथा न दू
ष्यन्ते ताभिरष्टाभिः पुरुषाथात्पृथक्तवाः तासां प्रवेशश्च गृहे सन्ध्यावस्थे स्मरेस्मरे धात्ताभिधा श्रोष्यरति
र्यत्र काले न दीयते भुञ्जतां पिवतां चापि संगिभिर्जलविप्रुषैः नरनारीषु संक्रान्तिस्तासामासु भिजाय पु०
ते विरोधिनी न्यास्त्रय पुत्रा श्चाद्धको ग्राहकस्तथा तमः प्रच्छादकश्चान्यस्त स्तु रूपं श्रृणुष्वमे प्रदी
पैतैलसंसर्ग जभूषितैलं घ्रितेखले मुषलोमूखले यत्र पाडुके वासनं स्त्रियां सूर्प्यदात्रादिकं यत्र यद्दा १२५
कृष्णेन चासनं यत्रोपलिप्ते चानर्थो विहारः क्रियते गृहे दर्वी मुखेन यत्राग्निर्वाह्यमान्यत्र दीयते

विरोधिनी युतास्तस्य विद्दम्भृतेषु कामतः एकोजिह्वागतः पुंसां स्त्री शाखालीकं सत्यवाक चोदको
नाम सप्रोक्तं पैशून्यं कुरुते गृहे अवधानगतस्तान्य अवशास्येतिदुर्मतिः करोति ग्रहणं तेषां वच
सा ग्राहकस्तमः आकर्ण्यान्योमनोद्दर्शनं तमसाछ्यद्यदुर्मतिः क्रोधं जनयते यस्तत्तमः प्रच्छादक
तुमः सर्पदंशा प्राक्तचौर्येशाजनितं तं न न यद्दूयं सर्वदापेद्धे हारीचवीप्युहारीतं थेव अनाचानगृ
हे स्वेते त्रंद्वाभ्यानगृहेषु च अप्रक्षालितपादेषु प्रविशत्सु महानसं फलेषु गोष्ठेषु च वेदाहोयेषु गृहे
षु च तेषु सर्वे यथान्यायं विहरन्ति रमन्ति च भ्रामन्यास्तन स्वेकः काकजंघ इति स्मृतः नृनाविष्टार
तिं सर्वो नेवस्त्व प्राप्ति वे पुरे भुञ्जन्या गायतं मेहन गायंते सहते चयः सन्ध्या मैथुनिनश्चेव नरमा
विशतेद्विज कन्यात्रयं प्रसूता सा या कन्या अनुहारिणी एका अनुदराकान्या द्यन्याद्युञ्जनहारि
का तृतीया तु समाख्याता कन्यका जातहारिणी यस्यान क्रियते सर्वैः सूक्ष्मस्वेवाह्निको विधिः को
लातीतथवा तस्याहरत्येका कुचद्वयम् सम्यक् श्राद्धमदत्वा च यथानद्येच मातरम् विवाहिता याः

मा॰क॰
१२६
126

कन्यायाः कन्या हरति दृष्ट्वा नं अग्न्यम्बुशून्ये च तथा निर्धूपे सूतिकागृहे अदीपशस्त्रमुसले भूतिसर्षप
वर्जिते द्रेषणी चैव या कन्या भृकुटीकुलानना तस्या द्वौ तनयौ पुंसामपकारप्रकारकौ पैशुन्याभि
रतं लोलमसज्जननिषेविणं पुरुषं द्वेषिणाख्यौ तौ नरमाक्रम्य तिष्ठतः मात्रा भ्रात्रा तथा मित्रैरभीष्टैः
स्वजनैः परैः विद्विष्टो नाशमायाति पुरुषो धर्मतोऽर्थतः अन्वप्रविश्य या जातानपकृत्यात्मसम्भवं
हरणा प्रसविनी बालं तत्रैवोत्सृजते पुनः सा जातहारिणी नाम स्वधरापिशिताशना तस्मात्संरक्षणं का
र्यं यत्नतः सूतिकागृहे स्मृतिश्चापयतानांश्च शून्यागारनिषेवणात् अपहन्ति सुतस्तस्याः प्रचंडो ना पु॰
मनाभवत् पौत्रेभ्यस्तस्य संभूतानीकाः शतसहस्रशः चंडालजातयश्चाष्टौ दंडपाशादिभीषणाः क्षु १२६
धाविष्टास्तदा तानीकास्ताश्च चंडालयोनयः अभ्यधावन्त वान्योन्यं हन्तुकामाः परस्परम् प्रचंडो
वारयित्वा तानीकाश्चंडालयोनयः स्वमर्यादास्थापयामास यादृशेनादृशं शृणु अद्यप्रभृति नीकामा
वासं यो हि दास्यति दंडं तत्साहमतुलं पातयिष्ये न संशयः चंडालयोनयश्चाष्टौ दंडपाशादिभीषणाः

तस्याःश्वासनतिःसर्वासाचसत्योनशिष्यति प्रसूताकन्यकैकेहतुस्त्रीपुंसोर्बीजहारिणी वातरूपामरूपा
श्चतस्याःप्रचरणान्तुमे वातरूपानिषेकान्तेसाप्रविश्यक्षिपतेसुतं सपुमान्नातशुक्रत्वंप्रयातिरजितापि
वा श्चैवगच्छतःसत्योनिर्बीजत्वमरूपया अस्नाताशीनरोयोवैतथाचापिवियोनिगः निर्बीजत्वंम
रोयातिनारीवाशौचवर्जिता विदूषिणीतुयाकन्याभ्रूकुटीकुटिलानना तस्यादोहनंयोपुंसामप
कारप्रकाशके पैशुन्याभिरतंलोलमसज्जनमिषेविणाम् पुरुषदूषिणीश्चैतोनरमाक्रम्यातिष्ठतः मा
त्राभ्रात्रातथामित्रैरभीष्टस्वजनैःपरैः विदूषोनाशमायातिपुरुषोधर्मतोऽर्थतः एकस्तस्यागुणाल्लो
केप्रकाशयतिपापकृत् द्वितीयश्चगुणोनेत्रीलोकस्यामपकर्षति पुत्रानेवंदुःसहस्यसर्वेयक्ष्मणाःस
न्ततारथ पापाचाराःसमाख्यातायैर्व्याप्तमखिलंजगत् ॥ ० ॥इतिमार्कंडेयपुराणेदुःसहसंतानोत्पत्तिः
समाप्ता ॥ ० ॥ मार्कंडेयउवाच इत्येषतामसःसर्गोब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः रुद्रसर्गंप्रवक्ष्यामि
तन्मेनिगदतःशृणु तनवस्यतथैवाष्टौपत्न्यःपुत्राश्चयेतथा कल्पादावात्मनस्तुल्यंसुतंप्रध्यायतः

मा०क० प्रभोः प्रादुरासीदथांगस्तः कुमारो नीललोहितः रुदन्वैसस्वरंघोरं द्रवंश्च द्विजसत्तम किंरोदिषी
१२७ ति तं ब्रह्मा रुदन्तं प्रत्युवाच ह नामदेहीति तं सोऽथ प्रत्युवाच प्रजापतिम् रुद्रस्त्वं देव नाम्नासि मारोदी
127 र्धैर्यमावह एवमुक्तास्ततः सोऽथ सप्तकृत्वो रुरोद ह तथान्यानि ददौ तस्मै सप्त नामानि स प्रभुः स्थाना
नि चैषां सप्तानां पत्नीपुत्रांश्च वै द्विज भवं सर्वमथेशानं तथा पशुपतिं द्विज भीममुग्रं महादेवमुवाच
स पितामहः चक्रे नामान्यथैतानि स्थानान्येषां चकार ह सूर्य्यो जलं मही लोक वायुर्वन्हिराकाशमेवच
दीक्षितो ब्राह्मणः सोमः इत्येतास्तनवः क्रमात् सुवर्च्चला तथैवोमा विकेशी चापरा स्वधा स्वाहा दिश
स्तथा दीक्षा रोहिणी च यथाक्रमम् सूर्य्यादीनां द्विजश्रेष्ठ रुद्राद्यैर्नामभिः सह शनैश्चरस्तथा शुक्रो पु०
लोहितांगो मनोजवाः स्कन्दः सुन्दोऽथ सन्तानो बुधश्चानुक्रमात् सुताः एवंप्रकारो रुद्रोऽसौ सतीं भार्या
मविन्दत दक्षकोपाच्च तत्याज सा सती स्वं कलेवरम् हिमवद्दुहिता साभून्मेनायां द्विजसत्तम त १२७
स्या भ्राता तु मैनाकः सखाम्भोधेरनुत्तमः उपयेमे पुनश्चैनामनन्यां भगवान्भवः देवौ धाताविधाता

रै भृगोः ख्यातिर्व्यसूयत श्रियश्च देवदेवस्य पत्नी नारायणस्य वै अयतिर्न्नियतिश्चैव ढुकन्ये स्वमहा
त्मनोः धाताविधात्रोस्ते भार्य्ये तयोर्ज्जातौ सुतावुभौ प्राणश्चैव मृकंडश्च पिता मम महायशाः मनस्वि
न्यामहन्तस्मात्पुत्रो त्रेदशिवाभवत् धुम्रपथ्यामजायेत प्राणस्यापि निबोध मे प्राणस्य द्युतिमान् पुत्रः
उत्पन्नस्तस्य चात्मजः आज्यपाश्च तयोः पुत्रापुत्राश्च वहवो भवन् पत्नी मरीचेः सम्भूतिः पौर्ण्णमास
मसूयत विरजा पर्वतश्चैव तस्य पुत्रो महात्मनः तयोः पुत्रास्तु रहिष्ये वंशसंकीर्त्तने द्विज स्मृति
श्चांगिरसः पुत्रं प्रसूता कन्यकास्तथा शिनीवाली कुहूश्चैव राका चानुमती तथा अनुसूया तथैवात्रेज्ज
रे पुत्रानकल्मषान् सोमं दुर्व्वाससं चैव दत्तात्रेयं च योगिनं प्रीत्यां पुलस्त्य भार्य्यायां दत्तोनिस्तत्सुतो
ऽभवत् पूर्वजन्मनि सो॰गस्त्य ततः स्वायम्भुवेन्तरे कर्द्दमश्चार्व्वरीवांश्च सहिष्णुश्च सुतत्रयम् क्षमा
ठुस्तुरे भार्य्या पुलहस्य प्रजापतेः क्रतोस्तु सन्नतिर्भार्य्या वालखिल्यानसूयत षष्ठि यानि सहस्राणि
ऋषीणां मूर्द्धरेतसां ऊर्ज्जायन्तु वसिष्ठस्य सप्ताजायन्त वै सुताः रजो गात्रोर्द्धबाहुश्च सवनश्चानघस्तथा

मा०क० नघः सुतपाः शुक्र इत्येते सर्वे सप्तर्षयस्तथा योसावग्निरभीमानी ब्रह्मणस्तनयोग्रजः तस्मात्स्वाहा
१२८ सुतांल्लेभे त्रीनुदारौजसो द्विज पावकं पवमानञ्च शुचिञ्चापि जलाशनम् तेषान्तु सन्ततावन्ये चत्वारिंश
128 दुपञ्च च कथ्यन्ते वह्नयः शश्वत्ते पिता पुत्रत्रयञ्च यत् एवमेकोनपञ्चाशद्वह्नयः परिकीर्त्तिताः पितरो ब्र
ह्मणा सृष्टा ये व्याख्याता मया द्विज अग्निष्वात्ता बर्हिषदोऽनग्नयः साग्नयश्च ये तेभ्यः स्वधा सुते जज्ञे मे
नां वै धारिणीं तथा ते ते मे ब्रह्मवादिन्यौ योगिन्यौ चाप्युभे द्विज ॥ ० ॥ इति मार्कण्डेयपुराणे ॥ ० ॥ क्रौ
ष्टुकिरुवाच स्वायम्भुवन्त्वयाख्यातमेतन्मन्वन्तरं तु यत् तदहं भगवन्सम्यक् श्रोतुमिच्छामि कथ्यतां पु०
मन्वन्तरप्रमाणञ्च देवा देवर्षयस्तथा ये च क्षितीशा भगवन्देवेन्द्रश्च यथा तथा मार्कण्डेय उवाच मन्व
न्तराणां संख्याता साधिका ह्येकसप्ततिः मानुषेण प्रमाणेन शृणु मन्वन्तरञ्च यत् त्रिंशत्कोट्यस्तु १२८
संख्याताः सहस्राणि चतुर्विंशतिः सप्तषष्टिस्तथान्यानि नियुतानि च संख्यया मन्वन्तरप्रमाणञ्च इ
त्येतत्साधिकं विना अष्टौ शतसहस्राणि दिव्यया संख्यया स्मृतम् द्विपञ्चाशत्तथान्यानि सहस्राण्य

षिकानितु स्वायम्भुवो मनुः पूर्वं मन्वः स्वारोचिषस्तथा औत्तमिस्तामसश्चैव रैवतश्चाक्षुषस्तथा ष
डेते मनवोतीतास्तथा वैवस्वतोधुना सवर्णाः पञ्च रौच्यश्च भौत्यश्चागामिनस्त्वमी एतेषां विस्तारं भूयो
मन्वन्तर परिग्रहे वक्ष्ये देवा ऋषीश्चैव यथेन्द्रः पितरश्च ये उत्पत्तिं संग्रहो ब्रह्मणा कथनाम सन्ततिः
यश्चैतेषामभूत्वैवं तत्पुत्राणां महात्मना मनोः स्वायम्भुवस्यासन्दशपुत्रास्तत्समाः येरियं पृथि
वी सर्वा सप्तद्वीपा सपत्तना ससमुद्राकरवती प्रतिवर्षन्निवेशिता स्वायम्भुवेन्तरे पूर्वं माद्ये त्रेताय
गे तथा प्रियव्रतस्य पुत्रैस्तैः पौत्रैः स्वायम्भुवस्य तु प्रियव्रतप्रजावन्तो वीरात्काम्याव्यजायत कन्याद्वा
तु महाभागा कर्दमस्य प्रजापतेः कन्ये द्वे दशपुत्राश्च सम्राट्कुक्षिश्च ते उभे तयोर्वै भ्रातरः शूराः प्रजा
पतिसमा दश आग्नीध्रश्चाग्निबाहुश्च मेधा मेधातिथिर्वपुः ज्योतिष्मान् द्युतिमानस्य सवनः पुत्र एव
च प्रियव्रतोभ्यसिञ्चत्तान् सप्त सप्तसु पार्थिवान् द्वीपेषु तेषु धर्मेण द्वीपांस्तांश्च निबोध मे जम्बुद्वी
पे तथाग्नीध्रं राजानं कृतवान्पिता प्लक्षद्वीपेश्वरश्चापि तेन मेधातिथिः कृतः शाल्मलेतु पुष्पवन्तं ज्योति

मा०क० ष्मन्तं कुशाद्वीपे क्रौञ्चद्वीपे द्युतिमन्तं हव्यं शाकाद्वीपे सुतं पौष्कराधिपतिं चैव सवनं कृतवान् सुतं
१२९ मेधाग्निबाहुपुत्रास्तु त्रयो योगपरायणाः जातिस्मरा महाभागा न राज्याय मनो दधुः महावीतो धा
129 तकिश्च पुष्कराधिपतेश्चैव सवनस्य सुतौ द्विधा कृत्वा तयोर्वर्षं पुष्करं सन्न्यवेशयत् हव्यस्य पुत्राः स
प्तासन्नामतस्तान्विबोध मे जलदश्च कुमारश्च सुकुमारो मनीचकः कुशस्तरोथ मेधावी सप्तमश्च
महाद्रुमः तन्नामांकानि वर्षाणि कुशद्वीपे चकार सः तथा द्युतिमतः सप्तपुत्रास्तान् शृणु बोध मे कुशलो
मनुगश्चोष्णः प्रधानश्चान्धकारकः मुनिश्च दुन्दुभिश्चैव सप्तमश्च तथापरः तेषां स्वनामधेयानि क्रौ
ञ्चद्वीपे तथाभवन् ज्योतिष्मतः कुशद्वीपे पुत्रनामांकितानि वै तत्रापि सप्त वर्षाणि तेषां नामानि पु०
मे शृणु उद्भिदं रेणुमन्तश्च स्वैरथं लम्बमेव च धृतिमन्तं प्रभाकारं कापिलश्चापि सप्तमम् वपुष्म १२९
तः सुताः सप्त शाल्मलेशस्य चाभवन् श्वेतश्च हरितश्चैव जीमूतो रोहितस्तथा वैद्युतो मानसश्चैव
महीध्रः स्वप्रभस्तथा तथैव शाल्मले तेषां स्वनामानि च सप्त वै सप्त मेधातिथेः पुत्रास्तत्र द्वीपे स्व

रस्यते येषांनामाङ्किते द्वीपे स्तु वर्षैः सप्तभिर्वृतं पूर्वं शान्तभयस्य वर्षं शिशिरस्तु सुखोदयं आनन्दश्च शि
वश्चैव क्षेमकश्च ध्रुवस्तथा प्लक्षद्वीपादिपूर्वेषु शाकद्वीपान्तिकेषु च ज्ञेयः पञ्चसु धर्मो वै वर्णाश्रमवि
भागतः यानिकिंपुरुषाद्यानि वर्ज्जयित्वा हिमाह्वयं सुखमायुश्च रूपञ्च बलन्धर्मश्च नित्यशः पञ्चस्वे
तेषु वर्षेषु धर्म्मः साधारणं स्मृतम् आग्नीध्रो यपिता पूर्वं जम्बुद्वीपं ददौ द्विजा तस्यापुत्रा बभूवुर्हि प्रजा
पतिसमानव ज्येष्ठो नाभिरिति ख्यातस्तस्य किंपुरुषोऽनुजः हरिवर्षस्तृतीयस्तु चतुर्थोऽभूदिलावृतः
रम्यश्च पञ्चमः पुत्रो हिरण्यः षष्ठ उच्यते कुरुस्तु सप्तमस्तेषां भद्राश्वश्चाष्टमः स्मृतः नवमो के
तुमालश्च तन्नाम्ना वर्षसंस्थितिः यानिकिंपुरुषाद्यानि वर्ज्जयित्वा हिमाह्वयं तेषां स्वभावतः सिद्धिः
सुखप्राया ह्ययत्नतः विपर्ययो न तेष्वस्ति जरामृत्युभयन्न च धर्माधर्मौ न तेष्वास्तां नोत्तमाध
ममध्यमाः न वै चतुर्युगावस्था नार्त्तवा ऋतवो न च आग्नीध्रसूनो र्नाभेस्तु ऋषभोऽभूत्सुतो द्विज
ऋषभाद्भरतो यज्ञे वीरः पुत्रशताद्वरः सोभिषिच्यर्षभः पुत्रं महाप्राव्राज्यमास्थितः तपस्तेपे

मा०क० महाभागाः पुलहाश्रमसंश्रयः हिमाह्वं दक्षिणं वर्षं तस्य नाम्नो महात्मनः भवतस्याप्यभूत्सुतः
१३० सुमतिर्नाम धार्मिकः तस्मिन्राज्यं समावेश्य भरतोपि वनं ययौ तेषां पुत्रप्रपौत्रैश्च सप्तद्वीपा
वसुन्धरा प्रियव्रतस्य पुत्रैस्तु भुक्ता स्वायम्भुवेन्तरे एषः स्वायम्भुवः सर्गः कथितस्ते द्विजोत्त
130 म पूर्वमन्वन्तरे सम्यक्किमन्यत्कथयामि ते ॥ ० ॥ इति कार्मंडेयपुराणे ॥ ० ॥ क्रौष्टुकिरुवाच क
ति द्वीपाः समुद्राश्च पर्वताश्च कति द्विज कानि चैव तु वर्षाणि तेषां नद्यश्च का मुने महाभूतप्रमा
णाश्च लोकानर्थेव च पर्याय परिमाणाश्च गतिश्चन्द्रार्कयोरपि एतत्प्रब्रूहि मे सर्वं विस्तरेण महा पु०
मुने मार्कण्डेय उवाच शतार्द्धकोटिविस्तारा पृथिवी कृत्स्नशो द्विज तस्याः संस्थानमखिलं कथ १३०
यामि शृणुष्व तत् एते द्वीपा मया प्रोक्ता जम्बुद्वीपादयो द्विज पुष्करान्ता महाभाग शृणु तेषां विस्त
रं पुनः द्वीपात्तु द्विगुणो द्वीपो जम्बुप्लक्षोथ शाल्मलिः कुशः क्रौञ्चस्तथा शाकः पुष्करे द्वीप एव
च लवणेक्षुसुरासर्पिर्दधिक्षीरजलाब्धिभिः द्विगुणो द्विगुणो वृद्ध्या सर्वतः परिवेष्टितः जम्बुद्वी

पस्य संस्थानं प्रवक्ष्ये तन्निबोध मे लक्षमेकं योजनानां वृत्तो विस्तारदीर्घतः हिमवान्हेमकूटश्च नि
षधो मेरुरेव च नीलः श्वेतस्तथा शृं[illegible]गी सप्तैते कुलपर्वताः द्वौ लक्षयोजनायामौ मध्ये तत्र महाचलौ
तयोर्दक्षिणतो यौ च यौ चैवोत्तरतो गिरी दशभिर्दशभिर्न्यूनौ सहस्रैस्तु परस्परम् द्विसहस्रोच्छ्र
याः सर्वे तावद्विस्तारिणश्च ते समुद्रान्तः प्रविष्टाश्च षडस्मिन्वर्षपर्वताः दक्षिणोत्तरतो निम्ना मध्ये
तुंगायताक्षितिः वेद्यर्द्धे दक्षिणे त्रीणि त्रीणि वर्षाणि चोत्तरे इलावृतं तयोर्मध्ये चन्द्रार्द्धाकारसंस्थि
तिः तत्पूर्वेण च भद्राश्वं केतुमालश्च पश्चिमे इलावृतस्य मध्ये च मेरुः कनकपर्वतः चतुरशीतिसाह
स्रोस्तस्योच्छ्रायो महात्मनः प्रविष्टः षोडशाधस्ताद्विस्तीर्णः षोडशैव तु सर्वावसंस्थितद्वाच्च द्वा
त्रिंशन्मूर्द्ध्नि विस्तृतः शुक्लः पीतोऽसितो रक्तः प्राच्यादिषु यथाक्रमम् विप्रो वैश्यस्तथा शूद्रः क्षत्रि
यश्च सुवर्णतः तस्योपरि तथैवाष्टौ पुर्यो दिक्षु यथाक्रमात् इन्द्रादिलोकपालानां तथैव ब्रह्म
णः सभा योजनानां सहस्राणि चतुर्दश समुच्छ्रिताः अयुतोच्छ्राययाश्च तस्याधस्तथा विष्कम्भपर्व

मां०क० ताः प्राच्यादिषु क्रमेणैते मन्दरो गन्धमादनः विपुलश्च सुपार्श्वश्च केतुपादपशोभिताः कदम्बो मन्दरे
१३ केतुर्जम्बुर्वै गन्धमादने विपुले च तथाश्वत्थः सुपार्श्वे च वटो महान् एकादशशततायामा योजना
मामिमे नगाः जठरो देवकूटश्च पूर्वस्यां दिशि पर्वतौ आनीलनिषधौ पातौ परस्परनिरन्तरौ निष
13 धः पारियात्रश्च मेरोः पार्श्वे तु पश्चिमे यथा पूर्वौ तथैवैतावानीलनिषधायतौ कैलासो हिमवांश्चै
व दक्षिणेन महाचलौ पूर्वपश्चायतावेतौ अर्णवान्तर्व्यवस्थितौ शृंगवान् जारुधिश्चैव तथैवोत्तर
पर्वतौ यथैव दक्षिणे तद्वदर्णवान्तर्व्यवस्थितौ मर्यादापर्वता ह्येते कथ्यन्तेऽष्टौ द्विजोत्तम हिमव
द्धेमकूटादिपर्वतानां परस्परं नवजोजनसाहस्रं प्राणादग्दक्षिणोत्तरं मेरोर्विलावृते तत्वदन्तरं पु०
वे च तुर्द्दिक्षु फलानि यानि वै जम्ब्वा गन्धमादनपर्वते जगदेहप्रमाणानि पतन्ति गिरिमूर्द्धनि
तेषां स्रवात्प्रभवति ख्याता जाम्बु [illegible] नदी नदी यत्र जाम्बुनदं नाम कनकं संप्रजायते सापरीत्य १३
ततो मूलं पुनर्नदी विशति द्विज शार्दूलपीयमाना जनैश्च तैः भद्राश्वेऽश्वशिरा विष्णुर्भारते कुर्म

संस्थिताः वराहः केतुमालेच मत्स्यरूपस्तथोत्तरे तेषु नक्षत्रविन्यासाद्विषयाः समवस्थिताः चतुर्ष्वपि
द्विजश्रेष्ठ ग्रहाभिभवपाकदाः॥ ० ॥ इति मार्कंडेयपुराणे भुवनकोषविन्यासे जम्बुद्वीपवर्ण
नम्॥ ० ॥ मार्कंडेय उवाच शैलेषु मन्दराद्येषु चतुर्ष्वपि द्विजोत्तम वनानि यानि चत्वारि सरांसि
च निबोध मे पूर्वं चैत्ररथन्नाम दक्षिणे नन्दनं वनं कैभ्राजं पश्चिमे शैले सावित्रंचोत्तराचले अ
रुणोदं ततः पूर्वे मानसं दक्षिणे तथा सितोदं पश्चिमे मेरो महाभद्रं तथोत्तरे शीतान्तश्च कुमुञ्ज
नः कुलीरोथ सुकङ्कवान् मणिशैलोथ वृषवान् महानीलो भवाचलः सुमन्व मन्दरो रेणुस्तु मेघो
निषधस्तथा देवशैलश्च पूर्वेण मन्दरस्य महाचलाः त्रिकूटशिखराद्रिश्च कालिंगोथ पतंगकः
रुचकः सानुमांश्चाद्रिस्ताम्रकोथ विशाखवान् श्वेतोदरः समूलश्च वसुधारश्च रत्नवान् एक
शृंगो महाशैलो राजशैलः पिशाचकः पञ्चशैलोऽथ कैलाशो हिमवांश्चाचलोत्तम इत्येते दक्षि
णपार्श्वे मेरोः प्रोक्ता महाचलाः सुरक्षः शिशिराक्षश्च वैदूर्यः कपिलस्तथा पिञ्जरोऽथा

मा॰क॰ थाभद्रः सुरसः कपिलो मधुः अञ्जनः कुक्कुट कृष्णः पाण्डुरश्चाचलोत्तमः सहस्रशिखरश्चाद्रिः प
१३२ रियात्रः सशृंगवान् पश्चिमेन तथा मेरोर्विष्कम्भात्पश्चिमाद्बहिः एते चलाः समाख्याताः शृणुष्वा
132 न्यस्तथोत्तरान् शंखकूटोऽथ वृषभो हंसनाभस्तथा परः कपिलेन्द्रस्तथा शैलः सानुमान्नील एव
च सुवर्णशृंगः शतशृंगः पुष्पको मेघपर्वतः विराजाख्यो वराहाद्रिर्मयूरो जारुधिस्तथा इत्ये
ते कथिता ब्रह्मन्मेरोरुत्तरतो नगाः इत्येषां पर्वतानां तु द्रोण्योऽतीव मनोहराः वनैरमलपानीयैः स
रोभिश्चोपशोभिताः तासु पुण्यकृतां जन्म मनुष्याणां द्विजोत्तम एते भौमा द्विजश्रेष्ठः स्वर्गाः स्वर्ग
गुणाधिकाः नैतासु पुण्यपापानामपूर्वाणामुपार्जनं पुण्योपभोगा एवोक्ता देवानामपि तासु पु॰
पि शीतान्ताद्येषु वै तेषु शैलेषु द्विजसत्तम विद्याधराणां यक्षाणां किन्नरोरगरक्षसां देवानां च
महावासा गन्धर्वाणाञ्च शोभनाः महापुण्या मनोज्ञाश्च सदेवपवनेषु ता सर्वासिच मनोज्ञानि १३२
सर्वत्र सुखदोऽनिलः न चैतेषु क्लमो वाधा वैमनस्यानि कुत्रचित् तदेतत्पार्थिवं पद्मं चतुष्पत्रं म

योदितं भद्राश्वं भारताद्यानि पञ्चान्यस्य चतुर्द्दिशं भारतं नाम वर्षं दक्षिणेन मयोदितं तत्कर्मभूमि
नान्यत्र संप्राप्तिः पुण्यपापयोः एतत्प्रधानमाज्ञेयं यत्र सर्वं प्रतिष्ठितं अस्मात् स्वर्गापवर्गौ च मानु
षा नरकावपि तिर्यक्त्वमथवाप्यन्यं नरः प्राप्नोति वै द्विज ॥ ० ॥ मार्कंडेयपुराणे ॥ ० ॥
मार्कंडेय उवाच ध्रुवाधारं जगद्योनेः पदं नारायणस्य यत् ततः प्रवृत्ता सा देवी गंगा त्रिपथगामिनी सा
प्रविश्य सुधायोनिं सोममाधारमम्भसाम् ततः संवर्द्ध्यमानार्करश्मिसंगातिपावनी पपात मेरुपृ
ष्ठे सा चतुर्द्धा च ततो द्विज मेरुकूटतटान्तेभ्यः उत्कृष्टेभ्यो निवर्तिता विकीर्यमाणसलिला निराल
म्बा पपात सा मन्दरादिषु पादेषु प्रविभक्तोदका स्वरम् चतुर्ष्वपि पपाताम्बु विभिन्नाद्रिशिलोच्चया
पूर्वा सीतेति विख्याता ययौ चैत्ररथं वनं तत्प्लावयित्वा तु ययौ वरुणोदं सरोवरं शीतान्तं च गिरि
तस्मात् तं तं श्चान्यान्द्वीन् क्रमात् गत्वा भुवं समासाद्य भद्राश्वे जलधिं गता तथैवालकनन्दाख्या
दक्षिणे गन्धमादने मेरुपादवनं गत्वा नन्दनं देवनन्दनं मानसं च महावेगात्प्लावयित्वा सरोवरम्

मा०क०
१३३ आसाद्य शैलराजानं रम्यं त्रिशिखिरंगताः तस्माच्च पर्वतात्सर्वे दक्षिणे यैक्रमादिताः उप्लावयित्वा संप्रा
प्ताहिमवन्तं महागिरिं दधारतत्रतां शम्भुस्तेमुमोचवृषध्वजः भगीरथेनोपवासैःस्तुत्याचाराधि
133 तोविभुः तत्रयुक्तातुसर्वेश सप्तधादक्षिणोदधिम् प्रविवेशत्रिधा याम्या प्रतीच्याश्च महानदी भगी
रथरथस्यान्तस्नानसेकेनदक्षिणा तथैवपश्चिमेपादे विपुलेसा महानदी स्ववंक्षुरितिविख्याता वै
द्राजं सावर्णं यथो सितोदश्च सरस्तस्मात्प्लावयन्ती महानदी स्ववंक्षुः पर्वतं प्राप्ताततसुविशिखं गताः
तस्मात्तुक्रमशाचाद्रीणां शिखरेषुनिपत्यसा केतुमाले समासाद्य प्रविष्टालवणोदधिम् स्वपार्श्वश्च
तथैरार्त्रिमेरुपादंहिमागता भद्रसोमेतिविख्याता सायथोसवित्र्मुवेनम् तंप्लावयन्तीसंप्राप्ता महा पु०
भद्रंसरोवरम् तत्तश्चशंखकूटंसा प्रयाताथमहानदी तस्माच्चवृषभादीनां क्रमात्प्राप्यशिलोच्चया १३३
न्महार्णवमनुप्राप्ता प्लावयित्वोत्तरान्कुरून् एवमेषा मयागंगाः कथिताते द्विजर्षभ जम्बूद्वीप
निवेशश्चवर्षाणि च यथातथं वसन्तितेषुसर्वेषु प्रजाः किंपुरुषादिषु सुखप्रायानि रातंकान्यूनतो

त्कर्षवर्जिता नरस्तापि च वर्षेषु सप्तसप्तकुलाचलाः एकैकस्मिंस्तथा देशा नद्यश्चात्रिविनिःसृताः यानि
किंपुरुषाद्यानि वर्षाण्यष्टौ द्विजोत्तम तेषूद्भिज्जानि तोयानि मेघांवाद्यत्र भारते वार्क्षी स्वाभाविकी दैश्या
तोयोत्था मानसी तथा कर्मजा च नृणां सिद्धिर्वर्षेष्वेतेष्वथाष्टसु कामप्रदेभ्यो वृक्षेभ्यो वार्क्षी सिद्धिः स्व
भावजा स्वाभाविकी समाख्याता तथापि दैश्या च देशिकी अपां सौख्या च तोयोत्था ध्यानोपेता च मानसी
उपसाधनिकाया तु कर्मजा सा उदाहृता न चैतेषु युगावस्था नाधयो व्याधयो न च पुण्यापुण्यसमा
रंभो न चैतेषु द्विजोत्तम ॥ ० ॥ इति मार्कंडेयपुराणे ॥ ० ॥ क्रोष्टुकिरुवाच भगवन्कथितं ह्येतज्ज
म्बुद्वीपं समासतः यदेतद्भवता प्रोक्तं कर्माणान्यत्र पुण्यदम् प्राप्नारवा महाभाग वर्जयित्वा तु भारतं
इतः स्वर्गश्च मोक्षश्च मध्यश्चान्तश्च गम्यते न खल्वन्यत्र मर्त्यानां भूमौ कर्म विधीयते तस्माद्विस्तरसो
ब्रह्मन्ममैतद्भारतं वद ये चास्य भेदा यावन्तो यथा संस्थितिरेव च वर्षस्य द्विजशार्दूल ये चास्मिन्कु
लपर्वताः मार्कंडेय उवाच भारतस्यास्य वर्षस्य नव भेदान्निबोध मे समुद्रान्तरिता ज्ञेयास्ते त्वगम्या

मांक० परस्परम् इन्द्रद्वीपः कसेरुमांस्ताम्रवर्णो गभस्तिमान् नागद्वीपस्तथा सौम्यो गन्धर्वो वारुणस्तथा अ

१३४ यन्तु नवमस्तेषां द्वीपः सागरसंवृतः योजनानां सहस्रं वै द्वीपोयं दक्षिणोत्तरात् पूर्वे किराता यस्यान्ते प

134 श्चिमे यवनास्तथा ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चान्तस्थिता द्विज इज्यायुद्धवणिज्याद्यैः कर्मभिः कृ

तपावनाः तेषां संव्यवहारश्च एतैः कर्मभिरिष्यते स्वर्गापवर्गप्राप्तिश्च पुण्यं पापं च वै तथा महेन्द्रो

मलयः सह्यः शुक्तिमानृक्षपर्वतः विन्ध्यश्च पारियात्रश्च सप्तैते तु कुलाचलाः तेषां सहस्रशश्चान्ये भूध

रा ये समीपगा विस्तारोच्छ्रायिणो रम्या विपुलाश्चित्रसानवः कोलाहलः स वैभ्राजो मन्दरो दर्दुराचलः

वातन्धमो वैद्युतश्च मैनाकः स्वरसस्तथा तुंगप्रस्थो नागगिरी रोचनः पांडराचलः पुष्पगिरिर्दुर्जयन्तो पु०

रैवतोर्बुद एव च ऋष्यमूकः सगोमन्तः कूटशैलः कृतस्मरः श्रीपर्वतश्च कोरश्च शतशोन्येन्यपर्व

ताः तैर्विमिश्रा जनपदा म्लेच्छाश्चार्याश्च भागशः तैः पीयन्ते सरिच्छ्रेष्ठा यास्ताः सम्यङ्निबोध मे गंगा १३४

सरस्वती सिन्धुश्चन्द्रभागा तथापरा यमुना च शतद्रुश्च वितस्तैरावती कुहूः गोमती धूतपापा च बाहुदा

सद्दशडुजी विपाशा वेदिकां रङ्कुनिश्चीरी गंडकी तथा कौशिकी चापगा विप्र हिमवत्पादनि:सृता:
वेदस्मृती वेदवती वार्त्रघ्नी सिन्धुरेव च वेण्वासानन्दनी चैव सदानीरा मही तथा पारा चर्म्मण्वती नू
पी विदिशा वेत्रवत्यपि सिप्रा ह्यवन्ती च तथा पारियात्राश्रया: स्मृता: शोणो महानदी चैव नर्म्मदा सु
रथाश्च म मन्दाकिनी दशार्णा च चित्रकूटा तथा परा चित्रोत्पला थ तमसा करमोदा पिशाचिका त
थान्या पिप्पली श्रोणी विपाशा मञ्जुला नदी समेरुजा शुक्तिमती शंकुनी त्रिदिवा क्रमु: ऋश्यपाद
प्रसूता वै तथान्या वेगवाहिनी सिप्रा पयोष्णी निर्विन्ध्या तापी च निषधावती वेण्या वैतरणी चैव शिनी
वाली कुमुद्वती तोया चैव महागौरी दुर्गा चान्त:शिवा तथा विन्ध्यापादप्रसूतास्ता नद्य: पुण्यजला:
शुभा: गोदावरी भीमरथी कृष्णा वेण्या तथापगा तुंगभद्रा सुप्रयोगा वाह्या कावेरी तथापगा सह्यपा
दविनिष्क्रान्ता इत्येता: सरिदुत्तमा: कृतमाला ताम्रपर्णी पुष्पजात्युत्पलावती मलयाद्रिसमुद्भूता न
द्य: शीत:जलास्त्विमा पितृसोमर्षिकुल्या च इक्षुकानिदिवा च या लाङ्गूलिनी वंशकरा महेन्द्रप्रभवा

मां०क० त्रिता ऋषिकुल्याकुमारीच मन्दगामन्दगामिनी कृपापलाशिनीचैव शुक्तिमत्प्रभवास्मृताः सर्वाः पु
१३५ ण्याः सरस्वत्यः सर्वागंगाः समुद्रगाः विश्वस्यमातरः सर्वाः सर्वापापहराः स्मृताः अन्याः सहस्रश
135 श्चोक्तास्तत्र नद्योद्विजोत्तम प्रावृट्कालवहाः सन्ति सदाकालवहाश्चयाः मत्स्यासुकुट्टाः कुकुल्या
कुन्तलाः काशिकोशला गन्धर्वाश्च कलिंगाश्च मसकाश्च वृकैः सह मध्यदेश्याजनपदाः प्रायशो
मीप्रकीर्त्तिताः सह्यस्य चोत्तरे शैले यत्र गोदावरीनदी पृथिव्यामपि सर्वस्यां सप्रदेशो मनोरमः गो
वर्द्धनं पुरं रम्यं भार्गवस्य महात्मनः वाह्लिका वाटधानाश्च आभीराः कालतोयकाः अपरान्ताश्च
शूद्राश्च पह्लवाश्चर्मखण्डिका गान्धारायवनाश्चैव सिन्धुसौवीरमद्रकाः शतद्रुता कलिंगाश्च पा पु०
रदाहारमूषिका भरवावृटः केतव्या केकेया दशमालिकाः क्षत्रियोपनिवेशाश्च वैश्यशूद्रकु १३५
लानिच काम्बोजादरदाश्चैव बर्बरा अङ्गलौकिका चीनाश्चैव तुखाराश्च पल्लवा बाह्यतोनराः
आत्रेयाश्च भरद्वाजा पुष्कलाश्च दशेरकाः लम्पाकाः स्तालकाराश्च चूलिकाजाहुकैः सह औ

षषाश्चालिमप्राश्च किरातानाश्च जातयः तामसातंसमागोश्च कश्मीराष्टंगनास्तथा शूलिकाकु
कुराश्चैव ऊर्णा दर्वास्तथैव च एते देशा उदीच्यास्तु प्राच्यांदेशान्निबोध मे अन्त्रराका मुकुरका
अन्तर्गिरिवहिर्गिरा तथाप्रवंगा रंगेयाः मालदा मानवर्त्तिका ब्रह्मोत्तरा प्राविजया भार्गवांगेय
माटकाः प्राग्ज्योतिषाश्च मन्त्राश्च विदेहास्ताम्रलिप्तकाः मन्ना मगधगोनर्द्दाः प्राच्या जनपदाः स्मृ
ताः अथापरे जनपदा दक्षिणापथवासिनः पांड्याश्च केरलाश्चैव चोलाः कुल्यास्तथैव च सेतुपा
मृषिकाश्चैव कुमारा वालवासकाः महाराष्ट्रा माहिषकाः कलिंगाश्चैव सर्वशः आभीराः सहवैशि
क्या आटव्याः शवराश्च ये पुलिन्दा विन्ध्यमौलेया वैदर्भ्या दंडकैः सह पौरिका मौलिकाश्चैव अश्म
का भोगवर्द्धनीः नैकिकाः कुन्तलाश्चैव उद्भिदा नलकालकाः दाक्षिणात्याश्च वै देशा अपरान्ता
न्निबोध मे सूर्पारका कालिवना दुर्गाः कालीकटः सहः पुलिन्दाश्च मिमिन्दाश्च रूपपास्तापसैः स
ह तथा कुरुमिनाश्चैव सर्वे चैवान्तरनर्मदाः नासिकाद्याश्च ये चान्ये ये चैवान्तरनर्मदाः भरुकच्छाः

मा॰क॰ समाहेयाः सर्वे सारस्वतैः सह काच्छीयाश्च सुराष्ट्राश्च आवन्त्याश्चार्बुदैः सह इत्येते चाप
१३६ रान्ताश्च शृणु विन्ध्यनिवासिनः सजूजाश्च करूषाश्च मेकलाश्चोत्कलैः सह उत्तमर्णा दशार्णाश्च
भोज्याः किष्किन्धकैः सह तोसलाः कोशलाश्चैव त्रैपुरा वैदिशास्तथा तुम्बुरास्तुम्बुराश्चैव षट
136 वा नैषधैः सह अनूपास्तुण्डिकेराश्च वीतिहोत्रा ह्यवन्तयः एते जनपदाः सर्वे विन्ध्यकूटनिवासिनः
अतो देशान् प्रवक्ष्यामि पर्वताश्रयिणश्च ये नीहारा हंसमार्गाश्च कुपथा स्तंगणाः खसाः कुथप्राव
रणाश्चैव ऊर्णा दर्वा सहूहुकाः त्रिगर्ता मालवाश्चैव किराता तामसैः सह कृतत्रेतादिकश्चात्र चतु पु॰
र्युगकृतो विधिः तदेतद्भारतं वर्षं चतुः संस्थानसंस्थितं दक्षिणापरतो ह्यस्य पूर्वेण च महोदधिः हिम
वानुत्तरेणास्य कार्मुकस्य यथा गुणः तदेतद्भारतं वर्षं सर्वबीजं द्विजोत्तम ब्रह्मत्वममरेशत्वं १३६
देवत्वं मरुतां तथा मृगपश्वप्सरोयोनीं तद्वत्सर्वे सरीसृपाः स्थावराणां च सर्वेषामितो ब्रह्मन्
शुभाशुभैः प्रयान्ति कर्मभूर्ब्रह्मन् नान्या लोकेषु विद्यते देवानामपि विप्रर्षे सदैवैष मनोरथः अपि

मानुष्यमाप्याभोदेवत्वात्प्रच्युताद्विजो मनुष्यः कुरुते तत्र यन्नशक्यं सुरासुरैः। तत्कर्म्मनिगडैग्रस्थैः।
सुकर्म्मत्वपराङ्मुखैः। नकिंचित्क्रियते कर्म्म सुखलेशोपबृंहितैः। ॥ ० ॥ इति मार्कंडेयपुराणे ॥ ० ॥
क्रौष्टुकिरुवाच भगवन्कथितं सम्यक् भवता भारतं मम सरितः पर्वता देशा ये च तत्र वसन्ति वै किंतु
कूर्म्मस्त्वया पूर्वं भारते भगवान्हरिः। कथितस्तस्य संस्थानं श्रोतुमिच्छाम्यशेषतः। कथश्च संस्थितो देवः।
कूर्म्मरूपी जनार्द्दनः। शुभाशुभं मनुष्याणां सूच्यते चैव तत्कथं यथा मुखं यथा पादास्तस्य तद्ब्रूह्यशेषतः।
मार्कंडेय उवाच प्राङ्मुखो भगवान्देवः कूर्म्मरूपी व्यवस्थितः। आक्रम्य भारतं वर्षं नवभेदमिमं द्विज नवधा
संस्थितान्यस्य नक्षत्राणि समन्ततः। विषयाश्च द्विजश्रेष्ठ ये सम्यक् तान्निबोध मे मध्यदमात्राद्विमांडव्य
शाल्वनीपास्तथा शकाः। उज्जिहानास्तथा वत्साघोषसंख्यानयात्मना। मध्ये सारस्वतामत्स्याः शूरसे
नासमाथुराः। धर्म्मारण्या ज्योतिषिकाः। गौरग्रीवगुडाश्मका वैदेहकाः सपाञ्चालाः। सांकेताः कंकमा
रुताः। हेमकूटाः सपाखंडाः। पारियात्रनिवासिनः। कापिष्ठनाः कुरूरास्तथा चोदुम्बराजनाः। गजा

मा॰ क॰ द्रूयाहि कूर्म्मस्य जना मध्यनिवासिनः कृत्तिका रोहिणी सौम्या एतांशं मध्यवासिनम् नक्षत्रत्रितयं वि
१३७ प्रशुभाशुभविपाककृत् वृषध्वजोऽञ्जनश्चैव पद्मश्चाख्योमानवाचलः शूर्प्पकर्णो व्याघ्रमुखो पर्व्वतः कर्प्प
टापरः तथा चन्द्रपुराश्चैव खसाः मगधास्तथा शिवयो मिथिलाः उड्रास्तथा वदनदन्तराः प्राग्ज्यो
137 तिषाश्च लौहित्याः समुद्राः पुरुषादकाः पूर्णोत्कटो भद्रगौरस्तथोदयगिरिर्द्विजः काशयो मेकला
मुष्टास्ता मुनिपैकपादकाः वर्द्धमानाः कोशलाश्च मुखे कूर्म्मस्य संस्थिताः रौद्रः पुनर्वसुः पुष्यो नक्षत्र
त्रितयं मुखे पूर्वदक्षिणे देशान् क्रोष्टुके वदतः शृणु कलिंगवंगजठराः कोशला मृषिकास्तथा चे
दयश्चोर्द्धकर्णाश्च मत्स्यान्ध्राविन्ध्यवासिनः विदर्भा नारिकेलाश्च चर्म्मद्वीपास्तथैलिकाः व्याघ्रग्रीवाम पु॰
हाग्रीवास्त्रैपुराः श्मश्रुधारिणः कैष्किन्धा हैमकूटाश्च निर्वेशाः कनकस्तनाः दशार्णा हारिकानग्ना १३७
निषादाः काकुमालकाः तथैव पर्णशबराः पादे वै पूर्वदक्षिणे अश्लेषर्क्षन्तथापित्र्यो फाल्गुण्यप्रथमा
द्विज नक्षत्रत्रितयं पादमाश्रितं पूर्वदक्षिणं लंकाकालाजिनाश्चैव शैलिकानिकटास्तथा महेन्द्र

मलयाद्रौ च दर्दुरे च वसन्ति ये कर्कोटकवने ये च भृगुकच्छाः सकोङ्कणाः शावराभीरवाश्च तथा वेण्णा
तीरनिवासिनः अवन्तयो दासपुरास्तथैवाकुरिशाजनाः महाराष्ट्रसकर्णाटा गोनर्दाश्चित्रकूटकाः
चेडाः कोनगिरश्चैव क्रौञ्चद्वीपाजनाधराः कावेराऋष्यमूकस्था नासिकाश्चैव ये जनाः शंखवैदूर्यमु
काद्रिशैलकामरताश्चये तथा वारिचराः कोलाश्चर्मपट्टनिवासिनः गणावाह्यापराः कृष्णाद्वी
पवासनिवासिनः सूर्याद्रौ कुमुदाद्रौ च ये वसन्ति तथा जनाः औखुरावासपिशिकास्तथा ये कर्म
नायकाः दक्षिणाश्च तथा ये च ऋषिकास्तापसाश्रमाः ऋषभाः सिंहलाश्चैव तथा काञ्चीनिवासिनः ति
लिंगाः कुञ्जरनदी कच्छवासीच ये जनाः ताम्रपर्णी तथा कुक्षिरिति कूर्मस्य दक्षिणः फल्गुण्यमभो
नराद्रस्थ चित्रा च क्षेत्रयं द्विज कूर्मस्य दक्षिणा कुक्षौ रक्षे पादं तथा परम् कम्बोजापह्लवाश्चैव त
थैव वडवामुखाः तथैव सिन्धुसौवीराः सानर्तावनितामुखाः घायोचभागा ------- कर्ण
प्राधेयवर्वराः किराताः पारदाः पंड्यास्तथा पारशवाः कलाः धुर्तुकाहेमगिरिकाः सिन्धुकारवैरवताः

३१

मा०क० सौराष्ट्रादारद्राश्चैव द्रविडाश्च महार्णवाः। एते जनपदाः पादे स्थिता वै दक्षिणे परे स्वाघो विशाखामै
१३८ त्रश्च नक्षत्रत्रयमत्र च मणिमेघः क्षुराद्रिश्च अञ्जनोक्षगिरिस्तथा अपराजिका हैहयाश्च शाम्भ्य
138 वः पादे स्थिता वै दक्षिणे पूर्वे स्वा न्तिकाद्रिः प्रशान्तिका चोक्षानापञ्चनदकारमठाः पारदास्तथा
तार्क्ष्य राज्याविर्गिनकाः शर्कराः साम्ब्र वृष्यकाः। गुरुगुस्वा फाल्गुणा कारेणुमत्याश्च घेजनाः। एकेक्ष
णा सम्भरुहा दीर्घग्रीवा सनूनिका अश्वकेशास्तथा पुच्छेजराः कूर्मस्य संस्थिताः। क्रौञ्चं मूलं तथा षा
ढा नक्षत्रत्रयमेव च मांडव्याश्चतुखाराश्च अश्वकानलनास्तथा कुलूतालहडाश्चैव स्त्रीराज्यालो
किकास्तथा नृसिंहा रेणुमत्याश्च वनावस्थास्तथापरे धर्मरंगास्तथोलूका उरुपूर्वास्तथा जनाः पु०
तथा पूर्णलकावीरा गुरुहाश्चुलिकास्तथा एकेक्षणा वाजिकेशा दीर्घग्रीवास्तथापरे वामपादे १३८
जनाश्चैते स्थिता कूर्मस्य भार्गुरे आषाढाश्रवणाश्चैव श्रविष्ठाश्चात्र संस्थिताः। कैलासो हिमवांश्चै
व वपुष्मान्नदनस्तथा क्रौञ्चकुरवकाश्चैव क्षुद्रवीनाश्च घेजनाः। रसालयाः सकैकेयाः भोगप्रस्था

सयावनाः अन्तर्द्वीपास्त्रिगर्त्ताश्च अग्निज्ञा भार्ग्गराजनाः तथैवाश्वमुखाः प्राप्ताश्चिविडाः केशधारिणाः
शेवकाः वाटधानाश्च शरधानास्तथैव च पुष्कलावतकेरातास्तथा तक्षशिलाश्रयाः अयुष्टा मानवा म
द्राः कैशिकाः शरदंडिकाः पिंगला मानहलका हूणाः कोहलकास्तथा मांडव्याः भूतिपुरकाः शातक
हेमभाडकाः यशोमत्याः सगान्धाराः खरराग्यरामधा यौरेयाः द्वासमेयाश्च राजन्याः श्यामकास्तथा
क्षेमधूर्त्ताश्च कूर्म्मस्य वामकुक्षिमुपाश्रिताः वारुणाश्चात्रनक्षत्रं तद्वै प्रोष्ठपदाद्वयं नेमकिन्नरराज्य
श्च पाशुपालं सवालकं काश्मीरश्च तथा राष्ट्रमभिसारजनन्तथा दरदास्तंगनाश्चैव कुलटाः नवराष्ट्रकाः
सैरिष्ठाब्रह्मपुरकास्तथैव वनराज्यकाः किराताश्चीनकौलिन्दाः जनापदर्वलोलजाः दर्वाटामक
राष्ट्रे ककुलटाश्चान्नदीरकाः एकपादाः खषाद्योषाः स्वर्गभौमाः सविश्वकाः तथारस्तुरहाहिस्वा
श्वीरपावराणाश्च ये त्रिनेत्राः पौरवश्चैव गान्धर्वाश्च द्विजोत्तम पूर्वोत्तरन्थ कूर्म्मस्य पादमेते समाश्रि
ताः रेवत्यश्वाश्विदैवत्यं याम्यश्चद्वेमिति त्रयम् तत्र पादे समाख्यातं पाकाय मुनिसत्तम देशैस्तैत

षु चैतानि नक्षत्राण्यपि वै द्विज एतत्पीडासु मे देशाः पीड्यन्ते ये क्रमोदिताः यानि चाप्युदयं विप्र गृहैः समयस्था
वस्थितैः यस्य ऋक्षस्य पतिर्यो वै ग्रहस्तत्वानि तेऽभयं तद्देशस्य तु निर्दिष्टं तथोत्कर्षशुभाशुभम् प्रत्येकं देश
सामान्यं नक्षत्रग्रहसम्भवम् भयं लोकस्य भवति शोभनं वा द्विजोत्तम स्वर्क्षे रशोभने जीतोः सामान्यम
ति भीतिदम् ग्रहे भवति पीडोत्थमल्पाया सा शोभनम् तथैव दुःस्थितः पापि स्वस्थितेष्वतथा ग्रहैः अ
ल्पोपकाराय नृणां देशे तेष्वाशिकं द्विधा द्रव्ये गोष्ठेषु भृत्येषु सुहृत्सु तनयेषु च भार्यायां च ग्रहैः स्थैर्भ
यं पुण्यवतां नृणां आत्मन्यथाल्पपुण्यानां सर्वत्रैवातिपापिनाम् नैकत्रापि हि पापानां नराणां जाय
ते भयम् दिग्देशजनसामान्यं नृपसामान्यमात्मजम् नक्षत्रग्रहसामान्यं नरो भुङ्क्ते शुभाशुभं परस्प पु०
राभिरक्षा च ग्रहदौःस्थेषु जायते एतेभ्य एव विप्रेन्द्र शुभदानि तथाशुभैः यद्देवानां तु कूर्मसंस्थान
नक्षत्रेषु मयोदितं एतद्वर्गेश सामान्यमशुभं शुभमेव च तस्माद्विज्ञाय देशर्क्षं ग्रहपीडां तथात्मनः १३९
कुर्वीत शान्तिं मेधावी लोकवादांश्च सत्तम आकाशदेवतानां च दैत्यादीनां च दोहदात् पृथ्व्याप

नन्निघे लोके लोकवादा इति स्मृताः तांस्तथैव बुधः कुर्यात् लोकवादान्दुरापयेत् तेषान्तु कारणान्यूर्णा
युक्तोदृष्टागमः स्वयः शुभोदयग्रहाणाञ्च पापानां द्विजसत्तम पश्चात्तापि प्रकुर्युस्ते यज्ञादीनाञ्च नि
ष्कृताः तस्माच्छान्तिपरः प्राज्ञो लोकवादरतस्तथा लोकवादांश्च शान्त्युश्च ग्रहपीडां तु कारयेत् भूदा
नवुपरामोश्च शत्रूणां चैत्याभिवन्दनं जपं होमं तथा दानं स्नानं क्रोधादिवर्जितं अद्रोहं सर्वभूतेषु मैत्री
कुर्याच्च पण्डितः वर्जयेद्दुष्टनीमांश्च मतिवादांस्तथैव च ग्रहपूजाञ्च कुर्वीत सर्वपीडासु मानवः एवं
शाम्यन्त्यशेषाणि घोराणि द्विजसत्तम प्रवृत्तानां मनुष्याणां ग्रहदौस्थ्यान्न संशयम् एष कूर्मो मया
ख्यातो भारते भगवान्द्विज नारायणो ह्यचिन्त्यात्मा यत्र सर्वं प्रतिष्ठितम् अत्र देवाः स्थिताः सर्वे प्रति
नक्षत्रसंश्रयाः यथा मध्ये हुतवहः पृथ्वीसोमश्च वै द्विज मेषादयस्त्रयो मध्ये मुखे द्वौ मिथुनादिकौ
प्राग्दक्षिणे तथा पादे कर्किसिंहौ व्यवस्थितौ सिंहकन्या तुला चैव कुक्षौ राशित्रयं स्थितम् तुला
यवृश्चिकश्चोभौ पादे दक्षिणपश्चिमे पृष्ठे च वृश्चिकश्चैव सह धन्वा व्यवस्थितः वायव्ये चास्य वै

मा०क० पादे धनुर्ग्राहादिकं द्वयं कुम्भमीनौ तथैवास्य उत्तरां कुक्षिमाश्रितौ मीनमेषौ द्विजश्रेष्ठ पादे पूर्वोत्तरे स्थि
१४० तौ कूर्म्मदेशास्तथ श्रोणि देशे षेतेषु वै द्विज राशयस्त्रय तथैवेषु ग्रहराशिषु वस्थिताः तस्माद्ग्रहोपपी
140 डासु देश पीडां विनिर्द्दिशेत् तत्र स्नाना प्रकुर्वीत दान होमादिकं विधिः एष एव वै ह्यवः पादो ब्रह्मणो भ
धो ग्रहस्य यः नारायणाख्योऽचिन्त्यात्मा कारणं जगतः प्रभुः ॥ ०॥ इतिश्री मार्कंडेयपुराणे ॥ ०॥
मार्कंडेय उवाच एतत्ते भारतं वर्षं यथावत्कथितं मुने कृतं त्रेता द्वापरश्च तथा तिष्यश्च तुष्टयम् अत्रैव
तद्युगानामेतच्चात्र भुवं न्यत्र वै जनः चत्वारि त्रीणि चाद्वे च तथैवैकं शरच्छतं जीवन्त्यत्र नरा ब्रह्मन् कृत
त्रेतादिके क्रमात् देवकूटस्य पूर्वस्य शैलेन्द्रस्य महात्मनः पूर्वेणा यत्स्थितं वर्षं भद्राश्वं तन्निबोध मे
श्वेतवर्णश्च नीलश्च शैवलश्चाचलोत्तमः कौरञ्जः पर्णशालाग्रः पञ्चैते कुलाचलाः तेषां प्रसूति पु०
रन्येपि षद्वः सर्वे पर्वताः तैर्विमिश्रा जनपदाः नानारूपाः सहस्रशः महास्थूलः शुकछत्रेऽयुद्ध १४०
सानुसुमंगलाः तथैव मादयो ऽन्येपि शतशोऽथ सहस्रशः पीताशं खवतीभद्रा चक्रावर्त्तादिका

स्तथा नद्योत्र वक्ष्वाद्याविख्याताः शीततोयाघवाहिकाः कुरुवर्षे नराः सन्ति शुक्लदेहसमप्रभाः दिव्य
संगमिनः पुण्ये द्वेश वर्षशतायुषः न्यूधमोत्तमो न तेषांकिं सर्वे ते समदर्शिनः जितिद्वादिभिरष्टाभिः
प्रकृत्या ते गुणैर्युताः तत्राप्यश्वशिवादेवश्चन्द्रवीडूजे नादृतः शिरोहृदयमेढ्राङ्घ्रिहस्तेषु वै त्रयन्वितः
तस्याप्यथैव विषयाविमे याजगतः प्रभोः केतुमालश्च यो वर्षं निशामय पश्चिमं विशालः कम्बलः कृ
ष्णोजयनो हरिपर्वतः विशोको वर्द्धमानश्च सप्तैते कुलपर्वताः अन्ये सहस्रशः शैला येषु लोकगणाः
स्थिताः मौलमौढुममाहेयशाकपोत्रकरम्भकेः अंगुलप्रमुखाश्चात्र वसन्ति गतयोजनाः येपिबन्ति
महानद्यो वंक्षुश्यामा मासकम्बला सुमेघा कामला श्यामा नथैवान्याः सहस्रशः अन्ये सहस्रशः शै
लाः येषु लोकगणाः स्थिताः वराहरूपी पादेस्य कृष्णपृष्ठपार्श्वे तस्तथा त्रिनक्षत्रयुतं देशेन नक्षत्राशि
युतानि च इत्येषकेतुमालाख्यः कथितो मुनिसत्तम ॥ ० ॥ इति मार्कण्डेयपुराणे ॥ ० ॥ मार्क
ण्डेय उवाच अतः परं कुरून्वक्ष्यामि निबोधेह ममोत्तरान् तत्र वृक्षा मधुफला नित्यपुष्पफलोपगाः व

मा॰क॰ स्वानि च प्रसूयंन्ते फलेस्वाभरणानि च सर्वकामप्रदास्तेहि सर्वे कामफलप्रदाः भूमिर्म्मणिमयी वायुः सु
१४१ गन्धिः सर्वदा सुखः जायन्ते मानवास्तत्र देवलोकपरिच्युताः मिथुनानि प्रसूयन्ते समकालस्थितानि
१४१ वै अन्योन्यमनुरक्तानि चक्रवाकोपमानि हि चतुर्द्दशसहस्राणि तेषां सार्द्धानि वैस्थितिः चन्द्रकान्त
श्च शैलेन्द्रः सूर्यकान्तस्तथापरः तस्मिन् कुलाचलौ वर्षे तन्मध्ये च महानदी भद्रसोमाप्रयात्युर्व्यां
पुण्यामलजलौघिनी सहस्रशस्तथैवान्यानद्यो वर्षेपि चोत्तरे तथान्याः क्षीरवाहिन्यो घृतवाहिन्य एव च
दध्नोदुदास्तथैवात्र तथान्ये चानुपर्वताः अमृतस्वादुकल्यानि फलानि विविधानि च वनेषु तेषु वर्षा पु॰
न्तेशतशोथ सहस्रशः तत्रापि भगवान्विष्णुः प्राक्शिरा मत्स्यरूपवान् विभक्तो नवधा विभन्नक्षत्रा
णां त्रयं त्रयं देशास्तथापि नवधा विभक्ता मुनिसत्तम चन्द्रद्वीपसमुद्रेतु तत्र द्वीपस्तथापरः तत्रा १४१
पि पुण्यो विख्यातः समुद्रान्तर्महामुने इत्येतत्कथितं ब्रह्मन् कुरुवर्षं मयोत्तरम् शृणु किंपुरुषादी
नि वर्षाणि गदतो मम ॥ ० ॥ इति मार्कण्डेयपुराणे ॥ ० ॥ मार्कण्डेय उवाच यत्तु किंपुरुषं वर्षं तेन

प्रवक्ष्याम्यहं द्विज तत्रायुर्दशसाहस्रं पुरुषाणां वपुष्मतां अनामया ह्यशोकाश्च नरास्तत्र तथा स्त्रि
यः प्लक्षषंडस्मृतः प्रोक्तः सुमहान्चन्द्रनोपमः तस्यैते वै फलरसं पिबन्तः पुरुषाः सदा स्थिरयौवनाढ्य
निष्पन्नाः स्त्रियश्चोत्पलगन्धिकाः अतः परं किंपुरुषाद्धरिवर्षं प्रचक्ष्यते महारजतसंकाशा जायन्ते
तत्र मानवाः देवलोकच्युताः सर्वे देवानृकाश्च सर्वशः हरिवर्षे नवाः सर्वे पिबन्तीक्षुरसं शुभं न ज
रा बाधते तत्र न जीर्यन्ते हि किंचित तावन्तमेवृते कालं जीरन्त्यथ निरामयाः मेरोर्वर्षे मया प्रोक्तं मध्य
मं यदिलावृतम् न तत्र सूर्यस्तपति न ते जीर्यन्ति मानवा लभन्ते नात्मलाभश्च रश्मयश्चन्द्रसूर्ययोः
नक्षत्राणां ग्रहाणाञ्च भेमिरास्तत्र महाद्युतिः पद्मप्रभाः पद्मगन्धा जम्बूफलरसाशिनः पद्मपत्रा
यताक्षाश्च जायन्ते तत्र मानवाः वृक्षाणां तु सहस्राणि तत्रायुस्त्रयोदश शरावाकारसंस्थानो
मेरुमध्य इलावृते मेरोर्यत्र महाशैलस्तदाख्यातमिलावृतम् रम्यकं वर्षमस्माच्च कथयिष्यामि वो
धर्तं वृक्षास्तत्रापि चोछ्रंगो न्यग्रोधो हरितः स्मृतः तस्यापि ते फलरसं पिबन्तो वर्त्तयन्ति वै वर्षा

मा०क०
१४२

युतायुषस्तत्र नरास्तत्फलभोजिनः रतिप्रधाना विमला नरा दौर्गन्ध्यवर्जिताः तस्माद्यथोक्तं वर्षं
नाम्नाख्यातं हिरण्मयं हिरण्वती नदी यत्र प्रभूतकमलोज्वला महाबलास्सुतेजस्का जायन्ते तत्र मा
नवाः यक्षानुका महासत्वा धनिनः प्रियदर्शनाः ॥ ० ॥ इति मार्कंडेयपुराणे ॥ ० ॥ क्रोष्टुकिरु
वाच कथितं भवता सर्वं यत्पृष्टोसि महात्मने भूसमुद्रादिसंस्थानं प्रमाणादि तथा ग्रहाः तेषाञ्चैव
प्रमाणाश्च नक्षत्राणाञ्च संस्थितिः भूरादयस्तथा लोकाः पातालान्यखिलानि तु स्वायम्भुवं तथा ख्यातं
मुने मन्वन्तरं मम तदनन्तराण्यहं श्रोतुमिच्छे मन्वन्तराणि च मन्वन्तराधिपान्देवानृषीस्तत्र नयान्नृपा
न् मार्कंडेय उवाच मन्वन्तरं मया ख्यातं मुने स्वायम्भुवन्ते स्वारोचिषाख्यमन्यत्वं शृणु तस्मादन
न्तरं कश्चिद्द्विजातिप्रवरः पुरेभूदरुणास्पदे वरुणायास्तटे विप्ररूपेनात्यश्विनावपि मृदुः स्वभा १४२
वः सद्वृत्तो वेदवेदांगपारगः महातिथिः प्रियो रात्रावागतानां समाश्रयः तस्यजज्ञे मतिः पृथ्वीं
पश्येयमिति नित्यदा अतिरम्यवनोद्यानां नानानगरशोभितां अथागतोतिथिर्विप्र कदाचित्तस्य

वेश्मानि नानौषधिप्रभावज्ञो मंत्रविद्याविशारदः अभ्यर्थितस्तेनासौ श्रद्धापूतेन चेतसा तस्याच
ख्यौ स देशांश्च रम्याणि नगराणि च वनानि नद्यः शैलांश्च पुण्यान्यायतनानि च स ततो विस्मयाविष्टः
प्राह तं द्विजसत्तमं अनेकदेशदृष्टित्वे नातिश्रमसमन्वितः इत्यातिवृद्धो वयसा नातिवृद्धश्च यौव
नात् कथमल्पेन कालेन पृथ्वीमटसि तां द्विज व्राह्मणउवाच मंत्रौषधिप्रभावेन विप्राप्रतिहता ग
तिः योजनानां सहस्रं हि दिनार्द्धेन व्रजाम्यहं मार्कंडेयउवाच ततः स विप्रस्तं भूयः प्रत्युवाचेदमाद
रात् श्रद्दधानो वचस्तस्य व्राह्मणस्य विपश्चितः मम प्रसादं भगवान् करोतूषधिदानजं द्रष्टुं भूमे
स्तु महती मतीर्वेच्छा प्रवर्तते प्रादात्स व्राह्मणस्तस्मै पादलेपमुदारधी अभिमंत्रयामास दिशंते
नाख्यातांश्च यतः तेनानुलिप्तपादोथ स द्विजो द्विजसत्तम हिमवंतमगाद्द्रष्टुं नानाप्रश्रव
णान्वितं सहस्रं योजनानां हि दिनार्द्धेन व्रजामि यत् आयास्यामीति संचिंत्य तदर्द्धेनापरेणहि
संप्राप्तो हिमवत्पृष्ठं नातिक्लांततनुर्द्विज विचचार ततस्तत्र स क्षितौ हिमाद्रेर्भूतले पादक्रांतेन तत

मा०क० स्याथ उद्रिहिमेन विलीयता प्रक्षालितः पादलेपः परमौषधिसंभृतः मार्कंडेय उवाच अथो जलगतिः
१५३ सोथं इतश्चैतश्च पर्यटन् ददर्शातिमनोज्ञानि सानूनि हिमभूभृतः सिद्धगन्धर्वयुक्तानि किन्नरा
153 भिगतानि च क्रीडाविहाररम्याणि देवादीनामितस्ततः दिव्याप्सरोगणाशतैराकीर्णान्यवलोक
यन् नातृप्यत द्विजश्रेष्ठो प्रोद्भूतपुलको मुने क्वचित्प्रश्रवणाद्भूतजलपाते मनोरमं प्रनृत्तशि
खिकेकाभिरन्यतश्च विनादितं दात्यूहकोयष्टिकाद्यैः क्वचिच्चातिमनोहरम् पुंस्कोकिलकलालापैः
स्मृतिहारिभिरन्वितं प्रफुल्लतरुगन्धेन वासितानिलवीजितं मुदा युक्तः स ददृशे हिमवन्तं महागि
रिम् दृष्ट्वा स तं द्विजसुताः हिमवन्तं हिमाचलं श्वोद्रक्ष्यामीति सञ्चिन्त्य मतिश्चक्रे गृहं प्रति विभ्रष्ट
पादलेपोथ शिरेशाजलसंभ्रमः चिन्तयामास किमिदं मयाज्ञानादनुष्ठितं पादःप्रलेपो लग्नो मे वि पु०
लीनो हिमवारिणा शैलेस्मिन्दुर्गमत्यर्थं दूरं चाहमिहागतः प्रयास्यति क्रियाहानिमग्निशुश्रूष १५३
णादिकं कथमत्र करिष्यामि संकटं महदागतम् इदं रम्यमिदं रम्यमित्यस्मिन्वरपर्वते शक्त

दृष्टिरहं तृप्तिं न यास्येद्दृष्टेतेपि किन्नराणां कलालापाः समन्ताछ्रोत्रहारिणः प्रफुल्लतरुगन्ध
श्व घ्राणं भत्यन्नमद्भुतिं सुखस्पर्शस्तथा वायुर्जलानि रम्यवन्ति च हरन्ति केन रम्यात्र मनोज्ञानि मनां
सि च एवं गते तु पश्येयं यदि कश्चित्तपोधनं स मामुपदिशेन्मार्गं गमनाय गृहं प्रति मार्कंडेय उवाच
एवं स चिन्तयन्विप्रो बभ्राम स हिमाचले भ्रष्टपादौषधबलो वैक्लव्यं परमं गतः तं ददर्श भ्रमन्तं
स मुनिश्रेष्ठं वरूथिनी वराप्सरा महाभागा मौलेयरूपशालिनी तस्मिन्दृष्टे ततः साभूद्द्विजवर्ये व
रूथिनी मदनाविष्टहृदया सानुरागा ततः स्वशात् चिन्तयामास कोथेषरमणीयतराकृतिः सुफलं
मे भवेज्जन्म यदि मां नावमन्यते अहोस्य रूपमाधुर्यं महो सललिता कृतिः अहो गम्भीरता दृष्टेः को
नास्य सदृशो भुवि दृष्टा दैत्यास्तथा देवा सिद्धगन्धर्वपन्नगाः कथमेकोपि नास्त्यस्य तुल्यरूपो महा
त्मनः यथाहमस्मिन्नप्येष सानुरागस्तथा यदि भवेदत्र मया कार्यं तत्कृतः पुण्यसञ्चयः यदीष
मयि स्निग्धां दृष्टिमत्यनिपातयेत् कृतपुण्या न मत्तोन्या त्रैलोक्ये वराणिता ततः मार्कंडेय उवाच ६३

मा॰कं॰ एवंसञ्चयनीसादिव्यायोषित्स्वराह्वरा आत्मानंदर्शयामासकमनीयतमाकृतिम्॥ तंदृष्ट्वासाद्विज
१४४ सुतः चारुरूपंवरूथिनी सोपचारंसमागम्यवाक्यमेतदुवाचह॥ कान्त्वंकमलगर्भाभकस्यकिंमात्र
144 तिष्ठसि ब्राह्मणोहमिहायातोनगरादरुणास्पदात्॥ पादलेपोत्रमेध्वस्तोविलीनोहिमवारिणा
यस्यानुभावादत्राहमागतोमदिरेक्षणे वरूथ्युवाच॥ भोनैषाहंमहाभागनाम्नाख्यातावरू
थिनी विचरामिसदैवात्ररमणीयेहिमाचले साहंत्वद्दर्शनाद्विप्रकामवक्तव्यतांगता॥ ब्रवीमियन्म
याकार्यंत्वदधीनास्मिसांप्रतं ब्राह्मणउवाच येनोपायेनगच्छेयंनिजगेहंशुचिस्मिते तन्ममाचक्ष्व
शुभेगेहानिर्भवतिकर्म्मणां नित्यनैमित्तिकानांतुजाताहानिर्द्विजन्मनः॥ भवत्यतस्त्वंकल्याणिमग्न
त्वरमामितः॥ प्रशस्यतेनप्रवासोब्राह्मणानांकदाचन॥ अपराधस्तुमेभीरुदेशदर्शनकौतुक पु॰
म् यतोगृहेद्विजाग्र्यस्यनिष्पत्तिः सर्वकर्म्मणां नित्यनैमित्तिकानांतुहानिरेवप्रवासिनः॥ साहं १४४
किम्बहुनोक्तेनतथाकुरुष्व मध्यमे यथानास्तंगते सूर्य्ये पश्यामीस्वयमालयम्॥ वरूथ्युवाच

नैवं रुदिहि महाभाग मा भूत्स दिवसो मम मां परित्यज्य यत्र त्वं निजं गेहमुपेष्यसि अतो रम्यतरः स्वर्गो
न यतो द्विजनन्दन ततो वेयम्यारित्यज्य तिष्ठामोत्र सुरालयं सर्वं सहमया कान्तकान्तेन त्र हि माचले
रम माशो न मर्त्यानां बान्धवानां स्मरिष्यसि स्रजो वस्त्राण्यलंकारं भक्ष्यभोज्यानुलेपनं दिव्यमत्र तथा
हतेस्मरेशा वशगाकृता वीणावेणुस्वनं गीतं किन्नराणां मनोहरम् अंगाल्हादकरो वायुर्मृष्टानुमु
दर्कं शुचिः मनोभिलषिता शय्या सुगन्धमनुलेपनं इहासतो महाभाग गृहे किन्ने निजेषिके इहासतो
नैव जरा कदाचिन्ने भविष्यति त्रिदशानामिमं भूमिं यौवनोपचयप्रदा इत्युक्ता सानुरागा सा सहसा
कमलेक्षणा आलिलिंग प्रसीदेति ब्रवीति कलमुन्मुदा ॥ ० ॥ इति मार्कंडेयपुराणे ॥ ० ॥ ब्राह्म
णउवाच मा मां शोभी व्रजान्यत्र दृष्टेयः सदृशस्तव अन्यन्मया या याचिता न भवन्यर्थे वा त्युपेक्षिमा सार्थं
प्रातर्दर्शं हव्यं लोकान्नयच्छंति शाश्वतान् त्रैलोक्यमेतदखिलं हव्यकव्ये प्रतिष्ठितं तदपायुं समाबद्ध
भे न यामि सुमालयं वरूथिन्युवाच किन्नेनाहं प्रिया विप्र रमणीयो न किं गिरीः गन्धर्वविद्याध

मार्क० रंदीस्त्यक्त्कामिष्टोहि कस्तव निजमानयमप्यस्माद्भवान्यास्यत्यसंशयम् स्वल्पंकालं मयासार्द्धंभुंक्ष्व
१४५ भोगान् सुदुर्लभान् ब्राह्मणउवाच अभीष्टानाईपत्याग्न्याः सततंमेत्रयोऽग्नयः रम्यंममाग्निशरणं
145 देवीविष्टरशायिप्रिया वरूथिन्युवाच अष्टावात्मगुणायेहि तेषांमांद्योदयाद्विज तांकरोषिकथंनत्वं
मयिसद्धर्मपालक त्वद्विमुक्तानजीवामि तथाप्रीतिमतीत्वयि नेतद्दृढाम्यहंमिथ्याप्रसीदकुलनन्द
न ब्राह्मणउवाच यदिप्रीतिमतीसत्यंनोपचाराद्ब्रवीषिमां तदुपायंममाचक्ष्व येनयामिस्वमालयं
वरूथिन्युवाच निजमानयमप्यस्मात्भवान्यास्यत्यसंशयं स्वल्पंकालंमयासार्द्धंभुंक्ष्वभोगान्सु
दुर्लभान् ब्राह्मणउवाच नभोगार्थायविप्राणांशस्यतेहि वरूथिनी इहक्लेशायविप्राणांचेष्टाप्रेत्य पु०
फलप्रदा वरूथिन्युवाच मंत्राणांप्रियमात्राणां यमेसत्कृत्वापरत्रते पुण्यमेवफलंभाविभोगाश्चान्य १४५
त्रजन्मनि एवंचेद्रूपमेप्येतन्नशोपचयकारकं प्रत्याख्यानाद्वदंमृत्युंत्वंचपापमवाप्स्यसि ब्राह्म
णउवाच परस्त्रियंनाभिलषेदित्युचुर्गुरवोमम तेनत्वांनाभिवाञ्छामिकामंविलपसुष्यच मा

र्कंडेय उवाच॥ इत्युक्त्वा स महाभागः स्पृष्ट्वापः प्रयतः शुचिः। प्राहेदं प्रणिपत्याग्निं गार्हपत्यमुपांशुना
भगवन् गार्हपत्याग्ने योनिस्त्वं सर्वकर्मणां त्वत्त आहवनीयोग्निर्दक्षिणाग्निश्च नान्यतः। युष्मदाप्याय
नाद्देवा वृष्ट्याद्यसस्यादिहेतवः। भवन्ति सस्यादखिलं जगद्भवति नान्यतः। एवं त्वत्तो भवत्येतं तेन सत्येन
वेद्विज तथाहमद्य स्वगेहं पश्येयं सतिभास्वरे। यथा वेदोदितं कर्म स्वकाले नोज्झितं मया तेन सत्येन
पश्येयं गृहस्थोऽद्य दिवाकरम्। यदा च न परस्वेषु परदारेषु च मे मतिः। कदाचित्साभिलाषो भूत्तथैतत्सि
द्धिमेतु मे॥ ०॥ इति मार्कंडेयपुराणे स्वारोचिषे ब्राह्मणवाक्यम्॥ ०॥ मार्कंडेय उवाच एवन्तु
वदतस्तस्य द्विजपुत्रस्य पावकः। गार्हपत्यः शरीरेस्य सन्निधाय यथाकरोत्। तेन चाधिष्ठितः सोथ प्रभा
मंडलमध्यगः। यदीपयत्तं देशं मूर्त्तिमान्हव्यवाडिव। तस्याश्च सुतरां तत्र तादृग्रुपे द्विजे भाति अ
नुरागो भवद्विप्र पश्यन्त्या देवयोषितः। ततः सोधिष्ठितस्तेन हव्यवाहेन तत्क्षणात्। यथा पूर्वं तथा
गन्तुं प्रवृत्तो द्विजनन्दन जगाम च तयायुक्तस्तया सार्द्धं मिरीक्षितः। आदृष्टिपातात्तु लंघ्यानि श्वाभ्रा

मा०क० कार्म्मकर्म्मरं ततः स्वर्गो नैव तन्त्रानिर्जगेहमवाप्यसः; यथा प्रोक्ताद्विजश्रेष्ठ स्वकारसकलां क्रिया; अथ
१५६ साचारुसर्वांगी तत्रासक्ताश्रमानसा निःश्वासपरमा नित्यं दिनं शेषं तथा निशानू निश्वस्विद्वानव
घांगीक्षेति वदती मुहुः; मन्दभाग्यमथां मामंनिनिन्दमदिरेक्षणा नविहारे नू चाहारे रमणीपिये
नकानने नकन्दरेषु रम्येषु ववन्धचतदा रतिम् चकार रमभाशोवच क्रवाकयुगे स्पृहां मुक्तातेन
वरारोहा निनिन्द निजयौवनं क्वगतासि मिमं शैलं दुष्टदैवबला कृता क्वप्राप्तः समे दृष्टो गान्धर्वं ता
हशोजनः; यद्यद्यसमहाभागो नमया संगमेष्यति तत्कामाग्निरवश्यं मां क्षयपिष्यति द्रुः; मद्रू र पु०
मणीयमभूद्युत्वं स्कोकिलनिनादितम् तेनहीनं तदैवैतद्दहतीवाद्यमाम्भनं मार्कंडेयउवाच
॥ ० ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ इत्थं सा मृदनाविष्टो जगाम मुनिसत्तम, वद्धे च तदा रागस्तस्यास्त १५६
स्मिन्नू प्रतिदर्शां कलिनाम्रांतु गन्धर्वसानुरागो निराकृताः; तथा पूर्वमभूत्साथ तदवर्शाद्दर्श
तां सश्चिन्तयामास तदा किन्वेषा गजगामिनी निश्वासपरमा मानो गिरारथयवरुथिनी श्रवि

शापदग्धा किन्नु केनचित्त्वं किञ्चिन्मानिता वास्यवानि परिक्लिष्टमिदं न्वन्ते यतो मुखं ततः सद्यो धृ
चिरं तत्सर्वं कौतुकात्कलिः ज्ञातवान्स्वप्रभावेन समाधेः स यथातथं पुनः स चिन्तयामास तद्विनाशाय
मुनेः कलिः समोपपादितं साधु भाग्यैरेतत्सुराकृते मय्येषा सानुरागेति वृक्षशः प्रार्थिता सती नि
राकृता वरीसेयं मत्या प्राप्या भविष्यति मानुषे सानुरागेयं तत्र तद्रूपधारिणि यं स्पते भयसंदिग्धं
किं कालेन करोमि तत्। मार्कण्डेय उवाच आत्मप्रभावेन ततस्तस्य रूपं द्विजन्मनः कृत्वा चचार यत्रास्ते
निषण्णा सा वरूथिनी स्मितं दृष्ट्वा वरारोहा किञ्चिदुत्फुल्ललोचना समभ्येत्य प्राह तन्वङ्गी प्रसीदेति पु
नः पुनः त्वया त्यक्ता न सन्देहः परित्यक्ष्यामि जीवितं ततोऽधर्मः कष्टतरः क्रियालोपो भविष्यति मया
समेत्य रम्येऽस्मिन्महामन्दरकन्दरे मत्परित्राणार्थं धर्म्म भवश्यं प्रतिपत्स्यसे आयुषः सावशेषं
मेऽन्यूनमस्ति महामते निवृत्तस्तेन नूनं त्वं हृदयाह्लादिकारकः कलिरुवाच किं करोमि क्रियाहानि
र्भवत्यत्र स तो मम त्वमप्येवंविधं वाक्यं ब्रवीषि तनुमध्यमे तदहं संकटं प्राप्तो यद्ब्रवीमि करोषि तत्।

मा०क० यदि तत्संगमो मे स्याद्भवत्या सह नान्यथा वरूथिन्युवाच प्रसीद यद्ब्रवीषि त्वं तत्करोमि न ते मृषा ब्रे
१५० वीषि तद्दनाशंकं यत्ते कार्यं मयाधुना कलिरुवाच नागमसमागमसमये द्रष्टव्योऽहं त्वयाऽबले निमी
147 लिताक्ष्याः संसर्गमारब्धुं मयासह वरूथिन्युवाच एवं भवतु भद्रं ते यथेच्छसि तथा स्कतातू मया
सर्वप्रकारं हि वशेस्तो यं तवाधुना ॥ ० ॥ मार्कंडेयपुराणे ॥ ० ॥ मार्कंडेय उवाच ततः स
ह तया सार्धं रराम गिरिसानुषु फुल्लकाननकान्त्येषु मनोज्ञेषु सरःसु च कन्दरेषु च रम्येषु निम्नगा
पुलिनेषु च ॥ ॥ मनोज्ञेषु तथान्येषु देशेषु मुदितो द्विजाः वञ्चिताधिष्ठितः स्वासीद्यद्रूपं तु स तत्र
सा अचिन्तयद्भोगकाले निमीलितविलोचना ततः कालेन सा गर्भमवाप मुनिसत्तम गन्धर्ववीर्या पु०
ना रूपश्चिन्तनाच्च द्विजसत्तमः सा गर्भधारिणी; सोपि सान्त्वयित्वा वरूथिनीं विप्ररूपधरो जातस्त
या प्रीत्या विसर्जितः; ततः स जज्ञे द्युतिमान् ज्वलन्निव विभावसुः स्वरोचिभिर्यथा सूर्यो भासयन् १५०
सकला दिशः; स्वरोचिभिर्यथा भाति भास्वानिव स बालकः; ततः स्वरोचिरित्येवं नाम्ना ख्यातो बभूव

सः ववृधे स महाभागो वयसानुदिनं तथा गुणौघेन यथा बालः कलाभिः शशलञ्छनः स जग्राह
धनुर्वेदं वेदांश्चैव यथाक्रमं विद्याश्चैव महाभागस्तदा यौवनगोचरः मन्दराद्रौ कदाचित्सवि
चरं स्वारुचेष्टितः ददर्शैकां तदा कन्यां गिरिप्रस्थे भयातुराम् त्रायस्वेति निरीक्ष्यैनं सा तदा वाक्य
मब्रवीत् माभैषीरिति स प्राह भयविप्लुतलोचनां किमेतदिति तेनोक्ते वीरत्वाच्च महात्मना ततः सा
कथयामास श्वासाक्षेपप्लुताक्षरम् कन्यकोवाच अहमिन्दीवराख्यस्य सुता विद्याधरस्य वै नाम्नाम
नोरमा जाता सुता या मरुधन्वनः मन्दारविद्याधरजा सखी मम विभावरी कलावती चाप्यपरा सुता
पारस्यैव मुनेः ताभ्यां सह मया याता कैलासतटमुत्तमं तत्र दृष्टो ऋषिः कश्चित्तपसातिकृशाकृतिः
क्षुत्क्षामकण्ठो निस्तेजा दूरयाताक्षितारकः मया वहसितः क्रुद्धः स तदा मां सशाप ह क्षामः क्षा
मः स्वरः किञ्चित्कम्पिताधरपल्लवः त्वयावहसितो यस्मादनार्ये दुष्टतापसि तस्मात्त्वामचिरेणै
व राक्षसोऽभिग्रहीष्यति दत्ते शापे मत्सखीभ्यां सत्वनिर्भत्सितो मुनिः धिक्कृते ब्राह्मण्यमहान्याकृतं

मां.क. ने अखिलन्तपः अमर्षिरीव सुस्कोसितपसानामाति कथितः स्नान्या स्पर्द्धवे वाह्य शंयक्रोधवर्धयकर्तं
१४८ तपः एतच्छ्रुत्वा द्वदैः शार्पंतयोरण्यमितद्युतिः एकस्याः कुष्टमंगेषु भाव्यमस्यास्तथाव्रयः तयोस्त
148 थैव तज्जातं यथोक्तं तेम ततस्त्वरयात्. ममाप्येष महारवः समुपैति पदानुगं मत्पृष्ठतोपि महानादं
तस्य दूरेपि गर्जितः ततो यमत्याद्दिवश्र्यं यन्मे पृष्ठं न मुञ्चति अस्मद्ग्राभस्य सर्वस्य हृदयत्राकमध्य
५ रत्न ते तं प्रपद्यच्छामि मां रक्ष सोऽस्मान्महाद्युतेः प्राक्ष्यात्वा यस्तु वस्यादौ स्वयं रुद्रः पिनाकधृक् स्नायस्तु वो
वर्षि भायसिद्ध वज्रो यदत्त गाम. तेनापि तं मन्मातुः पित्रे चित्राय धुधा यर्वे श्राद्धात् वत्वाह्निकं सोपि म पु०
त्पित्रे श्वसुरः स्वयं मयापि पिहितं वीर मकाश्वाद्वाल यापितः हृदयं सकलस्तात्वां मशेषं विपुना १४८
शनभू तद्दिदं गृह्य तां शीघ्रमशेषात्स्वपूरायशुं ततो जहिद्दरामा तमेनं राज्ञः समागतं ॥ ० ॥ मा
र्कंडेयपुराणे मार्कंडेय उवाच तथेत्युक्ते ततस्तेन वाग्युप स्पृश्य तत्सत्त. अस्त्राणां हृदयः प्राप्त
त्सरश्चस्य निवर्तनं एतास्मिन्नन्तरे रक्षः सतदाभीषणाकृतिः नर्द्दमानो महानादमाजगाम हरावि

तः भयाभिभूता कुत्राशामुपैमि कस्य मे दिशि मन्ये यत्किंचिद्रेशोमि त्रुगणाग्रांतं ददर्श सः स्वारोचिश्चिंतया
मामसदृष्ट्वा तत्समुपागतम् गृन्हात्वेष वचः सत्यं तस्याप्युक्ति महामुने जग्राहसमुपेत्येनां दूरयामो
पि राक्षसः त्राहित्राहीति करुणां विलपन्तीं सुमध्यमां ततः स्वारोचिः संक्रुद्धश्चंडास्त्रमतिभैरवं दृष्ट्वा
निवेश्य तद्द्रष्टो ददर्शानि मोक्षणाः दाक्षाभिभूतः सततदा तामुत्सृज्य निशाचरः प्रसीद शाम्यतामस्त्रं श्च
यताश्चे स्वभाषयत् मोक्षितोहं त्वया शापादतिघोरमिदाद्युते प्रदत्तादतितीव्रेण ब्रह्ममित्रेणधीमता
उपकारीन मे दूत्तो महाभागाधिपोऽपरः येनाहं सुसमाकृष्टा महाशापाद्विमोचितः स्वारोचिरुवा
च ब्रह्ममित्रेण मुनिना किंनिमित्तं महात्मना शप्तस्त्वं कीदृशश्चैव शापोदत्तोऽभवत्पुरा राक्षसउवा
च ब्रह्ममित्रोऽष्टधाभिन्नमायुर्वेदमधीतवान् अष्टादशाधिकारस्य पुराह्याथर्ववेदिनो द्विज अहमस्येन्दी
वराख्येति ख्यातो स्याजनकोभयम् विद्याधरपतेः पुत्रो नललनाभस्य खड्गिनः मया च याचितः पूर्वं ब्र
ह्ममित्रो भवन्मुनिः आयुर्वेदाष्टिकाविद्या पृष्टोमया मयैषधर्मे भगवन्दातुमर्हसि यदा त्वबुद्धो

मा॰ क॰ १४९ 149 वीरप्रश्रयावनतस्तमे नप्रादाद्याचितोविद्यामायुर्वेदात्मिकांमम शिष्येभ्योददतस्तस्य मयानष्टा
ङ्गेनहि आयुर्वेदात्मिकाविद्या गृहीताभूत्तदात्मना गृहीतायास्तुविद्याया मासैरष्टाभिरादरात्
ममाभिक्षपादभवद्वासोतीरसुनःपुनः प्रत्यभिज्ञाय मांहासान्मुनिःकोपसमन्वितः विकम्पितकन्ध
रः प्राहमामिदंपरुषाक्षरं राक्षसेनेवयस्तान्मे त्वयाहृद्येनदुर्मते हृतांविद्यावहासस्य माम
रज्ञायवैकृतः तस्मात्वंराक्षसःपापभद्धापोक्तिनिराकृतः भविष्यसिनसन्देहः सप्तरात्रेणदारु
णाः इत्युक्तेप्रणिपात्यांघ्रे रूपचारैःप्रसादितः समामाहपुनर्विप्रस्ततःक्षणान्मृदुमानसः यन्म पु॰
योक्तमवश्यंतद्भाविगन्धर्वनान्यथा किन्तुत्वंराक्षसोभूत्वापुनःस्वंप्राप्स्यसेवपुः नष्टस्मृतिर्यदा
क्रुद्धःस्वमपत्यंचिखादिषुः निशाचरत्वंगन्तासितदास्त्रानलतापितः पुनःसंज्ञामवाप्यस्वाम १४९
वाप्स्यसिनिजंवपुः तथैवस्वमधिष्ठानंलोकेगन्धर्वसंज्ञिते सोहंत्वयामहाभागमोक्षितोऽस्मात्सु
दारुणात् निशाचरत्वाद्युद्धेरितेनमेपाथनांकुरु इमानेतनयांस्वार्थी प्रयच्छामिप्रतीच्छतां

आयुर्वेदञ्च सकलस्त्वष्टांगो ग्राम्ययात्ततः मुनेः सकाशात्सम्प्राप्तस्तद्वृन्दी शुभमहामते ॥ मार्कण्डेयपु
पुराणे ॥ ० ॥ मार्कण्डेय उवाच इत्युक्त्वा प्रददौ विद्यां सन्नन्दिव्यात्महोज्ज्वलः अश्रुघ्नावर्षं दियं पौ
राणां वपुराश्रितः दत्वा विद्यान्ततः कन्यां सत्रमुपचक्रमे नमार्ष्ट सा सदा कन्या जनितानां स्वरूपिणां
अनुरागो मयाप्यत्र तत्तोत्तीर्य महामुनि दृष्टं न दैव संजातो विशेषेणोपकारिणि किन्तु मे सा सखी
मात्र मत्कृते दुःखपीडिता अतो नाभिलषितो गोग्राऽकुमेतेन वैसमं पुरुषैरपि नाश क्या कर्तुमित्थं
नृशंसता स्वभावकठिने मां हृकथं योषित्करिष्यति साहं यथा तेद्दुःखान्तौ मत्कृते कन्यके पितः
तथास्या स्यामि तेद्दुःखं स्वमहानव तापिता स्वशोचिरुवाच आयुर्वेदप्रसादेन ते करिष्ये पुनर्वरं
सखी तव महाशोकं समुत्सृज स्वमध्यमे मार्कण्डेय उवाच ततः पित्रा स्वयं दत्तां तां कन्यां सुविधान
तः उपयेमे गिरौ तस्मिन्न स्वशोचिश्चारुलोचनां दत्वा ततोनन्दा कन्यामभिश्यान्त्यच भाविनी जगा
म दिव्यया गत्या गन्धर्वैः स्वपुरन्ततः सचापि सहितस्तन्या तद्विज्ञातुं तदा धर्यो कन्यकायुगलं तत्र

मां०क० तच्छापोत्थेगदात्तरं ततस्तांयो:स ततत्वमोरोगघ्नैरोषधीरसैः चकारनीरुजांदेहेस्वरोचिरपराजितः
१५० ततोभिशोभनेकन्येविमुक्तेव्याधिनाशुभे स्वकान्त्यादितितद्भासंचकारातेनमहीधरम् ॥ ० ॥ इ
150 तिमार्कण्डेयपुराणे ॥ ०॥ मार्कण्डेयउवाच एवंविमुक्तरोगातुकन्यकातंमुदान्विता स्वरोचि
षमुवाचेदंशृणुष्ववचनंप्रभो: मन्दारविद्याधरजानाम्नास्यामनाविभावरी उपकारिणस्तुमात्मा
नंप्रयच्छामिप्रतीच्छमा विद्यांत्वंतुभ्यंदास्यामिसर्वभूतरुतानिते यथाभिव्यक्तिमेष्यन्तिप्रसादस्य
वणोभव मार्कण्डेयउवाच एवमस्त्वितितेनोक्ताधर्मज्ञेनस्वरोचिषा द्वितीयासातदाकन्याइदं
वचनमब्रवीत् कुमारब्रह्मचर्यासीत्पारेनामपितामम ब्रह्मर्षिःस्वमहातेजावेदवेदांगपार पु०
गः तस्यपुंस्कोकिलालापरमेणीयेमधौपुरा आजगामाप्सराभ्यासंप्रख्यातापुञ्जिकस्थला का १५०
मवक्रुध्यतान्वीत:सतयामुनिपुंगवः ततःसंयोगेहमुत्पन्नातस्याःमेत्रमहाचले विहायसगतःमा
तामामस्मिन्विजनेवने वालामेकांमहीपृष्ठेव्यालश्वापदसंकुले ततःकलाभिःसोमस्यवर्द्धन्तीमि

रहः स्वपं आप्याज्य मामाह रक्षो वृद्धिं याताऽस्मि सत्तम ततः कलावती येन मम नाम महात्मना गृही
ताया कृतं पित्रा गन्धर्वेण शुभात्मना न दत्ताऽहं तदा पित्रा याचितेन शुभात्मना देवारिणा निशासु
प्तस्ततो मे घातितः पिता ततोऽहं मतिनिर्वेदाद्धात्मव्यापादने धृता निवारिता शम्भुपत्न्या सत्या स
त्यप्रतिव्रत माशुचः शुभ्रु भर्त्ता ते महाभागो भविष्यति सुरोचिर्नाम पुत्रश्च मनुस्तव भविष्यति आ
ज्ञा च निधयः सर्वे करिष्यन्ति तवाऽऽहता यथाभिलषितं वित्तं प्रदास्यन्ति च ते शुभे यस्या वरप्रभावेन
विद्यायास्त्वां गृह्णाण मे पद्मिनी नाम विद्येयं महापद्माभिपूजिता इत्याह मां दक्षसुता सती सत्याऽत
मा तथा सुरोचिस्त्वं ध्रुवं देवा नान्यथा साभविष्यति साऽहं प्राणप्रदायाद्य तां विद्यां त्वं तथा वपुः प्र
यच्छामि प्रतीच्छ त्वं प्रसादसुमुखो भव मार्कण्डेय उवाच एवमस्त्विति तामाह सत्त कन्यां कलाव
तीं विभावर्या सुरभ्याच स्निग्धदृष्ट्यानुमोदितः अग्राहयत्ततः पाणीं सत योरमितं ष्टुतिं नदात्म
देवभूर्येषु नृत्यन्ती स्वप्सरः शुच ॥ ० ॥ इति मार्कण्डेयपुराणे स्वारोचिष मन्वन्तरे ॥ ० ॥ मार्कं

मा.क. ण्डेय उवाच ततः स ताभिः सहितः पत्नीभिरमितद्युतिः रराम तस्मिन् शैलेन्द्रे रम्यकाननिर्झरे सर्वोपभो
१५१ गरत्नानि भूतिः मधुराणि च निधयः समुपाजह्रुः पद्मिन्या वशवर्त्तिनः स्रजो वस्त्राण्यलंकारानग
15-1 न्धाध्यमनुलेपनं आसनान्यतिशुभ्राणि काञ्चनानि यथेच्छया सौवर्णानि महाभाग करकान्ना
जनानि च तथा शय्याश्च विविधैर्दिव्यैर्वास्तरणैर्युताः एवं स ताभिः सहितो दिव्यगन्धाधिवासिते
रराम स्वरुचिर्भाभिर्भासिते वरपर्वते ताश्चापि सहते नेति लेभिरे मुदमुत्तमां रममाणा यथा स्वर्गे
तथा तत्र शिलोच्चये अथ हंसी जगादैका चक्रवाकीं जले सतीं तस्य ताश्च ललिते समन्वेच स्पृहा
वती धन्योऽयमतिपुण्योऽयं योयं यो वनगोचरः दयिताः सहितो भाति भुंक्ते भोगानभीप्सितान् म पु०
नियो वनिनः श्लाघ्यास्तत्पत्न्यो नातिशोभनाः जगत्या मल्लिकापत्न्यः पतयश्चातिशोभनाः अ १५१
भीष्टाः कस्यचित्कान्ता कान्तः कस्याश्चिदीप्सितः परस्परानुरागाढ्यं दाम्पत्यमतिदुर्लभं धन्यो
यं दयिताभीष्टो दयिताश्चातिवल्लभाः परस्परानुरागो हि धन्यानामेव जायते एतन्निशम्य

वचनं कलहंस्यास्समीरितं उवाच चक्रवाकी तान्नातिविस्मितमानसा नायं धन्यो यतो लज्जा नान्यस्त्री
सन्निकर्षितः अन्यां स्त्रियमयं यदा भुंक्ते न सर्वोस्वस्यमानसं चित्तानुराग एकस्मिन्नधिष्ठाने यतः सखि
ततो हि प्रीतिमानेष भार्यासु भविता कथं एतानदयिता पत्युर्नैतासां दयितः पतिः विनोदमात्रमेवै
ता यथा परिजनोऽपरः एतास्माश्च यदीष्टोऽयं तत्किं प्राणान्मुमुक्षति आलिंगत्यपरां कान्ताध्यानाद्वेका
ततोऽन्यया विद्याप्रदानमूल्येन क्रीतो ह्येता स्वभृत्यवत् प्रवर्तितेन हि प्रेमसंबद्धीषु तिष्ठति क
लहंसि पतिर्धन्यो मम धन्योऽहं मे वच यस्यैकस्यां क्षितिरं चित्तं यस्यांश्चैकत्र संस्थिति मार्कंडेय उवाच स
वे सत्वरुतं सोसौ सुरोचिरपराजितः निशम्य लज्जितो दध्यौ सत्यमेव हि नानृतम् ततो वर्षशते जाते र
म भार्यो महागिरौ रममाणः समन्ताभिर्द्ददर्श पुरतो मृगम् सुस्निग्धपीनावयवं मृगीहृदयहारि
र्यां वासिताभिः स्वरूपाभिर्मृगीभिः परिवारितम् आहृष्टप्राणपुटकाजिघ्रन्तीमास्तमो मृगीः उवा
च च मृगो लम्बो लज्जा त्यागेन गम्यतां नाहं सुरोचि सत्शीलो न वै वाहं सुलोचनाः निर्लज्जा वदव

मा॰क॰ सन्निताद्दृशास्तत्र गछ्छतः। एकाह्नेकानुगता यथाह्यासास्पदं जने अनेकाभिस्तथैवैको भोग्यदृष्टि
१५२ निरीक्षितः। अस्य धर्मक्रियाहानिरहन्यहनि जायते दत्तोर्थे भार्य्या याचास्य कामासक्तस्तथा परः य
152 स्मादृशोन्यस्तच्छीलः परलोकपराङ्मुखः तंकामयत भद्रं वो नाहं तुल्यः स्वरोचिषा मार्कंडेय उवाच
एवं निरस्यमानास्ताहरिःशीन मृगांगना कृत्वा स्वरोचिरात्मानं मेने स पतितं तथा त्यागे च कारस
मनस्तासांश्च मुनिसत्तम चक्रवाकी मृगप्रोक्तावि वचारसुजुगुप्सितः स रेमेत्मताभिर्भूयश्च वर्द्धमा
नमनोभव आक्षिप्तनिर्वेदकथो रेमे वर्षशतानि षट् किन्तु धर्माविरोधेन कुर्वन्धर्माश्रिताः क्रियाः
बुभुजे स्वरोचिर्विषयान्सह ताभिरुदारधीः ततः स्वजज्ञिरे तस्य त्रयः पुत्राः स्वरोचिषः विजयो मे पु॰
रुनन्दश्च प्रभासश्च महाबलः मनोरमायां विजयं सुषुवे रेन्दीवरात्मजा विभावरी मेरुनन्दं प्रभास १५२
श्च कलावती पद्मिनी नाम या विद्या सर्वभोगोपदायिका सर्वेषां तत्प्रभावेन पिता चक्रे पुरत्रयम् प्रा
च्यां तु विजयं नाम कामरूपे नगोत्तमे विजयाय सुतायादौ स ददौ पुरमुत्तमम् उदीच्यां मेरुन

न्दस्य पुरीं नन्दवतीमिति ख्याताञ्च कारप्रोत्तुंगवप्रप्राकारमालिनीम् कलावतीसुतस्यापि प्रभा
सस्य निवेशितम् पुरं तालमिति ख्यातं दक्षिणापथसंश्रितं एवं निवेश्य पुत्रान्स पुरेषु पुरुषर्ष
भः रेमे ताभिः समं विप्र मनोज्ञास्वद्रिभूमिषु एकदा तु गतोरण्ये मृगयायां स धनुर्द्धरः चकर्ष धनुरा
लोक्य वराहमति दूरगम् अथाह काचिदभ्येत्य तत्रता हरिणांगना मय्येष पात्यतां वाणः प्रसीदे
ति पुनः पुनः किमनेन हतेनाद्य मामाशु विनिपातय त्वया निपातितो वाणो दुःखान्मां मोक्षयिष्य
ति स्वारोचिरुवाच न ते शरीरं सरुजमस्माभिरुपलक्ष्यते किन्नु तत्कारणं येन प्राणान्हातुमिहे
च्छसि मृग्युवाच अन्यास्वासक्तहृदये यस्मिंश्चेतः कृतास्पदम् ममैतेन विना मृत्युरौषधी किम
तः परम् स्वारोचिरुवाच कस्त्वां नाभिलषेद्भीरु यस्यानुरागासि कुत्र वा यदप्राप्त्या निजान्प्राणा
न्परित्यक्तुं व्यवस्यसि मृग्युवाच त्वमेवेतासिध म्मेन त्वया चापहृतं मनः वृणोम्यहमतो मृत्युं
मयि वाणो निपात्यताम् स्वारोचिरुवाच त्वं मृगी चञ्चलापांगि यतस्क पुरुषावयं कथं त्वया मम

मां॰क॰ संगो मद्विधस्य भविष्यति मृत्युवाच यदि शापकुरं रचितं न्मयि तेषां परिस्वज यदि वा साधुचित्तं मे
१५३ करिष्यसि मयेप्सितं एतावता भवताहं भविष्याम्यति भामिता मार्कंडेय उवाच आलिलिंग ततस्ता
नु स्वारोचिर्हरिणीं गतां तेन चालिंगिता सत्यः साभूद्दिव्यवपुर्दूरा: ततः स विस्मयाविष्टः कादू
153 मित्यभ्यभाषत सचास्मै कथयामास प्रेमालज्जाजडाक्षरं अहं नत्यथितादेवैः काननस्यास्य देव
ता उत्पादनीयो हि मन्नस्त्वया मयि महामते प्रीतिमत्या मयि सुतं भूर्लोकपरिपालकम् त्वमु
त्पादय देवानां त्वाभेदं वचनादृदे मार्कंडेय उवाच ततः स तस्यां तनयं सर्वलक्षणलक्षितं तेज
स्विनमिवात्मानं जनयामास तत्क्षणात् जातमात्रस्य तस्याथ देववाद्यानि सस्वनुः जगुर्गन्धर्व पु॰
पतयो ननृतुश्चाप्सरोगणाः सिषिचुर्भूतलं मेघा नीरजस्कं सुराशिशा पवनः पुष्पवर्षं च मु
मोचाथ सम्मततः तस्य तेजः समालोक्य नाम चक्रे पिता स्वयं द्युतिमानिति येनास्य तेजसा भा १५३
सिता दिशः सबालो द्युतिमान्नाम महाबलपराक्रमः स्वारोचिषः सुतो यस्मात्तस्मात्स्वारोचि

षोभवत् सचापि विचरन्मध्ये कदाचिद्वननिर्झरे स्वरोचिर्ददृशे हंसं निजपत्न्या समन्वितम् उवाच
च तदा हंसी साभिलाषा पुनःपुनः उपभुज्यतामात्मा चिरन्तं क्रीडितम्मया किं सर्वकालं भोगैस्ते
आसन्नश्चरमं वयः परित्यागस्य कालोयम् तव चापि जलेचरि हंस्युवाच अकालः कोस्ति भोगानां
सर्वभोगात्मकं जगत् यज्ञाः क्रियन्ते भोगार्थं ब्राह्मणैः संयतात्मभिः दृष्टादृष्टांस्तथा भोगान्वाञ्छ
मानाविवेकिनः दानानि च प्रयच्छन्ति पूर्तं धर्मश्च कुर्वते सत्वं नेच्छसि किं भोगान् भोगाश्चेष्टाः फ
लं नृणां विवेकिनां तिरश्चाञ्च किं पुनः संयतात्मनां हंस उवाच भोगेष्वासक्तचित्तानां परमात्मा
स्थिता मतिः भविष्यति कदा संगमुपेतानाञ्च बन्धुषु पुत्रमित्रकलत्रेषु सक्ता जीवन्ति सीदन्ति स
रः पंकार्णवे मग्नाजीर्णा वनगजा इव किं न पश्यसि वा भद्रे जातसंगं स्वरोचिषं आबाल्यात्काम
संसक्तं मग्नं स्नेहाम्बुकर्द्दमे यौवनेतीव भार्यासु सांप्रतं पुत्रनप्तृषु स्वरोचिषो मनो मग्नमुद्धा

मा०क०

१५४ रं प्राप्स्यते कुतः नाहं स्वरोचिष स्थास्यः स्त्रीवश्यो राजलेश्वरि विवेकवांश्च भोगानां विनिवृत्तोस्मि
154 सांप्रतं मार्कंडेय उवाच स्वरोचिरेतदाकर्ण्य जातोद्वेगः स्वगेहिनाम् आदाय भार्यास्तपसे ययौ
रन्यत्तपोवनं तत्र तप्त्वा तपो घोरं सहताभिरुदारधीः जगाम लोकानमलान्निर्द्धूताखिलकल्मषः
॥ ० ॥ इति मार्कंडेयपुराणे ॥ ० ॥ मार्कंडेय उवाच ततः स्वारोचिषं नामा द्युतिम
न्तं प्रजापतिं मनुश्चकार भगवांस्तस्य मन्वन्तरं शृणु तत्रान्तरे तु ये पु०
१५४

देवामुनयस्तभृणुध्वमे भूपालाः क्रौष्टुके येतान्गदतस्त्वं निशामय देवाः पारावतास्तत्र तथैव तुषिता
द्विजाः स्वारोचिषेंतरेंद्रश्चेंद्रो विपश्चिदिति विश्रुतः ऊर्जस्तंभस्तथा प्राणो दत्तोलि ऋषभस्तथा निश्च
रश्चार्ववीरांश्च तत्र सप्तर्षयोभवन् किंपुरुषाद्याश्च सुतास्तस्य महामुनः सप्तासीत्सुमहावीर्याः पृ
थिवीपरिपालकाः तस्य मन्वंतरं यावत्तावत्तत्सुतसंभवैः भुक्तेयमवनी सर्वा द्वितीयं चैतदंतरं
स्वारोचिषस्य चरितं जन्म स्वारोचिषस्य च निशम्य मुच्यते पापेभ्यः श्रद्धानोपि मानवः इति मार्कंडे
यपुराणे स्वारोचिषं समाप्तं ॥०॥ क्रौष्टुकिरुवाच भगवन् कथितं सर्वं विस्तरेणा त्वया मम स्वारो
चिषाद्भुतं जन्म तथा श्रावोचिषस्य तु या तु पद्मिनी नाम विद्या भोगोपपादिका तत्संश्रया ये मुनयस्तन्मे
विस्तरतो वद श्रेष्टो ये निधयस्तेषां तन्मे विस्तरतो स्वरूपं द्रव्यसंस्थितिं भवताभिहितं सम्यक् श्रो
तुमिच्छाम्यहं गुरोः मार्कंडेय उवाच पद्मिनी नाम या विद्या लक्ष्मीस्तस्याधिदेवता तदाधाराश्च नि
धयस्तान्मे निगदतः शृणु तत्र पद्मो महापद्मो तथा मकरकच्छपौ मुकुंदनंदौ नीलश्च शङ्खश्चैवा

ष्टमो विधिः सत्यां तत्पां भवं त्येते सिद्धिस्तेषां हि जायते देवतानां प्रसादेन सधुसंसेवनेन च एभिरालो
कितं वित्तं मनुष्यस्य महामते याद्दक्स्वरूपो भवति तन्मे निगदतः शृणु प्राज्ञेश्च मनिधिः पृथ्वीस
यस्य भवति द्विज सुतस्य तत्सुतानां च तत्पुत्राणां च भित्यसः दाक्षिण्यसारः पुरुषस्तेन चाधिष्ठि
तो भवेत् सत्वाधारो महाभागो यतो सौ सात्त्विको निधिः सुवर्णरौप्यताम्रादिधातूनां च परिग्रहं
करोत्यभितरां सोपि तेषां च क्रयविक्रयं करोति च यथायज्ञानू याज्ञिकानां प्रयच्छति सभादेव
निकेतांश्च सकारयति तन्मनां सत्वाधारो निधिश्चान्यो महापद्म इति स्मृतः सत्वप्रधानो भव
ति तेन चाधिष्ठितो नरः करोति पद्मरागादिरत्नानां च परिग्रहं मौक्तिकानां प्रवालानां तेषां च क्र
यविक्रयं ददाति गशीलेभ्यस्तेषामावथांस्तथा सकारयति तच्छीलः स्वयमेव च जायते तत्प्रसू
ताजथाशीलाः पुत्रपौत्रक्रमेण च पूर्वर्द्धिमात्रः सप्रासो पुरुषांश्च न मुंचति तामसो मकरो नाम
निधिस्तेनावलोकितः पुरुषश्च तमःप्रायः सशीलोपि हि जायते बाणखड्गर्ष्टिधनुषां च चर्माणां

चपरिग्रहं दर्शकानां च कुरुते याति मैत्रीश्च राजभिः ददाति शौर्य्यवृत्तीनां भूभुजां ये च तत्प्रियाः
क्रयविक्रये च शस्त्राणां नान्यत्र प्रीतिमेति च एकस्यैव भवत्येव नरस्य न सुतानुगः द्रव्यार्थं दस्युतो ना
शं संग्रामे चापि स व्रजेत् कच्छपश्च निधिर्योन्यो नरस्तेनाभिवीक्षितः तमःप्रधानो भवति यतोसौ ता
मसो निधिः व्यवहारानशेषेषु पुण्यजातैः करोति च कर्म्मणो नखिलांश्चैव न विश्वसिति कस्यचि
त् समस्तानि यथांगानि गृह्यास्ते हि कच्छपः तथावष्टभ्य वित्तानि तिष्ठत्यनुमानसः न ददाति न वै
भुंक्ते तद्विनाशभयाकुलः निधानमुर्व्यां कुरुते निधिःसोप्येकपौरुषं रजोगुणमयश्चान्यो मुकुंदो ना
मयो निधिः नरोवलोकितस्तेन तद्गुणो भवति द्विज वीणावेणुमृदंगादेवातोद्यस्य परिग्रहं करोति
गायतां वित्तं नृत्यतां च प्रयच्छति वंदिनामथ सूतानां विटानां नाट्यपाठिनां ददात्यहर्निशं भो
गान् भुंक्ते तैस्तु समं द्विजः कुलटा युवतिश्चास्य भवत्यन्यैश्च तद्विधैः प्रयाति संगमे कं च स निधि
भजते नरं रजःसत्वमयश्चान्यो नंदो नाम महानिधिः उपैति स्तंभमधिकं नरस्तेनावलोकितः

मार्कं०
१५६
156

समस्तधातुरत्नानांपश्यधान्यादिकस्यच परिग्रहंकरोत्येषतथैवक्रयविक्रयं आधारःसज्जनानां
चस्वागताभ्यागतस्यच सहतेनापमानोक्तं स्वल्पंवापिमहामुने स्तूयमानश्चमहतींप्रीतींवध्ना
तियच्छति यंयमिच्छतिवैकामंमृदुत्वमुपयातिच वस्त्राभार्याभवंत्यस्यसूतिमत्योतिशोभनाः
रत्नैश्चसप्तचनरान्निधिर्नंदोनुवर्तते प्रवर्द्धमानोथनरःषष्टभागेनसत्तमः दीर्घायुत्वंचसर्वेषां
पुरुषाणांप्रयच्छति बंधूनांचैवभरणंयेचदूरादुपागताः तेषांकरोतिवैनंदःपरलोकेसचा
दृतः भवत्यस्यनचस्नेहः सहवासिषुजायते पूर्वमैत्रेचशैथिल्यंप्रीतिमन्यैःकरोतिच तथैव
सत्वरजसीयोबिभर्तिमहानिधिः सनीलसंज्ञस्तत्संगीनरस्तच्छीलवान्भवेत् वस्त्रकार्पासधा
न्यादिफलपुष्पपरिग्रहं मुक्ताविद्रुमशंखानांशुक्त्यादीनांतथामुने काष्ठानांचकरोत्येषय
च्चान्यज्जलसंभवं क्रयविक्रयमप्येषांनान्यत्ररमतेमनः तडागान्पुष्करिण्यश्चतथारामा
न्करोतिच बंधंचसरितांवृक्षांस्तथारोपयतेनरः गंधलेपनपुष्पादिभोगभुक्ताभिजायते

पु०
१५६

२

त्रीपुरुषस्यापिनिर्विन्नीलोनामेतिविश्रुतः रजस्तमोमयातान्यःसंखसंज्ञोद्वियोनिधिः तेन
पिनीयतेविप्रतद्गुणात्वंनिधीश्वरः एकस्यैवभवत्येषनरंनान्यमुपैतिवै यःसशंखोनिधिस्तस्य
स्वरूपंक्रौष्टुकेशृणु एकएवात्मनामृष्टमन्नंभुंक्तेतथासुरं कदन्नभुक्परिजनोनचशोभनव
स्त्रधृक् नददातिस्वकुत्रार्थ्यासुतापुत्रस्नुषादिषु सुपोषणापरःशंगीनरोभवतिसर्वदा
दृत्येतेनिधयःख्यातानराणामनुदेवताः मिश्रावलोकनान्मिश्रस्वभावफलदायिनः
यथाख्यातःस्वभावस्तुभवत्येकविलोकनात् सर्वेषामाधिपत्येचभुवेषाड्जिपद्मिनी इतिमार्कंडेय
पुराणेनिखिलक्षणां क्रौष्टुकिरुवाच विस्तारात्कथितंब्रह्मन्ममस्वारोचिषंमुने मन्वंतरंतथैवाष्टो
येपृष्टानिधयोमया स्वायंभुवंपूर्वमेवमन्वंतरमुदाहृतं मन्वंतरंतृतीयंमेकथयोत्तमसंज्ञितं मार्कं
डेयउवाच उत्तानपादपुत्रोभूदुत्तमोनाममनामतः स्वरुच्यास्तनयःख्यातोमहाबलपराक्रमः स
र्वधर्मात्मामहात्माचपराक्रमधनोनृपः अतीत्यसर्वभूतानिबभौभानुरिवापरः समःशत्रौ

मार्कं० १५८ 157

चमित्रेचपरेपुत्रेचधर्मवित् दुष्टादुष्टेचयमभवत्सोमवत्समहामुने वाउथ्यांवहुलानामउपयेमेस
धर्मतः उत्तानपादतनयः शचीमिंद्रइवोत्तमः तस्यामतीवरक्तस्यामी द्विजवर्यमनः सदाः
स्नेहवच्छशिनोयद्वद्रोहिण्यांनिहितापरं अन्याप्रयोजनाशक्तमुपैतिनहितन्मनः स्वप्नेचैव
तदानस्त्रिमनोभुत्तस्यभूभृतः सतुतस्याः सुचार्वंग्याः दर्शनादेवपार्थिवः ददाह्लोचनेत्रांत्र
गात्रस्पर्शश्रुतन्मयः श्रोत्राह्लेगकरंवाक्यंप्रियमप्यवनीपते तस्यावभूवसम्मानंकमनेपरि
भवंततः सुपमेनेश्रजंदत्तांशुभान्याभरणानिच उत्तन्थावर्द्धपीतेचपिवतोस्यवरासवं भुंज
ताचैरंद्रेणाह्नणमात्रंकरेधृता वुभुजेस्वल्पकंभक्ष्यंद्विजनातिमुदावती एवंतस्यानुकूलस्यना
नुकूलामहामुनः प्रभूततनवमत्यर्थेचक्रेरागंमहीभृतः अथापानगतोभूपःकदाचित्तामनिंदि पु० १५८
तां सुराभृतंपाणमात्रंग्राहयामाससादरं पश्यतांभूमिपालानांचारुमुख्यासमन्वितः उपगीय
मानोमधुरैर्गीतिगाधनतत्परैः सातुनेछतितत्पात्रमादातुंतत्परांमुखी सम्भक्ष्यमवनीशानां

ततः क्रुद्धः स पार्थिवः उवाचत्वास्थमाहूयनिश्वसन्रुष्टोयथा निराकृतस्त्वयादेव्याप्रिययापतिरव्ययः
दुष्टेतांदुष्टहृदयामादायविजनेवने परित्यजाशुनैतत्तेविचार्य्यंसुवचनम्मम मार्कंडेयउवाच ततो
नृपस्यवचनमविचार्य्यसवेत्स्यसः द्वास्थस्त्याजतांसुभ्रूमारोप्यसंदनवने साचतंविपिनेत्यागंकृतं
तेनमहीभृता अपश्यमानातंमेनेपरंकृतमनुग्रहं सोपितच्चानुरागाग्निर्दह्यमानात्ममानसः उत्तान
पादिर्भूपालोनान्यांभार्य्यामविंदत सस्मारतांसुचार्वंगीमहर्निशमनिर्वृतः चकारचनिजंराज्यं
प्रजांधर्मेणापालयत् प्रजाःपालयतस्तस्यपितुःपुत्रानिवौरसान् आगम्यब्राह्मणःकश्चिदिद
माहार्त्तमानसः ब्राह्मणउवाच महाराजत्वशान्तोस्मिश्रूयतांगदतोमम नृणामार्त्तिपरित्राणमन्यतोन
नराधिपात् ममभार्य्याप्रसुप्तस्यकेनाप्यपहृतानिशि गृहद्वारमनुद्घाट्यतांसमानेतुमर्हसि राजोवा
च नवेत्सिकेनापहृताकवानीताचसाद्विज यतामिनिग्रहेकस्यकुतोवाप्यानयामितां ब्राह्मणउवा
च तथैवसंगितेद्वारिप्रसुप्तस्यमहीपते हृताहिभार्य्याकिंकेनेत्येतद्विज्ञास्यतांभवान् त्वंरक्षिता

नोनृपतेषड्भागादानवेनवेतनः धर्मस्यतेननिद्रांताःस्वपंतिमनुजानिशि राजोवाच नतेदृष्टामया
भार्याधात्तुरूपाचदेहतः वयश्चैवसमाख्याहिकिंशीला ब्राह्मणउवाच कठोरनेत्रासायुक्ताहुसुवा
त्तःकृशाननाविरूपरूपाभूपालननिंद्यामितथैवतां वाचिभूपातिपुरुषानश्रीम्यासाचशीलतः
मा॰र्कं॰ दुष्याख्यातामयाभार्यासाकरालनिरीक्षणा मनागतीतंभूपालतस्याश्चप्रथमवयः दृष्टरूपाच
१५८ मेभार्यासत्यमेतन्मयोदितं राजोवाच अनंतेब्राह्मणाभयाभार्यामन्यांददामेते सुखायभार्यांक
158 ल्याणीदुःखदेहनुह्रिताटृशी अन्यांस्वरूपतामिश्रकारणंशीलमुत्तमं रूपशीलविहीनायात्याज्या
सान्यनतेकृता ब्राह्मणउवाच रक्षाभार्यामहीपालइतिनःश्रुतिरुत्तमा भार्यायांरक्ष्यमाणायां पु॰
प्रजाभवतिरक्षिता आत्माभिजायतेतस्यांसारक्ष्यतानरेश्वर प्रजायांरक्ष्यमानायामात्माभवतिर १५८
क्षितः तस्यामरक्ष्यमाणायांभवितावर्णसंकरः सपातयेन्महीपालपूर्वान्स्वर्गादधःपितॄन्
धर्महानिश्चार्थेदिवंममभार्यस्यभवेन्ममः नित्यक्रियाणांविध्वंसात्तसोचापिपतनायमे तस्यांच

पृथिवीपालभवित्रीममसंततिः तवषड्भागदायीसाभवित्रीधर्म्महेतुकी तदेतन्नेमयाख्यातंपत्नीय
मेहृताप्रभो तन्ममानघरक्षायांयाभवानधिकृतोयतः मार्कंडेयउवाच सतस्येतद्वचःश्रुत्वा
विमृष्यचनरेश्वरः सर्वोपकरणोयुक्तःमारुरोहरथोत्तमं द्रुतश्चेतश्चतेनासौपरिवभ्राममेदिनीं
ददर्शचमहारण्येतापसावथमुत्तमं अवतीर्य्यचतत्रासौप्रविश्यददृशेमुनिं कौश्यांवृष्यांसमा
सीनंज्वलंतमिवतेजसा सादृष्ट्वानृपतिंप्राप्तंसमुत्थायद्रुराथितः समान्यस्वागतेनैनंशिष्यमाह
र्घ्यमानय तमाहशिष्यःशनकैर्दातव्योऽर्घोस्यकिंमुने तदाज्ञापयसंचिंत्यत्वयाज्ञांहिकरोम्यहं
ततोवगतवृत्तांतोभूपतेस्तस्यसद्विजः संभाषासनदानेनचक्रेसम्मानमात्मवान् ऋषिरुवाच
किन्निमित्तमिहायातोभवान्किंवाचिकीर्षितं उत्तानपादिस्तनयंवेखित्वासुत्तमंनृपं राजोवाच
ब्राह्मणस्यगृहाद्भार्य्याकेनाप्यपहृतामुने अविज्ञातस्वरूपेणतामन्वेष्टुमिहागतः पृच्छामियत्त्वत्तन्मे
यंप्रणतस्यानुकंपया अभ्यागतस्यायगृहंभावनुक्तुमर्हसि ऋषिरुवाच पृच्छमामांवनीपा

मार्कं०
१५८
159

पालयत्पृष्टश्चमशंकितः वक्तव्यंचेत्तवमयाकथयिष्यामितेततः राजोवाच गृहागताययन्मह्यंप्रथमेद
र्शनेमुने त्वयासंवत्सरोदातुंकस्मादर्घोनिवर्त्तितः ऋषिरुवाच त्वद्दर्शनेननरर्षभसाद्याज्ञप्तोयंमयानृप
यदातदाहमेतेनशिष्येणप्रतिबोधितः एषवेत्तिजगत्यत्रमत्प्रसादादनागतं यथाहंसतीतंचवर्त्तमा
नंचसर्वतः आलोच्यज्ञापयेत्युक्तेततोज्ञातंमयापितत् ततोनदत्तवानर्घमहंतुभ्यंविधानतः सत्यंराजा
न्वमर्घोर्हः कुलेस्वायंभुवस्यवै तथापिनार्घयोग्यंत्वामन्यामोयमुत्तम राजोवाच किंतेकृतेकृतं
मयाब्रह्मन्ज्ञानतोज्ञानतोपिवा येनत्वंनोर्घमर्हामिनाहमभ्यागतश्चिरात् ऋषिरुवाच किंविस्मृ
तंतेयत्पत्नीत्वयात्यक्तामहावने परित्यक्तस्त्वयासार्द्धंत्वयाधर्म्मोनृपाखिलः पक्षेणाकर्म्मणोहान्या
प्रयात्यस्पर्शतांनरः किमुत्रैवाधिकोयस्यहानिर्नित्यकर्म्मणः पत्न्यानुकूलयाभाव्यंयथाशीलेपि
भर्त्तरि दुःशीलापितथाभार्य्यापोषणीयानरेश्वर प्रतिकूलाहिसापत्नीतस्यविप्रस्ययाहृता तथा
पिधर्म्मकामोसौत्वामुपवाचितवान्नृप चलतःस्थापयस्यन्यान्स्वधर्म्मेत्वंमहीपते त्वांस्वधर्म्मात्

पु०
१५८

५

विंतं कोपरःस्थापयिष्यति मार्कंडेय उवाच विनमद्धःसमहीपालदुत्पुक्तस्तेनधीमतां तथेत्युक्ता
तुपप्रछतांपत्नीतुद्विजन्मनः भगवन्केननीतासौपत्नीविप्रस्यकुत्रवा अतीतानागतंवेत्तिजगत्य
वितथंभवान् ऋषिरुवाच तांजहारात्रितनयोवलाकोनामराक्षसः द्रक्ष्यसेचाद्यतांभूपतत्प
लावर्तकेवने गछसंयोजयाशुद्धंभार्य्यायातंद्विजोत्तम मापापास्पदतांयातुत्वमिवासौदिनेदिने
इतिमार्कंडेयपुराणे ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच अथारुरोहसुरथंप्रणिपत्यसतंमुनिं तेनाख्यातंवनं
तच्चप्रययावुत्पलावतं यथाख्यातस्वरूपंचभार्य्यांतत्रद्विजस्यतां भक्षयंतीददर्शाथश्रीफला
निनरेश्वरः पप्रछचकथंभद्रेत्वमेतद्वनमागता स्फुटंब्रवीहिवैवालेअपिभार्य्यासुशर्म्मणः ब्राह्म
ण्युवाच सुताहमतिरात्रस्यद्विजस्यवनवासिनः पत्नीविशालपुत्रस्ययस्यनामत्वयोदितं साहं
हृतावलाकेनराक्षसेनत्वरामुना प्रसुप्ताभवनेस्वाथभ्रातृमातृवियोजिता मात्राभ्रातृभिरन्यैश्च
तिष्ठाम्यत्रसुदुःखिता भस्मीभवतुतत्रासौयेनाहमेवंवियोजिता तस्मिन्वनेहिगहनेतेनानीयामुञ्जि

तामिषंविकारणांकिंनुनोपभुंक्तेनखादति राजोवाच अपितत्क्षणायातेरक्षस्त्वामुन्मज्ज्यक्कवेगतं अ
हंभर्त्तातवैवाप्रप्रेषितोद्विजनंदिनि ब्राह्मण्युवाच अस्येवकाननस्यांतःसतिष्ठतिनिसाचरः प्रवि
श्यपश्यतुभवान्नविभेतिततोयदि मार्कंडेयउवाच प्रविवेशततःसोथतयावर्त्मनिदर्शिते
मांर्कं० ददृशेपरिवारेणासमवेतंसराक्षसं दृष्टमात्रेततस्तस्मिंस्त्वमानःसराक्षसः दूरादेवमहींमूर्द्ध्ना
१६० स्पृशन्नृपादांतिकंययौ राक्षसउवाच ममात्रागच्छतागेहंप्रसादःसुमहान्कृतस्त्वं प्रशाधिकिं

करोम्येषवसामिविषयेतव अर्घंचेमंप्रतीच्छस्वस्थीयतांचेदमासनं वयंभृत्याभवान्स्वामी
दृढमाज्ञापयस्वमां राजोवाच कृतमेवत्वयासर्वंसर्वाचैवातिथिक्रिया किमर्थंब्राह्मणावधूस्त्वया
नीतानिशाचर नेयंस्वरूपसंपन्नाभार्य्यात्वंचेद्धृतात्वया भक्ष्यार्थंचेत्कथंनात्तानात्वयैतत्कथ्यताम्मम पु०
राक्षसउवाच नवयंमानुषाहारा अन्येतेनृपराक्षसाः सुकृतस्यफलंयत्रतदश्नीमोवयंनृप। १६०
स्वभावंचमनुष्याणांयोषितांचविमानिताः मानिताश्चसमश्नीमोनवयंजंतुखादकाः यदास्मा

र्शांज्ञांतिर्भुक्त्वाक्रुध्यंतिनेतदा भुंक्तेदुष्टस्वभावेचगुणावंतोभवंतिच संतिनःप्रमदाभूपरू
पेणाप्सरसांसमा वाद्यस्यत्वाख्यतिष्ठ तमसानुपूर्वीयुवतिःकथं राजोवाच यत्येषानोपभोगाय
नाहारायनिशाचर गृहंप्रविश्यविप्रस्यतत्किमेषाकृतात्वया राक्षसउवाच मंत्रविद्भिर्द्विजश्रे
ष्ठायज्ञेयज्ञेगतस्यमे रक्षोघ्नमंत्रपठणात्कुरुक्षुद्बाटनंनृप बुभुक्षितावयंतस्यमंत्रोच्चारणाक
र्मणा क्रयामःसर्वयज्ञेषुसत्राद्भिर्भवतिद्विजः ततोस्माभिरिदंतस्यवैकल्यमुपपादितं पत्न्या
विषपुमानिज्याकर्मयोग्योनजायते मार्कंडेयउवाच वैकल्योच्चारणात्तस्यब्राह्मणस्यमहा
मुनेः ततःसराजासुदृशंविषमःसमजायत वैकल्यमेषविप्रस्यवदमामेवनिंदति अनर्हेम
वैस्यचमांसोप्याहमुनिसत्तमः वैकल्यंतस्यविप्रस्यराक्षसोप्याहमेयथा अपत्नीकतयासोऽ
हंसंकटंमहदास्थितः मार्कंडेयउवाच एवंचिंतयतस्तस्यपुनरप्याहराक्षसः प्रणामनम्रो
राजानंबद्धांजलिपुटंमुने नरेंद्राज्ञाप्रदानेनप्रसादःक्रियतांमम भृत्यस्यप्रणतस्येप्सं

मार्कं०
१६१
161

युष्मद्विषयवासिनः राजोवाच स्वभावं वयमप्रीमत्वयोक्तं यनिशाचर तदर्थिनो वयं येन कार्य्यं तच्छृणुत
स्व मे अस्मात्वयाद्यब्राह्मण्यादौःशील्यमुपभुज्यतां येन त्वयात्ते दौशतस्येव नीतभे वेदियं नीयतां य
स्य भार्य्या यं तस्य वेश्मनिशाचर अस्मिन्कृते कृतं सर्वं गृहमभ्यागतस्य मे मार्कंडेय उवाच ततः स
राक्षसस्तस्याः प्रविश्यान्तःसुमायया भक्षयामास दौःशील्यं निजशक्त्यान्नृपाज्ञया दौःशील्येनातिरौ
द्रेण पत्नी तस्य द्विजन्मनः तेन सा संपरित्यक्ता तमाह जगतीपतिं स्वकर्मफलपाकेन भर्त्तुस्तस्य म
महात्मनः वियोजिताहं तच्छुत्वयमामी निशाचरः नास्य दोषो न वा तस्य मम भर्त्तुर्महात्मनः ममै
व दोशो नाप्यस्य नकृतं त्वुपभुज्यते अन्यजन्मनि कस्यापि विप्रयोगः कृतो मया सोयं ममाप्युपगतः को
दोषोस्य महात्मनः राक्षस उवाच प्राप्यधित्वान वांदेशाद्दिमां भर्त्तृगृहं प्रभो यदन्यत्करणीयं ते तद्ब्रू पु०
हियप पार्थिव राजोवाच अस्मिन्नुहृते कृतं सर्वं त्वया मे रजनीचर आगंतव्यं च ते वीर कार्य्यका १६१
लेस्मृते न मे मार्कंडेय उवाच तथेत्युक्त्वा तु तद्रक्षसामासादयत्न निन्ये भर्त्तृगृहं सुद्धां दौःशी

७

न्यापगमान्तदा इतिमार्कंडेयपुराणे ॥०॥ मार्कंडेय उवाच तांप्रेषयित्वाराजापिस्वभर्तृगृहमंगनां
चिंतयामासनिःश्वस्यकिमत्रसुकृतंभवेत् अनर्व्वयोपपत्तांकष्टांसमामाहमहामनाः वैकल्यंवि
प्रमुक्तिश्यतथाह्यायंनिशाचरः सोहंकथंकरिष्यामित्युक्तापत्नीभयाद्दिमा अथवाज्ञानदृष्टिंतंप्र
क्ष्यामिमुनिसत्तमं संचिंत्येथंसभूपालःसमारुह्यरथंतदा ययौसयत्रधर्मात्मात्रिकालज्ञोमहा
मुनिः अवरुह्यतथासोथतंसमेत्यप्रणम्यच यथावृत्तंसमाचख्यौराक्षसेनसमागमं ब्राह्मणा
दर्शनंचैवदौःशील्यापगमंतथा प्रेषणंभर्तृगेहेच कार्य्यमागमनेचयत् ऋषिरुवाच ज्ञात
मेतंमयासर्वंयत्कृतंतेनराधिप कार्य्यमागमनेचैवमत्समीपेनवाखिलं प्रष्टुमामिहकिंकार्य्यमय
त्युद्विग्नमानसः त्वमागतोमहीपालशृणुकार्य्यंचयत्त्वया पत्नीधर्मार्थकामानांकारणंप्रवरंनृणां
विशेषसक्तधर्मश्चसंत्यक्तस्त्यजताहितां अपत्नीकोनरोनरोभूपनयोग्योनिजकर्मणां ब्राह्मणः
क्षत्रियोवापिवैश्यःशूद्रोपिवानृपः त्यजताभवतापत्नीनशोभनमनुष्ठितं अत्याज्योहियथाभर्त्ता

स्त्रीणां भार्य्यां तथा नृणां राजोवाच भगवन्किं किशेम्येष विपाको मम कर्म्मणां नानुकूलानुकूलस्य
यस्मात्यक्तानतो मया यच्छत्कुरोक्षितत्सर्वं दह्यमानेन चेतसा भगवंस्तद्वियोगार्त्तिभीतेन मुनिति
न्नुणा सांप्रतं तु वने त्यक्ता न विद्मि क नु सा गता भक्षिता वापि विपिने सिंहव्याघ्रनिशाचरैः ऋषि
मां०के० १६२ 162 रुवाच न भक्षिता च भूपाल सिंहव्याघ्रनिशाचरैः सा तु रिच्युतचारित्र्या सांप्रंतु रसातले राजोवा
च सा नीता केन पातालमास्ते चाद्दूषिका कथं अत्यद्भुतमिदं ब्रह्मन्यथावद्वक्तुमर्हेसि ऋषि
रुवाच पाताले नागराजोसि प्रख्यातः शालपोतकः तेन दृष्टा त्वया त्यक्ता भ्रममाना महावने
सारूपशालिनी तेन सानुरागेण पार्थिव विदितार्थेन पातालं नीता सा वततस्तदा ततस्तस्य सुताशु
भ्रनंदा नाम महीपते भार्य्या मनोरमा ह्यस्य नागराजस्य धीमतः तया मातुः सपत्नीयं नाभविष्यतीति पु० १६२
शोभना हृत्वात्मगेहमानीता गुप्ता चांतःपुरे धृता यदा तु याचिता नंदं न ददाति नृपोत्तरं मूकाभ
विष्यसीत्याह तदा सां तनयां पिता एवं शप्ता तदा तेन सा चास्ते तत्र भूपते नीता तेनोरगेंद्रेण धृता तात

न्सुतयासती मार्कंडेयउवाच ततोराजापरंहर्षमवाप्यतमपृछत द्विजवर्य्यसदौभाग्यकारणंद
यितांप्रति राजोवाच भगवन्सर्वलोकस्यमयिप्रीतिरनुत्तमा किंतुतत्कारणंयेनमत्पत्नीनाति
वत्सला ममसाचावतीरेषाप्राणेभ्योपिमहामुने साचमांप्रीतिदुःशीलाब्रूहि यत्कारणंमुने
ऋषिरुवाच पाणिग्रहणकालेतुसूर्य्यभौमशनैश्चरैः शुक्रराचस्पतिभ्यां चतवभार्य्यावनेपि
वा तन्मुहूर्त्तेदृष्टचंद्रस्तस्याः सोमसुतस्तथा परस्परविपक्षौतोततस्तेपार्थिवेदृशं तद्गच्छत्वंसध
र्मेणापरिपालयमेदिनीं पत्नीसहायः सर्वचकुरुधर्मवतीक्रियां मार्कंडेयउवाच इत्युक्तःप्र
णिप्रणिपत्यैनमारुह्यस्यंदनंततः उत्तमंपृथिवीपाल आजगामनिजंपुरं इतिमार्कंडेयपुराणेऔत्त
ममन्वंतरे ॥०॥ मार्कंडेयउवाच ततःसनगरंप्राप्यतंददर्शद्विजंनृपः समेतंभार्य्ययागेहेशीलवत्या
मुदान्वितं ब्राह्मणउवाच राजवर्य्यकृतार्थोस्मिकृतोधर्माचरन्नितः धर्मज्ञेनेहभवताभार्य्याभा
नयतामम राजोवाच कृतार्थस्त्वंद्विजश्रेष्ठनिजधर्मार्थपालनात् वयंसंकटिनोविप्रयेषांपत्नीन

वेत्सनि ब्राह्मण उवाच नरेंद्र याहि विपिने भक्षिता श्वापदैर्वने अनं तया किमन्यस्यान पाणिर्गृह्य
ते त्वया राजोवाच न भक्षिता न ते दयिता श्वापदैः सा हि जीवति अविदूषितचारित्रा कथमेतत्करोम्य
हं ब्राह्मण उवाच यदि जीवति ते भार्या न तथैवाप्यभिचारिणी तदपत्नीकता जन्म किं पापं क्रियते
मार्कं० त्वया राजोवाच आनीतापि हि सा विप्र प्रतीकूला सदैव मे दुःखाय न सुखायालं तस्या मैत्री न
१६३ वै मयि ब्राह्मण उवाच तव संप्रीतये तस्मभुराष्टिरुपकारिणी क्रियते मित्रकामेष्टा मित्रविंदां
163 ते मितां अप्रीतयोः प्रीतिकरी सा हि संवदनं परं भार्यापत्योर्मनुष्येंद्र तां तवेष्टिं करोम्यहं यत्र
तिष्ठति सा सुभ्रूस्तव भार्या मदृदिते तस्मादानीयतां साते परां प्रीतिमुपैष्यति मार्कंडेय उवाच
इत्युक्तः सन्नसंभारानशेषानवनीपतिः आनिनाय च कारिष्टिं स चेमां द्विजसत्तमः सप्तकृत्वः सन्न पु०
तदा चकारेष्टिं पुनः पुनः तस्य राज्ञो द्विजश्रेष्ठ भार्यामंवाहनावे यदाशेपितमैत्रीनाम अन्यतम १६३
हामतिः स भर्त्तारिनदा विप्रस्तमुवाच नराधिपं आनीयतां नृपश्रेष्ठ सा भवेष्टात्मनेंतिकं भुङ्क्ष्व

भोगांस्तथासांद्रं यजयज्ञांस्तथाद्भुतः मार्कंडेय उवाच इत्युक्तस्तेन विप्रेण भूपालो विस्मितस्तदा स
स्मार तं महावीर्यं सत्यसंधं निशाचरं स्मृतस्तेन तथा सत्यः समुत्पन्न नराधिपः किं करोमीति सोप्याह
प्रणिपाताद्दूतो मुने ततस्तेन नरेंद्रेण विस्तरेण निवेदिते गत्वा पातालमादाय राजपत्नीमुपायौ
आनीता चाहिता तेन सा ददर्श पतिं तदा उवाच च प्रसीदेति भूयो भूयो मुदावती ततः स राजा वभ
सान्त्वयन्प्राह भाविनीं त्वयि भद्रे प्रसन्नोहं भूयोप्येवं ब्रवीमि किं पत्न्युवाच यदि प्रसादप्रवणं
नरेंद्र मयि ते मनः तदेतदभिधास्येहं तत्कुरुष्व ममाचिरं राजोवाच निःशंकं ब्रूहि मत्तो यद्यद्
वत्त्या किंचिदीप्सितं तदलभ्यं न ते भीरु तवायत्तोस्मि नातथा पत्न्युवाच मदर्थे तेन नागेन सुता शप्ता
सखी मम मूका भविष्यसीत्याशु सा च मूकत्वमागता तस्याः प्रतिक्रियां प्रीत्या मम यः शक्तो निवेद्य
वान् वाग्विघातप्रशान्त्यर्थं ततः किं न कृतं मम मार्कंडेय उवाच ततः स राजा तं विप्रं प्राहास्मिन्
कीदृशी क्रिया तन्मूकतापनोदाय स च तं प्राह पार्थिवं ब्राह्मण उवाच भूपः सारस्वतीमिष्टिं

करोमिवचनात्तव पत्नीत्वेयमनूत्यंयात्सुतद्वाक्यवदूनात् मार्कंडेयउवाच इष्टिंसारस्वतींच
क्रेतदर्थंसद्विजोत्तमः सारस्वतानिसूक्तानिजजापचसमाहितः ततःप्रवृत्तवाक्यांतांगर्गःप्राहर
मातले उपकारःसखीभर्त्राकृतोयमतिदुष्करः इत्थंज्ञातेसमागम्यनंदाशीघ्रगतिःपुरं ततोरा
मार्कं० ज्ञीम्परिष्वज्यतांसखीसुरगात्मजा तंचसंस्तूयभूपालंकन्याशोक्यापुनःपुनः उवाचमधुरं
१६४ नारीकृतात्मसनपरिग्रहा उपकारःकृतोवीरभवतायोममाधुना तेनाहृष्टासुहृदयातद्ब्रवी
164 मिश्रृणुष्वतत् तवपुत्रोमहावीर्योभविष्यतिनराधिपः तस्याप्रतिहतंचक्रमस्यांभुविभवि
ष्यति सर्वास्त्रशस्त्रशास्त्रज्ञोधर्मानुष्ठानतत्परः मन्वंतरेश्वरोधीमान्भविष्यतिसवैमनुः मार्कं
डेयउवाच इतिदत्वावरंतस्मैनागराजसुताततः सखीतांसंपरिष्वज्यपातालमगावन्मुने तस्य पु०
तत्रतयासार्द्धंरमतःपृथिवीपतेः जगामकालःसुमहान्प्रजाःपालयतस्तथा ततःसतस्यांतन १६४
योजज्ञेराज्ञोमहामुनेः पौर्णमास्यांयथाकांतश्चंद्रःसंपूर्णमंडलः तस्मिन्जातेमुदंप्रापुःप्रजाः

१०

सर्वोमहात्मनि देवदुंदुभयोनेदुः पुष्पवृष्टिःपपातह तस्यदृष्ट्वावपुःकांतिंभविष्यंशीलमेवच
उत्तमस्यैवमुनयोनामचक्रुःसमागताः जातोयमुत्तमेवंशेवालःकालेनयोत्तमे उत्तमाख्यंयतस्ते
नउत्तमोयंभविष्यति मार्कंडेयउवाच उत्तमस्यसुतःसोथनाम्नाख्याताततोत्तमः मनुरासीत्तत्प्र १
भावोभागुरेश्रूयतांममः उत्तमाख्यानमखिलंजन्मचैवोत्तमस्ययः नित्यंशृणोतिविद्वेषंसकदा
चिन्नगच्छति दुष्टैर्द्दानैस्तथापुत्रैर्वैधुभिर्वाकदाचन वियोगोनास्यभवितापठतःशृणुतोऽपिवा
तस्यमन्वंतरंब्रह्मन्नवदतोममविस्तरात् श्रूयतांयश्चतत्रेंद्रोयेदेवायेमहर्षयः इतिमार्कंडेयपुराणे
॥०॥ मार्कंडेयउवाच मन्वंतरेतृतीयेस्मिन्नौत्तमस्यप्रजापतेः देवानिंद्रमृषीन्भूपान्निबोधगदतोमम
स्वधामानस्ततोदेवायथानामार्थधारिणः सत्याख्याश्चतृतीयोन्यस्त्रिदशानांतदागुणः तृतीयेतुग
णेदेवाःशिवाख्यावैमहामुनेः शिवाःस्वरूपतस्तेतुश्रुताःपापप्रणाशनाः प्रतर्दनाख्यश्चगणोदेवा
नांमुनिसत्तम चतुर्थस्तस्यकथितउत्तमस्यांतरेमनोः वशवर्तिनःपंचमेतुयेदेवास्तत्रगणोद्विजः

यथाख्याताः स्वरूपाणि सर्वे त्रयश्च महाबलाः एते देवगणाः पंच स्मृता यज्ञभुजस्तदा मंवंतरे मुनिश्रेष्ठाः सर्वे द्वा
दशका गणाः तेषामिंद्रो महावीर्यस्त्रैलोक्यस्येश्वरोभवत् शतंक्रतूनामाहृत्य स्वशांतिर्नाम नामतः
मार्कं० यस्योपसर्गनाशाय नामाक्षरविभूषिताः अद्यापि मानवैर्गाथा गीयंते च महीतले स्वशांतिर्देवराट् शांतः
१६५ स्वशांतिर्थः प्रयच्छतु सहितः शिरसत्याद्यैस्तथैव वरशवर्तिभिः अजरामराः स्वशुचयो महाबलपराक्रमाः
165 पुत्रास्तस्य मनोवासन् विख्यातास्त्रिदशोपमाः तत्सूतिसंभवैर्भूमिः पालिताभून्वरेश्वरैः यावन्मन्वंतरं
तस्य मनोरुत्तमतेजसः चतुर्युगानां संख्याता साधिका ह्येकसप्ततिः कृतत्रेतादिसंज्ञानां यान्युक्ता
निपुरा मया स्वतेजसः स्वरूपाश्च वशिष्ठस्य महात्मनः तनयाश्चांतरे तस्मिन् सप्त सप्तर्षयोभवन्
तृतीयमेतत्कथितं तव मन्वंतरं मया तामसस्य चतुर्थं च मनोरंतरमुच्यते वियोनिजन्मनो यस्य यश पु०
साद्योतितं जगत् जन्म तस्य तथा ब्रह्मन् श्रूयतां गदतो मम अतींद्रियमशेषाणां मनूनां चरितं यथा तथा १६५
जन्मापि विज्ञेयं प्रभावस्य महात्मनां इति मार्कंडेयपुराणे औत्तमं मन्वंतरं समाप्तं ॥ मार्कंडेय उवाच

राजाभून्नैवविख्यातःस्वराष्ट्रोनामवीर्य्यवान् अनेकयज्ञकृत्प्राज्ञःसंग्रामेष्वपराजितः तस्यायुःसु १
महद्दत्तंमंत्रिणाराधितेनवै पत्नीनांचशतंतस्यधन्यानामभवद्द्विज तस्यदीर्घायुषःपत्न्योनाति
दीर्घायुषोमुने कालेनजग्मुर्निधनंसर्वेभृत्यजनस्तथा सभार्य्याभिस्तथायुक्तोभृत्यैश्चसहज
न्मभिः उद्विग्नचेताःसंप्रापवीर्य्यहानिमहर्निशं तंवीर्य्यहानिनिर्भृतंतैर्भृत्यैस्त्यक्तंसुदुःखितं अनं
तरोविमर्दाख्याराज्याच्यावयत्तदा राज्याच्युतःसोपिवनंगत्वानिर्विण्णमानसः तपस्तेपेमहा
भागोवितस्तापुलिनेस्थितः ग्रीष्मेपंचतपाभूत्वावर्षासुस्थावकाशिकः जलशायीचशिशिरेनिराहारो
यतव्रतः ततस्तपस्यतस्तस्यप्रावृट्कालेमहाप्लवः बभूवानुदिनंमेघैर्वर्षद्भिरनुसंततं नदिग्विज्ञा पु०
यतेपूर्वादक्षिणावानपश्चिमा नोत्तराततसासर्वमनुनिपूर्णमिवाभवत् ततोतिपूरेणानृपःसनद्याः
प्रेरितंतटं प्रार्थयन्नपिनावापक्रियमाणोतिवेगिना अथदूरंजलौघेनक्रियमाणोमहीपतिः
आससादजलेरोहीसमुच्छ्रोजगृहेचतां तेनप्लवेनसहयायावुह्यमानानदीजलैः इतश्चेतश्चावका

११ १

मा॰ कं॰
१६६
166

रेव्याप्रसादात्तस्य ततः विभाविपंकमत्यन्तंदुस्तरंस नृपोभवत् तथैवकृष्यमाणोथरम्यंवनमवापच तत्रांध
कारेसारोहिचकर्षेववसुधाधिपं प्रफुल्लगुंममहाभागंकृशंधमनिसंततं तस्याश्चस्पर्शसंभूतामवापमुदमु
त्तमां सोंधकारेभ्रमतभूयोमदनाहृष्टमानसः विज्ञायसानुरागंतंदृष्टास्पर्शनतत्परं नरेंद्रतद्दुतस्मा
तः सामृगीतमुवाचह किंपृष्टंवेपथुमताकरेणास्पृशसेमम अन्यथैवास्यकार्य्यस्यसंजातोनृपते
पतिः नास्थानेगैमनोयातंनागम्याहंनरेश्वरः किंतुत्वत्संगमेविघ्नमेषलोलः करोतिते मार्कंडे
यउवाच इतिश्रुत्वावचस्तस्यामृग्याः सजगतीपतिः जातकौतूहलोरोहीमिदंवचनमब्रवीत्
कात्वंब्रूहिमृगीवाक्यंकथंमानुषवत्तव कश्चैवलोलोयोविघ्नंत्वत्संगेकुरुतेमम मृग्युवाच अहंते
रुपिताभूपप्रागासीत्उत्पलावती भार्याशताग्रमहिषीदुहितादृढधन्वनः राजोवाच किंतयात्व
त्कृतंकर्मयेनमांयोनिमागता पतिव्रताधर्मपरासंचैवंकथमीदृशी मृग्युवाच अहंपितृगृहेबा
लासखीभिःसहितावनं वनंगतादृदृशैकंमृगंमृग्यासमागतं ततःसमीपवर्तिन्यानतयाताद्विना

पु॰
१६६

१२

मृगी मयात्रत्वागतान्यत्रऋतुःप्राहततोमृगः मूढेकिमेवंमन्नासिधिक्तेदैः शीलमीदृशं आधानकाले
धेनार्थंत्वयाद्येविकलीकृतः वाचंश्रुत्वाततस्तस्यमानुषास्यवभाषतः भीताहमब्रुवंकोशीत्वंसितांधी
निमुपागतां ततःसप्राहपुत्रोहमृषेर्निवृत्तचक्षुषः सुतपानांममृगांनुयामिलासोमृगोभवं इमां
चानुगतःप्रेम्णावांछितस्त्वानयावने त्वयावियोजितादुष्टेतस्माच्छापंददामिते मयाचोक्तंनवाज्ञा
नाहंपराधंमहामुने प्रसादंकुरुशापंमेनभवांदातुमर्हति इत्युक्तःप्राहमांसोपिपुनरित्थंमहीपते
महीपते नप्रयच्छामितेशापंयद्यात्मानंददासिमे मयाचोक्तंमृगीनाहंमृगरूपधरोवने लप्स्यसे
त्वांमृगींचापिमयिभावोनिवर्त्यतां इत्युक्तःकोपरक्ताक्षःप्राहसस्फुरिताधरः नाहंमृगीत्वयाप्युक्तं
मृगीमूढेभविष्यसि ततोहंभृशंप्रव्यथिताप्रणम्यमुनिमब्रवं स्वरूपस्थमतिक्रुप्रसीदेतिपुनःपुनः बाला
नभिज्ञावाक्यानांततःप्रोक्तामिदंमया पितर्यसतिनारीभिःपतिःसंव्रियतेस्वयं सभिनातेकथं
त्वाहंवृणोमिमुनिसत्तमं अबलानाथदुत्पादोप्रसीदेशनमाम्यहं प्रसीदेतिप्रसीदेतिप्रणताधाम

मां॰के॰ १६७
167

द्वामते इत्थं लालप्यमानायाः समाहृमुनिसत्तमः न भवत्पृष्ठा चोक्तं मम वाक्यं कदाचन मृगी भविष्यसि
मृता वनेस्मिन्नेव जन्मनि मृगत्वे च महाबाहु तव गर्भमुपैष्यति लोलो नाम मुनेः पुत्रः सिद्धवीर्यस्य
भाविनि जातिस्मरा भवित्री त्वं तस्मिन् गर्भमुपागते स्मृतिं प्राप्य तथा वाचं मानुषीमीरयिष्यसि तस्मि
न्जाते मृगत्वाच्च विमुक्ता पतिनार्जितान् लोकानवाप्स्यसेऽप्राप्यनासत्येन दुष्कृतकर्मभिः सोपिलो
लो महावीर्यः पितृशत्रून्निपात्य वै जित्वा वसुंधरां कृत्स्नां भविष्यति ततो मनुः एवं शापमहं लब्ध्वा
मृता तिर्यक्त्वमागता त्वत्संस्पर्शाच्च गर्भोसौ संभूतो जठरे मम ततो ब्रवीमि नैवास्ति तव जाते मनो म
यि न चाप्यगम्यागर्भस्तु लोलो लोकपद्मं करोत्यसौ मार्कंडेय उवाच एवमुक्तस्ततः सोपि राजा प्राप्य प
रं मुदं पुत्रो ममारीन्न् जित्वेति पृथिव्यां भविता मनुः ततः स्वषावतं पुत्रं सा मृगी लक्षणान्वितं तस्मिन् पु॰
जाते च भूतानि सर्वाणि प्रययुर्मुदं विशेषतश्च राजासौ पुत्रे जाते महाबले सापि मुक्ता मृगी शापा १६७
त्प्राप लोकानभीप्सितान् ततोऽस्य ऋषयः सर्वे समेत्य मुनिसत्तम श्रवेक्ष्य भाविनीं मृद्धिं नामचक्रु

महात्मनः तामसीभजमानायांयोनिंमातर्य्यजायत तमसाचवृतेलोकेतामसोयंभवद्धतः ततः
सतामससतेनपित्रासमुद्धितोवने जातबुद्धिरुवाचेदंपितरंमुनिसत्तम कस्त्वंतातकथंवाहमत्र
माताचकामम किमर्थमागतश्चत्वमेतत्सर्वंब्रवीहिमे मार्कंडेयउवाच ततःपितायथावृत्तंस्वरा
ज्याद्यावनादिकं तस्याचष्टमहाबाहोःपुत्रस्यजगतीपतिः श्रुत्वातत्सकलंसोथसमाराध्यच
भास्करं अवापदिव्यान्यस्त्राणिससंहाराण्यशेषतः कृतास्त्रःशत्रूनवीन्नजित्वापितुरानीयचांति
कं अनुज्ञातोमुमोचाथतेनस्वंधर्ममास्थितः पितापितस्यस्वाल्लोकांस्तपोयज्ञसमार्जितान्
निसृष्टदेहःसंप्राप्तोदृष्ट्वापुत्रमुखंसुखं जित्वासमस्तांपृथिवींतांसमाख्यःसपार्थिवः तामसाख्योम
नुरभूत्तस्यमन्वंतरंशृणु येदेवास्तत्पतिर्यश्चदेवेंद्रायेतथर्षयः येचपुत्रामनोस्तस्यपृथिवीपरिपा
लकाः सत्यास्तथान्येसुधयःस्वरूपाहरयस्तथा एतेदेवगणास्तत्रसप्तविंशतिकामुने महाब
लोमहावीर्य्यःशतयज्ञोपलक्षणः शिखिरिंद्रस्तथातेषांदेवानामभवत्प्रभुः ज्योतिर्द्धामापृथुः

काव्यश्चैत्रोग्निर्वरकस्तथा पीवरश्चतथाब्रह्मन्सप्तसप्तर्षयोभवन् नवःख्यातिःशांतिर्हयोजानुजंघा
दयस्तथा पुत्रास्तुतामसस्यासन्राजानःसुमहाबलाः इतिमार्कंडेयपुराणेतामसमन्वंतरं ॥७॥
मार्कंडेयउवाच पंचमोपिमनुर्ब्रह्मन्रैवतोनामविश्रुतः तस्योत्पत्तिंविस्तरतःशृणुष्वकथयामिते
मार्कं० १६८ 168 ऋषिरासीन्महाभागऋतवागितिविश्रुतः तस्यापुत्रस्यपुत्रोभूद्रेवत्यंतमहात्मनः सतस्यविधिव
च्चक्रेजातकर्मादिकाःक्रियाः तथोपनयनादींश्चसचाशीलोभवन्मुने यतःप्रभृतिजातोसौततः
प्रभृतिसोप्युषि दीर्घरोगपरामर्षमवापमुनिपुंगवः माताचास्यपरामार्त्तिंकुष्टरोगातिपीडि
ता जगामसापिताचास्यचिंतयामासदुःखितः किमेतदितिसोप्यस्यचिंतयामासदुःखितः पुत्रो
त्यंतसुदुर्मतिः जग्राहभार्यामन्यस्यमुनिपुत्रस्यमन्मथात् ततोविषण्णमनाःसऋतवागिदमुक्त पु०
वान् अपुत्रतामनुष्याणांश्रेयसेनकुपुत्रता कुपुत्रोहृदयायासंसर्वथाकुरुतेपितुः मातुश्चस्वर्ग १६८
संस्थांश्चस्वपितॄन्पातयत्यधः सुहृदांनोपकारायपितॄणांनापितृप्तये पित्रोर्दुःखायधिग्जन्मतस्य

दुष्कृतकर्मिणाः धन्यास्तेतनयायेषांसर्वलोकाभिसम्मताः परोपकारिणाःशांताःसाधुकर्म्मणियनु
वृताः अनिर्वृत्तंतथानष्टंपरलोकपराङ्मुखं नरकायनसांगत्यैःकुपुत्रालंविजन्मनः करोतिसुहृ
षांदैन्यमहितानांतथामुदं अकालेचजरांपित्रोःकुपुत्रःकुरुतेहिवै मार्कंडेयउवाच एवंसो
यंतदुष्टस्यपुत्रस्यचरितैर्मुनिः दह्यमानमनोवृत्तिर्वृद्धंगर्गमपृछत ऋतवागुवाच सुव्रतेपुनरा
वेदागृहीताविधिवन्मया समाप्यवेदान्विधिवत्कृतोदारपरिग्रहः सदारेणाह्रियाःकार्याःश्रौ
तस्मार्त्तास्तथाक्रियाः नमेन्यूनाःकृताःकाश्चिद्यावदत्यमहात्मने गर्भाधानविधानेननकाम
मनुरुध्यता पुत्रार्थंजनितश्चायपुन्नाम्नोविभ्यतामुने सोयंकिमात्मदोषेणममदोषेणवापुनः अस्म
द्दुःखावहोजातोदौःशील्याद्बंधुशोकदः गर्गउवाच रेवत्यंतेमुनिश्रेष्ठजातोयंतनयस्तव तेनदुः
खायवैकष्टेकालेतस्मात्तुजायत ननेपराधोनैवास्यमातुर्थेचकुलस्यते अस्यदौःशील्यहेतुश्चरेवत्यं
तमुपागतं ऋतवागुवाच यस्मान्ममैकपुत्रस्यरेवत्यंतसमुद्भवं दौःशील्यमेतत्सातस्मात्पततामा

श्चरेवती मार्कंडेयउवाच तेनैवंव्याहृतेशापेरेवत्यृक्षंपपातह। पश्यतःसर्वलोकस्यविस्मयाविष्टचेतसः
रेवत्यृक्षंचपतितंकुमुदाद्रौसमंततः भावयामाससहसावनकंदरनिर्झरान् कुमुदाद्रिश्चतत्ख्या
मांके० १६९ 109 तात्ख्यातोरैवतकोभवत् अतीवरम्यःसर्वस्यांपृथिव्यांपृथिवीधरः तस्यर्क्षस्यतुयाकांतिर्जातापंक
जिनीसरः ततोजज्ञेतदाकन्यारूपेणातीवशोभना रेवतीकांतिसंभूतांतांदृष्ट्वाप्रमुचोमुनिः तस्या
नामतदाचक्रेरेवतीमितिभागुरे पोषयामासचैवैतांस्वाश्रमाभ्याससंभवां प्रमुचःसमहाभाग
स्तस्मिन्नेवमहाचले तांतुयौवनिनींदृष्ट्वाकन्यकांरूपशालिनीं समुनिश्चिंतयामासकोस्याभ
र्ताभवेदिति एवंचिंतयतःकालोजगामसुमहात्मनः नचाससादसदृशंवरंतस्यामहामतिः
ततस्तस्यावरंप्रष्टुमग्निंसप्रमुचोमुनिः विवेशवह्निशालायांप्रष्टारंप्राहहव्यभुक् महाबलोमहा पु० १६९
वीर्यःप्रियवाक्धर्मवत्सलः दुर्गमोनामभविताभर्ताह्यस्यामहीपतिः मार्कंडेयउवाच अनं
तरंमृगयाप्रसंगेनागतोमुने तस्याश्रमपदंधीमान्दुर्गमःसनराधिपः प्रियव्रतान्वयभवो

महाबलपराक्रमः पुत्रोविक्रमशीलस्यकान्तीदीजठरोद्भवः सप्रविश्याश्रमपदंतातन्वीजगतीपतिः
अपश्यमानस्तनृषिंप्रियेत्यामंत्रपृष्ठवान् राजोवाच क्वगतोभगवानस्मादाश्रमान्मुनिपुंगवः
तंप्रणंतुमिहेछामितत्वंप्रब्रूहिशोभने मार्कंडेयउवाच अग्निशालांगतोविप्रस्तेक्रत्वातस्यभाषितं
प्रियेत्यामंत्रणांचैवनिश्चक्रामत्वरान्वितः सददर्शमहात्मानंराजानंदुर्गमंमुनिः नरेंद्रचिह्नसहितंप्र
श्रयावनतंपुरः तस्मिन्दृष्टेततंशिष्यमुवाचचसगौतमं गौतमानीयतांशीघ्रमर्घ्योस्यजगतीपतेः
एकस्तावदयंभूपश्चिरकालादुपागतः जामाताचविशेषेणयोग्योमर्घ्यस्यमतोमम मार्कंडेयउ
वाच ततःसंचिंतयामासराजाजामातृकारणं विदितमयत्वंमौनीजगर्हेवेचतत्नृपः तमासनगतंवि
प्रगृहीतार्घ्यंमहात्मनिः प्रश्नितंप्राहराजेंद्रमपितेकुशलंपुरे कोषेबलेथमित्रेषुभृत्यामात्येषुचे
श्वर तथात्मनिमहाबाहोयत्रसर्वप्रतिष्ठितं पत्नीचतेकुशलिनीयतएवात्रतिष्ठति पृछाम्यस्या
ततोनाहंकुशलिन्यापरास्तव राजोवाच त्वत्प्रसादादकुशलंनकश्चिन्मुनिसत्तम जातकोमू

मार्कं०
१७०
१७०

हृल्लखासीन्मम भार्य्यात्र का मुने ऋषिरुवाच वेवतीन्न महाभागा त्रैलोक्यस्यापि सुंदरी तव भा
र्य्या वरारोहा राजास्तां त्वं न वेत्सि किं राजोवाच सुभद्रां शांततनयां कावेरीतनयां प्रभो सूरात्म
जां स्वजातां च कदंबां च वरूथिनीं विपाठां नंदिनीं चैव वेद्मि भार्य्यां गृहे द्विया: तिष्ठंति ये भगवन्
रेवतीं वेत्सि का द्वियं ऋषिरुवाच प्रियेति सांप्रतं येविता ये[illegible]का वरवर्णिनी किं विस्मृतं ते भूपाल श्ला
घ्येयं गृहिणी तव राजोवाच सत्यमुक्तं त्वया किं तु भावो दुष्टो न मे मुने नात्र कोपं भवान् कोपं
भवान् कर्त्तुमर्हत्यस्मासु याचितः ऋषिरुवाच सत्यं ब्रवीषि भूपाल न भावस्तव दूषितः व्याज
हार भवानेतद् द्विजानां नृपचोदितः मयापृष्टो द्भूतवहः कोस्या भर्तेति पार्थिव भवितातेन चाप्युक्तो पु०
भवानेवास्य वै वरः तद् दृष्टतां मया दत्ता तुभ्यं कन्या नराधिप प्रियेत्यामंत्रिता येयं विचारं कुरुषे क १७०
थं मार्कंडेय उवाच ततोऽसाव भवन्मौनी तेनोक्तः पृथिवीपतिः ऋषिस्तु थोद्यतः कर्त्तुं तस्या वैवा
हिकं विधिं तमुद्यतं सा पितरं विवाहाय महात्मने उवाच कन्या सा किंचित्प्रश्रयावनतानना

कन्योवाच यदिमेप्रीतिमांस्तातप्रसादंकर्त्तुमर्हसि रेवतर्क्षेविवाहंमेतत्करोतुप्रसादितः ऋषि
रुवाच रेवतर्क्षंनवैभद्रेचंद्रयोगेव्यवस्थितं अन्यानिसंतिऋक्षाणिसुभ्रुवैवाहिकानिते कन्योवा
च ताततेनविनाकालोविफलःप्रतिभातिमे विवाहोविफलेकालेमद्विधायाःकथंभवेत् ऋषिरु
वाच ऋतवागितिविख्यातस्तपस्वीरेवतिंप्रति चकारकोपंक्रुद्धेनतेनर्क्षंमन्निपातितं मयाचास्मैप्र
तिज्ञाताभार्येतिमदिरेक्षणा नचेच्छसिविवाहंत्वंसंकटंथेःसमागतं कन्योवाच ऋतवाक्स
मुनिस्तातकिमेकंतप्तवांस्तपः नत्वयाममतातेनब्रह्मबंधोःसुतास्मिकं ऋषिरुवाच ब्रह्मबंधोः
सुतानत्वंबालेनैवासितपस्विनः सुतात्वंममयोदेवान्कर्त्तुमन्यान्समुत्सहे कन्योवाच तपस्वी
यदिमेतातस्तत्किमर्थमिदंदिवि समारोप्यविवाहोमेनतत्रक्रियतेपितः ऋषिरुवाच एवंभवतुभ
द्रंतेभद्रेप्रीतिमतीभव आरोपयामीन्दुमार्गेरेवतर्क्षंकृतेतव मार्कंडेयउवाच ततस्तपःप्रभावेन
रेवतर्क्षंमहामुनिः यथापूर्वंतथाचक्रेसोमयोगिद्विजोत्तमः विवाहंचैवदुहितुर्विधिवन्मंत्र

मार्कं० ८२

योधितं निष्पाद्यप्रीतिमान्स भूपो जामातरमथाब्रवीत् औद्वाहिकं ते भूपाल कथ्यतां किं ददाम्यहं दुर्ल्लभमपि
दास्यामि ममाप्रतिहतं तपः राजोवाच मनोः स्वायंभुवस्याहमुत्पन्नः संततौ मुने मन्वंतराधिपं पुत्रं
त्वत्प्रसादाद्वृणोम्यहं मुनिरुवाच भविष्यत्येषते कामो मनुस्त्वत्तनयो महीं सकलां भुज्यते भूपधर्म
विद्भविष्यति मार्कंडेय उवाच तामादाय ततो भूपः स्वमेव नगरं ययौ तस्यांचाजायत सुतो रैवत्यां
रैवतो मनुः समेतः सकलैर्द्धर्म्मैर्म्मानवैरपराजितः विज्ञाताखिलशास्त्रार्थो वेदवित्सकलार्थवित्
तस्य मन्वंतरे देवान् मुनिदेवेंद्रपार्थिवान् कथ्यमानान्मया ब्रह्मन्निबोध सुसमाहितः सुमेधसस्तत्र
देवास्तथा भूतरजो द्विज वैकुंठश्चामिताभाश्च चतुर्द्दश चतुर्द्दश तेषां देवगणानां तु चतुर्ण्णामपि चेश्व
रः नाम्ना विभुरभूदिंद्रः शतयज्ञोपलक्षणः हिरण्यरोमा वेदश्रीः ऊर्द्ध्वबाहुस्तथापरः वेदबाहुः सुधा
मा च पर्ज्जन्यश्च महामुनिः वसिष्ठश्च महाभागो वेदवेदांगपारगा एवमेते महाभागाः सर्वे वेदांगपारगाः
सप्तर्षयश्चासन् रैवतस्यांतरे मनोः बलबंधुर्म्महावीर्य्यः सुयष्टव्यस्तथापरः सत्यकाद्यास्तथैवासन्

पु० ८२

वैवत्तस्यमनोःसुताः वैवत्तांतास्तुमनवःकथितायेमयातव स्वायंभुवोत्वयाद्येतेस्वारोचिषमृतेमनुं इतिमा
र्कंडेयपुराणेवैवत्तमन्वंतरं ॥ ०॥ मार्कंडेयउवाच इत्येतत्कथितंतुभ्यंपंचमन्वंतरंमया चाक्षुषस्यमनोःषष्ठं
श्रूयतामिदमंतरं अन्यजन्मनिजातोसौब्रह्मणःपरमेष्ठिनः ब्राह्मणत्वमतंस्तस्यजन्मन्यस्मिन्नपिद्विजः जातं
मातानिजोत्संगेस्थितमन्नापयद्यथ परित्यजतिछात्रैणापुनःकांतापयद्यथ जातिस्मरःसद्योजातोमातुरु
त्संगमास्थितः जहासतंतदामातासंक्रुद्धावाक्यमब्रवीत् भीतास्मिकिमिदंवत्सहासोयद्वदनेतव
अकालबोधःसंजातःकच्चित्पश्यसिशोभनं पुत्रउवाच मामत्तुमिच्छतिपुरोमार्जारीकिंनपश्यसि
अंतर्द्धानगताचेयंद्वितीयाजातहारिणी पुत्रप्रीत्याचभवतीसहार्द्दामामवेक्षते तथांतर्द्धानगाचेयंद्विती ना
यजातहारिणी पुत्रप्रीत्याचभवतीसहार्द्दामामवेक्षते उत्थाप्योत्थाप्यबहुशःपरित्यजतिमांयतः उद्भूत
पुलकस्नेहसंभवास्राविलेक्षणा ततोममागतोहासःशृणुचाप्यत्रकारणं स्वार्थप्रसक्तामार्जारीप्रस
क्तंमामवेक्षते तथांतर्द्धीगताचेयद्वितीयाजातहारिणी स्वात्वाघस्निग्धहृदयातथैवेतिममोपरि

प्रष्टेनेत्वानुमामास्थायतथैवप्रतिभातिमे किंतुमामुपभोगायमार्जारीजातहारिणी त्वंतुकर्मणोपभोगंस
न्नफलमभीप्ससि नसांजानासिकोप्येषनचैवोपकृतमया संगतंनातिकालीनंपंचसप्तदिनांत
कं तथापिस्निग्धसेसास्त्वापरिस्वजसिचाप्यति तानेतिवसतद्दृंतेनिर्घृणीकंब्रवीसिमां मातोवाच
मार्कं० नदृष्टमुपकारार्थंत्वमप्रीत्यापरिस्वजे नचेदंतद्भवेत्प्रीत्यैःपरिमुक्तोप्यलंत्वया परित्यक्तोमया
१७२ स्वात्येघत्वंत्रोनेभविष्यति इत्युक्त्वासातमुत्सृज्यनिष्क्रांतासूतिकागृहात जातमेवंयकरणांत
172 दंतःकरणात्मकं जहावतंपरित्यक्तंसातदाजातहारिणी साहृत्वांतदावालंविक्रांतस्यमहीभृतः
प्रसूतपत्नीशयनेन्यस्त्वातस्याद्दृदेसुतं तमप्यन्यगृहेनीत्वागृहीत्वातस्यचात्मजं तृतीयंभक्षयामास
मा सातदाजातहारिणी साहृत्वांतदावालंविक्रांतस्यमहीभृतः हृत्वाहृत्वातृतीयंक्रमभक्षयत्यतिनिर्घृणा पु०
करोत्यनुदिनंसातुपरिवर्तंतथान्ययोः विक्रांतोऽपितत्तस्यसुतस्यैवमहीपतिः कारयामाससं १७२
स्कारान्राजन्यस्यभवंतिये आनंदेतिचनामास्यचक्रेविप्रविधानतः मुदापरमयायुक्तोविक्रांतः

सनराधिपः कृतोपनयनंतंतुगुरुराधिसमारकं जनित्र्याःप्रागुपस्थानाक्रियतामभिवादनं सगुरो
स्तद्वचःश्रुत्वाविहास्यदमथाब्रवीत् वंद्यामेकतमामाताजनित्रीपाल्यनीनुकिं गुरुरुवाच नन्विद
यंतेमहाभागजनित्रीजारुथात्मजा विक्रांतस्याग्रमहिषीहैमिनीनामनामतः आनंदउवाच इयंज
नित्रीचैत्रस्यक्षत्रियस्यगृहेद्विज विप्राग्र्यबोधपुत्रस्ययोस्यांजातोन्यतोवद गुरुरुवाच कुतस्त्वंक
थयानंदचैत्रकोवातयोच्यते संकटंमहदाभातिजातोत्रत्वंब्रवीषिकिं आनंदउवाच जातंमा
यानिवृत्तस्यक्षत्रियस्यगृहेद्विज तत्पत्न्यांगिरिभद्रायामादौजातहारिणी तयानुयुक्तेहैमि
न्यागृहीत्वाचसुतस्तथा बोधस्यद्विजमुख्यस्यगृहेनीतवतीपुनः भद्रायामासचस्वतंतस्यबोधद्विज
न्मनः सतत्रद्विजसंस्कारैःसंस्कृतोहैमिनीसुतः वयमत्रमहाभागसंस्कृतोगुरुणात्वया मयातव
वचःकार्यमुपैमिकतमागुरोः गुरुरुवाच अतीवपुत्रगहनांसंकटंमहदागतं नवेद्मिकिंचि
न्मोहेनभ्रमंतीवहिवृद्धयः आनंदउवाच मोहस्यावसरःकोपिजगत्येवंव्यवस्थिते कःकस्य

पुत्रोविप्रर्षेकोवाकस्यचवांधवः आरभ्यजन्मनोनृणांसंवंधीत्वमुपैतियः अन्यसंवंधितोविप्रमृत्युना
सन्निवर्त्तितः अत्रापिजातस्यसतःसंवंधोयोऽस्यवांधवैः सोप्यस्तमंतेदेहस्यप्रयात्येषोऽखिलक्रमः
अतोब्रवीमिसंसारेसरतःकोनवांधवः कोवापिसततंवंधुःकिंवोविभ्राम्यतेमतिः पितृद्वयंमयाप्राप्त
मस्मिन्नेवहिजन्मनि मातृद्वयंचकिंचित्रंयद्वान्यद्देहसंभवैः सोऽहंतपःकरिष्यामित्वयाप्याद्यस्य
मार्कं० ८३ 173
भूपतेः विशालग्राममत्तःपुत्रश्चैत्रंवानीयतामिह मार्कंडेयउवाच ततस्सविस्मितोराजासभार्य्यः
सहवंधुभिः तस्मान्निवर्त्यममतामनुमेनेवनायतं चैत्रंचानीयतनयंराज्ययोग्यंचकारसः संमान्य
ब्राह्मणंयेनपुत्रत्वन्नासपालितः सोप्यानंदस्तपःस्तेपेवालएवमहावने कर्म्मणांक्षपणार्थायविमुक्तेः
परिपंथिनां तपस्यंततत्तंचप्राहदेवःप्रजापतिः किमर्थंतप्यसेवत्सतपस्तीव्रंवदस्वतत् आनंदरु पु० ८३
वाच आत्मनःशुद्धिकामोऽहंकरोमिभगवांस्तपः वंधायममकर्म्माणियानितत्क्षयणोन्मुखः
ब्रह्मोवाच क्षीणाधिकारोभवतिमुक्तियोग्योनकर्म्मवान् सत्वाधिकारणान्मुक्तिमवाप्स्यतिकथं

भवान् मनुर्नाम भविता भाव्यं षष्ठेन व्रजतत्कुरु अनंतेन तपसा तस्मिन् कृते मुक्तिमवाप्स्यसि मार्कंडेय
उवाच इत्युक्तो ब्रह्मणा सोपि तथेत्युक्त्वा महामतिः तत्कर्माभिमुखो जातो न तपसो विरराम ह चाक्षु
षेत्याह तं ब्रह्मा तपसोऽपि निवर्तयन् पूर्वनामा बभूवाथ प्रख्यातश्चाक्षुषो मनुः उपयेमे विदर्भा
सुतां सुग्रस्य भूभृतः तस्यामुत्पादयामास पुत्रान् प्रख्यात विक्रमान् तस्य मन्वंतरेशस्य ये देवास्ते
त्रिदशा द्विज ये च र्षयस्तथैवेंद्रा ये सुताश्चास्य तान् शृणु आर्द्यानाम सुरास्तत्र तेषामेकोष्टको गणः
प्रख्यात कर्मणां विप्र यज्ञे हव्यभुजामयं प्रख्यात बलवीर्याणां प्रभामंडल दुर्दृशां द्वितीयश्च प्रसूता
ख्या देवानामष्टको गणः तथैवाष्टक एवान्योह्व्याख्यो देवतागनः चतुर्थश्च गणस्तत्र पृथगाख्यस्तथाष्टकः
लेखसंज्ञास्तथैवान्यस्तत्र मन्वंतरे द्विज पंचमेच गणो देवास्तत्संख्या ह्यमृताशिनः शतं क्रतूनामाहृत्य यस्ते
षामधिपो भवत् मनोजवस्तथैवेंद्रः संख्यातो यज्ञभागभुक् सुमेधा विरजाश्चैव हविष्मानुत्तमो मधुः
अतिनामा सहिष्णुश्च सप्तासन्निति चर्षयः ऊरुः पुरुः शतद्युम्न प्रमुखाः सुमहाबलाः चाक्षुषस्य मनोः

मया

पुत्राःपृथिवीपतयोऽभवान् एतत्तेकथितंषष्ठंमन्वंतरंद्विजः चाक्षुषस्यतथाजन्मचरितंचमहात्मनः सां
प्रतंवर्त्ततेयोयंनाम्नावैवस्वतोमनुः सप्तमेयंतरेतस्यदेवाद्यास्तन्मसुषवमे इतिमार्कंडेयपुराणेचाक्षुस
मांकं० १७४ 174 मन्वंतरं॥०॥मार्कंडेयउवाच मार्त्तंडस्यरवेर्भार्यातनयाविश्वकर्मणः संज्ञानाममहाभागातस्यां
भानुरजीजनत् मनुंप्रख्यातयशसमनेकज्ञानपारगं विवस्वतसुतोयस्मात्तस्माद्वैवस्वतश्चसः
संज्ञाचारविंदृष्ट्वानिमीलयतिलोचने यतस्ततःसरोषोऽर्कःसंज्ञांवचनमब्रवीत् मयिदृष्टेसदा
यस्मात्कुरुषेनेत्रसंयमं तस्माज्जनिष्यसेमूढेप्रजासंयमनंयमं मार्कंडेयउवाच ततःसाचप
लांदृष्टिंदेवीचक्रेभयाकुला विलोलितदृशंदृष्ट्वापुनराहचतांरविः यस्माद्विलोलितादृष्टिर्मयिदृष्टेत्व पु० १७४
याधुना तस्माद्विलोलांतनयांनदींत्वंप्रसविष्यसि मार्कंडेयउवाच ततस्तस्यांतुसंजज्ञेभर्तृशापेनतेन
वै यमश्चयमुनाचेयंप्रख्यातासुमहानदी सापिसंज्ञारवेस्तेजःसेहेदुःखेनभाविनी असहंतीचसा
तेजश्चिंतयामासवैतदा किंकरोमिक्वगच्छामिक्वगतायाश्चनिर्वृतिः भवेन्ममकथंभर्त्ताकोपमर्कश्च

रिष्यति इतिसंचिंत्यवहुधाप्रजापतिसुतातदा वहुमेनेमहाभागापितृसंश्रयमेवसा ततःपितृगृहंगंतुं
कृतवुद्धिर्यशस्विनी छायामयीमात्मतनुंनिर्म्मिमेदयितांरवेः तांचोवाचत्वयावेश्मन्यत्रभानोर्यथाम
या तथासम्यगपत्येषुवर्त्तितव्यंयथारवौ पृष्टयापिनवाच्यंतेतथैतद्गमनंमम सैवास्मिनामसंयते
तिवाच्यमेतत्कथंचनः छायाःसंज्ञोवाच आकेशग्रहणाद्देवि आसाशापाच्चवचस्तव करिष्येक
थयीष्यामिशापकेशापकर्षणे इत्युक्तासातदादेवीजगामभवनंपितुः ददर्शतत्रत्वष्टारंतपसाधूतक
ल्मषं वहुमानाच्चतेनापिपूजिताविश्वकर्म्मणा तस्थौपितृगृहेकंचित्कालमल्पमनिंदिता ततस्तां
प्राहचार्वंगींपितानातिचिरोषितां स्तुत्वाचतनयांप्रेमवहुमानपुरःसरं त्वांचमेपश्यतोवत्सदिनानिसु
वहून्यपि मुहूर्त्तेनसमानिस्युःकिंतुधर्म्मोविलुप्यते वांधवेषुचिरंवासोननारीणांयशस्करः मनोर
थोवांधवानांनार्य्याभर्तृगृहेस्थितिः सात्वंत्रैलोक्यनाथेनभर्त्रासूर्य्येणसंगता पितुर्गृहेचिरंकालं
वस्तुंनार्हसिपुत्रिके तत्वंभर्तृगृहंगच्छ तुष्टोहंपूजितासिमे पुनरागमनंकार्य्यंदर्शनायशुभेमम।

मार्कंडेयउवाच इत्युक्त्वासातदापित्रातथेत्युक्त्वाचवैमुने संपूजयित्वापितरंजगामाथोत्तरान्कुरून् सूर्य
तापमनिच्छंतीतेजसस्तस्यविभ्यती तपश्चचारतत्रापिवडवारूपधारिणी संज्ञेयमितिमन्वानोद्वितीया
मार्कं० यांदिवस्पतिः जनयामासतनयौकन्यांचैकांमनोरमां छायासंज्ञात्वपत्येषुयथातिष्ठतिवत्सला तथा
१७५ नसंज्ञाकन्यार्थ्यापुत्राद्याश्चानुवर्त्तते लालनाद्युपभोगेषुविशेषमनुवासरं मनुस्तत्क्षांतवानस्या
यमस्तस्यानचक्षमे ताडनायततःकोपात्पादस्तेनसमुद्यतः तस्याःपुनःक्षांतिमतानतुदेहेनिपाति
175
तः ततःशशापतंकोपात्छायासंज्ञायमंद्विज। किंचित्प्रस्फुरमाणोष्ठीविचलत्पाणिपल्लवा पितुः
पत्नीममर्यादयन्मांतर्जयसेपदा भुवितस्मादयंपादस्तवाद्यैवपतिष्यति मार्कंडेयउवाच इत्याक
र्ण्ययमःशापंमात्रादत्तंभयातुरः अभ्येत्यपितरंप्राहप्रणिपत्यपुनःपुनः तातैतन्महदाश्चर्यंनदृष्टमि पु०
तिकेनचित मातावात्सल्यमुत्सृज्यशापंपुत्रेप्रयच्छति यथामनुर्ममाचष्टेनेयंमातातथामम विगु १७५
णेष्वपिपुत्रेषुनमाताविगुणाभवेत् मार्कंडेयउवाच यमस्यैतद्वचःश्रुत्वाभगवांस्तिमिरापहः

छायासंज्ञामथार्कश्चपप्रच्छक्वगतेतिसा साचाहतनयात्वष्टुरहंसंज्ञाविभावसोः पत्नीतवत्वयापत्यान्येता
निजनितानिवै॥ इत्थंविवस्वतस्तांतुबहुशःपृच्छतोयदा नाचचक्षेततःक्रुद्धोभास्वांस्तांशप्तुमुद्यतः
ततःसाकथयामासयथावृत्तंविवस्वतः विदितार्थश्चभगवान्जगामत्वष्टुरालयं ततःसंपूजयामास
त्वष्टात्रैलोक्यपूजितं भास्वंतंपरयाभक्त्यानिजगेहमुपागतं संज्ञांपृष्टस्ततस्तस्मैकथयामासविश्वकृत्
आगतैरेहमेवेश्मभवतःप्रेषितेतिवै दिवाकरःसमाधिस्थोवडवारूपधारिणी तपश्चरंतीकुदृशे
उत्तरेषुकुरुष्वथ सौम्यमूर्तिःशुभाकारोममभर्ताभवेदिति अभिसंधिंचतपसाबुद्ध्वाचास्यादिवा
करःशातंतेजसामेत्पक्रियतामितिभास्करः तंचाहविश्वकर्माणंसंज्ञायाःपितरंद्विजा संवत्सरंभ्रमि
स्तस्यविश्वकर्मारवेस्ततः तेजसःशातनंचक्रेस्तूयमानःसदैवतैः इतिमार्कंडेयपुराणेवैवस्वतेमन्वंतरे
॥०॥मार्कंडेयउवाच ततस्तंतुष्टुवुर्देवास्तथादेवर्षयोरविं वाग्भिरीड्यमशेषस्यत्रैलोक्यस्यसमागताः
देवाऊचुः नमस्तेऋक्स्वरूपायसामरूपाययेनमः यजुःस्वरूपरूपायसाम्नांधामवतेनमः ज्ञानैकदे

मार्कं० १७६ 176 ह्यभूतायनिर्वृतनमस्तेनमः शुद्धज्योतिःस्वरूपायविशुद्धायामलात्मने वरिष्ठायवरेण्यायपरस्मैपरमात्मने
नमोखिलजगद्व्याप्तिस्वरूपायात्ममूर्त्तये सर्वकारणभूतायनिष्ठायैज्ञानचेतसां नमःसूर्य्यस्वरूपायप्र
काशात्मस्वरूपिणे भास्करायनमस्तुभ्यंतथादिनकृतेनमः सर्वरीहेतवेचैवसंध्याज्योत्स्नाकृतेनमः
त्वंसर्वमेतद्भगवान्युगपद्भ्रमतात्वया भ्रमत्यविद्धमखिलंब्रह्मांडंसचराचरं त्वदंशुभिरिदंसर्वसंस्पृ
ष्टंजायतेशुचिः क्रियतेत्वत्करस्पर्शाज्जलादीनांपवित्रता होमदानादिकोधर्मोनोपकारायजायते
तावद्यावन्नसंयोगीजगदेतत्त्वदंशुभिः ऋचस्तेसकलाह्येतायजूंष्येतानितान्यतः सकलानिचसा
मानिनिपतंतित्वदंगतः ऋङ्मयस्त्वंजगन्नाथत्वमेवचयजुर्मयः यतःसाममयश्चैवततोनाथत्रयीमयः
त्वमेवब्रह्मणोरूपंपरंचापरमेवच मूर्त्तामूर्त्तस्तथासूक्ष्मःस्थूलरूपस्तथास्थितः निमेषकाष्ठादिमयःकाल पु० १७६
रूपःक्षयात्मकः प्रसीदस्वेच्छयारूपंस्वंतेजस्तमपाकुरु इतिमार्कंडेयपुराणे ॥०॥ मार्कंडेयउवाच
एवंसंस्तूयमानस्तुदेवैर्देवर्षिभिस्तथा मुमोचस्वंतदातेजस्तेजसांराशिरव्ययः यत्तस्यऋग्भवंतेजोभ

त्रिशांतेनमेदिनी यज्जुर्मयेनापिदिवंस्वयंसाममयंरवेः शातितास्तेजसोभागायेत्वष्टादशपंचच दृष्टाच
तेनसर्वस्यकृतंशूलंमहात्मा चक्रंविष्णोर्वसूनांचशंकरोऽथसुदारुणाः पावकस्यतथाशक्तिः शिवि
काधनदस्यच अन्येषांचसुरारीणांशस्त्राण्युग्राणियानिवै यक्षविद्याधराणांचतानिचक्रे सवि
श्वकृत् ततश्चषोडशंभागंविभार्त्तिभगवान्रविः तत्तेजः पंचदशधाशातितंविश्वकर्मणा ततोऽ
श्वरूपधृक्भानुरुत्तमामगमत्कुरून् ददृशेतत्रसंज्ञांचवडवारूपधारिणीं साचदृष्ट्वातमायां
तंपरपुंसोविशंकया जगामसंमुखंसंज्ञापृष्ठरक्षणतत्परा ततश्चनासिकायोगंतयोस्तनसमेतया नासत्यद
स्रौतनयावश्वीवक्त्रविनिर्गतौ रेतसोंतेचरेवंतखड्गीधन्वीतनुत्रधृक् अश्वारूढःसमुद्भूतोवाणतूणसमन्वि
तः ततःस्वरूपममलंदर्शयामासभानुमान् तस्मैसाचसमालोक्यस्वरूपंस्वमाददे स्वरूपधारिणींचेमा
मानिनानिजाश्रमं संज्ञांभार्यांप्रीतिमंतींभास्करोवारितस्करः ततःपूर्वसुतोयोस्याःसोभूद्वैवस्वतोमनुः
द्वितीयश्चयमःशापाद्धर्मदृष्टिरभूत्ततः कृमयोमांसमादायपादतोऽस्यमहीतले पतिष्यंतीतिशापां

तंतस्यचक्रेपितास्वयं धर्मदृष्टिर्यतश्चासीत्समोमित्रेतथाहिते ततोनियोगेतंयाम्येचकारतिमिरापहः
यमुनाचनदीजज्ञेकालिंदीपुनरवाहिनी अश्विनौदेवभिषजौकृतौपित्रामहात्मना गुह्यकाधिपति
त्वेचरेवंतोपिनियोजितः छायासंज्ञासुतानांचनियोगःश्रूयतांमम पूर्वजस्यमनोस्तुल्यश्छायासंज्ञा
मार्कं० १७७ 177 सुतोग्रजः ततःसावर्णिकींसंज्ञामवापतनयोरवे भविष्यतिमनुःसोपिबलिरिंद्रोभविष्यति शनै
श्चरोग्रहाणांचमध्येपित्रानियोजितः तयोस्तुतीयायाकन्यातपतीनामसाकुरुन् नृपात्संवर
णात्पुत्रमवापमनुजेश्वर तस्यवैवस्वतस्याहंमनोःसप्तममंतरं कथयामिसुतान्भूपान्ऋषीन्देवान्
सुराधिपान् इतिमार्कंडेयपुराणेवैवस्वतोत्पत्तिः ॥०॥ मार्कंडेयउवाच आदित्यावसवोरुद्राःसाध्या पु० १७७
विश्वेमरुद्गणाः भृगवोंगिरसश्चाष्टौरुद्रदेवगणास्तथा आदित्यावसवोरुद्राविज्ञेयाःकश्यपात्म
जाः साध्याश्चवसवोविश्वेधर्मपुत्रागणास्त्रयः भृगोस्तुभार्गवाःपुत्राह्यंगिरसोंगिरसःस्मृताः एषस
र्गस्तुमारीचोविज्ञेयःसांप्रताधिपः तेजस्वीनामचात्रेंद्रोमहात्मायज्ञभागभुक् अतीतानागतायेच

वर्त्ततेसांप्रतंवघे सर्वेतेत्रिदशेंद्रावैविज्ञेयास्तुल्यलक्षणाः सहस्राक्षाकुशलिनःसर्वएवपुरंदराः
मघवंतोवृषाःसर्वेशृंगिणोगजगामिनः तेशतक्रतवःसर्वेभूताहभवतेजसः धर्माद्यैःकारणैः
शुद्धैराधिपत्यगुणान्विताः भूतभव्यभवन्नाथाशृणुचैतत्त्रयंद्विज भूर्लोकोयंस्मृताभूमिरंतरि
क्षंभुवःस्मृतं दिव्याख्यश्चमतःस्वर्गस्त्रैलोक्यमितिगद्यते अत्रिश्चैववसिष्ठश्चकाश्यपश्चमहा
नृषिः गौतमःसभरद्वाजोविश्वामित्रश्चकौशिकः तथैवपुत्रोभगवानृचीकस्यमहात्मनः
जमदग्निश्चसप्तैतेमुनयश्चतथांतरे इक्ष्वाकुर्नाभगश्चैवधृष्टःपर्यातिरेवच नरिष्यंतश्चवि
ख्यातोनाभोगोदिष्टएवच करूषश्चपृषध्रश्चभूमिपालोकविश्रुताः मनोर्वैवस्वतस्यैतेनवपुत्राः
प्रकीर्त्तिताः वैवस्वतमिदंब्रह्मन्कथितंतेमयांतरं अस्मिन्श्रुतेनरःसद्यःपठितेचैवसत्तमः
मुच्यतेपातकैःसर्वैःपुण्यंचसमवप्नुते इतिमार्कंडेयपुराणेवैवस्वतकीर्त्तनं ॥७॥ क्रौष्टुकिरु
वाच स्वायंभुवाद्याःकथिताःसप्तैतेमनवोमम तदंतरेषुयेदेवाराजानोमुनयस्तथा तस्मि

मार्कं० १७८ 178

नूकल्पेसप्तमेऽन्येभविष्यंतिमहात्मने मनवस्तानूसमावज्ञंतेषुदेवादयश्चये मार्कंडेयउवाच
कथितास्तवसावर्णिश्छायासंज्ञासुतास्तुयः पूर्वजस्यमनोस्तुल्यःसमनुर्भवितामः शरामोव्यासो
गालवश्चदीप्तिमान्कृपएवच ऋष्यशृंगस्तथाद्रौणिस्तत्रसप्तर्षयोभवन् सुतपाश्चामिताभा
श्चमुख्याश्चैवत्रिधासुराः विंशकःकथितश्चैषांत्रयाणांत्रिगुणोगणः तपस्तप्तश्चचक्रश्चसुति
र्ज्योतिप्रभाकरः प्रभासोदयितोधर्मस्तेजोरश्मिःसुरःक्रतुः इत्यादिकश्चसुतपादेवानांविंश
कोगणः प्रभुर्विभुर्विभासाद्यस्तथान्योविंशकोगणः सुराणाममिताभानांतृतीयमपिमेशृ
णु दमोदांतऋभासोमाश्विंतायाश्चैकविंशतिः मुख्याश्चैतेसमाख्यातादेवामन्वंतराधिपाः पु० ७८
मारीचस्यैवतेपुत्राःकाश्यपस्यप्रजापतेः भविष्यस्यभविष्यंतिसावर्णस्यांतरेमनोः तेषामिंद्रो
भविष्यस्तुवलिर्वैरोचनिर्मुनिः पातालेचास्तियोस्याद्यापिदैत्यःसमयवंधनः विरजाश्चार्ववरीवां
श्चनिर्मोहःसत्यवाक्कृतिः विष्णाद्याश्चैवतनयासावर्णस्यमनोर्नृपाः इतिमार्कंडेयपुराणे

सावर्निक मन्वंतरं ॥०॥ मार्कंडेय उवाच ॥ सावर्निः सूर्यतनयो यो मनुः कथ्यतेऽष्टमः ॥ निशामयत
दुत्पत्तिं विस्तराद्गतो मम १ महामायानुभावेन यथा मन्वंतराधिपः ॥ स बभूव महाभागः सावर्निस्तन
यो रवेः २ स्वारोचिषेंऽतरे पूर्वं चैत्रवंशसमुद्भवः ॥ सुरथो नाम राजाभूत्समस्ते क्षितिमंडले ३ तस्य पालय
तः सम्यक् प्रजाः पुत्रानिवौरसान् ॥ बभूवुः शत्रवो भूपाः कोलाविध्वंसिनस्तथा ४ तस्य तैरभवद्युद्ध
मतिप्रबलदंडिनः ॥ न्यूनैरपि स तैर्युद्धे कोलाविध्वंसिभिर्जितः ५ ततः स्वपुरमायातो निजदेशाधिपो
ऽभवत् ॥ आक्रांतः स महाभागस्तैस्तदा प्रबलारिभिः ६ अमात्यैर्बलिभिर्दुष्टैर्दुर्बलस्य दुरात्मभिः ॥
कोषो बलं चापहृतं तत्रापि स्वपुरे ततः ७ ततो मृगयाव्याजेन हृतःस्वाम्यः स भूपतिः ॥ एकाकी हयमा
रुह्य जगाम गहनं वनं ८ स तत्राश्रममद्राक्षीद्द्विजवर्यस्य मेधसः ॥ प्रशांतश्वापदाकीर्णं मुनिशिष्यो
पशोभितं ९ तस्थौ कंचित्स कालं च मुनिना तेन सत्कृतः ॥ इतश्चेतश्च विचरंस्तस्मिन्मुनिवरा
श्रमे १० सोऽचिंतयत्तदा तत्र ममत्वाकृष्टचेतनः ॥ मत्पूर्वैः पालितं पूर्वं मया हीनं पुरं हि तत् ११ मद्

मां॰ के॰ २८५

179

मैस्तैरसद्वृत्तैर्धर्मतः पाल्यते न वा ॥ न जाने स प्रधानो मे शूरहस्ती सदामदः १२ मम वैरिवशं जातः कान्भो
गानुपलप्स्यते ॥ ये ममानुगता नित्यं प्रसाददधनभोजनैः १३ अनुवृत्तिं ध्रुवं तेद्य कुर्वंत्यन्यमहीभृतां ॥
असम्यग्व्ययशीलैस्तैः कुर्वद्भिः सततं व्ययं १४ संचितः सोतिदुःखेन क्षयं कोषो गमिष्यति ॥ एतच्चा
न्यच्च सततं चिंतयामास पार्थिवः १५ तत्र विप्राश्रमाभ्यासे वैश्यमेकं ददर्श सः ॥ स पृष्टस्तेन कस्त्वं भो
हेतुश्चागमनेत्र कः १६ सशोक इव कस्मात्त्वं दुर्मना इव लक्ष्यसे ॥ इत्याकर्ण्य वचस्तस्य भूपतेः प्र
णयोदितं १७ प्रत्युवाच स तं वैश्यः प्रश्रयावनतो नृपं ॥ वैश्य उवाच ॥ समाधिर्नाम वैश्योहमुत्पन्नो ध
निनां कुले १८ पुत्रदारैर्निरस्तश्च धनलोभादसाधुभिः ॥ विहीनश्च धनैर्दारैः पुत्रैरादाय मे धनं १९ वनम
भ्यागतो दुःखी निरस्तश्चाप्तबंधुभिः ॥ सोहं न वेद्मि पुत्राणां कुशलाकुशलात्मिकां २० प्रवृत्तिं स्वजनानां
च दाराणां चात्र संस्थितः ॥ किं नु तेषां गृहे क्षेममक्षेमं किं नु सांप्रतं २१ कथं ते किं नु सद्वृत्ता दुर्वृत्ताः किं नु
मे सुताः ॥ राजोवाच ॥ यैर्निरस्तो भवाँल्लुब्धैः पुत्रदारादिभिर्धनैः २२ तेषु किं भवतः स्नेहमनुबध्ना

कु

पु॰ २८५

तिमानसं ॥ वैश्य उवाच ॥ एवमेतत्तयथा प्राह भवानस्मद्गतं वच २३ किं करोमि न वध्नाति मम निष्ठुरतां
मनः ॥ यैः संत्यज्य पितृस्नेहं धनलुब्धै निराकृतः २४ पतिस्वजनहार्दं च हार्द्दि तेष्वेव मे मनः ॥ किमेतन्नाभि
जानामि जानन्नपि महामते २५ यत्प्रेमप्रवणं चित्तं विगुणेष्वपि बंधुषु ॥ तेषां कृते मे निश्वासो दौर्मनस्यं
च जायते २६ करोमि किं यन्न मनस्तेष्वप्रीतिषु निष्ठुरं ॥ मार्कंडेय उवाच ॥ ततस्तौ सहितौ विप्र तं मुनिं
समुपस्थितौ २७ समाधिर्नाम वैश्योसौ स च पार्थिवसत्तमः ॥ कृत्वा तु तौ यथान्यायं यथार्हं तेन संवि
दं २८ उपविष्टौ कथाः काश्चिच्चक्रतु वैश्यपार्थिवौ ॥ राजोवाच ॥ भगवंस्त्वामहं प्रष्टुमिछाम्येकं वद
स्वतत् २९ दुःखाय यन्मे मनसः स्वचित्तायत्ततां विना ॥ ममत्वं मम राज्यस्य राज्यांगेष्वखिलेष्वपि ३० जानतोपि
यथाज्ञस्य किमेतन्मुनिसत्तम ॥ अयं च निकृतः पुत्रैर्दारैर्भृत्यैस्तथोज्झितः ३१ स्वजनेन च संत्यक्तस्तेषु हा
र्द्दी तथाप्यति ॥ एवमेष तथाहं च द्वावप्यत्यंतदुःखितौ ३२ दृष्टदोषेपि विषये ममत्वाकृष्टचेतसौ ॥ तत्केनै
तन्महाभाग यन्मोहो ज्ञानिनोरपि ३३ ममामास्य च भवत्येषा विवेकांधस्य मूढता ॥ ऋषिरुवाच ॥ ज्ञानम

स्तिसमस्तस्यजंतोर्विषयगोचरे ४७ विषयश्च महाभागयांतिचैवंपृथक्पृथक् ॥ दिवांधाः प्राणिनः के
चिद्रात्रावंधास्तथापरे ४८ केचिद्दिवातथारात्रौप्राणिनस्तुल्यदृष्टयः ॥ ज्ञानिनो मनुजाः सत्यंकिंतुतेन
मा॰के॰ हिकेवलं ४९ यतोहिज्ञानिनः सर्वेपशुपक्षिमृगादयः ॥ ज्ञानंचतन्मनुष्याणां यत्तेषांमृगपक्षिणां ५०
१८० मनुष्याणांचयत्तेषांतुल्यमन्यत्तथोभयोः ॥ ज्ञानेपिसतिपश्यैतान्पतंगांछावचंचुषु ५१ कणमोक्षादृ
तान्मोहात्पीड्यमानानपिक्षुधा ॥ मानुषामनुजव्याघ्रसाभिलाषाः सुतान्प्रति ५२ लोभात्प्रत्युपकारा त्ति
यनन्वेतेकिंनपश्यसि ॥ तथापिममतावर्त्तेमोहगर्त्तेनिपातिताः ५३ महामायाप्रभावेनसंसारस्थिति
कारिणा ॥ तन्नात्रविस्मयः कार्योयोगनिद्राजगत्पतेः ५४ महामायाहरेश्चैतत्तयासंमोह्यतेजगत् ॥ ज्ञानिना पु॰
मपिचेतांसिदेवीभगवतीहिसा ५५ बलादाकृष्यमोहायमहामायाप्रयच्छति ॥ तयाविसृज्यतेविश्वंजगदे १८०
तच्चराचरं ५६ सैषाप्रसन्नावरदानृणांभवतिमुक्तये ॥ साविद्यापरमामुक्तेर्हेतुभूतासनातनी ५७ संसार
बंधहेतुश्चसैवसर्वेश्वरेश्वरी ॥ राजोवाच ॥ भगवन्काहिसादेवीमहामायेतियांभवान् ५८ ब्रवीतिक

४६

यमुत्पन्नासाकर्म्मास्याश्चकिंद्विज॥यत्स्वभावाचसादेवीयत्स्वरूपायदुद्भवा४६तत्सर्वंश्रोतुमिच्छामित्वत्तो
ब्रह्मविदांवर॥ऋषिरुवाच॥नित्यैवसाजगन्मूर्त्तिस्तयासर्वमिदंततं॥तथापितत्समुत्पत्तिर्बहुधाश्रूयतां
मम४७देवानांकार्य्यसिद्ध्यर्थमाविर्भवतिसायदा॥उत्पन्नेतितदालोकेसानित्याप्यभिधीयते४८योगनि
द्रांयदाविष्णुर्जगत्येकार्णवीकृते॥आस्तीर्य्यशेषमभजत्कल्पांतेभगवान्प्रभु४९तदाद्वावसुरौघोरौवि
ख्यातौमधुकैटभौ॥विष्णुकर्णमलोद्भूतौहंतुंब्रह्माणमुद्यतौ५०सनाभिकमलेविष्णोःस्थितोब्रह्माप्रजाप
ति॥दृष्ट्वातावसुरौचोग्रौप्रसुप्तंचजनार्दनं५१तुष्टावयोगनिद्रांतामेकाग्रहृदयस्थितः॥विबोधनार्थायहरेर्हरि
नेत्रकृतालयं५२विश्वेश्वरींजगद्धात्रींस्थितिसंहारकारिणीं॥निद्रांभगवतींविष्णोरतुलांतेजसप्रभु५३ब्रह्मो
वाच॥त्वंस्वाहात्वंस्वधात्वंहित्वंवषट्कारस्वरात्मिका॥सुधात्वमक्षरेनित्येत्रिधामात्रात्मिकास्थिता१अर्द्ध
मात्रास्थितानित्यायानुच्चार्य्याविशेषतः॥त्वमेवसात्वंसावित्रीत्वंदेविजननीपरा२त्वयैवधार्य्यतेसर्वंत्वयै
तत्सृज्यतेजगत॥त्वयैतत्पाल्यतेदेवित्वमत्स्यंतेचसर्वदा३विसृष्टौसृष्टिरूपात्वंस्थितिरूपाचपालने॥तथासंह

तिरूपांते जगतोस्य जगन्मये ४ महाविद्या महामाया महामेधा महास्मृतिः ॥ महामोहा च भवती महादेवी
महासुरी ५ प्रकृतिस्त्वं च सर्वस्य गुणत्रयविभाविनी ॥ कालरात्रिर्महारात्रिर्मोहरात्रिश्च दारुणा ६ त्वं श्री
स्त्वमीश्वरी त्वं ह्रीस्त्वं बुद्धिर्बोधलक्षणा ॥ लज्जा पुष्टिस्तथा तुष्टिस्त्वं शांतिः क्षांतिरेव च ७ खड्गिनी शूलिनी
मार्कं॰ घोरा गदिनी चक्रिणी तथा ॥ शंखिनी चापिनी बाणभुशुंडीपरिघायुधा ८ सौम्या सौम्यतराशेषसौम्येभ्य
१८१ स्त्वतिसुंदरी ॥ परापराणां परमा त्वमेव परमेश्वरी ९ यच्च किंचित्क्वचिद्वस्तु सदसद्वाखिलात्मिके ॥
181 तस्य सर्वस्य या शक्तिः सा त्वं किं स्तूयसे तदा १० यया त्वया जगत्स्रष्टा जगत्पातात्ति यो जगत् ॥ सोपि निद्राव
शं नीतः कस्त्वां स्तोतुमिहेश्वरः ११ विष्णुः शरीरग्रहणमहमीशान एव च ॥ कारितास्ते यतोतस्त्वां कः स्तोतुं श
क्तिमान्भवेत् १२ सा त्वमित्थं प्रभावैः स्वैरुदारैर्देवि संस्तुता ॥ मोहयैतौ दुराधर्षावसुरौ मधुकैटभौ १३ प्रबो पु॰
धं च जगत्स्वामी नीयतामच्युतो लघु ॥ बोधश्च क्रियतामस्य हंतुमेतौ महासुरौ ॥ ऋषिरुवाच ॥ एवं स्तुता १८१
तदा देवी तामसी तत्र वेधसा ॥ विष्णोः प्रबोधनार्थाय निहंतुं मधुकैटभौ १४ नेत्रास्यनासिकाबाहुहृद

येस्यप्रत्ययोरसः॥ निर्गमस्यदर्शनेतस्थौब्रह्मणोव्यक्तजन्मनः ६९ उत्तस्थौचजगन्नाथस्तयामुक्तोजनार्दनः॥
एकार्णवेहिशयनात्ततःसददृशेचतौ ७० मधुकैटभौदुरात्मानावतिवीर्यपराक्रमौ॥ क्रोधरक्तेक्षणावत्तुं
ब्रह्माणंजनितोद्यमौ ७१ समुत्थायततस्ताभ्यांयुयुधेभगवान्हरिः॥ पंचवर्षसहस्राणिबाहुप्रहरणो
विभुः ७२ तावप्यतिबलोन्मत्तौमहामायाविमोहितौ॥ उक्तवंतौवरोस्मत्तोव्रियतामितिकेशवं ७३ भग
वानुवाच॥ भवेतामद्यमेतुष्टौममवध्यावुभावपि॥ किमन्येनवरेणात्रएतावद्धिवृतंमम ७४ ऋषिरुवाच
वंचिताभ्यामितितदासर्वमापोमयंजगत्॥ विलोक्यताभ्यांगदितोभगवान्कमलेक्षणः ७५ प्रीतौस्वस्तव
युद्धेनश्लाघ्यस्त्वंमृत्युरावयोः॥ आवांजहिनयत्रोर्वीसलिलेनपरिप्लुता ७६ ऋषिरुवाच॥ तथेत्युक्त्वाभग
वताशंखचक्रगदाभृता॥ कृत्वाचक्रेणवैछिन्नेजघनेशिरसीतयोः ७७ एवमेषासमुत्पन्नाब्रह्मणासंस्तु
तास्वयं॥ प्रभावमस्यादेव्यास्तुभूयःशृणुवदामिते ७८ इतिमार्कंडेयपुराणेसावर्णिकेमन्वंतरेदेवीमा
हात्म्येमधुकैटभवधोध्यायः१ ऋषिरुवाच॥ देवासुरमभूद्युद्धंपूर्णमब्दशतंपुरा॥ महिषेसुराणामधि

पेदेवानांचपुरंदरे१तत्रासुरैर्म्महावीर्यैर्द्देवसैन्यंपराजितं॥जित्वाचसकलांदेवानिंद्रोभून्महिषासुर२
ततःपराजितादेवाःपद्मयोनिंप्रजापतिं॥पुरस्कृत्यगतास्तत्रयत्रेषगरुडध्वजौ३यथावृत्तंतयोस्तद्वन्महि
मार्कं० १८२ षासुरचेष्टितं॥त्रिदशाःकथयामासुर्द्देवाभिभवविस्तरं४सूर्येंद्राग्न्यनिलेंदूनांयमस्यवरुणस्यच॥अ
न्येषांचाधिकारान्सस्वयमेवाधितिष्ठति५स्वर्गान्निराकृताःसर्वेतेनदेवगणाभुवि॥विचरंतियथा
182 मर्त्यामहिषेणदुरात्मना६एतद्वःकथितंसर्वममरारिविचेष्टितं॥शरणंचप्रपन्नाःस्मोवधस्तस्यविचिं
त्यतां७इत्थंनिशम्यदेवानांवचांसिमधुसूदनः॥चकारकोपंशंभुश्चभ्रकुटीकुटिलाननौ८ततोति
कोपपूर्णस्यचक्रिणोवदनात्ततः॥निश्चक्राममहत्तेजोब्रह्मणःसंकरस्यच९अन्येषांचैवदेवानांशक्रा पु०
दीनांशरीरतः॥निर्गतंसुमहत्तेजस्तच्चैक्यंसमगछत१०अतीवतेजसःकूटंज्वलंतमिवपर्वतं॥ददृशुस्ते १८२
सुरास्तत्रज्वालाव्याप्तदिगंतरं११अतुलंतत्रतत्तेजःसर्वदेवशरीरजं॥एकस्थंतदभून्नारीव्याप्तलोकत्र
यंत्विषा१२यदभूत्सांभवंतेजस्तेनाजायततन्मुखं॥याम्येनचाभवन्केशाबाहवोविष्णुतेजसा१३सौम्ये

नस्तनयोर्युग्मंमध्यंचैंद्रेणाचाभवत॥वारुणेनचजंघोरुनितंवस्तेजसाभुव॥१४॥ब्रह्मणस्तेजसादौतदंगुल्यो
र्कतेजसा॥वसूनांचकरांगुल्यः कौवेरेनचनासिका॥१५॥तस्यास्तुदंताःसंभूताप्राजापत्येनतेजसा॥नयन
त्रितयंजज्ञेतथापावकतेजसा॥१६॥भ्रुवौचसंध्ययोस्तेजः श्रवणावानलस्यच॥अन्येषांचैवदेवानांसंभ
वस्तेजसांशिवा॥१७॥ततःसमस्तदेवानांतेजोराशिसमुद्भवां॥तांविलोक्यमुदंप्रापुरमरामहिषार्दिता॥१८॥
शूलंशूलाद्विनिष्कृष्यददौतस्यैपिनाकधृक॥चक्रंचदत्तवान्कृष्णःसमुत्पाद्यस्वचक्रत॥१९॥शंखंचव
रुणः शक्तिंददौतस्यैहुताशनः॥मारुतोदत्तवांश्चापंवाणपूर्णेतथेषुधी॥२०॥वज्रमिंद्रःसमुत्पाद्यकुलि
शादमराधिपः॥ददौतस्यैसहस्राक्षोघंटामैरावताद्गजात॥२१॥कालदंडाद्यमोदंडंपाशंचांबुपतिर्ददौप्र
जापतिश्चाक्षमालांददौब्रह्माकमंडलुं॥२२॥समस्तरोमकूपेषुनिजरश्मीदिवाकरः॥कालश्चदत्तवान्खं
ड्गंतस्याश्चर्मचनिर्मलं॥२३॥क्षीरोदश्चामलंहारमजरेचतथांवरे॥चूडामनिंतथादिव्यंकुंडलेकटका
निच॥२४॥अर्द्धचंद्रंतथाशुभ्रंकेयूरान्सर्ववाहुषु॥नूपूरौविमलौतद्वद्ग्रैवेयकमनुत्तमं॥२५॥अंगुलीयक

मार्कं० १८३
183

रत्नानि समस्तान्यंगुलीषु च ॥ विश्वकर्मा ददौ तस्यै परशुं चातिनिर्मलं २६ अस्त्राण्यनेकरूपाणि तथाभेद्यं च
दंशनं ॥ अम्लानपंकजां मालां शिरस्युरसि चापरां २७ अददज्जलधिस्तस्यै पंकजं चातिशोभनं ॥ हिमवान्
वाहनं सिंहं रत्नानि विविधानि च २८ ददावशून्यं सुरया पानपात्रं धनाधिपः ॥ शेषश्च सर्वनागेशो महाम
णिविभूषितं २९ नागहारं ददौ तस्यै धत्ते यः पृथिवीमिमां ॥ अन्यैरपि सुरैर्देवी भूषणैरायुधैस्तथा ३० सम्मानि
ता ननादोच्चैः साट्टहासं मुहुर्मुहुः ॥ तस्या नादेन घोरेण कृत्स्नमापूरितं नभ ३१ अमायतातिमहता प्रति
शब्दो महानभूत् ॥ चुक्षुभुः सकला लोकाः समुद्राश्च चकंपिरे ३२ चचाल वसुधा चेलुः सकलाश्च मही
धराः ॥ जयेति देवाश्च मुदा तामूचुः सिंहवाहिनीं ३३ तुष्टुवुर्मुनयश्चैनां भक्तिनम्रात्ममूर्तयः ॥ दृष्ट्वा सम पु० १८३
स्तं संक्षुब्धं त्रैलोक्यममरारयः ३४ सन्नद्धाखिलसैन्यास्ते समुत्तस्थुरुदायुधाः ३५ आः किमेतदिति क्रोधा
दाभाष्य महिषासुरः ३६ अभ्यधावत तं शब्दमशेषैरसुरैर्वृतः ॥ स ददर्श ततो देवीं व्याप्तलोकत्रयां त्विषा ३७
पादाक्रान्त्या नतभुवं किरीटोल्लिखिताम्बरं ॥ क्षोभिताशेषपातालां धनुर्ज्यानिःस्वनेन तां ३८ दिशो भुज

सहस्रेणासमंताद्याप्यसंस्थितान्॥ततःप्रववृतेयुद्धंतयादेव्यासुरद्विषां॥३९॥शस्त्रास्त्रैर्बहुधामुक्तैरादीपित
दिगंतरं॥महिषासुरसेनानीश्चिक्षुराख्योमहासुर॥४०॥युयुधेचामरश्चान्यैश्चतुरंगबलान्वितः॥रथा
नामयुतैःषड्भिरुदग्राख्योमहासुरः॥४१॥अयुध्यतायुतानांचसहस्रेणमहाहनुः॥पंचाशद्भिश्चनियु
तैरसिलोमामहासुर॥४२॥अयुतानांशतैःषड्भिर्बाष्कलोयुयुधेरणे॥गजवाजिसहस्रौघैरनेकैःप
रिवारितः॥४३॥वृतोरथानांकोट्याचयुद्धेतस्मिन्नयुध्यत॥बिडालाख्योयुतानांचपंचाशद्भिरथायुतैः॥४४॥
युयुधेसंयुगेतत्ररथानांपरिवारितः॥अन्येचतत्रायुतशोरथनागहयैर्वृताः॥४५॥युयुधुःसंयुगेदेव्या
सहतत्रमहासुराः॥कोटिकोटिसहस्रैस्तुरथानांदंतिनांतथा॥४६॥हयानांचवृतोयुद्धेतत्राभून्महिषा
सुरः॥तोमरैर्भिंदिपालैश्चशक्तिभिर्मुसलैस्तथा॥४७॥युयुधुःसंयुगेदेव्याखड्गैःपरशुपट्टिशैः॥केचिच्चचि
क्षिपुःशक्तीःकेचित्पाशांस्तथापरे॥४८॥देवींखड्गप्रहारैस्तुतेतांहंतुंप्रचक्रमुः॥सापिदेवीततस्तानिश
स्त्राण्यस्त्राणिचंडिका॥४९॥लीलयैवप्रचिच्छेदनिजशस्त्रास्त्रवर्षिणी॥अनायस्ताननादेवीस्तूयमानासु

र्षिभिः ॥५०॥ मुमोचासुरदेहेषु शस्त्राण्यस्त्राणि चेश्वरी ॥ सोऽपि क्रुद्धो धुतशटो देव्या वाहनकेशरी ॥५१॥ चचारा
सुरसैन्येषु वनेष्विव हुताशनः ॥ निश्वासान्मुमुचे यांश्च युध्यमाना रणेंबिका ॥५२॥ त एव सद्यः संभू
ता गणाः शतसहस्रशः ॥५३॥ युयुधुस्ते परशुभिर्भिंदिपालासिपट्टिशैः ॥ नाशयंतोऽसुरगणान्देवीश
मा०र्कं० १८५ क्त्युपबृंहिताः ॥५४॥ अवादयंत पटहान्गणाः शंखांस्तथापरे ॥ मृदंगांश्च तथैवान्ये तस्मिन्युद्धमहो
त्सवे ॥५५॥ ततो देवी त्रिशूलेन गदया शक्तिवृष्टिभिः ॥ खड्गादिभिश्च शतशो निजघान महासुरान् ॥५६॥
184 पातयामास चैवान्यान्घंटास्वनविमोहितान् ॥ असुरान्भुवि पाशेन बद्ध्वा चान्यानकर्षयत् ॥
केचिद्द्विधाकृतास्तीक्ष्णैः खड्गपातैस्तथापरे ॥५७॥ विपोथिता शरौघेन गदया भुवि शेरते ॥ वेमुश्च केचि पु०
द्रुधिरं मुषलेन भृशं हताः ॥५८॥ केचिन्निपातिता भूमौ भिन्नाः शूलेन वक्षसि ॥ निरंतराः शरौघेन कृ १८५
ताः केचिद्रणाजिरे ॥५९॥ श्येनानुकारिणः प्राणान्मुमुचुस्त्रिदशार्दनाः ॥ केषांचिद्बाहवश्छिन्ना
श्छिन्नग्रीवास्तथापरे ॥६०॥ शिरांसि पेतुरन्येषामन्ये मध्ये विदारिताः ॥ विच्छिन्नजंघास्त्वपरे पेतुरु

र्यो महासुरा॥ ६१ एकबाह्वक्षिचरणाः केचिद्देव्या द्विधाकृताः॥ छिन्नेपि चान्ये शिरसि पतिताः पुनरु
त्थिताः॥ ६२ कबंधाः युयुधुर्देव्या गृहीतपरमायुधाः॥ ननृतुश्चापरे तत्र युद्धे तूर्यलयाश्रिताः॥ ६३ कबंधा
श्छिन्नशिरसः खड्गशक्त्यृष्टिपाणयः॥ तिष्ठतिष्ठेति भाषंतो देवीमन्ये महासुराः॥ ६४ पातितै रथनागाश्वै
रसुरैश्च वसुंधरा॥ अगम्या साभवत्तत्र यत्राभूत्स महारणः॥ ६५ शोणितौघा महानद्यः सद्यस्तत्र विसु
स्रुवुः॥ मध्ये चासुरसैन्यस्य वारणासुरवाजिनां॥ ६६ क्षणेन तन्महासैन्यमसुराणां तथांबिका॥ निन्ये
क्षयं यथा वह्निस्तृणदारुमहाचयं॥ ६७ स च सिंहो महानादमुत्सृजन्धुतकेशरः॥ शरीरेभ्योऽमरा
रीणामसूनिव विचिन्वति॥ ६८ देव्या गणैश्च तैस्तत्र कृतं युद्धं तथासुरैः॥ यथैषां तुतुषुर्देवाः पुष्पवृष्टिमु
६९ चो दिवि॥ इति मार्कंडेयपुराणे सावर्णिके मन्वंतरे देवीमाहात्म्ये महिषासुरसैन्यवधः॥ ऋषि
रुवाच॥ निहन्यमानं तत्सैन्यमवलोक्य महासुरः॥ सेनानीश्चिक्षुरः कोपाद्ययौ योद्धुमथांबिकां॥
स देवी शरवर्षेण ववर्ष समरेसुरः॥ यथा मेरुगिरेः शृंगं तोयवर्षेन तोयदः॥ तस्य छित्वा ततो देवी ली

लयैवशरोत्करान॥ जघानतुरगान्वाणैर्यंतारंचैववाजिनां ३ चिछेदचधनुःसद्योध्वजंचातिसमु
छ्रितं॥ विव्याधचैवगात्रेषुछिन्नधन्वानमाशुगैः ४ सछिन्नधन्वाविरथोहताश्वोहतसारथिः॥ अभ्य
धावततांदेवींखड्गचर्मधरोसुरः ५ सिंहमाहत्यखड्गेनतीक्ष्णधारेणमूर्द्धनि॥ आजघानभुजेसव्ये
मा॰के॰ देवीमप्यतिवेगवान् ६ तस्याःखड्गोभुजंप्राप्यपफालनृपनंदन॥ ततोजग्राहशूलंसकोपादरुण
१८५ लोचनः ७ चिक्षेपचततस्तत्तुभद्रकाल्यांमहासुरः॥ जाज्वल्यमानंतेजोभीरविबिंबमिवांवरात् ८
185 दृष्ट्वातदापतच्छूलंदेवीशूलममुंचत॥ तच्छूलंशतधातेननीतंसचमहासुरः ९ हतेतस्मिन्महावी
र्येमहिषस्यचमूपतौ॥ आजगामगजारूढश्चामरस्त्रिदशार्दनः १० सोपिशक्तिंमुमोचाथदेव्यास्तामंबि
काद्रुतं॥ हुंकाराभिहतांभूमौपातयामासनिष्प्रभां ११ भग्नांशक्तिंनिपतितांदृष्ट्वाक्रोधसमन्वितः॥ पु॰
चिक्षेपचामरःशूलंबाणैस्तदपिसाछिनत् १२ ततःसिंहःसमुत्पत्यगजकुंभांतरस्थितः॥ बाहुयुद्धे १८५
नयुयुधेतेनोच्चैस्त्रिदशारिणा १३ युध्यमानौततस्तौतुतस्मान्नागान्महींगतौ॥ युयुधातेतिसंरब्धौप

हारैरतिदारुणैः १४ ततोवेगात्खमुत्पत्यनिपत्यचमृगारिणा॥करप्रहारेणशिरश्चामरस्यपृथक्कृतं
१५ उदग्रश्चरणेदेव्याशिलावृक्षादिभिर्हतः॥दंतमुष्टितलैश्चैवकरालश्चनिपातितः १६ देवीक्रुद्धाग
दापातैश्चूर्णयामासचोद्धतं॥वाष्कलंभिंदिपालेनवाणैस्ताम्रंतथांधकं १७ उग्रास्यमुग्रवीर्यंचत
थैवचमहाहनुं॥त्रिनेत्राचत्रिशूलेनजघानपरमेश्वरी १८ विडालस्यासिनाकायात्पातयामासवै
शिरः॥दुर्द्धरंदुर्मुखंचोभौशरैर्निन्येयमक्षयं १९ एवंसंक्षीयमाणेतुस्वसैन्येमहिषासुरः॥माहिषे
णस्वरूपेणत्रासयामासतान्गणान् २० कांश्चित्तुंडप्रहारेणखुरक्षेपैस्तथापरान्॥लांगूलताडितांश्चा
न्यान्शृंगाभ्यांचविदारितान् २१ वेगेनकांश्चिदपरान्नादेनभ्रमणेनच॥निश्वासपवनेनान्यान्पातया
मासभूतले २२ निपात्यप्रमथानीकमभ्यधावतसोऽसुरः॥सिंहंहंतुंमहादेव्याःकोपंचक्रेततोंबि
का २३ सोपिकोपान्महावीर्यःखुरक्षुण्णमहीतलः॥शृंगाभ्यांपर्वतानुच्चांश्चिक्षेपचननादच २४ वेग
भ्रमणविक्षुण्णामहीतस्यव्यशीर्यत॥लांगूलेनाहतश्चाब्धिःप्लावयामाससर्वतः २५ धूतशृंगविभि

मार्कं॰ १८६ 186
न्नाभ्रखंडखंडंययुर्वेगा॥ स्वाशानिलास्ताशतशोनिपेतुर्नभसोचला २६ इतिकोपसमाध्मातमापतंतंमहा
सुरं॥ दृष्ट्वासाचंडिकाकोपंतद्वधायतदाकरोत् २७ साक्षिप्त्वातस्यवैपाशंतंबबंधमहासुरं॥ तत्याजमा
हिषंरूपंसोपिबद्धोमहामृधे २८ ततःसिंहोऽभवत्सद्योयावत्तस्यांबिकाशिर॥ छिनत्तितावत्पुरु
षःखड्गपाणिरदृश्यत २९ ततएवाशुपुरुषंदेवीचिच्छेदशायकैः॥ तंखड्गचर्मणासार्द्धंततःसोभून्म
हागज ३० करेणचमहासिंहंतंचकर्षजगर्ज्जच॥ कर्षतस्तुकरंदेवीखड्गेननिरकृंतत ३१ ततोम
हासुरोभूयोमाहिषंवपुरास्थित॥ तथैवक्षोभयामासत्रैलोक्यंसचराचरं ३२ ततःक्रुद्धाजगन्माता
चंडिकापाणमुत्तमं॥ पपौपुनःपुनश्चैवजहासारुणलोचना ३३ ननर्द्दचासुरःसोऽपिबलवीर्य्यमदोद्धु पु॰
तं॥ विषाणाभ्यांचचिक्षेपचंडिकांप्रतिभूधरान् ३४ साचतान्प्रहितांस्तेनचूर्णयंतीशरोत्करैः॥ उवा १८६
३५ चतंमदोद्धृतमसुखरागाकुलाक्षरं ३५ देव्युवाच॥ गर्ज्जगर्ज्जक्षणंमूढमधुयावत्पिबाम्यहं॥ मयात्वयिहते
नेत्रैवगर्ज्जिष्यंत्याशुदेवता ३६ एवमुक्त्वासमुत्पत्यसारूढातंमहासुरं॥ पादेनाक्रम्यकंठेचशूलेनै

नमत्ताडयत् ३७ ततःसोपिपदाक्रांतस्तयानिजमुखात्ततः॥ अर्द्धनिष्क्रांतएवासिदेव्यावीर्येनसंवृतः
अर्द्धनिष्क्रांतएवासौयुध्यमानोमहासुरः ३८ तयामहासिनादेव्याशिरश्छित्वानिपातितः॥ ततो
हाहाकृतंसर्वंदैत्यसैन्यंननाशतत् ३९ प्रहर्षंचपरंजग्मुःसकलादेवतागणाः॥ तुष्टुवुस्तांसुरादे
वींसहदिव्यैर्महर्षिभिः ४० जगुर्गंधर्वपतयोननृतुश्चाप्सरोगणाः॥ इतिमार्कंडेयपुराणेसावर्णिके
मन्वंतरेदेवीमाहात्म्येमहिषासुरवधः ॥३॥ ऋषिरुवाच॥ शक्रादयःसुरगणानिहतेतिवीर्ये
दुर्गा
तस्मिन्दुरात्मनिसुरारिबलेचदेव्या॥ तांतुष्टुवुःप्रणतिनम्रशिरोधरांसावाग्भिःप्रहर्षपुलकोद्गम
चारुदेहाः १ देव्याययाततमिदंजगदात्मशक्त्यानिःशेषदेवगणशक्तिसमूहमूर्त्यातामंबिकामखिल
देवमहर्षिपूज्यांभक्त्यानताःस्मविदधातुशुभानिसानः २ यस्याःप्रभावमखिलंभगवाननंतोब्रह्माहर
श्चनहिवक्तुमलंबलंच॥ साचंडिकाखिलजगत्परिपालनाय॥ नाशायचाशुभभयस्यमतिंकरोतु ३ य
याश्रीःस्वयंसुकृतिनांभवनेष्वलक्ष्मीः॥ पापात्मनांकृतधियांहृदयेषुबुद्धिः॥ श्रद्धासतांकुलजनप्र

भवस्यलज्जातांत्वांनताःस्मपरिपालयदेविविश्वं किंवर्न्नयामतवरूपमचिंत्यमेतत्किंचातिवीर्यमसु
रक्षयकारिभूरि किंचाहवेषुचरितानितवातियानिसर्वेषुदेव्यसुरदेवगणाधिपेषु हेतुःसमस्त
जगतांत्रिगुणापिदोषैर्नज्ञायसेहरिहरादिभिरप्यपारा सर्वाश्रयाखिलमिदंजगदंशभूतमव्या
मार्कं० कृताहिपरमाप्रकृतिस्त्वमाद्या यस्याःसमस्तसुरतासमुदीरणेनतृप्तिंप्रयातिसकलेषुमखेषु
१८७ देवि स्वाहासिवैपितृगणस्यचतृप्तिहेतुरुच्चार्यसेत्वमतएवजनैःस्वधाच यामुक्तिहेतुरवि
187 चिंत्यमहाव्रताच अभ्यस्यसेसुनियतेंद्रियतत्वसारैः मोक्षार्थिभिर्मुनिभिरस्तसमस्तदोषैर्विद्या
सिसाभगवतीपरमाहिदेवि शब्दात्मिकासुविमलर्ग्यजुषांनिधानमुद्गीथरम्यपदपाठवतांचसाम्नां
देवीत्रयीभगवतीभवभावनायवार्त्ताचसर्वजगतांपरमार्त्तिहंत्री मेधासिदेविविदिताखिलशा पु०
स्त्रसारादुर्गासिदुर्गभवसागरनौरसंगा श्रीःकैटभारिहृदयैककृताधिवासागौरित्वमेवशशि १८७
मौलिकृतःप्रतिष्ठा ईषत्सहासममलंपरिपूर्णचंद्रबिंबानुकारिकनकोत्तमकांतिकांतं अत्य

द्भुतंप्रहृतमात्तरुषा तथापिवक्त्रंविलोक्यसहसामहिषासुरेण: दृष्ट्वातुदेविकुपितंभ्रकुटीकराल
मुद्यच्छशांकसदृशच्छवियन्नसद्यः प्राणान्मुमोचमहिषस्तदतीवचित्रंकैर्जीव्यतेहिकुपितांत
कदर्शनेन देविप्रसीदपरमाभवतीभवायसद्योविनाशयसिकोपवतीकुलानि विज्ञातमेतदधुनै
वयदस्तमेतन्नीतंबलंसुविपुलंमहिषासुरस्य तेसंमताजनपदेषुधनानितेषांतेषांयशांसिनचसी
दतिधर्मवर्गः धन्यास्तएवनिभृतात्मजपुत्रदारायेषांसदाभ्युदयदाभवतीप्रसन्ना धर्म्याणि
देविसकलानिसदैवकर्म्माण्यत्यादृतःप्रतिदिनंसुकृतीकरोति स्वर्गंप्रयातिचततोभवतीप्रसादा
ल्लोकत्रयेपिफलदाननुदेविनेन दुर्गेस्मृताहरसिभीतिमशेषजंतोःस्वस्थैःस्मृतामतिमतीवशुभांद
दासि दारिद्र्यदुःखभयहारिणिकात्वदन्यासर्वोपकारकरणायसदार्द्रचित्ता एभिर्हतैर्जगदुपैति
सुखंतथैतेकुर्वंतुनामनरकायचिरायपापं संग्राममृत्युमधिगम्यदिवंप्रयांतुमत्वेतिनूनमहि म
तान्विनिहंसिदेवि दृष्ट्वैवकिंनुभवतीप्रकरोतिभस्मसर्वासुरानरिषुयत्प्रहिणोषिशस्त्रं

लोकान्प्रयांतु रिपवोपि हि शस्त्रपूता इत्थं मतिर्भवति तेष्वपि तेति साध्वी खड्गप्रभानिकरविस्फुरणै
स्तथोग्रैः शूलाग्रकांतिनिवहेन दृशोसुराणां यन्नागता विलयमंशुमदिंदुखंडयोग्याननं तव विलो
कयतां तदेतत् दुर्वृत्तवृत्तशमनं तव देवि शीलं रूपं तथैतदविचिंत्यमतुल्यमन्यैः वीर्यं च हंतृ हृत
मार्कं० १८८ 188 देवपराक्रमाणां वैरिष्वपि प्रकटितैव दया त्वयेत्थं केनोपमा भवतु तेस्य पराक्रमस्य रूपं च शत्रु
भयकार्यतिहारि कुत्र चित्ते कृपा समरनिष्ठुरता च दृष्टा त्वय्येव देवि वरदे भुवनत्रयेपि त्रैलो
क्यमेतदखिलं रिपुनाशनेन त्रातं त्वया समरमूर्द्धनि तेपि हत्वा नीता दिवं रिपुगणा भयमप्यपा
स्तमस्माकमुन्मदसुरारिभवं नमस्ते शूलेन पाहि नो देवि पाहि खड्गेन चांबिके घंटास्वनेन नः पा पु० १८८
हि चापज्यानिस्वनेन च प्राच्यां रक्ष प्रतीच्यां च चंडिके रक्ष दक्षिणे भ्रामणेनात्मशूलस्य उत्तरस्यां
श्व तथे[श्व]रि सौम्यानि यानि रूपाणि त्रैलोक्ये विचरंति ते यानि चात्यर्थघोराणि तै रक्षास्मांस्तथा भु
वं खड्गशूलगदादीनि यानि चास्त्राणि तेंबिके करपल्लवसंगीनि तैरस्मान्रक्ष सर्वतः ऋषिरुवाच

एवंस्तुतासुरैर्दिव्यैःकुसुमैर्नंदनोद्भवैः अर्चिताजगतांधात्रीतथागंधानुलेपनैः भक्त्यासमस्तैस्त्रि
दशैर्दिव्यैर्धूपैश्चधूपिता प्राहप्रसादसुमुखीसमस्तान्प्रणतान्सुरान् व्रियतांत्रिदशाःसर्वंयदस्म
त्तोभिवांछितं देवाऊचुः भगवत्याकृतंसर्वंनकिंचिदवशिष्यते यदयंनिहतःशत्रुरस्माकं
महिषासुरः यदिचापिवरोदेयस्त्वयास्माकंमहेश्वरि संस्मृतासंस्मृतात्वंनोहिंसेथापरमाप
दः यश्चमर्त्यस्तवैरेभिस्त्वांस्तोष्यत्यमलानने तस्यवित्तर्द्धिविभवैर्धनदारादिसंपदांवृद्धये
स्मत्प्रसन्नात्वंभवेथाःसर्वदांबिके ऋषिरुवाच इतिप्रसादितादेवैर्जगतोर्थेतथात्मनः तथे
त्युक्त्वाभद्रकालीबभूवांतर्हितानृप इत्येतत्कथितंभूपसंभूतासायथापुरा देवीदेवशरीरेभ्योजगत्त्रय
हितैषिणी पुनश्चगौरीदेहात्सासमुद्भूतायथाभवत् वधायदुष्टदैत्यानांतथाशुंभनिशुंभयोः रक्षणा
यचलोकानांदेवानामुपकारिणी तच्छृणुष्वमयाख्यातंयथावत्कथयामिते इतिमार्कंडेयपुराणे
सावर्णिकेमन्वंतरेदेवीमाहात्म्येमहिषासुरवधःसमाप्तः ॥०॥ ऋषिरुवाच पुराशुंभनिशुंभाभ्यां

मसुराभ्यांशचीपतेः त्रैलोक्यंयज्ञभागाश्चहृतामदवलाश्रयात् ताावेवसूर्य्यतांतद्वदधिकारंतथैं

दवं कौवेरमथयाम्यंच चक्रातेवरुणस्यच ताावेवपवनर्द्धिंच चक्रतुर्वह्निकर्म्मच ततोदेवा

विनिर्द्धूताभ्रष्टराज्याःपराजिताः हृताधिकारास्त्रिदशास्ताभ्यांसर्वेनिराकृताः महासुराभ्यांतां

देवींसंस्मरंत्यपराजितां तयास्माकंवरोदत्तोयथापत्सुस्मृताखिलाः भवतांनाशयिष्यामितत्क्ष

णात्परमापदः इतिकृत्वामतिंदेवाहिमवंतंनगेश्वरं जग्मुस्तत्रततोदेवींविष्णुमायांप्रतुष्टुवुः

देवाऊचुः नमोदेव्यैमहादेव्यैशिवायैसततंनमः नमःप्रकृत्यैभद्रायैनियताःप्रणताःस्मतां रौद्रा

यैनमोनित्यायैगौर्य्यैधात्र्यैनमोनमः ज्योत्स्नायैचेंदुरूपिण्यैसुखायैसततंनमः कल्याण्यैप्रणता

वृद्ध्यैसिद्ध्यैकुर्म्मोनमोनमः नैरृत्यैभूभृतांलक्ष्म्यैशर्वाण्यैतेनमोनमः दुर्गायैदुर्गपारायैसारा

यैसर्वकारिण्यै ख्यात्यैतथैवकृष्णायैधूम्रायैसततंनमः अतिसौम्यातिरौद्रायैनतास्तस्यैनमो

नमः नमोजगत्प्रतिष्ठायैदेव्यैकृत्यैनमोनमः यादेवीसर्वभूतेषुविष्णुमायेतिशब्दिता नमस्त

मा॰कें॰
१८९
189

पु॰
१८९

स्यैनमस्तस्यैनमस्तस्यैनमोनमः यादेवीसर्वभूतेषुचेतनेत्यभिधीयते नमस्तस्यैनमस्तस्यैनमस्त
स्यैनमोनमः यादेवीसर्वभूतेषुशक्तिरूपेणसंस्थिता नमस्तस्यैनमस्तस्यैनमस्तस्यैनमोनमः यादे
वीसर्वभूतेषुबुद्धिरूपेणसंस्थिता नमस्तस्यैनमस्तस्यैनमस्तस्यैनमोनमः यादेवीसर्वभूतेषुनिद्रा
रूपेणसंस्थिता नमस्तस्यैनमस्तस्यैनमस्तस्यैनमोनमः यादेवीसर्वभूतेषुक्षुधारूपेणसंस्थिता
नमस्तस्यैनमस्तस्यैनमस्तस्यैनमोनमः यादेवीसर्वभूतेषुछायारूपेणसंस्थिता नमस्तस्यैनमस्तस्यै
नमस्तस्यैनमोनमः यादेवीसर्वभूतेषुतृष्णारूपेणसंस्थिता नमस्तस्यैनमस्तस्यैनमस्तस्यैनमोनमः
यादेवीसर्वभूतेषुक्षांतिरूपेणसंस्थिता नमस्तस्यैनमस्तस्यैनमस्तस्यैनमोनमः यादेवीसर्वभूतेषुजा
तिरूपेणसंस्थिता नमस्तस्यैनमस्तस्यैनमस्तस्यैनमोनमः यादेवीसर्वभूतेषुलज्जारूपेणसंस्थिता
नमस्तस्यैनमस्तस्यैनमस्तस्यैनमोनमः यादेवीसर्वभूतेषुशांतिरूपेणसंस्थिता नमस्तस्यैनमस्तस्यै
नमस्तस्यैनमोनमः यादेवीसर्वभूतेषुश्रद्धारूपेणसंस्थिता नमस्तस्यैनमस्तस्यैनमस्तस्यैनमोनमः

मां॰
१४०
१७०

यादेवीसर्वभूतेषुकांतिरूपेणसंस्थिता नमस्तस्यैनमस्तस्यैनमस्तस्यैनमोनमः यादेवीसर्वभूतेषुल
क्ष्मीरूपेणसंस्थिता नमस्तस्यैनमस्तस्यैनमस्तस्यैनमोनमः यादेवीसर्वभूतेषुवृत्तिरूपेणसंस्थिता:
नमस्तस्यैनमस्तस्यैनमस्तस्यैनमोनमः यादेवीसभूतेषुस्मृतिरूपेणसंस्थिता नमस्तस्यैनमस्तस्यैनम
स्तस्यैनमोनमः यादेवीसर्वभूतेषुदयारूपेणसंस्थिता नमस्तस्यैनमस्तस्यैनमस्तस्यैनमोनमः यादेवी
सर्वभूतेषुपुष्टिरूपेणसंस्थिता नमस्तस्यैनमस्तस्यैनमस्तस्यैनमोनमः यादेवीसर्वभूतेषुमातृरू
पेणसंस्थिता नमस्तस्यैनमस्तस्यैनमस्तस्यैनमोनमः यादेवीसर्वभूतेषुभ्रांतिरूपेणसंस्थिता नम
स्तस्यैनमस्तस्यैनमोनमः इंद्रियाणामधिष्ठात्रीभूतानांचाखिलेषुया भूतेषुसततंतस्यैव्याप्तिदेव्यैनमो
नमः चितिरूपेणयाकृत्स्नमेतद्व्याप्यस्थिताजगत् नमस्तस्यैनमस्तस्यैनमस्तस्यैनमोनमः स्तुतासुरैः
पूर्वमभीष्टसंश्रयात्तथासुरेंद्रेणदिनेषुसेविता करोतुसानःशुभहेतुरीश्वरीशुभानिभद्राण्यभिहंतु
चापदः यासांप्रतंचोद्धतदैत्यतापितैरस्माभिरीशाचसुरैर्नमस्यते याचस्मृतातत्क्षणमेवहंति

पु॰
१४०

३६

तिनः सर्वापरोभक्तिविनम्रमूर्त्तिभिः ऋषिरुवाच एवंस्तवादियुक्तानां देवानां तत्र पार्वती स्नातु
मभ्याययौ तोयेजाह्नव्यान्नृपनंदन साब्रवीत्तान्सुरान्सुभ्रूर्भवद्भिः स्तूयतेत्रका शरीरकोशतश्चा
स्याः समुद्भूताब्रवीच्छिवा स्तोत्रंममैतत्क्रियते शुंभदैत्यनिराकृतैः देवैः समेतैः समरे निशुंभेन
पराजितैः शरीरकोशाद्यत्तस्याः पार्वत्या निःसृतांबिका कौशिकीति समस्तेषु ततो लोकेषु
गीयते तस्यां विनिर्गतायां तु कृष्णाभूत्सापि पार्वती कालिकेति समाख्याता हिमाचलकृता
श्रया ततोंबिकां परं रूपं बिभ्राणां सुमनोहरं ददर्श चंडोमुंडश्च भृत्यो शुंभनिशुंभयोः ताभ्यां शुंभा
य चाख्याता अतीव सुमनोहरा काप्यास्ते स्त्री महाराज भासयंती हिमाचलं नैव तादृक्क्वचिद्रूपं
दृष्टं केनचिदुत्तमं ज्ञायतां काप्यसौ देवी गृह्यतां चासुरेश्वर स्त्रीरत्नमतिचार्वंगी द्योतयंती दि
शस्त्विषा सानुतिष्ठति दैत्येंद्र तां भवान्द्रष्टुमर्हति यानि रत्नानि सुयोगजाश्वादीनि वै प्रभो त्रैलो
क्ये तु समस्तानि सांप्रतं भांति ते गृहे ऐरावतः समानीतो गजरत्नं पुरंदरात् पारिजाततरुश्चा

यंतथैवोच्चैःश्रवाहयः विमानंहंससंयुक्तमेतत्तिष्ठतितेंगणे रत्नभूतमिहानीतंयदासीद्वेधसोद्भुतं निधि
रेषमहापद्मःसमानीतोधनेश्वरात् किंजल्किनींददौचाब्धिर्मालामम्लानपंकजां छत्रंतेवारुणं
गेहेकांचनस्रावितिष्ठति तथायंस्यंदनवरोयःपुरासीत्प्रजापतेः मृत्योरुत्क्रांतिदानामशक्तिरी
मार्कं० १८१ शत्वयाहृता पाशःसलिलराजस्यभ्रातुस्तवपरिग्रहे निशुंभस्याब्धिजाताश्चसमस्तारत्नजातयः
वह्निरपिददौतुभ्यमग्निशौचेचवाससी एवंदैत्येंद्ररत्नानिसमस्तान्याहृतानिते स्त्रीरत्नमेषा
१९१ कल्याणीत्वयाकस्मान्नगृह्यते ऋषिरुवाच निशम्येतिवचःशुंभःसतदाचंडमुंडयोः प्रेषयामा
ससुग्रीवंदूतंदेव्यामहासुरः इतिचेतिचवक्तव्यासागत्वावचनान्मम यथाचाभ्येतिसंप्रीत्यातथाका पु० १८१
र्यंत्वयालघु सतत्रगत्वायत्रास्तेशैलोद्देशेतिशोभने सादेवींतांततःप्राहश्लक्ष्णंमधुरयागिरा दूत
उवाच देविदैत्येश्वरःशुंभस्त्रैलोक्येपरमेश्वरः दूतोहंप्रेषितस्तेनत्वत्सकाशमिहागतः अव्याह
ताज्ञःसर्वासुसर्वदादेवयोनिषु निर्जिताखिलदैत्यारिःसयदाहशृणुष्वतत् ममत्रैलोक्यम

खिलं मम देवा वसानुगाः यज्ञभागानहं सर्वानुपाश्नामि पृथक्पृथक् त्रैलोक्ये वररत्नानि मम वश्या
न्यशेषतः तथैव गजरत्नानि हृत्वा देवेंद्रवाहनं क्षीरोदमथनोद्भूतमश्वरत्नं ममामरैः उच्चैःश्रवस
संज्ञं तत्प्रणिपत्य समर्पितं यानि चान्यानि देवेषु गंधर्वेषूरगेषु च रत्नभूतानि भूतानि तानि मय्येव शो
भने स्त्रीरत्नभूतां त्वां देवि लोके मन्यामहे वयं सा त्वमस्मानुपागच्छ यतो रत्नभुजो भयं मां वा मम
नुजं वापि निशुंभमुरुविक्रमं भज त्वं चंचलापांगि रत्नभूतासि वै यतः परमैश्वर्यमतुलं प्राप्स्यसे
मत्परिग्रहात् एतद्बुद्ध्या समालोच्य मत्परिग्रहतां व्रज ऋषिरुवाच इत्युक्ता सा तदा देवी गंभीरांतः
स्मिता जगौ दुर्गा भगवती भद्रा ययेदं धार्यते जगत् देव्युवाच सत्यमुक्तं त्वया नात्र मिथ्या किंचित्त्वयोदि
तं त्रैलोक्याधिपतिः शुंभो निशुंभश्चापि तादृशः किं त्वत्र यत्प्रतिज्ञातं मिथ्या तत्क्रियते कथं श्रूयता
मल्पबुद्धित्वात्प्रतिज्ञा या कृता पुरा यो मां जयति संग्रामे यो मे दर्पं व्यपोहति यो मे प्रतिबलो लोके स
मे भर्ता भविष्यति तदागच्छतु शुंभोत्र निशुंभो वा महासुरः मां जित्वा किं चिरेणात्र पाणिं गृह्णातु मे ३१

मार्कं० १५२ लब्धु दूत उवाच अवलिप्तासि मैवं त्वं देवि ब्रूहि ममाग्रतः त्रैलोक्ये कः पुमांस्तिष्ठेदग्रे शुंभनिशुंभ
योः अन्येषामपि दैत्यानां सर्वे देवा न वै युधि तिष्ठंति संमुखे देवि किं पुनः स्त्री त्वमेकिका इंद्राद्याः
सकला देवास्तस्थुर्येषां न संयुगे शुंभादीनां कथं तेषां स्त्री प्रयास्यसि संमुखं सा त्वं गच्छ मयैवोक्ता
पार्श्वे शुंभनिशुंभयोः केशाकर्षणनिर्धूतगौरवा मा गमिष्यसि देव्युवाच एवमेतद्बली शुंभो नि
शुंभश्चातिवीर्यवान् किं करोमि प्रतिज्ञा मे यदनालोचिता पुरा सा त्वं गच्छ मयोक्तं ते यदेतत्सर्व
मादृतः तदाचक्ष्वासुरेंद्राय स च युक्तं करोतु यत् इति मार्कंडेयपुराणे सावर्णिके मन्वंतरे देवीमा
हात्म्ये देव्या दूतसंवाद ॥०॥ ऋषिरुवाच इत्याकर्ण्य वचो देव्याः स दूतोऽमर्षपूरितः समाचष्ट समागम्य पु० १५२
दैत्यराजाय विस्तरात् तस्य दूतस्य तद्वाक्यमाकर्ण्यासुरराट् ततः सक्रोधः प्राह दैत्यानामधिपं धूम्रलो
चन हे धूम्रलोचनाशु त्वं स्वसैन्यपरिवारितः तामानय बलाद्दुष्टां केशाकर्षणविह्वलां तत्परित्रा
णदः कश्चिद्यदि वोत्तिष्ठते परः स दृष्ट्वा तां ततो देवीं तुहिनाचलसंस्थितां जगादोच्चैः प्रयाहीति मू

त्तंशुंभनिशुंभयोः नचेत्प्रीत्याद्यभवतीमद्भर्तारमुपैष्यति ततोवलान्नयाम्येषकेशाकर्षणविह्वलां
देव्युवाच दैत्येश्वरेणप्रहितोवलवान्वलसंवृतः वलान्नयसिमामेवंततःकिंतेकरोम्यहं ऋषिरु
वाच इत्युक्तःसोभ्यधावत्तामसुरोधूम्रलोचनः हुंकारेणैवतंभस्मसचकारांविकाततः अथक्रु
द्धंमहासैन्यमसुराणांतथांविकां ववर्षसायकैस्तीक्ष्णैस्तथाशक्तिपरश्वधैः ततोधुतसटःकोपात्
कृत्वानादंसुभैरवं पपातासुरसेनायांसिंहोदेव्याःस्ववाहनः कांश्चित्करप्रहारेणदैत्यानास्येनचा
परान् आक्रांत्याचाधरेणान्यान्जघानसुमहासुरान् केषांचित्पाटयामासनखैःकोष्ठानिकेशरी
तथातलप्रहारेणशिरांशिकृतवान्पृथक् विछिन्नवाहुशिरसःकृतास्तेनतथापरे पपौचरुधिरंको
ष्ठादन्येषांधुतकेशरः क्षणेनतद्बलंसर्वंक्षयंनीतंमहात्मना तेनकेशरिणादेव्यावाहनेनातिकोपि
ना श्रुत्वातमसुरंदेव्यानिहतंधूम्रलोचनं वलंचक्षयितंकृत्स्नंदेवीकेशरिणाततः चुकोपदैत्याधिप
तिःशुंभप्रस्फुरिताधरः आज्ञापयामासचतौचंडमुंडौमहासुरौ हेचंडहेमुंडवलैर्वहुलैःपरिवा

वारिणौ तत्र गछत गत्वा च सा समानीयतां लघु केशेष्वाकृष्य बद्ध्वा वा यदि वः संशयो युधि तदाशेषा
युधैः सर्वैरसुरैर्विनिहन्यतां तस्यां हतायां दुष्टायां सिंहे च विनिपातिते शीघ्रमागम्यतां बद्ध्वा गृही
त्वा तामथांबिकां इति मार्कंडेयपुराणे सावर्णिके मन्वंतरे देवीमाहात्म्ये शुंभनिशुंभसेनानीधू
मार्कं० म्रलोचनवधः ॥६॥ ऋषिरुवाच आज्ञप्तास्ते ततो दैत्याश्चंडमुंडपुरोगमाः चतुरंगबलोपेता
१८३ ययुरभ्युद्यतायुधाः ददृशुस्ते ततो देवीमीषद्धासां व्यवस्थितां सिंहस्योपरि शैलेंद्रशृंगे महति कां
193 चने ते दृष्ट्वा तां समादातुमुद्यमं चक्रुरुद्यताः आकृष्टचापासिधरास्तथान्ये तत्समीपगाः ततः को
पं चकारोच्चैरंबिका तानरीन्प्रति कोपेन चास्या वदनं मसीवर्णमभूत्तदा भ्रुकुटीकुटिलात्तस्या ल पु०
लाटफलकाद्द्रुतं काली करालवदना विनिष्क्रांतासिपाशिनी विचित्रखट्वांगधरा नरमालावि १८३
भूषणा द्वीपिचर्मपरीधाना शुष्कमांसातिभैरवा अतिविस्तारवदना जिह्वाललनभीषणा निम
ग्नारक्तनयना नादापूरितदिङ्मुखा सा वेगेनाभिपतिता घातयंती महासुरान् सैन्ये तत्र सुरारी

गा[illegible]तत्तद्बलं पार्ष्णिग्राहांकुशग्राहियोधघंटासमन्वितान् समादायैकहस्तेन मुखे चिक्षेप वारणा
न् तथैव योधं तुरगै रथं सारथिना सह निक्षिप्य वक्त्रे दशनैश्चर्वयंत्यतिभैरवं एकं जग्राह केशेषु ग्री
वायामथ चापरं पादेनाक्रम्य चैवान्यमुरसान्यमपोथयत् तैर्मुक्तानि च शस्त्राणि महास्त्राणि तथा
सुरैः मुखेन जग्राह रुषा दशनैर्मथितान्यपि बलिनां तद्बलं सर्वमसुराणां महात्मनां ममर्द्दाभक्ष
यच्चान्यानन्यांश्चाताडयत्तथा असिना निहताः केचित्केचित्खट्वांगताडिताः जग्मुर्विनाशमसु
रा दंताग्राभिहतास्तथा क्षणेन तद्बलं सर्वमसुराणां निपातितं दृष्ट्वा चंडोभिदुद्राव तां कालीमति
भीषणां शरवर्षैर्महाभीमैर्भीमाक्षीं तां महासुरः छादयामास चक्रैश्च मुंडः क्षिप्तैः सहस्रशः तानि चक्रा
ण्यनेकानि विशमानानि तन्मुखं बभुर्यथार्कबिंबानि सुबहूनि घनोदरं ततो जहासातिरुषा भीमं भै
रवनादिनी काली करालवक्त्रांतर्दुर्दर्शदशनोज्ज्वला उत्थाय च महासिं हं देवी चंडमधावत गृही
त्वा चास्य केशेषु शिरस्तेनासिनाच्छिनत् अथ मुंडोभ्यधावत्तां दृष्ट्वा चंडं निपातितं तमप्यपातयद्भूमौ

मावेगाभिहतं रुषा हतशेषं ततः सैन्यं दृष्ट्वा चंडं निपातितं मुंडं च सुमहावीर्यं दिशो भेजे भयातुरं शिर
श्चंडस्य काली च गृहीत्वा मुंडमेव च प्राह प्रचंडाट्टहासमिश्रमभ्येत्य चंडिकां मया तवात्रोपहृतौ चंड
मुंडौ महापशू युद्धयज्ञे स्वयं शुंभं निशुंभं च हनिष्यसि ऋषिरुवाच तावानीतौ ततो दृष्ट्वा चंडमुंडौ महा
मार्कं० सुरौ उवाच कालीं कल्याणी ललितं चंडिका वचः यस्माच्चंडं च मुंडं च गृहीत्वा त्वमुपागता चामुंडे
१८५ ति ततो लोके ख्याता देवि भविष्यति इति मार्कंडेयपुराणे सावर्णिके मन्वंतरे देवीमाहात्म्ये चंडमुंड
वधः ॥७॥ ऋषिरुवाच चंडे च निहते दैत्ये मुंडे च विनिपातिते बहुलेषु च सैन्येषु क्षयितेषु सुरेश्वरः
ततः कोपपराधीनचेताः शुंभः प्रतापवान् उद्योगं सर्वसैन्यानां दैत्यानामादिदेश ह अद्य सर्वबलैर्दै पु
त्याः षडशीतिरुदायुधाः कंबूनां चतुरशीतिर्निर्यांतु स्वबलैर्वृताः कोटिवीर्याणि पंचाशदसुराणां कुला १८५
नि वै शतं कुलानि धौम्राणां निर्गच्छंतु ममाज्ञया कालका दौर्हृता मौर्याः कालकेयास्तथासुराः युद्धा
य सज्जा निर्यांतु आज्ञया त्वरिता मम इत्याज्ञाप्यासुरपतिः शुंभो भैरवशासनः निर्जगाम महासैन्यसह

सैर्बहुभिर्वृतः आयातं चंडिका दृष्ट्वा तत्सैन्यमतिभीषणं ज्यास्वनैः पूरयामास धरणीगगनांतरं
ततः सिंहो महानादमतीव कृतवान्नृप घंटास्वनेन तन्नादमंबिका चोपबृंहयत् धनुर्ज्यासिंहघं
टानां शब्दापूरितदिंमुखाः निनादैर्भीषणैः काली जिग्ये विस्तारितानना तन्निनादमुपश्रुत्य दैत्यसै
न्यैश्चतुर्दिशं देवीसिंहस्तथा काली शरोषैः परिवारिताः एतस्मिन्नंतरे भूप विनाशाय सुरद्विषां
भवायामरसिंहानामतिवीर्यबलान्विताः ब्रह्मेशगुहविष्णुनां तथेंद्रस्य च शक्तयः शरीरेभ्यो विनि
ष्क्रम्य तद्रूपैश्चंडिकां ययुः यस्य देवस्य यद्रूपं यथाभूषणवाहनं तद्वदेव हि तच्छक्तिरसुरान्योद्धु
माययौ हंसयुक्तविमानाग्रे साक्षसूत्रकमंडलुः आयाता ब्रह्मणः शक्तिर्ब्रह्माणी साभिधीयते माहे
श्वरी वृषारूढा त्रिशूलवरधारिणी महाहिवलया प्राप्ता चंद्ररेखाविभूषणा कौमारी शक्तिहस्ता च
मयूरवरवाहना योद्धुमभ्याययौ दैत्यानंबिका गुहरूपिणी तथैव वैष्णवी शक्तिर्गरुडोपरि संस्थि
ता शंखचक्रगदाशार्ंगखड्गहस्ताभ्युपाययौ यज्ञवाराहमतुलं रूपं या बिभ्रतो हरेः शक्तिः साप्याय

ययौतत्रवाराहीविभ्रतीतनुं नारसिंहीनृसिंहस्यविभ्रतीसदृशंवपुः प्राप्तातत्रषटाक्षेपक्षिप्तनक्षत्र
संहति वज्रहस्तातथैवैंद्रीगजराजोपरिस्थिता प्राप्तासहस्रनयनायथाशक्रस्तथैवसा ततःपरि
वृतस्ताभिरीशानोदेवशक्तिभिः हन्यंतामसुराःशीघ्रंममप्रीत्याहचंडिकां ततोदेवीशरीरात्तुविनि
मां॰कं॰ ष्क्रांतातिभीषणा चंडिकाशक्तिरत्युग्राशिवाशतनिनादिनी साचाहधूम्रजटिलमीशानमपरा
१ जिता दूतत्वंगच्छभगवन्पार्श्वंशुंभनिशुंभयोः ब्रूहिशुंभंनिशुंभंचदानावतिगर्वितौ येचा
१८५ न्येदानवास्तत्रयुद्धायसमुपस्थिताः त्रैलोक्यमिंद्रोलभतांदेवाःसंतुहविर्भुजः यूयंप्रातपा
तालंयदिजीवितुमिच्छथ बलावलेपादथचेद्भवंतोयुद्धकांखिणः तदागच्छततृप्यंतुमच्छिवा पु॰
पिशितेनवः यतोनियुक्तोदौत्येनतयादेव्याशिवःस्वयं शिवदूतीतिलोकेस्मिनततःसाख्यातिमा १८५
गता तेपिश्रुत्वाततोदेव्याःशर्वाख्यातंमहासुराः अमर्षापूरिताजग्मुर्यतःकात्यायनीस्थिता
ततःप्रथममेवाग्रेशरस्वारशक्त्यृष्टिविष्टिभिः ववर्षुरुद्धतामर्षातांदेवीममरारयः साचतान्यु

हितान्वालान्शूलचक्रपरश्वधान् चिच्छेद लीलयाध्मातधनुर्मुक्तैर्महेषुभिः तस्याग्रतस्त
थाकाली शूलपातविदारितान् खट्वांगपोथितांश्चारीन्कुर्वती व्यचरत्तदा कमंडलुजला
क्षेपहृतवीर्यान्हृतौजसः ब्रह्माणी चाकरोच्छत्रून् येन येन स्म धावति माहेश्वरी त्रिशूलेन
तथा चक्रेण वैष्णवी दैत्यान्जघान कौमारी तथा शक्त्यातिकोपना ऐंद्री कुलिशपातेन श
तशो दैत्यदानवाः पेतुर्विदारिताः पृथ्व्यां रुधिरौघप्रवर्षिणः तुंडप्रहारविध्वस्ता दंष्ट्राग्रक्षत
वक्षसः वराहमूर्त्या न्यपतंश्चक्रेण च विदारितां नखैर्विदारितांश्चान्यान्भक्षयंती महासुरान्
नारसिंही चचाराजौ नादापूर्णदिगंबरा चंडाट्टहासैरसुराः शिवदूत्यभिभूषिताः पेतुः पृथि
व्यां पतितांस्तांश्चखादाथ सा तदा इति मातृगणं क्रुद्धं मर्दयंतं महासुरं दृष्ट्वाभ्युपायैर्विवि
धैर्नेशुर्देवारिसैनिकाः पलायनपरान् दृष्ट्वा दैत्यान्मातृगणार्दितान् योद्धुमभ्याययौ क्रुद्धो
रक्तबीजो महासुरः रक्तबिंदुर्यदा भूमौ पतत्यस्य शरीरतः समुत्पतति मेदिन्यां तत्प्रमा

णास्तदासुरः युयुधे स गदापाणिरिंद्रशक्त्या महासुरः ततश्चैंद्री स्ववज्रेण रक्तबीजमताडयत्
कुलिशेनाहतस्याशु तस्य सुस्राव शोणितं समुत्तस्थुस्ततो योधास्तद्रूपास्तत्पराक्रमाः यावं
तः पतितास्तस्य शरीराद्रक्तविंदवः तावंतः पुरुषा जातास्तद्वीर्यबलविक्रमाः ते चापि युयु
मार्कं० धुस्तत्र पुरुषा रक्तसंभवाः समं मातृभिरत्युग्रशस्त्रपातातिभीषणं पुनश्च वज्रपातेन क्षत
१९६ मस्य शिरो यदा ववाह रक्तं पुरुषास्ततो जाताः सहस्रशः वैष्णवी समरे चैनं चक्रेणाभि
जघान ह गदया ताडयामास ऐंद्री तमसुरेश्वरं वैष्णवीचक्रभिन्नस्य रुधिरस्रावसंभवैः
196 सहस्रशो जगद्व्याप्तं तत्प्रमाणैर्महासुरैः शक्त्या जघान कौमारी वाराही च तथासिना माहेश्वरी पु०
त्रिशूलेन रक्तबीजं महासुरं स चापि गदया दैत्यः सर्वा एवाहनत्पृथक् मातॄः कोपसमाविष्टो रक्त १९६
बीजो महासुरः तस्याहतस्य बहुधा शक्तिशूलादिभिर्भुवि पपात यो वै रक्तौघस्तेनासञ्छतशो
सुराः तैश्चासुरासृक्संभूतैरसुरैः सकलं जगत् व्याप्तमासीत्ततो देवा भयमाजग्मुरुत्तमं

तान्विषण्णान् सुरान् दृष्ट्वा चंडिका प्राह सत्वरा उवाच कालीं चामुंडे विस्तारं वदनं कुरु मच्छस्त्रपात
संभूतान् रक्तविंदुं महासुरान् रक्तविंदोः प्रतीच्छ त्वं वक्त्रेणानेन वेगिना भक्षयंती चर रणे तदुत्पन्ना
न्महासुरान् एवमेष क्षयं दैत्यः क्षीणरक्तो गमिष्यति भक्ष्यमाणास्त्वया चोग्रा न चोत्पत्स्यंति चा
परे इत्युक्त्वा तां ततो देवी शूलेनाभिजघान तं मुखेन काली जगृहे रक्तवीजस्य शोणितं ततो सा
वाजघानाथ गदया तत्र चंडिकां न चास्या वेदनां चक्रे गदापातोल्पिमपि तस्याहतस्य देहा
त्तु बहु सुस्राव शोणितं यतस्ततस्तद्वक्त्रेण चामुंडा संप्रतीच्छति मुखे समुद्गता येस्या रक्तपा
तान्महासुराः तांश्चखादाथ चामुंडा पपौ तस्य च शोणितं देवी शूलेन वज्रेण बाणैरसिभिरृष्टिभिः
जघान रक्तवीजं तं चामुंडापीतशोणितं सपपात महीपृष्ठे शस्त्रसंघसमाहतः नीरक्तश्च महीपाल रक्त
वीजो महासुरः ततस्ते हर्षमतुलमवापुस्त्रिदशा नृपः तेषां मातृगणो जातो ननर्तासृङ्मदोद्धतः
इति मार्कंडेयपुराणे सावर्निके मन्वंतरे देवीमाहात्म्ये रक्तवीजवधः राजोवाच विचित्रमिद

माख्यातं भगवन्भवता मम देव्याश्चरितमाहात्म्यं रक्तवीजवधाश्रितं भूयश्चेच्छाम्यहं श्रोतुं रक्तवीजे निपा
तिते चकार शुंभो यत्कर्म निशुंभश्चातिकोपनः ऋषिरुवाच चकार कोपमतुलं रक्तवीजे निपा
तिते शुंभासुरो निशुंभश्च हतेष्वन्येषु चाहवे हन्यमानं महासैन्यं विलोक्यामर्षमुद्वहन् अभ्यधाव
मांकं०
१८७
न्निशुंभोऽथ मुख्ययासुरसेनया तस्याग्रतस्तथा पृष्ठे पार्श्वयोश्च महासुराः संदष्टौष्ठपुटाः क्रुद्धा हं
देवीमुपाययुः आजगाम महावीर्यः शुंभोपि स्वबलैर्वृतः निहंतुं चंडिकां कोपात्कृत्वा युद्धं तु मा
तृभिः ततो युद्धमतीवासीद्देव्याः शुंभनिशुंभयोः शरवर्षमतीवोग्रं मेघयोरिव वर्षतोः चिच्छेदा पु०
स्तान्शरास्ताभ्यां चंडिका स्वशरोत्करैः ताडयामास चांगेषु शस्त्रौघैरसुरेश्वरौ निशुंभो निशितं खड्गं १८७
चर्म चादाय सुप्रभं अताडयन्मूर्ध्नि सिंहं देव्या वाहनमुत्तमं ताडिते वाहने देवी क्षुरप्रेणासिमु
त्तमं निशुंभस्याशु चिच्छेद चर्म चाप्यष्टचंद्रकं छिन्ने चर्मणि खड्गे च शक्तिं चिक्षेप सोऽसुरः ता

मध्यस्यद्विधाचक्रेचक्रेणाभिमुखागतां कोपाध्मातोनिशुंभोथशूलंजग्राहदानवः आयांतंमुष्टि
पातेनदेवीतच्चाप्यचूर्णयत् आविध्याथगदांसोपिचिक्षेपचंडिकांप्रति सापिदेव्यात्रिशूलेनभि
न्नाभस्मत्वमागता ततःपरशुहस्तंतमायांतंदैत्यपुंगवं आहत्यदेवीबाणौघैरपातयतभूतले
तस्मिन्निपतितेभूमौनिशुंभेभीमविक्रमे भ्रातर्यतीवसंक्रुद्धःप्रययौहंतुमंबिकां सरथस्थस्तथा
त्युच्चैर्गृहीतपरमायुधैः भुजैरष्टाभिरतुलैर्व्याप्याशेषंबभौनभः तमायांतंसमालोक्यदेवीशंख
मवादयत् ज्याशब्दंचापिधनुषश्चकारातीवदुःसहम् पूरयामासककुभोनिजघंटास्वनेनच
समस्तदैत्यसैन्यानांतेजोवधविधायिना ततःसिंहोमहानादैस्त्याजितेभमहामदैः पूरयामासगगनं
गांतथोपदिशोदश ततःकालीसमुत्पत्यगगनंक्ष्मामताडयत् कराभ्यांतन्निनादेनप्राक्स्वनास्तेतिरो
हिताः अट्टट्टहासमशिवंशिवदूतीचकारह तैःशब्दैरसुरास्त्रेसुःशुंभःकोपंपरंययौ दुरात्मंस्तिष्ठति
ष्ठेतिव्याजहारांबिकायदा तदाजयेत्यभिहितंदेवैराकाशसंस्थितैः शुंभेनागत्ययाशक्तिर्मुक्ताज्वा

लातिभीषणा आयंतीवह्निकूटाभासानिरस्तामहोल्कया सिंहनादेनशुंभस्यव्याप्तंलोकत्रयां
तरं निर्घातनिस्वनोघोरोजितवानवनीपते शुंभमुक्तान्शरांदेवीशुंभस्तत्प्रहितान्शरान् चिच्छेद
स्वशरैरुग्रैः शतशोथसहस्रशः ततःसाचंडिकाक्रुद्धाशूलेनाभिजघानतं सतदाभिहतोभूमौमू
मार्कं० र्च्छितोनिपपातह ततोनिशुंभंसंप्राप्यचेतनामात्तकार्मुकः आजघानशरैर्देवीकालींकेशरि
१९८ णंतथा पुनश्चकृत्वाबाहूनामयुतंदनुजेश्वरः चक्रायुधेनदितिजश्छादयामासचंडिकां ततो
198 भगवतीक्रुद्धादुर्गादुर्गार्तिनाशनी चिच्छेदतानिचक्राणिस्वशरैःसायकांश्चतान् ततोनिशुं
भोवेगेनगदामादायचंडिकां अभ्यधावतवैहंतुंदैत्यसेनासमावृतः तस्यापततएवाशुगदांचि पु०
च्छेदचंडिका खड्गेनशितधारेणसचशूलंसमाददे शूलहस्तंसमायांतंनिशुंभममरार्द्दनं हृदिवि १९८
व्याधशूलेनवेगाविद्धेनचंडिका भिन्नस्यतस्यशूलेनहृदयान्निःसृतोपरः महाबलोमहावीर्यस्ति
ष्ठेतिपुरुषोवदन् तस्यनिष्क्रामतोदेवीप्रहस्यस्वनवत्ततः शिरश्चिच्छेदखड्गेनततोसावपतद्

भुवि ततः सिंहश्चखादोग्रदंष्ट्राक्षुण्णशिरोधरान् असुरांस्तांस्तथा काली शिवदूती तथापरान्
कौमारीशक्तिनिर्भिन्नाः केचिन्नेशुर्महासुराः ब्रह्माणीमंत्रपूतेन तोयेनान्ये निराकृताः माहेश्व
रीत्रिशूलेन भिन्नाः पेतुस्तथापरे वाराहीतुंडघातेन केचिच्चूर्णीकृता भुवि खंडखंडं च चक्रेण वै
ष्णव्या दानवाः कृताः वज्रेण चैंद्रीहस्ताग्रविमुक्तेन तथापरे केचिद्विनेशुरसुराः केचिन्नष्टा महाहवा
त् भक्षिताश्चापरे काली शिवदूती मृगाधिपैः इति मार्कंडेयपुराणे सावर्णिके मन्वंतरे देवीमाहात्म्ये
निशुंभवधः ॥९॥ ऋषिरुवाच निशुंभं निहतं दृष्ट्वा भ्रातरं प्राणसम्मितं हन्यमानं बलं चैव शुंभः क्रुद्धो
ब्रवीद्वचः बलावलेपदुष्टे त्वं मा दुर्गे गर्वमावह अन्यासां बलमाश्रित्य युद्ध्यसे यातिमानिनी देव्यु
वाच एकैवाहं जगत्यत्र द्वितीया का ममापरा पश्यैता दुष्ट मय्येव विशंत्यो मद्विभूतयः ततः स
मस्तास्ता देव्यो ब्रह्माणीप्रमुखा लयं तस्या देव्यास्तनौ जग्मुरेकैवासीत्तदांबिका देव्युवाच अहं
विभूत्या बहुभिरिह रूपैर्यदास्थिता तत्संहृतं मयैकैव तिष्ठाम्याजौ स्थिरो भव ततः प्रववृते यु

द्धं देव्याः शुंभस्य चोभयो पश्यतां सर्वदेवानामसुराणां च दारुणं शरवर्षैः शितैः शस्त्रैस्तथास्त्रैश्चैव
दारुणैः तयोर्युद्धमभूद्भूयः सर्वलोकभयंकरं दिव्यान्यस्त्राणि शतशो मुमुचे यान्यथांबिका
बभंज तानि दैत्येंद्रस्तत्प्रतीघातकर्तृभिः मुक्तानि तेन चास्त्राणि दिव्यानि परमेश्वरि बभंज ली
मार्कं० १९९ लयैवोग्रहुंकारोच्चारणादिभिः ततः शरशतैर्देवीमाच्छादयत सोऽसुरः सापि तत्कुपिता दे
वी धनुश्चिच्छेद चेषुभिः छिन्ने धनुषि दैत्येंद्रस्तथा शक्तिमथाददे चिच्छेद देवी चक्रेण तामम
199 प्यस्य करस्थितां ततः खड्गमुपादाय शतचंद्रं च भानुमत् अभ्यधावत्तदा देवीं दैत्यानामधि
पेश्वरः तस्यापतत एवाशु खड्गं चिच्छेद चंडिका धनुर्मुक्तैः शितैर्बाणैश्चर्म चार्ककरामलं हता
श्वः स तदा दैत्यश्छिन्नधन्वा विसारथिः जग्राह मुद्गरं घोरमंबिकानिधनोद्यतः चिच्छेदापततस्तस्य पु०
मुद्गरं निशितैः शरैः तथापि सोऽभ्यधावत्तां मुष्टिमुद्यम्य वेगवान् स मुष्टिं पातयामास हृदये दै १९९
त्यपुंगवः देव्यास्तं चापि सा देवी तलेनोरस्यताडयत् तलप्रहाराभिहतो निपपात महीतले

सदैत्यराजःसहसापुनरेवतथोत्थितः उत्पत्यचप्रगृह्योच्चैर्देवींगगणमास्थितः तत्रापिसानिराधा
रायुयुधेतेनचंडिका नियुद्धंखेतदादैत्यश्चंडिकाचपरस्परं चक्रतुःप्रथमंसिद्धमुनिविस्मयकार
कं ततोनियुद्धंसुचिरंकृत्वातेनांबिकासह उत्पात्यभ्रामयामासचिक्षेपधरणीतले सक्षिप्तोध
रणींप्राप्यमुष्टिमुद्यम्यवेगितः अभ्यधावतदुष्टात्माचंडिकानिधनेच्छया तमायांतंततोदेवीसर्व
दैत्यजनेश्वरं जगत्यांपातयामासभित्वाशूलेनवक्षसि सगतासुःपपातोर्व्यांदेवीशूलाग्रविक्षतः
चालयन्सकलांपृथ्वींसाब्धिद्वीपांसपर्वतां ततःप्रसन्नमखिलंहतेतस्मिन्दुरात्मनि जगत्स्वा
स्थ्यमतीवापनिर्मलंचाभवन्नभः उत्पातमेघाःसोल्कायेप्रागासंस्तेसमंययुः सरितोमार्गवाहिन्य
स्तथासंस्तत्रपातिते ततोदेवगणाःसर्वेहर्षनिर्भरमानसाः बभूवुर्निहतेतस्मिन्गंधर्वाललितं
जगुः अवादयंस्तथैवान्येननृतुश्चाप्सरोगणाः ववुःपुण्यास्तथावाताःसुप्रभोभूद्दिवाकरः जज्व
लुश्चाग्नयःशांताःशांतदिग्जनितस्वनाः इतिमार्कंडेयपुराणेसावर्णिकेमन्वंतरेदेवीमाहात्म्ये

शुंभवधः ॥१०॥ ऋषिरुवाच देव्याहतेतत्रमहासुरेंद्रेसेंद्राःसुरावह्निपुरोगमास्तां कात्यायनींतु
ना ष्टुवुरिष्टलंभाद्विकाशिवक्त्राब्जविकाशिताशाः देविप्रपन्नार्त्तिहरेप्रसीदप्रसीदमातर्जगतोखि
लस्य प्रसीदविश्वेश्वरिपाहिविश्वंत्वमीश्वरीदेविचराचरस्य आधारभूताजगतस्त्वमेकामही
मार्कं० स्वरूपेणयतःस्थितासि अपांस्वरूपस्थितयात्वयैतदाप्यायतेकृत्स्नमलंघ्यवीर्ये त्वंवैष्णवीश
२०० क्तिरनंतवीर्याविश्वस्यबीजंपरमासिमाया संमोहितंदेविसमस्तमेतत्त्वंवैप्रसन्नाभुविमुक्ति
200 हेतु विद्याःसमस्तास्तवदेविभेदाःस्त्रियःसमस्ताःसकलाजगत्सु त्वयैकयापूरितमंबयैतत्का
तेस्तुतिःस्तव्यपरापरोक्तिः सर्वभूतायदादेवीस्वर्गमुक्तिप्रदायिनी त्वंस्तुतास्तुतयेकावाभवंतु पु०
परमोक्तयः सर्वस्यबुद्धिरूपेणजनस्यहृदिसंस्थिते स्वर्गापवर्गदेदेविनारायणिनमोस्तुते
कलाकाष्ठादिरूपेणपरिणामप्रदायिनि विश्वस्योपरतौशक्तेनारायणिनमोस्तुते सर्वमंग २००
मांगल्ये इति नागेशः लमांगल्येशिवेसर्वार्थसाधिके शरण्येत्र्यंबकेगौरिनारायणिनमोस्तुते सृष्टिस्थितिविना

तानांशक्तिभूतेसनातनि गुणाश्रयेगुणमयेनारायणिनमोस्तुते शरणागतदीनार्त्तपरि
त्राणपरायणे सर्वस्यार्त्तिहरेदेविनारायणिनमोस्तुते हंसयुक्तेविमानस्थेब्रह्माणीरूपधा
केशांभःक्षरिकेदेविनारायणिनमोस्तुते त्रिशूलचंद्राहिधरेमहावृषभवाहिनि माहे
श्वरीस्वरूपेणनारायणिनमोस्तुते मयुरकुक्कुटवृतेमहाशक्तिधरेनघे कौमारीरूपसंस्था
नेनारायणिनमोस्तुते शंखचक्रगदाशार्ङ्गगृहीतपरमायुधेप्रसीदवैष्णवीरूपेनारायणि
नमोस्तुते गृहीतोग्रमहाचक्रेदंष्ट्रोधृतवसुंधरे वराहरूपिणिशिवेनारायणिनमोस्तुते नृसिंह
रूपेणोग्रेणहंतुंदैत्यानकृतोद्यमेत्रैलोक्यत्राणसहितेनारायणिनमोस्तुते किरीटिनिम
हावज्रेसहस्रनयनोज्वले वृत्रप्राणहरेचैंद्रीनारायणिनमोस्तुते शिवदूतीस्वरूपेणहतदै
त्यमहाबले घोररूपेमहारावेनारायणिनमोस्तुते दंष्ट्राकरालवदनेशिरोमालावि
भूषणे चामुंडेमुंडमथनेनारायणिनमोस्तुते लक्ष्मिलज्जेमहाविद्येश्रद्धेपुष्टिस्वधेध्रुवे महा

णामि महाविद्ये नारायणि नमोस्तु ते मेधे सरस्वति वरे भूति बाभ्रवि तामसि नियते त्वं प्रसीदेशे
नारायणि नमोस्तु ते सर्वस्वरूपे सर्वेशे सर्वशक्तिसमन्विते भयेभ्यस्त्राहि नो देवि नारायणि
नमोस्तु ते एतत्ते वदनं सौम्यं लोचनत्रयभूषितं पातु नः सर्वभूतेभ्यः कात्यायनि नमोस्तु ते ज्वाला
मार्कं० करालमत्युग्रमशेषासुरसूदनं त्रिशूलं पातु नो भीतेर्भद्रकालि नमोस्तु ते हिनस्ति दैत्यतेजां
श्री सि स्वनेनापूर्य या जगत् सा घंटा पातु नो देवि पापेभ्यो नः सुतानिव असुरासृग्वसापंक
२०१ चर्चितस्ते करोज्वलः शुभाय खड्गो भवतु चंडिके त्वां नता वयं रोगानशेषानपहंसि तुष्टा रुष्टा
तु कामान् सकलानभीष्टान् त्वामाश्रितानां न विपन्नराणां त्वामाश्रिता ह्याश्रयतां प्रयांति पु०
एतत्कृतं यत्कदनं त्वयाद्य धर्मद्विषां देवि महासुराणां रूपैरनेकैर्बहुधात्ममूर्त्तिं कृत्वांबिके तत् २०१
प्रकरोति कान्या विद्यासु शास्त्रेषु विवेकदीपेष्वाद्येषु वाक्येषु च का त्वदन्या ममत्वगर्तेतिमहां
धकारे विभ्रामयत्येतदतीव विश्वं रक्षांसि यत्रोग्रविषाश्च नागा यत्रारयो दस्युबलानि यत्र

दावानलोयत्रतथाब्धिमध्येतत्रस्थितात्वंपरिपासिविश्वं विश्वेश्वरित्वंपरिपासिविश्वंविश्वात्मि
काधारयसीतिविश्वं विश्वेशवंद्याभवतीभवंतिविश्वाश्रयायेत्वयिभक्तिनम्राः देविप्रसीदपरि
पालयनोरिभीतेर्नित्यंयथासुरवधादधुनैवसद्यः पापानिसर्वजगतांचसमन्नयासुउत्पातपा
कजनितांश्चमहोपसर्गान् प्रणतानांप्रसीदत्वंदेविविश्वार्तिहारिणि त्रैलोक्यवासिनामीड्ये
लोकानांवरदाभव देव्युवाच वरदाहंसुरगणावरंयंमनसेच्छथ तंवृणुध्वंप्रयच्छामिजगता
मुपकारकं देवाऊचु सर्वाबाधाप्रशमनंत्रैलोक्यस्याखिलेश्वरि एवमेवत्वयाकार्यमस्मद्वैरिविना
शनं देव्युवाच वैवस्वतेंतरेप्राप्तेअष्टाविंशतिमेयुगे शुंभोनिशुंभश्चैवान्यावुत्पत्स्येतेमहासुरौ नंद
गोपगृहेजातायशोदागर्भसंभवा ततस्तौनाशयिष्यामिविंध्याचलनिवासिनी पुनरप्यतिरौद्रे
णरूपेणपृथिवीतले अवतीर्यहनिष्यामिवैप्रचित्तांश्चदानवान् भक्षयंत्याश्चतानुग्रानवैप्र
चित्तान्महासुरान् रक्तादंताभविष्यंतिदाडिमीकुसुमोपमाः ततोमांदेवताःस्वर्गेमर्त्यलोकेच

मानवाः स्तुवंतो व्याहरिष्यंति सततं रक्तदंतिकां भूयश्च शतवार्षिक्यामनावृष्ट्यामनंभसि मुनि
भिः संस्तुता भूमौ संभविष्याम्ययोनिजा ततः शतेन नेत्राणां निरीक्षिष्यामि यन्मुनीन् कीर्त्तयिष्यं
ति मनुजाः शताक्षीमिति मां ततः शताक्षीमिति मां ततः ततोहमखिलं लोकमात्मदेहसमुद्भवैः
मार्कं० भरिष्यामि सुराः शाकैरावृष्टेः प्राणधारकैः शाकंभरीति विख्यातीं तदा यास्याम्यहं भुवि तत्रैव
१०२ च वधिष्यामि दुर्गमाख्यं महासुरं दुर्गादेवीति विख्यातं तन्मे नाम भविष्यति पुनश्चाहं यदा भीमं
रूपं कृत्वा हिमाचले रक्षांसि क्षययिष्यामि मुनीनां त्राणकारणात् तदा मां मुनयः सर्वे स्तोष्यं
१०२ त्यानम्रमूर्त्तयः भीमादेवीति विख्यातं तन्मे नाम भविष्यति यदारुणाख्यस्त्रैलोक्ये महाबाधां करिष्य पु०
ति तदाहं भ्रामरं रूपं कृत्वासंख्येयषट्पदं त्रैलोक्यस्य हितार्थाय वधिष्यामि महासुरं भ्रामरीति १०२
च मां लोकास्तदा स्तोष्यंति सर्वतः इत्थं यदा यदा बाधा दानवोत्था भविष्यति तदा तदावतीर्याहं
करिष्याम्यरिसंक्षयं इति मार्कंडेयपुराणे सावर्णिके मन्वंतरे देवीमाहात्म्ये देव्याः स्तुतिः ॥०॥

श्री

देव्युवाच एभिस्तवैश्च मांनित्यंस्तोष्यतेयःसमाहितः तस्याहंसकलांवाधांशमयिष्याम्यसंशयं मधुकै
टभनाशंचमहिषासुरघातनं कीर्त्तयिष्यंतियेतद्वद्वधंशुंभनिशुंभयोः अष्टम्यांचचतुर्द्दश्यांनवम्यां
चैकचेतसः श्रोष्यंतिचैवयेभक्त्याममममाहात्म्यमुत्तमं नतेषांदुष्कृतंकिंचिद्दुष्कृतोत्थानचापदः भवि
ष्यंतिनदारिद्र्यंनचैवेष्टवियोजनं शत्रुतोनभयंतस्यदस्युतोवानराजतः नशस्त्रानलतोयौघात्
कदाचित्संभविष्यति तस्मान्ममैतन्माहात्म्यंपठितव्यंसमाहितैः श्रोतव्यंचसदाभक्त्यापरंस्वस्त्य
यनंहितत् उपसर्गानशेषांस्तुमहामारीसमुद्भवान् तथात्रिविधमुत्पातंमाहात्म्यंशमयेन्मम
यत्रैतत्पठ्यतेसम्यङ्नित्यमायतनेमम सदानतद्विमोक्ष्यामिसान्निध्यंतत्रमेस्थितं वलिप्रदानेपूजाया
मग्निकार्येमहोत्सवे सर्वंममैतच्चरितमुच्चार्यंश्राव्यमेवच जानताजानतावापिवलिपूजांत
थाकृतां प्रतीछिष्याम्यहंप्रीत्यावह्निहोमंतथाकृतं शरत्कालेमहापूजाक्रियतेयाचवार्षिकी त
स्यांममैतन्माहात्म्यंश्रुत्वाभक्तिसमन्वितः सर्वावाधाविनिर्मुक्तोधनधान्यसुतान्वितः मनुष्योम

प्रसादेन भविष्यति न संशयः श्रुत्वा ममैतन्माहात्म्यं तथा चोत्पत्तयः शुभाः पराक्रमं च युद्धेषु जायते नि
र्भयः पुमान् रिपवः संक्षयं यांति कल्याणं चोपपद्यते नंदते च कुलं पुंसां माहात्म्यं मम शृण्वतां
शांतिकर्मणि सर्वत्र तथा दुःस्वप्नदर्शने ग्रहपीडासु चोग्रासु माहात्म्यं शृणुयान्मम उपसर्गाः
मार्कं० शमं यांति ग्रहपीडाश्च दारुणाः दुःस्वप्नं च नृभिर्दृष्टं सुस्वप्नमुपजायते बालग्रहाभिभूतानां
१०३ बालानां शांतिकारकं संघातभेदे च नृणां मैत्रीकरणमुत्तमं दुर्वृत्तानामशेषाणां बलहानि
१०३ करं परं रक्षोभूतपिशाचानां पठनादेव नाशनं सर्वं ममैतन्माहात्म्यं मम सन्निधिकारकं पशु
पुष्पार्घ्यधूपैश्च गंधदीपैस्तथोत्तमैः विप्राणां भोजनैर्होमैः प्रोक्षणीयैरहर्निशं अन्यैश्च विविधैर्भो पु०
गैः प्रदानैर्वत्सरेण या प्रीतिर्मे क्रियते सास्मिन् सकृत्सुचरिते श्रुते श्रुतं हरति पापानि तथारो १०३
ग्यं प्रयच्छति रक्षां करोति भूतेभ्यो जन्मनां कीर्तनं मम युद्धेषु चरितं यन्मे दुष्टदैत्यनिबर्हणं
तस्मिन् श्रुते वैरिकृतं भयं पुंसां न जायते युष्माभिः स्तुतयो याश्च याश्च ब्रह्मर्षिभिः कृता ब्रह्मणा च

श्चकृतास्तास्तु प्रयच्छंति शुभां मतिं अरण्ये प्रांतरे वापि दावाग्निपरिवारितः दस्युभिर्वा वृतः शू
न्ये गृहीतो वापि शत्रुभिः सिंहव्याघ्रानुयातो वा वने वा वनहस्तिभिः राज्ञा क्रुद्धेन चाज्ञप्तो व
ध्यो बंधगतोपि वा आघूर्णितो वा वातेन स्थितः पोते महार्णवे पतत्सु चापि शस्त्रेषु संग्रामे भृश
दारुणे सर्वाबाधासु घोरासु वेदनाभ्यर्दितोपि वा स्मरन्ममैतच्चरितं नरो मुच्येत संकटात् मम प्रभावात्सिं
हाद्या दस्यवो वैरिणस्तथा दूरादेव पलायंते स्मरतश्चरितं मम ऋषिरुवाच इत्युक्त्वा सा भगवती चं
डिका चंडविक्रमा पश्यतामेव देवानां तत्रैवांतरधीयत तेपि देवा निरातंकाः स्वाधिकारान्यथा पुरा
यज्ञभागभुजः सर्वे चक्रुर्विनिहतारयः दैत्याश्च देव्या निहते शुंभे देवरिपौ युधि जगद्विध्वंसिनि तस्मिन्म
होग्रेतुलविक्रमे निशुंभे च महावीर्ये शेषाः पातालमाययुः एवं भगवती देवी सा नित्यापि पुनः पुनः
संभूय कुरुते भूप जगतः परिपालनं तयैतन्मोह्यते विश्वं सैव विश्वं प्रसूयते सा याचिता च विज्ञानं
तुष्टा ऋद्धिं प्रयच्छति व्याप्तं तयैतत्सकलं ब्रह्मांडं मनुजेश्वर महाकाल्या महाकाले महामारी

स्वरूपया सैवकालेमहामारी सैवसृष्टिर्भवत्यजा स्थितिंकरोतिभूतानांसैवकालेसनातनी भव
कालेनृणांसैवलक्ष्मीर्वृद्धिप्रदागृहे सैवाभावेतथालक्ष्मीर्विनाशायोपजायते स्तुतासंपूजितापु
ष्पैर्धूपगंधादिभिस्तथा ददातिवित्तंपुत्रांश्चमतिंधर्मेतथाशुभां मार्कंडेयपुराणेसावर्न्निकेमन्वं
 तरे देवीमाहात्म्येशुंभनिशुंभवधःसमाप्तः ॥१०॥ ऋषिरुवाच एतत्तेकथितंभूपदेवीमाहात्म्यमुत्त
मं एवंप्रभावासादेवीययेदंधार्यतेजगत् विद्यातथैवक्रियते भगवद्विष्णुमायया तयात्वमेषवैश्य
श्चतथैवान्येविवेकिनः मोह्यंतेमोहिताश्चैवमोहमेष्यंतिचापरे तामुपैहिमहाराजशरणंप
रमेश्वरीं आराधितासैवनृणांभोगस्वर्गापवर्गदा मार्कंडेयउवाच इतितस्यवचःश्रुत्वासुर
थःसनराधिपः प्रणिपत्यमहाभागंतमृषिंसंशितव्रतं निर्विण्णोतिममत्वेनराज्यापहरणेनच
जगामसद्यस्तपसेसचवैश्योमहामुने संदर्शनार्थमंबायानदीपुलिनसंस्थितः सचवैश्यस्तपस्ते
पेदेवीसूक्तंपरंजपन् तौतस्मिन्पुलिनेदेव्याःकृत्वामूर्तिंमहीमयीं अर्हणांचक्रतुस्तस्याःपु

ष्पधूपाग्नितर्पणैः निराहारौयताहारौतन्मनस्कौसमाहितौ ददतुस्तौवलिंचैवनिजगात्रासृगु
क्षितं एवंसमाराधयतोस्त्रिभिर्वर्षैर्यतात्मनोः परितुष्टाजगद्धात्रीप्रत्यक्षंप्राहचंडिका देव्युवा
च यत्प्रार्थ्यतेत्वयाभूपत्वयाचकुलनंदन मत्तस्तत्प्राप्यतांसर्वंपरितुष्टादद्दामितत् मार्कंडेय
उवाच ततोवव्रेनृपोराज्यमविभ्रंस्यन्यजन्मनि अत्रचैवनिजंराज्यंहतशत्रुवलंवलात् सोपि
वैश्यस्ततोज्ञानंवव्रेनिर्विण्णमानसः ममेत्यहमितिप्राज्ञःसङ्गविच्युतिकारकं देव्युवाच स्वल्पै
रहोभिर्नृपतेःस्वराज्यंप्राप्स्यतेभवान् हत्वारिपून्स्खलितंतवतत्रभविष्यति मृतश्चभूयःसंप्रा
प्यजन्मदेवाद्विवस्वतः सावर्निकोनाममनुर्भवान्भुविभविष्यति वैश्यवर्यत्वयायश्चवरोस्मत्तो
भिवांछितः तंप्रयच्छामिसंसिद्ध्यैतवज्ञानंभविष्यति मार्कंडेयउवाच इतिदत्वातयोर्देवीयथाभि
लषितंवरं वभूवांतर्हितासद्योभक्त्याताभ्यामभिष्टुता एवंदेव्यावरंलब्ध्वासुरथःक्षत्रियर्षभः सू
र्याज्जन्मसमासाद्यसावर्निर्भवितामनुः इतिमार्कंडेयपुराणेसावर्निकेमन्वंतरेदेवीमहात्म्ये

समाप्तं ॥ ०॥ मार्कंडेय उवाच सावर्णिकमिदं सम्यक्प्रोक्तं मन्वंतरं मया तथैव देवीमाहात्म्यं महिषासु
रनाशनं उत्पन्नयश्च या देव्या मातृणां च महाभवेत् तथैव संभवो देव्याश्चामुंडायास्तथाभवः
शिवदूत्याश्च माहात्म्यं वधः शुंभनिशुंभयोः रक्तबीजवधश्चैव सर्वमेतन्निवेदितं श्रूयतां मुनि
मार्कं० २०५ शार्दूल सावर्णिकमथापरं दक्षपुत्रश्च सावर्णी भावी योनवमो मनुः कथयामि मनोस्तस्य ये
देवा मुनयो नृपाः पारा मरीचिगर्भाश्च सुकर्माणस्तथा सुराः एते देवा भविष्यंति सर्वे द्वादशके
गणाः तेषामिंद्रो भविष्यंत सहस्राक्षो महाबलः अद्भुतो नाम कुलिशी गजेंद्रवरवाहनः सांप्र पु०
२०५ तं कार्त्तिकेयो योवह्निपुत्रः षडाननः अद्भुतो नाम शक्रोसौ भावी तस्यांतरे मनोः मेधातिथिर्वसुः २०५
सत्यो ज्योतिष्मान् धृतिमांस्तथा सप्तर्षयोन्यः सबलस्तथान्यो हव्यवाहनः धृष्टकेतुर्दृष्टकेतुर्युव
हस्तो निरामयः पृथुश्रवास्तथार्चिष्मान् भूरिद्युम्नो बृहद्भयः एते नव सुतास्तस्य दक्षपुत्रस्य वै नृ
पाः मनोस्तु दशमस्याथ शृणु मन्वंतरं द्विज मन्वंतरे तु दशमे ब्रह्मपुत्रस्य धीमतः सुखासिनो

५०५

विरुद्धाश्चद्विःप्रकारासुताःस्मृताः शतंसंख्याह्निते देवाभविष्यास्तत्रवैमनोः यत्प्रमाणांशतंमावि
नद्देवानांतदाशतं शांतिरिंद्रस्तथाभावीमयैरिंद्रगुणोद्युतः सप्तर्षीस्तान्निबोधत्वं येभविष्यंतिवैत
दा आपोमूर्त्तिर्हविष्मांश्चसुकृतीसत्यएवच नभागोप्रतिमत्त्यैववासिष्ठश्चैवसप्तमः सुक्षेत्रश्चो
त्तमौजाश्चभूरिसेनश्चवीर्यवान् शतानीकोऽथवृषभोनमित्रोथजयद्रथः भूरिद्युम्नःसुपर्वात
तस्यैतेतनयामनोः भविष्यंधर्मपुत्रस्यसावर्णेस्यांतरंशृणु विहंगमाःकामगाश्चनिर्म्माणर
तयस्तथा त्रिप्रकाराभविष्यंति एकैकंत्रिंशकोगणाः मासर्त्तुदिवसाह्येतु निर्म्माणावनयस्त्वते
विहंगमावात्रयोऽथमोऽहर्नैकामकोगणाः इंद्रोवृषाख्योभवितातेषांप्रख्यातविक्रमः हविष्मांश्चवरि
ष्ठश्च ऋषिरायस्तथारुणिः निश्चरश्चानघश्चैव धृष्टिश्चान्योमहामुनिः सप्तर्षयोऽन्तरेतस्मिन्नग्नि
तेजाश्चसप्तमः सर्वत्रगःसुशर्म्माचदेवानीकःपुरुद्वहः क्षेमधन्वादृढायुश्चविभ्रांतस्त्वप्रभा
नृपः द्वादशेरुद्रपुत्रस्यप्राप्तेमन्वंतरेमनोः सावर्ण्याख्यस्ययेदेवामुनयश्चशृणुष्वतान् सुकर्म्माणः

मा॰र्कं॰
२०६
२०७

सुमनसोहरितारोहितास्तथा सुवर्माश्च सुशास्तत्र पंचैते दशकागणाः तेषामिंद्रश्च विज्ञेयो ऋतधा
मा महाबलः सर्वै रिंद्रगुणो र्युक्तः सप्तर्षीनपि मे शृणु द्युतिस्तपस्वी सुतपास्तपोमूर्त्तिस्तपोनिधिः
तपोरतिस्तथैवान्यः सप्तमस्ततनोनिधिः देववानुपदेवश्च देवश्रेष्ठो विदूरथः मित्रवान्मित्रवि
दश्च भाविनस्तत्सुतान्नृपी त्रयोदशस्य पर्याये रौच्याख्यस्य मनोः सुताः सप्तर्षीश्च नृपांश्चैव गदतो
मे निशामय सुधर्म्माणः सुरास्तत्र सुकर्म्माणस्तथापरे सुकर्म्माणः सुराश्चैते समस्ता मुनिसत्तमः
महाबलो महावीर्यस्तेषामिंद्रो भविष्यतिः भविष्यत्यथ सप्तर्षीन्गदतो मे निशामय भूतिमानव्य
यश्चैव तत्त्वदर्शी निरुत्सुकः निर्मोहः सुतपाश्चान्यो निष्प्रकंपश्च सप्तमः चित्रासनो विचित्रश्च नय
भूर्विर्भयोदृढः सुनेत्रक्षत्रबुद्धिश्च सुव्रतश्चैव तत्सुताः इति मार्कंडेयपुराणे ॥०॥ मार्कंडेय उवा
च रुचिः प्रजापतिः पूर्वं निर्ममो निरहंकृतः यत्रास्तमितपायीच चचार पृथिवीमिमां अनग्निम
निकेतंतमेकाहावसथश्रमं विमुक्तसंगंतंदृष्ट्वाप्रोचुःस्वपितरो मुनिं पितरऊचुः वत्सकस्मात्त्व

पु॰
२०६

यापुर्णोनकृतोदारसंग्रहः स्वर्गापवर्गहेतुत्वात्तत्त्वत्तेनानि शंविना गृहीसमस्तदेवानांपितॄणांच
तथार्हणां ऋषीणामतिथीनांचकुर्वन्लोकानुपाश्नुते स्वाहोच्चारणतोदेवान्स्वधोच्चारणतःपितॄ
न् विभजत्यन्नदानेनभूताद्यानतिथीनपि सत्वंदेवादृणात्तस्संवंधमस्मान्नृणादपि अवाप्नोसिमनु
ष्यपितृभूतेभ्यश्चदिनेदिने अनुत्पाद्यसुतान्देवान्संतर्प्यपितॄन्स्वकं भूतादींश्चकथंमौढ्यात्स्वर्गतिंगंतु
मिछसि क्लेशमेवैककंपुत्रमन्यामोत्रभवेत्तवः मृतस्यनरकंतत्रक्लेशमेवान्यजन्मनि रुचिरुवाच
परिग्रहोतिदुःखायपापायाधोगतेस्तथा भवत्यतोमयापूर्वंनकृतोदारसंग्रहः आत्मनःसंयमोयोयंक्रि
यतेत्त्वनिर्यत्रणात् समुक्तिहेतुर्नभवत्यसावपिपरिग्रहात् प्रक्षाल्यतेनुदिवसंयदात्मनिपरिग्रहैः मम
त्वपंकदिग्धोपिचिंतांभोभिर्विवंहितत्त अनेकभवसंभूतकर्मपंकांकितोवुधैः आत्मासद्वासनातोयैः
प्रक्षाल्योनियतेंद्रियैः पितरऊचुः युक्तंप्रक्षालनंकर्तुमात्मनोनियतेंद्रियैः किंतुलेपायमार्गोयं
यत्रत्वंपुत्रवर्तसे यज्ञान्नदानैरशुभंनुदत्यतेनभिसंधितैः दानैस्तथोपभोगैश्चपूर्वकर्मशुभाशु
भैः एवन्नवंधोभवतिकुर्वतःकरुणात्मकं नचवंधायतत्कर्मभवत्यनभिसंधितं एवंकर्मकृतं

भोगैः क्षीयंते ह्यनिशं तथा सुखदुःखाद्यकैर्वै पुण्यापुण्यात्मकं नृणां एवं प्रक्षाल्यते प्राज्ञैरात्मा बंधावरक्षते
न चैवमविवेकेन पापपंकेन दिह्यते रुचिरुवाच अविद्याप प्रोक्ते वेदे कर्ममार्गाः पितामहाः तत्कथं क
र्मणो मार्गे भवंतो योजयंति मां पितर ऊचुः अविद्या सत्यमेवैतत्कामं नैतन्मृषा वचः किंतु विद्या
मार्कं० परिप्राप्तौ हेतुः कर्म न संशयः विहितः कर्मणा वंधो सद्भिः क्रियते तु यत् संयमो मुक्तये सोन्यः
२०७ प्रत्युताधोगतिः प्रदः प्रक्षालयामीति भवान्वत्सात्मानं तु मन्यते विहिताकरणोद्भूतैः पापैस्त्वं तु
विदिह्यसे अविद्याप्युपकाराय विषवज्जायते नृणां अनुष्ठिता ह्युपायेन वंधायान्यायतो हि सा
तस्माद्वत्स कुरु त्वं विधिवद्दारसंग्रहं मा जन्म विफलं तेस्तु असंप्राप्यात्मलोकिन रुचिरुवा
च वृद्धोहं सांप्रतं को मे पितरः संप्रदास्यति भार्यां तथा दरिद्रस्य दुष्करो दारसंग्रहः पितर ऊचुः अ
स्माकं पतनं वत्स भवतश्चाप्यधोगतिः नूनं भाविभवित्री च नाभिनंदसि नो वचः मार्कंडेय उवाच २०७
इत्युक्ता पितरस्तस्य पश्यतो मुनिसत्तमः वभूवुः सहसादृश्या दीपा वाताहता इव इति मार्कंडेयपु
राणे रौच्यमन्वंतरे ॥९॥ मार्कंडेय उवाच स तेन पितृवा क्येन भृशमुद्विग्नमानसः कन्याभि

त्राषीविप्रर्षिःपरिबभ्रामसमेदिनीं कन्यामलभमानोसौपितृवाक्याग्निदीपितः चिंतामवापमहतीमति
वोद्विग्नमानसः किंकरोमिक्वगच्छामिकथंमेदारसंग्रहः क्षिप्रंभवेन्मतिपितॄणांममाभ्युदयकारकः
इतिचिंतयतस्तस्यमतिर्जातामहात्मनः तपसाराधयाम्येनंब्रह्माणंकमलोद्भवं ततोवर्षशतंदिव्यं
तपस्तेपेसवेधसः तपस्थितंचिरंकालंवनेपुलिनमास्थितः आराधनायसतदापरंनियममास्थितः
ततःसंदर्शयामासब्रह्मालोकपितामहः उवाचतंप्रसन्नोस्मिउच्यतामभिवांछितं ततोसौप्रणिपत्या
हब्रह्माणंजगतोपतिं पितॄणांवचनात्तेनयत्कर्तुमभिवांछितं ब्रह्माप्राहरुचिंविप्रज्ञातंतस्याभिवां
छितं प्रजापतिस्त्वंभवितांवष्टव्याभवताप्रजाः सृष्ट्वाप्रजाःसुतान्विप्रसमुत्पाद्यक्रियास्तथा कृत्वाकृता
धिकारस्त्वंततःसिद्धिमवाप्स्यसि सत्वंयथोक्तंपितृभिःकुरुदारपरिग्रहं कामंचेयमभिध्यायतां
पितृपूजनं तएवतुष्टापितरःप्रदास्यंतितवेप्सितं पत्नीसुतांश्चसंतुष्टाःकिंनदद्युःपितामहाः
मार्कंडेयउवाच इत्यृषिर्वचनंश्रुत्वाब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः नद्याविविक्तेपुलिनेचकारपितृ

मार्कं॰ २०८

र्यतां तुष्टाव च पितॄन् विप्रस्तवैरेभिरथादृतः एकाग्रप्रयतो भूत्वा भक्तिनम्रात्मकंधरः रुचिरुवा
च नमस्येहं पितॄन् भक्त्या ये वसंत्यधिदेवताः देवैरपि हि तर्प्यंते ये श्राद्धेषु स्वधोत्तरैः नमस्येहं पि
तॄन् स्वर्गे तर्प्यंते ये महर्षिभिः श्राद्धैर्मनोमयैर्भक्त्या भुक्तिमुक्तिमभीप्सुभिः नमस्येहं पितॄन्
स्वर्गे सिद्धाः संतर्पयंति यान् श्राद्धेषु दिव्यैः सकलैरुपहारैरनुत्तमैः नमस्येहं पितॄन् भक्त्या ये
र्च्यंते गुह्यकैर्दिवि तन्मयत्वेन वांछद्भिः ऋद्धिमात्यंतिकीं परां नमस्येहं पितॄन् मर्त्यैरर्च्यंते भु
वि ये सदा श्राद्धेषु श्रद्धयाभीष्टलोकपुष्टिप्रदायिनः नमस्येहं पितॄन् विप्रैरर्च्यंते भुवि ये सदा
वांछिताभीष्टलाभाय प्राजापत्यप्रदायिनः नमस्येहं पितॄन् ये वै तर्प्यंतेऽरण्यवासिभिः वन्यैः श्रा पु॰
द्धैर्यताहारैस्तपोनिर्धूतकल्मषैः नमस्येहं पितॄन् विप्रैर्नैष्टिकव्रतचारिभिः ये संयतात्मभि २०८
र्नित्यं संतर्प्यंते समाधिभिः नमस्येहं पितॄन् श्राद्धै राजन्यास्तर्पयंति यान् कव्यैरशेषैर्विधिवल्लो
कपुष्टिप्रदायिनः नमस्येहं पितॄन् वैश्यैरर्च्यंते भुवि ये सदा स्वकर्माभिरतैर्नित्यं पुष्पधूपान्नवारि

५४

रिभिः नमस्येहं पितॄन् श्राद्धे भूच्चैरपि च भक्तितः संतर्प्यंते जगत्यत्र नांग्रख्याताः खकालिनः नमस्ये
हं पितॄन् श्राद्धे पाताले ये महासुरैः संतर्प्यंते सुधाहारास्त्यक्तदंभमदैः सदा नमस्येहं पितॄन् श्राद्धै रस्त्यै म्रा
ते ये रसातले भोगैरशेषैर्विधिवन्नागैः कामानभीप्सतिः नमस्येहं पितॄन् श्राद्धैः सर्पैः संतर्पितान् स
दा तत्रैव विधिवन्मंत्रभोगसंपत्समन्वितैः पितॄन् नमस्ये निवसंति साक्षात् ये देवलोके ह महीतले
ये जेचांतरीक्षे च सुरारिपूज्याते मे प्रतीछंतु मयोपनीतं पितॄन् नमस्ये परमात्मभूता ये वै विमाने
निवसंत्यमूर्ताः यजंति मानास्तमनामनोभिः योगीश्वरक्लेशविमुक्तिहेतुनः पितॄन् नमस्ये दिवि
ये च मूर्ताः स्वधाभुजः काम्यफलाभिसंधौ प्रदानशक्ताः सकलेप्सितानां विमुक्तिदा येनभिसंधितेषु
तृप्यंतु तेऽस्मिन् पितरः समस्ताः इछावतां ये प्रदिशंति कामान् सुरत्वमिंद्रत्वमितोधिकं वा पुत्रान् पशू
न् स्वामिबलं गृहाणि सूर्यस्य ये रश्मिषु येंदुबिंबे शुक्ले विमाने च सदा वसंति तृप्यंतु तेऽस्मिन् पितरो
न्नतोयैर्गंधादिना पुष्टिमितो व्रजंतु येषां हुते ग्नौ हविषा च तृप्तिर्ये भुंजते विप्रशरीरसंस्था ये पिंड

दानेनमुदंप्रयांतितृप्यंतितेऽस्मिन्पितरोन्नतोयेः येषांतु मांसेन सुरैरभीष्टैःकृष्णैस्तिलैर्दिव्यमनोर
मैश्च कालेनशाकेनमहर्षिवर्यैःसंप्रीणितास्तेमुदमप्रयांतु कव्यान्यशेषाणिचयान्यभीष्टान्यती
वतेषाममरार्चितानां तेषांचसान्निध्यमिहास्तुपुष्पगंधांबुभोज्येषुमयाकृतेषु दिनेदिनेयेप्र
मार्कं० २०८ तिगृह्णतेर्चांमासांतपूज्याभुवियेष्टकासु येवत्सरांतेभ्युदयेचपूज्याःप्रयांतितेमेपितरोऽत्रतृ
प्तिं पूज्याद्विजानांकुमुदेंदुभासोयेक्षत्रियाणांचनवार्कवर्णाः तथाविषांयेकनकावदाता
209 नीलीनिभाःशूद्रजनस्ययेच तेस्मिन्समस्ताममपुष्पगंधधूपान्नतोयादिनिवेदनेन तथाग्नि
होमेनचयांतुतृप्तिंसदापितृभ्यःप्रणतोस्मितेभ्यः येदेवपूर्वाण्यभितृप्तिहेतोरश्नंतिकव्यानिशुभा पु०
हृतानि तृप्ताश्चयेभूतिसृजोभवंतितृप्यंतुतेस्मिन्प्रणतोस्मितेभ्यः रक्षांसिभूतान्यसुरांस्तथोग्रांनि २०८
र्नाशयंतस्त्वशिवंप्रजानां आद्याःसुराणाममरेषुपूज्यास्तृप्यंतुतेस्मिन्प्रणतोस्मितेभ्यः अग्निष्वा
त्ताबर्हिसदःआज्यपाःसोमपास्तथा व्रजंतितृप्तिंश्राद्धेस्मिन्पितरस्तर्पितामया अग्निष्वात्ताःपि

न्गणाःप्राचींरक्षंतुमेदिशं तथावर्हिषदःपांतुयाम्यांयेपितरःस्मृताः प्रतीचीमाज्यपास्तद्वदुदीची
मपिसोमपाः रक्षोभूतपिशाचेभ्यस्तथैवासुरदोषतः सर्वतश्चाधिपस्तेषांयमोरक्षांकरोतुमे
विश्वोविश्वभुगाराध्योधर्मोधन्यःशुभाननः भूतिदोभूतिकृद्भूतिःपितॄणांयेगणानवः कल्या
णंकल्पताकर्ताकल्पःकल्पतराश्रयः कल्पताहेतुरनघःषडिमेतेगणाःस्मृताः वरोवरेण्यो
वरदःपुष्टिदस्तुष्टिदस्तथा विश्वपातातथाधातासप्तैवैतेतथागणाः महान्महात्मामहितोमहि
मावान्महाबलः गणाःपंचतथैवैतेपितॄणांपापनाशनाः सुखदोधनदश्चान्योधर्मदोऽन्यश्च
भूतिदः पितॄणांकथ्यतेचैतत्तथागणचतुष्टयं एकत्रिंशत्पितृगणायैर्व्याप्तमखिलंजगत् तेमेनुतृप्ता
स्तुष्यंतुयच्छंतुसदाहितं इतिमार्कंडेयपुराणे ॥०॥ मार्कंडेयउवाच एवंतुस्तुवतस्तस्यतेज
सोराशिरुच्छ्रितः प्रादुर्बभूवसहसागगनव्याप्तिकारकः तंदृष्ट्वासुमहत्तेजःसमाछाद्यस्थितं
जगत् जानुभ्यामवनींगत्वारुचिःस्तोत्रमिदंजगौ रुचिरुवाच अर्चितानाममूर्तानांपितॄणांदी

प्तितेजसां नमस्यामि सदा तेषां ध्यानिनां दिव्यतेजसां इंद्रादीनां च नेतारो वै॥ दक्षमारीचयोस्तथा सप्तर्षी
णां तथान्येषां तांन्नमस्यामि कामदान् मन्वादीनां मुनींद्राणां सूर्याचंद्रमसोस्तथा तान्नमस्याम्य
हं सर्वान् पितॄणाप्सुदधावपि नक्षत्राणां ग्रहाणां च वाय्वग्न्योर्नभसस्तथा द्यावापृथिव्याश्च त
मार्कं० थानमस्यामि कृतांजलिः देवर्षीणां जनित्रींश्च सर्वलोकनमस्कृतान् अक्षय्यस्य सदा दातॄन्
२१० नमस्येहं कृतांजलिः प्रजापतेः काश्यपाय सोमाय वरुणाय च योगेश्वरेभ्यश्च सदा नमस्या
210 मि कृतांजलिः नमो गणेभ्यः सप्तभ्यस्तथा लोकेषु सप्तसु स्वयंभुवे नमस्यामि ब्रह्मणे योगच
क्षुसे सोमाधारान् पितृगणान् योगमूर्तिधरांस्तथा नमस्यामि तथा सोमं पितरं जगतामहं अग्निरू १०
पांस्तथैवान्यान्तां नमस्यामि पितॄनहं अग्निसोममयं विश्वं यत एतदशेषतः ये च तेजसि ये चैते सोम २१०
सूर्याग्निमूर्तयः जगत्स्वरूपिणश्चैव तथा ब्रह्मस्वरूपिणः तेभ्योखिलेभ्यो योगिभ्यः पितृभ्यो यतमानसः
नमो नमो नमस्ते मे प्रसीदंतु स्वधाभुजः मार्कंडेय उवाच एवं स्तुतास्ततस्तेन तेजसो मुनिसत्तमः

निश्चक्रमुस्तेपितरोभासयंतोदिशोदश निवेदितंचयत्तेनपुष्पगंधानुलेपनं तद्भूषितानथसतानद्द
क्षेपुरतस्थितान् प्रणिपत्यपुनर्भक्त्यापुनरेवकृतांजलिः नमस्तुभ्यंनमस्तुभ्यमित्याहपृथगादृतः
ततःप्रसन्नाःपितरस्तमूचुर्मुनिसत्तमं वरंवृणीष्वेतिसतानुवाचनतकंधरः रुचिरुवाच सांप्रतं
सर्गकर्तृत्वमादिष्टंब्रह्मणाममसोहंपत्नीमभीप्सामिधन्यांदिव्यांप्रजावतीं पितरऊचुः अत्रैव
सद्यःपत्नीतेभवभूतिमनोरमा तस्यांचपुत्रोभविताभवतोमनुरुत्तमः मन्वंतराधिपोधीमांस्त्वन्ना
म्नैवोपलक्षितः रुचेरौच्यइतिख्यातिंप्रजास्यतिजगत्त्रये तस्यापिबहवःपुत्रामहाबलपराक्रमाः
भविष्यंतिमहात्मानःपृथिवीपरिपालकाः त्वंचप्रजापतिर्भूत्वाप्रजाःसृष्ट्वाचतुर्विधाः क्षीणाधि
काराधर्मज्ञस्ततःसिद्धिमवाप्स्यसि स्तोत्रेणानेनचनरोयोस्मांस्तोष्यतिभक्तितः तस्यतुष्टा
वयंभोगानात्मज्ञानंतथोत्तमं शरीरारोग्यमैश्वर्यंनुकूत पुत्रपौत्रादिकंतथा वांछद्भिःसततंस्तव्याः
स्तोत्रेणानेनवैयतः श्राद्धेचयइदंभक्त्याअस्मत्प्रीतिकरंस्तवं पठिष्यतिद्विजाग्र्याणांभुंजतांपुरतः

स्थितः स्तोत्रश्रवनसंप्रीत्यासन्निधानेपरेकृते अस्माभिरक्षयंश्राद्धंतद्भविष्यत्यसंशयं यद्यप्यश्री
त्रियंश्राद्धंयद्यप्युपहतंभवेत् अन्यायोपात्तवित्तेनयदिवाकृतमन्यथा अश्राद्धार्हैरुपहतैरुप
हारैस्तथाकृतं अकालेप्यथवादेशेविधिहीनमथापिवा अश्रद्धयावापुरुषैर्दंभमाश्रित्ययत्कृतं
मार्कं० अस्माकंतृप्तयेश्राद्धंतथाप्येतदुदीरणात् यत्रैतत्पठ्यतेश्राद्धेस्तोत्रमस्मत्सुखावहं अस्माकंजा
२११ यतेतृप्तिस्तत्रद्वादशवार्षिकी हेमंतेद्वादशाब्दानितृप्तिमेतत्प्रयच्छति शिशिरेद्विगुणाब्दानितृप्तिं
स्तोत्रमिदंस्मृतं वसंतेषोडशसमास्तृप्तयेश्राद्धकर्मणि ग्रीष्मेचषोडशैवैतत्पठितंतृप्तिकारकं
विकलेपिकृतेश्राद्धेस्तोत्रेणानेनसाधिते वर्षासुतृप्तिरस्माकमक्षयाजायतेरुचे शरत्कालेपिपठितं मा०
श्राद्धकालेप्रयच्छति अस्माकमेतत्पुरुषैस्तृप्तिंपंचदशाब्दिकी यस्मिन्गृहेपिलिखितमेतत्तिष्ठति २११
नित्यशः सन्निधानंकृतेश्राद्धेतत्रास्माकंभविष्यति तस्मादेतत्त्वयाश्राद्धेविप्राणांभुंजतांपुरः श्रावणी
यंमहाभागमस्माकंतृप्तिहेतुकं इतिमार्कंडेयपुराणेरौच्यमन्वंतरेपितृवरप्रदानं ॥०॥ मार्कंडेय

उवाच ततस्तस्मान्नदीमध्यात्समुत्तस्थौ मनोरमा प्रम्लोचा नाम तन्वंगी तत्समीपे वराप्सरा सा चोवाच
महात्मानं रुचिं सुमधुराक्षरं प्रश्रयावनता सुभ्रूः प्रम्लोचा वै वराप्सराः अतीव रूपिणी कन्या मत्सु
ता तपतां वर जाता वरुणपुत्रेण पुष्करेण महात्मना तां गृहाण मया दत्तां भार्यार्थे वरवर्णिनीं मनु
र्महामतिस्तस्यां समुत्पत्स्यति ते सुतः मार्कंडेय उवाच तथेति तेन सा प्रोक्ता तस्मात्तोयात्वपुष्मती
मुज्जहार ततः कन्यां मालिनीं नाम नामतः नद्याश्च पुलिने तस्मिन स रुचिर्मुनिसत्तमः जग्राह पाणिं
विधिवत्समानार्य्य महामुनी तस्यां तस्य सुतो जज्ञे महावीर्य्यो महामति रौच्योऽभवत्पितुर्नाम्ना ख्यातोऽ
त्र वसुधातले तस्य मन्वंतरे देवास्तथा सप्तर्षयश्च ये तनयाश्च नृपाश्चैव ते सम्यक्कथितास्तव धर्मवृद्धिर
थारोग्यं धनधान्यसुतोद्भवः नृणां भवत्यसंदिग्धमस्मिन्मन्वंतरे श्रुते पितृस्तवं तथा श्रुत्वा पितॄणां च
तथा गणान् सर्वान्कामानवाप्नोति तत्प्रसादान्महामुने इति मार्कंडेयपुराणे मालिनीपरिणयो नामा ॥
मार्कंडेय उवाच अतः परं तु भौत्यस्य समुत्पत्तिं निशामय देवान्नृषींस्तथा पुत्रांस्तस्यैव वसुधाधिपान्

मार्कं॰
२१२

वभूवांगिरसः शिष्योभूतिर्नामातिकोपनः चंडशापप्रदोलोके मुनि रागस्य सौम्यवाक् तस्याश्रमे मातरि
श्वानचवाराति निष्ठुरं नातितापंरविश्चक्रे पर्जन्योनातिकर्दमं नातिशीतिंचशीतांशुः परिपूर्णोपिरश्मि
भिः चकारभीत्यातस्यर्षेकोपनस्यातितेजसः ऋतवश्चक्रमांस्त्यक्त्वा द्वेसाश्रमजन्मसु तस्यपुष्पफ
लंचक्रुराज्ञयासार्वकालिकं उद्भूतापश्चछंदेनतस्याश्रमसमीपगाः कमंडलुगताश्चैवतस्यभीता
महात्मनः नातिक्लेशसहोविप्रः सोभवत्कोपभृशं अपुत्रश्चमहाभागस्तपस्यकरोन्मनः पुत्रका
मोयताहारः शीतवातानिलाहतः तप्यामीति विचिंत्याथतपस्येवमनोदधे तस्येन्दुर्नातिशीताय
नातितापायभास्करः अभवन्मातरिश्वाचरवैनातिमहामुने आपीड्यमानोद्वंद्वैश्चसभूतिर्मुनिसत्त
म अववाप्याभिलाषंतंतपसःसन्यवर्त्ततः तस्यभ्रातासुवर्चाभूत्पिपासुः शांतिनामानंशिष्यमाहम
हामतिः प्रशांतमक्षुद्रतमविनीतंगुरुकर्मणि सदोद्युक्तंशुभाचारमुदारंमुनिसत्तमं भूतिरुवाच
अहंयज्ञेगमिष्यामिभ्रातुःशांतेसुवर्चसः तेनाहूतस्त्वयाचेहयत्कर्त्तव्यंशृणुष्वतत् प्रतिजागरणंसंप्र

२१२

212

गृहे त्वया कार्य्यं ममाश्रमे तथा तथा प्रयत्नेन यथाग्निर्न्न शमं व्रजेत् इत्याज्ञाप्य तं येत्युक्तः स तु शिष्यो स्तो शां
तिना जगाम यज्ञं तं भ्रातुराहूतः स यवीयसः शांतः शांतिर्विनावाव समित्पुष्पफलादिकं उपानयति
भूत्यर्थं गुरोस्तस्य महात्मनः अन्यच्च कुरुते कर्म गुरुभक्तिवशानुगः प्रशांतस्तावद्वह्नि सोयो सौ भू
तिपरिग्रहः तद्दृष्ट्वासोऽनलं शांतं शांतिरभ्यंतदुःखित भीतश्च भूतेर्वहुधाचिंतयन् स महामतिः किं
करोमि कथं चात्र मद्गत्यागसि मे गुरोः मयात्यप्रतिपन्नं च्यं किं कृतं सुकृतं भवेत् प्रशांताग्निमिमं धि
ष्ण्यं यदि पश्यति मे गुरुः ततो मां न विसंश्चेत व्यसने सन्नियो इयति यत्यन्यमग्निमद्राहं भग्निस्थाने करो
मि तत्र सर्वप्रत्यक्षपदृगुष्मासोऽवश्यं मां करिष्यति सोऽहं भासो गुरोस्तस्य निमित्तं कोपपापयोः तथात्मा
नमनुशोचामि यथा पापं कृतं गुरोः दृष्ट्वा प्रशांतमनलं नूनं शपस्यति मां गुरुः अथवा पावकं दुइक्ष स
थावीर्य्योहि स द्विजः यस्य प्रभावाद्विभ्यंतो देवा स्तिष्टति शासने कृतागसं स मां दृष्ट्वा कथामा मामार्षिष्य
ति मार्कंडेय उवाच वहुप्रकारं चिंत्यासो भीतस्तस्य सदा गुरोः यवौ षनिमतां श्रेष्ट शरणं जातवे

मार्कं०
११२
213

इसं सचकारतदास्तोत्रंसम्यग्विधेयतमानसः सचैकचित्तोमेदिन्यांन्यस्तजानुःकृतांजलिः शांतिस्त्वा
च ॐनमःसर्वभूतानांसाधनायमहात्मने एकद्विपंचधिष्ण्यायराजसूयेमहात्मने नमःसमस्तदेवा
नांवृत्तिदायसुवर्चसे शुक्ररूपायजगतामशेषाणांस्थितिःप्रदः त्वंमुखंसर्वदेवानांत्वयात्तंभगवा
न्हविः प्रीणयत्यखिलान्देवांस्त्वत्प्राणाःसर्वदेवताः हुतंहविस्त्वय्यनलमेघत्वमुपगच्छति ततश्च
जलरूपेणपरिणाममुपैतियत् तेनाखिलौषधीजन्मभवत्यनिलसारथे औषधीभिरशेषाभिः
सुखंजीवंतिजंतवः वितन्वतेनवायज्ञांस्त्वत्सृष्टास्वौषधीषुच यज्ञैर्देवास्तथादैत्यास्तद्वद्रक्षांसिपा
वक आप्यायंतेचतेयज्ञास्तदाधाराहुताशन अतःसर्वस्ययोनिस्त्वंवह्नेसर्वमयस्तथा देवतादान
वायक्षादैत्यागंधर्वराक्षसाः मानुषाःपशवोवृक्षामृगपक्षिसरीसृपाः आप्याय्यंतेत्वयासर्वेसम् ११२
र्द्ध्यंतेचपावक त्वत्तएवोद्भवंयांतित्वय्यंतेचतथालयं आपःसृजसिदेवत्वंत्वमत्सिपुनरेवताः
पच्यमानास्त्वयाताश्चप्राणिनांपुष्टिकारकं देवेषुतेजोरूपेणकांत्यासिद्धेष्ववस्थितः विषरूपे

तितीव्रः त्वमापस्त्वंनभीममशेषलोकंसंवर्त्तकंहन्यसराभिवीर्य्य द्विमुत्तमंसत्वमशेषसत्वहृत्पुंड
रीकस्थमनन्तमीड्य त्वयाततंविश्वमिदंसचरं हुताशनैकोबहुधात्वमत्र त्वमक्षयःसगिरिवला
वसुद्भवानभःससोमर्कसमंगिराखिल महोदधेर्जठरगतश्चवाडवोभवान्विभूत्यापरयाह्यवस्थि
तः हुताशनस्त्वमितिसदाभिपूज्यसेमहाक्रतौनियमपरैर्महर्षिभिः अभिष्टुतःपिवसिचसोम
मध्वरेवषट्कृतान्यपिचहवींषिभूतयेत्वं विप्रैःसततमिहेज्यसेफलार्थंवेदांगेष्वखिलेषुगीयसे
हीत्वंहि यज्जनपरायणाद्विजेंद्रावेदांगान्युपसमयंतिसर्वकाले त्वंब्रह्मायजनपरस्तथैवविष्णुर्भू
तेशःसुरपतिरर्य्यमाजलेशः सूर्येंद्रसकलसुरासुराश्चहव्यैः संतोष्याभिमतफलान्यवाप्नुवंति अर्चि
र्भिःपरममहोपघातदुष्टंसंस्पृष्टंतवशुचितांप्रयातिसमस्तं स्नानानांपरममतीवभस्मनाथसंध्यायां
मुनिभिरतीवसेव्यतेतत् प्रसीदवह्ने शुचिनामधेयप्रसीदवायोननादिदीप्ते प्रसीदमेपावकार
श्रुताग्यु प्रसीदहव्याशनपाहिमांत्वं यत्तेवह्नेशिवंरूपंयेचतेसप्तहेतयः तैःपाहिनस्तुतोदेवपि

तापुत्रमिवात्मजं इतिमार्कंडेयपुराणे अग्निस्तत्रं ॥०॥ मार्कंडेयउवाच एवंस्तुतस्ततस्तेनभगवा
न्हव्यवाहनः ज्वालामालावृततनुस्तस्यादग्रतोमुने देवोविभावसुःप्रीतस्तोत्रेणानेनवै द्विज
तंशक्तिमाहप्रणतंमेघगंभीरवापथ परितुष्टोस्मितेविप्रभक्त्यायत्तेस्तुतिःकृता वरंददामि
मार्कं० भवतःप्रार्थ्यतांयस्तवेप्सितं शांतिरुवाच भगवन्कृतकृत्योस्मियस्त्वांपश्यामिरूपिणं तथापि
११५ भक्तिमंतस्यभवताश्रूयतांमम भ्रातृयज्ञंगतोदेवममाचार्योनिजाश्रमात् आगतःस्वाश्रमे
धिष्ण्यंत्वसमाधंसपश्यतु ममापराधात्संत्यक्तंयत्तेधिष्ण्यंविभावसो तत्वयाधिष्ठितंसोद्यपूर्ववत्
पश्यतांद्विजः तथान्यमपिमेदेवःप्रसादंकुरुतेयदि पुत्रोविशिष्टोभवतुअनपत्यस्यमेगुरोः यथा पु०
चमैत्रीतनयेसकरिष्यतिमेगुरुः तथासमस्तसत्वेषुभवत्वस्यमनोमृदुः यश्चास्त्वांस्तोष्यतेऽनेनप्री ११५
तिंयातोसिमेयया स्तोत्रेणवरदस्तस्यभवेथामत्प्रसादितः मार्कंडेयउवाच एतच्छ्रुत्वावचस्तस्य
तमाहद्विजसत्तमं स्तोत्रेणाराधितोभूयोगुरुभक्त्याचपावकः अग्निरुवाच गुरोरर्थेयथाब्रह्मन्

याचितस्तेवरद्वयं आत्मार्थंतेनमेप्रीतिस्त्वय्यतीवमहात्मने भविष्यत्येतदखिलंगुरोरर्थेत्प्रार्थितंत्वया
मैत्रीसमस्तभूतेषुपुत्रश्चास्यभविष्यति महाबलोमहावीर्योमहाप्राज्ञोगुरोस्तव अनेनयश्चस्तो
त्रेणास्तोष्यंतेमांसमाहितः तस्याभिलषितंसर्वंपुण्यंचास्यभविष्यति यज्ञेषुसर्वकालेषुतीर्थेषु
होमकर्मसु कर्मणोपठतामेतन्ममतुष्टिकरंपरं अहोरात्रकृतंपापंश्रुतमेतत्सकृद्द्विज नाश
यिष्यत्यसंदिग्धं ममतुष्टीकरंपरं अहोमकालदोषादीनयोग्यैरपिचाकृतैः येदोषास्तानिदं
त्वःसमधिष्यतिसंश्रुतं पौर्णमास्याममावास्यांपर्वह्यन्येषुसंभवः ममेषसंश्रुतोमर्त्यैर्भवितापा
पनाशनः मार्कंडेयउवाच इत्युक्त्वाभगवानग्निःपश्यतस्तस्यवैमुनेः बभूवादर्शनःसत्योद्दीपस्था
निवृत्तायथा सचशान्तिकृतेवह्नौपरितुष्टेनचेतसा पश्चाद्देत्यमहातेजाःपरिवेशाश्रमंगुरोः
जाज्वल्यमानंददृशेगुरोर्धिष्ण्येहुताशनं दृष्ट्वाचपूर्ववत्प्रायततःसपरमांमुदं एतस्मिन्नंतरे
सोपिगुरुस्तस्यमहात्मनः भ्रातुर्येवीयसोयज्ञादाजगामस्वमाश्रमं तस्यागतस्यशिष्योसौच

मार्कं०
२१६

कृपादाभिपूजनं गृहीतासनपूजश्चतमाहसततदागुरुः वत्साभिहार्दंत्वयिमेतथान्येषुचजंतुषु नवे
त्सिकिमिदंत्वंचेद्वित्थितत्कथयाशुमे ततःसशांतिस्तत्सर्वमाचार्यायमहात्मने अग्निनाशादिकं
विप्रःसमाचष्टयथातथं तछ्रुत्वासोपरिष्वज्यस्नेहार्द्रनयनोगुरुः शिष्यायप्रददौवेदान्सांगोपां
गान्महात्मने भौत्योनाममनुस्तस्यपुत्रोभूतेरजायत तस्यमन्वंतरेदेवान्रुषीन्भूपांश्चमेशृणु भ
विष्यतिभविष्यांस्तुगदतोविस्तरात् देवेंद्रोयश्चभवितातस्यविख्यातकर्मणः चाक्षुषश्चवरि
ष्ठश्चपरिभ्राभ्राजिवांस्तथा वाचान्रकाश्चइत्येतेपंचदेवगणाःस्मृताः शुचिरिंद्रस्तथातेषांत्रिद
शानांभविष्यति महाबलोमहावीर्यःसर्वैरिंद्रगुणैर्युतः अग्नीध्रश्चाग्निवाहुश्चशुचिर्युक्तोथम
गधः शुक्रोजितश्चसप्तैतेतदाऋषयःस्मृताः गुरुर्गंभीरोब्रध्नश्चभवतोनुग्रहस्तथा धीमानीचप्रवी
रश्चविष्णुःसंक्रंदनस्तथा तेजस्वीसुबलश्चैवभौत्यस्यैतेमनोःसुताः चतुर्दशमयैतत्तेमन्वंतरमुदा
हृतं श्रुत्वामन्वंतरानीत्थंक्रमेणमुनिसत्तम पुण्यमाप्नोतिमनुजःप्रक्षीणपुण्यसंहतिः श्रुत्वा

पु०
२१६

मन्वंतरंपूर्वंधर्म्ममाप्नोतिमानवः स्वारोचिषस्यश्रवणात्सर्वकामानवाप्नुते औत्तमेधनमाप्नोतिज्ञा
नंचाप्नोतितामसे वैवर्त्तेचश्रुते वृद्धिंस्वरूपांविंदतेस्त्रियं आरोग्यंचाक्षुषेपुंसांश्रुतेवैवस्वतेवलं
गुणवत्पुत्रपौत्रश्चसूर्य्यसावर्ण्णिकेश्रुते माहात्म्यंब्रह्मसावर्ण्णैधर्म्मसावर्ण्णिकेशुभां मतिमाप्नोतिम
नुजारुद्रसावर्ण्णिकेजयं ज्ञातिश्रेष्ठोगुणैर्युक्तोदक्षसावर्ण्णिकेश्रुते निशानयत्यविपत्तिपवरनंरौ
च्यंश्रुत्वामनोरमं देवप्रसादमाप्नोतिभौत्येमन्वंतरेश्रुते तथाग्निदीप्तिपुत्रांश्चगुणयुक्तानवाप्नु
याते सरीशयनुक्रमाद्यश्चशृणोतिमुनिसत्तमः मन्वंतराणितस्यापिश्रूयतांमुनिसत्तम अत्र
देवानृषीनिंद्रान्मनूंस्तत्तनयान्नृपान् वक्ष्येश्रुत्वासर्वेभ्यपापेभ्योविप्रमुच्यते देवर्षीन्द्रान्नृपांश्चान्येच
चमन्वंतराधिपाः तेप्रीयंतेतथाप्रीताःप्रयच्छंतुशुभांगतिं ततःशुभांगतिंप्राप्यकृत्वाकर्म्मतथाशुभं
शुभ्मंगतिमवाप्नोतियावदिंद्राश्चतुर्द्दश सर्वेऽस्यऋतवःसौम्याःसर्वेसौम्यास्तथाग्रहाः भवंत्य
संशयंश्रुत्वाक्रमान्मन्वंतरस्थितिं इतिमार्कंडेयपुराणेमन्वंतराणिसमाप्तानि क्रौष्टुकीरुवाच

मार्कं० २१०

भगवन्कथितासम्यक्त्वयामन्वंतरस्थितिः क्रमाद्विस्तरतस्तन्नोमयाचैवावधारिता ब्रह्माद्यमं
वंशंभूभुजांद्विजसत्तम श्रोतुंममेछतःसम्यक्भगवन्प्रब्रवीहिमे मार्कंडेयउवाच शृणुवत्स
नृपाणांत्वमशेषाणांसमुद्भवं चरितंचजगन्मूलमादौकृत्वाप्रजापतिं अयंहिवंशोभूपालै
रनेकक्रतुकर्मभिः संग्रामजिद्भिर्धर्मज्ञैःशतशोयैरलंकृतः श्रुत्वाचैषांनरेंद्राणांचरितानि
महात्मनां उत्पत्तयश्चपुरुषःसर्वपापैःप्रमुच्यते मनुर्यत्रतथेक्ष्वाकुवनरण्योभगीरथः
अन्येचशतशोभूपाःसम्यक्पालितभूमयः धर्मज्ञायज्ञिनःशूराःसम्यग्विनयचारिणः श्रुते
तस्मिन्पुमान्वंशेपापौघाद्विप्रमुच्यते तदयंश्रूयतांवंशोयतोवंशाःसहस्रशः भिद्यंतेमनुजेंद्राणां पु० २१०
अवरोहायथावटात् ब्रह्माप्रजापतिःपूर्वंसिसृक्षुर्विविधाःप्रजाः अंगुष्ठाद्दक्षिणाद्दक्षमसृजद्द्वि
जसत्तमं वामांगुष्ठाच्चतत्पत्नींजगत्स्थितिकरोविभुः ससर्जभगवान्ब्रह्माजगतांकारणंपरं अ
दितिस्तस्यदक्षस्यकन्याजायतशोभना तस्यांचकाश्यपोदेव्यांमार्तंडंसमजीजनत् ब्रह्मस्वरूपं

जगतामशेषाणांवरप्रदं आदिमध्यांतभूतस्यसर्गस्थित्यंतकर्मसु ततोखिलमिदंयस्मिन्वशेषं
चस्थितंद्विज यत्स्वरूपंजगत्सर्वंसदेवासुरमानुषं यःसर्वभूतःसर्वात्मापरमात्मासनातनः आदि
त्योभगवान्भास्वान्पूर्वमाराधितस्तया क्रौष्टुकिरुवाच भगवन्श्रोतुमिच्छामियत्स्वरूपंविव
स्वतः यत्कारणांचादिदेवःसोभवत्काश्यपात्मजः कथंचाराधितोदेव्यासोदित्याकाश्यपोमुनिः
आराधितेनचोक्तेनयत्तेनदेवेनभास्वता प्रभावंचावतीर्णस्ययथावन्मुनिसत्तम भवताकथितं
सम्यक्श्रोतुमिच्छाम्यशेषतः मार्कंडेयउवाच विस्पष्टापरमाविद्याज्योतिर्भाशाश्वतीस्फुटा कैव
ल्यज्ञानमाविर्भूःप्राकाश्यंसन्विदेवच रोधकस्यगतिश्चैवस्मृतिर्विज्ञानमेवच इत्येतानीहरूपाणितस्य पु०
रूपस्यभास्वतः श्रूयतांचमहाभागयदेतोममविस्तरं यत्पृष्टवानसिवरेणविभोवोयथाभवत्
निष्प्रभेऽस्मिन्निरालोकेसर्वतस्तमसावृते बृहदंडमभूदेकमक्षरंकारणंपरं तद्भिभेदततंतस्मा
भगवान्प्रपितामहः जगद्योनिःस्वयंब्रह्मायःस्रष्टाप्रभुः ततःसोदोमिनिमहानभूद्भुरे
र्या

महामुने ततो भूर्भुवस्तस्मात्ततश्च स्वरनंतरं एता व्याहृतयस्तिस्र पुरूपं तद्विवस्वतः ओमित्यस्मा
त्स्वरूपात्तु सूक्ष्मरूपं रवेः परं ततो महारिति स्थूलं जन स्थूलतरं ततः ततस्तपः सत्यमिति मूर्त्तान्येता
निसंभवा स्थितानि तस्य रूपाणि भवंति न भवंति च सभावभावयोर्भावं यतो गच्छंति संश्रयं अत्यंतमत्य
मार्कं० ११८ रं सूक्ष्मं मरूपं पुरुषं स्थितं ओमित्युक्तं मया विप्र तत्परं ब्रह्म तद्वपुः इति मार्कंडेयपुराणे वंशानुकीर्त्तनं ॥ ९ ॥
मार्कंडेय उवाच तस्मादंडाद्विभिन्नात्तु ब्रह्मणो व्यक्तजन्मनः ऋचो बभूवुः प्रथमं प्रथमाद्वदनान्मुने
२१८ यवापुष्पनिभाः सद्यस्तेजोरूपा ह्यसंहताः पृथक् पृथक् विभिन्नाश्च रजोरूपा महात्मनः यजूंषि
दक्षिणाद्वक्त्रदनिवद्धानि भागुरे यादृग्वर्णेतथावर्णान्यसंहतिधरां वै पश्चिमं यद्विभोर्वक्त्रं ब्रह्मणः पु०
परमेष्ठिनः आविर्भूतानि सामानि ततः छंदांसि तान्यथा अथर्वाणमशेषं च भृंगांजनचयप्रभं घोराघो ११८
रस्वरूपं तदाभिचारिकशांतिकं उत्तरात्प्रकटीभूतं वदनात्तस्य वेधसः अथ सत्त्वतमः प्रायं सौम्यासौ
म्यस्वरूपवत् ऋचो रजोगुणाः सत्त्वं यजुषां च गुणान्मते तमोगुणानि सामानि तमः सर्वमथर्वसु एतानि

ज्वलभासानितेजसाप्रतिमेनवै पृथक्पृथगवस्थानमासीत्पूर्वमिवाभवत् ततस्तदाद्यंतत्तेजः अभि
भूत्याभिशब्दितं पश्चात्तुभावाद्यंतेजस्तमसावृत्यसंस्थितं तथायजुर्मयंतेजोयच्चसाममयंमहामुने
एकत्वमुपजातानिपरंतेजसिसंश्रयः शांतिकंपौष्टिकंचैवतथाचैवाभिचारिकं शगादिस्तत्त्रयंब्रह्म
त्रितयंत्रिज्यथागमत् ततोविश्वमिदंसत्यमुमेनाशात्स्वनिर्मलः विभावनीयंविप्रर्षेतिरश्चोर्द्धमधस्त
था ततमंडलीभूतंस्थांछसंतेजमुत्तमं परेणातेजसाब्रह्मन्नेकत्वमुपयातिमत् आदित्यसंज्ञामगमद्
दाविवयतोभवत् विश्वस्यास्यमहाभागकारणंचाव्ययात्मकं प्रातर्मध्यंदिनेचैवतथाचैवापराह्णिके
त्रयीतपतिसाकाले ऋगयजुःसामसंज्ञिता ऋचस्तपंतिपूर्वाह्णेमध्याह्नेचयजूंषिवै सामानिचापराह्णेवै
पतंतिमुनिसत्तम शांतिकंऋक्षुपूर्वाह्णेयजुःस्वंतरपौष्टिकं विन्यस्तसाम्निसायाह्नेस्वभिचारिकमंततः
विसृष्टौऋत्मयोब्रह्मास्थितौविष्णुर्यजुर्मयः रुद्रःसाममयोंतेचतस्मात्तस्याशुचिर्द्धुनिः ततैवभगवान्
भास्वान्वेदात्मावेदसंस्थितिः वेदविद्यात्मकश्चैवपरःपुरुषउच्यते सर्गस्थित्यंतहेतुश्चरजःसत्वादि

कानगुणान् आश्रित्यब्रह्मविष्ण्वादिसंज्ञामभ्येतिशाश्वतः वेदैर्वैः सर्वेद्यः सम्यवेदमूर्त्तिरमूर्त्तिराद्यादिस
मूर्त्यमूर्त्तिः विश्वाश्रयंज्योतिरवेद्यधर्मावेदांतसम्यः परमंपरेभ्यः इति मार्कंडेयपुराणे ॥०॥ मार्कंडेय
उवाच तस्यासंप्राप्यमानेतु तेजसा दुर्मदस्तथा सिसृक्षुः चिंतयामास पद्मयोनिः पितामहः सृष्टिःक्ष
मार्कं० ताचमेनाशंप्रयास्यत्यतितेजसा भास्वतः सृष्टिसंहारस्थितिहेतोर्महात्मनः अप्राणाप्राणिनः सर्वेश्रा
२१८ पःशूष्यंतितेजसा नवांभसाविनासृष्टिर्विश्वस्यास्यभविष्यति इतिसंचिंत्यभगवान्स्तोत्रंभगवतो
२१५ रवेः चकारभस्मयोभूत्वाब्रह्मालोकपितामहः ब्रह्मोवाच नमस्येयन्मयंसर्वमेतत्सर्वमयश्चयः
विश्वमूर्त्तिः परंज्योतिर्यत्ध्यायंतियोगिनः यो ऋङ्मयोयोयजुषांनिधानंसाम्नांचयोयोनिरचिंत्यशक्तिः पु०
त्रयीमयोस्कलतयार्द्धमात्रापरस्वरूपोगुणापारयोग्यः तंसर्वहेतुंपरवेद्यवेद्यमादौपरंज्योतिरवह्नि २१८
रूपं स्थूलंच वेदार्थतयानमस्येभास्वंतमाद्यंपरमंपरेभ्यः सृष्टिंकरोमियदहंतवभक्तिराद्यात्प्रवि
तोजनमहीपवनाग्निरूपं देवादिकांप्राणनमाननमस्कराःत्मानात्मेकृपास्थितिलयावपितत्त्वदेव

वह्निरूपमेवजलसोषनंततःपृथिव्याःसृष्टिंकरोषिजगतांचतथाविपाकं व्यापीत्वमेवभगवन्गगनात्मभे
वं त्वंपंचधाजगदिदंपरिपासिसृष्टिं यज्ञैर्यजंतिपरमानुविदोभवंतं विष्णुस्वरूपमखिलेष्टिमयंस्वरूपं
ध्यायंतिचापियतयोनियतात्मचित्ताःसर्वेश्वरंपरपरात्मविमुक्तिकामाः नमस्तेदेवरूपायऋग्रू
पायतेनमः परंब्रह्मस्वरूपायचिंत्यमानाययोगिभिः उपसंहरतेजोयद्यत्तेजसःसंहतिस्तव:
सृष्टेर्विघातायविभोसृष्टेर्ज्यायंसमुद्यत मार्कंडेयउवाच इत्येवंसंस्तुतोभास्वान्ब्रह्मणास्वगीकर्हिगा
उपसंहृतवांस्तेजःपरंस्वल्पमधारयत् चकारचततःसृष्टिंजगतःपद्मसंभवः यथातेषुमहाभागः
पूर्वकल्पांतरेष्ठुवै देवासुरादींश्चमर्त्यान्पश्वादीवृक्षवीरुधः ससर्जपूर्ववद्ब्रह्मानरकांश्चमहात्मने
इतिमार्कंडेयपुराणेआदित्यस्तोत्रं मार्कंडेयउवाच ॥७॥ सृष्ट्वायगदिदंब्रह्माप्रविभागमथाकरोत्
वर्णाश्रमसमुद्राद्रिद्वीपानांपूर्ववद्यथा देवदैत्योरगादीनांरूपस्थानानिपूर्ववत् देवेभ्यएवभ
गवान्करोतिकमलोद्भवः ब्रह्मणस्तनयोयोभून्मरीचिरितिविश्रुतः कश्यपस्तस्यपुत्रोभूत्का
श्यपोनामनामतः दक्षस्यतनयाब्रह्मन्तस्यभार्यात्रयोदशः वहवस्तत्सुताचासन्देवदैत्यो

रगादयः अदितिर्जनयामास देवान् त्रिभुवनेश्वरान् दैत्यान् दितिर्दनुश्चोग्रान् दानवानुरुविक्रमान् गरु
डारुणौ विनताथ यक्षरक्षांसि वै खगाः कद्रुः सर्पांश्च नागांश्च गंधर्वान् सुषुवे मुनिः क्रोधायायज्ञिरे कन्या
रिष्टायाश्चाप्सरोगणाः ऐरावतादीन्मातंगानिरा च सुषुवे द्विज सकीच असुरैःश्येनीप्रमुखाःक
मार्कं० न्यकाद्विजः यासां प्रसूताः खगमाः श्येनभासशुकादयः इरायाः स्थावरा जाताः प्राधायाश्चाप्सरो
२२० गणाः द्वितीया वैश्यमुत्पन्ना कश्यपस्येति संतति तस्याथ पुत्रदौहित्रैः पुत्रीदौहित्रिकादिभिः
व्याप्तमेतज्जगत् सूत्या तेषां तासां च वै मुने तेषां कश्यपपुत्राणां प्रधाना देवतागणाः सात्विका रा
जसास्तेतामसाश्च मुने गणाः देवान् यज्ञभुजश्चक्रे तथा त्रिभुवनेश्वरान् ब्रह्मा ब्रह्मविदां श्रेष्ठः प
रमेष्ठी प्रजापतिः तानवाधन्नु सहिताः सपत्ना दैत्यदानवाः ततस्ते सहिताः सर्वे संपन्ना दैत्यदानवाः पु०
राक्षसाश्च ततो युद्धं तेषामासीत्सुदारुणं दिव्यं वर्षसहस्रं तु तत्राजायंत देवताः जयिनश्चाभवन् २२०
विप्र बलिनो दैत्यदानवाः ततो निराकृतान् पुत्रान् दैत्यैर्दानवैस्तथा कृतं त्रिभुवनं दृष्ट्वा अदि
तिर्मुनिसत्तम आक्लिन्नयत्तमा ———— शुचा संप्रीडिता भृशं आराधनाय सवितुं परं यत्नः

प्रचक्रमे एकाग्रनियताहारापरंनियममास्थिता: तुष्टाव तेजसांराशिंगगणस्थदिवाकरं अदि
तिरुवाच नमस्तुभ्यंपरंसूक्ष्मंसौवर्णंविभ्रतेतनुं धामधामवतामीशधामाधारशाश्वत
जगतामुपकारायतथासंभवगोपते आददानस्ययद्रूपंतीव्रंतस्मैनमाम्यहं गृहीतमष्टमा
सेनकालंबुमयंरसं विभ्रतस्तवयद्रूपमतितीव्रंनमामितत् तमेवमुंचतःसर्वंरूपंवैवर्ष
णाश्रयं रूपमाप्यायकंभास्वंतस्मैमेवात्मनेनमः वायूत्सर्गविनिष्पन्नमसेषंचौषधीगणां
पाकायतवयद्रूपंभास्वरंतंनमाम्यहं पंचरूपंतवातीवहिमोत्सर्गातिशीतलं ततकालेशस्य
पोषायतरोतस्यतेनमः नातितीव्रंचयद्रूपंनातिशीतंचयत्तव भन्तताहंसदातस्मैदेवदेवन
मोनमः आप्यायकमशेषाणांदेवानामनशात्मकं पितृणांचनमस्तस्मैशस्यानांपाकहेतवे यद्रू
पंजीवनायैकंवीरुधाममृतात्मकं दीयतेदेवपितृभिस्तस्मैसोमा त्मनेनमः आद्यांयस्त्रैकरू
पाभ्यांरूपंविश्वमयंतव समेतमग्नीषोमाभ्यांनमस्तस्मैगुणात्मने यद्रूपंऋगयजुःसाम्नामैक्ये

नतपतेतव विश्वमेतत्त्रयीसंज्ञंनमस्तस्मैविभावसो यत्तत्तस्मात्परंरूपमोमित्युक्ताभिशंसितं अस्थूला
नंतममलंनमस्तस्मैसदात्मने मार्कंडेयउवाच एवंसानियतादेवीचक्रेस्तोत्रमहर्निशं निराह्मा
राविवस्वंतंसमाराधयी सुर्मुने ततःकालेनमहताभगवांस्तपनोमुने प्रत्यक्षतामगात्तस्यादा
मार्कं० २२१ क्षायिण्याद्विजोत्तमः सादर्शमहाकूटंतेजसोंवरसंश्रितं भुवौचसंस्थितंभास्वज्ज्वालामा
लातिदुर्दृशं तंदृष्ट्वातुततोदेवीसाध्वसम्परंगता जगादाद्यप्रसीदेतिनत्वांपश्यामिगोप
ते यथादृष्टवतीपूर्वमस्वरन्तंसुदुर्दृशं संहातंतेजसस्तादृशिर्हपश्यामिभूतले प्रसादंकुरुपश्ये
यंयद्रूपंतेप्रभाकर भक्तानुकंपकविभोभक्ताहंपाहिमेसुतान् त्वंधाताविसृजसिविश्वमेतत्वंप्र पु०
मासिस्थितिकारणायसप्रवृत्तः त्वय्यंतेयमखिलंप्रयातित्वत्तोन्यानहिप्रतिशस्तिसर्वलोके त्वंब्रह्मा २२१
हविरजसंज्ञित त्वमिंद्रोवित्तेशःपितृपतिरंवुपतिःसमीरः सोमोऽग्निर्गगनमहीधरोसि किंस्त
वंतवसकलात्मकरूपधाम्नः यत्तेहैवामनुदिनमात्मकर्मशक्त्यास्तुवंतोविविधपदैर्द्विजाद्य

जंति ध्यायंतो विनिवृत्तचेतसो भवंतं योगस्था परमपं प्रयांति मर्त्याश्च तपसि पचसि विश्वं यासि भस्मी
करोसि प्रकटयसि मयूखै ह्लादयस्यम्बुगर्भैः सृजसि कमलजात्मा पालयस्यच्युताख्यः क्षपय
सि च युगांते रुद्ररूपस्त्वमेकः इति मार्कंडेयपुराणे दिवाकरस्तुतिः ॥०॥ मार्कंडेय उवाच ततः
स्वतेजसस्तस्मादाविर्भूतो विभावसुः अदृश्यतत दादित्यस्तप्तताम्रोपमः प्रभुः अतथां प्रणतां दे १०
वीं तस्य संदर्शनमुने आह भास्वान वृणीवेति वरं मत्तो यमिच्छसि प्रणता शिरसा च जानुपीडित
मेदिनी प्रत्युवाच विवस्वंतं वरदं समुपस्थितं देवप्रसीद पुत्राणां हृतं त्रिभुवनं मम यज्ञभागाश्च
दैतेयैर्दानवैश्च बलाधिकैः तन्निमित्तं प्रसीद त्वं कुरुष्व मम गोपते अंशेन तेषां भ्रातृत्वं गत्वा नाशय
तद्रिपून् यथा मे तनया भूयो यज्ञभागभुजः प्रभो भवेयुरधिपाश्चैव त्रैलोक्यस्य दिवाकर तथानुकं
पां पुत्राणां सुप्रसन्नो रवे मम कुरु प्रसन्नार्तिहर स्थितिकर्त्ता त्वमुच्यसे मार्कंडेय उवाच ततस्तामा
ह भगवान् भास्करो वारितस्करः प्रणतामदितिं विप्र प्रसादसुमुखो विभुः सहस्रांशेन ते गर्भे संभूया

मार्कं०
१११

ह्मशेषतः त्वत्पुत्रशत्रून्दितेर्नाशयिष्याम्यनिर्वृतान् इत्युक्त्वा भगवान्भानुरंतर्द्धानमुपागमत् नि
वृत्ता सापि तपसः संप्राप्ताखिलवांछिता ततो रश्मिसहस्रात्तु सुषुम्नाख्यो रवेः करः विप्रावतारं स च
क्रे देवमातुरथोदरे कृच्छ्रचांद्रायणादीनि सा च चक्रे सुसमाहिता शुचिनीत्या धारयामास दिव्य
गर्भमिति द्विजः ततस्तां कश्यपः प्राह किंचित्कोपप्लुताक्षरं किं मारयसि गर्भांडमिति नित्योपवासिनि
सा च तं प्राह गर्भांडमेतत्पश्येति कोपन न मारितं विपक्षाणां मृत्यवे वै भविष्यति मार्कंडेय उवा
च इत्युक्त्वा तं तदा गर्भमुत्ससर्ज सुरारणिः जाज्वल्यमानं तेजोभिः पत्युर्वाचनकोपिता तं दृष्ट्वा क
श्यपो गर्भमुद्यद्भास्करवर्च्चसं तुष्टाव प्रणतो भूत्वा ऋग्भिराद्याभिरादरात् संस्तूयमानः स तदा ग
र्भांडात्प्रकटोभवत् पद्मपत्रप्रभं तेजसा व्याप्त दिङ्मुखं अथांतरिक्षादाभाष्य कश्यपं मुनिसत्तमं
सतोयमेघगंभीरा वागुवाचाशरीरिणी मारितं ते यतः प्रोक्तमेतदंडं त्वया विभो तस्मान्मुने सुत
स्तेयं मार्त्तंडाख्यो भविष्यति सूर्याधिकारं च विभुर्जगत्येष करिष्यति हनिष्यत्यसुरांश्चायं यज्ञभा

पु०
१११

गह्हानवरीन् देवाःसंभ्रत्पद्यच्चववेगगमात्समुपागतं प्रहर्षमतुलंयातादानवाःकृतौजसः ततो
युद्धायदैतेयानाजुहावशतक्रतुः सहदेवैःस्वदायुक्तोदानवाश्चसमभ्ययुः तेषांयुद्धमभूद्घोरंदेवा
नामसुरैःसह शस्त्रास्त्रदीप्तिप्रदीप्तंचसमस्तभुवनांतरं तस्मिन्युद्धेभगवतामार्त्तंडेयनिरीक्षिताः
तेजसादह्यमानास्तेभस्मीभूतामहासुराः ततःप्रहर्षमतुलंप्राप्ताःसर्वेदिवौकसः तुष्टुवुस्तेजसा
योनिंमार्त्तंडमदितिंतथा स्वाधिकारंतथाप्राप्ताःयज्ञभागांश्चपूर्ववत् भगवानपिमार्त्तंडःस्वाधिका
रमथाकरोत् कदंबपुष्पभास्वान्पुनश्चोर्द्ध्वंचरश्मिभिः वृत्ताग्निपिंडसदृशोदध्रेनातिस्फुटंस्ववपुः
इतिमार्कंडेयपुराणेअदितिवरप्रदानोनामः ।।७।। मार्कंडेयउवाच अथतस्मैददौकन्यांसंज्ञांनाम
विवस्वते प्रसाद्यप्रणतोभूत्वाविश्वकर्माप्रजापतिः वैवस्वतस्यसंभूतोमानाद्धिपुरमागतं पूर्वमे
वंतवाख्यातंतस्यारूपंविशेषतः त्रीण्यपत्यान्यसौतस्यांजनयामासगोपतिः द्वौपुत्रौसुमहा
भागौकन्यांचयमुनांमुने मनुर्वैवस्वतोज्येष्ठःश्राद्धदेवःप्रजापतिः ततोयमोयमीचैवयमष्टो।

संबभूवतुः यत्तेजो ऽधिकं तस्य मार्त्तंडस्य विवस्वतः तेनाभितापयामास त्रीन्लोकान्सचराचरान्
गोलाकारंतु तद्दृष्ट्वा संज्ञा रूपं विवस्वतः असहंती महत्तेजः स्वां छायां प्रेक्ष्य साब्रवीत् संज्ञोवाच
अहं यास्यामि भद्रं ते स्वमेव भवनं पितुः निर्विकारं त्वयात्रैव स्थेयं मच्छासनात्शुभे इमौ च बा
लकौ मह्यं कन्या च वरवर्णिनी संभाव्यौ नैव चाख्येयमिदं भगवते त्वया छायोवाच आकेश
ग्रहणाद्देवि आशापान्नैव कर्हिचित् आख्यास्यामि मतं तुभ्यं गम्यतां यत्र वांछितं इत्युक्ता छा
यया संज्ञा जगाम पितृमंदिरं तत्रावसत्पितृगृहे किंचित्कालं शुभेक्षणा भर्तुः समीपं याहीति
पित्रोक्ता सा पुनः पुनः अगच्छद्वडवा भूत्वा कुरूनथोत्तरांस्ततः तत्र तेपे तपः साध्वी निराहारा म
हामुने पितुः समीपं यातायाः संज्ञाया वाक्यतत्परा तद्रूपधारिणी छाया भास्करं समुपस्थिता
तस्यां च भगवान्सूर्यः संज्ञेयमिति चिंतयन् तथैव जनयामास द्वौ सुतौ कन्यकां तथा पूर्व
जस्य मनोस्तुल्यः सावर्णिस्तेन सोऽभवत् यस्तयोः प्रथमं जातः पुत्रयोर्द्विजसत्तम द्वितीयो योऽभू

वश्चान्यःमग्रहोभूच्छनैश्चरः कन्याभूत्तपतीयातांवव्रेसम्वरणोनृपः संज्ञातुपार्थिवीतेषामात्मजा
गांयथाकरोत स्नेहन्नपूर्वजातानांतथाकृतवतीसती मनुस्तत्क्षांतवांस्तस्यायमश्चास्यानच
क्षमे वहुशोयाच्यमानस्तुपितुःपत्न्यासुदुःखितः सरोकोपाच्चवाल्याच्चभाविनोर्थस्यवैवलात
सदासंतर्जयामासछायासंज्ञांमहात्मने यमंशशापचततःसंज्ञामायान्विधीभृशं छायासंज्ञोवा
च यदातर्ज्जयसेयन्मांपितृभार्यांगवीयसीं तस्मात्तवैषचरणाःपतिष्यतिनसंशयः यमस्तुतेन
शापेनभृशंगपीडितमानसः मनुनासहधर्मात्मासर्वंपित्रेन्यवेदयत यमउवाच स्नेहेनतुल्य
मस्मासुमातामादेवनवर्त्तते विसृज्यज्यायसोय्यस्माकंकनीयासोवुभुसति तस्यांमयोद्यतःपादो
नतुदेहेनिपातितः वाल्याद्वायदिवामोहात्तद्भवान्क्षंतुमर्हति शप्तोहंतातकोपेनजनन्यातनयो
यतः ततोनमन्येजननीदूर्यंवैतपतांवरः निर्गुणोष्वपिपुत्रेषुनमातानिर्गुणापितः पाद्स्तेतपतां
पुत्रकथंमेतत्प्रवद्दाति तवप्रसादाच्चरणोनपतेद्भगवन्यथा मातृशापादयंमेत्यतथाचिंतय

गोपते रविरुवाच असंशयमिदं पुत्र भविष्यत्यत्र कारणं (~~न शक्यं मे मिथ्या तु कर्तुं मातुर्वचस्तव किं~~
~~चित्तव विधास्यामि पुत्रस्नेहादनुग्रहं~~) येन त्वामाविशत्क्रोधो धर्मज्ञं सत्यवादिनं सर्वेषामेव शापा
नां प्रतीघातो हि विद्यते न तु मात्राभिशप्तानां क्वचिच्छापनिवर्तनं न शक्यमेतन्मिथ्या तु कर्तुं मातु
मार्कं० २२५ २२५ र्वचस्तवः किंचित्तव विधास्यामि पुत्रस्नेहादनुग्रहं कृमयो मांसमादाय प्रयास्यंति महीत
तलः कृतं तस्या वचः सत्यं त्वं च त्राता भविष्यसि मार्कंडेय उवाच आदित्यस्त्वब्रवीच्छायां किम
र्थं तनयेषु वै तुल्येष्वप्यधिकस्नेह एकत्र क्रियते त्वया नूनं नैषां त्वं जननी संज्ञा कापि त्वमागता
विगुणेष्वप्यपत्येषु कथं माता शपेत्सुतं मार्कंडेय उवाच सा तत्परिहरंती वने च चहे विवस्वतः पु० २२५
स चात्मानं समाधाय युक्तस्तत्वमपश्यत तं शप्तुमुद्यतं दृष्ट्वा छाया संज्ञा दिवस्पतिं भयेन कंपती व
व्यथा वृत्तं न्यवेदयत् विवस्वांस्ततः क्रुद्धः श्रुत्वा श्वशुरमभ्यगात् स चापि तं यथान्यायमर्चयित्वा
दिवाकरं निर्दग्धुकामं रोषेण सांत्वयामास सुव्रतः विश्वकर्मोवाच तवातितेजसा व्याप्तमि

दंरूपंस्वदुःसहं असहंतीततःसंज्ञावनेचरतिनिर्वृतातपः श्रुत्वैतेनांभवान्यस्यभार्यांसम्यचारिंरूपार्थे
भवतोरण्येचरंतीस्वमहत्तपः स्मृतंमेब्रह्मणोवाक्यंयदितेदेवशोचने रूपंनिवर्त्तयाम्यद्यतवकांतं
दिवस्पति मार्कंडेयउवाच यतोहिभास्वतोरूपंप्रागासीत्परिमंडलं ततस्त्वष्टेतितंप्राहत्वष्टा
रंभगवान्रविः विश्वकर्मात्वनुज्ञातःशाकद्वीपेविवस्वतः भ्रमिमारोप्यतत्तेजःशातनायोप
चक्रमे भ्रमताशेषजगतानाभिभूतेनभास्वतः समुद्राद्रिवनोपेता आकाशेऽहमहीततः गगनं
चाखिलंब्रह्मन सचंद्रग्रहतारकं अधोगतंमहाभागंबभूवाक्षिप्तमाकुलं विक्षिप्तशलिलाःस
वैबभूवुश्चतथाब्धयः व्यभिद्यंतमहाशैलाःशीर्णसानुविबंधनाः ध्रुवाधाराण्यशेषाणिधिष्ण्यानि
मुनिसत्तम त्रुट्यद्रश्मिनिबंधानान्यधोजग्मुःसहस्रशः वेगभ्रमणसंजातवायुःक्षिप्ताःसमंततः
व्यशीर्यंतमहामेघाघोरारावनिवारिणः भास्वद्भ्रमणविभ्रांतभूम्याकाशमहीतलं जगदाकुल
मत्यर्थंतदासीन्मुनिसत्तम त्रैलोक्येसकलेविप्रभ्रममाणेमहर्षयः देवाश्चब्रह्मणासार्द्धंभास्वं

मार्कं०
२२५

तमभितुष्टुवुः आदिदेवोसिदेवानांज्ञातनतस्त्वयंमया सर्गस्थित्यंतकालेषुत्रिधाभेदेनतिष्ठसि स्व
स्तिनेस्तुजगन्नाथघर्मवर्षहिमाकरं जुयुसुधांतिंलोकानांदेवदेवदिवाकरः इंद्रआगमयतंदेवं
विरच्यमानमयास्तुवन् जयदेवजगद्व्यापिन्जयाशेषजगत्पते आबयश्वततःसप्तवसिष्ठाद्रिपुरो
गमाः तुष्टुवुर्विविधैस्तोत्रैःस्वस्तिस्वस्तीतिवादिनः वेदोक्ताभिरथाख्यातिर्वालिखिल्याश्चतुष्टुवुः
अग्निराद्याभिर्भोस्वंतंलिख्यमानंमुदाःस्वनाः त्वंनाथमोक्षिणांमोक्षोध्येयस्त्वंध्यायिनांपरः त्वंग
तिःसर्वभूतानांकर्मकांडेपिवर्ततां शंप्रजाभ्योस्तुदेवेशशंनोस्तुजगतांपते शंनोस्तुद्विपदेनित्यं
शन्नश्चास्तुचतुष्पदे ततोविद्याधरगणायक्षराक्षसपन्नगाः कृतांजलिपुटानित्यःसर्वेशिरोभिःप्रणा
तारविं ऊचुरेवंविधावाचोमनःश्रोत्रसुखावहाः सह्यंभवतुतेजोभूतानांभूतभावन ततोहा
हाहूहूश्चैवनारदस्तुंबुरुस्तथा उपगायितुमारब्धागांधर्वाःकुशलारविं षड्जमध्यमगांधारा
ग्रामत्रयविशारदाः मूर्छनाभिश्चतानिश्चसप्रयोगैःसुखप्रदं विश्वाचीचघृताचीचउर्वश्यथति

पु०
२२५

ऽोत्तमा येनकामहृज्जन्याचरंभा चाप्सरसां वरा नन्दतुर्जगतामीशे लिख्यमाने विभावसो
मार्कंडेयउवाच श्रूयतामादिदेवस्य माहात्म्यं कथयामि ते विवस्वतो यच्चकार पूर्वमारा
धितोजनैः दमस्यपुत्रो विख्यातो राजाभूद्राज्यवर्द्धनः ससम्यक्पालनचक्रे पृथिव्याः पृ
थिवीपतिः धर्मतःपाल्यमानंतु तेनराष्ट्रं महात्मना ववृधेनुदिनं विप्रजनेनचधनेनच
हृष्टपुष्टवतीवासीत्तस्मिन्राजन्यशेषतः राजकं सबलं चोर्वीपौरजानमुदोजनः नोपशक्रे
नरव्याधिनेच व्यालोद्भवंभयं अनावृष्टिभयं तत्र दमपुत्रे महामतौ मह्ययाजमहायज्ञैर्ददौदानानि
चार्थिनां स्वधर्मस्याविरोधेन वभुजे विषयानपि तस्यैवं कुर्वतो राज्यं सम्यक्पालयतः प्रजाः सप्तवर्ष १५
सहस्राणि जग्मुरेकमहोयथा विप्ररथस्यतनया दाक्षिणात्यस्य भूभृतः तस्यपत्नी वभूवेष्टा मालिनीना
ममालिनी कदाचित्तस्यसासुभ्रूः शिरसोभ्यंजनादृता पश्यतोराजलोकस्य शुभेवाश्रूणि मालिनी
तदश्रुविंदवोगात्रेपदातस्यमहीपते पेतुस्तदासावीक्ष्य वदनं तामपृच्छत निःशब्दमश्रुमोक्षणा

रुदंतींतांविलोक्यैव किमेतदितिपप्रच्छमालिनींराज्यवर्द्धनः पृष्टा[illegible]तस्तेनभर्त्राप्राहम
नस्विनी नकिंचिदितितांभूयःपप्रच्छसमहीपतिः बहुशःपृच्छतस्तस्यभूभृतःसासुमध्यमा
मार्कं० २२६ 226
दर्शयामासपलितंकेशभारांतरोद्भवः एतत्पश्यसिभूपालकिमन्यंमनुकारणं ममाति
मंदभाग्यायाजहासवैनृपस्ततः सविहस्याहतांपत्नींशृण्वतांसर्वभूभृतां पौराणांचमही
पालोमत्तत्रासन्समागताः शोकेनालंविशालाक्षिरोदितव्यंनतेशुभे जन्मार्द्धपरिणामाख्या
विकाराःसर्वजंतुषु अधीताःसकलावेदाइष्टायज्ञाःसहस्रशः दत्तान्द्विजानांपित्राणिम
न्येस्माभिःकृतानिवै भुक्ताभोगास्त्वयासार्द्धंयेमर्त्यैप्यतिदुर्लभाः सम्यक्चत्वपालितापृथ्वीसाधुपुत्रेव्यव पु०
ष्ठितं मित्रैःसद्दृष्टिर्हसितंकीर्तितंचवरानने किमन्यत्कृतंभद्रेपलितेभ्योविभेषियत् भवंतुकेशाः २२६
पलितावलयःसंतुमेशुभे शैथिल्यमेतुकायोयंकृतकृत्योस्मिमालिनी मूर्ध्निपुत्रशितंभद्रेभव
त्यापलितंममः चिकित्साम्येषतस्याहंकरोमिवनसंश्रयात् बाल्येबाल्यक्रियापूर्वंतद्वृत्तकै

सोऽर्केवधा यौवनेवापिसाप्रोक्तावार्द्धकेवल्लसंभ्रया एवंमत्तपूर्वकैर्भेदैकृतंतत्तत्पूर्वकैश्रयत्त
श्रेतोनतेश्रुपातस्यकिंचित्पश्यामिकारणं श्रत्वंतेमन्युनाभद्रेनत्युभ्युदयकारिमे दर्शनात्
पलितस्यैवमारोदीन्निष्प्रयोजनं इतिमार्कंडेयपुराणेमालिनिप्रशंसा ॥०॥ मार्कंडेयउवाच
वसमारविसाभ्यांकुर्वंत्योविनयानवह्नन प्रापायंतत्ततस्तत्रवीणावेणवादिदर्दुवाः पणवाःप्रव
रश्चैवमृदंगाःपटहानकाः देवदुंदुभयःशंखाःशतशोऽथसहस्रशः गायद्भिश्चैवगंधर्वैर्नृत्यद्भि
श्चाप्सरोगणैः भूर्योरादित्रवोषैश्चसर्वकोलाहलीकृतं ततःकृतांजलिपुटाभक्तिनम्रात्ममूर्त
यः लिख्यमानंसहस्रांशुंप्राणिपेतुःसर्वदेवता ततःकोलाहलेतस्मिन्सर्वदेवसमागमे तेजसःशात
नंचक्रेविश्वकर्माशनैःशनैः ऋतिहिमजलंघर्मकालहेतोर्दूरकमलासनविष्णुसंस्तुतस्य तनुपरि
लिखनंनिशम्यभानोर्व्रजतिदिवाकरलोकमानुषोंते इतिमार्कंडेयपुराणेदिवाकरपरिलिखनं
॥०॥ मार्कंडेयउवाच लिख्यमानंततोभानुंविश्वकर्माप्रजापतिः तद्रूपपुलकस्तोत्रमिदंचक्रे
जीहकरा

मार्कं० ११७

विधस्वतः विवस्वते प्रणतहितानुकंपिने महात्मने सप्तजवसप्तसप्तये सुतेजसे कमलवनावबोधि
ने नमस्तमःपटलपटावपाटिने प्रावल्यातिशयपुण्यकर्मणोऽनेकधाशमविषयप्रदायिने भास्वरा
मलमयूखशालिने सर्वलोकहितकारिणे नमः अजायलो[illegible]कारणाय भूतात्मने गोपतये वृ
षाय नमो महाकारुणिकोत्तमाय सूर्याय चक्षुःप्रभवालयाय विवस्वते ज्ञानभूतान्तरात्मने ज
गत्प्रतिष्ठाय जगद्धितैषिणे स्वयंभुवे लोकसमस्तचक्षुषे सुरोत्तमायामिततेजसे नमः ह्वणासु
दृष्टाचलमौलिमालः सुरगणैर्महितो हितो जगतः त्वं सुरमयूखसहस्रवपुर्जगति विभासिततमो
सिनुदन भवति सिवासवपानमदाङ्कवत्तिविलोहितभविग्रहता मिहिरविभासियतः स्तवात्रिभु
वनभावनभासुरकारः रथमधिरुह्य समानजवं यं चारुविकल्पितसुरुरुचिरं सततमखिलंह
येर्भगवन् स्वरसिजगद्धितयेरिति अमृतसुधामरसेन समविबुधपितृनपितृष्योसि अरिगणाम्
दनभेन तवप्रणिपत्यालिखामिजगात्रितये भुकसमवन्द्यप्रार्थितं तवपादपांसु पवित्रनमः

पु० ११७

नतजनवत्सलत्वमांप्रणतंत्रिभुवनपालनदक्षिरवे इतिसकलजगत्प्रसूतिभूतंत्रिभुवनभावनवाम
भूतं रविमखिलजगत्प्रदीपभूतंदेवंप्रणतोस्मिविश्वकर्मात्वां इतिमार्कंडेयपुराणेविश्वकर्म
प्रशंसा ॥०॥ मार्कंडेयउवाच एवंसूर्यस्तवंकुर्वन्विश्वकर्मादिवस्पते तेजसःषोडशभागंमंडल
स्थमांधारयत् शातितैस्तेजसोभागैर्द्वादशभिःपंचभिस्तथा अतीवकांतिमच्चारुकांतिमच्चारुभानो
रासीत्तदावपुः शातितंचास्ययत्तेजस्तेनचक्रंविनिर्मितं विष्णोःशूलंचसर्वस्यशिविकांधनद
स्यच स्कंदंप्रेतपतेशक्तिंदेवसेनापतेस्तथा अन्येषांचैवदेवानामायुधानिसविश्वकृत् चकार
तेजसाभानोर्भास्वराणिविशांपते इतिशातिततेजाःसम्यक्सुरेशातितेजसा वपुर्दधारमार्तंडसर्वावयव
शोभनं सर्वदर्शसमास्थःस्वभार्यांवडवाकृतिं आपापांसर्वभूतानांतपसानियमेनच उत्तरांश्चकुरू
न्गत्वाभूत्वाश्वोभानुरात्मवान् प्रच्छन्नःसुतसर्गायतत्रमुखेसमभावयत् साचदृष्ट्वातमायान्तंपर
पुंसोविशंकया जगामसंमुखंतस्यपृष्ठरक्षणतत्परा ततश्चनासिकायोगंतयोस्तत्रसमेतयोः

नासत्यदस्रौ तनयावश्ववक्त्रविनिर्गतौ रेतसोंते रेवंतर्धन्वी खड्गी तनुत्रधृक् अश्वारूढः समुद्भूतो बा
णतूणसमन्वितः ततः स्वरूपमतुलं दर्शयामास भानुमान् तस्यै सा च समालोक्य स्वरूपं मुदमाप
ह स्वरूपधारिणीं चेमामानिनाय निजाश्रमं संज्ञां भार्यां प्रीतिमतीं भास्करो वारितस्करः ततः पूर्वसु
मार्कं० तो योस्याः सोभूद्वैवस्वतो मनुः द्वितीयश्च यमः शापाद्धर्मदृष्टिरभूत्सुतः यमस्तेन स शापेन भृशं पीडि
२२८ तमानसः धर्मेणारोचते यस्माद्धर्मराजस्ततः स्मृतः कृमयो मांसमादाय पादतोस्य महीतलं
228 पतिष्यंतीति शापांतं तस्य चक्रे पिता स्वयं धर्मदृष्टिर्यतश्चासौ समो मित्रे तथाहिते ततो नियोगे
तं याम्ये चकार तिमिरापहः तस्मै ददौ पिता विप्र भगवान्लोकपालतां पितॄणामाधिपत्यं च परितु पु०
ष्टो दिवाकरः अपूर्वसमणोप्रस्कृत्वा प्राहाश्विनौ पिता भवितारौ भवंतौ च देवानां भिषजाविति २२८
यमुनां च नदीं चक्रे कालिंदीं भववाहिनीं अश्विनौ देवभिषजौ कृतौ पित्रा महात्मना गुह्यकाधि
पतित्वे च रेवंतो विनियोजितः एवमप्याह च ततो भगवान्लोकभावितः त्वमप्यशेषलोकस्य

पूज्योवत्सभविष्यति अराधयाविमहाशाववैरिदस्युभयेषुच त्वांस्मरिष्यंतियेमर्त्यामोक्षंतेतेम
हापदः क्षेमंवृद्धिःसुखंराज्यमवाप्यकीर्तिमुन्नति नराणांपरितुष्टस्त्वंपूजितःसंप्रदास्यसि
छायासंज्ञासुतश्चापिसावर्णिःक्षमहीपते भाव्यःशैनागतेकालेमनुःसावर्णिकोष्टमः मेरुपृष्टे
तपोघोरमत्यापिचरतेप्रभुः भ्राताशनैश्चरस्तस्यग्रहत्वंभूस्छासमनाप्रुवैः यवीयसातुयाकन्यादि
त्यस्यभूद्द्विजोत्तमः अभवत्सासरिच्छ्रेष्ठयमुनालोकपावनी यस्तुज्येष्ठोमहाभागःसर्वोयस्येद
सांप्रतं विस्तरंतस्यवक्ष्यामिमनोर्वैवस्वतस्यह इदंयोजन्मदेवानांश्रृणुयाद्वापठेतवः विव
स्वतस्तनूजानांसर्वंमाहात्म्यमेवच आपदंप्राप्यमुच्येतप्राप्नुयाश्चमहद्यशः अहोरात्रकृतंपाप
मेतच्छाम्यतेश्रुतं महात्म्यमादिदेवस्यमार्तंडस्यमहात्मनः इतिमार्कंडेयपुराणेरवेर्माहात्मं ॥ व
क्रौष्टुकीरुवाच भगवन्कथितःसम्यक्मनोःसंततिसंभवः माहात्म्यमादिदेवस्यस्वरूपंचाभि
विस्तरात् भूयोपिभास्वतःसम्यग्माहात्म्यंमुनिसत्तमः श्रोतुमिच्छामिमाहं जन्मसेप्रसन्नवक्तुमर्हसि

मार्कं० २२९

229

ततः प्रणम्य तं भूपाः पौराश्चैव समीपगाः साम्राः प्रोचुर्महीपालं महर्षे राज्यवर्द्धनं नरोदितव्यम
नद्याभवपत्यानराधिप शेदितव्यमिहास्माभिरथवा सर्वजंतुभिः तं ब्रवीमि यथा नाथ वनवासा
थ्रितामति पतंतितेननः प्राणाल्लालितानां त्वया नृपः सर्वे यस्यामहे भूप यदि याति भवान्नूनं
ततोशेषक्रियाहानिः सर्वपृथ्वीनिवासिनां भविष्यति न संदेह त्वयि नाथ वनाश्रये साधुं
धर्मोपघातायतदेतत्पातिमृष्यतां सप्तवर्षसहस्राणि त्वयेयं पालिता मही त्वत्सन्निधं महा
पुण्यमलोकयनराधिप वने वसन्महाराजत्वं करिष्यसि यत्तपः तन्महीपालनस्याग्यकलामार्हति षो
डशीं राजोवाच सप्तवर्षसहस्राणि मयेयं पालिता मही इदानीं वनवासस्य मम कालोयमागतः
ममपत्यानि जातानि दृष्टामेपत्यंततिः सख्यैरेवमद्गोभिर्मेऽन्तकोनसहिष्यति यदेतत्पालि
तं मूर्द्धि तद्विजानीत नागराः हतभूतमनाध्यस्यमत्पोवत्युग्रकर्मणः सोहं राज्ये सुतं कृत्वाहि
त्वाभौगान्वनाश्रयः ततस्तप्स्येममायांति मयावत्पमसैनिकाः मार्कंडेय उवाच ततोपिया
पं

य

पु० २२९

धुःसवनंदैवज्ञमवनीपतिः पुत्रराज्याभिषेकार्थेदिनलग्नाभ्यपृछत श्रुत्वाचतेतन्नृपतेर्वचोव्याकुल
चेतसः लग्नंदिनंचहोराद्यानविदुःशास्त्रदृष्टयः उक्तश्चतंमहीपालमिदंतैरश्रुगद्गदं ज्ञानानिमे
प्रणष्टानिश्रुत्वैतत्तेवचोनृप ततोन्यनगराद्ग्रामाच्चान्यराष्ट्रेभ्यएवच ततस्तस्माच्चनगराप्रोत्सुर्थ्यो
गाभ्युपागमन् समपेत्यमहीपालंतेपिघास्त्रंमुनेवनं प्रकल्पशिवसोभूत्वाततोब्राह्मणसत्तमाः
प्रसीदपाहिनोराजन्पालिताःस्मयथापुरा सीदिष्यत्यखिलोलोकस्त्वयिभूपवनाश्रये सकुरुष्वत
थाराज्यंयथानोसीदतेजगत् यावज्जीवामहेवीरस्वल्पकालमिमेवयं नेक्षामस्त्वावत्वक्कुन्यंद्रष्टुं
सिंहासनंप्रभो मार्कंडेयउवाच इत्येवंतैस्तथान्यैश्चद्विजैःपौरपुरःसरैः भूपैर्भृत्यैरमात्यैश्चप्रोक्तःप्रोक्तः
पुनःपुनः वनवासान्निवर्तत्वंमोपसंहरतेयदा क्षमिष्यत्यंतकोनेतिददातिचततोत्तरं ततोमात्याश्च
भृत्याश्चपौरावृद्धास्तथाद्विजाः समेत्यमंत्रयामासुःकिमत्रक्रियतामिति तेषांमंत्रयतांविप्रनिश्चयोथ
समजायत अनुरागवतांतत्रमहीपालेतिधार्मिके सम्यग्धर्मपराभूत्वाप्रार्थयामासुःसमाहिताः तपसा
राध्यभास्वंतमायुरस्यमहीपते तत्रैकनिश्चयाकार्य्येकेचिद्देहेषुभास्करं सम्यक्पुष्पोपहाराद्यैरुप

हारैव पूजयन् अपरे मौनिनो भूत्वा अगृणाप्यम् । तथापरे यजुषामथसाम्नांच तोषयांचक्रिरे रविं अप
रेनियताहारा नदीपुलिनवेशिनः तपसा चक्रुराधत्ता भास्कराराधनं द्विजाः अग्निहोत्रपराश्चैव रविभ
क्तानहर्निशं जेपुस्तथान्ये संतस्थुः भास्करन्यस्तदृष्टयः इत्येवमतिनिर्विधं भास्कराराधनं प्रति बहु
प्रकारंचक्रुस्तेतंतंविधिमुपाश्रिताः तथा तु यततां तेषां भास्कराराधनं प्रति सुदामा नाम गंधर्वस्तप
मार्कं० २३० गम्येदमब्रवीत् यद्याराधनमिष्टं भो भास्करस्य द्विजातयः तदेतत् क्रियतां तेन भानुं प्रीतिमुपेष्यति
आस्ते गुरुविशालाख्यं वनं सिद्धनिषेवितं कामरूपे महाशैले गम्यतां तत्र वैलघु तस्मिन्नाराधनं भा
नोः क्रियतां सुसमाहितैः सिद्धिक्षेत्रं हि तत्तत्र सर्वकामानवाप्स्यथ मार्कंडेय उवाच इति तेन तद्वचः श्रुत्वा पु० २३
गत्वा तत्काननं द्विजाः ददृशुर्भास्वतस्तत्र पुण्यमायतनं शुभं तत्र ते नियताहारा वन्नीविप्रादयो द्विज
धूपपुष्पोपहाराद्यैः पूजां चक्रुरतंद्रिताः पुष्पानुलेपनाद्यैश्च धूपगंधादिकैस्तथा जपहोमैर्दीपाद्यैश्चक्रैः
पूजां समाहिताः कुर्वंतस्तुष्टुवुर्ब्रह्मन् विवस्वंतं द्विजातयः प्रजा ऊचुः देवदानवयक्षाणां ग्रहाणां ज्यो
तिषामपि तेजसाप्यधिकं देवं प्रजामः शरणं रविं दिविस्थितं च देवेशं द्योतयंतं समंततः वसुधाम

तरीक्षं च व्याप्य मंतं मरीचिभिः आदित्यं भास्करं भानुं सवितारं दिवाकरं पुराणमर्घ्यमानं च स्वभानुं दीप्ति
दीधितिं चतुर्युगांतकालाग्निं दुःप्रेक्ष्यं प्रलयार्थगं योगेश्वरमनंतं च रक्तपीतं शितासितं ऋषिणामग्नि
होत्रेषु यज्ञवेदेस्वरस्थितं अक्षरं परमं गुह्यं मोक्षद्वारमनुत्तमं छंदोभिरश्वरूपैर्यो तु सकृद्युक्तं विहं
गमं उदयास्तमने युक्तं सदा मेरोः प्रदक्षिणा अमृतं निरतं मत्यं पुण्यतीर्थं पृथग्विधं विश्वस्थितमंत्यं
च प्रपणाः स्वप्रभाकरं यो ब्रह्मा यो महादेवो यो विष्णुर्यः प्रजापतिः वायुराकाशमापश्च पृथ्वी सगि
रिसागरा ग्रहा नक्षत्रताराद्या वानस्पत्यं त्वमौषधं व्यक्ताव्यक्तेषु भूतेषु धर्माधर्मप्रवर्तकः ब्राह्मी
माहेश्वरी चैव वैष्णवी चापि तेतनुः त्रिधा यस्य च रूपक्त सरो भास्वान्प्रसीदतु यस्य सर्वमजस्येदं मंशभू
तं जगत्प्रभोः स मे प्रसीदतां भास्वान् जगतां यश्च जीवितं प्रत्येकं भास्वरं रूपं प्रभामंडल दुर्दृशं द्वितीय
मैंदवं सौम्यं स नो भास्वान्प्रसीदतु द्वाभ्यां यस्य च रूपाचांद्रुदं विश्वं विनिर्मितं अग्निसोममयं भा
स्वान्स मां देवः प्रसीदतु मार्कंडेय उवाच इत्थं स्तुत्वा तस्याभक्त्या सम्यक्पूजयतां तथा तुतोस

भगवान्भास्वान्त्रिभिर्मासैर्द्विजोत्तमः ततःसमंडलादुद्यन्द्विजविम्बसमंप्रभुः अवतीर्यददौतेभ्यो
दुर्द्दृशंदर्शनंरविः ततस्तंस्पष्टरूपंतंसवितारमजंजनाः पुलकोत्कंपिनोरस्या भक्तिनम्राः प्रणेमिरे
नमोनमस्तेस्तुसहस्ररश्मेसर्वस्यहेतुस्त्वमशेषहेतुः पातात्वमाद्योखिलधामयज्ञध्येयस्तथायोग
मार्कं० २३१ विदांप्रसीद इतिमार्कंडेयपुराणेभानुस्तवं ॥०॥ मार्कंडेयउवाच ततःप्रसन्नोभगवान्भानुराहा
खिलंजनं व्रियतांयदभिप्रेतंमत्तःप्राप्तुंद्विजातयः मार्कंडेयउवाच ततस्तेप्रणिपत्योचुर्विप्रविप्राद
योजनाः समाध्वसमशीतांशुमवलोक्यपुरःस्थितं भगवन्यदिनोभक्त्याप्रसन्नस्तिमिरापहः दश
वर्षसहस्राणितनोनोजीवितांनृपः निरामयोजितारातिःसकोशःस्थिरयौवनः दशवर्षसहस्राणिजी पु० २३१
वितराज्यवर्द्धनः मार्कंडेयउवाच तथेत्युक्त्वाजनंभास्वानदृश्योभून्महात्मने तेपिलब्धवराहृष्टाःस
माजग्मुर्यथापुरं यथावृत्तंततस्तस्मिन्नरेंद्रायन्यवेदयत् वरलाभंसहस्रांशुसकाशादखिलंद्विजः
ततःश्रुत्वाजहर्षेतस्यापत्नीमानिनीद्विजः सचराश्चिरंदध्यौनाहकिंचिद्यतंजनं ततःसामानिनी

नृपं हर्षपूरितमानसा दिष्ट्यायुष्मान्महीपाल वर्द्धस्वाभ्याहतपति तथानया मुदा मन्त्रीमालिन्या
सम्भाजितः माह किंचिन्महीपालश्चिंताजडमना द्विज सा पुनः प्राह भर्तारं चिंतयानमधोमु
खं कस्माद्धर्षे हर्षमभ्येसि परमाभ्युदये नृप दशवर्षसहस्राणि नीरुजः स्थिरयौवनः भावी त्वम
द्यप्रभृति तथापि न विहृष्यसे किं नु तत्कारणं ब्रूहि यच्चिंताकृष्टमानसः परमाभ्युदये पि त्वं संप्राप्ता पृ
थिवीपते राजोवाच कथमभ्युदये भद्रे किं सभाजयसे च मां प्राप्तं दुःखसहस्राणि किं सभाजयि
ष्यसे दशवर्षसहस्राणि जीविष्याम्यहमेककः न त्वं न ते विपन्नोसि किं नु दुःखं भविष्यति सुतान्नृपौत्रा
न्नृपपौत्रांश्च तथान्यानिष्टबांधवान् पश्यतो मे मृतान् दुःखं विपुलं हि भविष्यति मृतेषु चापि भक्तेषु मि
त्रवर्गे तथा मृते भद्रे दुःखपातं मे भविष्यत्यनुसंततं यैर्मे दत्तं तपस्तप्तं कृषेद्रुमनि संततैः ते न भवि
ष्यंत्यहं भोगी जीविष्यामीति धिक् कथं सेयमापद्गरीयसे प्राप्तो नाभ्युदयो मम कथं वा मन्यसे न त्वं
या सभाजयसे यथा मां मालिन्युवाच महाराज यथात्थ त्वं तथैव नात्र संशयः मया पौरैश्च दोषायं

प्रीत्यामानोचितस्तवा एवंगतेतु किंकार्य्यान्नरनाथविचिंत्यतां नान्यथाभाविघत्प्राह प्रसन्नोभग
वान्नविः राजोवाच उपकारःकृतोपौरैःप्रीत्याभृत्यैश्चयोमम कथंभोक्ष्याम्यहंभोगांदत्वातेषा
मां॰ मनिष्कृतिं सोहमद्यप्रभृत्यात्रिं भद्रंनियतमानसः तपस्तप्स्ये निराहारो भानोराराधनोद्यतः
२३२ दशवर्षसहस्राणि यथाहंस्थिरयौवनः तस्यप्रसादाद्देवस्यजीविष्यामिनिरामयः तथायदिप्रजाः
232 सर्वाभृत्यास्त्वंचसुताश्चमे पुत्राःप्रपौत्राःसुहृदस्तत्प्रसूतिर्वरानने जीवंत्येतेप्रसादर्थंकरोतिभग
वान्नविः ततोहंभविताराद्योभोक्ष्येभोगांस्तथामुदा नचेदेवंकरोत्यर्कस्तदत्रैवतत्रमालिनि तप
स्तप्स्येनिराहारोयावज्जीवितसंक्षयं मार्कंडेयउवाच इत्युक्त्वासातदातेनतथेत्याहनराधिपं पु॰
जगामतेनचसमंसापितंधरणीधरं सतत्रायतनंगत्वाभार्य्ययासहपार्थिवः भानोराराधनंचक्रे २३२
शुश्रूषाणिरतोद्विज निराहारःकृषःसाचयथासौपृथिवीपतिः तेपेतपस्तथैवोग्रंशीतवातातप
क्षमा तस्यपूजयतोभानुंतप्यतेश्चतपोमहत् साग्रःसंवत्सरेजातेततःप्रीतोदिवाकरः समस्तः

त्यपौत्रादिपुत्राणांच कृतेद्विज ददौयथाभिलषितंवरंद्विजवराद्विज लब्ध्वावरंसनृपतिःसमभ्येत्यात्मनः
पुरंचकारमुदितोराज्यंपुत्राधर्मेणापालयत् पूजायजज्ञान्सवह्नून् ददौदानान्यहर्निशं मालिन्यास
द्दितोभोगान्नुभुंजेचसधर्मवित् दशवर्षसहस्राणिपुत्रपौत्रादिभिःसह भृत्यैःपौत्रैश्चमुदितात्एसोऽ
मवस्थिरयौवनः तस्यैतरूरिभंदृष्ट्वाप्रमतिर्नामभार्गवः श्लोकमगायत भानुदत्तेर
द्योशक्तिर्यत्राजाराज्यवर्द्धनः आयुषोवर्द्धनोभानुस्वजनस्यतथाप्नुतः इतितेकथितंविप्रयत्पृष्टंमे
त्वयाविभो आदिदेवस्यमाहात्म्यं आदित्यस्यमहात्मनः विप्रेन्द्रखिलंश्रुत्वाभानोर्माहात्म्यमुत्तमं
पठनेमुच्यतेपापैःसप्तरात्रकृतैर्नरः आरोग्यधनधान्याद्यस्वर्गेमहतिधीमतां जायतेचमहाप्राज्ञोयश्चैतद्धा
रयेदिति मन्त्रांश्चमंत्राभिहितान्भास्वतोमुनिसत्तम जपन्प्रत्येकमेतेषांत्रिसंध्यांपापा[illegible]कोपहं सधं
भमेतन्माहात्म्यंयत्रचायतनेरवेः पठ्यतेतत्रभगवान्सान्निध्यंप्रमुंचति तस्मादेतत्त्वयाब्रह्मन्भानो
र्माहात्म्यमुत्तमं धार्यमाणंसिजप्यंचमहासौख्यमभीप्सता सुवर्णशृंगीभिर्भिशोभनांगांपयस्विनींगां

प्रददाति यो हि शृणोति ———— तमास्ववासरैः सममं खेभेत पुण्यफलं द्विजाग्र्य। इति मार्कंडेयपुराणे भा
स्वान्माहात्म्यं समाप्तं ॥ मार्कंडेय उवाच एवं भावो भगवान् आदिदेवो रविः यस्य त्वं क्रोष्टुके भक्त्या
माहात्म्यं परिपृच्छति ———— हेत्वतः सांख्यमंज्ञानां यन्नेशो धश्निनामपि सूर्याधिका
मार्कं० र वहतो विज्ञोरीशस्य वैधसः मनुस्तस्याभवत्पुत्रस्त्रिमुसर्वो संशयः मन्वंतराधिपा विप्र यस्य सप्तमनं
२३३ 233 तरं इक्ष्वाकुनाभगोरिष्टो महावलपराक्रमाः नविषंतोथनाभगः पृषध्राधृष्टएवच एते पुत्राः मनो
स्तस्य पृथग्या ह्यमुनालकाः विख्यातकीर्तयः सर्वे सर्वशास्त्रार्थपारगाः विशिष्टतवमन्विच्छन्मनुः पुत्रं
तथात्मनः मित्रावरुणयोरिष्टिं चकार कृतिमादरः तत्र चाप कृते होतुरथवाधाः महामुने इलानामसमु पु०
त्पन्नास्मं [illegible] कन्यासुमध्यमाः तां दृष्ट्वा कन्यकां तत्र समुपन्नां ततो मनुः तुष्टाव मित्रावरुणौ वाक्यं चेद २३३
मुवाच ह भ[illegible]वतः प्रसादात्तनयो विशिष्टो मम वेदिति कृते ष्टिरियं समुत्पन्ना तनया मम धीमतः यदि प्र
सन्नौ वरदौ तदियं तनया मम प्रसादाद्भवतोः पुत्रो भविष्यति गुणान्वितः तथेति ताभ्यामुक्ते च देवाभ्यां

७५

सैवकन्यका इलाइलःसरभवत्प्रद्युम्न इतिविश्रुतः पुनश्चैश्वरकोपेनुमृगयामटतावने स्त्रीत
मासादितं तेनमनुपुत्रेणधीमता पुरूरवसमोमानवक्रवर्तिनस्वर्जितं जनयामासतनयंप
त्रसोसुतोवुधः जातोस्वतेपुनः सत्वासाम्बवेधंमहाक्रतुं पुरकत्वमकुइम्भुःसुद्युम्नःपार्थि
वोभवत् सुद्युम्नस्यत्रयःपुत्राःउत्पलोविकलोगजः पुरमत्वेमहावीर्याधर्मिकिनःपृथुलौज
सः पुरुषत्वेनयेजातास्तस्यराज्ञस्त्रयःसुताः वुभुजुस्तेमहीमेतांधर्मनियतचेतसां स्त्रीभूतस्य
चयोजातस्तस्यराज्ञःपुरूरवाः नसलेभेमहीभागंयतोवुधसुतोह्यसः ततोवशिष्ठवचनात्प्रति
ष्ठानंपुरोत्तमं तस्मैदत्तंसराजाभूत्तत्पुत्रावममनोहरेः इतिमार्कंडेयपुराणेवंशानुक्रमः॥७॥
मार्कंडेयउवाच पृषध्राख्योमनोःपुत्रोमृगयामगवद्वनं तत्रचंक्रममाणोद्रसौविपिनेनिर्जनेव
ने नाससादमृगंकिंचिद्धानुदीधितितापितः क्षुत्तृष्णापरीतांगइतश्चेतश्चचंक्रमन् सदृदर्श
नदातत्रहोमधेनुमनुत्तमां नतारितातांनसन्नद्धाव्राज्ञस्याग्निहोत्रिणः ममन्यमानोगवय

मिषुणानामताडयत् पपात सापितस्तूर्णा विभिन्न दृषद्यथा भुवि ततोऽग्निर्मौलिनः पुत्रो ब्रह्मचाचा
रीतयोरतिः सप्तवर्षोपितुर्दृष्ट्वा होमधेनुं निपातितां गोपलैः प्रेषितः पित्रा वाभ्रव्यो नाम नामतः
कोपामर्षपराधीन चित्तवृत्तिस्ततो मुने चकंपे विगलं वेदजन लोना विलेहुणाः तं क्रुद्धं प्रेक्ष्य स
मार्कं० नृपः पृथुकं मुनिदारकं प्रसीदेति जगौ कस्मात् पुत्रवत् कुरु पौरुषं नहत्रियो न वा वैश्य क्रोधं
२३५ मुपैति वैयथा यं पुत्रवज्जातो विशिष्टात् [illegible]णाः कुलात् मार्कंडेय उवाच इति निर्भर्त्सितस्तेन
सराज्ञो मौलिनः सुतः शशाप तं दुरात्मानं भूद्र एव भविष्यसि प्रयास्यति क्षयं ब्रह्मयत्नेधीतं गुरो
234 र्मुखात् होमधेनुर्ममगुरोर्यद्यियं हिंसिता त्वया एवं शप्तो नृपः क्रुद्ध इ तापपरिपीडितः प्रतिशा पु०
पपेरा विप्रोन्तोयं जग्राह पाणिना सोपि राज्ञो विनाशाय कोपं चक्रे द्विजात्मजः तमभ्येत्य त्वरामुक्तो २३५
वारयामास वै पिता वत्सालमलमत्यर्थं कोपेनाघति वैरिणा ऐहिकामुष्मिकहितं समर एव हि
जन्मनां कोपस्तपो नाशयति क्रुद्धो भ्रश्य यथा घृषः क्रुद्धस्य गलन् भेन्नानं क्रोद्धुरयश्चहीयते

नवस्त्रीः क्रोधशीलस्य नार्थे चाप्रीतिरोषणाः नालं सुखाय कामाप्तिः क्रोधेनाविष्टचेतसां यदि राजाह
तावन्नरियं विज्ञानिनासता मुक्तमत्र दयां कर्तुमात्मनो हितबोधिना अथ राजा नतो धेनुरियं व्या
पादिता मम तत्कथं शापयोग्यो यं दुष्टार्थो सा मनोयतः आत्मनो हितमन्विच्छन्नवाधते यो परं नरः
कर्तव्याभूद विज्ञाने दयात्र दयार्थिभिः अज्ञानतः कृते दंडं पातयंति वुधा यदि वुधेभ्यस्तद्गुन्न
न्येवरमज्ञानिनो नराः नायं शापस्त्वया देयः पार्थिवस्यास्य पुत्रकः स कर्मणैव पतिता गौरिषादुः
खमृत्युनः मार्कंडेय उवाच पृषध्रोपि मुनेः पुत्रं प्रणाम्याहैतदुत्तमं प्रसीदेति जगादोच्चै राज्ञानो य
भितेति च मया गवयबुद्ध्या गौरेषा व्यापादिता मुने अज्ञानात्द्दोमधेनुस्ते प्रसीद त्वं च नो मुने ऋषिपु
त्र उवाच आजन्मनो महीपाल न मया व्याहृतं मृषा क्रोधश्चाद्य महाभाग न तृषा मे कदाचन तता
दृमेतं शक्तोस्मि शापं कर्तुं नृपान्यथा यस्ते मम गुर्यतः शापो द्वितीयस्तु निवर्तितः इत्युक्तवंतं वालं मा
दाय स पिता ततः जगाम स्वाश्रमं सोपि पृषध्रः शूद्रतामगात् इति मार्कंडेयपुराणे ॥०॥ मार्कंडेयउ

वाच करूषाः क्षत्रियाः शूराः कारूषस्याभवन् सुताः तेनु [illegible] वीरास्तेभ्यश्चान्ये सहस्रशः दिष्टपुत्र
श्च नाभागः स्थितप्रथमयौवने ददर्श वैश्यतनयामतीवसुमनोहरां तस्यां संदृष्टमात्रायां मदनाक्रि
प्तमानसः बभूव भूपतनयो निःश्वासाक्षेपतत्परः त [illegible] सगत्वा जनकं वव्रे तां वैश्यकन्यकां तं
तत्वं पराधीनमनो मनोबुद्धिर्द्विजन्मनः तं चाह तत्पिता तस्या राजपुत्रः कृतांजलिः बिभ्यत्तस्य पित्र
विप्रप्रश्रयावनतं वचः भवंतो भूभुजो भृत्या वयं वः करदायकाः कथं संबंधसमेरस्माभिरभिवांछ
मां०के० २३५ सि राजपुत्र उवाच साम्यं मानुषदेहस्य शारमेहादिभिः कृतः तथा कालेन तैरेव धोऽयंते मानु
षंतरं तथैव चोपकाराय जायंते तस्य तान्यपि अन्यानि चान्यजातीनि भिन्नजातिमतां सतां तथान्या
न्यप्ययोग्यानि योग्यतां याति कालतः योग्यान्यपि [illegible] योग्यानि कालावस्था हि योग्यतां आप्याध्यंते यस्तवी
स्माहारादिभिरीप्सितैः कालं ज्ञात्वा तथा भूतं तदैव परिशिष्यते इत्थं मयैषामभिज्ञाता तनया दीयतां
तयाः अन्यथा मदुस्य विपत्तिरुपलक्ष्यते वैश्य उवाच परतंत्रा वयं त्वं च परतंत्रो महीपि

पित्रा तेनाभ्यनुज्ञातं वं गृह्णाणाददाम्यहं राजपुत्र उवाच प्रष्टव्याः सर्वकार्य्येषु गुरवो गुरुवृत्तिभिः
न्नैव दृश्येषु कार्य्येषु गुरुस्तां वाक्यगोचरः कैमन्नमथ कथाल्लापा गुरुणां क कथाः शुभाः विरुद्धमेत
दन्यत्र प्रष्टव्या गुरवोन्नभिः वैश्य उवाच एवमेतन्महाराजापस्तवार्थं पृच्छमागुरुः अहं पृच्छामि नाला
पो मम कामकथाश्रयः मार्कंडेय उवाच इत्युक्तः सोभवन्मौनी राजपुत्रः स चः पिता तत्पित्रे सर्वमा
चष्ट राजपुत्रस्य जन्मतं ततस्तस्य पिता विप्रान् ऋत्विकादीन् द्विजोत्तमान् प्रावेश्य राजपुत्रं च यथाख्यातं
न्यवेदयत् निवेद्य च ततः प्राह मुनीनेवं व्यवस्थिते यत्कर्तव्यं तदादेष्टुमर्हथेति द्विजसत्तमाः ऋषय ऊ
चुः राजपुत्रार्थरागोस्ति यत्तस्यां वैश्यसंततौ तदस्य धर्मा एवैष किं तु न्यायक्रमेणासः मूर्द्धाभिषिक्ततनया
प्राणिग्राहो भवेत्पुरः भवत्वनंतरं चैषां तव भार्य्या भविष्यति एवं न दोषो भवति तन्नरूपाद्युपयुंजता अ
थायेति निजज्ञातिरवकृष्टा वालकास्तनां मार्कंडेय उवाच इत्युक्तास्तदपास्यार्थं वचस्तेषां महात्मनां वि
ष्कम्य गृहीत्वा तां मुद्यतासिरथाब्रवीत् राक्षसेन विवाहेन मया वैश्यसुता हृता यस्य सामर्थ्यमेत्रास्ति

सएतांमोचयिष्यति ततःसवैश्यस्तांदृष्ट्वागृहीतांसुतःयांकृतं आ[illegible]हीतिपितरंतस्यप्रययौशरणंद्विज ततस्त
स्यपिताक्रुद्धःआदिदेशबलंमहत् हन्यतांहन्यतांदुष्टोनाभागोधर्मदूषकः ततस्तद्युयुधेसैन्यंतेन
तेनभूभृत्सुतेनवै कृतास्त्रेणतदास्त्रेणानत्प्राप्तंयन्निपातितं सकृत्वानिहतंसैन्यंराजपुत्रेणभूप
तिः स्वयमेवययौपुत्रंस्वसैन्यपरिवारितः ततोयुद्धमभूत्तस्यभूभुजःस्वसुतेनयत् राजपुत्रेणशस्त्रा
स्त्रैस्तत्रातिशयितःपिता ततोंतरीक्षादागम्यपरिव्राट्समहामुनिः प्रत्युवाचमहीपालंविरमस्वे
तिसंयुगात् त्वात्मजस्यमहाभागविधर्मोयंमहात्मनः तवापिवैश्येनसहयुद्धंधर्मोवचंनृप ब्राह्म
णोब्राह्मणीपूर्वंकुर्वन्दारपरिग्रहः ब्राह्मणस्यसर्ववर्णेषुमहानिमुपगच्छति तथैवक्षत्रियसुतांक्षत्रियः
पूर्वमुद्वहन् इतरेस्वततोराजंश्चायंतेचस्वधर्मतः वैश्यस्तथावैश्यसुतांपश्चाच्छूद्रकुलोद्भवां नहीयतेवै
श्यकुलादयंन्यायःक्रमोदितः ब्राह्मणःक्षत्रियोवैश्यःसवर्णापाणिसंग्रहं कृत्वान्यतवापाणिःपतं
ति[illegible]संग्रहात् यस्यायश्चातिहीनायाःकुरुतेपाणिसंग्रहं ततःकृत्वावर्णसंयोगाज्येपांहियद्भवेत्तां

[illegible] सोयंवैश्यत्वमापन्नस्तवपुत्रःसुमंदधीः नास्याधिकारोयुद्धायक्षत्रियेणात्वयासह वयंसेवजु
जानीमःकारणांनृपनंदनः यथाभविष्यतीदंचनिवर्त्तरणाकर्मतः मार्कंडेयपुराणे ॥७॥मार्कंडे
यउवाच ततोनिवृत्तःसोभूपःसंग्रामात्स्वसुतेनवै उपधेमेसतावैश्यस्तनयांसोपितत्सुत ततःस
वैश्यतांप्राप्तःसमुपेत्याहपार्थिवं भूपालयन्मयाकार्यंतत्समादिश्यतांमम राजोवाच धर्मा
धिकारणोयुक्तागत्रव्यात्याक्तपस्विनः यदस्यकर्मधर्मोयत्तद्वदंतत्वयामम मार्कंडेयउवाच
ततस्तेमुनयस्तस्यपाभुपाल्यंतथाहृषिं वाणिज्यंअपरंधर्ममेमाचचख्युःसभासदः तथाचचक्रेसस
तत्तस्यराज्ञोयथोदितं वैश्यधर्मचारिभिर्ब्रह्मीच्युत[illegible] निजधर्मतः तस्यपुत्रस्ततोजातोनाम्नाख्यातोभलं
मः समतोपृष्टितोवत्सगोपालोभवपुत्रक मा[illegible]तथाविमुक्तोऽथप्रणिपत्यसमातरं राजर्षिमगाभद्र
वहिमवत्पर्वताश्रयं तंसमेत्यसजग्राहतस्यपादौयथाविधि प्रणिपत्याहवैचैनंराजर्षिसभनंदमः
आदिष्टोभगवन्मात्रागोपालस्त्वंभवेतिवै मा[illegible]पालनेयाह्मानस्या[illegible]खीकरणांकथं [illegible]गाहिगोः
[illegible] कुरुतेप

पालनीयामायराखीकृताभवेत् आक्रांताव[illegible]सा[illegible]ैः पृथिवी मम तं यथाप्राप्नुयां पृथ्वीं त्व
त्प्रसादादहं विभो तथादिश करिष्यामि न वा [illegible]प्राप्नो[illegible] मार्कंडेय उवाच ततः स मनीषी राजर्षि
स्तस्मै निवव शेषतः भनंदाय ददौ ब्रह्मन्नस्त्रग्रामं महामुने प्राप्तास्त्रविद्याः सयथो पितृव्यतनया
मांर्कं० १३० द्विजः वसुरात्रादिकान्पुत्रान्दिष्टस्य सु महामुने अथाचत स राज्यार्द्धं पितृपैतामहं ह्यचित [illegible]
च वैश्यपुत्रस्त्वं कथं भोक्ष्यसि मेदिनीं ततस्तैर्युद्धमभवत्कुलं दर्प्यासु वंशजैः वसुरात्रादिभिः क्रुद्धैः
कृतास्त्रस्यास्त्रवर्षिभिः स जित्वा तानशेषांस्तु शस्त्रविज्ञानशैमिकैः जग्राह पृथिवीं तेषां स धर्मयुद्धेन
धर्मवित् स निर्जितारिः सकलां पृथ्वीं राज्यं ततः पितुः निवेदयामास ततस्तत्पिताजगदेह द्विज प्रत्युवा
च च तं पुत्रं भार्याधाः पुरतस्तदा भलंदराज्यमेतत्ते नेक्षितं पूर्वजैः कृतं राजोवाच अहं न कृतवा
न्राज्यं नासामर्थ्यात्सुतः पुरा वैश्यतां तु पुरस्कृत्य न प्रयेवाज्ञाकरः पितुः कृत्वा प्रीतिं पितुरहं वैश्यक
न्यापरिग्रहात् न पुरायलोकं भाग्राजा नावदा कृतसंप्लवं [illegible] पुनस्तस्य पालयामि[illegible]

यदि नाम्निमोहस्ततो नूनं मम कल्पशतैरपि न चापि मुक्तं मत्वाद्भुनिर्जितं मम मालिनः राज्यं मे
कुमतीशस्य दुर्वलस्येह कस्यचित् राज्यं कुरुष्व यं तावद्दायादेभ्यो विमुच्य वा समाज्ञापावनं शस्त्रं पितु
नेच्छितिपालनं मार्कंडेय उवाच: ततः पुत्रस्य तद्वाक्यं श्रुत्वा सुप्रभा नाम भाविनी प्राह वाचं पतिं भूप गृह्यतां
राज्यमूर्जितं न त्वं वैश्यो न चैवाहं जाता वैश्यकुले नृप क्षत्रियस्त्वं तथैवाहं क्षत्रियाणां कुलोद्भवा
पूर्वमासीन्महीपालः स्वदेव इति विश्रुतः स्याभूच्च स संवाराज्ञो धूम्रास्तस्य सुतो नलः सतेन सख्या
सहितो यया वाभ्रवणं वनं पत्नीभिश्च समं तस्मिन् वने धवे मासि पार्थिवः ततः पानान्यनेकानि भद्राणि
वुभुजे तथा भार्याभिः सहितस्ताभिस्तेन सख्या समन्वितः तत्र पुष्करिणीतीरे ददर्शाति मनोरमां पत्नीं च
वत्सपुत्रस्य प्रमतेः पार्थिवात्मजां सखा तस्य नलो पुत्रो मज गृह्णीतां च दुर्मतिः पश्यतस्तस्य राज्ञस्त्वत्रा
तेभिवादिनां आक्रंदितं निशम्यैव स तस्याः प्रमतिः पतिः आगाम त्वराद्युक्तः किमेतदिति वै वदन् त
तो ददर्श राजानं स्वदेवं तत्र संस्थितं गृह्णीतं च तथा पत्नीं मुने [illegible] दुरात्मना ततः स्वदेवं प्रमतिः प्राह धर्म

सा: ख

श्री

शाम्यतामिति दुष्टशाखाभवाचारादुष्टश्चाषं नलो । नृप मार्कंडेयउवाच सतुतस्यवचः श्रुत्वासुदेवो
नलगौरवात् प्राहवैश्याभिगश्चान्यं क्षत्रियं त्राणकारणात् ततः सप्रमतिः क्रुद्धस्तेजसा निर्दहन्निव
प्रत्युवाचाथराजानं वैश्याभ्यो ऽप्यभिभाषितां एवमुक्तभवान् वैश्यः क्षित्रियः क्षतरक्षणात् क्षत्रियो
 द्दुर्ध्येतेसखंनान्नेशद्वोभवेदिति सत्वंनक्षत्रियोभावी वैश्यएवकुलाधमः मार्कंडेयपुराणा ॥ ७
मार्कंडेयउवाच तस्मैदत्वाततः शापंनलं क्रुद्धवर्वा द्विज प्रमतिर्भार्गवः कोपात्त्रैलोक्यं निर्दहन्
निव सदोन्मत्तो यदाभार्यानुयान्यत्रसाश्रमे बलाद्धृत्वासिभषात्वं तस्माच्चेतस्माद्व्रजतु माचिरं
तेनोदाहृतमात्रेण संक्रुद्धेराज्येस्मिन् सततदानलः देहजेनाग्निनासत्योभस्मपुंजस्तदाभवत् दृष्ट्वाप्रभावं
तंतस्य सुदेवोविमतिस्ततः प्रणामनम्रःप्राहेदं क्षमताक्षम्यतामिति यदुक्तवांस्त्वभगवान् सुरापान
समाकुलः ततक्षम्यताप्रसीदत्वंशापोयन्मेनिवर्त्ततां एवंप्रसादितस्तेनप्रमतिःप्राहभार्गवः ततः
कोपानलेदग्धेनाविनीतेनचेतसा नान्यथाभावितद्वाक्यंयन्मयासमुदीरितं तथापितेकरिष्या

सिप्रसन्नोऽनुग्रहं परं भविता वैश्यजातीयो भवान्नात्यत्र संशयः भविता क्षत्रियो वैश्य स्तस्मिन्नेवाथ ज
न्मनि ग्रहिष्यति वलात्कन्यां यदा तेऽत्र संभवः तदा त्वं क्षत्रियो वैश्य स्वगृहीतो भविष्यसि एवं स वैश्यो
भूपालः स्वदेवो मे पिताभवत् अहं च या महाभागत त्सर्वं कथयतां त्वया सुरथो नाम राजर्षिः प्रागासीद्वं
धमादने तपस्वी नियताहारस्त्यक्तसंगो निरामयः तस्य शैलसुखयस्तां दृष्टेमां सारिकां भुवि कृपाभू
ज्ज्वलिता मूर्छिता यातस्य महात्मनः ततो मूर्छावसाने हं तस्यां मुन्नाद्वारी रतः समां दृष्ट्वा च जगृहे
स्निह्यमानेन चेतसा तस्मात्कृपाभिभूतस्य मम जाते ममात्मजा तस्मात्कृपावती नाम्ना भविष्यत्याह स
प्रभुः ततो हमाश्रमे तस्य वर्द्धमानो दिवानिशं सखीभिः सह तुल्याभिर्विचराभि वमानिच ततो मुनेराश्र
स्य भ्रातागस्त्य इति श्रुतः सचिरं कानने रन्यं सखीभिः कोपितोऽगमत् यस्मान्मां वैश्य मित्याह भवता
तेन ते शपे भविष्यसि वैश्यजा त्वमित्युक्ते च तमब्रवं नापराधं कृतवती तवाहं द्विजसत्तम अन्यायापरा
पराधेन किमर्थं शप्तवानसि ऋषिरुवाच दुष्टतां दुष्टसंसर्गी दद्दुष्टमपि गच्छति सुराविंदुनिपा

तेन पंचमवर्षदीयथा प्रतिपत्यनदुष्टेतिपित्वयाहं प्रमादितः तस्मादनुग्रहं वाले भृगुयात्तुकराम्यहं
वैश्ययोनौ यदा यातास्त्वं पुत्रं योधयिष्यसि राज्याद्यजातिस्मरस्तांतदात्वं समवाप्स्यसि ततो भूयः स्वां
जातिं प्राप्स्यस्त्वं पतितो नासह दिव्यानवाप्स्यसे भोगानगच्छतीति वपैतुते एवं सप्तामिराजेंद्र तेन पूर्वं महर्
षिणा पिता च मे पूर्वं तत्र वशप्तः प्रमतिना ऽभवत् एवं वैश्यो नराजस्त्वं च वैश्यसुः पिता मम न चाहं
न दुष्टा यानदुष्टा त्वं यासि कथं मार्कंडेयपुराणे ॥ मार्कंडेय उवाच इति तस्या वचः श्रुत्वा पुत्रस्य
च स पार्थिव पुनः प्रोवाच धर्मज्ञस्तां पत्नीतनयं तथा धर्मयापि तुरादेशात् त्यक्तं राज्यं न तत् पुनः गृही
ष्यामि वृथा केन किं ममो क्लिश्यते त्वया अदंते तेषं प्रदास्यामि करं वैश्यव्रतस्थितः भुंक्ष्व राज्यमशेषं त्वं मित्र
यावापरित्यज इत्युक्तः स तदा पित्रा राजपुत्रो भनंदनः चकार राज्यं धर्मेण तत्त्वहार परिग्रहः अभ्या
हृतं तस्य चक्रं पृथिव्यामभवद्द्विज तदा धर्मे मनो भूपास्तस्य सर्वे भवन्वशे तेनेष्टं विविधैर्यज्ञैः सम्य
क्शास्ता वसुंधरा स एवैको भवद्धर्ता पृथिव्यां याम्ब सागरः अजायत सुतस्तस्य वत्सधीनो महातपाः

पिताहिसधितोयेनपुत्रेणैवमहात्मना तस्यापिभार्य्यासीनंदाविदूरथसुताभवत् प्रतिव्रतामहा[illegible]सा
प्राप्तातेनवीर्य्यतः हत्वापुरंदररिपुंकुजंभंदितिजेश्वरं क्रौष्टुकिरुवाच भगवंस्तेनसाप्राप्ताकुजंभनिध
नात्कथं एतदाख्यातुमिच्छामिप्रसन्नेनामुनेत्वया मार्कंडेयउवाच विदूरथोनामनृपःख्यातकीर्त्ति
रभूद्भुवितस्यपुत्रद्वयंजातंसुनभिःसुमतिस्तथा एकदातुवनंयातोमृगयांसविदूरथः ददर्शगर्त्तं
सुमहत्तंभूमेर्मुखमिवोद्गतं तंदृष्ट्वाचिंतयामासकिमेतदितिभैरवं पातालविवरंमन्येनैतद्भूमेःस्थि
रंतरं चिंतयन्नितितत्रासौददर्शविजनेवने ब्राह्मणंसुव्रतंनामतपस्विनमुपागतं सतंपप्रच्छचनृपः
किमेतदितिविस्मितः अतिगंभीरमवनेदर्शितंतगर्त्तोदरं ऋषिरुवाच किंनवेत्सिमहीपालत्वा
धस्त्वंहिमेस्ततः नेयंसर्वनरेंद्रेनवर्त्ततेयन्महीतले दानवःसुमहावीर्य्योवसत्युग्रोरसातले संभ
ग्नपृथ्वीकुजंभःप्रोच्यतेततः क्रियतेतेनयत्किंचिद्भ्रीततन्महीतले त्रिदिवेवानरपतेतत्कथंवेत्ति
नोभवान् सुनंदंनामसुमुषलंत्वष्ट्रायंनिर्मितंपुरा तज्जह्रावसुदुष्टात्मायेनहंतिरणेरिपून् पाता

मौके०
२५०

लांतर्गतस्तेन भिन्नं त्रिवसुधामिमां ततो ब्राणां सर्वेषां सर्वान्द्वाराणि कुरुते ऽसुरः तेन भिन्नास्त्रिवसुधास्
तं द्रसुषल्लायुधा' भोक्ष्यंते वसुधामेतां तमजित्वा कथं भवान् यत्नान्विध्वंसयात्युग्रो देवदृत्युपरोधकः
आप्यायपति दैत्येयामसवली सुषल्लायुधः यद्यविं ब्रवीत यस्येनं पातालांतरगोचरं ततः समस्तवसुधा
पतिस्त्वं परमेश्वरः सुषल्लस्तस्य वलिनः सोनंदः प्रोच्यते जनैः तथा वलावलं चैवतं द्रदंति विचक्ष
णाः तं तु निर्वीर्य्यतां याति संस्पृष्टं योषितां नृप तस्मिन्दिने द्वितीये द्विवीर्य्यवंतत्व दीर्घ्यते न सवे
त्ति दुराचारः प्रभावं सुसलस्यतं योषित्करोग्रसंस्पर्शदोषवीर्य्यविशातनं एवं तस्य वलं पूपदानवस्य
दुरात्मनः सुषलस्य च ते प्रोक्तं यत्युक्तं तत्समाचर आसन्नमेतद्भवतः पुरस्य पृथिवीपतेः कृतं तेन महारं
ध्रं निश्चितं किं तवान्यथा इत्युक्त्वापगते तस्मिन्पुरं गत्वा महीपतिः मंत्रयामास मंत्रज्ञैः पुरमध्ये तु मंत्रि
भिः यथाश्रुतमशेषं तत्तत्कथयामास मंत्रिणां सुषलस्य प्रभावं च वीर्य्यशातत्वमेव चा तं मंत्रं क्रियमा
णं तु मंत्रिभिस्तेन भूभृता तत्पार्श्ववर्तिनी कन्या सुश्रावाथ मुद्रावती ततः कतिपयाहेतु तां कन्यां वसमा

शिकां जहारोपवने दैत्यः कुजंभः ससखीवृतां तछ्रुत्वा स महीपालः क्रोधपर्याकुलेक्षणः पुत्रावुवाच
त्वरितमुत्पश्यस्मे हकन्यकां निर्विंध्यायास्तटे गर्त्तैतेन गत्वा रसातलं सहन्यतांयोसहदैवैः वानेश्चारितं
युद्धं तेषामासीत्सुदारुणं ततो मायाबलवता तेन दैत्येन तावुभौ राजपुत्रौ रणे बद्धौ निहताशेषसैनि
कौ तछ्रुत्वा स महीपालः प्राहेदं हतसैनिकः वत्सपुत्रः परामार्त्तिमुपेतो मुनिसत्तम। यस्तान्निहत्य दैते
यं मोचयिष्यति मे सुतान् तस्याहं संप्रदास्यामि तामेवायतलोचनां इति त्वोषाघणां चक्रे स राजा सुपु
रेतदा निराशः पुत्रतनयाबंधमोक्षाय वै मुने ततः शुश्राव वत्सश्रीर्भलंदनसुतो हितत् श्राव्योप्यमानं
बलवान् कृतास्त्रः सौष्ठसंयुतः स चागम्याभिवाद्यैनं प्राह पार्थिवसत्तमं विनयावनतो भूत्वा पितुर्मित्र
मनुत्तमं आज्ञापयाशु मां येन तत्तनयौ मोचयामि ते तवैव तेजसा हत्वा तं दैत्यं तनयां च ते इति मार्कंडेय
पुराणे ॥०॥ मार्कंडेय उवाच सतं मुदा परिष्वज्य प्रियं सख्युरथात्मजं गम्यतामिति संसिद्ध्यै वात्सल्यादाह
स पार्थिवः स्थाने स्थाप्यंनि मे वत्सो यद्येवं कुरुते विधिं वत्सेन तत्क्रियतां मा भूद्यद्व्यसोज्यपि वत्सलः

मार्कं० २५१

मार्कंडेय उवाच ततः स खड्गः स धंधवैडुसोधांगुलित्रवान् जगाम वीरः पातालं तेन गर्भेन सत्वरः ततोऽपश्यन्
मत्पुत्रं सच्चक्रे पार्थिवात्मजः येन पातालमखिलमासीदापूरितांतरं ततोऽपश्यन्महाकान्ती कुजंभो दानवे
श्वरः आजगामातिकोपेन ससैन्यैः परिवारितः ततो युद्धमभूत्तस्य तेन पार्थिवसूनुना ससैन्येन सस
सैन्यबलिनो बलशालिनि वा दिनानि त्रीणि संपदाद्यो धावता तेन दानवः ततः कोपपरीतात्मा मुसलायाभ्य
धावत गंधैर्माल्यैस्तथा धूपैः पूज्यमानः स तिष्ठति अंतःपुरे महाभागः प्रजापति विनिर्मितः ततो वि
ज्ञातसुमन्त्रप्रभावामामुद्दावती सस्पर्शमुसलाग्रेष्ठ महान स्रशिरोधरा पुनर्धावत् स गृह्णाति मुस
लं तं महासुरः तावत्सावंदनव्याजात्तस्य स्पर्शानेकशः शुभा ततः समेभ्य युयुधे मुसलेनासुरेश्वरः पु० ९८
वृथा मुसलयानाति संजग्मुर्न स स्वशस्त्रम परमास्त्रेतु निर्वीर्येषो नंदे सुपर्ले मुने अस्त्रैरस्त्रैश्च दैत्यघः सो
युधात्तवरोरिणा शस्त्राण्यस्त्रेन सम स्तस्य राजपुत्रस्य सोऽसुरः मुसलेच वल्लं तस्यां तस्या बुद्धा निराकृतं
ततः पराजित्य सभूषस्त्रतु वस्त्राणि शस्त्राणि दानवस्य च चकार सत्योविरथं तत स्त्रसयकुचस्मागकं
वै

भ्यधावत तमाभ्यातंतंव भसात्वदीप्तं विप्रपुकोपंत्रिदशेंद्रचक्रं मस्त्रेणाचक्रेभुविराजपुत्रोग्नि
बानकालानलयप्रमेण सपावकास्त्रेण हृदि क्षतोभृशंतस्यजदेहंत्रिदशारिरात्मनः बभूवसत्य
त्यश्चमहोरगाणांरसातलांतोत्सवमहानथोत्सवः ततोपतत्पुष्पवृष्टिर्महीपालसुतोपरिः जगु
र्गंधर्वपतयोदेववाद्यानिसस्वनुः सचापिराजपुत्रस्तं हत्वातोन्नृपतेःसुतां मोचयामासतन्वंगींतां
चकन्यांमुदावती तंचापिमुषलंतस्मिन्कुजस्तेविनिपातिते जग्राहनागाधिपतिरनंतशेषसं
ज्ञितः तस्याःपरितुष्टोसौशेषःसर्वोरगेश्वरः मुदावत्यामुदाध्यातुमनोवृत्तिस्तपोधनः सुनंदमुष
लस्पर्शयश्चकारपुनःपुनः योषिद्भवंस्तनस्पर्शप्रभावज्ञानशोभना मुदावत्यास्ततोनामसनागरा
मदारोत्म सुनंदामितितामानंदंसोनंदगुणाजंद्विजः सचापिराजपुत्रस्तांभ्रात्यमःसहितांपितुः
समीपमालिनाशाशुप्रणिपत्याहचैवतं आनीतेतनयेतातमथैषेयंमुदावती तवाज्ञयामय
न्यभ्यकर्तृर्थंतत्समाश्रितं मार्कंडेयउवाच ततःप्रहर्षसंपूर्णहृदयःसमहीपतिः साधुसाध्वि

नाणादान
वे

स्तथाहोच्चैर्वत्सवत्सेतिशोभनं मुदावत्यासभाजितोऽस्मित्रिदशैर्वसाहंकारणोऽस्मिभः ...नो
यत्प्राप्तोयच्चारिर्विनिपातितः आगतान्यागतान्यत्रयच्चापत्यानिमेपुनः तद्दृष्ट्वागाग्न्यशस्तेद्वि
यानिसस्यामयोद्यतं त्वंराजपुत्रचार्वंग्याकन्यायादुहितुर्म्मम मुदावत्यामुदायुक्तमत्यंवाक्यं
मार्कं० कुरुष्वमां राजपुत्र उवाच तातस्याज्ञामयाकार्य्यायद्ब्रवीमिकरोमियत् त्वमेवतातजानीषेनं
२४२ रात्राधिकृतावयं मार्कंडेयउवाच ततस्तयोसराजेंद्रश्चक्रेवैवाहिकंक्रमं मुदावत्याश्चदुहितु
भद्रंदनसुतस्यतु ततःसहृतयारेमेवत्सप्रीर्न्नवयौवनः रमनीयेषुदेशेषुप्रासादशिखरेसु
242 कालेनगच्छताबृद्धपितातस्याभलंदनः वनंजगामदत्सप्रीःसबभूवमहीपतिः इज्याजज्ञानसततं पु०
प्रजाधर्मेनपालयत् पुत्रवत्पाल्यमानास्तप्रजास्तेनमहात्मनाः वेदधुर्विषयेतस्यनचाभूद्वर्णसं २४२
करः नदस्युव्यालदुष्टेभ्योभयमासीत्त्वकस्यचित् नोपसर्गभयंचैवतस्मिन्शासतिभूपतौ इति
मार्कंडेयपुराणेभलनन्दनवत्सप्रीचरितं ॥०॥ मार्कंडेयउवाच तस्यतस्यांसुनंदायांपुत्राद्वा

दशजज्ञिरे प्रांशुःप्रवारःशूरश्चसुचक्रोविक्रमःक्रमः बलीबलाकश्चंडश्चप्रचंडश्चंडविक्रमः
सुनयश्चमहाभागाःसर्वेसंग्रामजित्तमा तेषांज्येष्ठोमहावीर्यःप्रांशुरासीन्नराधिपः इतरेभृत्यव
त्तस्यवभूवुर्वशवर्त्तिनः तस्यांत्ते द्विजत्यक्तोवल्लोकेद्रव्येराशिभिः न्युनवर्न्नैर्विसृष्टैश्चसत्यनामभा
वसुंधरा सम्यकूपालयतस्तस्यप्रजाःपुत्रानिवौरसान् योऽभूद्धनचयाकाशेनेननिष्पादितास्त
ये क्रतवःशतसाहस्रंस्तेषांसंख्यानविद्यते आयुतायैर्नैकोषिभिःनेचपत्यादिभिर्मुने प्रजानि
तस्यपुत्रोऽभूत्यस्यजज्ञेसमत्तक्रतुः अवाप्यंतुष्टिमतुलांयज्ञभागैःसुरैःसह दानवानांसुवीर्याणांज
ज्ञानत्तवतीर्न्नेवः बलंचधनिनाग्रेष्टोजंतंचासुरसत्तमं अल्पांश्चसुमहावीर्यानजयानामरविद्विषः
प्रजनेस्तनयापंचखनित्रप्रमुखासुखामुने तेषांखनित्रोराजाभूत्प्रख्यातोनिजविक्रमैः प्रशांतःस
त्यवाक्शूरःसर्वप्राणिहितेरतः स्वधर्माभिरतोनित्यंवृद्धसेवीबहुश्रुतः वाग्मीविनयसंपन्नः
कृतास्त्रोप्यधिकंत्थनः सर्वलोकप्रियोनित्यसुराचैतद्दहनिशिवमस्त द्विजातीनांप्रीतिवृत्तश्चबं

मार्कं०
२८३

भूभृतां समृद्धिः सर्ववर्णानां सिद्धिरस्तु च कर्मणां भो लोकाः सर्वभूतेषु गिरा वोस्तु सदा मतिः
यथात्मनि तथा पुत्रे हितमिच्छामि सर्वदा तथा समस्तभूतेषु वर्त्तध्वं हितबुद्धयः एतद्धि हित
मत्यंतं भो वा कस्याघ दुष्यति यत्करोत्यहितं किंचित्कस्यचिन्मूढमानसः तं समभ्येति तन्नू
नं कर्तृगामि फलं यतः इति मत्वा समस्तेषु भो लोकाः कृतबुद्धयः सन्तु मा लौकिकान् पापान्
लोकान्प्राप्स्यथ वै बुधाः यो मे स्निग्धाय तेन तस्य शिवमस्तु सदा भुवि यश्च मां द्वेष्टि लोकेस्मिन्सोपि
भद्राणि पश्यतु एवं स्वरूपपुत्रोभूत्खनित्रस्तस्य भूपतेः समस्तगुणसंपन्नः श्रीमान् कु स्वकुलेह्य
णः तेन ते भ्रातरः प्रीत्या पृथग्राष्ट्रेषु योजिताः स्वयं च पृथिवीमेतां बुभुजे सागराम्बरां प्राच्यां तेन कृतः शौ
रिर्दक्षिणायां मुदावसुः दिशि प्रतीच्यां सुनयः उत्तरस्यां महारथः तेषां तस्य च भूपस्य पृथग्गोत्राः पु
रोहिता बभूवुर्मंत्रिणश्चैव मंत्रिवंशक्रमागताः शौरिं वंतिकुलोद्भूतः सुहोत्रो नाम वै द्विजः तद्वंश्याः
कुलावर्त्तौ गौतमं त्वनुयजोऽभवत् काश्यपो प्रमतिर्नाम मुनयस्य पुरोहितः महारथस्य वाशिष्ठः

पु०
२८३

पुरोधाभून्मरीचिजः बुभुजेतेपुराज्यानिचत्वारोपिनराधिपाः खनित्रश्चाधिपस्तेषांमशेषवसुधाधिपः तेषुभ्रा
तृष्वकोशेषु खनित्रःसमद्वीपतिः प्रजासुचसमस्तासुपुत्रेष्विवसदाहितः एकदामंत्रिणाशौरिःसप्रोक्तो
विश्ववेदिना विविक्ते पृथिवीपालकिंचिद्वक्तव्यमस्तिनः पश्येयंपृथिवीकृत्स्नायस्यभूयावसानुगाः
सराजातस्यपुत्रश्चतत्पौत्रश्चानुयस्तथा इतरेभ्रातरस्तस्यप्राप्यन्सविषयाधिपाः तत्पुत्रश्चाल्पकतस्मा
तत्पौत्राचाल्पकाल्पकाः कालेनह्रासमासाद्यपुरुषांपुरुषांतरं कृष्योपजांविलोभ्यप्राभवंतीतितस्य
थेयाः नोद्धारंकुरुतेभ्राताभ्रातृस्नेहवलार्पिणः कःस्नेहःपृथिवीपालपरयोभ्रातृपुत्रयोः तत्पुत्रो
पवनावामितिर्भवतिपार्थिवः तत्पुत्रैःकेनकार्येनप्रीतिमुक्तिर्भविष्यति अथचोन्नतेनैवसंतोषंकुरु
तेनृपः क्रियतेतत्किमर्थंतु भूपैर्मंत्रिपरिग्रहः भुज्यंतेसवलंराज्यंमयातेमंत्रिणासता तत्किंसुधी
घसेसंतोषंकुरुतेयदि कार्यनिष्पादकंराज्यंकरणांकर्तुमिष्यते राज्यलस्तश्चतेकार्यत्वंकर्तुंकि
गांवयं सोस्माभिःकरणोराज्यंपितृपैतामहंकुरु फलप्रदेगमिष्यामिपरलोकेनतेवसुः राजावा

ज्येष्ठो राजा महीपालो वयं तस्यानुजायतां ततः स भुंक्ते पृथिवीं वयं चाल्पवसुंधरां वयं च भ्रातरः पंच
पृथ्वी वै सम महामते सुतोऽस्यां पृथिवीश्वर्यं कथं कृत्स्नं भविष्यति विश्वविदुवाच एवमेतद्भवन्तो
त्र पंचैकाः वसुरा नृपः तान्वं भे वाभिपत्यस्य ज्येष्ठ भ्रातु यथा भवान् सर्वोपि पत्यात्सर्वे भ्यो भवन्तु
खिलेश्वरः यतं ते च यथार्हं तेन तेषामाहितमंत्रिणाः राजोवाच ज्येष्ठो राजा यथा प्रीत्या भजते मा
सुतानिव कथमस्य करिष्यामि समत्वं जगतीगतं विश्वविद्युवाच राज्ये स्थितः पूजयेमं ज्येष्ठं भू
पार्हयो वरैः कनिष्ठ ज्येष्ठता केयं राज्यं प्रार्थयतां नृणां मार्कंडेय उवाच तथेति च प्रतिज्ञाते भूभु
जा तेन सत्तमः विश्ववेदी ततो मंत्री तद्भ्रातॄन् नलयद्बुरां तेषां पुरोहितांश्चैव आत्मनः शांतिकादिषु
नियोजयामास ततः खनित्रस्याभिचारिके विभेद तस्य विनिघ्नतान् शौल्वदानादिभिस्तथा चक्रे च
परमो योगं निजदंडप्रवर्द्धने आभिचारिकमत्युग्रमहन्यहनि कुर्वतां पुरोधसां चतुर्णां तु ज
ने कृत्स्यचतुष्टये विकरालं महावक्त्रं मति भीषणदर्शनं स सत्यत महाशूलः प्रसूतमति दारु

णं ततस्तदागतं तत्र खनित्रे यत्र पार्थिवः निरस्तं चाप्यदुष्टस्य तस्य पुण्यचयेन तत् कृत्या च तु दुष्टयंत्रे षनि
पपात दुरात्मसु पुरोहितेषु भूपालांस्तथा वै विश्ववेदिनि ततो निष्कृत्य निर्दग्धः कृत्यामाते पुरोहिता विश्ववे
दी तथा मंत्री स सौरदुष्टमंत्रदः इति मार्कंडेयपुराणे ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ततः समस्तलोकस्य विस्म
यः सोऽभवन्महान् यत्येककालं तेनेश्रुत्वेपृथक् पुरनिवासिनः ततः श्रुश्राव निधनं यातान् भ्रातृ पुरोहिता
न् मंत्रिणश्च तथा भ्रातु निर्दग्धा विश्ववेदिना किमेतदिति सोतीव विस्मितो मुनिसत्तमा खनित्रो भू २११
न्महाराजो राजानं तस्य कारणं ततो वसिष्ठोपपृच्छ स राजा गृहमागतं यत्कारणं विनेशुस्ते भ्रातृ मंत्रि
पुरोहिताः तेन पृष्टस्तदा प्राह यथा वृत्तं महामुनि यद्वोरिमंत्रिणा प्रोक्तं यच्च सौरिरुवाच तं यथा चा
तुष्टितं तेन भ्रातृणां भेदकारिणां मंत्रिणां तेन दुष्टेन यच्च कुश्च पुरोहिताः यन्निमित्तं विनेशुस्ते ऽपापस्या
पकारिणः पुरोहितो स्तस्य राज्ञः शत्राववि दयापरां सततं श्रुत्वा ततो राजा हा हतो स्मीति वै वदन् शः
निनिंदात्मानमत्यन्तं वसिष्ठस्याग्रतो द्विजः राजोवाच धिंमामपुण्यं संस्थानं मंतभाग्यमशोभनं

दैवेनोपादितं पापं सर्वलोकविगर्हितं यन्निमित्तं विनष्टं तु दाहा विप्रचतुष्टयं मत्तः कोन्यः [illegible]पन्नतरो
भविष्यति प्रमान्भुवि नाभविष्यं यदि प्रमानहमत्र महीतले तत्र ते न विनश्येयुर्मम भ्रातृपुरोहि
ताः धिग्राज्यं धिक् मे जन्म भूभुजां तु महाकुले कारणत्वं गतो योहं विनाशस्य द्विजन्मनां कुर्वतः स्वा
मार्कं० मिनं ते स्वं भ्रातृणां मम याजकाः नाशं ययुर्न दृष्टास्ते दुष्टोहं नाशकारणं किं करोमि क्व गच्छामि ने
२५५ न्यो मत्तो हि पापकृत् पृथिव्यामस्ति हेतुत्वं द्विजनाशस्य योगतः इत्युद्विग्नहृदयः खनित्रः पृथि
वीपतिः वलं धियासुः पुत्रस्य कृतवानभिषेचनं अभिषिच्य सुतं राज्ये क्षुप सन्नमहीपतिः भार्या
भिस्तिसृभिः सार्द्धं तपसे स वनं ययौ तत्र गत्वा तपस्तेपे वाणप्रस्थविधानवित् शतानि त्रीणि वर्षाणां पु०
साग्राणि नृपसत्तमः तपसा क्षीणदेहस्तु राजवर्य्यो द्विजोत्तम। निगृह्य सर्वं सो भानि तत्याजासून २५५
वरोचरः ततः पुण्यान् ययौ लोकान् वरकामदुहोनक्षयान् अश्वमेधादिभिर्यज्ञैर्नैवाप्याये नरा
धिपैः भार्याश्च तस्य तास्तिस्रः समं तेनैव तं ययुः प्राणानवापुः सालोक्यं तेनैव सुमहात्मना एतत्

खनित्रचरितं श्रुतं कल्मषनाशनं सतां च महद्योग क्षुपस्यातो निशामय इति मार्कंडेयपुराणे
खनित्रचरितं ॥ मार्कंडेय उवाच क्षुपः खनित्रपुत्रस्तु प्राप्य राज्यं यथा पिता तथैव पालयामास मा
प्रजा धर्मेणा वंचयन् सदानशीलो यष्टा च यज्वा नाम अवनीपतिः समः शत्रौ च मित्रे च व्यवहारादिषु
वृत्तिः एकदा स महीपालो निजस्थानगतो मुनेः सूतैरुक्तो यथा पूर्वं क्षुपो राजा तथाभवत् ब्रह्म १०
णास्तनयं पूर्वं क्षुपो भूत्पृथिवीपतिः यादृग्गृचरितमस्याभून्नादृक् कस्यचिच्चेष्टितं राजोवाच श्रोतुमि
च्छामि चरितं क्षुपस्यस्य महात्मनः यदि तादृग्यथाशक्त्या चेष्टितं तत् करोम्यहं सूता ऊचुः सर्ववा
रिकरा राजन् भूपराजा गो ब्राह्मणान् पुरा सम्पाद्याप नश्चैवोच्यां यष्टं तेन महात्मना राजोवाच तेषां
महात्मनां राज्ञां को नु यास्यति मद्विधः यथा तस्य श्रेष्ठ चेष्टानां चेष्टा भूद्यत् महात्मनां ततः श्रूयतां यत्प्र
तिज्ञा सा प्रतं क्रियते मया क्षुपस्यानुकरिष्यामि महाराजस्य चेष्टितं गौ याया गा न करिष्यामि
गम्यापाते गते गते पृथिव्यां श्चतुरं नायां प्रतिज्ञेयं कृता मया यज्ञे गोब्राह्मणां पूर्वं मरुद्भूते कां

मार्कं०
२५६

तमेवप्रतिदास्यामिब्राह्मणानांतथागवां मार्कंडेयउवाच इतिप्रतिज्ञायवचः शुपस्म[illegible]कृतवां
स्तथा सम्याधातेसयज्ञास्वीनयज्ञधजनावरए गोब्राह्मणांपुराराज्ञामदद्दद्यद्यवैकरं तावतां
महाह्विन्न्यक्षोब्राह्मणायसः तस्यपुत्रोभवद्वीरः प्रमथायामनिंदितः तस्यप्रतापसोध्योभ्यां
वस्यामहीभृतः तस्यापिनंदिनीनामवैदर्भीदयिताभवत् विविंशंतनयंतस्यांजनयामासस
प्रभुः विविंशेशासतिमहींमहीजालेमहौजसि मांहीतलमभूद्व्याप्तंनिरंतरतनयानवैः ववर्ष
कालेपर्जन्योमहीशस्यवतीतथा सफलानिचसस्यानिरसवंतिफलानिच रसाःपुष्टिकराश्चा
नपुष्टिर्दोनादकारिणी नवित्तनिचयान्नृणांप्रमत्तामदहेतवः तत्प्रभावेनविपरोभयमासुर्महा
मुने स्वास्थ्यंजनःस्वकंदुर्गोमुदमिस्कृतिपूर्विकां यस्यायज्ञाश्चस्वकुनसमय्यकसंप्रान्ययमेदिनी
संग्रामेनिधनंप्राप्यशत्रुलोकमिगतः इतिमार्कंडेयपुराणेविविंशचरितं ॥०॥ मार्कंडेयउवा
च तस्यपुत्रखलीनेत्रोमहाबलपराक्रमः यस्ययज्ञेषुगायंतिगंधर्वाविस्मयोन्विताः खलीने

पु०
२५६

असमोनान्योभुवियज्वाभविष्यति येनयज्ञायुतेपूर्व्वेदत्ताप्टथ्वीससगरा दत्ताचसकलांप्टथ्वीब्रा
ह्मणानांमहात्मनां तपसाद्व्ययमासाद्यशोचयासाधिकेनघः यतस्त्रप्राप्यवित्तर्द्धिमतुलांदा
त्तसत्तमात जगद्भूद्रो ह्मणाविप्रनान्यराज्ञःप्रतिग्रहः सप्तषष्टिसहस्राणिसप्तषष्टिशतानिच
सप्तषष्टिंचयोयज्ञानयजद्भूरिदक्षिणान् सपुत्रःसमहीपालोमृगयामुपचक्रमे पुत्रार्थेपि
तृयज्ञायमांसकामोमहामुने अश्वारूढोविनासैन्यमेकएवमहावने बद्धगोधांगुलित्राणो
वाणखड्गधनुर्द्धरः तंवाहयंतस्तुरगमन्यतोगहनान्वनात् विनिष्क्रम्यमृगःप्राहमांहत्वाभि
मतंगुरुः राजोवाच अन्येमृगाःपलायंतेमृत्युभीत्याविलोक्यमां कथमात्मप्रदानंत्वंमृत्य
वेकर्त्तुमिच्छसि मृगउवाच अपुत्रोहंमहाराजवृथाजन्मप्रयोजनं विचारयन्नपश्यामिपु
नामिहधारणे मार्कंडेयउवाच अथाभ्येत्यमृगःप्राहतमन्योवसुधाधिपं मृगस्यतंप्रत्यहा स
मनमेतेनप्राक्षिव यातयस्वेतिमांमांसेर्मेमकर्मासमाचर यथाकृतार्थतातेस्यात्समवाप्नु

पकारिता पुत्रार्थे त्वं महाराज स्वपितॄन्यष्टुमिच्छसि अपुत्रस्यास्य मांसेन लप्स्यसे वा हि तं कथं या
दृक्कर्मविनिष्पाद्यं तादृग्द्रव्यमुपाहरेत् दुर्गंधेनेषु गंधानां गंधानां तु विनेधः राजोवाच
मार्कं॰ २५७ वैराग्यकारणं प्रोक्तमनेनापुत्रता मम कथ्यतां प्राणसंत्यागे यन्ते वैराग्यकारणं मृग उवाच
वहवो मे सुता भूप रत्न्यो दुहितरस्तथा तच्चिंता दुःखदावाग्निज्वालमध्ये वसाम्यहं सर्वसाध्व
नरेंद्रेयं मृगजातिः स्वकातरा तेषु पत्येषु मे वाति ममद्धं तेन दुःखितः मनुष्यसिंहसार्दूलवृ
कादिभ्यो विभेम्यहं विहीनात्सर्वसत्वेभ्यः श्वमृगानादपि प्रभो सोहं निमित्तं वंधूनामिमांभू
म्यां वसुंधरां नृसिंहादितघासर्वाभिष्ठामि सुनृशंसकृत तृणां ये चापि खादंति गोजाविखरगादि पु॰
काः तांस्तेषां पोषणायाहं भिक्षामि निधनं गतान् निष्क्रांते पुत्रतत्तेषु ममापत्येषु वै पृथक् भवं २५७
ति चिंताः शतशो मम मत्वा वद्धचेतसः किं [illegible] धट गोष्टं किं रज्जुं वाश्रुरां दिसुतो मम प्राप्तश्च वंधने किं
वासिंहादिर्वशंगतः प्राप्नोयमेकः संप्राप्नात्ववस्थां कीदृशीं ममः सांप्रतं चिरायंते वै येगताः

सुमहाबलंदृष्ट्वाप्राप्तान्समाभ्यामसमहंतानात्मजान्नृप दृष्टदुष्टासितंह्येमामिच्छामिरजनींपुनः प्रभा
तेदिवसेह्येमम्रगेकैनिशामपि वांछाम्यहंकदाह्येमंसर्वेकालेभविष्यति एतन्नेकथितंभूयममोद्वि
गम्यकारणं अतःप्रसादंकुरुमेवाणोयंपाद्यतांमयि इतिदुःखशताविष्टःप्राणानाहंत्यजामियत्
तत्कारणंनिवेदोधत्वंकुवतोममपार्थिव अमूर्ध्यानामतेलोकाद्यानगच्छन्त्यात्महनकाः यत्रोपयु
क्ताःपशवःसंप्रयांत्युष्ट्रितिप्रभो अग्निःपुरभूत्पूर्वंपशुरासीज्जलाधिपः भास्वान्पथोचितिंप्राप्यायज्ञे
निष्ठामुपागताः तन्मभेतांक्रियांकृत्वानयमाप्सुचितिंनृपः आत्मनश्चेपितंकर्मपुत्रलाभाद्दवंके
सि पूर्वमृगउवाच राजेंद्रनैवहंतव्योधन्योयंसुकृतीमृगः वहवस्तनयाधस्यहंतव्योऽहमसंततिः
उत्तरमृगउवाच एकदेहांतरंयस्यदुःखंधन्यःसवैभवान् वंधनियस्यदेहानितस्यदुःखान्यनेक
एकोयदाहमासंतुप्राकृतस्त्वद्दृहजंमम दुःखमासीन्ममत्वेतुभार्यायांतदभूद्विधा यदाजा
न्यपत्यानितदायावंतितानिवै तावत्सरीरभूमीनिममदुःखान्यथाभवन् सकृतान्तेनमवाद्धस्य

मार्कं०
२४८
248

नातिदुःखाय संभवः इह दुःखाय मत्सूतिः परत्र च विरोधिनी यतो रक्षणापार्थमपत्या नाकरोमि तत्र
चिंतयामि च संभूतिस्तेन मे नरकेऽध्रुवा राजोवाच न वेद्मि किं संततिमानुषस्यापुत्र पुत्र किं मृ
पुत्रार्थं श्वाय मावं भो मम संदोषाय ते मनः दुःखाय संततिः सत्य मे हि का मुक्तिः कायया तत् तथापि
तयायांति श्रेयानीति श्रुतं मया सोऽहं प्रतिषेधे पुत्रार्थं सूते प्राणिविषं मृगः मा स्येवं प्रचंडेन यत्
पूर्वं महीपतिः इति मार्कंडेयपुराणे खनीनेत्रचरितं ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ततः स नृपति त्र
:श्रुत्वा गोमती पापनाशिनी तत्रानुष्ठाननिधतो न भूत्वा देव पुरंदरं तप्यमानस्तपश्चोग्रं यतवाक्काय
मानसः तुष्टाव प्रयतः शत्रुमपत्यार्थे महीपतिः तस्य स्तोत्रेण तपसा भक्त्या च त्रिदशेश्वरः तुतोष
भगवानिंद्रः प्राह चेदं महात्मने अनेन तपसा भक्त्या स्तोत्रेणोच्चारितेन च परितुष्टोऽस्मि ते भूप व्रि पु०
यतां भवता वरः राजोवाच अपुत्रस्य सुतो मेऽस्तु सर्वशास्त्रभृतां वरः सदा च व्याहृतैश्वर्यो धर्म २४८
वित् धर्मात्मकृतिनां वरः मार्कंडेय उवाच तथेति चोक्तः शक्रेण राजा प्राप्तमनोरथः प्रजाः पालयि

त्वंभूय आजगाम निजंपुरं तत्राप्यकुर्वतोराज्यंसम्यक्पालयतः प्रजा आजायतसुतोविप्रतदाशक्र
प्रसादजः तस्यनामपिताचक्रेबलाश्वइतिभूपतिः अथगाममगोषंचग्राहयामासतंसुतं पित
र्युपरतेस्वर्गमाधिराज्येस्थितोनृपः सप्तमासोवशात्त्रिमो भुविसर्वमहीक्षितः करंस्वदापयामा
ससाग्रहणापूर्वकं ससर्वभूमिपालराजापालयामासचप्रजा। अथाखिलनृ[illegible]दायादा
स्तस्यदुर्मेदाः नचात्युत्थायसततंते चास्मैप्रदत्वःकरान् वांछिताःस्वपुरांष्टुं तुनघंतोयपरा
स्ततः मुवंतस्यनरेंद्रस्यजगृहुस्तेनराधिपाः सगृहीतात्ववसुधः पृथिवीन्नवनोमुने तस्थौच
नगरेभूपोविरोधंवहुभिःसुतः समेत्यसुमहावीर्यासमाधनधनास्ततः रुरुधुस्तंमहीपालंपुरेतत्र
नरेश्वराः पुरीरोधेनतेनाथसुपितःसमहीपतिः स्वल्पकोषोल्पदंडश्चवैकल्यंपरमंगतः अ
श्यमानसवनःशत्रुणांमवलोडिजसत्तम करंमुखाग्रतं कृत्वानिशश्वासार्त्तमानसः ततोस्य
हस्तविवरान्मुखानिलसमाहताः निजग्मुश्शतशोयोधारथनागतुरंगमा ततःस्वल्पेनतत्सर्वं

नगरंतस्यभूपतेः व्याप्तमासीद्बलौघेनसावेनाविवलान्मुने अथसोतिवलौघेनमहतातेन
संवृतः निर्गम्यनगरात्तस्मादवजिश्येनराधिपान् जित्वाचवशमानीयचकारकरदान्पुनः
यथापूर्वंमहाभागमहाभार्योनरेश्वरः ध्मातयोःकरयोर्जज्ञे येनतस्यारिहानिदं वलंकरं
मार्कं० २४५ धमस्तस्मात्सवमापोभिधीयते सधर्मात्मामहात्माचसमैत्रःसर्वजंतुषु करंधमाभवद्भूपः
त्रिषुलोकेषुविश्रुतः संप्राप्तस्यपरामार्त्तिं सुदावविविनाशनं वलंधर्मेणवाञ्छितमभ्युपेत्य
स्वयंवृषः इतिमार्कंडेयपुराणेकरंधमचरितमिति ॥०॥मार्कंडेयउवाच वीर्यचंद्रसुता
शुभ्रवीरानामशुभवता स्वयंवरेसाजगृहेमहाराजंकरंधमं तस्यांपुत्रंसराजेंद्रोजनयामा पु० २४५
सवीर्यवान् अवीक्षितमितिख्यातिमुपेत्यजगतीतले जगतत्तिम्नसुतेराजासदेवमानपृच्छ
त कच्चित्प्रनमूलनक्षत्रेसत्तेलग्नेसुतोमम कच्चिद्वालोकितंजन्ममममपुत्रस्यशोभनैः ग्रहैः
कच्चिन्नदुष्टानांग्रहाणांदृष्टितंगतं इत्युक्तास्तनदैवज्ञासुभुवुर्नृपतिंततः शस्तेमुहूर्तेनक्षत्रे
वै

लग्ने चैव सुतस्तव समुत्पन्नो महावीर्यो महाभागो महाबलः भविष्यति महाराज महाराजस
वात्मजः अवेक्षते पुरं देवानां गुरुः शुक्रश्च सप्तमः सोमश्चतुर्थस्तनयं तवैनं समवीक्षते उपां
तसंस्थितश्चैव सोमपुत्रोप्यवेक्षते नावेक्षते मुं सविता न भौमो न शनैश्चरः तव पुत्रं अवेक्षते युं देवा
नांगुरुः सोमसुतोपमः अवेक्षते न चादित्यो नार्कपुत्रेन भूमिजः अवेक्षते तिष्यद्यो केंद्रे वृद्धिर्वृद्ध
शोवचः अवीक्षिदिति तेनाभ्यख्यातं नाम भविष्यति मार्कंडेय उवाच अवीक्षितः सुतस्तस्य वेद
द्रि वेदांगपारगः अस्त्रग्राममशेषं कण्वपुत्रादथाग्रहीत् सरूपेनातिभिषजो देवानां पार्थिवात्मजः
तुज्ञा वाचस्पतिं कान्त्या शशांकं तेजसा रविं धैर्येणाद्रिं स्थैर्येणोर्वीं सहिष्णुत्वेन वीर्यवान् शौर्येन न सम 10
स्तस्य कश्चिदासीन्महात्मनः स्वयंवरे तं जगृहे हेमधर्मात्मजा दशात् स्वदेवतनया गौरी सुभद्रा च
लिनः सुता लीलावती वीरसुता वीरभद्रसुता निभा भीमात्मजा चानुवती च सुपुत्री कुमुद्वती
याश्चैनं नाभिनिंदंति स्वयंवरकृतक्षणाः ताश्चापि सबलाद्वीरो जग्राह नृपतेः सुतः निराकृत्य

नृपान्सर्वान्नतासांपितृकुलानिच स्वयंहिवीर्यमाश्रित्यवलवान्समदोद्धतः एकदासौविश
वैदिशाधिपतेःसुभां विशालिनींसमुद्धतंस्वयंवरकृताह्वयां परिभूयाखिलान्भूपान्सैन्यमान
वृत्तस्तया वलाज्जग्राहविप्रर्षेयथान्यावलगर्वितः ततस्तेभूभृतःसर्वैवभूवस्तेनमालिना निर्
कृताःसुनिश्चिंत्यप्रोचुरन्योन्यमाकुलाः क्षमतांवंचनाभेतामेकस्माद्वलशालिनां वह्वगामे
वन्नोराजन्यधीर्वामहीभृतां क्षत्रियोहित्वतत्राणां वध्यमानस्यदुर्मदैः करोतितस्यतत्राणमद्य
थैवान्येहिविभ्रति आत्मनोपित्वतत्राणांदुष्टादस्मात्कुर्वती भवतांक्षत्रियकुलेजातानांकीदृशी
गतिः उवाच्यतेस्तुतिर्याचसूतमागधवंदिभिः मासन्यासाज्जृभावीराभवतवि[illegible]नाशनात वर
तांमावृथैवैषभूर्यशक्षोदिगंतरं पौरुषाश्रयिनःसर्वेविशिष्टकुलसंभवाः विभे[illegible]को[illegible]मवला
कोयुद्धेनविनाभरः विचिंत्यैतन्नहंतव्यंपौरुषंसन्नवृष्टिभिः एतन्निशम्यतेभूपाविषट्टामर्षपू
रिता ऊचुःपरस्परंसर्वेसमुत्तस्थुश्चसायुधाः केचिद्रथान्समारुरुहुःकेचिन्नागांस्तथाहयाः अन्ये

मर्षेपराधीनास्तेसुताःपदातयः इतिमार्कंडेयपुराणेऽवीक्षितचरितं ॥ ॥ मार्कंडेयउवाच इतिसंग्रा
मसज्जास्तेभूपाभूपसुतास्तथा निराकृतामुवृकुमः तत्कन्यांचाप्यवीक्षितः ततोबभूवसंग्रामस्पतेःस
हदारुणः एकस्यबहुभिर्भूपैर्भूपपुत्रवरैर्मुने तेऽसिशक्तिगदाबाणपाणयंतंसुदुर्मदाः अविध्यंतोयुयु
धिरेतैःसमस्तैरसावपि सतांश्चबशतेरुग्रैर्विभेदनृपसत्तमः कृत्तास्त्रोबलवान्बाणैस्तेषांचकारविभिदुः
शीतैः कस्यचिच्छिच्छिदेबाहुमन्यस्यचशिरोधरां हृदिविव्याधचैवान्यंवक्षस्यतोभयत् शराश्छे
दकरिणस्कंधगम्यतथानिवः रथस्येशांतथाचाम्बान्रथानन्यस्यसारथिं बाणानापततश्चैके द्वि
धावापोस्तथाद्विपान् चिच्छेदान्यस्यखड्गंचधनुरन्यस्यलाघवात् ततस्तेऽपकृतेतेननाशान्योन
त्मजः अवीक्षिताहतश्चान्यःपदातिप्रजहौरवा इत्याकुलीकृतेतस्मिन्नृपानैःसहपुत्रोमहीभृ
युयुधेधर्मयुद्धेनतेनतेचातिकोपिता विच्छिन्नपत्रकवचान्सतानपिमहाबलः कर्तुंव्यवसि
तस्तेचततःक्रुद्धामहामुने धर्ममुत्सृज्ययुयुधुःयुद्धमानेनधर्मतः नरेंद्रपुत्राःप्रस्वेद[illegible]त्रा

मार्कं० २५१ सुराःसमं विव्याधकश्चिद्बाणौघैःकश्चिच्छिच्छेदकार्मुकं ध्वजयष्ट्यापरोबाणैश्छित्वाभूमावपातयत्
जघ्नुरन्येतथैवाश्वान् वभंजश्चापरेरथं गदापातैस्तथैवान्येबाणैःपृष्ठमताडयन् छिन्नेधनुषिसं
क्रोधःसतदानृपतेःसुतः जग्राहासिंतथाचर्मतदप्यन्येन्यपातयन् छिन्नासिचर्मजग्राह
गदांगदिनांवरः तामप्यन्यःक्षुरप्रेणचिच्छेदकृतहस्तवत् अन्येशरसहस्रेणशतेनान्येनशा-
विशिखैःकाष्ठकीकृत्यधर्मयुद्धपराङ्मुखाः सविह्वलःपपातोर्व्यामेकोबहुभिरर्दितः राजपुत्रो
महाभागोबवंधुस्तेचतंततः तवधर्म्मेणतेसर्वेगृहीत्वानृपतेःसुतः विशालेनसमंराज्ञावैदिशंविविशुःपु पु० २५१
रं हृष्टप्रमुदितावद्धमादायचनृपात्मजं स्वयंवराचसाकन्याप्रत्तातेनततःपुरे प्रोक्तापुनरपि
त्रोक्तातथात्विपुरोधसा आलब्धाभिमतिं वरोयस्मिन्राजसुतोत्तमे यदासामौलिनीकंचिन्नज
ग्राहवरंमुने तदापप्रच्छदैवज्ञान्विवाहार्थंनरेश्वरः विपि नरमेतस्याविवाहार्थंदिनंवद
अद्यैतदीदृक्संजातंयुद्धंविघ्नोपघातकं मार्कंडेयउवाच इतिपृष्टोनरेंद्रेणसदैवज्ञोविमृ

घतं दुर्मनाः प्राह विज्ञातपरमार्थो महीपतिं भविष्यंत्यपुराणीह दिनानि पृथिवीपते प्रशस्तल
ग्नमुक्तानि शोभनानि विशेषाच करिष्यामि विवाहं त्वं तेषु प्राप्ते नर अलमेतेव यत्राद्यं महाविघ्न
उपस्थितः इति मार्कंडेयपुराणे ऽवीक्षितचरिते ॥ ॥ मार्कंडेय उवाच ततः श्रुत्वा च तं वृद्धं तनयं
सकरंधमः ततः परीतधावीरा अन्ये चापि महीभृतः तमधर्मेण तनयं वद्धं श्र[illegible] नृपतिः
समस्तैः पृथिवीपालैः रत्येवं वंदधो महामुने केचिद्दूचुर्महीपालाः वध्याः सर्वे म[illegible] [illegible]ः सं
युगे वद्धः समस्तैरधर्मतः युज्यतां वाहिनी शीघ्रं मच्छरणाय किमास्यते विशालो वध्यतां दुष्टस्तेव
ये न्ये समागताः अन्ये तथोचुर्धर्मोऽत्र पक्षः सर्वमवीक्षिते। अन्यायेन वलात्येन गृहीतं तमवांछती
स्वयंवरेषु शेषेषु तेन राजसुता यदा स्वनीकृता ततः सर्वैः समेत्य स वशीकृतः तेषामेतद्वचः श्रु
वीरा वीरप्रजावती वीरगोत्रसमुद्भूता वीरपत्नी प्रहर्षिता उवाच तद्वचः प्रत्यक्षमन्येषां च महीक्षितां
मद्रंक्ततं भद्रमुजा मम पुत्रेण पार्थिवाः गृहीता यद्वलात्कन्या जित्वा सर्वमहीक्षितः [illegible]र्थं युद्धमा

मानोयंवद्धएकोनधर्म्मतः तदप्यस्मतसुतस्याजौमन्येनापचयप्रदं एतदेवहि[illegible]यदरमर्थे
वशान्नरः भीतिर्न्नेगणायच्चेवजिघांसुरिवकेशरी स्वयंवराधविन्यस्तामम पुत्रेणाकन्यकाः
वस्त्रागृहीताभूपानांपश्यतामतिमानिनां कक्षत्रियकुलेजन्मकयाव्रीहीनसेविता वल[illegible]
वसमादत्तेक्षत्रियोवलिनांपुरः नोहंभृत्यकलवंधानांवशंयांतिनकातराः वास[illegible]कारिणां
यांतिराजानोधर्म्मशालिनः तदनंदौर्म्मतस्येनश्लाघ्यएवास्यवंधनं युष्माकमप्यायुधान्यम
विमृद्धसुपातनं कुद्धेषापृथिवीशानांपृथ्वीपुत्राधिकंवसु भार्य्याचाय्येनि[illegible]ता
तानिपौरुषं तत्वय्येतांवृथाधाभुस्यंदमान्यधिरोहस्व सज्जीकुरुतमार्गोस्मास[illegible]सारथीन
मन्यध्वंकिंमहीपालैःवहुभिःसहविग्रहं प्रभूतपुरतापाधभूरस्यान्यवलेक्रियाकस्यनाल्पेषुसा
मर्थ्येनरेंद्रादिषुजायते तेभ्योनविद्यतेभीतिर्गृहीतस्यापिशत्रुषु व्याप्पलोकान्समस्तान्निाद्य
तिभूयादितोनरः विरोचनेतिशूरःसतमांसीवदिवाकरः मार्कंडेयउवाच इत्थंयुद्धर्षितोरा

जातयापत्न्या करंधमः चकार सकलोद्योगं हंतुं पुत्राहितान्मुने ततस्तस्य समं भूपैर्विशालेन च सं
गरः बभूव बंधपुत्रस्य तैरशेषैर्महामुने दिनत्रयमभूद्युद्धं तेन राज्ञा समं तदा करंधमेन भूपानां
विशालस्यानुकुर्वतां यदापराजितप्रायं तत्सर्वं भूपमंडलं तदा विशालोऽर्घ्यकरः करंधममुपस्थि
तः करंधमोऽपि संप्रीत्या तेन राज्ञाभिपूजितः विमुक्ते तनये तत्र निशां तां सुखमा[illegible]तां च कन्या
मुपादाय विशाले समुपस्थिते अवीक्षित्प्राह विप्रर्षे विवाहार्थे पितुः पुरः नाहं तां ग्रहीष्ये[illegible]मन
चान्यां योषितं नृप परैर्यस्या निरीक्षंत्यां संग्रामेऽहं पराजितः अन्यस्मै संप्रयच्छेमां [illegible]यैं चान्यं वृ
णोतु ते अखंडितयशोवीर्यो यः परैर्न पराजितः परैः पराजितोऽहं तत्कातरेयं यथाबलं किम[illegible]
सु यथैव मे न तस्या मम चांतरं स्वतंत्रता मनुष्याणां परतंत्रा सदाबला नरोपि परतंत्रो यस्तस्य कीदृग्जा
नुष्यता सोऽहमस्या सुखं भूयो दृष्टं दर्शयितां कथं योऽहमस्याः पुरो भूयो परैर्भूप खलीकृतः इत्यु
क्ते तेन तनयामुवाच जगतीपतिः शृणु तंते च वचनं वत्सैव यतोऽस्य महात्मनः वरया [illegible]त्रमन

त्तारमते शुभे वधं राज्ञं प्रयच्छामो यस्मिन्नस्मिन्नवाहृता एतयोर्ह्यैकस्मात्तिष्ठ मार्ग [illegible] वि
कन्योवाच पराजितोयं बहुभिरसम्यक्समरगोचरः संग्रामेन यशो वीर्य्ये हानि कारिन पार्थिवैः एकोऽ
नेकेषु युद्ध्यगजानामिव केशरी यः संस्थितः परं शौर्य्यं तेनास्य प्रकटीकृतं न केवलमयं तस्थौ युद्धे
मार्कं० खिलाञ्जिता बहुशोनेन यत्नेन विक्रमोपि प्रकाशितः शौर्य्यविक्रमसंयुक्तमिमं सर्वे महीक्षितः
१५३ मे युद्धमधर्मेण राजितवंतो न काद्रपा मयापि रूपमात्रेण लोभमस्य गतापितः शौर्य्ये [illegible]क्रमधैर्य्याणि
हृतं प्रस्य मनो मम तत्किमुक्तेन बहुना याच्यतां मत्कृते नृपः त्वया महानुभावोयं नान्यो मे [illegible]पतिः
विशाल उवाच राजाय त्रसुता प्राह मयमेतत्क्षोभनं वचः एवं चैतत्त्वया तुल्यः कुमारो [illegible]तले श्र पु०
विसंवादि ते शौर्य्यमती व च पराक्रमः पालयास्मत्कुलं वीर दुहितुर्मे परिग्रहात् राजपुत्र उवाच
नाहमेतां ग्रहीष्यामि न चान्यां योषितं नृप श्रान्तमन्ये वहि मे बुद्धिः स्त्रीमयी मनुजेश्वर मार्कंडेय उवा
च ततः कवंधमः प्राह समेतत्क्षोभनं वच एवं चैतत्त्वया तुल्या पुत्रेणामस्यतां त्वया विशाल उवाच

विशालतनयासुभ्रूस्त्वयिहार्दवतीदृढं राजपुत्रउवाच नाज्ञाभंगःकदाचित्तेकृतंपूर्वंमयाप्रभो तथा
ज्ञापयमांतातयथाज्ञानेहभज्यते मार्कंडेयउवाच अत्यंतनिश्चितमतौतस्मिन्राजसुतेसुतां तामुवा
तासुवाचविशालोपिव्याकुलीकृतमानसः निवर्त्यतांमतःपुत्रितमस्मात्प्रयोजनात् अन्यंवरयभर्तारं
संत्यनेकेनृपात्मजाः कन्योवाच वरंवृणोम्यहंतातमामेषयदिनेच्छति तपस्येऽन्योऽ[illegible]जन्मन्यपि
न्भविष्यति मार्कंडेयउवाच ततःकरंधमोराजाविशालेनसमंतदा स्थित्वादिनद्वयंतत्र[illegible]
ययौपुरं अवीक्षितपितैवपित्रान्यैश्चनराधिपैः निदर्शनैःपुरावृत्तैःशांत्वितोऽभ्यागमत्पुरं सापिक
न्यावरांगत्वानिर्भर्त्स्यानिजबांधवैः तपस्तेपेनिराहारावैराग्यंपरमास्थिता निराहारायथासानुमासः
यसमस्थिताः संप्राप्यपरमासान्त्रीन्कृशाधमनिसंतता मंदोत्साहातितन्वंगीसुमूर्षुरतिबालिका
त्यागायसाचक्रेतदाबुद्धिंनृपात्मजा आत्मत्यागायतांज्ञात्वाकृतबुद्धिंसुरास्ततः सभेत्यप्रेषयामासु
वदूतंतदंतिकं प्रेषितस्त्रिदशैःस्वभ्यंधत्कार्यंतन्निशामय नभवत्यापरित्याज्यंशरीरमतेद[illegible] ते

विष्यसि कल्याणी जननी चक्रवर्त्तिनः पुत्रेणा च महाभागे भोक्ष्यानि हत्वा विशा [illegible] च
सप्तद्वीपवती मही त्वं तव युक्तेन तनुजित् देवानां प्रवरो रिपुः अथ शत्रूंस्तथा क्रुद्धो धर्मेणाप्याल्यथा
प्रजाः परिपालयिष्यति मखिलं चानुवर्त्स्यति धर्मवित् त्वं व्याससवो नृत्प्रद्वाद्ये चान्ये दुष्टचेष्टितः [illegible]
मार्कं० २५८ ष्टव्यं विविधैर्यज्ञैः समाप्तवरदक्षिणैः वाजिमेधादिभिर्भद्रे षट्सहस्रैश्च संख्यया मार्कंडेय [illegible]
तं दृष्ट्वा मांतरीक्षस्थं दिव्यस्रगनुलेपनं देवदूत सुरांचेदं राजपुत्री ततो मृदु सत्यं त्वमा[illegible]ः स्वर्गात्तदे
वदूतो न संशयः किंतु भर्त्तुर्विना पुत्रः स कथं मे भविष्यति अवीक्षितमृते भर्त्ता [illegible]
भवितेति प्रतिज्ञातं मयैतत्सन्निधौ पितुः सचनेच्छति मां प्रोक्तो मातिश्च जनके न च [illegible] विसं पु० २५८
या चित्तकृ मया च सः देवदूत उवाच किमनेन महाभागे वहु नोक्तेन ते सुतः संमुत्पत्स्यति मात्या
ज्ञौत्स्वमात्मान मधर्मिणः अत्रैव कानने तिष्ठ तं हृष्णां च पोषय यपः प्रभावादेतत्ते सर्वं साधु भवि
ष्यति मार्कंडेय उवाच इत्युक्त्वा देवदूतोसौ यथागतमगच्छतः चकारानुदिनं सुभ्रः साप्यात्मन

नुपोषणं इतिमार्कंडेयपुराणेऽवीक्षितचरिते ॥०॥ मार्कंडेयउवाच अथसावीक्षितोमातावीरावी
रप्रजापती पुण्येऽह्निमहाबाहोप्राहपुत्रमवीक्षितं पुत्राहमभ्यनुज्ञाता तवपित्रामहात्मना
उपवासंकरिष्यामिदुष्करोयंकिमिच्छकः सचायत्तस्तवपितुस्त्वयासाध्योमयापिच प्रतिज्ञातेत
यापुत्रततस्तत्रयतामहं द्रव्यसार्द्धंमहाकोषात्तवदास्याम्यहंपितुः धनंतेस्ति स्वराङ्केहे यत्ना
नास्मितेनच क्लेशसाध्योमदायत्तःसाहाय्योभविष्यति साध्योभविष्योयदितेकश्चिद्दुःखपराक्र
मे सतेसाध्योनान्यथावादुःखसाध्योभविष्यति तत्वंप्रतिज्ञांकुरुसेयदिपुत्रात्रवैव्रतं ... देवमह
भावपेसकथ्यतांतन्मतंतव अवीक्षिदुवाच वित्तंमेपितुरायत्तंममेशिद्धंनतत्रवै यन्मह
निष्पाद्यंतत्करिष्येत्वयोदितं किमिच्छकव्रतंमातर्निश्चिंताभवनिर्वृथा राज्ञापित्रासमनु...
दिवित्तेश्वरेणामे मार्कंडेयउवाच ततःसाराजमहिषीतद्व्रतंसमुपोषिता यथोक्तंसाकरोत्पूजां
राजराजस्यसंयता निधीनामप्यशेषाणांनिधिपालगणस्यच लक्ष्म्याश्चप...

कायमानसा विविक्केत गृहस्थोधमथराजाकर[…] आसीनमक्रः सचिवैर्न्नीतिश[…]चि

वाउचुः राजधर्मःपरिशातंनवैनस्नासनोमही एकस्तनयोरिक्षितव्यक्रदाराप्रपरिग[…] श्रे[…]स

नतेनिष्टांयदाभूपगमिष्यति तदारिपवर्गंपृथिवीनिक्षितंनवयास्यति वंशक्षयस्तेभवित[…]

पिंडोदक्रयः एतन्मते विवरंक्रियाद्दान्याभविष्यति तस्मात्कुरुतथाभूपयथातेतन[…]

मार्कं० २५५ करोतिसततंबुद्धिंपितॄणामुपकारिणीं मार्कंडेयउवाच एतस्मिन्नंतरेशब्दं[…]परिव्रजग

255 तीपतिः पुरोहितस्यगदतो अर्थिनंप्रर्थिनंप्रतिधर्मतः कःकिमिछतिदुःसाध्यंकस्यकिंसाध्य

तामिति करंधमस्यमहिषीकिमिछकमुपोषिता राजपुत्रोप्यवीक्षित्वश्रुत्वापौ[…]हमवं[…]प्रभु पु०

वाचार्थिनःसर्वानराजद्वारमुपागतान् मयासाध्यंशरीरेणयस्यकिंचिद्ब्रवीतुसः […]मानाम २५५

हाभागाकिमिछकमुपोषिता शृण्वंतुमेऽर्थिनःसर्वेप्रतिज्ञातामयातनुः किमिछयद्दास्येष

क्रियमाणेकिमिछके मार्कंडेयउवाच ततोराजानिशम्येतद्वाक्यंपुत्रमुखाच्युतं समुत्पत्या

ब्रवीत्पुत्रमहम्मर्थीप्रयच्छमे अवीक्षिदुवाच दातव्यंयन्मयातातनभवतेतद्ब्रवीहिमां कर्त्तव्यंत्वच्छ्रु
वानेसाध्यंदुःसाध्यमेववा राजोवाच यदिसत्यप्रतिज्ञस्त्वंददासिचकिमिच्छकं पौत्रस्यदर्शय
मुखंममोत्संगगतस्यतत् अवीक्षिदुवाच अहंतवैवतातनयोब्रह्मचर्य्यंचमे [illegible]प नमेपुत्रोस्तिपौ
त्रस्यदर्शयामिकथंमुखं राजोवाच पापायब्रह्मचर्य्यंतेयदिदंधार्य्यतेत्वया [illegible]मेनदं[illegible]स्तयात्मा
नंममपौत्रंचदर्शय अवीक्षिदुवाच विरमास्मान्महाराजयदन्यत्तत्समादिशं वर्त्तितंमया
त्यक्तस्त्रीसंभोगस्तथाक्षमः राजोवाच वद्धभिर्युद्धमामामां दृष्टोवैवैरिणांजय[illegible]त्रापियदि
वैराग्यमुपैषितत्वपंडितः किंवानोवद्धनोक्तेनब्रह्मचर्य्येपरित्यज स्वयंत्वमिच्छयावक्त्रंपौत्रस्य[illegible]
यं मार्कंडेयउवाच यदासवहुशस्तेनप्रोक्तःपुत्रेणपार्थिवः नान्यत्प्रार्थयतेकश्चित्तदा[illegible]
वीत्पुनः हत्वाकिमिच्छकंतुभ्यंप्राप्तोहंतातनशंकटं तत्करिष्यामिनिर्लज्जोभूयोदारपरिग्रहं
स्त्रियाःसमहंविजितःपातितोधरणीतले स्त्रीपतिर्भोविनाभूयस्तातेनदृति[illegible]किं
करोम्येषसत्यपाशवशंगतः करिष्यामियथा[illegible]वंभुक्ष्यतांनि[illegible]शासनं इति[illegible]

वीक्षिचरिते ॥०॥ मार्कंडेय उवाच कदाचिद्राजपुत्रोसौ मृगयामचरद्वने म[illegible]हां
श्चशार्दूलादींश्च दंष्ट्रिणः श्राश्राव सहसा शब्दं त्राहि त्राहीति घोषितं विक्रो[illegible]णां
भयगद्गदमुच्चकैः माभैर्माभैरिति वदन्राजपुत्रः सवेगितः चोदयामास तुरगं [illegible]द्दः समा
मार्कं० २५६ गतः ततश्च सापि चुक्रोश कन्यका विपिने वने गृहीता दनुपुत्रेण दृढकेशेन मालिनी व[illegible]
म स्वतस्याहं भार्या चाहमवीक्षितः हरत्यनार्यो विपिने पृथिवीशस्य धीमतः य[illegible]स्य सर्वे म[illegible]
पालास्तथा गंधर्वगुह्यकाः न समर्थाः पुरः स्थातुं तस्य भार्या क्रियाम्यहं यस्य म[illegible]रिवक्रो
धः शक्रस्येव पराक्रमः करंधमसुतस्यैसा तस्य भार्या क्रियाम्यहं मार्कंडेय उवाच [illegible]
महीपालतनयः सगराशनी चिंतयामास किमिदं मम भार्यात्र कानने मायेयं [illegible]नि दुष्टा पु० २५६
नां कानने सैकसां अथवा गत एवाहं सर्वेषा मामि कारणं मार्कंडेय उवाच चरितः स ततो गत्वा
ददृशातिमनोरमां कानने कन्यकामेकां सर्वालंकारभूषितां गृहीतां दनुपुत्रेण दृढकेशेन दं
डिनः त्राहि त्राहीति करुणां विक्रोशंतीं पुनः पुनः माभैरिति स तामाह हतोसीति च तं वदन्

256

शासतीमांमहींदुष्टःकोभूपेचकरंधम यस्यप्रतापावनताभुविसर्वेमहीक्षितः ततस्समागतं दृष्ट्वाय
हीतंवरकार्मुकं सात्राहीन्पाहतन्वंगीक्रियाम्येषेतिचासकृत् राज्ञःकरंधमस्याहं सूराभार्याप्यवीक्षि
तः क्रियाम्येतेनदुष्टेनसनाथानाथवद्यथा मार्कंडेयउवाच ततोविमम्रृषेवाक्यमवीक्षित्सतये
दितं कथमेषाक्लिमेभार्यास्नुषातातस्यवाकथं अथवामोचयाम्येतांतत्वंचेत्स्या[illegible]नः क्षत्रिये
ङ्गार्ध्येतेशस्त्रमानेनांत्राणकारणात् ततःक्रुद्धोब्रवीद्वीरोदानवंतंसुदुर्मतिं जीवन्गच्छ क्रो[illegible]च्यतो
मथवानभविष्यसि ततःसतांविहायोच्चैर्दंडमुद्यम्यक्षिप्यदानवः तमभ्यधावत्सोप्येनं[illegible]वर्षैरवाकि
रत् सराध्यमानोबाणौघैर्दानवोऽतिमदान्वितः राजपुत्रायचिक्षेपदंडंशंकुशताकृतं तमापतंतं[illegible]छि
च्छरैर्भूपसुतस्ततः सोप्यासन्नंगृहीत्वोच्चैर्द्रुममाजौव्यवस्थितः स्रजतःशरवर्षाणितंचिक्षेपतः [illegible]
सचतंतिलशश्चक्रेभंडैःकर्मीवमार्जितैः ततश्चिक्षेपचशिलांराजपुत्रायदानवः सा[illegible]पुत्राणो
व्यासंचितानेनलाघवात् राजपुत्रायकुपितोयद्यच्चिक्षेपदानवः तत्तच्चिच्छेदचाचतं [illegible]तः

सलीलया ततो विच्छिन्नदंष्ट्रो सौ विच्छिन्नसकलायुधः मुष्टिमुद्यम्य सक्रोधो वा... ...
तस्यापतत एवासौ करंधमसुतः शिरः छित्वा चैनं सपुत्रेणापातयामास सर्वे मुनि... ततस्सेन्द्रिदेवा...
दैवैर्दानवदुष्टचेष्टिते करंधमसुतः सर्वैः साधु साध्विति भाषितः वरं वृणुष्वेति तदा देवैरुक्ते ...
मार्कं० पात्मजः वव्रे पुत्रं महावीर्यं पितुः प्रियचिकीर्षया देवा ऊचुः भविष्यति हि ते पुत्रश्चक्रवर्ती ...
१५८ बलः अस्यामेव हि कन्यायां मोहितायां त्वयानघ राजपुत्र उवाच पित्राहं सत्यपा...बद्ध इच्छा
न सुतं जोत्पन्नो दारपरिग्रहः साच मां याचती त्यक्ता विशालनृपतेः सुता ...
च मत्कृते त्यक्ता मानुषेन च संगमं तत्कथं तामनन्यां साद्य विशालतनयामहं नृशं... करिष्यामि पु०
अन्यनारीपरिग्रहं देवा ऊचुः इयमेव हि ते भार्या श्लाघ्यते या त्वया सदा विशालस्य सुता सुभ्रूस्त्व १५८
त्कृते साभितातपः अस्यामुत्पत्स्यते वीरः सप्तद्वीपेषु साधकः यष्टा यज्ञसहस्राणां चक्रवर्ती सुतस्त
वः इत्युक्त्वा चोपययुर्देवा करंधमसुतं द्विज सोप्याह तां तदा पत्नीं कथ्यतां वीरु किमिदं साचाह सो

कथयामास त्वत्कोऽहं भवताधुना त्यक्तबंधुजनारण्यं निर्वेदात्समुपागता अत्राहं तपसा वीरस्त्री
णाप्रायं कलेवरं त्यक्तुकामा समभ्येत्य देवदूतेन वारिता भविष्यति च पुत्रस्ते चक्रवर्ती महाबलः
प्रीणयिष्यति यो देवान्सुरांश्च हनिष्यति इति देवाज्ञया तेन देवदूतेन वारिता तत्संत्यक्तवती दे
हं त्वत्संगममनोरथा परश्च महाभाग स्नातुं गंगां गाढं गता अवतीर्णो विकृष्टाक्षः क्रूरः नागेना
केनचित् ततो रसातलं नीतास्ते तत्र च मे पुनः नागाः सहस्रशस्तत्र नागपत्न्यः कुमार्यः
तुष्टुवुर्मां समभ्येत्य भासन्नेदं जयस्तथा ययाचिरे स विलयं नागानां गांगनास्तथा प्रसादं कुरु सर्वे
षां त्वमस्माकं सुतस्त्वया अपराधमुपेतानां सन्निवर्त्यो रथोन्मुख अपराधं करिष्यंति त्वत्पुत्रस्याभि
शप्ताः तन्निमित्तं निवार्योऽसौ प्रसादः क्रियतामिति तथेति च मया प्रोक्ते दिव्यैः पाताल भूषणैः त्व
षिताहं तथा पुष्पैर्गंधैर्वासोभिरुत्तमैः समानीता तदा लोकमिमं तेनानिलाशिना पुरा यथा
तिमती पूर्ववद्रूपशालिनी इति रूपमतीं दृष्ट्वा सर्वालंकारभूषितां जग्राह [illegible] शोषं [illegible]

मः सुहृन्मेतिः युष्मद्बाहुबलेनाहं राजपुत्र विमोचिता तत्प्रसीद महाबाहो [illegible]
मा॰ कं॰ भूर्लोके राजपुत्रो न्यो नास्ति सत्यं ब्रवीम्यहं इति मार्कंडेयपुराणे अवीक्षितचरिते [illegible] मार्कंडेय उ-
२५८ घउवाच इति तस्या वचः श्रुत्वा स्मृत्वा पितृवचः शुभं किमिच्छके प्रति ज्ञाते यदुक्तं तेन भूभृते
प्रत्युवाच च तां कन्यां मवीक्षिन्नृपतेः सुतः सानुरागमनाः कन्यां त्यक्त्वा भोगां च तत्कृते त-
त्यवां मन्वी त्वामराति पराजितः विजित्य शत्रून्संप्राप्ता त्वं मयात्र करोमि किं ॥ कन्योवाच
मम पाणिं गृहाण त्वं वरणीये हि कानने सकामायामकामिन संगमो गुणवान् भवेत् [illegible] राजपुत्र
उवाच एवं भवतु भद्रं ते विधिरेवात्र कारणं अन्यथा कथमन्यत्र त्वमहं चैव मम [illegible] मार्कंडेय उ- पु॰
वाच एतस्मिन्नंतरे प्राप्तो गंधर्वस्तनयो मुने वराप्सरोभिः सहितो गंधर्वैः परिवृतः गंधर्व उवा- २५८
च राजपुत्र सुते यं मे भाविनी नाम भामिनी अभिशापादगस्त्यस्य विशालतनया भवत् बाल-
भावेन यागस्य कोपितः क्रीडमानया ततस्तेन तदा शप्ता मानुषी त्वं भविष्यसि प्रसादितः स-

स्माभिर्वल्लभस विवेकिनी तेनापराधद्विप्रर्षे प्रसादः क्रियतामिति प्रसाद्यमानः सोऽस्माभिरिदमाह
महामुनिः बालोऽतिमत्वा शापोऽल्पोदत्तो मयानान्यथैव तत् इति शापादगस्त्यस्य विशालभवनेषु भा
जातेयं मत्सुता सुभ्रूर्भाविनी नाम नामतः तदस्याहं कृते प्राप्तो गृहाणेमां नृपात्मजां ममात्मजां सु
तस्तेत्र चक्रवर्ती भविष्यति मार्कंडेय उवाच तथेत्युक्तोऽहितस्याथ स पाणिं पार्थिवात्मजः जग्राह
विधिवद्धोमं चक्रेऽत्र च तुंबुरुः प्रजगुर्देवगंधर्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः पुष्पाणि [illegible] वर
षाणि स स्वनुः विवाहे राजपुत्रस्य तनयातस्य समेयुषः समस्तवसुधात्राणकर्दकामु[illegible]तया
ततो गंधर्वलोकस्तो स हृतेन महात्मना तृणाग्रेन ययुः सा च स च राजसुतो मुने भाविन्यायुर्धसाइ[illegible]
ह्मिन्नृपनंदन सा च तेन समं तत्र भोगसंपन्नमन्विता कदाचिद्रतिरम्येसौ नगरोपवने तथा विरे[illegible]
तन्या कदाचिद्वनपर्वते कदाचित्पुलिनेनद्याहंससारससोभिते कदाचिद्वनम[illegible]
चातिशोभने विहारदेशेष्वन्येषुरमणीयेष्वनिशं संरेमे सहितस्तन्यासावे[illegible] स्या

अनुलेपनं वस्त्रं स्रक्षु पानादिकमुत्तमं जपजक्कुस्तथा तत्र मुनिगंधर्वकिन्नराः तथा[illegible] पम[illegible]वेणा

सहदुर्लभे गंधर्वलोके वीरस्य पुत्रं मासु सुरेश्वभा तस्मिन्जाते महावीर्य्ये गंधर्वाणां महोत्सवः बभूव

मां०का० मनुजव्याप्तेतेन कार्य्यमंके दत्तां जगुः केचित्तथैवान्ये मृदंगपटहानेकान् अवादयंस्तथैवान्ये[illegible]

२५९ वीणादिकांस्तथा ननृतुश्च तथा तत्र बहवोप्सरसांगणाः पुष्पवृष्टिमुचो मेघा जगर्ज्जुर्मृदुनिस्व[illegible]

तथा कोलाहले तस्मिन्वर्त्तमाने यथा तुंबुरुः तृणापेशास्मृतो धातो जातकर्म्मकरोन्मुने [illegible]ः समाय

युस्सर्वे तथा देवर्षयोमलाः पातालात्पन्नगेंद्राश्च शेषवासुकितक्षकाः तथा देवा[illegible]संघाश्च नाना पृ०

द्विजोत्तम यक्षाणां गुह्यकानां च वायवश्च तथाखिलाः तथा गतैरशेषर्षिदेवदानवपन्नगैः [illegible]नेभिश्चाकु २५९

लमभूद्गंधर्वाणां महत्पुरं ततः स तु रुः कृत्वा जातकर्मादिकां क्रियां चक्रे स्वस्त्ययनं तस्य बालस्य फ

तिपूर्वकं चक्रवर्त्तिन्महावीर्य्य महाबाहो महाबल महांतं कालमाशिद्धमशेषां घाः क्षितेः कुरु इमे

शक्रादयः सर्वे लोकपालास्तथर्षयः स्वस्ति कुर्वंतु ते वीरवीर्य्यं चारि विनाशनं मरुतश्च वशिवायाप्प

वारिपूर्वेणायोरजाः मरुत्ते विमलर्षीणां वैमाल्याधास्करस्त्विगाः पश्चिमस्ते मरुद्दीर्घमुत्तमं ते प्रयुक्त्व
बलं यच्च भवोत्कृष्टं मरुत्तेव तथोत्तरः इति सत्यय नन्तस्यांते वाग्भवाचाशरीरिणी मरुत्तवेति वद्दृशो
यदिमं गुरुरब्रवीत् मरुत्त इति तेनायं भुवि ख्यातो भविष्यति भुवि चास्य महीपालाः धार्यं त्यन्नामधेय
तः एष सर्वक्षितीशानां वीरः स्थास्यति मूर्द्धनि चक्रवर्त्ती महावीर्यो ~~अब्रवीत् मरुत्त इति तेनायं भुविख्या~~
~~तो भविष्यति भुवि चास्य महीपालाः धार्यं त्यन्नामधेयः~~ सप्तद्वीपवतीं महीं आक्रम्य पृथिवीं ... नद्य
मोऽप्रत्यवारितः प्रधानः पृथिवीशानां भविष्यत्येष यज्विनां अधिकं सौर्यवीर्येच भविषत्यमरौजसु
मार्कंडेय उवाच इत्याकर्ण्य वचः सर्वे दूतेरुक्तं दिवौकसाः तुतुषुर्विप्र गंधर्वाः सास्यमात... ध्याणिता इ
ति मार्कंडेयपुराणे अवीक्षिच्चरिते ॥०॥ मार्कंडेय उवाच ततः स राजपुत्रस्तु मातापित्रोर्धितं सुतं ... आचा
नुगतो विप्रगंधर्वैराययौ पुरं स पितुर्भवनं प्राप्य नरेंद्र पितुरादरात् चरणौ सा च तन्वंगी हृष्टमती नृपतेः सु
तां अथाह राजपुत्रोसौ गृहीत्वा बालकं सुतं धर्मासनगतं भूपं राज्ञां मध्ये करं धम... त्रस्य पश्यात

त्वत्संगमस्ययन्मया किमिच्छके प्रतितातंतुभ्यंतुः कृतेपुरा दूतस्तु क्वापितुरुसंगेन [illegible] तनयं
यथावृत्तमशेषंसकथयामासतस्यतत् सपरिष्वज्यचतंपौत्रं श्वानंदाश्राविलेक्षणाः सभाग्योः प
थात्मानंप्रशशंसपुनःपुनः ततःसोर्घ्यादिनासम्यक् गंधर्वान्समुपागतान् सन्मानयामास दा
मार्कं० २६० विस्मृतान्यप्रयोजनः ततःपुरेमहानासीदानंदःपौरवेश्मसु अस्माकंसंततिजोत्रन्नार्थेस्यात
महामुने हृष्टपुष्टजनेतस्मिन्गीतवाद्यरवाकुले विलासिन्योतिचार्वंग्योननृतुस्तस्यमुनेमं राजा
चद्विजमुख्येभ्योरत्नानिविविधानिचगावोवस्त्राण्यलंकाराण्यददद्दृष्टमानसः [illegible] बुधे पु० २६०
शुक्लपक्षेयथाशशी पितृणांप्रीतिजननोजनस्याष्टस्सोभवत् आचार्याणांसकाशात्सप्राप्नवेदान्स्वज
गृहेमुने ततःशास्त्राण्यशेषाणिधनुर्वेदंततःपरं कृतयोग्योयदासोभूत्खड्गकार्मुककर्मणि
सन्येषुचतथावीरः शास्त्रेषुविजितश्रमः ततोस्त्राणिसजग्राहभार्गवात्कुरुसत्तमात् विनयावन
तोविप्रगुरुभिःप्रीतिपरायणाः गृहीतास्त्रःकृतीवेदधनुर्वेदस्यपारगः निष्णातःसर्वविद्यासुसबभू

260

308

वनतोपुरा विशालोपि सुतावाप्तिमुपलभ्याखिलामिमां हर्षनिर्भरचित्तोभूत्तदौहित्रस्य च योग[illegible]
नां अथ राजा सुतं तं तु दृष्ट्वा प्राप्तमनोरथः यज्ञानमनेकानिष्ट्वा यदृत्वा दानानि चार्थिनां कृतार्थे
षष्ठिया युक्तः सर्वनैर्दुर्मना ता महीं परिपाल्यारिविजयी वलवृद्धिवेभूवसः मथियासुवेनं पुत्र
मब्रवीद्धिमभाषत पुत्र वृद्धोस्मि गच्छामि वनं राज्यं गृहाण मे कृतकृत्योस्मि नास्त्यन्यत्किंचित्त
दभिषेचनात् स्वविस्तरं ततो राज्यं त्वं गृहाण यथा पितं कृत्युक्तः पितरं प्राह सर्वीन्द्र नृपनंदनः [illegible] प्रथ
यावनतो भूत्वा धियायुक्तपरिवेवनं नाहं तात करिष्यामि पृथिव्याः परिपालनं नापेति [illegible] मनसा
राज्येन्यत्वं नियोजय तातेन मोक्षितो वद्धो नान्म वीर्यादहं यतः ततः किं तत्र पौरुषं मे पुरुषैः पाल्यते [illegible]
योहं न पालमात्मनोपि वसुंधरां स कथं पालयिष्यामि राज्यं त्वं निक्षिप सत्वीस धर्मा पौरुषो यस्य [illegible] ना
पन्नुयत्ने आत्मा मोहाय भवता बंधनात्येन मोक्षितः सोहं कथं भविष्यामि स्त्री का [illegible] महीं [illegible]
स्त्रियापुमान भवेद्गतो न स्वयं स्त्री महीपतिः पितोवाच न भिन्न एव पुत्रस्य पितापुत्र तथापितु [illegible] नो

मोहितोवीरयस्त्वंपित्राविमोहितः पुत्रउवाच कृष्णदयंनान्यथानेतुंमयाशक[illegible]र इ[illegible]
मोमाभीवयस्त्वहंमोहितस्त्वया पित्रोपात्तुश्रियंभुंक्ते पित्रात्समुद्धृतः विख्याताः [illegible]यःपि[illegible]
मानवःसोऽभुतत्कुले स्वयमर्जितविन्नामांख्यातिंस्वयमुपेयुषां स्वयंविख्यात[illegible] कृ[illegible]
मार्कं० गतिःसास्कुमेगतिः अवीक्षिदुवाच इत्याहृवद्रूशःपित्रयदाप्रोक्तोपयसोमुने नचातम[illegible]
२६१ राज्येमरुत्तमकरोन्नृपः सपित्रासमनुज्ञातोराज्यंप्राप्यपितामहात् चकारसम्यग्धर्म[illegible]हृदयेमा
नंदमुपपादयं राजाकरंधमश्चापिवीरामाद्यसंतानदा वनंजगामतपसेसघृष्टुखेको[illegible]नसः
261 तत्रवर्षसहस्राणितपस्तप्त्वासुदुश्चरं विहायदेहंनृपतिःशक्रस्यापिसलोकतां यास्यपत्नीतदा वीरा पु०
वर्षाणांपरमंशतं तपश्चचारविप्रर्षेजटिनीमलपंकिनी सालोक्यमिच्छतीभर्तुःस्वर्गतस्यमहा २६१
त्मनः फलमूलकृताहारा भार्गवाश्रमसंश्रया द्विजातिपत्नीमध्यस्था द्विजशुश्रूषणादृता इतिमा
र्कंडेयपुराणेमरुत्तचरितं ॥७॥ क्रौष्टुकिरुवाच भगवन्विस्तरात्सर्वेममाभैतत्कथितंत्वया कर्

धमस्यचरितमवीक्षिञ्चरितंचयत् अवीक्षितस्यनृपतेर्मरुत्तस्यमहात्मनः श्रोतुमिच्छामिचरि
ऋयतेसोपिचेष्टितः चक्रवर्त्तीमहाभागंशूरःकांतामहामतिः धर्मविद्धर्मकृच्चैवसम्यक्पा
लयितामुवः मार्कंडेयउवाच सपित्रासमनुज्ञातंराज्यंप्राप्यपितामहात् धर्मतःपालयामा
सपित्रापुत्रानिवौरसान् इजायसवहून्यज्ञान्यथावत्प्राप्तदक्षिणा। ऋत्विक्पुरोहि[illegible]ादेश
वश्यचित्तोमहीपतिः तस्याप्रतिहतंचक्रमासीद्द्वीपेषुसप्तषु गतयश्चाप्यविच्छिन्नादिविपा
तालजलादिषु ततःप्राप्यधनंविप्रायथावत्सुक्रियापराः अयजंतमहायज्ञैर्देवानिंद्रपु[illegible]मान्
इतरेचतथावर्णाःस्वस्वकर्मण्ययंत्रिताः यत्रयात्तधनाश्चक्रुरिष्टापूर्त्तादिकाःक्रिया पाल्य[illegible]
हीतेनमरुत्तेनमहात्मना सस्पर्द्धत्रिदशावासरासिमिर्मुनिसत्तमा तेनातिशा[illegible]स के[illegible]
महीक्षितः यज्विनादेवराजोपिसतयज्ञोपिसन्निभः ऋत्विक्तस्यतुसंवर्त्तोव[illegible]रसः[illegible]
भ्राताबृहस्पतेर्विप्रमहात्मातपसांनिधिः सौवर्णपुंजवान्नामपर्वतःसुम[illegible]वितः धा[illegible]तेन

मार्कं०
१६१
२६२

न कृतं न कृतेनान्यैः समं महीपतेः तेन तस्याखिलं यज्ञे हेमभांडादिकारमः प्रासादाश्च कृ[illegible]सर्वाशुभा[illegible]प
सा सर्वकांचनाः गाथाश्चाप्यत्र गायंति मरुत्तचरिताः प्रजाः गायंति सर्वे सच्चः सर्वे[illegible]नोध्य[illegible]या
मरुत्तेन समो नाभूद्यजमानो महीपते मखः समस्तं यद्यस्य प्रासादाश्चैव कांचनाः प्रम[द्य]दिंद्रः
सोमेन दक्षिणाभिर्द्विजातयः विप्राणां परिवेष्टारः शक्राद्यास्त्रिदशोत्तमाः यथा यज्ञे मरुत्तस्य [illegible]
वै महीपतेः सुवर्णमखिलं त्यक्तं रिक्तपूर्णगृहैर्द्विजैः प्रासादादि समस्तं च सौवर्णं तस्य [illegible]ते.
त्रयो वर्णाश्च लभ्यंते तस्मात्किंचित्तथा ददुः तस्य वंशे तस्यैवं कुतो राज्यं सम्यक्पालयतः [illegible]तप
स्वी कश्चिद्भयमुपेत्याह मुनिसत्तम पितुर्मातात वाद्देदं दृष्टातापसमंडलं [illegible]दियाति भूतेस[illegible]दश
मीशेन्मन्नै नैरेश्वरः पितामहस्ते संख्यातः सम्यक्पाल्यच मेदिनी यत्र पश्चरगाशंका हित्वा ग्राममेव
ने स्थिताः सोहं पश्यामि वैक्लव्यं तव राज्यं प्रशासतः पितामहस्य ते नाभूत्पूर्वेषां च ते नृप नूनं
प्रमत्तो भोगेषु शक्तो यो विजितेंद्रियः चाराधता न यत्नेयं दुष्टादुष्टानुवेक्षितम् पातालादपेतैस्तु
द्यैः

जगौर्म्मीरश्यालिभिः दृष्टामुनिसुनामसप्र दूषिताश्चजलाशयाः स्वेनमूत्रपुरीषेणाद्दूषितंचश्मृतंहविः
अपराधसमुद्दिश्यदत्तोनागवलिश्चिरात् एतेसमस्तामुनयोभस्मीकृत्यभुजंगमान् किंतेषांना
धिकारोत्रत्वमेवात्रधिकारवान् तावत्सुवंभूपतिर्जैभोगजंप्राप्यतेनृप अभिषेकजलंयावन्नमू
र्द्धिविनिपातितं कानिमित्राणिकःशत्रुर्मेमशत्रोर्वलंकियत् कोहंकेमंत्रियेपक्षेकेवाभूणवयो ६५६
मम कियान्कोषोवलंकिंवाकोनुरक्तोजनोमम विरक्तोवापरैर्भिन्नःपरेषांमपिकोहि...
कःसम्यगत्रनगरेविषयेवाजनोमम धर्म्मकर्म्माश्रयीमूढःकःसम्यज्ञाधि... नतीने कं डा
केनथादंडाःपरिपाल्याश्चकेमम केवावध्याअवध्यावाकेवाप्रेक्ष्यानवामया सम्यग्भेदम
त्रदेशकालमवेक्षिता चार्वेश्चचाराधदन्यैरज्ञानानन्नृपतेश्चवैः सचिरादिषुसर्वेषुवरान्व्याः
पतिः इत्यादीभूपतिर्न्नित्यंकर्म्मन्योशक्रमारभः नयेद्दिवंतथारात्रिंनत्तुभोगमा... णाः
शरीग्रहणंनभोगायमहीपते क्लेशायमहतेपृथ्वीखधर्म्मपरिपालने सम्यक्... यतःद्द

धर्म्मं च महीपते: इह क्लेशो महानुः स्वर्गे परसंमुखमक्षयं तदेतद्वबुध्यत्वं [illegible]
पालनाय स्थितिः क्लेशं मंगीकर्तुमिहार्हसि इति वध्वा चाक्षीणायुः पथ्यन्तं धि [illegible] पु
कं भूपचारांधानविवेत्सि किं वहुनात्र किमुक्तेन दुष्टे दंडो विपाद्यतां शिष्टा [illegible]
मार्कं० धर्म्मविघ्नागमाप्स्यसि श्वरक्षन्न पापमखिलं दुष्टेरविनयात्कृतः समवाप्स्यस्य [illegible]
२६३ सि कुरुष्व तत् एवं मयोक्तं सकलं यत्त्वाह पितामही कुरुष्वेवं स्थितेयं [illegible] तेन वसुधाधिप
इति मार्कंडेय पुराणे मरुत्तचरिते ॥ ० ॥ मार्कंडेय उवाच इति तापसवाक्यं स श्रुत्वाख्यातोऽपरो नृपः [illegible]
वराश्रमि इत्युक्त्वा निश्चस्यज गृहे वपुः ततः स त्वरितं गत्वा तमौर्वस्याश्रमं प्रति ववंदे शिरसा वीरो मातर
पितुरात्मनः तापसांश्च यथान्यायं तैश्चाशीभिरभिष्टुतः दृष्ट्वा च तापसान् सप्रनागैर्दृष्टान्मृतान्भु २६३
वि निनिंदात्मानं नृपसत्कतुरस्तेषां महीपतिः उवाच चैनं दत्पाहं मङ्क्षीर्घ्येमवमन्यतां यत्करोति
भुजंगानां दुष्टानां ब्रह्मणाद्विषां तत्पश्यतु जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषं मार्कंडेय उवाच इत्यु

त्काजगृहे कोपादस्त्रं संवर्त्तकं नृपः नाशायाशेषनागानां पातालोर्व्वीविचारिणां ततोऽजज्वालस
ह्सानागलोकः समंततः महास्त्रतेजसा विप्र दह्यमानो विचारिणं हा हा तातेति हा मातर्हा हा व
त्सेति चुक्रुशुः तस्मिन्नस्त्रे कृते वाचः पन्नगानां तथाभवन् केचिज्ज्वलद्भिः प्रच्छाग्रैः फलैरन्यै भु
जंगमाः गृहीतपुत्रदाराश्च त्यक्ताभरणवाससः पातालमुत्सृज्य ययुः शरणां भाविनीं तदा मरुत्त
भा मातरं पूर्वं यद्दाभयं तामुपेत्योरगाः सर्वे सरेमाणां भयांतराः सगद्गदमिदं प्रोचुः स्मर्य्यतां [illegible] पुरे
दितं प्रणम्याभ्यर्चिता पूर्वं यदस्माभी रसातले तस्य कालोयमायात [illegible] रप्रजायि नि
पुत्रो निवार्यतां राज्ञि प्राणैः साध्योऽयमस्मनः दह्यते सकलो लोको नागानामि[illegible]लआत्मना [illegible]
मानानामस्माकं तनयेन ते शमृते शरणं नान्यत्तत्कृपां कुरु यशस्विनि मार्कंडेय [illegible] रसा।
वचस्तेषां संस्मृत्वा दैच भाविनी भर्त्तारं सहसा साध्वी ससंभ्रममिदं वचः सर्वम [illegible]
यद्भुजंगमैः प्रोक्तं यत्स्वन्विता पूर्वं ममासीत्तु तनयं प्रति तद्द्भेभ्यागताभीताद [illegible] मामे

तेशरणंपूर्वंदत्तमेभ्योमयाभयं येमांशरणमापन्नास्तेत्वांशरणमागताः श्र[illegible]म्भिः[illegible]
हंशरणंनव तस्मिन्निवारयपुत्रत्वंमरुत्तंचबलात्ततः मयाचाभ्यर्थितोरक्ष्यः [illegible]
राजोवाच महापराधिनियतंमरुत्तःक्रोधमागतः त्वन्निदेशान्नमहंमन्येतस्यक्रोध[illegible]
ष्णुः शरणागतास्तवत्वयंप्रभावः किंयतांनृपः हंतव्यानत्वपरित्राणनिमित्तंशर[illegible]
मार्कं० २६४ वाच नागमांतद्वचःश्रुत्वाभीतानांशरणोसितां तथाचाभ्यर्थितःपत्न्या[illegible]शरणागाः
गत्वाब्रवीमितंभद्रेतनयंत्वरयानव पवित्राणांघनानागानांनत्याज्याःशरणागताः नोपसंहरतेयास्त्रं
यदिमद्वचनान्नृपः तदस्त्रैर्वारयिष्यामितस्यास्त्रंतनयस्यते मार्कंडेयउवाच ततोगृहीत्वासधनुर्व
रीदिव्येविद्योत्तमः भार्यायासहितःप्रायात्वरन्भार्गवाश्रमं इतिमार्कंडेयपुराणेमरुत्तचरितं ॥१॥
मार्कंडेयउवाच सत्तगत्वावचंसुतंदृष्ट्वामहीपालंभ्रकुटीकुटिलाननं माद्वत्सत्वंमरुत्तात्वमुप
संयतामिति प्रहासंकृतवांस्तुप्रवर्त्तनेऽक्रमस्तुदानवी शनिशम्यगुरोर्वाक्यंदृष्टातंचपुनःपुनः गृही

तकार्मुकः पित्रोः प्रणिपत्य सगौरवं प्रत्युवाचापराध्यामेसु भृशं पन्नगाधिपाः शाशान्तो मां मयि मद्वीप
रिभूप वत्सं मम सप्ताश्रममुपागम्य दृष्ट्वा मुनिकुमारकः ऋषीणामाश्रमस्थानाममीषामवनीपते मयि
शासति दुर्वृत्तैर्दूषितानि हवींषि च जलाशयाश्च तथा दुष्टास्ते सर्वे च विहितदूषिताः तदेतत्कारणं किंचित्तत्र व
क्तव्यं त्वया पितः नतिवारयितव्योऽहं ब्रह्मघातेन प्रतिपन्नगान् अविक्षिदुवाच ये येभिर्निहता विप्रा
याम्यं ते निरयं मृताः ममैतत्क्रियतां ध्याता कोपं विरमास्त्रप्रयोगतः मरुत्त उवाच स्वहमेव गमिष्यामि
नरकं यद्दि पापिनां नतिग्रहे यता न्येषां मा निवारय मां पितः अवी[illegible]था[illegible]ते[illegible] शरणं पापाः पन्न
गाः मम गौरवात् उपसंक्रियतामस्त्रमलं कोपेन ते नव्वः मरुत्त उवाच नाहमेष[illegible] नोपसंहरते [illegible]
पराधिनां स्वधर्ममुल्लंघ्य कथं करिष्यामि वचस्तव दंड्यपातयते दंडं भूपः शि[illegible] गृहीत्वा सध[illegible]ो
कानवाप्नोति नरकांश्च प्राप्नुपे तथाः मार्कंडेय उवाच एवं स वज्रकुशः पित्रा[illegible]ोमरुत्ताय[illegible]रि
संहरते सोस्त्रं ततो सो पुनरब्रवीत् हिंसिसे पन्नगान्भीतान्मम तेनान्नशरणं गतान् [illegible]वं मरुत्त पित[illegible]
[illegible]पन्नः पु

मार्कं०
२६५
265

करिष्यामिप्रतिज्ञेयं मयाप्राणानि चात्मानि न त्वमेको त्व विद्रुवि मयाग्र[illegible]मि[illegible]रं चकि
यत्नव ततः कार्मुकमारोप्य कोपतां प्रविलोकनः अविक्षिदंस्त्रं जग्राह व[illegible]मम[illegible]गवः
ततोज्वालापरीवारमभविसंमुघुघुत्रमं कालास्त्रांतमहावीर्यं योजयामास[illegible]
भजगतीसमुत्नोत्वप्रजापिता शाश्विशैलाखिलाविप्रकालस्याग्रेसमुद्यते[illegible]वाच
कालाद्युघुघतंपित्रामरुत्त मोपिवीक्षितद् प्राहोवे वत्स्रमेतन्मे[illegible]तेन तत्व हु
धायकालात्यमधिमुंचंति किंभवान् सधर्मचारिणिसुतेसदैवाता करेते[illegible]घाकार्थामहा
भागप्रजानांपरिपालनं तदैवक्रियतेकस्मात्महृधायात्रमुद्युतं अवीक्षिदुवाच शरणागतसं
त्राणांकर्तुंव्यवसितारयं अस्यव्यापात्कर्तात्वं नमेजीवनविमोक्षसे मांवाहत्वासवाध्यैन
जस्त्रिदुष्टानिहोरगात् त्वांवाहत्वास्त्रमार्ग्येणरक्षिष्यामिमहोरगात् विगतस्यजितित्तंपुंसः
शरणार्थिनमागतं योनात्रमनुगृह्णातिवैरिपक्षमपिध्रुवं इतियोहंसिमेभीताःशरणंमा

[illegible]

मुपागताः भयकर्त्तातुमेनेषांकथ्यंवध्योनमेभवान् मरुत्तउवाच मित्रंवाबांधवोपिपिता
वायदिवागुरुः प्रजापालनविघ्नाययोहंतव्याःसभूभृताः सोहंतेप्रहरिष्यामिनक्रोद्धव्यं
त्वयापितः स्वधर्मःपरिपाल्योमेननमेक्रोधस्तवोपरिः मार्कंडेयउवाच ततस्तौनिश्चितौ
दृष्ट्वापरस्परवधप्रति समुपेत्यांतरेतत्सुमुनयोभार्गवादयः ऊचुश्चैनंनमोक्तव्यंत्वयास्त्रं
पितरंप्रति त्वयाचयंनहंतव्यःपुत्रःप्रख्यातचेष्टितः मरुत्तउ[illegible]ष्य मयादृष्टानिहंतं
व्याःसंतोरक्ष्यामहीक्षिजा इमेवदुष्टाभुजगाजोपराधे[illegible]र्दवीमांकरेतं[illegible]वाच शरणा
गतसंत्राणांमयाकार्यंमयेचमे अपराधंततोविप्राघ्ययेहातवीक्षिरुवाच ऋषयऊचुः
इमेवदंतिभुजगास्त्राशाकुलविलोचनाः संजीवयाममृ[illegible]मीन्द्रसे मांवाद्दष्टादुष्टान्नौ
तदन्नविग्रहेणोभौराजव्यापीप्रसीदतां उभावपि[illegible]महोरगात् विगतसेकाहिरौ[illegible]
डेयउवाच सातुवीरासमभ्येत्यपुत्रमेतदभा[illegible]श्चमपिधत्रं क्षत्रियोहमिमैर्मीनागानहतौ

यमः तन्निषिध्यत्वं यदा विप्राञ्जीवं नितधामृताः [illegible]स्त्रविद्भुवि मयाग्र[illegible]तांगताः भावि
न्सुवाच अस्मत्पार्थितापूर्वमेभिः पातालसंश्रयैः नाः [illegible]त्रविनिषेधितः
तदेतदार्थ्यै निवृत्तस्तुभयोरपिसोभनः ममभर्त्तुश्चपुत्रस्यै[illegible]दं स्वंजग्राहव[illegible]म्यच मार्कंडेय
मार्कं० उवाच ततः संजीवयामासुस्तान्विप्रांस्ते भुजंगमाः दिवैरो[illegible]नयामास[illegible]ाउै[illegible]संग्रहणोनच
२६६ पित्रोर्न्नामचरणौ सततोजगतोपतिः मरुत्तंचस[illegible]यावसमुद्यते[illegible]थारम[illegible]वीन् मान
हविवशक्राणां चिरंपालयमेदिनी पुत्रपौत्रश्चभोज्यंमावतेसं[illegible]षः ततोद्विजैरनु
ज्ञातोवीरयाचनरेश्वरौ समारूढौरथंसाचभाविनीषुपुरंगताः विरापिकृत्वासमहतु पु०
त्रपोधर्मभृतापरः भर्त्तुःसलोकतांप्राप्तामहाभागापतिव्रताः मरुत्तोपिचकारोयोध २६६
र्मतःपरिपालनं विनिर्जितारिषड्वर्गोभोगांश्चबुभुजेनृपः तस्यपुत्री महाभागा वैदर्भी
निलयातथा प्रभावतीस्ववीरस्यसौवीराचाभवत्सुता सुकेशीकेशकान्तीवीर्यस्य

मागधस्यानुजाभवत् सुताचसौवीर्य्यस्य मद्रराजस्य केकयी केकयस्यच सैरिंध्री सिंधुभ
र्तुर्व्वपुष्मती वैदिराजसुता चाभूत् भार्य्यातस्य सुशोभना तासांपुत्रास्तस्यचासन् भूभृतोष्टा
दशोद्विजः तेषांप्रधानोज्येष्ठश्च नरिष्यंतःसुतोभवत् एवंवीर्य्योमरुत्तोभून्महाराजोमहा
बलः यस्याप्रतिहतंचक्रमासीद्द्वीपेषुसप्तसु यस्यतुल्योपरोयज्वानभूतोनभविष्यति
सत्वविक्रमयुक्तस्यराजर्षेरमितौजसः तस्यैवचरितंश्रुत्वामरुत्तस्य [illegible] त्मनः जन्मजाग्रद्वि
जन्मेषुमुच्यतेसर्वकिल्बिषैः इतिमार्कंडेयपुराणेम [illegible] ध्यायः ॥ क्रौष्टुकिरु
वाच मरुत्तचरितंतंभगवन्कथितंत्वया तत्संततिमशेषेणा [illegible] तत्संततौयेभि
तीशराज्यार्हवीर्य्यशालिनः तानहंश्रोतुमिच्छामि तथाज्ञातामहामुने [illegible] डेयउवाच
नरिष्यंत इतिख्यातोमरुत्तस्याभवत्सुतः श्रेष्ठाष्टादशानांपुत्राणांसज्येष्ठः [illegible] ष्ठएव वर्षा
णांचसहस्राणिसप्ततिर्द्दशपंचच बुभुजेपृथिवींकृत्स्नांमरुत्तपुत्रयर्षभः कृत्वाराज्यंसधर्मे

मार्कं० २६७
नद्दृष्ट्वा यज्ञानमनुक्रमात् नविध्यंतं सुतं ज्येष्ठमभिषिच्य यथौवनं एकाग्रचित्तः सर्वेऽपि [illegible]
योमहत् आरुरोह दिवं विप्र यशसावृत्य रोदसी नविष्यमस्ततः योस्य चिंतामास बुद्धिमान्
पितुर्वित्तं समालोक्य तथान्येषां च भूभृतां अत्र वंशे महात्मानो ममपार्थिवाः यज्विनो धर्मतः
पृथ्वीं पालयामासुरूर्जिताः दातारश्चापि वित्तानां संग्रामे [illegible] कश्चरितं शक्
स्वनुप्राप्तुं महात्मनां किंतु तैर्नकृतं कर्म धर्म्यमाद [illegible] ष कर्तुमहं हा मित
श्वनाजिकरोमि किं धर्मतः पाल्यते पृथ्वी कोगुणोत्र महीभृतां [illegible] पि कृपालनात्पापीन
रेंद्रो नरकं व्रजेत् सति वित्ते महायज्ञाः कर्तव्या एव भूभृता दातव्याश्चाप्र किं चित्रं सीदतामीश्व पु० २६७
रोगतिः आभिजात्यं तथा लज्जां कोपश्चाविजनाग्रयः कारयंति स्वधर्मांश्च संग्रामादपलायजं
एतत्सर्वं यथा सम्यङ्ग पूर्व्यपुरुषैः कृतं पित्रा च मे मन्नेन तथा तत्केन शक्यते न दष्ट्वं किं करिष्या
मि यन्न तैः पूर्वजैः कृतं ते यज्विनो वरा दाताः संग्रामाश्चानिवर्तिनः महासमरसंसर्गौखं विसं

वाशिपौरुषाः कर्मनाहं करिष्यामि तस्मादनतिशायकं अथवानैः स्वयं यत्नाः कृताः पूर्वज
नेश्वरैः अतिश्रमनितन्नान्ये तु कारितास्तत् करोम्यहं मार्कंडेय उवाच इति संचिंत्य यत्नांस
चकारैकं नरेश्वरः यादृशं मञ्चकारान्यो नापि कश्चित्करिष्यति द्विजानां जीवनायानेदत्वा
तु स्वमहाधनं ततः शतगुणांतेषां विप्राणाम ददन्नृपः गावोवस्त्रा[illegible]यलंकारधान्यागारा
स्थिकं तथा तथाप्युत्येकमददत्तेषां पृथ्वीनिवासिनां तस्मोनस[illegible]ःच[illegible]गारश्चोभू[illegible]आमु
ने प्रारब्धे यज्ञे मुनिश्रेष्ठ तत्तेनो न लभत द्विजान् तस्य वृत्ती[illegible]श्रमहो[illegible]गोममभा[illegible]स्य कर्मणि तेते
तमूचुर्यत्नाय वयमन्यत्र दीक्षिताः अन्यं वरय यद्वित्तं त्वयी[illegible]संग्रामे[illegible]ताः विशापितानामियय रे
ष्वतत्रासन्नृपतेधनं मार्कंडेय उवाच न चापस्व द्विजो विप्रांस्तदाशे[illegible]रः वह्निर्वेद्यं
नदादानं सदातुमुपचक्रमे तथापि जगृहुर्नैव धनसंपूर्णमंदिराः द्विजेके[illegible]तु भूयोसो
विज्ञद्रुमब्रवीत् अहोतिशोभनं पृथ्वी यद्विप्रोनाधनः काचित् अशोभनश्च[illegible]संग्रा[illegible]सोनिः[illegible]ो

यते त[illegible]

[illegible]समरस[illegible]

ममयज्विनः नाविर्ध्याकुरुते कश्चिन्नयजमानं विलोद्विजः द्विजानां वचने दानैः [illegible] त्वदिष्यं प्रतिकृति
मार्कंडेय उवाच ततः कांश्चिद्द्विजान्भक्त्या प्रणिपत्य पुनः पुनः श्रयज्ञे ना[illegible]ः स यक्रे तेभ्यश्चक्रे
महामखं श्रत्यद्भुतमिदं चासीत् यदा तस्य महीपतेः स यज्ञो भूत्तदा [illegible] माना खिलो
मार्कं० जनः द्विजन्मनां मतमासीदस्य सत्र कश्चन जयमा[illegible] षां भयाज
२६८ काः नरिष्यंतो नरपति विज्ञाय स यदा तदा ततप्रद[illegible] माचवैसत्[illegible] शतः प्राच्यां
२०९ कोट्यस्तु यज्वना सासन द्वादशाधिकाः प्रतीच्यां [illegible] दश[illegible] विंशत्युद्देशः उत्तर
स्यां च पंचाशद्दश कोट्यस्तदा भवत् श्रविं ब्राह्मणा यज्ञानां न विष्यंतो धरायजत् एवं स राजा धर्मा
त्मा नरिष्यंतो भवत्पुरा मरुत्ततनयो विप्र विख्यातबलपौरुषः इति मार्कंडेय पुराणे वरिष्यं पु०
त चरिष्यंत चरितं ॥०॥ मार्कंडेय उवाच नरिष्यंतस्य तनयो दुष्टारिदमनो दमत् श्रवन्नेयंत २६८
मनुजाय स्य शीलं मुनेरिव बाभ्रव्यामिंद्रसेनायां स यज्ञेत सुभुजः नववर्षाणि जठरे ष्टित्वा मा

तुर्म्महायसा सयाह्वयामास दमं मातरज्ञं वेस्थितः दमशीलश्च भवितात तश्चायं नृपात्मजः
ततस्त्रिकालविज्ञानः सहितस्य पुरोहितः दमञ्चापकरोन्नाम मनविषंतसुतस्य च सदमो
राजपुत्रश्च धनुर्वेदमशेषतः जगृह्ने युवराजस्य सकासाद्वृषपर्वनः इंदुभेदैर्ध्ववर्ष्यस्य
तपोवननिवासिनः सकासाज्जगृहे कृत्स्नमस्त्रग्रामं च तद्गतः शक्रेः सकाशाद्वेदांश्च वे
दांगान्यखिलानि च तथेष्टिये णाद्राजर्षेर्जगृह्ने [illegible] मानं गृह्णी
तास्त्रं महाबलं युयंपर कृत्वा विप्रजगृह्ने सुमना [illegible] तेषां भ[illegible]तश्चास
धर्म्मिणः पेशतां सर्वभूपानां येन दर्थ मुपागता तस्यां [illegible] प्राप्तुतः
सुमनायां महानादो महाबलपराक्रमः तथा विदर्भाधिपतेः पुं[illegible]तुर्दश[illegible]स्यच वपु
ष्याग्राजपुत्रश्च महाधनुरुदारधीः तनुपातं वृतं दृष्ट्वा दुष्टा विदमनं दः एवं तत्र यामास्वरा
न्यान्यंतत्रानंदं विमोहिताः एतामस्य वलात्कन्यां गृह्णीत्वा रूपशालिनं पुरद्धान प्रया[illegible]
[illegible] श्र
[illegible]ज्ञं वेष्टि

मत्तस्त्रेयमस्माकं यं गृहीष्यति भर्तृबुद्ध्या वरारोहा स्वयंवरविधा[illegible]तः तस्ये स[illegible]था नो भवित्री
नो भार्याधर्मोपपादिता यदि यं नेदृनेकांश्चिदस्माकं मदिरा[illegible] केन खु चिन्तु[illegible] वित्री सा यद
मं ज्ञातयिष्यति मार्कंडेय उवाच इतितेनिश्चयं कृत्वा ततः पार्थिवे[illegible]स्तां सु
 वां वेश्मी दममाम्बानुवर्तिनी ततः केचिन्नृपास्तेषां येप[illegible]ने ग
पाः केचिन्मध्यस्थतां गताः ततो दमस्तान्नृपान्[illegible]माच्च ते सं[illegible]तत
क्ययमिदमाह महामुने दम उवाच भो भूपा धर्मो[illegible]मी नाथ
वाधर्मो यतिभिर्गृह्यते बलात् श्रयं च धर्मो न मे कार्य्यमन्यभार्याभविष्यति धर्मोवान् दनं प्रा
सो धैर्यरक्षंति विलंबने ततो दशार्णाधिपतिश्चारु धर्मो नराधिपः निःशब्दं कारयित्वास्तदा
प्राह महामुने दमेन यदिदं प्रोक्तं धर्माधर्मो श्रितं नृपाः तद्बुद्ध्वं यथा धर्मो ममास्य च न लु
प्यते मार्कंडेय उवाच ततः केचिन्महीमालास्तमुचुर्वसुधाधिपं परस्परार्थं राजानगान्

वोविहितोविधिः क्षत्रियाणांपरमन्त्रविभूभृद्द्विजन्मनां इममाश्रित्यनिर्गमःसर्वाण्याद्धि
तुद्धव इतिधर्मोदमस्यैषदुहितुर्द्धवपार्थिव योन्यथावर्त्ततेमोहान्नकामाद्भासंप्रवर्त्तते
अथापरेतथाप्रोचुःमहात्मानोहिभूभृतां यद्वेपभूभृतोविप्रदराज्ञोधिपतेर्वचः मोहान्न
किमाहधर्मोयंगांधर्वेदेवजन्मनः नेत्वेषशोभावान्योहिराक्षसा [illegible] जीवितां वनादिमां
षेवहंतिहत्वाततपरिपंथिनः तस्येवासौराक्षसेमतः [illegible] त्र
विवाहविभवेमतः क्षत्रियानामयोधर्मोमहात्मन [illegible] माचक्षतेसतः [illegible] शेषितः [illegible]
प्रोचुःपुनर्भूपाःयैःपुर्वमुदितंतथा परंपरान्नराणांयत्या [illegible] विवा [illegible] र्दश [illegible]
सोपिक्षत्रियानापरोविधिः विदुषेजनकंवास्येदमाध्यानुमतेवरं विघ्नति धर्मावान्तवं [illegible] न
कथ्यतेहिषः सराक्षसोविधिःप्रोक्तःनात्रभर्त्रकरिस्थिता पश्यतःनिःशंककारमवशाद्दर्हितो
दमः गांधर्वस्यापिहिनिष्पन्नोविवाहोराक्षसोत्तकः विवाहितायां [illegible] यायांकमास्यंकन्यात्वं
यराजा [illegible]

नैवविद्यते कन्याधाश्चविवाहेनसंबंधः पृथिवीश्वराः तदुमेयेवलादेनां दमारायात्म्युि[illegible]नाः वलिन
मार्कं०
नेयदितनः कुर्वेतु नतु साधुततः मार्कंडेयउवाच तश्रुत्वासौदमः [illegible] सक्रि[illegible]तलोचनः
श्रारोपयामासधनुर्वचनंचेदमब्रवीत् ममापिभार्यावलिभिः प[illegible]स्यचिंतु[illegible] वि[illegible]न्न कुलेन
मां०के० भुजाभ्यांवायुणां क्लीवेनजन्मनां धिकमांशस्त्राणिधिक[illegible]मप[illegible]
२७० धिग्व्यर्थमेकुलेजन्ममश्रुतु[illegible]महात्मनः यदि[illegible]माचतेसतो[illegible]शपति[illegible] :प्र
घांतिजीवनोधिक्तामम व्यर्थमनुष्यतां इत्युक्तानां[illegible]पालकिं[illegible] धिं[illegible]तुर्दश[illegible] त्र्य[illegible]
ब्रवीत्रदासर्वान्महाविरमनोदमः एषात्रशोभनावालाचार्वंगी[illegible]णा कितस्यजन्म पु०
नानेन भार्यानप्रस्येयं कुलोद्भवा इतिसंचिंत्यभूपालान्सधा[illegible]तसंयुगं यथानिर्जित्यमा २७०
मेतांयत्नाकुरुतमानिनः इत्याभाष्यततस्तत्रशरवर्षममुंचत छादयत्पृथिवीपालांस्तम
मेवमहीरुहान् तेपिवीरामहीपालाशराणांवृष्टिमुद्भवान् मुमुचुस्तत्प्रयुक्ताश्चदमं

११८

दत्तीलया तेपिततःप्रहितान्वाणान् तेषांचाशेषशरोत्करान् चिच्छेदपृथिवीशानांन
द विष्णंतायुजोमुने वर्त्तमानेतथायुद्धेदमस्यक्षितिपात्मजेः प्रविवेशमहानंदःखड्गपाणि
धेनोमँभः तमायांतंततोदृष्ट्वाखड्गपाणिंमहामृधे मुमोचशरवर्षाणिवर्षाणीवपुरंदरः मा
श्रस्त्राणिचततस्ताणिशरजालानितान्यशात् महानंदश्चिच्छे [illegible] रंतं [illegible]
ततोरोषात्समारुह्यतद्दमस्यतदारथं महानंदोके [illegible] नमपृ [illegible] नेः प्र
ऊमानस्यमहानंदास्यलाघवात् दमोमुमोचहृद [illegible] माच्छेत्समे [illegible] शंगिनः त्र श्रष्ट
त्कृष्टाभिन्वेतेनततोहृदि दमंप्रतिविचिक्षेपमहानंदोसिं [illegible] विशचिन्न [illegible] पु०
सू चिच्छेदवैदमः शिरोवततशयंत्रेणामहानंदस्यवार्द्धिवत् तस्मि [illegible] णा कितस्यजन्म ६०
परांमुखाः वभूवुःपार्थिवास्तत्रवपुष्मान्कुंडिलाधिपः दमेनयुयुधे पृथिवीपालांस्तम
न्वितः दाक्षिणात्योमहीपालस्ततघोरणगोचरः युध्यमानस्यतस्याग्रंकरवालयुक्तश्चदमेच्छ

विच्छेद सारथिश्चैव शिरः सव्येतथा ध्वजं छिन्नखड्गो गदां सोथ जग्राह वसुकंठक[illegible]ताः वल्गि
शश्चिच्छेदकरस्थांमेव सत्वरः धावदन्यत्समादत्ते सरपुष्पान्वरायुधः ताव[illegible]:स[illegible]तलोचनः
मारपात्तयत्न सपातितस्ततो भूमौ विह्वलांगः सवेपथुः विनिवृत्तम[illegible]विंनु[illegible]विश्रान्तकुलेन
नमालोक्यतथाभूपमभ्यत्वमतिमात्मवान् उत्सृज्य दायमुस[illegible]मप[illegible]:स्तवं
मार्कं० २७१ धिपतिः प्रीतिमान्करं तयो दमस्य सुमनाय[illegible]मावतेस[illegible]पतिः[illegible]:प्र
दशार्नाधिःपतेःपुरे स्थित्वाल्पकाले प्रययौ सदा[illegible]वा श्रेष्ठ
गां सैरर्दमान् रथशो सौत्रासंतधावद्रून वसा[illegible]णा कितवरा पक्ष पु०
रमात्मनः सैन्यैसैश्च तथा भांडैः परिपूर्णं व्यसज्जयदिति इति मार्कंडेयपुराणे दमचरितस २७१
माप्तं ॥०॥ मार्कंडेय उवाच सत्तां लब्ध्वा तथा पत्नीं सुमनां स महात्मने प्रणामाभिपितुः पा
दौ मातुश्च क्षितिपात्मजः सचैतौ स्वश्रुरौ स्वश्रू ननाम ताभ्यां सततविप्रश्चा

मौमिरभिवंदितो महोत्सवश्चसंजज्ञेपरिपूर्नेसर्वेपुरे कृतदारेचसंप्राप्ते दशार्णाधिपतेःसु

रात् समुद्भौ तांश्चपृथिवीश्वरात् कृत्वापुत्रेणायुयुदेनविध्वंसितोमहीपतिः

पितैमेसुमनयामहाराजसुतोदमः वरोद्यानवरांदे [illegible] प्रासादपिकिलानिषु अथ

कालेन रमनानोदमेनया [illegible] सोपिराज्यचिंतु [illegible] महीप

तिः वयःपरिणातिंप्राप्यदमंराज्येह्यभिषिच्यच [illegible] मपर्ति [illegible] व

दमसुतोवेन वपुसान् [illegible] माचतेसतो [illegible] दमंदृष्ट्वा

भमलपंकजं इंद्रसेनासत्पंश्चीतपसाभि [illegible]

इंद्रसेनातुतत्सर्वंमाचष्टासैययातथा मार्कंडेयउवाच [illegible] किंवरापक्ष पुण्यं

रिपोप्राप्तोस्मीतिवद समायावदंत्याराज्यगगेयुग[illegible]दमचरिस २०१

कंचेदश्वरावद निर्जितःसमरेजेनयेनमेसुमनाकृता वमस्यतस्यामामिपितुःपा

ष्ठतदाविप्रश्चा

मः येचाखिलमहीपालपुत्राःकन्यास्समागताः अवधूतानेहनिस्येहंपित [illegible] तां [illegible] कत्र्यिताः वलिन
स्वरूपेणादमोयस्यदुरात्मनः सदमोवारयत्वेषहनिस्तस्यरिपोगुरुं [illegible] :स [illegible] कृतलोचनः
त्मादुराचारोवपुष्मानवलीयसः अवंत्यामिंद्रसेनाद्याशिरश्छिनावेस्मे [illegible] विश्रात कुलेन [illegible]
मा॰कं॰ २०२ नोमुनेचवनवासिनः तदृष्टुःसततं [illegible] परं [illegible] स्यवितु [illegible] सिना
वपुष्मती पुरधामासपुत्रस्यसमीपंसूद्रतापसं [illegible] मुनि [illegible] अभि
नोध्यसिमद्भूयभूपांतेसोचयेतेत्रकिं तथापिवा [illegible] भ्रात सत [illegible] मीदृशी
प्राप्ताविलोकयेतांमपते मद्भर्त्ताविक्रतोराजातत्त्रा [illegible] परिपाल्य [illegible] द्यातापा ०० २०२
नोनानुरक्षसि भर्त्तामममनविष्यंतस्तापसस्तपरिस्थितः विनप [illegible] तथानाथायधामाथोतथा
त्वयिश्राकृष्यकेशेषुवलादपरा [illegible] विनानृपःपुरुषं धर्मोशास्त्राख्यसर्वधर्म्मोपरंहितं नानाचा
रसमायुक्तं नानाधर्म्मार्थनिश्चयं महात्मनांमाहिमभिरखंडैर्नोवखंडितं देवीमाहात्म्यसमा

मार्कं०
२७३

[illegible] कामार्थी प्राप्नुयात्कामं प्रजार्थी प्राप्नुयात्प्रजाः [illegible] श्रुत्वा तु मनुजो मनोरथमवाप्नुयात्
पुत्रपौत्रादि वृद्धिं च धनधान्यसमन्वितां धर्मार्थी प्राप्नुयाद्धर्ममर्थार्थी चार्थमाप्नुयात् कामा
र्थी प्राप्नुयात्कामं प्रजार्थी चाप्नुयात्प्रजाः यश्चैतच्छ्रुणुयाद्भक्त्या [illegible] पापैः [illegible] श्रेय
न्वयानां च पितरस्तस्योपतिष्ठते एतत्संपूर्णं श्रवणा[illegible] धर्मसहस्र[illegible]
त्र कार्या विचारणात् जैमिनिरुवाच संदेहो [illegible]
न्नानात्र संशयः नानाख्यानेतिहासेन नाना धर्मोपरिपाल्य [illegible]
न च पक्षिणस्तु कृतार्थोःस्म महाभागतव संदर्शनात् [illegible] विनय[illegible]मानतथानाथायधामाथोतथा २७२
च इत्युक्त्वा पक्षिणस्तत्र पूजयित्वा तु जैमिनिं विसर्जयामास [illegible] ख्याय सर्वधर्मपरं हितं नानाचा
परमोत्कृष्टः समापृष्टान्द्विजोत्तमान् आश्चर्यं हृदये मत्वा सोश्रमं प्र[illegible] [illegible]डे श्री [illegible] खंडितं देवीमाहात्म्यसमा
मार्कंडेयपुराणं संपूर्णं ॥०॥ शुभमस्तु

॥०॥ श्री हरि ॥ इदं पुस्त[illegible]

मार्कं०
२७३

[illegible] कामार्थी प्राप्नुयात्कामं प्रजार्थी प्राप्नुयात्प्रजाः [illegible] श्रुत्वा तु मनुजो मनोरथमवाप्नुयात्
पुत्रपौत्रादिवृद्धिं च धनधान्यसमन्वितां धर्मार्थी प्राप्नुयाद्धर्ममर्थार्थी चार्थमाप्नुयात् कामा
र्थी प्राप्नुयात्कामं प्रजार्थी चाप्नुयात्प्रजाः यश्चैतच्छ्रावयेच्छ्राद्धे ब्राह्म[illegible] श्रद्ध
न्वयानं च पितृस्तस्योपतिष्ठते एतत्संपूर्णश्रवण[illegible]तमपि धूसह्मु[illegible]विश्रान्त[illegible]पादसं[illegible]सिद्धः
त्र कार्य्या विचारणात् जैमिनिरुवाच संदेहो[illegible]मपर्[illegible] श्रभि
न्नानात्र संशयः नानाख्यानेतिहासेन नानाधर्म[illegible] श्रमी हृश्री
न च पक्षिणस्तु: कृतार्थोःस्य महाभागतवसंदर्शनात्[illegible] स्थानापा
च इत्युक्त्वा पक्षिणस्तत्र पूजयित्वा तु जैमिनिं विसर्जयामास[illegible]तथा[illegible]थायथामाथोतथा
परमोत्कृष्टः समापृच्छ्य द्विजोत्तमान् आश्चर्ये हृदये मत्वा स्वाश्रमं प्र परं हितं नानावा
मार्कंडेयपुराणे संपूर्णं ॥०॥ शुभमस्तु ॥०॥ श्री हरि ॥ इदं पुस्तकं देवीमाहात्म्यसमा

२७२

२९३

तां
पयिता: वलिन
सक्ति नलोचन:
स्थाविंतु विश्रात कु सिमा
मपर्ण
श्रभि
समतसते शीघ्री हथी
परिपाल व्यानापा २०
त: नाथाय थामाघोतथा २०१